

Scientific Journal

VIRTUS

#13, April, 2017
published since 2014

2017

ISSN 2410-4388 (Print)
ISSN 2415-3133 (Online)

Scientific Journal *Virtus*
Issue # 13, April, 2017
Published since 2014

*Recommended for publication by the Academic council of the
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University
(the proceedings No.10 April 26, 2017)*

*Recommended for publication by the Academic Council of Luhansk
Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education
(the proceedings No.2 April 19, 2017)*

Founder: Scientific public organization
Sobornist (Ukraine)

Publisher: Center of modern pedagogy «Learning without
Frontiers» (Canada).

Partners:

- ✚ Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine);
- ✚ Lugansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine);
- ✚ Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine);
- ✚ SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine);
- ✚ Consortium for Enhancement of Ukrainian Management Education (Ukraine);
- ✚ Pomeranian Academy in Slupsk (Poland);
- ✚ Donbas State Technical University (Ukraine);
- ✚ Baku Islamic University (Azerbaijan);
- ✚ University of the town of Nish (Serbia);
- ✚ Zielonogorski University (Poland);
- ✚ "Learning Without Borders" - Center of Modern Pedagogy (Canada).

Editor-in-Chief

Zhurba M.A., Ph.D., professor, head of the Department of education management of the Lugansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Deputy Editor-in-Chief

Kuzmichenko I.O., Ph.D., associate professor, Head of the Department of Humanities of SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine).

Talishinski E.B., Ph.D., associate professor, Head of the Department of Public Disciplines of the Baku Islamic University (Azerbaijan).

Virtus: Scientific Journal / Editor-in-
Chief M.A. Zhurba - April # 13,
2017. - 213 p.

The authors of materials are responsible for plagiarism, accuracy of the represented facts, quotes, figures and surnames. Editorial staff reserves the right for insignificant editing and reduction and also literary revision of the articles (with preservation of the main conclusions and style of the author). The editorial board of the journal may not share world outlook of the authors.

Editorial Board:

Bohonkova J.A., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Chyzhova O.M., Ph.D., professor, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine).

De Serio B., Ph.D., professor, University of Foggia President of AIM (Italy);

Huzhva O.P., Ph.D., professor, Ukrainian State Academy of Railway Transport (Ukraine).

Jovanovic P., Ph.D., professor, University of the town of Nish (Serbia).

Kasyanova O.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Kasyanova V.A., Ph.D., associate professor, Institute of Chemical Technologies Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Komarevtseva I.A., Ph.D., professor, SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine).

Korotkova E.A. Ph.D. associated professor of social and humanities science Department of Donbas State Technical University (Ukraine).

Mais N. Aliyev, Ph.D., professor, Baku State University (Azerbaijan).

Mennell S. Ph.D., professor, University College Dublin (Ireland).

Mihailovic S., Ph.D., professor, Institute of Serbian Culture Pristina-Leposavic (Serbia).

Pagava O.V. Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Polishchuk O.P., Ph.D., professor, Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine).

Potapenko E.V., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Ukraine).

Sapenko R., Ph.D., professor, Zielonogorski University (Poland).

Sevinj I. Aliyeva, Ph.D., professor, Institute of History National Academy of Sciences of Azerbaijan (Azerbaijan).

Shpak D.O., Ph.D. associate professor, Mykolajiv branch of Kiev National University Culture and Arts (Ukraine).

Radchenko O.V., Ph.D., professor, Pomeranian Academy in Slupsk (Poland).

Rudic G.A., Ph.D., professor, "Learning Without Borders" - Center of Modern Pedagogy (Canada).

Svintsitska O.I., Ph.D. associate professor, Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine).

Tsyurupa M.V. Ph.D., professor, National University of Defense of Ukraine (Ukraine).

Kalko I.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Ustymenko-Kosorich O.A., Ph.D., professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Ukraine).

Yeremenko A.M., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Zhurba A.M., Ph.D., assistant professor of Department of Social Disciplines and Humanities Donbas State Technical University (Ukraine)

Zavatskaya N.Yev., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Certificate of Mass Media Registration:
KB № 21060-10860P from 24.11.2014 p.

Journal Editorial Staff Contact Information.
e-mail: virtustoday@gmail.com
сайты: <http://virtus.conference-ukraine.com.ua>

© Authors of the Articles, 2017.

© Scientific Journal «Virtus», 2017.

CONTENT

PHILOSOPHY

Aseeva O.A. NEW SACRAL AND TYRANNY OF PUBLIC TASTE	8
Bredun I.V., Kompaniets L.V. ESCHATOLOGICAL IDEAS: IN THE LOOKING GLASS THEOLOGICAL CONSCIOUSNESS	12
Gorban R.A. HISTORICAL INTERPRETATION AS THE BASIC METHOD OF PERSONALISTIC HERMITTUTICS OF Cz.S. BARTNIK.....	16
Diachok O.M. ARCHITECTURAL AND PLANNING STRUCTURE OF POCHAYIV LAVRA COMPLEX.....	21
Zaychenko O.G. SPECIFIC FEATURES OF ATTRACTIVE ACTIVITIES IN A MUSEUM HALL IN THE COURSE OF EDUCATIONAL QUESTS AND DRAMATIZED EXCURSIONS.....	26
Mazurkevych O.P. ETIQUETTE IN THE STRUCTURE OF THE COMMUNICATIVE BEHAVIOR OF THE INDIVIDUAL.....	36
Plakhtiy M.P. JEVONS' LOGIC MACHINE: UKRAINIAN WAY	41

PSYCHOLOGY

Barbashova I.A. THE APPLICATION OF STATISTICAL METHODS IN MEASURING THE QUALITY OF JUNIOR STUDENTS' SENSORY DEVELOPMENT	44
Ivanova V.V. THEORETICAL APPROACHES TO THE PROBLEM OF FORMATION THE VALUES AND NEEDS SPHERE OF THE CHILD'S PERSONALITY IN THE SYSTEM OF CHILD AND PARENT RELATIONS	52
Kononets M.O., Vynoslavskaya O.V. PSYCHOLOGY OF ENTREPRENEUR'S PROFESSIONAL MORALITY IN THE SYSTEM OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCE.....	57
Mateiko N.M. PSYCHOLOGICAL REHABILITATION OF EMOTIONAL DISORDERS OF CHILDREN AND ADOLESCENTS BY MEANS OF SANDPLAY THERAPY	63
Pagava O.V. CYBERBULLING AS FEELINGS OF THE INDIVIDUAL FROM A "NETWORK" SOCIETY	67

PEDAGOGY

Akimova H.M. TRAINING FUTURE TEACHERS OF PRIMARY SCHOOL TO BUILDING INCLUSIVE ENVIRONMENT AT THE PRESENT STAGE OF DEVELOPMENT OF TEACHING PRACTICE.....	73
---	----

Borbych N.V. CHARACTERIZATION OF THE PROCESS STRUCTURE OF FORMATION OF PEDAGOGICAL COLLEGES STUDENTS SOCIAL COMPETENCE	76
Vernjan V.G. PECULIARITIES OF ORGANIZATION THEORETICAL AND VOCATIONAL TRAINING IN EUROPEAN COUNTRIES	81
Havrysh I.I., Havrysh V.V. CULTURAL, MORAL AND ETHICAL FAMILY RELATIONS – FACTOR OF PERSONALITY CHARITY	85
Gerliand T.M. FORMATION OF THE GENERAL EDUCATION COMPETENCE OF FUTURE SKILLED WORKERS AGRARIAN PROFILE	88
Hreb M.M. PECULIARITIES OF IMPLEMENTATION TRADITIONAL AND INNOVATIVE METHODS OF TEACHING AT LESSONS OF UKRAINIAN LANGUAGE (PROFESSIONAL DIRECTION) AT HIGH PEDAGOGICAL INSTITUTION	92
Gryshchenko Ya.S., Volkova O.A. INDIVIDUALIZATION OF THE PROCESS OF FOREIGN LANGUAGE DISTANCE TEACHING ON THE BASIS OF PERCEPTION AND MEMORY CHARACTERISTICS OF STUDENTS	97
Davydenko V.M., Mateyko T.N., Sitak I.V. THE REQUIREMENTS FOR THE SELECTION OF METHODS OF LEARNING DIFFERENTIAL EQUATIONS FOR BACHELORS OF INFORMATION TECHNOLOGY.....	100
Denysiuk O.Ya., Tytarenko N.V. EDUCATIONAL INDICATORS OF THE LEARNING PROCESS (FOR EXAMPLE SECONDARY EDUCATION)	104
Donnik M.S. SEX-ROLE SOCIALIZATION OF PUPILS OF BOARDING SCHOOLS	108
Evtushenko O.E. THEORETICAL BASICS OF DESIGN CULTURE DEVELOPMENT OF PROSPECTIVE VISUAL ARTS TEACHERS	113
Yehorova I.V. THE WAYS OF IMPROVING OF EDUCATIONAL ACTIVITIES STUDENTS IN HIGHER EDUCATION DURING THEIR WORKING WITH TEXTS	117
Zelisko L.I. PROJEKT STUDIES ARE IN FORMING OF CREATIVE PERSONALITY POTENTIAL OF FUTURE SPECIALISTS.....	120
Ivanenko A.M. FEATURES OF FUTURE VOCATIONAL TRAINING TEACHERS' (SAFETY INSPECTOR) PREPARATION TO INNOVATIVE PROFESSIONAL ACTIVITIES	125

Ivanenko V.V.

THE USE OF MULTIMEDIA TO IMPROVE THE QUALITY
OF LEARNING FOREIGN LANGUAGES IN UNIVERSITIES..... 130

Kalko I.V.

SCIENTIFIC FRAMEWORK FOR GENDER
MAINSTREAMING IN THE EDUCATION SYSTEM 133

Kernickiy O.M.

TRAINING FUTURE ENGINEERS-TEACHERS
TO USE SUBJECT-SUBJECT INTERACTION:
ITS CHARACTERISTICS AND GUIDELINES..... 138

Kyryan T.I.

THE PROBLEM OF THE QUALITY CONTROL
IN THE MEDICAL EDUCATION OF UKRAINE
IN THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY 142

Klyap M.I.

INFORMATION TECHNOLOGIES AS MEANS
FOR INNOVATIVE DEVELOPMENT
OF UKRAINIAN EDUCATION 147

PHILOLOGY

Bilavych G.V., Trach N.V.

SITUATIONAL TASKS OF UKRAINIAN LANGUAGE
AS A FORM OF DIALOGUE SPEECH
OF YOUNGER STUDENTS 152

Golubnitcha K.O.

THE POLICULTURAL ASPECT OF MODERN
COMPARATIVE LITERATURE INVESTIGATIONS 156

Gutsuliak T.Ye.

FIGURE MOTIVATED ADJECTIVES OF UKRAINIAN
LANGUAGE (BASED ON MATERIAL SUBSTANTIVIZED
DERIVATIVES WITH SUFFIXES -UVAT (-IUVAT)) 159

Zelik O.A.

"URBAN TEXT" IN YURII ANDRUKHOVYCH'S JOURNALISM
(BASED ON THE BOOK "LEXICON OF INTIMATE CITIES") 165

Kozlovska D.V.

POETONYMY SPECIFICITY OF GALYNA VDOVYCHENKO'S
NOVEL «A HALF OF APPLE» 169

Kucherenko O.Ph.

MODERN LEGAL LINGUISTIC STYLISTICS:
DEVELOPMENT AND FUNCTIONING 173

HISTORY

Andreeva T.T.

ENVIRONMENTAL ISSUES IN THE WORK
OF GREGORY SKOVORODA IN HISTORICAL CONTEXT 176

Bilavych I.V.

YAROSLAV KHMILEVSKYI – UKRAINIAN PHYSICIAN,
SCIENTIST AND PUBLIC PERSON 181

Karikov S.A.

THE ACTION OF GERMAN PRINCES AGAINST
THE POLICY OF CHARLES V IN THE BEGINNING
OF THE 1550s AS A COMPONENT OF LUTHERAN
CONFESSIONALIZATION 184

Ruda V.V.

EUROPEAN EXPERIENCE IN CRISIS MANAGEMENT:
BASED ON THE MATERIALS OF THE KOSOVO 187

ECONOMICS

Volkov S.V., Kovalenko D.A.

ONLINE SYSTEM FOR AUTOMATIC CREATION
OF TAX REPORTS OF PRIVATE ENTREPRENEURS..... 191

Halushka Y.O., Ivoniak N.D.

MARKET OF MUNICIPAL BONDS IN UKRAINE
AND ITS DEVELOPMENT 197

Halushka Y.O., Pakon O.D.

FINANCIAL MANAGEMENT OF CORPORATIONS
AND THE WAYS OF ITS IMPROVING 201

Halushka Y.O., Festych S.A.

STOCK EXCHANGES AND THEIR ROLE
IN FINANCIAL MARKET OF UKRAINE..... 205

Karpenko A.V.

INTELLECTUAL PROPERTY COMMERCIALIZATION:
ESSENCE AND EVALUATION 209

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

Асєєва О.А. НОВЕ САКРАЛЬНЕ І ТИРАНІЯ СУСПІЛЬНОГО СМАКУ	8
Бредун І.В., Компанієць Л.В. ЕСХАТОЛОГІЧНІ ІДЕЇ: У ЗАДЗЕРКАЛЛІ БОГОСЛОВСЬКОЇ СВІДОМОСТІ	12
Горбань Р.А. ІСТОРИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЯК ОСНОВНИЙ МЕТОД В ПЕРСОНАЛІСТИЧНИЙ ГЕРМЕНЕВТИЦІ Ч.С. БАРТНІКА	16
Дячок О.М. АРХІТЕКТУРНО-ПЛАНУВАЛЬНА СТРУКТУРА КОМПЛЕКСУ ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ.....	21
Зайченко О.Г. ОСОБЛИВОСТІ ПРАКТИЧНОЇ ПОБУДОВИ АТРАКТИВНИХ ДІЙ В ЗАЛІ ПРИ СТВОРЕННІ МУЗЕЙНИХ КВЕСТІВ Й ТЕАТРАЛІЗОВАНИХ ЕКСКУРСІЙ	26
Мазуркевич О.П. ДОТРИМАННЯ ЕТИКЕТУ В СТРУКТУРІ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ	36
Плахтій М.П. «ЛОГІЧНА МАШИНА» СТ.ДЖЕВОНСА: УКРАЇНСЬКИЙ ШЛЯХ	41

ПСИХОЛОГІЯ

Барбашова І.А. ЗАСТОСУВАННЯ СТАТИСТИЧНИХ МЕТОДІВ У ВИМІРЮВАННІ ЯКОСТІ СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	44
Іванова В.В. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНО-ПОТРЕБОВОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ В СИСТЕМІ ДІТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН.....	52
Кононець М.О., Винославська О.В. ПСИХОЛОГІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОРАЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМЦЯ В СИСТЕМІ ГУМАНІТАРНИХ І СОЦІАЛЬНИХ НАУК.....	57
Матейко Н.М. ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ЕМОЦІЙНИХ ПОРУШЕНЬ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ ПІСКОВОЇ ПСИХОТЕРАПІЇ.....	63
Пагава О.В. КІБЕРБУЛІНГ ЯК ВІДЧУТТЯ ІНДИВІДА ВІД УМОВ «МЕРЕЖЕВОГО» СУСПІЛЬСТВА.....	67

ПЕДАГОГІКА

Акімова О.М. ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО СТВОРЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО СЕРЕДОВИЩА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ	73
---	----

Борбич Н.В. ХАРАКТЕРИСТИКА СТРУКТУРИ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ КОЛЕДЖІВ	76
Вем'ян В.Г. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕОРЕТИЧНОЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ.....	81
Гавриш І.І., Гавриш В.В. КУЛЬТУРНО ТА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНО НАПОВНЕНІ РОДИННІ ВЗАЄМИНИ – ЧИННИК РОЗВИТКУ ДОБРОДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ.....	85
Герлянд Т.М. ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ КВАЛІФІКОВАНИХ РОБІТНИКІВ АГРАНОГО ПРОФІЛЮ	88
Греб М.М. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТРАДИЦІЙНИХ ТА ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ НА ЗАНЯТТЯХ З «УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)» У СУЧАСНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ ВИШІ	92
Грищенко Я.С., Волкова О.А. ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ З УРАХУВАННЯМ ОСОБЛИВОСТЕЙ СПРИЙНЯТТЯ І ПАМ'ЯТІ СТУДЕНТІВ.....	97
Давиденко В.М., Матейко Т.Н., Ситак І.В. ТРЕБОВАНИЯ К ВЫБОРУ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫМ УРАВНЕНИЯМ БАКАЛАВРОВ ПО ИНФОРМАЦИОННЫМ ТЕХНОЛОГИЯМ	100
Денисюк О.Я., Титаренко Н.В. ОСВІТНІ ІНДИКАТОРИ ЕФЕКТИВНОСТІ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ (НА ПРИКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ).....	104
Доннік М.С. СТАТЕВО-РОЛЬОВА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ВИХОВАНЦІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ	108
Євтушенко О.Е. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ДИЗАЙНЕРСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА.....	113
Єгорова І.В. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ВНЗ У ПРОЦЕСІ ЇХ РОБОТИ З ТЕКСТОМ	117
Зеліско Л.І. ПРОЕКТИВНЕ НАВЧАННЯ У ФОРМУВАННІ ТВОРЧОГО ОСОБИСТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ	120

Іваненко А.М.

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ
ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ
(ІНСПЕКТОР З ОХОРОНИ ПРАЦІ) ДО
ІННОВАЦІЙНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..... 125

Іваненко В.В.

ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ЗАСОБІВ
ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ВИВЧЕННЯ
ІНОЗЕМНИХ МОВ У ВНЗ..... 130

Калько І.В.

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВПРОВАДЖЕННЯ
ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ У СИСТЕМУ ОСВІТИ 133

Керницький О.М.

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ
ДО ЗАСТОСУВАННЯ СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ:
ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ..... 138

Кир'ян Т.І.

ПРОБЛЕМА КОНТРОЛЮ ЯКОСТІ В ВИЩІЙ МЕДИЧНІЙ
ОСВІТІ УКРАЇНИ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ 142

Кляп М.І.

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ
ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ 147

ФІЛОЛОГІЯ

Білавич Г.В., Трач Н.В.

СИТУАТИВНІ ЗАВДАННЯ З УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ДІАЛОГІЧНОГО
МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ..... 152

Голубнича К.О.

ПОЛІКУЛЬТУРНІСТЬ СУЧАСНИХ КОМПАРАТИВНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ ЛІТЕРАТУРИ 156

Гуцуляк Т.Є.

ОБРАЗНО МОТИВОВАНІ ПРИКМЕТНИКИ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ
ВІДСУБСТАНТИВНИХ ДЕРИВАТИВ
ІЗ СУФІКСОМ -УВАТ- (-ЮВАТ-))..... 159

Зелік О.А.

«МІСЬКИЙ ТЕКСТ» У ПУБЛІЦИСТИЦІ
Ю. АНДРУХОВИЧА (ЗА МАТЕРІАЛАМ КНИГИ
«ЛЕКСИКОН ІНТИМНИХ МІСТ»)..... 165

Козловська Д.В.

СПЕЦИФІКА ПОЕТОНІМІЇ РОМАНУ
ГАЛИНИ ВДОВИЧЕНКО «ПІВ'ЯБЛУКА» 169

Кучеренко О.Ф.

СУЧАСНА ЮРИДИЧНА ЛІНГВОСТИЛІСТИКА:
РОЗВИТОК ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ 173

ІСТОРІЯ

Андреева Т.Т.

ЕКОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА В ТВОРЧОСТІ
Г.С. СКОВОРОДИ В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ..... 176

Білавич І.В.

ЯРОСЛАВ ХМІЛЕВСЬКИЙ – УКРАЇНСЬКИЙ ЛІКАР,
УЧЕНИЙ, ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ 181

Кариков С.А.

ВЫСТУПЛЕНИЕ НЕМЕЦКИХ КНЯЗЕЙ ПРОТИВ
ПОЛИТИКИ КАРЛА V В НАЧАЛЕ 1550-х гг.
КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ЛЮТЕРАНСКОЙ
КОНФЕССИОНАЛИЗАЦИИ 184

Руда В.В.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД УРЕГУЛЮВАННЯ КРИЗ:
НА МАТЕРІАЛІ КОНФЛІКТУ В КОСОВО 187

ЕКОНОМІКА

Волков С.В., Коваленко Д.А.

ОНЛАЙН-СИСТЕМА АВТОМАТИЧНОГО СТВОРЕННЯ
ПОДАТКОВИХ ЗВІТІВ ПРИВАТНИХ ПІДПРИЄМЦІВ..... 191

Галушка Є.О., Івоняк Н.Д.

РИНОК МУНІЦИПАЛЬНИХ ОБЛІГАЦІЙ В УКРАЇНІ
ТА ЙОГО РОЗВИТОК..... 197

Галушка Є.О., Пакон О.Д.

УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ КОРПОРАЦІЙ ТА ШЛЯХИ
ЙОГО ПОКРАЩЕННЯ..... 201

Галушка Є.О., Фестич С.А.

ФОНДОВІ БІРЖІ ТА ЇХ РОЛЬ НА ФІНАНСОВОМУ
РИНКУ УКРАЇНИ..... 205

Карпенко А.В.

КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ:
СУТНІСТЬ ТА ОЦІНКА..... 209

Preface

We address with the words of sincere gratitude to all who responded to our projects in this hard time who supported them by submitting materials, readiness for collaboration. Thank you for your help, useful advices, a wide response, interest in the declared range of problems! We hope that this experience will have continuation for more years and our new project – journal Virtus will be also productive.

Dear colleagues! We pay your attention that the edition of the journal is carried out on democratic principles and consequently each scientist has the right to express his opinion on various questions, sometimes sharp enough and debatable. Pay attention that sometimes the editorial board may not share the position on various questions expressed stated by the authors.

The editorial staff of the journal Virtus is ready for expansion of collaboration with Ukrainian and foreign partners and invite heads of higher educational establishments and their structural divisions, chairs, faculties for the common continuation of the started work.

**Best regards,
Ph.D., professor, Editor-in-Chief
Scientific Journal «Virtus»**

M. Zhurba

Philosophy

УДК 130.2:124.5

Асєєва О.А.,

ст. викладач кафедри гуманітарних наук Державного закладу «Луганський державний медичний університет»,
aaa-oksana.2010@yandex.ua

Україна, м. Рубіжне

НОВЕ САКРАЛЬНЕ І ТИРАНІЯ СУСПІЛЬНОГО СМАКУ

Стаття присвячена аналізу стану сучасного масового суспільства. Розглядається проблема підміни справжніх цінностей симулякром тобто «новими» цінностями, висвітлюються причини і наслідки появи «нових» цінностей у сучасному інформатизованому суспільстві споживання.

Зроблено висновок про незворотність сакралізації профанних аналогів високої культури.

Ключові слова: «нові» цінності, симулякр, естетична зброя, сакральне, віртуалізація, масова культура.

Постановка проблеми. Постіндустріальна (Р. Арон) або інформаційна (М. Кастельс) епоха принесли інші ідеали та прагнення, сьогодні спостерігається занепад споконвічних цінностей і поява інших, далеких від традиційних культурних настанов. Позитивні риси національної психології руйнуються під впливом глобальної масової культури, яка вже є на сьогодні панівною формою культури.

Мета статті – проаналізувати причини і наслідки появи «нових» цінностей у сучасному інформатизованому суспільстві споживання.

Виклад основного матеріалу. Одним із вимірів масової культури в Україні є «нове сакральне», яке здійснює формулу А. Данто «esse est representari» – «існувати – є бути репрезентованим».

Естетизація всіх сторін життя поряд з візуалізацією та віртуалізацією виходить за межі історично даного у минулому. Всі істини, обумовлені релігією, владою, традицією, стилем, поставлені під сумнів [1]. Симуляція святості та сакралізація симулякрів йде не за рахунок помноження художніх чеснот моделі, а за репрезентації як естетичного та художнього того, що таким не є, змішання аспектів суб'єктивного та кон'юнктури арт-ринку [2, с.133-134]. Характерна для масової культури агресивність до всього сакрального та немодного взагалі змінюється на пошуки насправді хибного консенсусу щодо традиційних атрибутів сакральної культури. Нібито приймаючи сакральне, масова культура постулює право визначати об'єкти та відносини нової сакралізації. Незгода з новими зразками викликає агресію від примусового схвалення нових зразків до залучення немодного до зайвого, відсталого та руйнації зреченого. Від засудження у пресі до актів вандалізму стежка скорочується завдяки «новій виразності» засобів технічно спрямованого тиску на культурний простір цінностей та обіг думок і реакцій безпосереднього відклику. Репрезентація по суті становиться тим, що деякі дослідники включають до категорії естетичної зброї, яку не можна ігнорувати. Масова культура зі зростаючих масивів артефактів складає певний внесок у ноосферу сучасного людства: «Сенс артефакту, репрезентований індивідом, є згорнутий імперативний сценарій його цілеспрямованого руху у конкретній практичній дії. Використання артефактів перетворює

індивіда в органічного активатора або суб'єкта, що рухається за законами чужими його тілу речей. Кожне технологічне «покоління артефактів» створює свій тип людини та культури» [3, С.74]. Звернемо увагу на те, що інформаційні артефакти змінюють не тілесні рухи тільки людини, але й рухи цінностей самої культури. Масові зразки нав'язують свою чергу проблем старим «поколінням артефактів», блокуючи ті сенси, які раніше були на слуху, відтіняють їх «несвоєчасність». Ефект нової цінності може призвести до занепаду культурних страт суспільства. Бути причетним до шляхетного у минулому може означати тавро непричетності до того, що сприяє наступу масової культури у «нові» (точніше оновлені) сфери життя.

Неприпустимо залишитись на позиції констатування поразки покоління артефактів та їх заміни по принципу заміни приймача чи пральної машини, бо мова йде про артефакти з ціннісним змістом відтворення саме людини певного типу. Наскільки типи інформаційної людини толерантні до попередніх типів? Це є та ланка, що збуджує актуалізацію суперечностей самої масової культури. Бути тут і тепер не означає бути назавжди таким, а не іншим.

Крім метаморфозів сакрального в контексті сучасної масової культури можна визнати тенденцію витіснення органічного технічним як одну з найнебезпечніших. Іконоборські мотиви, нова візуальність, представлення непередставлюваного, нематеріальні стратегії розповсюдження профанних образів в медіа створили якісно нову ситуацію обігу екзистенційно орієнтованих цінностей поза звичними уявленнями про священне, тілесне, матеріальне, прийнятно візуальне. Перевага того, що мається на увазі перед тим, що дано у зображенні, інсталяції та перформенсу перед предметністю та імпресіоністичними втіленнями уяви від предмета, занурюють споживача в інформаційні підказки, що вважати красивим, добрим чи істинним. Виникає невроз неспівпадіння того, що є прийнятним з тим, що маніфестується як обов'язково прийнятне. Тиранія суспільного смаку перетворюється в тиранію посвяченого середовища (так звані «продвинуті», заохочені як експерти). Корупційна спокуса причетності до нового міфу прямо нагадує ситуацію попиту – пропозиції ринку та сприймається як імперативно задана

експлікація відносин, що панують в суспільстві. Приголомшена спокуса бути репрезентованим, тобто бути комільфо за новим зразком, долучає до цінностей масової культури і тих, хто традиційно спонукав себе мотивом самозбереження достатнього. Масова культура навіть переформовувала мотиви комфортної поведінки, змінюючи стереотип слідування більшості новим стереотипом комфортності до того, що сприйнято як причетність до нової хвилі. Конформізм нового як винятково успішного має коріння в психології споживача: винятково не може бути хибним, а хибне не може бути репрезентоване як винятково. Це цілком штучна та неправдива позиція відбита у чисельних салоганах, що нехтують логікою та здоровим глуздом, психологічним кліматом спонукування до рівноваги. Категорія винятковості повертає до естетики натуралізму, бо відхилення, в тому числі психічні, натуральні, може й типові, але ж не сприятливі до еволюції психіки у напрямі здорового сприйняття. Перевага відхилень є ланка зростання безладу у свідомого та підсвідомого сприйняття зразків можливої причетності до нового як виняткового.

Віртуалізація суспільства не може не відбиватися на віртуалізації масової культури. Сучасні дослідники доводять, що сутність цього явища зовсім не в інструментальності пошуку та його мотивованості полегшення людині доступу до чеснот культури. Навпаки: суть віртуалізації в наростаючому зміцненні речового середовища образами, віртуальними аналогами реальних явищ дійсності, які у свідомості людей набувають статусу цілком реальних [4, с.83-84]. Людина перестає відрізняти блага та спокуси реального і віртуального світів і занурюється у проблеми штучні так саме, як і у дійсно важливі для відносин людей та їх розвитку. Гуманізація сфери взаємодії перетворюється в додаткове відчуження від самої культури, нехай і у масовому вимірі. Ззовні все нормально: фани реальної діви перекочували до віртуального аналогу. Насправді підміна образів є підміна підстав сприйняття, готовність запозичити емоційні переконання на підставах цієї підміни. Так, симулякр починає виконувати роль вішалки емоціональних станів, за яким сподівання на причетність до непричетного до спільноти. Спільноти, орієнтовані на симулякри, втрачають імунітет до будь-якого маніпулювання.

Релятивізація виступає інструментом інформаційного тиску на свідомість. Спадкоємність неприємного понукає до мотивації від подолання травмуючого сенсу подій та їхніх фігур. Посміховисько не страшне. Все це йде на фоні втрати цінності події як чинника культури [5, с.37-38].

Набуває нових рис і процес мовно-культурних імплементацій. Цілком природні запозичення сприяють розвитку загальнолюдського мислення. Єдність мов і культур та самобутність етнічної спільноти включаються у істотні та суперечливі взаємодії, що розширює не тільки тезаурус мовлення та культурного обігу нації, але й збагачує світову спільноту. Але є й інше: те, що деякі дослідники масової культури вважають за лінгвоцид, надмірне скорочення обсягу мовного запасу та перешкоди для відтворення повноцінного існування мови. Для української масової культури з її відкритістю до поширення інформаційними

технологіями скороченої культурної матриці відтворення сенсів це особливо актуально [6, с.20]. Деестетизація українства у межах масової культури призводить до панування мас-культурних явищ іномовного і інокультурного зразку, але це не лише українська проблема. У середовищі масової культури крім імплементації та лінгвоциду помітні і зворотні явища. Поширення мереж спілкування взагалі нівелює значення джерела запозичень.

Сучасні дослідники вже відпрацьовують тему розгортання перспектив дискурсу культурної повсякденності з урахуванням культурної злободенності змін векторів користування новими можливостями масової та інформаційної культур. Людиномірність дискурсу впливає з самої постановки питання про злободенність [7, с.277-278]. Відбиття масової культури в буденності і повсякденності нашого сучасного суспільства є суттєвий важіль зміни типу людини повсякденності, якою була людина модерну на її різновид, що є суттєвим кроком від модерну до постмодерну та від індустріальної людини до людини інформаційного часу, а саме: людини примхи, споживача, людини, що мотивує від «я хочу», а не «я можу» чи «я повинен».

До якої саме людини ми застосуємо категорії масової культури. Тут є проблема неадаптованості цілих верств населення до новітніх тенденцій, неминучість їх випадіння з людиномірного дискурсу на маргінес та периферію сучасних вимог до людини. Проблеми маргіналів посідають не останню ланку у темі дискурсу української масової культури. Є дві крайнощі, які зустрічаємо в літературі та маргінальна антропологія притаманна тільки тим, хто прийшов з боку, з інших теренів та не засвоїв національних цінностей, так званим зросійщенням (Є. Андрос та багато авторів журналу «Сучасність»). Обидві позиції – це перебільшення. На прикладі старих можна пояснити, що масова культура включає не тільки динамічні верстви та є чинником адаптації людей похилого віку до сучасного людиномірного дискурсу. Так зворотне явище ейджизму, що спонукає на протидію цінностям старих, зовсім не вільне від причетності до їх проблем. Насправді, невирішеність проблем старших є чинником сполохів песимізму молодих. Єдине поле масової культури стає містком взаємного пізнання та пошуку регулятивів ставлення до життя на базі ціннісного простору, що зайняли стереотипи масової культури. Засвоєння її стереотипів дещо полегшує відносини поколінь, але є далеким від зняття взаємних підозр [8, с.238-239]. Вживаючи терміни «геронтонегативізм» та «радикальний геронтонегативізм» дослідники майже припускають розкол культури за віком, але насправді ситуація буття та пересування в одному човні спонукає до виваженого торкання делікатної теми оберегів човна від розкачування, але проблема непорозуміння поколінь в масовій культурі відкладена та не вирішена в достатньому для толерантної взаємодії обмеженості зазіхань на можливості сторін.

Катарсис, його можливості та підстави є продуктивним чинником впливу потворного на буття людини в культурі, але замість етично негативних наслідків масової культури сучасні дослідники

акцентують нову спрямованість потягу до потворного [9, с.172]. Джерелом зростання ролі потворного була десакралізація світу, але реабілітація потворного відбувається на нових засадах: розподіл естетичного і етичного та вживання наслідків двох традицій розгортання смислів потворного в європейській традиції. Масова культура налаштована віддати перевагу архетипованій інформації про негативний досвід. А не табу на явища цього досвіду. Культ кривавих жертв, що був соціально ангажований в світі традиції, став культом приреченості на подолання страхіття минулого в ігровій формі. Гра з потворним, однак, зайшла за межі культурного користування досвіду обмежень та табу. Створення жакливого реальності з елементами потворного в інформаційному просторі майже вимагає табування заперечень на демонстрацію потворного. Реабілітація потворного в його масовому вимірі наближає шанси прекрасного та потворного до рівного сприйняття як чинників масової свідомості в ціннісному плані. Природне не безобразне у масовій свідомості, але чому саме потворне природне має бути відокремлено від табу пояснюється психологією з урахуванням буденного та повсякденного. Цілісне сприйняття мотивується як таке, що неминуче скриває у собі потворне. Зробити його наявним візуально, віртуально, природно у смаках публіки є шлях до майбутнього воскресіння культу зворотного відношення до героїчного та байдужого. Хаотичне енергійне та чуже принизливе модулюються масовою культурою як зиски сучасного походження спроби уточнити кордони можливого в комунікації. Гра йде на пониження приємного заради користування додатковою енергією та чужими зразками. Рух хіпстерів колись користувався ваксою для підкреслення єдності зі зразками афро-американців сучасного молодика, але є і зворотний приклад: видання творів Марка Твена без слова «негр». Тоді замість негра Джима другом Тома Сойера є афро-африканець Джим. Так пуризм звертає увагу на те, що є інші крайнощі редагування класиків, неприпустимі. Але переклад українською зразків письменства натякає на явище перекладу своєї культури з чужого як недостатньо досконалого для естетичного сприйняття при визначенні художньої цінності. Неспівпадіння естетичної та художньої оцінки є мотив зростання у масовій культурі зразків потворного як інверсії емоцій. виправдання потягу до потворного є своєрідною помстою високій культурі за ігнорування пластів життя, що не відтворені приємним для масової свідомості шляхом. Приниження високого є чинник росту негоцій масової свідомості. Периферійне буття класичних зразків стає прагненням масової культури до самозвеличення. Зміна фону дає шанс бути великими за рахунок зняття з наявного попиту класичних зразків.

Нові стандарти сприйняття та відтворення користуються попитом українцями, але туго зі зворотним показником, що потребує додаткових зусиль дослідження. Йдеться про креатив.

Креатив сьогодні – це якби різновид репрезентації. В цьому напрямі позитивне дано як попадання в обійму з будь-якою репутацією. Тобто оцінка з мінусом та скандал теж є частини відтворення зразків масового споживання

та за його характеристиками масової культурної продукції. Так народжуються «заплановані генії». Майбутня культурна подія проголошується позитивною до її відтворення (так звані світові прем'єри). Чия цінність створена креативним різновидом нової критики смаків за рахунок затрат виробника та його альянсу з медіа в просуванні продукції.

Висновки. Таким чином, підводячи підсумки, можна визнати, що підсвідоме в поведінці виходить на основну сцену, відтісняючи свідоме ставлення до артефактів та цінностей, у первинній мотивації свідоме і підсвідоме при споживанні культурних цінностей міняються місцями; симуляція та продукти симуляції – симулякри вважаються за повноцінні об'єкти масової культури разом з залишками обсягу масової продукції первинного гатунку, який має тенденцію втрачати свої позиції. Імплементация цінностей спільнот запізнилась і тому запозичення набули такого характеру, що здійснюється лінгвоцид (В.М. Москалюк) мови і культури спільнот, зникнення цілих страт на етносів за ознаками непричетності до джерел та проявлень масової культури найнижчого гатунку.

Сакралізація високої культури та її профані аналоги замикають коло відбиття маніпулятивної сутності масової культури, що намагається ввібрати у себе будь яку діяльність, що ставить знак рівності між категоріями культура і некультура (про це писав М. Журба).

Література

1. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.azh.com.ua/lib/avangard-i-kitch>
2. Головей В.Ю. Статус поняття репрезентації в естетичній теорії / Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури. Вип. VI: збірник наук. праць. – К.: В-во ДАКККМ. – 2001. – С. 133-134.
3. Воеводін А.П. Человек и ноосфера. / Філософські дослідження збірник наук. праць. Луганськ: В-во СХУ ім. В. Даля. – 2014. – Вип. 20. – С. 74.
4. Луценко П.В. Цивілізаційне відчуження людини в культурі інформаційного простору. / Філософська та релігійна антропологія: збірник наук. праць. СХУ ім. В. Даля. / Тол. Ред.. В.Д. Ісаєв. – Луганськ: Вид.-во СХУ ім. В. Даля. 2013. – Вип. 2. – С. 83-84.
5. Ерєменко А.М. Обесценивание событийности в научном и быденном сознании Нового и Новейшего времени. / Вісник АДУВ.- Луганськ. – Вип. 3. – С. 37-38.
6. Москалюк В.М. Лінгвоцид як руйнація естетичного світу українства. // Культура і сучасність. Альманах: збірка наук. праць. – К.: Міленіум. 2008. № 2. – С. 20.
7. Луценко А.Ю. Культурна повсякденність: перспективи дискурсу та соціокультурна злочинність. // Людство на межі тисячоліть: діалог цивілізацій: матеріали науково-практичної конференції 23 травня 2003. – К. Нац. Академія управління. 2003. – С. 277-278.
8. Коваль П.В. Ейджизм соціально-філософський аналіз. / Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності: збірка матеріалів III Міжнародної науково-теоретичної конференції 19-20 травня 2011. Житомир: В-во ЖДУ ім. І. Франко. 2011. – С. 238-239.
9. Сьомленко Ю.В. Потяг до потворного: від огиди до катарсису. / Філософські дослідження: збірка наук. праць. СХУ ім. В. Даля. – Вип. 11. – Луганськ, 2010. – С. 172.

References

1. Elektronnyi resurs. Rejim dostupu: <http://www.azh.com.ua/lib/avangard-i-kitch>
2. Golovey V.U. Status ponyat'tya reprezentatsiyi v estetichniyi teorii / Aktual'ny problemy istoriyi, teorii ta praktyky hudozhniyoyi kul'tury. Vyp. VI: zbirnyk nauk, pratz'. – K.: V-vo DAKKM. – 2001. – S. 133-134.
3. Voedin A.P. Chelovek i noosfera. / Filosofs'ki doslidgen'nya zbirnyk nauk, pratz'. Lugans'k: V-vo SNU V. Dahl. – 2014. – Vyp. 20. – S. 74.
4. Lugutzenko M.V. Tzivilizatsiyne vidchujen'nya ludyny v kul'tury informatziynogo prostoru. / Filosofs'ka ta religiyna antropologiya: zbirnyk nauk, pratz'. SNU V. Dahl. / Gol. red. V.D. Isaev. – Lugans'k: V-vo SNU V. Dahl, 2013. – Vyp. 2. – S. 83-84.
5. Eremenko A.M. Obestzenivaniye sobytynosti v nauchnom i obydenom soznaniyi Novogo i Noveyshego vremeni. / Visnyk LDUVS.- Lugans'k. – Vyp. 3. – S. 37-38.
6. Moskalyuk V.M. Lingvotid yak ruynatziya estetychnogo svitu ukrayinstva. // Kultura i suchasnist'. Al'manah: zbirka nauk, pratz' – K.: Milenium. 2008. № 2. – S. 20.
7. Lustenko A.U. Kul'turna povsyakdennist': perspektivy diskursu ta sotziokulturna zlobodennist'. // Ludstvo na meji tysyacholit': dialog tzivilizatsiy: materialy naukovopraktychnoyi konferentsiyi 23 travnya 2003. – K. Natz. Akademiya upravlin'nya. 2003. – S. 277-278.
8. Koval' T.V. Eyidjizm sotzial'no-filosofs'kiyi analiz. / Tolerantnist' yak sotziogumanitarna problema suchasnosti zbirka materialiv III Mijnarodnoyi naukovoteoretychnoyi konferentsiyi 19-20 travnya 2011. Zhytomyr. V-vo ZDU I. Franka. 2011. – S. 238-239.
9. Eryomenko U.V. Potyag do potvornogo: vid ogdy do katarsysu. / Filosofs'ki doslidjen'nya: zbirka nauk, pratz' SNU V. Dahl. – Vyp. 11. – Lugans'k, 2010. – S. 172.

Aseeva O.A.,

a senior teacher of the Department of Humanities of the Lugansk State Medical University, aaa-oksana.2010@yandex.ua

Ukraine, Rubizhne

NEW SACRAL AND TYRANNY OF PUBLIC TASTE

This article analyzes the state of modern mass society. The problem of substitution of true values on simulacra i.e. "new" values is considered.

Causes and consequences of appearance new values in modern informational society usage are shown.

The conclusion about irreversibility of sacralisation of profane analogs in high culture was made.

Key words: the "new" values, simulacrum, aesthetic weapons, sacral, virtualization, mass culture.

УДК 1:2–187.5

Бредун І.В.,*к.філос.н., доцент, доцент кафедри філософії**Харківського національного університету будівництва і архітектури, bredun@i.ua***Компанієць Л.В.,***д.філос.н., доцент, доцент кафедри теорії культури та філософії науки**Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна, polk@i.ua**Україна, м. Харків*

ЕСХАТОЛОГІЧНІ ІДЕЇ: У ЗАДЗЕРКАЛЛІ БОГОСЛОВСЬКОЇ СВІДОМОСТІ

У статті проводиться осмислення есхатологічних ідей у просторі богословської свідомості. Осмислюється історія становлення та розвитку ключових ідей есхатологічної картини світу християн у контексті богословського дискурсу: християнської концепції воскресіння мертвих в кінці часів як «результату» феноменів воскресіння мертвих Христом, апостолами; роздумів отців церкви про тіла, в яких відбудеться воскресіння; догматів віросповідання (Втілення Христа, Другого Пришестя Спасителя, Втілення Святого Духа), Святого Письма.

Ключові слова: есхатологія, отці церкви, доля людини, доля світу, християнство, воскресіння мертвих, втілення духів.

Постановка проблеми. Мислителі всіх часів зверталися до релігійних, філософських, наукових ідей з метою закласти духовно-світоглядний фундамент культури, окреслити систему координат духовного розквіту людства, прогрес цивілізацій. Стан світоглядного пошуку стає атрибутом буття сучасної людини у контексті демократичного розвитку людської цивілізації, демократичних цінностей (світоглядного плюралізму культур, демократичних свобод), секуляризаційних процесів. У зв'язку з цим актуальною стає необхідність наукових співтовариств дедалі поширювати приріст академічних знань, світоглядну еволюцію інтелектуальної культури у контексті культивування нових інтерпретацій (та поглядів) релігійних феноменів.

У статті ми продовжуємо інтерпретацію окремих релігійних тем та ідей есхатологічного спрямування (на прикладі християнської картини світу). Насамперед, центральної есхатологічної ідеї – Доля (людини та світу). Глибинне розуміння суті ключових есхатологічних тем та ідей долає світоглядні непорозуміння релігійного рівня, демаркаційні лінії духовних культур, сприятиме розвитку релігійної та світської свідомості.

Мета статті – окреслити та розкрити смислові ланцюги концепту «доля», який прокладає систему координат розвитку есхатологічних ідей (християнської моделі світу), їх смислові вектори; в контексті переосмислення християнської концепції воскресіння мертвих, догматів віросповідання, в богословському дискурсі.

Ступінь розробленості проблеми. Есхатологічна тематика пронизувала всі релігійні системи людства, роботи яскравих авторів західноєвропейської гілки культури, філософів: Есхіла, Емпедокла, Піндара, Аристофана, Цицерона, Піфагора, Платона, Аристотеля, Плотіна, Порфірія, Прокла, Ямвлиха, Дж. Бруно, Г. Лейбніца, Ф. Ніцше, А. Шопенгауера, Д. Юма, П. Тілліха, Г. Йонаса, О. Меня та ін.

Концепція «долі»: земний вимір. Концепцію «долі» людей та людства (яку ми культивуємо) продовжують

смислові полюси богословської свідомості, яка блукає між ідеєю воскресіння тіла та міркуваннями про перевтілення людської душі. Окресленні теми фіксуються у вірі древніх отців церкви у можливість здійснення воскресіння по цей бік дійсності, у вимірі земного буття, розкривають одна одну. Ідея «воскресіння мертвих» ритмічно пульсує в християнській свідомості у контексті теми втілення душі та повстання мертвого тіла, відображена у Святому Письмі, презентована у феноменах воскресіння Спасителем діви, юнака і т. ін. Так, в апології Юстина, в «Церковній історії» Євсевія йдеться про Ісуса і апостолів, які на очах у оточуючих воскрешали мертвих, зцілювали хворих, очищали прокажених, виганяли нечистих духів і демонів [5]. Ті ж контексти простежуються в апології афінського філософа Арістїда, в його поглядах на померлого Лазаря, який був повернутий до життя. Іоанн Златоуст згадував про апостола Павла, який воскрешав мертвих молитвою [10, с.457]. Августин писав: багато хто вірив, що в кінці часів воскресне й буде антихристом імператор Нейрон [1, с.1103]. Стосовно останнього слід зазначити, що християнська свідомість не виключала можливості воскресіння як праведників, так і грішників. Отже, доля як майбутній модус буття є і у перших, і у останніх (у вимірі земного існування). Це наштовхує на думку про те, що межа її звершення сягає та губиться у глибинах релігійної свідомості християн. Остання зберігає натяк-надію на вічне існування як по той, так і по цей бік світу.

Враховуючи погляди отців церкви, можливо припустити, що модель «земного воскресіння» не тільки актуалізує вектор теми «доля людської душі» (як її перевтілення, тобто повернення душі в тіло), а й поширює горизонти свого здійснення у межах богословської думки. Інакше кажучи, виростає з розривами в просторово-часовому відношенні у свідомості отців церкви до формування уявлень про «кінець часів», оформлюється в концепцію про загальне воскресіння мертвих. У цьому контексті розмірковував Гр. Ниський, проводячи паралелі, він говорив, що учні

були відомі Господом, посвячені в диво воскресіння напередодні здійснення загального воскресіння на прикладі Лазаря: «І тоді у самому наочному диві наводиться доказ неймовірного діла – загального воскресіння». Ми навчаємося чекати як загального того, що досвідом дізналися приватне [4, с.104].

На темі воскресіння мертвих, повернення душі «тут і зараз» або наприкінці часів, виростає увесь богословський дискурс, який на ранніх етапах свого розвитку ритмічно скочувався до фізіологічного тлумачення воскресіння мертвих. Так, Юстин зазначав, що воскресіння відбудеться шляхом об'єднання душ з колишніми тілами, бо немає нічого неможливого для Бога. Зруйновані зотлілі тіла подібно до насіння з волі Творця воскреснуть і облачатися в нетлінне. Бог, на думку апологета, не може не знати природи тіл і куди віддається кожна частка тіла. Перш творіння тіл Творець знав улаштування кожної речі, а значить і після їх руйнування поверне в колишній порядок. Знову з'єднавшись, частинки складуть те ж тіло, дадуть йому нове життя, шляхом його пожвавлення, втілення духу [6]. Подібні мотиви відображені у світогляді Августина. У його свідомості душі благочестивих людей по відділенні від тіл перебуватимуть у спокої до тих пір, поки не оживуть їх колишні тіла для життя вічного. Нагадаємо, що оживлення тіла протягом еволюції релігійної думки завжди мислилося як таке, що здійснюється за допомогою втілення душі, її повернення в тіло. Августин наголосив на тому, що святі і праведні після воскресіння будуть мати ті ж самі тіла, в яких вони жили, а це означає, що процес перевтілення душ мається на увазі, стає засадничим есхатологічним мотивом богословської думки.

Між роздумами про входження душі в колишнє тіло і моментом промовляння про її перетворення витримується пауза, відбувається стрибок думки у вже перетворене тіло, у плоть, яка вже не буде відчувати тління, скорботи, хвороб, уникне старості і смерті [1, с.639]. Щодо питання: в яких тілах здійсниться воскресіння жінок? Августин зазначав, що їхнє воскресіння буде в чоловічих тілах, бо жінка була створена з ребра Адама. Тіла грішників чекає подібна праведникам доля, але з іншою векторною спрямованістю. А саме, після смерті вони потерплять покарання, поки знову оживуть у своїх тілах для вічного воздаяння, смерті [1, с.620,625]. Інакше кажучи, як у першому (для праведників), так і у другому (для грішників) випадках тільки за допомогою втілення, входження душі в колишнє тіло настає наступний етап процесу воскресіння, перетворення тіл. Ті ж переливи ідеї втілення душі у відновлену тілесність простежуються у Гр. Ниського. На його думку, немає нічого дивного в тому, що знову відбудеться перехід від загального до окремого (індивідуального). Богослов наполягав на стіканні та об'єднанні стихій для відновлення того, що розклаталося. Душа буде слідувати тому, що їй знайоме, увійде до складу того ж тіла [4, с.158]. Подібних поглядів дотримувалися Августин Блаженний і Іоанн Златоуст. На думку першого, тіла християн, що розклалися, з часом повернуться відновленими з лона інших стихій [1, с.24]. Іоанн Златоуст, по суті розмірковуючи в дусі есхатологічних

тем, а саме ідеї перевтілення, зазначав, що той, хто хоче перебудувати старий будинок, наперед виводить з нього тих, хто там живе. Потім же руйнує його, і знову на місці колишнього споруджує, але вже в кращому вигляді. Богослов робить висновок, що саме в такий спосіб Бог руйнує наше тіло, керуючись наміром створити його знову. Перш Він виводить з нього душу, щоб «знову ввести» її з більшою славою [10, с.839-840]. Для нас залишається відкритим питання: який матеріал (новий або вітхий) бере будівельник і Бог, щоб звести після руйнування будинку? Однак, незалежно від поставленого нами питання, очевидним стає факт, що процес занурення душі в тіло (як її «доля») стає атрибутом богословської свідомості, вибудовує вектор міркувань отців церкви про долю людей та світу.

Другорядним, але не менш значущим виміром розкриття есхатології християн (у контексті оформлення та обґрунтування нашої концепції «доля небесного та земного світу») в історичній ретроспективі стає ідея Суду, Відплати. Отже, продовжуючи вивчати і розкривати погляди отців церкви, відзначимо, що в богословській свідомості з лінією фізичного воскресіння тіл тісно пов'язана есхатологічна ідея відплати, за допомогою якої обґрунтовується перша. Відповідно з поглядами ранніх отців церкви, гріхи здійснюються не одними душами, але в союзі з тілами, а значить, на їх думку, понести покарання повинна людина у своїй цілісності. Відповідно з міркувань апологетів впливає ідея вторинності існування тих же людей, тобто необхідність повстання колишнього тіла, що прийме ту ж душу, що знову повертає нас до змістового зерна перевтілення. Так, Татіан йде в ногу з іншими отцями церкви, транслює ідею воскресіння тіл для суду. Душа ним не мислиться поза фізичного облачення. Останнє є вмістилище душі. І тільки за допомогою плоті відбувається її воскресіння [11]. Християнський богослов Тертулліан в дзеркальному вигляді відображав теорію воскресіння в тілах. Він заперечував етап передіснування душ, їх переродження, наявність душ у тварин. Як і інші представники богословської думки, їх виникнення пов'язував з фізіологічними процесами, тобто душа і тіло зачинаються одночасно [12, с.84]. Однак, незважаючи на те, що він зараховує до еретиків тих, хто вірить в ниспадіння і сходження душі на небо, означена тема все ж розгортається в його умоспогляданнях, уявленнях про душу. Душа мислиться ним тілесною, бо в іншому випадку вона не змогла б залишити тіло. Якби вона була безтілесною, то «образ душі не прийняв би образу тіла». Богослов посилається на Євангеліє від Луки, де записано, що душа мучиться, відчуває біль [Лк. 16: 22-24]. У свідомості Тертулліана душа неподільна. Їй належить розум, різні властивості: рух, зір, слух, дихання, почуття [12, с.62]. Відносно Іллі писав, що пророку належить прийти, але не після відходу, а після перенесення з життя завдяки виконанню пророцтва [12, с.105]. Воскресіння філософом мислилося як духовне, з одного боку, він вважав, що патріархи і пророки вже воскресли, переселилися [12, с.132]. З іншого боку, як плотське, тому що душа без твердої матерії не може нічого зазнавати. Після смерті душа перебуває в очікуванні Судного дня, тобто того часу, коли вона отримає колишню свою матерію (субстанцію).

На думку Тертуліана, суд не має сенсу, якщо не представлений той самий чоловік, з усіма притаманними йому субстанціями, які були за його життя [12,13]. Звідси богослов приходить до висновку, що душа нероздільна з плоттю. Навіть думка є акт плоті. Саме плоть отримає нагороду за притаманні їй чесноти. Духовного тіла не достатньо для повної дії. З цієї причини душа страждає у пеклі, перебуває в очікуванні плоті, щоб прийняти нагороду за свої справи. Воскресіння можливо, як пише Тертуліан, тільки для того, що загинуло. Входячи в тіло, душа творить його із землі. Останки померлих тіл мисляться ним як насіння, з яких виростуть тіла у воскресінні. Після воскресіння люди перетворюються в стан ангелів, облачаються у нетління, змінюють воскреслу субстанцію. Воскресаючи, тіла відновлюються, стають без каліцтв. І, нарешті, критикуючи прихильників теорії перевтілення, Тертуліан, по суті стверджуючи її сенс, підкреслює: «Наскільки ж розумніше наше переконання, що душа селиться в те ж саме тіло» [13, с.203]. Отже, Тертуліан розвиває есхатологічні уявлення у контексті роздумів про долю людської душі та тіла (фізичного та того, що воскресло).

Лінію земного воскресіння в тілах в просторово-часовому контексті продовжують роздуми богословів про воскресіння Христа після розп'яття. Так, Кипріан Карфагенський його мислив як тілесне, видиме. Спаситель з'явився учням таким, яким був у тілесній суті. Він пробув з учнями сорок днів, навчаючи їх у житті й науці. Після чого вознісся до Отця [7]. Тертуліан також стверджував тілесне воскресіння Христа: «Факт безсумнівний, бо неймовірний». Цю ж лінію презентував Лактанцій, який писав, що Спаситель вийшов з могили живим і неушкодженим відправився в Галілею [8, с.298].

Розширює вектор роздумів про «долі людської душі», під кутом зору розвитку ідеї перевтілення, мікрорівень її здійснення, який презентував Григорій Ниський. Він писав, що в нас є якась постійна субстанція (душа). Богослов мислив її як незмінну величину. З іншого боку, в людині наявна і непостійна субстанція (тіло). Остання (фізичне тіло), просуваючись в просторово-часовому відношенні, змінюється за допомогою зростання та применшення. Філософ порівнює цей процес зі зміною одягу, яка відбувається на кожному етапі переходу від одного віку до іншого [4, с.109]. Неможливо не позначити, що смислове навантаження даного фрагмента воскрешає в пам'яті мотиви філософії Платона (сюжет про ткача), стверджує думку наступності релігійних ідей, а есхатологічна тема долі людської душі та тіла актуалізується у вигляді роздумів про процес просування душі в межах фізіологічних трансформацій, вікових модусів існування людини, які змінюють один одного протягом усього життя. Мікрорівень здійснення означеної теми уявляв дещо в іншому світлі Григорій Богослов, а саме, у вигляді роздумів про просування його душі від тіла до тіла, від батька до матері. Він писав: «Спершу я перебував в тілі батька, потім прийняла мене мати». Зверху надіта личина, коли ж вона знята, каменю від сорому [3]. Із зазначеного видно, що не тільки тема долі душі розвивається у просторі християнських

умоспоглядань, але й доля фізичної тілесності весь час перетинається з першою, цікавить релігійну думку.

Есхатологічна система координат: від «колообігів земного буття» до моделі «воскресіння мертвих». Богословські роздуми Філона Олександрійського і Тертуліана, як і інших отців церкви, тяжіють до постійного кружання мотиву вічного повернення, який згортається в точці першоначал, вливається в мотив воскресіння мертвих. Так, Філон пише, що на початку творення Бог забажав, щоб природа долучилася до вічності, наділяючи роди безсмертям. З цієї метою він стягнув початок до кінця, щоб він завжди повертався до початку, так само як і початок спрямовувався до кінця. Колообіг підкоряються небесні світила. Одні з них рухаються одноманітно, по прокладених одного разу шляхах. Інші рухаються протилежно один одному подвійними колообігами [14, с.59]. Божественна світобудова розгортається й охоплена небесним колом. Смерть мислиться як перехід. Тіло померлого розчиняється до найдрібніших частинок, що вливаються в потік життя, з якого вони вийшли, замикаючи колообіг буття. У свідомості Тертуліана не всі частини творіння перетворюються, є такі, які зазнають зупинку. Все створене, як і Земля, поперемінно то виснажується, то відновлюється. Все повторюється і повертається до свого стану: «все починається, бо перш припинилося». Цей порядок колообертання, пише Тертуліан, підтверджує воскресіння мертвих [13, с.198].

Іоанн Златоуст справжнє життя мислив як вічно повертаюче седмично на круги своя. Починається вона першим днем, закінчується сьомим і, знову колообертаючись, сходиться до того ж початку, сходиться до того ж кінця [10, с.156]. Мейстер Екхарт Святу Трійцю мислить як першоджерело всього сущого, в лоно якої, завершивши коло, прагнуть повернутися всі душі [9, с.106]. Він волає до душі, закликає її вийти геть, піти у Бога, щоб знову не опинитися в положенні, в якому вона буде мати справу з тварями [9, с.113]. Отже, слідуючи сформованою традицією офіційного заперечення християнами ідеї циклічного мислення (на прикладі ідеї перевтілення), отці церкви кожного разу влітають її принцип «відходу і повернення» (духовного в фізичне) в тканинну структуру своїх текстів. Християнська есхатологічна модель історично презентується як «лінійна», з моменту своєї появи, на історичній авансцені завжди протиставлялась «циклічній моделі» язичництва, а саме античності. У контексті зазначеного відкритим для подальших наших роздумів залишається питання: як співвідносяться окреслені роздуми отців церкви (про колообіги буття) з усталеною «лінійною» есхатологічною моделлю християн? То є протиріччя, яке блукає у межах богословської свідомості, чи етапи еволюції світоглядної картини християн, їх есхатологічної моделі? Догматична система християн, з одного боку, виростає з філософії отців церкви. З іншого боку, «відривається» (умовно) від окреслених розмірвань, які весь час втягуючи повертають богословську свідомість на «своє коло» (у безкінечність колообертання буття).

Висновки. Виокремлені деякі виміри розгортання авторської концепції «есхатології людства» під кутом зору християнської есхатології у контексті роздумів про

долі земні та долі небесні. Останні осмислені в наступних контекстах: християнської концепції воскресіння мертвих в кінці часів (як «результату» феноменів воскресіння мертвих Христом, апостолами; дискурсу отців церкви про тіла, в яких відбудеться воскресіння (духовних, тілесних, перетворених), не мислима поза процесу повернення душі в тіло; догматів віросповідання (втілення Христа, Другого Пришестя Спасителя, Втілення Святого Духа), Святого Письма.

Встановлено, що смислове ядро теми долі (небесного та земного світу) є полюсом розгортання християнської картини світу. Пунктирно зазначено парадокс, з одного боку, заперечення циклічної моделі світу античності християнською свідомістю. З іншого боку, кружляння мотивів «колообігів буття» у просторі думки отців церкви. Останнє є перспективним для подальших роздумів, авторських розміркувань.

Література

1. Августин Бл. О граде Божієм / Августин Бл. – Минск: Харвест, Москва: АСТ, 2000. – 1296 с.
2. Біблія. Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена. Українське біблійне товариство. – К., 1991. – 1255 с.
3. Григорій Богослов. Догматические поэмы / Григорий Богослов; Пер. П.Т. Сидаш. – СПб.: Нестор-История, 2012. – 180 с.
4. Григорій Нисский. Об устройении человека / Григорий Нисский; Пер. В.М. Лурье. – СПб.: Аxioma, 2000. – 220 с.
5. Евсевий. Церковная история / Евсевий. – М.: Спасо-Преображенский Валаамский монастырь, 1993. – с. 448 с.
6. Иустин Философ. Творения / Иустин Философ. – М.: Паломник, 1995. – 484 с.
7. Киприан Карфагенский. Творения / Киприан Карфагенский. – М.: Паломник, 1999. – 720 с.
8. Лактанций. Божественные установления / Лактанций; Пер. с лат. В.М. Тюленева. – СПб.: Алетейя, 2000. – 317 с.
9. Мейстер Экхарт. Духовные проповеди и рассуждения / СПб.: Азбука, 2000. – 216 с.
10. Полное собрание творений Св. Иоанна Златоуста в 12-ти томах. – М.: Православная книга, 1991. – Т.1, Кн. 2. – 900 с.

11. Сочинения древних христианских апологетов. – М.: Благовест, 1999. – 946 с.

12. Татиан Ассирийец. Речь против эллинов [электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.pravmir.ru/library/readbook/559>

13. Тертуллиан. О душе / Тертуллиан; Пер. с лат. А.Ю. Братухина. – СПб.: Издательство Олега Абышко, 2004. – 256 с.

14. Тертуллиан. Избранные сочинения / Тертуллиан; Пер. с лат. Общ. ред. А.А. Столярова. – М.: Прогресс, Культура, 1994. – 448 с.

References

1. Avgustin Bl. O grade Bogiem / Avgustin Bl. – Minsk: Harvest, Moskva: AST, 2000. – 1296 s.
2. Bibliya. Knigi Svyatogo Pis'ma Starogo y Novogo Zapovitu. Iz movi davn'oevrey's'koi ta grets'koi na ukrains'ku nanovo perekladena. Ukrains'ke bibliyne tovaristvo. – K., 1991. – 1255 s.
3. Grigoriy Bogoslov. Dogmaticheskiye poemu / Grigoriy Bogoslov; Per. T.G. Sidash. – SPb.: Nestor-Istoriya, 2012. – 180 s.
4. Grigoriy Nisskiy. Ob ustroyenii cheloveka / Grigoriy Nisskiy; Per. V.M. Lur'ye. – SPb.: Axioma, 2000. – 220 s.
5. Yevseviy. Tserkovnaya istoriya / Yevseviy. – M.: Spaso-Preobrazhenskiy Valaamskiy monastyr', 1993. – s. 448 s.
6. Iustin Filosof. Tvoreniya / Iustin Filosof. – M.: Palomnik, 1995. – 484 s.
7. Kiprian Karfagenskiy. Tvoreniya / Kiprian Karfagenskiy. – M.: Palomnik, 1999. – 720 s.
8. Lakhtantsiy. Bozhestvennyye ustanovleniya / Lakhtantsiy; Per. s lat. V.M. Tyuleneva. – SPb.: Aleteyya, 2000. – 317s.
9. Meyster Ekkhart. Dukhovnyye propovedi i rassuzhdeniya / SPb.: Azbuka, 2000. – 216 s.
10. Polnoye sobraniye tvoreniy Sv. Ioanna Zlatousto v 12-ti tomakh. – M.: Pravoslavnaya kniga, 1991. – T.1, Kn. 2. – 900 s.
11. Sochineniya drevnikh khristsianskikh apologetov. – M.: Blagovest, 1999. – 946 s.
12. Tatian Assiriets. Rech' protiv ellinov [elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://lib.pravmir.ru/library/readbook/559>
13. Tertullian. O dushe / Tertullian; Per. s lat. A.YU. Bratukhina. – SPb.: Izdatel'stvo Olega Abyshko, 2004. – 256 s.
14. Tertullian. Izbrannyye sochineniya / Tertullian; Per. s lat. Obshch. red. A.A. Stolyarova. – M.: Progress, Kul'tura, 1994. – 448 s.

Bredun I.V.,

candidate of philosophical sciences, associate professor,
of the Kharkov National University of Construction and Architecture, bredun@i.ua

Kompaniets L.V.,

doctor of philosophical sciences, associate professor,
of the V.N. Karazin Kharkov National University, polk@i.ua

Ukraine, Kharkov

ESCHATOLOGICAL IDEAS: IN THE LOOKING GLASS THEOLOGICAL CONSCIOUSNESS

The article reconstructs eschatological ideas in the space of theological consciousness. The history of development and formation of key ideas of the eschatological picture of the world of Christians in the context of theological discourse is comprehended: the Christian concept of the resurrection of the dead at the end of time as a "result" of the resurrection phenomena of the dead by Christ, the apostles; The reflections of the fathers of the church about the bodies in which the resurrection will take place; Dogmas of religion (the Incarnation of Christ, the Second Coming of the Savior, the Incarnation of the Holy Spirit), the Holy Scripture.

Key words: eschatology, the fathers of the church, the destiny of man, the fate of the world, Christianity, the resurrection of the dead, the embodiment of spirits.

УДК 22.06: 141.144: 291.1

Горбань Р.А.,

*к.філос.н., доцент Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва
Львівської національної академії мистецтв, grauokr@gmail.com**Україна, м. Косів*

ІСТОРИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЯК ОСНОВНИЙ МЕТОД В ПЕРСОНАЛІСТИЧНІЙ ГЕРМЕНЕВТИЦІ Ч.С. БАРТНІКА

У статті з'ясовано аспекти герменевтики Ч.С. Бартніка, обумовлені категорією «історичного», та розкрито зміст історичної інтерпретації в контексті персоналістичного вчення польського філософа. У його концепції людська особа виступає ключем будь-якого пізнання «історичного», оскільки з її допомогою можна зрозуміти історичні факти і події та пояснити їх, але й за допомогою історичних подій і фактів можна зрозуміти та пояснити людську особу. Через це історичну інтерпретацію Ч.С. Бартнік пропонує розглядати як один з основних методів дослідження й тлумачення дійсності не лише в герменевтиці, а й у персоналізмі.

Ключові слова: персоналізм, герменевтика, історична інтерпретація, історичне, особа, особовий світ, зв'язки-відношення (*relatio*), знак.

Постановка проблеми. У науковому дискурсі кінця ХХ – початку ХХІ століття герменевтика як система дослідження й тлумачення дійсності не втрачає своєї актуальності, оскільки є універсальною філософською дисципліною, що розкриває концептуальні основи природи розуміння. Сучасні філософи, які розбудовують герменевтичне вчення, виходять з тези М. Гайдеггера про те, що розуміння у своєму бутті завжди є історичним, відтак звертаються до опрацювання категорії «історичного». До таких мислителів належить і польський філософ-персоналіст Чеслав Станіслав Бартнік, котрий розробив персоналістичну герменевтику в межах створеного ним реалістичного універсального персоналізму, в якій одним з головних є поняття «історичного розуміння», а історична інтерпретація дійсності й особового світу розглядається як один з основних методів не лише герменевтики, а й персоналізму.

Мета роботи – висвітлити аспекти герменевтики Ч.С. Бартніка, обумовлені категорією «історичного», та розкрити зміст історичної інтерпретації в контексті персоналістичного вчення польського філософа.

Виклад основного матеріалу. У герменевтиці велике значення філософському трактуванню історії і таким категоріям як «історичне» та «дієво-історична свідомість» приділяли М. Гайдеггер і Г.-Г. Гадамер, під впливом яких формувалась персоналістична концепція герменевтики Ч.С. Бартніка. Особливу увагу німецькі філософи звертали на динамічність процесів в історичній площині дійсності та ставили питання про активність дієво-історичної свідомості й про герменевтичну свідомість, яка повинна бути дієво-історичною задля глибокого розуміння «знаків» історії, історичних процесів й історичних осіб.

Початок таким тенденціям в інтерпретації історичних процесів поклала критична філософія, яка наприкінці ХІХ століття поєдналася з філософською герменевтикою. Г.-Г. Гадамер проголосив герменевтику універсальною філософією, в якій розгляд категорії «історичного» пов'язував з необхідністю збагнути

суб'єкти історичного: людські особи, суспільства, народи. Згідно з концепцією Г.-Г. Гадамера, значення історії відкривається за допомогою спроб зрозуміти сутність людського буття в його розвитку та здійсненні, тобто історія відкриває своє значення і сутність живий, мислячий, діючий людині, яка здатна зрозуміти й осмислити її. У такий спосіб німецький філософ переносить вирішення проблеми осмислення історичного процесу в площину онтології людського буття. Такий підхід Г.-Г. Гадамера до розуміння категорії «історичного» значною мірою вплинув на побудову персоналістичної історіософії Ч.С. Бартніка, який продуктивно використовував можливості герменевтики в зрозумінні «знаків» історії.

На переконання польського персоналіста, герменевтику слід будувати на факті вкорінення людської особи в історії, в її подіях, з огляду на це і персоналізм, і герменевтика тісно пов'язані з категорією «історичного». У трактаті «Персоналістична герменевтика» (1994) він стверджує, що історію слід сприймати як вияв людської особи, самовираження людини, виявлення її особової сутності. Історія допомагає зрозуміти людину, її внутрішній устрій, особову структуру, тому, на думку Ч.С. Бартніка, історія стає своєрідною герменевтикою, поясненням, інтерпретацією, розумінням і відкриттям людини. Подібно й історію можна зрозуміти тільки крізь призму людини, її особового буття [2, с.212]. В історії людська особа розвивається, реалізує себе та стає зрозумілою, тому ключовим аспектом герменевтики слід вважати історичну інтерпретацію дійсності, насамперед особового світу людини.

Людина як особа виступає ключем чи кодом історіології та будь-якого пізнання «історичного», з її допомогою можна зрозуміти історичні факти і події та пояснити їх, але й за допомогою історичних подій і фактів можна зрозуміти та пояснити людську особу. Через це історичну інтерпретацію Ч.С. Бартнік пропонує вважати однією з основних не лише в герменевтиці, а й у персоналізмі. Він наполягає: «Людина як особа виявляє

свою сутність тільки в історії, з історією і за допомогою історії» [2, с.213]. У такий спосіб онтологічна герменевтика набуває рис не тільки персоналістичних, а й історичних. Історія не просто пояснює людину, її буття, суть її істоти, в історичній площині проявляється факт намагання людської особи зрозуміти та пояснити себе за допомогою мови історії. Історія в реальний спосіб представляє сутність і буття людини, виявляє реальну іпостась конкретної особи, за допомогою чого відбувається усвідомлення особою свого існування як людини. Оскільки для історії важливе тільки реальне буття, то вона стає утвердженням реальності. Людське існування має значення та цінність лише як вияв і стан людської свідомості, що вирізняє його серед іншого буття. Свідомість як процес відображення дійсності й абстрактне мислення не мають значення та вартості без реального існування особи, яка і є причиною, джерелом їх здійснення. Історичність зумовлює рух від загального, абстрактного до зауваження й ототожнення окремого ества, так започатковується процес особового генезису, тобто відкриття особового буття, розуміння його та поступове вдосконалення за допомогою історичного осмислення, заглиблення в історичне, відкриття певних правд [1, с.141]. Людина помічає та встановлює свою окремішність і відмінність від іншого буття, а історія стає своєрідним екраном, на якому людина може розгледіти, зрозуміти та відкрити правду про себе, аналізуючи й інтерпретуючи історичні події, як зауважує М. Ковальчик, польський дослідник філософсько-богословського доробку Ч.С. Бартніка [8, с.185]. Історична інтерпретація значно допомагає в розумінні людиною самої себе: людина аналізує, зіставляє, пізнає, усвідомлює себе в історії, у подібний спосіб вона крізь призму персональності свого буття інтерпретує та пояснює самі історичні події. Тому існує певна подвійна функція історичної інтерпретації.

Аспекту історії та історичності у персоналістичному вченні польського філософа надано універсального значення, причому настільки, що він виступає істотною складовою самої структури людини. У «Персоналістичній герменевтиці Ч.С. Бартнік висуває тезу: «Історичність та розуміння є внутрішніми структурами світу живої особи» [2, с.218]. Однак це занадто категоричне твердження, згаданий аспект дійсно важливий, але не слід вважати його своєрідною «структурою» буття особи. Особа живе в часі і просторі, що є основними складовими історії, утім час і простір не становлять структуру особи. Неможна надавати певним категоріям значення та сенс внутрішніх складових особи, оскільки вони творять зовсім іншу сферу буття, хоча й тісно пов'язану з людиною.

Можна припустити, що така крайність у трактуванні категорії «історичного» зумовлена, особистим відкриттям (герменеєю) Ч.С. Бартніка, який один з небагатьох філософів-персоналістів виділив, оцінив та обґрунтував значення і роль історії для особового світу людини. У його творчій думці історія стає дійсним ключем для ретроспективи, аналізу та спроби зрозуміти дійсність. Як зауважує польський дослідник М. Новачик у рецензії на книгу Ч.С. Бартніка «Персоналістична герменевтика», ваговитим здобутком філософа стало обґрунтування

історизму як окремої категорії, історична ж інтерпретація виступає визначальною в усіх його підходах до розуміння буття та спробах відкриття і пізнання істини [9, с.152].

У філософії Ч.С. Бартніка прийняття історичної інтерпретації як одного з основних методів персоналістичної герменевтики набуло характеру повсюдного застосування. У концепції польського мислителя історичний процес та історичні події творять специфічну систему знаків, що мають власний сенс і значення, генеруючи своєрідну «мову», завдяки якій людина може багато чого зрозуміти, по-новому поглянути на різні речі, відкриваючи для себе їх нове бачення. Такий підхід творить окрему категорію розуміння – «історичного розуміння». З одного боку, це означає, що людина в процесі пізнання, відкриття істини думає, мислить по-історичному, історичними категоріями. З іншого боку, це означає розуміння та усвідомлення самої історії, історичних подій і фактів. Цей другий аспект історичного розуміння відкриває правду про особовий світ людини та його важливість у розумінні історії та самої людини. Оскільки історичність проникає в дійсність світу та в саму особу, тому історичні категорії відіграють таку важливу роль у персоналістичній герменевтиці. Історичність і розуміння, на переконання польського філософа, тісно пов'язані на глибинному рівні особи, саме структура особи є тим місцем, яке єднає ці площини і в якому відбувається весь процес осмислення, пізнання істини [4, с.417-418].

У статті «Історичність людини з погляду персоналізму» (1980) Ч. С. Бартнік зазначає, що людська особа досліджує історичні факти і процеси, які мали місце, і тим чи іншим чином стосуються її та відкривають певну істину – усе це немовби вказує на «зовнішній» простір, середовище довкола особи. Натомість усе пізнане впливає на внутрішній стан, світ особи, оскільки вона рефлектує над ним, зіставляючи та відносячи до себе самої, переживаючи їх. Тому історичність має двосторонній вплив на дійсність особи. У ній (особі) історичність поєднується. Історичне розуміння відкриває особливо глибоку істину, яка впливає на всю структуру людської особи [3, с.16].

Історичне розуміння зумовлене опосередкованим пізнаванням знака. Історія складається з подій, фактів, процесів, які творились людьми, тобто в історії присутня виразно прозопоїчна основа. Оскільки ці знаки залишились у минулому, сучасна людина не пізнає їх безпосередньо, від особи, яка їх створила. Але це не заперечує можливості повноцінного спілкування, створення живого особового зв'язку-відношення (relatio), позаяк знак приховано містить увесь особовий світ людини, яка створила його, і це забезпечує справжнє спілкування осіб: автора знака та його реципієнта. Однак віддаленість часу і простору як історичних категорій зумовлює певні труднощі й перешкоди в правильному розумінні знака, а звідси відкриття істини, прихованої в ньому. Тому від особи, яка намагається пізнати, відкрити та прочитати знак, вимагаються додаткові зусилля, застосування всіх внутрішніх сил і властивостей її особового ества. Зазначеними перешкодами (бар'єрами) можуть стати:

мова (яка можливо вже мертва, а тому важкозрозуміла); річ (яка може вже не існувати); світогляд, переконання, ментальність; текст (незрозумілий фрагмент); вислів, оповитий таємницею (природною, релігійною тощо).

Сенс історичного знака у своїй істоті пізнається та відкривається в той самий спосіб, що і сенс живого знака на кшталт спілкування, мови, жестів тощо. Відлеглисть чи близькість знака не впливають на його структуру та його основний зміст. Важливою підставою будь-якого розуміння, в тому числі й історичного, є особове буття та структура людини. Розуміння знака, розкриття його семантики потребує особового входження у зв'язок-відношення (*relatio*), введення в дію, застосування всіх особових структур у процесі пізнання і відкривання всіх його значень. Як стверджує польський філософ Лешек Колаковський у статті «Історичне розуміння та зрозумілість історичної події» (1967), людина повинна розуміти ту ж річ так само, як і автор знака, для цього необхідно взяти до уваги всі особливості середовища й особистих рис автора знака [7, с.238].

Автором знаків, які залишилися в історії, може бути не лише індивідуальна особа, а й спільнота, група осіб. Особливість концепції Ч.С. Бартніка полягає в опрацюванні тези про існування сенсу в спільнотному вимірі, що найімовірніше, стало наслідком послідовності творення та розвитку католицьким філософом-персоналістом ідеї спільнотної особи. Оскільки індивідуальна особа може бути і є автором «знаків», то й особа, як спільнота, теж може бути і є автором знаків – це цілком оригінальна думка Ч.С. Бартніка, яка вирізняє його з-поміж інших мислителів, що розробляли проблему «історичного» в контексті герменевтичної концепції. У традиційній герменевтиці питання спільноти, групи осіб або оминається, або деякими науковцями розглядається у площині розуміння. Натомість, на переконання польського мислителя, питання творення «знаків» у спільнотному вимірі таке ж важливе й очевидне, як і у випадку їх індивідуального автора. Спільнота теж продукує своє значення часу і місця, в якому живе, так створюється історично-суспільний сенс. Виходячи з цього слід говорити про історично-суспільне розуміння, але важливим уточненням у зазначеній ідеї є саме поняття спільноти. Йдеться про спільноту в значенні певної кількості осіб протягом усього відрізка часу, який відділяє сучасну особу від того, хто започаткував певний знак. Іншими словами, певний знак, ідею, думку формували різні окремі особи протягом усієї протяжності історичного періоду, кожен докладав щось своє, але всі мали на увазі один і той самий знак, ідею, річ (наприклад міф). Тому всі вони становили групу індивідуальних осіб, які творили певний знак, за словами Ч.С. Бартніка, спільнота тут розуміється саме у цьому значенні [2, с.229]. Ця спільнота розуміла якесь явище чи річ більш-менш однаково, трактувала його, формуючи цим історичне розуміння певних речей. Відкриття такої категорії історичного розуміння найбільш складне, оскільки вимагає набагато більших зусиль і вміня.

Головна задача полягає у проникненні в ідею знака, відкриття його сенсу. Як зазначає польський дослідник історії персоналізму К. Гузовський, щоб проникнути у

світ ідеї, внутрішній світ «знака», створеного іншою особою, необхідно задіяти всі особові сили, структури людини [6, с.5]. Завданням особи стає не просто звернення до історичної інтерпретації, а вправний підхід і належне її започаткування. На цьому початковому етапі й складаються всі вищезгадані особливості, зокрема застосування основних правил історії, встановлення правдивості історичних фактів. Відтак слід взяти до уваги ментальність, світогляд, переконання автора чи авторів знака. Власне з цього й розпочинається сам процес історичної інтерпретації, адже особа, яка зрозуміла знак, може приступати до самої історичної інтерпретації. Історичний підхід у герменевтиці створює перспективу цілісного погляду на дійсність та надає можливість пізнати як загальний сенс, так і сенс окремо взятого буття. На думку Ч.С. Бартніка, найважливішим тут залишається відкриття істини про особовий світ, його значення, місце, роль, а також входження у зв'язки-відношення (*relatio*) з іншим особовим світом, що найбільш властиве природі особи. Це дає потенціал для розвитку, формування, вдосконалення самої особи [4, с.419].

Розуміння за своєю суттю належить до історичної дійсності і само є історичним процесом. Особа в процесі пізнання намагається розуміти історію і разом зі своїм розумінням, переходить у категорію «історичного», тобто стає історією. За словами Л. Колаковського, історичне розуміння як осмислення та відкриття сенсу історичного процесу, подій, явищ і фактів є більш складним, ніж звичайне розуміння актуальних речей, з якими особа стикається «наживо», оскільки вимагає своєрідного «проникнення» в історичні події та факти, щоб зрозуміти їх, крім того необхідне усвідомлення основ відкриття сенсу історичного процесу (метаісторія), до цього ще долучається потреба розуміння актуального процесу і стану речей [7, с.240].

Ч.С. Бартнік висуває тезу про необхідність історичного мислення як передумови історичного розуміння, а звідси й історичної інтерпретації. Розуміння – це передусім властивість особи, яка мислить, аналізує, зіставляє. Ні особу, ні історичні події не можна трактувати абстрактно, відірвано від буття, оскільки вони становлять інтегральні його частини. Тому на перше місце в історичному розумінні виходять суб'єкт і об'єкт.

Особа в минулому і тепер творить історію й історичне розуміння. Історія становить певне середовище й предмет пізнання, натомість особа є суб'єктом історії, її джерелом і метою, позаяк формує та пізнає її. Сенс, значення, пізнання, розуміння й інтерпретація також постають завдяки особі, яка є їх джерелом. Розуміння, щоправда, зумовлене історією, яка впливає на особу, спосіб її мислення, трактування, усвідомлення певних речей. Однак, на погляд Ч.С. Бартніка, формою, шляхом історії, її протяжністю є тільки особа, філософ стверджує: «Немає історії без особи» [2, с.232]. Особа мислить, пізнає, вирішує, творить, у своїх діях може сягати минулого та майбутнього, тільки вона має здатність долати всі умовності природного світу й у своїх думках проникати в особовий світ минулого, відкриваючи його істину. Завдяки особі подія отримує свій історичний сенс. На

переконання Г.-Г. Гадамера, в історичному розумінні йдеться не лише про відкриття того, що автор первинно думав, хотів виразити, а й про усвідомлення тексту чи речі в їх історичній дії, значенні, наслідку та користі [5, с.117]. Завдяки цьому події отримують значення, надане їм особою (автором), а відкрита у них іншими особами істина продовжить «життя», їх пам'ять.

Значимим елементом історичного розуміння є відповідна інтерпретація історичних фактів і подій. За словами Г.-Г. Гадамера, кожний акт відкриття їх значення формує нові думки та напрями, звідси щораз більше роз'яснюється перспектива їхнього розуміння, до тлумачення підходять різні особи в різні історичні періоди, кожний такий підхід відкриває щось нове, дає нове бачення подій і фактів, чим більше таких інтерпретацій, тим більше відкривається повнота істини та розуміння «історичного» [5, с.119]. Історичні події відкривають також реальність минулого, що має значення для реальності теперішнього, проливаючи певне світло розуміння. Суттю історії стає протяжність особового буття в часі та просторі, передання значень від одного моменту до іншого, від однієї особи до іншої. Так само відбувається передання розуміння, ідей, цінностей, методів мислення, понять, суджень, прагнень.

Важливою складовою історії Ч.С. Бартнік вважає традицію, яка дозволяє зрозуміти раніш незрозумілий текст, річ, явище. Щоб зрозуміти якусь історичну подію, потрібно пізнати традицію даного періоду чи місця. Тому традиція дає можливість зрозуміти історичні факти, процеси. Однак філософ наполягає на тому, що мислить і розуміє особа за допомогою своєї структури (передусім розуму), а не традиція чи історія [3, с.16].

Історична річ чи текст як «знак», можуть не лише передавати значення, виступаючи носіями інформації, а й мають властивість впливу, формування, вони відкривають певну істину, яка стосується передусім особи. Серед текстів і речей як носіїв власного сенсу, існує своєрідна ієрархія відповідно до їх змісту, наповнення, рангу і значення, але кожен з них має своє місце й роль в історичному процесі та розумінні «історичного» зокрема. Немає важливих чи неважливих, потрібних чи не потрібних «знаків», усі вони мають право на існування та впливають як на дійсність в цілому, так і на дійсність особи.

За свідченням Ч.С. Бартніка, герменевтика проводить відбір, упорядкування, типологізацію знаків відповідно до їх значимості та сенсу, одні ставить на перший план, інші розглядає як другорядні. Однак кожна така селекція повинна базуватись на розумному, об'єктивному, справедливому підході. Вона існує з огляду на те, яку користь та значення містять у собі знаки (тексти, речі) для особи, її формування та розвитку. Польський мислитель стверджує, що дійсний вплив історичних подій і фактів як знаків залежать від способу розуміння, від того, як особа підходить до їх інтерпретації, ставиться до них. Будь-який знак, несучи свій зміст та ідею, має внутрішню властивість й інтенсивність впливу, однак особа остаточно оцінює і приймає їх вплив на себе, входячи з ними у зв'язки-відношення (relatio) [3, с.16].

Події відіграють свою роль в універсальній історії, певний вплив на їх форму і прояв має особа, творячи їх.

Пізніші інтерпретації цих історичних фактів отримують свій прояв також завдяки особі, яка їх тлумачить згідно з власним баченням і розумінням. Особа сприймає слова, тексти, мову, думки, ідеї, пізнає їх, розуміє, інтерпретує, оцінює і відповідно до цього, стикаючись з ними, впускає їх у свій внутрішній особовий світ. Звідси виникає згаданий вплив знаків на світ і буття особи. Як стверджує К. Гузовський, у такий спосіб вплив історичних знаків залежить від їх змісту, місця і ролі в загальному плані історії та від сприйняття й інтерпретації особи, яка їх пізнає і розуміє [6, с.6]. Особа може їх інтерпретувати правильно чи хибно, у переносному чи прямому значенні, позитивно чи негативно, але помилки одних можуть виправляти інші. Ведучи активний і творчий діалог з минулим, відкриваючи його правду та значення, у своїх інтерпретаціях і розумінні через властиву їй свободу особа може помилятися. Однак герменевтик, на думку Ч.С. Бартніка, повинен професійно й відповідально підходити до інтерпретації історії, заглиблюючись насамперед у внутрішню наповненість знака, намагаючись повноцінно, об'єктивно і достовірно з'ясувати його семантику та встановити його головний сенс. У підході до розуміння «історичного» (процесу, подій, знака, речі, явища) слід також зважати на те, що знак може мати не одне значення, а декілька у межах того ж самого тексту. Насамперед потрібно виділити головне значення. Кожна особа залежно від того, ким вона є і чим займається (філолог, філософ, теолог, археолог, митець), по-різному підходить до розуміння й інтерпретації одного і того самого тексту чи знака, але в підсумку конкретний текст завжди матиме свою первинну ідею, зміст, наповненість, закладені в ньому автором. Автор мав на меті якусь головну ідею, формуючи його, і цю ідею закрив у тексті через знак, тому потрібно відкрити її, позаяк у порівнянні з нею інші будуть другорядними. На основному значенні майже завжди надбудовані інші, менш значимі, які доповнюють його, будучи закладеними в різних сегментах тексту. Головне значення може мати органічні, цілісні ідеї-відгалуження, рефлексивні ідеї, висновки, твердження, з плином часу на ньому можуть нашаруватися пізніші інтерпретації, доповнюючи та розширюючи основну ідею первинного знака [2, с.239].

Важливою в інтерпретації є площина офіційного трактування, загальноприйнятого, класичного розуміння того чи іншого знака, яка має характер автентичної та вважається основною серед існуючих версій. Кожне середовище може створювати власне розуміння семантики знака, обумовлене характерними рисами й якість цього середовища, від яких залежить і виділення основного значення. Тому можуть існувати різні значення одного і того самого знака.

Особливим аспектом семантики знака є можливість її практичного застосування. Йдеться про практичну користь. На думку Г.-Г. Гадамера, кожна інтерпретація знака становить практичне застосування, а кожне застосування знака має характер його тлумачення [5, с.125]. Оскільки знак застосовується, це значить, що особа його розуміє, тобто вже інтерпретувала для себе чи свого середовища. Ч.С. Бартнік з цим не

погоджується, вважаючи, що лише після інтерпретації може йти практичне застосування.

Важливим, на переконання польського філософа, є екзистенціальна площина семантики знака. Знак впливає на особу, маючи співвіднесення з життям людини, причому з усіма його проявами. Семантика знака може тоді по-справжньому впливати на особу і мати для неї значення, коли проникне у глибини її єства та певною мірою схвилює її, але таку властивість має тільки правдивий сенс. Особа є остаточним інтерпретатором знака за допомогою його віднесення до самої себе, тому головне значення, сенс знака існує не абстрактно, а в особі, тобто в особовий спосіб. З огляду на це історичний сенс завжди має реляційний характер, і тільки такий може вважатись правдивим і реальним. Основою персоналістичної герменевтики Ч.С. Бартник вважає діаду «знак – особа», оскільки, на його переконання, сенс може виникнути лише в межах цієї реляції [2, с.242]. Знак відіграє роль посередника, за допомогою якого відбувається спілкування, зв'язок-відношення (relatio) між світом і особою.

Висновки. Як бачимо, в персоналістичній герменевтиці Ч.С. Бартника історична інтерпретація виступає універсальним методом у всіх підходах філософа до розуміння буття, розкриття світу особи та спробах відкрити і пізнати істину. Польський мислитель зазначає неодмінність історичного мислення як передумови історичного розуміння, а звідси й історичної інтерпретації, позаяк історію він розглядає як перший крок буття, в якому все започаткувалося, тому без неї неможливе ні пізнання, ні розуміння. Філософ стверджує, що розуміння за своєю суттю належить до історичної дійсності і само є історичним процесом. Історичність і розуміння, на його переконання, тісно пов'язані на глибинному рівні особи, її структура є тим місцем, яке єднає ці площини і в якому відбувається весь процес осмислення, пізнання істини. Особа в процесі пізнання намагається розуміти історію і разом зі своїм розумінням, переходить у категорію «історичного», тобто стає історією, через це лише особа здатна відкрити значення історичного та процесів, які відбуваються в ньому, а також правильно оцінити й інтерпретувати їх.

Література

1. Горбань Р.А. Соціогенез богослов'я історії / Річард Анатолійович Горбань // Вісник Прикарпатського Університету. – 2005. – № 7. – С. 136–144.

2. Bartnik Cz.St. *Hermeneutyka personalistyczna* / Czesław Stanisław Bartnik. – Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski, 1994. – 338 s.

3. Bartnik Cz.St. *Historyczność człowieka w ujęciu personalistycznym* / Czesław Stanisław Bartnik // *Roczniki Teologiczno-kanoniczne*. – 1980. – № 27. – Z. 2. – S. 5-17.

4. Bartnik Cz.St. *Personalizm* / Czesław Stanisław Bartnik. – Wyd. 2 popr. i poszerz. – Warszawa: O.K., 2000. – 531 s.

5. Gadamer H.-G. *Rozum, słowo, dzieje. Szkice wybrane* / Hans-Georg Gadamer. – Warszawa: PSW, 1979. – 435 s.

6. Guzowski K. *Historia personalistyczna* / Krzysztof Guzowski // *Zamojski Kwartalnik Kulturalny*. – 2001. – № 3-4. – S. 2–6.

7. Kolański L. *Rozumienie historyczne i zrozumiałość zdarzenia historycznego* / Leszek Kolański // *Kolański L. Kultura i fetyshy*. – Warszawa: PWN, 1967. – S. 227-254.

8. Kowalczyk M. *Człowiek jako historia* / M. Kowalczyk // *Bartnik Cz. St. Apologetyka personalistyczna*. – Lublin: Standruk, 2004. – S. 181-185.

9. Nowaczyk M. *Recenzja na książkę Cz.St. Bartnika Hermeneutyka personalistyczna* / M. Nowaczyk // *Przegląd Powszechny*. – 1995. – № 2. – S. 150-154.

References

1. Gorban R.A. *Sotsiogenez Bohoslov'ia Istorii* / Richard Anatoliyovich Gorban // *Visnyk Prykarpatskoho Universytetu*. – 2005. – № 7. – С. 136-144.

2. Bartnik Cz.St. *Hermenevtyka Personalistyczna* / Czesław Stanisław Bartnik. – Liublin: Katolicki Uniwersytet Liubliński, 1994. – 338 s.

3. Bartnik Cz.St. *Istorychnist Liudyny z Tochky Zoru Personalizmu* / Czesław Stanisław Bartnik // *Teologiczno-kanoniczny Litopys*. – 1980. – № 27. – Z. 2. – S. 5-17.

4. Bartnik Cz.St. *Personalizm* / Czesław Stanisław Bartnik. – Wyd. 2 vypravlene i rozshyrene. – Varshava: O. K., 2000. – 531 s.

5. Gadamer H.-G. *Rozum, Slovo, Diia. Obrani Nacherki* / Hans-Georg Gadamer. – Varshava: PSW, 1979. – 435 s.

6. Guzowsky K. *Istoriia Personalistyczna* / Krzysztof Guzowsky // *Shchiokvartalnyk Zamoiskoho po Kulturi*. – 2001. – № 3. – S.2-6.

7. Kolańskiy L. *Istorychne Rozuminnia i Osmyslennia Istorychnykh Podii* / Leszek Kolański // *Kolańskiy L. Kultura i Fetyshi*. – Varshava: PWN, 1967. – S. 227-254.

8. Kowalczyk M. *Liudyna yak Istoriia* / M. Kowalczyk // *Bartnik Cz. St. Apologetyka Personalistyczna*. – Liublin: Standruk, 2004. – S. 181-185.

9. Nowaczyk M. *Retsenzii na Knyhu Cz. St. Bartnika Personalistyczna Hermenevtyka* / M. Nowaczyk // *Zahalni Vidomosti*. – 1995. – № 2. – S.150-154.

Gorban R.A.,

PhD in Philosophical Sciences, Associate Professor of Kosiv Institute of Applied and Decorative Arts
of Lviv National Academy of Arts, graukr@gmail.com

Ukraine, Kosiv

HISTORICAL INTERPRETATION AS THE BASIC METHOD OF PERSONALISTIC HERMENEUTICS OF Cz.S. BARTNIK

In this article, the author specifies aspects of Hermeneutics of Czesław Stanisław Bartnik that are determined by the category of historical. He provides a brief outline of historical interpretation within the context of personalistic doctrine of the Polish philosopher. A human person, according to his concept, is the key to any cognition of the historical, because it makes it possible to understand historical facts and events and explain them; but historical events and facts also allow for understanding and explanation of a person. That is why; Cz.S. Bartnik suggests treating historical interpretation as one of the basic methods of study and interpretation of reality not only in hermeneutics but in personalism.

Key words: Personalism, hermeneutics, historical interpretation, historical, person, personal world, relationships (relatio), sign.

УДК 726 (477.84)

Дячок О.М.,

к.арх., доцент, завідувач кафедри образотворчого мистецтва, дизайну та методики їх викладання
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Ternopil-oks@ukr.net
Україна, м. Тернопіль

АРХІТЕКТУРНО-ПЛАНУВАЛЬНА СТРУКТУРА КОМПЛЕКСУ ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ

Архітектура має здатність відображати ідеї та світогляд суспільства, історію його розвитку, періоди розквіту і занепаду. Саме тому дивовижної краси архітектурний ансамбль Почаївської лаври, який формувався століттями може показати його значення не тільки як пам'ятника архітектури, а місце і роль святині в житті й долі українського народу.

Метою статті є висвітлення історії формування комплексу Почаївської лаври, дослідження ролі святині в історії і культурі українського народу, а також виявлення закономірностей між суспільно – політичними чинниками та його архітектурно – планувальною структурою.

Для реалізації поставлених завдань використано комплекс теоретичних та емпіричних наукових методів. Зокрема аналіз, узагальнення, пояснення, класифікація, спостереження, опис.

Вперше проведений аналіз та виявлена закономірність між архітектурно – планувальною структурою лаври та суспільно – політичними чинниками, що впливали на архітектуру комплексу.

Ключові слова: Почаївська лавра, об'ємно – просторова композиція, пам'ятка архітектури, соціально-політичні процеси, бароко, класицизм, модерн, собор, монастирський комплекс, архітектурний ансамбль.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями, аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах ствердження цивілізаційного вибору України, мистецтво, архітектура відіграє не останню роль. Знати історію свого краю, історію своїх святинь є надзвичайно важливо через потреби розв'язання політичних і національно-культурних проблем новітнього державотворення. Всесвітньовідомий духовний християнський центр – Свято-Успенська Почаївська є важливою складовою духовного та культурного життя українського народу.

Почаївська лавра була об'єктом вивчення багатьох дослідників. У публікаціях істориків, архітекторів, мистецтвознавців, краєзнавців, журналістів ми бачимо висвітлення окремих аспектів щодо історії Почаївської лаври, соціально – політичних і конфесійних змін на Волині.

Фундаментальна праця групи науковців за редакції В.І. Тимофійенка «Історія української архітектури» показує багатовіковий розвиток української архітектури, в тому числі, частково описує й комплекс Почаївської лаври [1]. Ілюстрований нарис про святиню висвітлено в праці Г.І. Чернихівського, В.О. Болюха [2]. Історію заснування лаври як одного із ста чудес України висвітлив А.Ю. Нізовський [3]. Почаївська Лавра в історії української культури, церковне життя Кременеччини та значення церкви в національному відродженні України досліджувалась істориками, краєзнавцями С.В. Лук'яненко, О. Новаком, І. Швалюк, А. Гудимою, І. Геретою, І. Дудою, Б. Мельничуком та ін. [4;5;6;7]. Сакральні святині Тернопільщини, у тому числі комплекс Почаївської лаври висвітлено у публікаціях О.М. Дячок та В.Ю. Дячок [8]. Проте, комплексно архітектурно-планувальну структуру Почаївської лаври, вплив суспільно-політичних чинників на святиню до кінця не досліджено. Окреслена

нами проблема не знайшла повного висвітлення у мистецтвознавчій науці, що становить **актуальність** даного дослідження.

Метою статті є висвітлення історії формування комплексу Почаївської лаври, дослідження ролі святині в історії і культурі українського народу, а також виявлення закономірностей між суспільно-політичними чинниками та його архітектурно-планувальною структурою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перша письмова згадка про монастир відноситься до 1450 року, інші джерела наводять дату 1527 р. Найбільший розвиток обителі починається з кінця 16 століття за меценатства місцевої поміщиці Ганни Гойської, яка передала у дар чудотворну ікону Матері Божої та значні земельні наділи. Ікона стала головною святинею монастиря [3, с.131-136].

Почаївський Успенський монастир розташований на високій горі над долиною річки Іква. Попередньо тут була мурована церква, збудована на місці чудодійного явлення Божої Матері.

У 17 столітті монастир був одночасно і оборонною спорудою, який не раз витримував напади турків і татар. Його оточували кам'яні і дерев'яні мури з вежами, які з півдня прилягали до церкви та палісад. Подвір'я було вільне від забудови. Біля північної та східної куртин оборонних мурів стояли одноповерхові корпуси келій. У 1649 році на кошти Федора і Єви Домашевських була збудована велика кам'яна церква Пресвятої Трійці – тридільна з трьома банями та шістьма декоративними ліхтариками (вона була розібрана в середині 18 століття) [1, с.168].

З 1713 до 1832 року Почаївський монастир, незважаючи на спротив унії, належав до греко-католицької церкви, чину Святого Василя Великого. Саме в цей період відбувалася розбудова архітектурного ансамблю, який ми можемо спостерігати сьогодні. За час

правління отців василіан, що тривало більше століття, перебудовувались храми та інші споруди. Василіани налагодили господарство, створили друкарню, яка стала осередком видавничої діяльності та культурного впливу на населення Волині на сотні років [9]. Мандрівна з 1618 року, а з 1723 року організована, друкарня була постійно використовувана кожним режимом, що панував у Почаєві. Певний час друкарня обслуговувала навіть московських старообрядців. Монастирська друкарня незабаром стала однією з найбільших в Україні [7].

Наприкінці XVIII століття під час реконструкції монастирського комплексу, було побудовано один з найкращих в Україні Почаївський Свято-Успенський собор у стилі пізнього бароко. Він є головним у лаврі та пов'язаний з іменем графа Миколи Потоцького [10]. Контракт з австрійським архітектором Готфрідом Гофманом на проект Свято – Успенського собору був підписаний у 1771 році. Для складання детальних планів будівель, їх інтер'єрів, організації будівельних робіт запросили поляків Петра та Матвія Полейовських, а також львів'янина Ксаверія Кульчицького [2, с.19-21].

Автори проекту радикально змінили об'ємно-просторову композицію ансамблю. Будівлі терасами розміщені на схилах з поступовим підвищенням до головного акценту – Успенського собору, який знаходиться на найвищій точці Почаївської гори. Він збудований над печерами і підземними церквами що існували тут з давніх часів, через що довелося спорудити двоярусний кам'яний підмурівок – терасу. Замість зруйнованих двох церков на високій терасі збудований храм у формі хреста – тринавна купольна базиліка з трансептом та з двома багаторусними вежами. Собор домінував над рештою будівель за розмірами та за розташуванням. Його параметри: висота – 56 м, довжина – 54 м, ширина – 40 м. Зовнішньо будівля багато прикрашена півколонками, пілястрами, карнизами, декоративними вазами, ліпною орнаментикою. Головний фасад прикрашають дві вежі, збудовані на католицький манер і повернуті під кутом 45° до головної осі. Принцип багатофасадності собору та наявність величного куполу на восьмерику поєднує архітектуру храму із стилем українського бароко. Будівництво тривало до 1783 року [11, с.142-143]. Теперішнє декоративне оздоблення храму належить до другої половини XIX століття.

Другою надзвичайно важливою спорудою монастиря була трапезна, збудована протягом 1771–1783 років – будівля комбінованого функціонального типу, в яких поєднуються церква, трапезний зал та господарські приміщення. Автором будівлі був український архітектор Франциск Ксаверій Кульчицький. Трапезна асоціюється з Тайною вечерею і має містичний зміст. [1, с. 209]. Її об'ємна композиція лінійна, з високою банею над східною частиною, яка виконує сакральну функцію. Трапезний зал однопрогінний, безстовповий, він розміщений посередині будівлі, а з заходу знаходяться допоміжні приміщення. Головний вхід з ганком на головному фасаді звернений у бік собору.

У 1771-1780 роках за проектом архітектора Гофмана були побудовані будівлі келії. Північний корпус – триповерховий, інші – двоповерхові. Усі корпуси прямокутної форми, сполучаються між собою і з Успенським собором, утворюючи внутрішній двір розмірами 45 на 50 метрів.

У 1825 році на схилі гори побудований Архієрейський будинок у стилі раннього класицизму. Різна висота його фасадів: східний – триповерховий, південний – чотириповерховий, західний і північний – двоповерхові зумовлені складним рельєфом. Кам'яна стіна, споруджена на початку XIX століття оточує цю частину монастиря. Монастирська огорожа крім оборонної функції, мала значення межі двох світів – церковного і світського, уподібнювала монастир місту, підкреслювала його самодостатність [3, с.131-136].

У результаті третього поділу Польщі в 1795 році, Західна Волинь була приєднана до Російської імперії. Традиційні зв'язки Лаври з Києвом перервалися. Царський уряд взяв курс на русифікацію західних околиць імперії. Русифікація спіткала і Почаївський монастир. У 1831 році Микола Перший передав його з усією нерухомою власністю і капіталами у відомство російської православної церкви. За особливі заслуги в обороні віри монастир був зведений в ранг лаври [9].

У 1835 році ансамбль монастиря поповнився двоповерховим Надбрамним корпусом, побудованим у стилі пізнього класицизму. У 1862 році була освячена церква на честь Святої Трійці (Похвальна), розташована в східному крилі келій, а на початку 1860-х років перебудована Печерна Церква Святої Варвари.

У другій половині XIX – на початок XX ст. у Почаївській лаврі існувало чотири школи, проте мета і завдання в цих навчальних закладів були – русифікація краю та виховання патріотів Російської держави.

До складу комплексу в межах мурів входило чимало господарчих і виробничих будівель, лікарня, а також сади, городи й цвинтарі, які теж мали певну богословську символіку. Там учні шкіл навчалися, освоювали ремісничі професії, вчилися раціональному веденню господарства [9].

З другої половини XVIII століття неодмінним вертикальним акцентом і компонентом монастиря стала дзвіниця. П'ятиярусна дзвіниця Почаївської лаври збудована у 1861-1871 роках під керівництвом єпархіального архітектора Раструханова. Вона цегляна, поштукатурена, має насичений декор – бароковий фронтон, карнизи, люкарни, пілястри і колони коринфського ордеру. Її висота – 65 метрів. Два нижні цокольні яруси прямокутні, служать основою для трьох квадратних верхніх. Верхній ярус вінчають куранти і шпиль над невеличкою маківкою.

У 1835 році за проектом архітектора Михайловського на місці старих воріт розпочалося будівництво парадної вхідної брами. Напрямок під'їзду до монастиря не змінився. Святі ворота розміщені на одній із найнижчих точок монастирської території. Надбрамний корпус – це двоповерхова цегляна будівля в стилі пізнього класицизму, яка нагадує великий кіот з хрестом. Головний східний фасад виконаний у вигляді портика з чотирма колонами доричного ордеру і фронтоном. Він звернений до похилого спуску в напрямку містечка. Над головними воротами написана ікона Божої Матері у вогняному стовпі. На другому поверсі збудована церква Різдва Пресвятої Діви Марії. Західний фасад з боку монастирського подвір'я має також ордерну композицію, але площинного характеру. Він більш стриманий, замість об'ємних колон використано плоскі пілястри. Ця споруда вирізняється з-поміж інших лаврських будівель чистотою класицистичного стилю.

На зламі 19-20 ст. закінчилася доба історизму й почалося формування нових стильових напрямків.

Неоднозначною пам'яткою Почаївської лаври є Троїцький собор, збудований за проектом О. Щусева у 1906-1912 роках в стилі модерн [2, с.26-29]. Храм розташований у північно-східній частині Почаївської гори. Широкі сходи, що закінчуються невеликим майданчиком ведуть від центральної алеї.

Білений цегляний куб має в східній частині три апсиди, а з заходу до нього прилягає сходовая вежа. Собор тринавний, увінчаний банею на циліндричному барабані. Вікна вузькі, схожі на бійниці, вони не порушують чистоту стін з декоративною вервечкою цегляної кладки, що обходить собор по периметру. Виразності храму додають мозаїчні панно, виконані за ескізами Н.К. Реріха, та А.В. Щусева. Панно "Святі князі" – над південним порталом та мозаїчна ікона Спаса Нерукотворного з Київськими князями, що схилилися перед образом та Почаївської ікони Божої Матері прикрашає західний портал. З північної сторони – зображення Новозавітної Трійці з Голгофою [2, с.26-29].

Попри незаперечну мистецьку цінність Троїцького собору Почаївської лаври, він зруйнував художню цілісність архітектурного ансамблю доби бароко та класицизму. Таке принципове ігнорування видатного ансамблю не було випадковим, а є свідченням імперського утвердження великоросійського впливу на Волині [2, с.29].

XX століття для Свято-Успенської Почаївської лаври було надзвичайно драматичне. Під час Першої світової війни лавру захопили айстро-угорські війська, на початку 1919 року монастир розграбували більшовики, а у вересні того ж року Волинь перейшла до складу Польщі. Не затихали бої навколо Лаври і під час національно-визвольних змагань. У 1939 році Західна Україна, а з нею і Почаївська лавра увійшла до Радянського Союзу і комуністи розвернули кампанію, спрямовану на ліквідацію лаври. У лаври відібрали

типографію, іконописну майстерню, свічний завод, лікарню, монастирський млин, архієрейський дім, поля, ліси, сади та господарський інвентар. Незважаючи на ці всі події, комплекс Свято-Успенської Почаївської лаври залишився неушкоджений [10].

Лавра змогла розширити свою діяльність тільки з розпадом СРСР, коли тиск атеїстичної влади послабився. На сьогодні архітектурний комплекс Почаївської лаври включає такі споруди: Свято-Успенський собор (1771-1782 рр.), Підземний храм на честь Іова Почаївського (1774 р.), Келії (1771-1780 рр.), Церква Всіх Святих (кінець XVIII ст.), Каплиця над колодязем преподобного Іова (кінець XVIII-XIX ст.), Архієрейський дім (1820-1825 рр.), Надбрамний корпус (Святі ворота) (1835 р.), Економічні ворота, Церква преподобних Антонія та Феодосія Печерських (1858-1860 рр.), Церква Похвали Пресвятої Богородиці (Тепла церква) (1862 р.), Дзвіниця (1861-1871 рр.), Будинок Почаївської духовної семінарії (1860-1870-і рр.), Храм на честь Великомучениці Варвари (1888 р.), Троїцький собор (1906-1912 рр.), Каплиця на честь 400-річчя перенесення Почаївської чудотворної ікони Божої Матері (1997 р.), Каплиця на честь 2000-річчя Різдва Христового (2000 р.), Літній вівтар, Преображенський собор (2013 р.) (рис.1).

У 1992 році, коли відбувся поділ в Українській православній церкві, лаврська братія вирішили залишитися у складі Російської православної церкви, запламувала себе співробітництвом із комуністами й причетністю до знищення УГКЦ у 1946 році. У 2003 році уряд Віктора Януковича прийняв рішення «Про виключення зі складу Кременецько-Почаївського державного історико-архітектурного заповідника споруд Почаївської Свято-Успенської лаври». Лавру передали на 49 років у безкоштовне користування представникам УПЦ МП [4, с.44-46; 6, с.62-64].

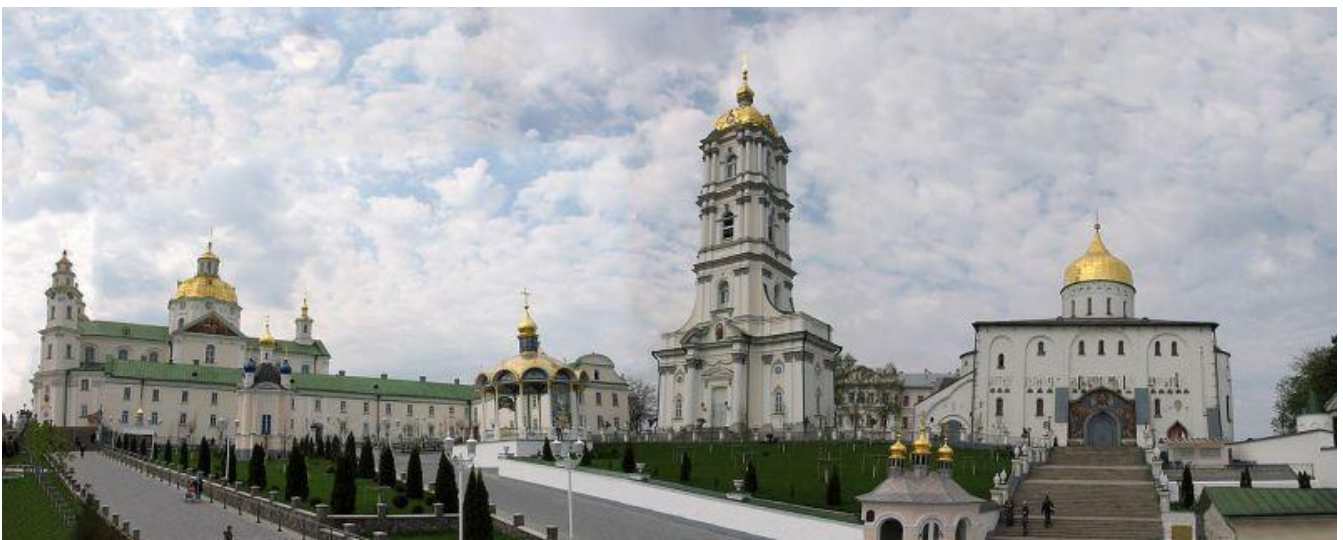

Рис.1. Свято-Успенська Почаївська лавра (Фото Denis Vitchenko)

Висновки з даного дослідження. Аналіз історії Свято-Успенської Почаївської лаври дає підставу стверджувати, що вона така ж трагічна, як і доля українського народу.

Доведено, що за час правління василіан наприкінці XVIII відбулась радикальна зміна об'ємно – просторової композиції та найбільша розбудова ансамблю. Окрім сакральної, монастир виконував ще й оборонну, культурну, соціальну, політичну, економічну функції. Він був центром книжності, мистецтв, шкільництва, здійснював соціальну опіку. Це не могло не вплинути на його архітектуру.

Аналізуючи об'ємно-просторову структуру Почаївської лаври бачимо, що при будівництві монастирського комплексу простежується намагання ізолювати монастир від довкілля. Огорожа крім оборонної функції уподібнювала монастир місту, підкреслювала його самодостатність.

Виявлено, що забудова велась відповідно до функціональних зон та ієрархічної системи: над усіма будівлями височів собор, трапезна домінувала над житловими і господарськими спорудами, дзвіниця як невід'ємний композиційний центр – над трапезною. Виділялись парадна, культова (в центрі), житлова та господарча зони. Парадна зона була відкрита для відвідувачів, а простір господарчої зони доступний лише монахам. Забудова велась у стилі бароко пізніше – класицизму, а головний храм через багатofасадність та наявність величного куполу на восьмерику поєднує його архітектуру із стилем українського бароко.

Установлено, що після приєднання Західної Волині до Російської імперії, русифікація відобразилась на архітектурі комплексу. Художню цілісність архітектурного ансамблю було частково втрачено.

У XX столітті дві світові війни, національно – визвольні змагання, комуністична кампанія, спрямована на знищення святині також були драматичними для лаври. Та попри усі події, комплекс Свято – Успенської Почаївської лаври залишився неушкодженим.

Можна стверджувати, що мистецька вартість Почаївської лаври як пам'ятки архітектури є беззаперечною, а злеті і падіння лаври адекватно віддзеркалюються в архітектурно-містобудівній практиці.

Отже, у статті вперше проведений аналіз та виявлена закономірність між архітектурно-планувальною структурою лаври та суспільно-політичними чинниками, що впливали на архітектуру комплексу.

Перспективи подальших розвідок пов'язані із всебічним дослідженням архітектурних пам'яток на території Почаївської лаври, які за довгу історію були в центрі усіх історичних та політичних подій в Західній Україні та виокремлення тих соціально – політичних чинників, які впливали на планувальну структуру комплексу.

Література

1. Шимобієнко В.І. Історія української архітектури / Шимобієнко В.І. [та ін.]; - Київ : Техніка, 2003, - 472 с.
2. Чернихівський Т.І., Почаївська Свято-Успенська Лавра / Чернихівський Т.І., Болюх В.О. // – Тернопіль: Збруч, 2006. - 48с.

3. Нізовський А.Ю. Сто великих чудес України / Нізовський А.Ю. // – К, – Вид-во Арії, 2010. – 416 с.

4. Лук'яненко С.В. Почаївська Лавра в історії української культури / Лук'яненко С.В. // Наук. Конференція «Релігія і церква в національному відродженні України», 11 грудня 1993р., Тернопіль, Україна / Українська асоціація релігієзнавців, Інститут національного відродження України, Тернопільський краєзнавчий музей, Державний архів Тернопільської області, Тернопільський обласний художній музей, Тернопільський держ. Педагог. інститут, Тернопільський Медичний інститут ім.академіка І.Я. Горбачевського. - Тернопіль, 1993. - с. 44-46.

5. Новак О. Церковне життя у Західній Україні й на правобережжі у другій половині XVII-XVIII ст. Газета «Історія України» №17 (369), травень, - 2004, с.13-15

6. Швалюк І. Роль духовенства в релігійно – церковному та громадському житті Кременецького повіту міжвоєнного періоду/ Швалюк І. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль: Вид-во ТНУ ім. В. Гнатюка, 2014. – Вип. 1. – Ч. 3. – с.62-64.

7. Дуда І., Мельничук Б. Земля Тернопільська. Туристичний путівник / Дуда І., Мельничук Б. - Тернопіль: Джур, 2003. – 368 с.

8. Дячок О.М. Сакральні святині Тернопільщини / Дячок О.М., Дячок В.Ю.//Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство / – Тернопіль: Вид-во ТНУ ім. В. Гнатюка, 2013. – № 2. с.215-219.

9. Дудар В.А. Громадсько-політичний та культурний вплив Почаївського монастиря на населення Волині (XIX - початок XX ст.): автореф. дис. на здобуття ступеня канд. істор. наук; 07.00.01/ Дудар В.А.; Переяслав-Хмельницький педагогічний університет імені Григорія Сковороди - Переяслав-Хмельницький, 2008. – 17 с.

10. Голодюк Н.В. Православні монастирі Рівненської та Тернопільської областей як об'єкти паломництва та релігійного туризму [Електронний ресурс]. Голодюк Н.В. // Режим доступу: <http://www.rusnauka.com/> 30.03.2015/ Istoria/2_199665.doc.htm. (дата звернення 20.03.2017). – Назва з екрана.

11. Гордієнко Т. Основні символи українського бароко / Гордієнко Т. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – 2014. – Вип. 2. – Ч. 2. – С. 142-143.

References

1. Tymofiyenko V.I. [ta in.]; Istoriya ukrayins'koyi arkhitektury [History of Ukrainian architecture], - Kiev: Tekhnika, 2003, - 472 p. (in Ukrainian).
2. Chernykhivskyi T.I., Boluykh V.O. Pochayiv's'ka Svyato – Uspens'ka Lavra [Holy Dormition Pochayiv Lavra]. – Ternopil: Zbruch, 2006. - 48 p. (in Ukrainian).
3. Luk'yanenko S. V Pochayiv's'ka Lavra v istoriyi ukrayins'koyi kul'tury' [Pochayiv Lavra in the history of Ukrainian culture]
4. Science. The conference "Religion and Church in the national revival of Ukraine", December 11, 1993. Ternopil, Ukraine / Ukrainian association of religious studies, religious institutes of national revival Ukraine, Ternopil Museum, State Archives of Ternopil region, Ternopil Regional Art Museum, Ternopil state. Teacher. Institute Ternopil Medical Institute im.akademika Horbachevsky. Ternopol, 1993. - pp. 44-46. (in Ukrainian).
5. Novak O. Cerkovne zhyttia u Zakhidnij Ukraini j na pravoberezhzhji u drugij polovny XVII-XVIII st. [Church life in Western Ukraine and on the right in the second half XVII-XVIII

cen.] Newspaper "History Of Ukraine" №17 (369), may, - 2004, pp.13-15. (in Ukrainian).

6. Shvalyuk I. Rol' duxovenstva v religijno – cerkovnomu ta gromads'komu zhytti Kremenets'kogo povitu mizhvoyennogo periodu III st. [The role of the clergy in religious-ecclesiastical and public life of the Kremenets district of interwar period]. Scientific notes National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk, Series: History, no 1, Ternopil. – 2014. – pp.62-64. (in Ukrainian).

7. Duda I., Melnychuk B. Zemlya Ternopil's'ka. Tury'sty'chny'j putivny'k [The Land Of Ternopil. Travel Guide]. - Ternopil: Dgura, 2003. – 368 p. (in Ukrainian).

8. Diachok O.M. Diachok V.U Sakralni svyaty'ni Ternopil'shhy'ny' [Sacred shrine Ternopil region]. Scientific notes National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk, Series: Art criticism, – Ternopil, 2013. – № 2. pp. 215-219. (in Ukrainian).

9. Dudar V.L. Gromads'ko-polity'chny'j ta kul'turny'j vplyv Pochayiv'skogo monasty'rya na naselennya Volyni (XIX - pochatokek XX st.) : Diss., kand. istor. nauk [Socio-political and cultural influence Pochaevskogo monastery on the population of Volhynia (19TH-early 20TH centuries)]. Pereiaslav-Khmelnytskyi, 2008. – 17 p. (in Ukrainian).

10. Golodyuk N.V. Pravoslavni monasty'ri Rivnens'koyi ta Ternopil's'koyi oblastej yak ob'ekty palomny'cztva ta religijnogo turyzmu [Orthodox monastery Rivne and Ternopol regions as the objects of pilgrimage and religious tourism] [Electronic resource] <http://www.rusnauka.com>

11. Gordiyenko G. Osnovni sy'mvol'y ukrayins'kogo baroko [The main characters Ukrainian Baroque]. Scientific notes National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk, Series: History, no 2, Ternopil, pp. 142–143 (in Ukrainian).

Diachok O.M.,

candidate of architecture, Associate Professor, head of the Department of fine art, design, and methods of their teaching of the Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk, Ternopil-oks@ukr.net

Ukraine, Ternopil

ARCHITECTURAL AND PLANNING STRUCTURE OF POCHAYIV LAVRA COMPLEX

The architecture has the ability to display ideas and worldview of society, the history of its development, periods of prosperity and decline. That is why the amazing beauty of the architectural ensemble of the Pochayiv Lavra, which was created for centuries can show its importance not only as a monument of architecture, but the role and place of sanctuary in life and fate of the Ukrainian people.

The objective of this study is to investigate the history of the formation of the Pochayiv Lavra's complex, it's architectural and planning structure and role of the sanctuary in the history and culture of the Ukrainian people. The article examines the history of the architectural ensemble of the Holy Dormition Pochayiv Lavra, analysis of the historical preconditions of building and architectural – planning structure of the complex.

For the realization of current tasks a set of theoretical and empirical research methods were used. In particular: analysis, generalization, explanation, classification, observation, description.

The analysis was held for the first time and pattern between architectural-planning structure of the monastery and socio-political factors that influenced the architecture of the complex were discovered.

Key words: Pochayiv Lavra, space-spatial composition, a monument of architecture, socio-political processes, Baroque, neo-classical, Art Nouveau, the Cathedral, the monastery complex, the architectural ensemble.

УДК 130.2:316.663.5

Зайченко О.Г.,

к.філос.н., ст. викладач кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства
Київського Національного Університету Культури і Мистецтва, Sirlie@yandex.ru

Україна, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ПРАКТИЧНОЇ ПОБУДОВИ АТРАКТИВНИХ ДІЙ В ЗАЛІ ПРИ СТВОРЕННІ МУЗЕЙНИХ КВЕСТІВ Й ТЕАТРАЛІЗОВАНИХ ЕКСКУРСІЙ

В статті розглядається методика використання ігрових технологій в музейному просторі на прикладі театралізованих екскурсій. Починаючи із поняття гри в культурі, виводяться поняття інтерактивності й театралізації як практичної основи анімування музейних залів. Наводяться конкретні приклади театралізованого інтерактивного анімування музейних експонатів. Також наводяться види та різноманітні варіанти квестів, які можуть бути застосовані в музейних залах або при розробленні програми міських музейних свят. Наводиться методика театралізованого обслуговування музейного відвідувача. З чого виводиться відповідний алгоритм атрактивних дій у музейних залах.

Ключові слова: квест, театралізація, анімація, інтерактивність, гра, театралізована екскурсія, музейний простір.

Постановка проблеми. Використання анімації й театралізації музейного простору є основою для використання ігрових технологій музейними працівниками. Оскільки найкращим досвідом людини є ігровий, вони підвищують привабливість музею, його відвідуваність та актуалізують навчально-педагогічні основи музейної роботи. Проте, на пострадянському просторі не провадиться регулярних дослідницьких та методологічних семінарів із музейних атрактивних технологій. Через що регулярність обміну відповідним досвідом значно обмежується, може знижуватися ефективність розроблення театралізованих екскурсій або квестів лише на основі творчого ентузіазму музейників без попереднього навчання чи обміну досвідом (часто доводиться «з нуля» винаходити очевидне для розробників музейних атрактивних технологій та уповільнюється саме їх впровадження. Що значно знижує креативність й вищезгаданий ентузіазм із введення театралізованого інтерактивного анімування музейних залів. Відповідно, не використовуються й можливості для позитивної трансформації певних музеїв. Що спричиняє необхідність широкого розповсюдження відповідних методик серед їх потенційних користувачів – музейних працівників. Оскільки при володінні алгоритмом атрактивних дій в музейних залах можливе більш широке та різноваріантне їх застосування. Тому ознайомлення із особливостями практичної побудови тих же самих театралізованих екскурсій та музейних квестів є важливим завданням на сучасній стадії приєднання вітчизняних музеїв до загальноєвропейського досвіду креативної трансформації музейного простору.

Мета роботи – проаналізувати методику театралізації та анімації музейного простору на основі ігрових технологій. Розглянути їх види та засоби реалізації. В цьому аспекті поставити питання їх практичної реалізації музейними працівниками в умовах пострадянського культурного простору.

Виклад основного матеріалу. Атрактивні технології музейної роботи побудовані на ігровій основі. Притому,

ознаки гри досить часто розглядаються в культурологічних дослідженнях (Й. Гейзінга, Р. Каюа, О. Голозубова тощо). А. Демідов у монографії «Феномени людського буття» систематизував висновки з «Номо Ludens» Й. Гейзінга у перелік основних рис гри, як такої [21, с.15-23]: Гра є незалежною від диктату інших людей. Вона не може існувати за примусом, якщо не є певною імітацією гри; гра не є обумовленою інстинктом, і, за тим же Гейзінгом, дитинчата тварин грають в тій мірі, у якій відчують задоволення, грають задля радощів; гра виносить людину у тимчасову сферу, котра знаходиться серед буденного життя. В цьому її сенсова подвоєність: вона виступає як діяльність у реальному світі й одночасно – в світі уявному, ілюзорному. Ілюзорність ігрового світу не виключає того, що гравці можуть бути налаштовані досить серйозно. Гра міняється місцями із серйозністю таким чином: гра перетворюється на серйозне, а серйозне – в несерйозне на даний момент. Гра може підніматися до вершин священного, залишаючи «серйозність» буденного поза собою. В свою чергу несерйозне ставлення до гри та її правил руйнує саму гру. Гра відбувається в заздалегідь окреслених межах часу і простору, має свій початок і кінець. Ця риса гри підкреслює передуючу – існування гри як тимчасового світу всередині буденного, що створений задля реалізації замкнутої в собі дії; ігровий простір підкорений власним особистим правилам, що створені самою грою. Відхилення від них руйнує гру. Особиста структура гри забезпечує їй повторюваність й, одночасно, варіативність у певних межах. Повторюваність гри актуалізується у можливості відтворити гру повністю (особливо це характерно для ритуалів, художніх творів тощо). Варіативність же «надає грі творчого, вільного духу, без котрого вона не була б грою, а перетворилася б на буденну, бездушну працю на конвеєрному виробництві» [21, с.19]. Елемент напруження займає особливе місце у грі, пише А. Демідов, посилаючись вже на Й. Гейзінгу [21, с.21]. «У ньому проявляє себе невизначеність, неусталеність,

певна нереалізована можливість, заради котрої (або проти котрої) потрібні зусилля, успіх яких не є гарантованим. У напруженні присутнє прагнення до розрядки, розслаблення... Напруження росте за мірою того, як гра все більше перетворюється на змагання... Напруження гри піддає граючого випробуванню на силу, витривалість, наполегливість, відвагу... Разом із тим перевіряються й духовні якості, бо, незважаючи на бажання виграти, слід триматися в межах дозволеного. Таким чином, хоча гра сама собою знаходиться «за межею добра й зла», елемент напруження надає їй певного етичного значення» [21, с.21]; Гра утримує в собі можливості й ризик. Її результат не може бути відомим наперед. Грати можливо лише при наявності певних шансів, можливостей, вірогідностей як сприятливого, так і несприятливого фіналів [21, с.22]. Саме цей ризик надає грі чарівності: відчуття свободи рішення, котре поєднане із ризиком неталану [21, с.22]. А. Демідов наводить наступну схему взаємозв'язку між цілями й типами гри як такої, яка ґрунтується на тому, що гра може мати іманентні або зовнішні цілі. До іманентних, наприклад, відносяться вистава та змагання. Причому гра як вистава має два види: репрезентація (хоча б, власне, театральна вистава) та уява (себе Іншим). До зовнішніх же, в свою чергу, відносяться: ставка; престиж; зарука допомогою містичних сил; навчання; тренування; виявлення долі, волі богів; проведення дозвілля; самоствердження [21, с.26]. І тут же зазначає відносність будь-якого аналізу «цілей гри» за рахунок того, що «будь яка гра у певному сенсі не має цілей. Вона відбувається «у собі самому», й досягнення результату в ній не є саме собою ані задоволенням біологічних потреб, ані створенням утилітарної цінності. Результат гри як «об'єктивний факт» сам собою несуттєвий... самовіддане прагнення до ігрової цілі являє собою певне саморозігрування. Ціль гри з боку «здорового глузду» є ілюзорною, але зрозуміти це можливо, лише коли виявляєшся поза грою. Особливо настійливо люди чіпляються за ілюзії кохання, котре, очевидно, також є подібним до «ігрового світу» – з усіма властивими йому суттєвими рисами, розглянутими вище. Людина часто не може самостійно вирватися за межі «магічного кола» кохання, поки саме життя якимось чином не виштовхне його звідтіля; лише тоді приходить прозріння (як і до того, хто програвся у карти...)» [21, с.27].

В сучасних музейних атракціях вищезначені риси гри використовуються для надання відвідинам музею рис захопливої гри. Причому, інтерактивність і театралізація є основними принципами реалізації атрактивних музейних програм для всіх, хто в них задіяний. Таким чином музей практично використовує те, що один з найкращих видів досвіду для людини – ігровий.

Слід зазначити, що певні атрактивні елементи роботи музею можуть проводитися на постійній основі. Наприклад, наглядач може носити певний історичний костюм в якості «уніформи» та бути готовим спілкуватися із глядачем мовою епохи та прокоментувати експозицію. Слід зауважити, що в його підготовку має входити вміння розрізнити тип

відвідувача і, відповідно, не проводити анімовану розповідь про експозицію для «Дослідника». Але йому наглядач може запропонувати бути інформативно корисним за першим же запитом. І не заважати такому типові відвідувача вести невидимий діалог із експонатами.

Поєднуючи знання з ентузіазмом та акторською майстерністю, подібний наглядач або екскурсовод має занурити глядача у певну атмосферу. Також він має вміти розповісти цілу історію про експонати. В якості вдалого прикладу можна навести екскурсію «Казки бабусі Яги» для наймолодших відвідувачів у програмі Національного Музею Історії України. Проводить її Лариса Олександрівна Коцар – одна з найдосвідченіших працівниць музею, яка до того багато років була однією з організаторів сезонного лицарського турніру в день музею. Ідея та реалізація «Казок бабусі Яги» повністю належить Ларисі Олександрівні. І полягає вона в тому, що працівниця музею переодягається у добру бабу Ягу та в програмі театралізованої екскурсії розповідає маленьким глядачам про трипільців і трипільську культуру. Певним чином, вона обіграє те, що бабі Язі та низці персонажів слов'янської міфології приписується трипільське походження. Причому, про кожний археологічний черепок вона розповідає казки та історії. Перед апробацією «Казок бабусі Яги» керівництво музею мало острах, що репутація Яги як «страховиська» зіграє проти атракції. Однак, ця театралізована екскурсія незмінно користується попитом. В чому значну роль відіграють затишно й цікаво подані Ларисою Олександрівною розповіді про найменшу археологічну «дрібничку».

Певним орієнтиром для складання тексту театралізованої екскурсії подібного типу можуть слугувати казки та історії Г.Х. Андерсена, в яких він оповідає історію предметів (горлечка від пляшки, м'ячика, старого вуличного ліхтаря тощо). Окрім андерсенівських казок можна рекомендувати і «Казки на всякий випадок» Є. Ключова (Ключев Евгений Васильевич. Сказки на всякий случай. – Издательство «Слово». – 2003, 336 с. – режим доступу: http://royallib.com/read/klyuev_evgeniy/skazki_na_vsyakiy_sluchay.html#0). Чим означена книга є цінною для музейного працівника, в ній містяться короткі казки про найдрібніші побутові предмети (хоча-б, про відривний календар, помаранчеву скоринку або віяло). На місці предметного героя ключовської казки досить просто уявити ті ж намистинки з Давнього Києву, скалку від амфори або старовинну праску, які «живуть» у музейній вітрині. Після ознайомлення із подібним варіантом репрезентації експонатів, майбутньому музейному працівникові буде простіше спробувати скласти історію, наприклад, про грецьку амфору, слов'янську намистину чи шиферне прясло. Більш того, доцільно при відвідинах музею студентською групою розподілити між собою фото побачених експонатів для складання захоплюючих історій та, поєднавши їх між собою, отримати основу для частини тексту театралізованої екскурсії.

Квести ж бувають цифровими та живими. Саме поняття походить від англійського «quest» – пошук. Квест як такий – це різновид ігор, в яких герой

проходить за запланованим сюжетом, прагнучи виконати якесь доручення (приклади: вбити дракона, врятувати світ, знайти викрадений витвір мистецтва тощо). Для досягнення цієї головної мети герою необхідно спочатку виконати кілька другорядних завдань (приклади: знайти меч-кладенець, дізнатися, що загрожує миру, зібрати докази тощо); виконання цих підзавдань може зводиться до під-підзавдань і т.п. Як один з основних жанрів комп'ютерних ігор, квест представляє собою інтерактивну історію з головним героєм, керованим гравцем. Найважливішими елементами гри в жанрі квесту є власне розповідь і обстеження світу, а ключову роль в ігровому процесі відіграють рішення головоломок і завдань, що вимагають від гравця розумових зусиль. Ігри, які б поєднували в собі характерні ознаки квестів і жанру action, виділяють в окремий жанр – action-adventure.

Живий квест – це салонна, в основному детективна гра. Учасники живого квесту виявляються в ситуації, в якій перед ними стоїть спільна мета – пошуки вбивці, боротьба за скарби, розкриття таємниці, порятунок від лиха. Кожен з учасників отримує індивідуальну роль в цій ситуації, а також свої індивідуальні цілі, іноді навіть йдуть врозріз із загальною – наприклад, відновити справедливість або, навпаки, замести сліди злочину. Наявність декількох цілей забезпечує різноплановість гри. Гравець сам може визначати, яка мета для нього першочергова. Суть гри – виконати якомога більше цілей. Для цього гравцям необхідно спілкуватися між собою, аналізувати інформацію про інших персонажах, відому їм із їх ролі, отримувати додаткову інформацію, шукати докази, думати над мотивами, вступати в союзи, блефувати, інтригувати і переконувати. Результат гри зазвичай повністю залежить від дій гравців. Найчастіше квести обладнані ефектними декораціями, механічними і електронними пристроями, а так само спеціальними ефектами для повного занурення в атмосферу гри. Сюжети квестів можуть бути найрізноманітнішими, від популярних фільмів і комп'ютерних ігор до абсолютно унікальних авторських сценаріїв. По ходу дії від гравців найчастіше потрібно працювати в команді, вирішувати логічні завдання і застосовувати спритність і фізичну силу в умовах дефіциту часу.

На сайті «Гільдії квестів» наведено такі їх типи:

Ескейп Рум – Класичний жанр гри в реальності. Команду замикають в одній або кількох кімнатах із завданням знайти спосіб вибратися до закінчення години. По ходу гри команда знаходить докази, вирішує загадки, а так само може виявити додаткові приміщення [84].

Квест в Реальності. Перший крок в розвитку напрямку. Тут не обов'язково стоїть завдання вибратися з кімнати. Двері назовні можуть бути зовсім на закритих. У квесті в реальності гравцям пропонується прожити певну сюжетну лінію. Врятувати одного персонажа або все людство, виготовити еліксир молодості або філософський камінь тощо [84].

Перформанс (передбачається участь акторів). Тут, в ігровому приміщенні крім гравців присутні актори, які можуть впливати на ігровий процес, або розігрувати сцени. Уявіть, що ви дивитеся гостросюжетний фільм, сцену перестрілки головного персонажа з натовпом

бандитів. А тепер уявіть, що все це відбувається по-справжньому, в одній кімнаті з вами. Ось це і є квест-гра жанру Перформанс [84].

Екшн Гра (із задіянням фізичного навантаження). Наприклад, загальновідомий "Форт Боярд". У цьому виді гри в реальності наявна смуга перешкод із голівудськими декораціями. Стрибати на батуті, повзти по вентиляційних шахтах, тікати від мафії. Все це перемежовується необхідністю швидко вирішувати командні і логічні задачі [84].

Морфеус (так званий, квест в нереальності). У ньому гра відбувається всередині вашої уяви. Всім гравцям зав'язують очі до кінця гри. При цьому краще зануритися в атмосферу допоможуть ведучий і актори. У Морфеусі задіяні всі органи чуття, крім зору. Гравцям належить чути, відчувати і відчувати [84].

Окремо слід зазначити такий жанр як міський квест (encounter, city quest, dozor), в яких через виконання певної ігрової «місії» можна поєднати відвідування одразу декількох музеїв.

Для живого квесту у музеї одним з основних напрямків є поєднання в інтерактивному режимі занурення у певні атмосферу та епоху у поєднанні із дослідженням. Також в музейному квесті навчання має бути поєднане з ігровою діяльністю. Але при тому від квестової гри у музеї відвідувач має відчувати задоволення.

Зазвичай, алгоритм створення музейного квесту є наступним:

Квест-команда чи інша група організаторів відвідує певний музей та ознайомлюється із його специфікою. Одночасно ними відмічається що з існуючих задумів (чи запитів музейних працівників) може бути реалізовано, а що не може.

На наступному етапі підбирається відповідна література, довідники тощо в яких відшукуються цікаві факти (які мають дізнатися під час квесту відвідувачі) та відмічаються об'єкти, які планується задіяти в квесті.

Далі придумуються питання та пошукові завдання для відвідувачів. В результаті може вийти секретний код, кодове слово, ланцюжок доказів тощо. До того ж, можливо введення додаткових квестових завдань. Наприклад, знайти в музеї портрет, схожий на подругу, однокласника, вчительку і т.п. Також ефективним ходом є введення «фотополювання» або музейного селфі. Причому, рекомендованим ходом є копіювання відвідувачем пози та постави зображеного персонажу при позуванні на тлі обраного шедевра. Надалі можливе влаштування конкурсу своїх фоторобіт в музейній експозиції або влаштування, так званої, «фотосушки». Для переходу від рівню до рівню використовуються відповіді на питання та розгадування загадок. В означених загадках можливим є використання певних кодів. Частиною коду може стати, наприклад, предмет в руці портретованої особи. Також у переході від рівню до рівню можливо використати «агента». Це задіяна в атрактивній дії особа, яка стоїть, наприклад, біля певного живописного полотна (яке теж слід знайти протягом квесту). Після того, як «агентів» повідомляють «код», він надає наступну частину інформації для проходження квесту. До того ж, таким

чином діяльність гравців переключається, оскільки постійний «біг із пошуком» здатні набриднути ї, таким чином, знизити зацікавленість грою.

Важливим елементом створення музейного квесту є перенесення інформації в зрозумілий історичний контекст. Приміром, треба розповісти що таке Варфоломеевська ніч аудиторії, яка не знає хто такі гугеноти і яким було життя Франції XVII-XVIII ст. Тому слід пов'язувати невідоме із контекстом відомого.

На наступному етапі квест-команда придумує сюжет (тема детективу, тема містики, тема спасіння тощо) та через нього розроблені питання пов'язуються в єдиний цілісний ланцюжок. При цьому важливим є продумування та оформлення занурюючи в атмосферу елементів. Цілком дозволяється вишукувати надихаючі ідеї в комп'ютерних іграх та кінофільмах.

Далі продумується час проведення квесту і низка «прозаїчних» моментів, неврахування яких здатно зруйнувати атрактивний захід. Наприклад, при всій захопливості заходу, голод і втома глядачів здатні його зіпсувати.

Перед самим запуском квесту обов'язково проводиться його апробація із музейними працівниками, які одночасно відігрують різні типи глядачів різної вікової категорії й створюють «проблемні ситуації на квесті». Тим перевіряється наскільки атрактивний захід готовий до його практичної реалізації із глядачами. Після апробації квест може бути відправленим на доопрацювання. І лише потім проходить сама атракція.

Після проведення музейного квесту команда організаторів проводить обговорення заходу, на якому виявляються його сильні сторони та недоліки. Надалі проект квесту проходить вдосконалення та стає серійним заходом певного музею.

Дещо інакшою, хоч і схожою, є послідовність дій при створенні театралізованої екскурсії. Експозиція обирається як певний «ланцюжок» задіяних залів. Обираються герої, які пов'язані з експозицією та взаємодіють із екскурсантами, яких веде персонаж-«ведучий». Символічно цей процес можна уподібнити до нанизання пацьорки, де «ведучий персонаж» (гід) є голкою, екскурсанти – ниткою. При тому, враження, зали, експозиція, інші персонажі та квестові завдання є «барвистими намистинками». Персонаж-провідник (наприклад, та ж Баба Яга) має володіти знанням, акторською обдарованістю та вмінням імпровізувати.

Група відвідувачів, яка проходить театралізовану екскурсію, спочатку проходить етап «розігріву». Якщо продовжувати розглядати проведення театралізованої екскурсії на прикладі Національного Музею Історії України, то перші «розігріваючі» етапи можуть бути пройденими ще на підході до музею. Реалізовується той же принцип складання «коду» через вирішення певних завдань (знайти липу, що пам'ятає гетьмана Сагайдачного, скіфську бабу щоцо).

Далі, одночасно із входженням у музей, екскурсантів вводять у сюжетну канву. І вводна подія має бути яскравою та видовищною. Задіяні актори, аніматори або каскадери мають заздалегідь пройти інструктаж з безпеки та знати де можна здійснювати динамічні номери програми, де не можна категорично. На цьому

етапі має з'явитися «ведучий персонаж» та встановлює контакт із групою.

За ходом дії в залах зустрічаються «вставні» персонажі. Кожен з них має власну історію та свої цілі. На цьому будується проходження квестових елементів театралізованої екскурсії. Задля вирішенні квесту має бути пройдена, як мінімум, більша частина експозиції.

Стосовно часової побудови проходження театралізованої екскурсії існують наступні пропозиції. Квест-театр «Країна Фантазія» пропонує, якщо в театралізованій екскурсії задіяно п'ять залів при театралізованій екскурсії з елементами квесту на 1,5 годин розраховувати дію в кожному залі на 8 хвилин [17]. Згідно посібника «Масовик-затійник. Організація корпоративних заходів» Н.Горлінської, дається наступний алгоритм розрахунку часу: розважальна програма будується з 3-4 блоків по 20-30 хвилин із перервами між ними по по 20-30 хвилин. В кожному розважальному блокові – по 2-3 номери. Середній же час розважальної програми на корпоративній вечірці 5-6 годин [17].

Дія в залі під час театралізованої екскурсії вибудовується наступним чином:

– «Ведучий» (гід) оповів про експозицію.

– З'являється «вставний» персонаж. Він або хоче випробувати екскурсантів або потребує допомоги, проте сумнівається, що зможе її отримати. Тут має відбутися хоча-б мінімальний конкурс. Після чого персонаж присвячує присутніх у свою проблему та дає завдання. Розповідь та події будуються за принципом «із зали в залу», не дуже «розтягнуто», але й не підганяючи ритм. До кожного екскурсанта має бути індивідуальний підхід. Жодного нудьгуючого екскурсанта не має бути.

– Для «ведучого» та «вставних» персонажів «завченість» тексту є запорукою слабкості та жалюгідного враження від атрактивного заходу. Чим більше вони здатні до імпровізації, тим кращу репутацію здобуде створювана сучасна музейна атракція. Додатково слід відстежувати, щоб точився діалог із глядачами, а не монолог «ведучого».

– Викладення має бути літературним, складає приємне враження та створювати певну атмосферу. До того ж, воно має бути літературно пов'язаним із сюжетом квесту чи театралізованої екскурсії.

– Нештатні ситуації мають бути пророблені додатково, а задіяні особи готовими до них.

– В тому випадкові, якщо «ведучий» є не музейним працівником, а актором, то для в «портфелі екскурсовода» має бути додатково заготовлений набір цікавих фактів, історичних анекдотів, байок тощо.

– Виведення екскурсантів з атрактивного простору має бути м'яким, психологічно делікатним та зберігати привабливість «казкової» атмосфери.

– Зрежисоване ефектне естетично привабливе видовище наприкінці театралізованої екскурсії запам'ятається особливо та буде оцінене глядачами.

Окремого розгляду потребують аспекти співпаці музейних працівників і з тими, хто займається рольовою грою та історичною реконструкцією на рівні субкультури. Він є плідним, але потребує роз'яснень за окремими пунктами.

На початку XXI століття звертають на себе увагу питання практичного втілення концепції «живого музею» та особливостей співпраці музейних працівників із тими, хто різним чином актуалізує певну культурну реальність, артистично розігруючи її. Причому, співпраця із історичними реконструкторами та їх «близькими родичами» рольовиками (тими, хто творчо розіграє літературні та історичні сюжети задля занурення в певну атмосферу та реалізуючи зацікавленість альтернативною історією чи роблячи рольову гру інструментом філософського пошуку) є одним із перспективних напрямків. Оскільки реконструкція прямим чином корелює із цілями сучасного музею створити інтерактивну експозицію із зануренням відвідувача у певну атмосферу та втягнення його у захоплююче дійство. Вже давно відомо, що історичні реконструктори та рольовики є не маргіналізованими персонами, які «втікають від реальності». Більш того, сам цей тип дозвілля межує із творчістю, вимагає ґрунтовного вивчення теми і знаходиться в фокусі зацікавлення людей творчих, науковців або інтелектуальної еліти. Більш того, історичний реконструктор зацікавлений у переданні своїх навичок музейному працівникові. В їх середовищі із повагою описують, наприклад, музеї в яких наглядчач залу, одягнений як історичний персонаж, із повагою до глядача захоплює знайомить з експозицією мовою того часу та відтворюючи особливості мислення того чи іншого представника епохи. В івент-менеджменті вважається що люди – унікальні носії концепції. Професіонали івенту радять створити персонажів в рамках концепції і подбати про їх зовнішній вигляд не економлячи на цьому [85, с.119,124].

Історичні реконструктори при відповідній зацікавленості музейних працівників самі розробляють і пропонують квест на різні вікові групи, що зробить інтерактивною навіть традиційну експозицію. Існують внутрішні конференції представників означеного творчого дозвілля, де пропонуються й обговорюються музейні атрактивні програми. Існують випадки коли історичні реконструктори створюють невеликі інтерактивні музеї контактного типу. Або після тривалої співпраці із ними національні музеї вводять у свою програму театралізовані екскурсії та квести, як це відбулося із Національним музеєм історії України. Тривалий час його колектив співпрацював із театром історичної реконструкції під керівництвом С.В. Собко. А після закінчення співпраці колектив музею організував низку постійно діючих музейних квестів. Причому, виступи на тих же музейних фестивалях із лицарськими турнірами, концертами старовинної музики, історичними балами, журфіксами, реконструкціями світських раутів тощо сприймається ними чи не так само, як художником його виставка. Обидва описаних типи творця сучасної музейної атракції зацікавлені у співпраці на тимчасовій або постійній основі. В європейських та американських музеях означене питання є давно вирішеним і налагодженим на рівні заходів загальноміського значення. Лише для вітчизняного музеєзнавця особливості співпраці із тими, хто створює атрактивні

заходи на рівні творчого покликання є відносно новими. Слід зауважити, що у співпраці із ними також слід заздалегідь обмовляти і ступінь можливої імпровізації у дійстві. Оскільки при одночасному їх задіянні з аніматорами чи акторами останні можуть сприймати природну схильність реконструкторів до імпровізації як недоречне заважання із виникненням непорозуміннь. Для підвищення ж ефективності взаємної співпраці можна запропонувати музейним працівникам доброзичливе ознайомлення організаторів сучасної музейної атракції із роботою музею та її нормами, входженням у місця, де не бувають пересічні відвідувачі тощо. Що не тільки позбавить непорозуміннь, але посприє репутації музею, який отримає потенціальних колег.

Загалом, існують наступні типи взаємодії музейного працівника із виконавцями сучасної музейної атракції, як: співтворчість, контролювання, пасивне спостереження, перестороженість, ділові стосунки, активне втручання в дійство.

Таким чином, можна дійти висновку, що найконструктивнішим варіантом стосунків музейних працівників з історичними реконструкторами є співтворчість за умовою помірного контролю, взаємного детального інструктування та коректного контролю виконавців. В найкращому випадкові музей при співпраці з фахівцями такого типу немов пройде «стажування» і зможе пізніше організовувати дійства власними силами. При суто ділових стосунках слід уникати взаємних непорозуміннь саме через недостатнє взаємне інформування про «очевидне» як одних, так й інших. До пасивного спостереження музейні працівники вдаються якнайчастіше. І тому шанси на можливе підвищення ефективності співпраці із організаторами сучасних музейних атракцій може знижуватися. Контролювання як засіб взаємодії з виконавцями має існувати в якості непомітного коректного доповнюючого компоненту. Найдеструктивнішими ж варіантами реакції при задіянні в музеї зовнішніх організаторів сучасних атрактивних заходів є перестороженість у поєднанні з активним втручанням музейних працівників. Відомі організатори святкових заходів О. Берлов та О. Шумович називають його «тиранією просторів» [85, с.125-135]. Проте, актуалізація концепції «живого музею» в Україні сприяє і трансформації стосунків музейних працівників із ентузіастами відтворення певних культур та епох.

Література

1. Аванесова Т.А. Новые формы музейного обслуживания // Аванесова Т.А. Культурно-досуговая деятельность: теория и практика организации: учебное пособие для студентов вузов / Т.А. Аванесова. – М.: Аспект Перс, 2006. – С.170-174.
2. Алапьева В.Т. Методические рекомендации по организации учебнотехнических и деловых игр / В.Т.Алапьева. - Екатеринбург: Деловая книга, 1999.
3. Баруткина А.П. Мультимедиа в современной музейной экспозиции / А.П. Баруткина // Вестник Санкт-Петербургского государственного университета культуры и искусств. – 2011. – №4. – С.106-109.
4. Белофастова П.Ю. Сучасні технології зарубіжних музеїв / П.Ю. Белофастова // Посвіт. – 1999. – №1.
5. Бестужев-Лада, Н. Музей в системе культуры / Бестужев-

Лада И., Озерная // Декоративное искусство СССР. – 1976. – №9. – С. 6-10.

6. Благотворительная деятельность музея [электронный ресурс] : сайт музея Дом Булгакова . – Режим доступа : <http://dom-bulgakova.narod.ru/blago.html> (29.09.13).

7. Борзова А.П. Игры на уроках истории / А. П. Борзова. – М.: Владос-пресс, 2001.

8. Бочелюк В.И. Довіллязнавство: навч. посібник / В.И. Бочелюк, В.В. Бочелюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 208 с.

9. Буланый Г.П. Громадські музеї України: Історія, досвід, проблеми / Г.П. Буланый, Г.Г. Явтушенко. – К.: Мистецтво, 1979. – 197 с.

10. В Дании нашли способ привлечь посетителей в музей [электронный ресурс]. – Режим доступа : http://afisha.bigmir.net/exhibition/news/205826-V-Danii-nashli-sposob-privlechi-prosetitelej-v-muzej#8/48/506f17c19975f3cd_6401df2739e59488.jpg (20.09.13).

11. В пятницу Крихітка будет читать Бориса Виана в Нацмузее : [электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.ukr.net/news/v_pjatinicu_krhi_tka_budet_chitat_boris_a_viana_v_nacmuzee-22512242-1.html (29.09.13).

12. Гасиджак А. Елітарність як музейний гріх [электронный ресурс] / Леся Гасиджак. – Режим доступа : prostir.museum.ua/post/30687 (29.09.13).

13. Гнедовский М.Б. «Фабрика звезд» (о пользе и значении музейных конкурсов) / М.Б. Гнедовский // Музей и новые технологии. На пути к музею XXI в. / под ред. Н.Н. Никишина. – М.: Прогресс-Традиция, 1999. – С.31-40.

14. Генкин Д. М. Массовые праздники / Д.М. Генкин. – М.: Просвещение, 1975. – 139 с.

15. Записано зі слів дизайнера музейного простору, співробітника компанії «Ralph Appelbaum Association» Людмили Гордон 22. 09.16.

16. Голов А.А. Методологический анализ игры. Проблемы методологии / А.А. Голов. – М., 1984.

17. Горлинская Н. Массовик-затейник. Организация корпоративных мероприятий. Универсальные сценарии для любой компании / Н. Горлинская. – М.: Астрель, 2007. – 253 с. – Режим доступа: http://fictionbook.ru/author/n_gorlinskaya/massovik_zateynik_organizaciya.

18. Туреев И.В. Активный отдых / И.В. Туреев. – М., 1991.

19. Дедурина Т.В. Функциональный подход к развитию анимационной деятельности учреждений культуры: социально-культурный аспект: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук: 13.00.05 / Т.В. Дедурина. – М.: МГУКЖ, 2009. – 25 с.

20. Декоративні музеї [электронный ресурс] // Режим доступа : <http://prostir.museum.ua/post/31268> (18.10.13).

21. Демидов А.Б. Феномены человеческого бытия / А.Б. Демидов. – Минск: ЗАО Издательский центр «Экономпресс», 1999. – С 15-23.

22. Довілля школярів: ігрові програми / Упоряд. А. Шелестова. – К.: Редакція загально педагогічних газет, 2004. – 128 с.

23. Донченко Н.П. Мистецтво гри (теорія і практика ігрової діяльності в умовах дозвілля) / Н.П. Донченко. – К.: ДАККЖМ, 1999. – 175 с.

24. Дуликов В.З. Социальные аспекты культурно-досуговой деятельности за рубежом : учебное пособие / В.З. Дуликов. – М.: МГУКЖ, 1999. – 109 с.

25. Дыбовский Н. Игра вызывает игрока. Военный совет

[Электронный ресурс] / Н. Дыбовский // Лучшие компьютерные игры - 2007 - №2 (63) февраль - Режим доступа: <http://www.lki.ru/text.php?id=2231>

26. Емельянов В.В. Экскурсоведение: учебн./ В.В. Емельянов. – 4-е изд. – М.: Советский спорт, 2003. – 216 с.

27. Жарков А.Д. Технология культурно-досуговой деятельности: учебное пособие / А.Д. Жарков. – М.: МГУКЖ, 1998. – 248 с.

28. Жаркова А.С. Деятельность учреждений культуры: Учебное пособие / Жаркова А.С. – М.: МГУКЖ, 2003. – 225 с.

29. Жаркова А.С. Коммерческая деятельность учреждений культуры: Учебное пособие / А.С. Жаркова. – М.: МГУКЖ, 2003.

30. Зайченко О.Г. Рольова гра як феномен культури: автореферат дис. на здобуття вч. Ступеню кандидата філософських наук: спец. 26.00.01. «культурологія (філософські науки)» / О.Г. Зайченко. – Національний Педагогічний університет ім. Драгоманова. – Київ, 2016, 246 с.

31. Живой музей / Российская музейная энциклопедия [электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.museum.ru/rme/sci_live.asp

32. Занков А.Е. Наглядности и активизация учащихся в обучении / А.Е. Занков -М.: Просвещение, 2000.

33. Занько С.Ф., Пиюников Ю.С., Пиюникова С.М. Игра и учение. Теория, практика и перспективы игрового общения. В 2 т. / С.Ф. Занько, Ю.С. Пиюников, С.М. Пиюникова. – М., 1992.

34. Зиновьева Ю.В. Стратегии коммуникации музея: 20 лет постсоветской трансформации / Ю.В. Зиновьева // Вестник Санкт-Петербургского государственного университета культуры и искусств. – 2013. – №3. – С.102-108.

35. Интерактивные и мультимедийные технологии в музее / Музейное бюро / Интерактивные и мультимедийные технологии в музее [электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ascree.ru/projects/type/more.php?id=32>

36. Как может iPad быть полезным для музеев [электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://prostir.museum.ua/post/31142> (06.10.13).

37. Килимистий С.М. Анімація в туризмі: навч. посібник / С. М. Килимистий. – К.: ФПУ, 2007. – 188 с.

38. Клыкков В. Gamification - или как сделать интересным скучные вещи / В. Клыкков// ikraine.net – секреты успеха в digital-маркетинге. Стратегия и запуск интернет-проектов, привлечение трафика, аналитика, инструментарий - Режим доступа: <http://ikraine.net/gamification-ili-kak-sdelat-interesny-skuchnye-veshi/#.V-kuYm67Do>

39. Кляев Е.В. Сказки на всякий случай / Е.В. Кляев. – Издательство «Слово». – 2003, 336 с.- Режим доступа: http://royallib.com/read/klyuev_evgeniy/skazki_na_vsyakiy_sluchay.html#0

40. Копитько О. Офіційна статистика: Музеї України у 2012 році / Олексій Копитько [электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://prostir.museum.ua/post/30119> (21.09.13).

41. Короткова М.В. Методика проведения игр и дискуссий на уроках истории / М.В. Короткова. – М.: Владос-пресс, 2001.

42. Коротков И. Подвижные игры во дворе / И. Коротков. – М., 1987.

43. Кошечкина Е.А. Система комплексной автоматизации музеев КАМИС / Е.А. Кошечкина, Ю.М. Лошаков, М.Я. Пшумин // Музей и новые технологии. На пути к музею XXI в. / под ред. Н.Н. Никишина. – М.: Прогресс-Традиция, 1999. – С.96-110.

44. Крайнер Е.Н. Историко-культурное просвещение средствами художественно-образного воздействия (на

материалах работы учреждений культуры Ивановской области) / Е.Н. Крайнер : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. – СПб. : СПбГУКИ, 1999. – 185 с.

45. Культурно-досуговая деятельность: учебник / Под ред. А.Д. Жаркова, В.М. Чижикова. – М.: МГУК, 1998. – 461 с.

46. Игровое моделирование: теория и практика / под ред. Ладенко И. С. – Новосибирск, 1987.

47. Лебедев А.В. Музейные представительства в интернет. Российский и зарубежный опыт / А.В. Лебедев // Музей и новые технологии. На пути к музею XXI в. / под ред. Н.Н. Никушина. – М. : Прогресс–Традиция, 1999. – С.73–87.

48. Леви Брюль А. Сверхъестественное в первобытном мышлении [Электронный ресурс] / А. Леви Брюль - М.: Педагогика-Пресс, 1994. – 608 с. - Режим доступа: <http://ffibusta.net/6/174462>

49. Леви-Стросс К. Структурная антропология / [Электронный ресурс] / К. Леви-Стросс; (Пер. с фр. В. В. Иванова) - М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. - 512 с. - Режим доступа: <http://proxu.michaelcristina.com/ffibusta.net/a/7202>

50. Лэндрет Т.А. Игровая терапия : Искусство отношений / Т.А. Лэндрет Международная педагогическая академия, 1994. – 368 с.

51. Маслоу А.Х. Мотивация и личность / А.Х. Маслоу. - Издательство: Питер, 2016. – 400 с. – Режим доступа: <https://ffibusta.is/6/194235>

52. Масленица Е.Н. Современный музей в ракурсе корпоративной культуры / Е.Н. Масленица // Вестник Санкт-Петербургского государственного университета культуры и искусств. – 2012. – №3. – С.117–124.

53. Масленица Е.Н., Шляхтина А.М. Музей и посетитель / Е.Н. Масленица. А.М. Шляхтина [электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.bvahan.com/museologypro/muzevedenie.asp?c_text=48&li2=3

54. Записано зі слів режисера квест-театру «Країна Фантазія» В.О. Материнського від 03. 09.16.

55. Михайленко Н.Я. Игра с правилами в дошкольном возрасте / Н.Я. Михайленко, Н.А. Короткова. – М., 2002.

56. Моздоква Ю.С. Атлас социально-культурных реабилитационных технологий / Ю.С. Моздоква. – М.: МГУКИ, 2002. – 132 с.

57. Музеи будущего // Панорама культурной жизни зарубежных стран. – М., 2000. – Вып. 9.

58. Музей истории моды : [электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://marina-ivanova.kiev.ua/vystavki/6-istoria-mod-2013.html> (06.10.13)

59. Музей и новые технологии. На пути к музею XXI в. / под ред. Н.Н. Никушина. – М. : Прогресс–Традиция, 1999. – 216 с.

60. Нагорский Н.В. Музей и досуг / Н. В. Нагорский // Педагогічні та рекреаційні технології в сучасній індустрії дозвілля : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 4–6 червня 2004 р. / Київський національний університет культури і мистецтв. – К., 2004. – С.183–194.

61. Нагорский Н.В. Музей как предмет теории и методики социально-культурной деятельности / Н.В. Нагорский // Вестник Московского государственного университета культуры и искусств. – 2005. – № 2.

62. Никушин Н.А. Музей в глобальных сетях электронных телекоммуникаций / Н.А. Никушин // Музей и новые технологии. На пути к музею XXI в. / под ред. Н.Н. Никушина. – М. : Прогресс–Традиция, 1999. – С.125–138.

63. «Ночь музеев» превращается в национальный праздник // Справочник руководителя учреждения культуры. – 2009. – №7. – С.83–84.

64. Орлова Е.В. Музеи и изобразительное искусство для людей с ограниченными возможностями (инвалидов) в Великобритании и США / Е.В.Орлова // Культура в современном мире: опыт, проблемы, решения. - 1996. – Вып.1. – С. 58–68.

65. Петрова І.В. Музей як дозвілєвий центр // Петрова І.В. Дозвілля в зарубіжних країнах: підручник / І. В. Петрова. – К.: Кондор, 2005. – 408 с.

66. Петрова І.В. Проектування в соціально-культурній сфері : навчальний посібник / І. Петрова. – К. : КНУКіМ, 2007. – 372 с.

67. Пирогова П. Вивчення історії і музейних колекцій відтепер можливо через гру // Пєтяна Пирогова [електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://prostir.museum.ua/post/30964> (06.10.13).

68. Поїдемо, пограємо в музей: нове методи просвітельської роботи с подрастаючими поколінням в Великобританії // Панорама культурної життя зарубіжних стран. – М., 2002. – Вып. 3

69. Поляков П. П. В поисках «живого музея». Сценарная концепция системы экспозиций «Музей города Кранца» / П.П. Поляков // Музей и новые технологии. На пути к музею XXI в. / под ред. Н.Н. Никушина. – М. : Прогресс–Традиция, 1999. – С.41–55.

70. По-прежнему ли актуальны музеи? [электронный ресурс] // Режим доступа : <http://prostir.museum.ua/post/31259> (18.10.13).

71. Рудик Т. "Музейна людина": колективний портрет українців, які відвідують музеї [електронний ресурс] / Танна Рудик. – Режим доступа : <http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/07/15/130138/> (21.09.13).

72. Селиванов Н.А. Субъективный взгляд на музей из виртуальной реальности / Н.А. Селиванов // Музей и новые технологии. На пути к музею XXI в. / под ред. Н.Н. Никушина. – М. : Прогресс–Традиция, 1999. – С.139–143.

73. Современные технологии социально-культурной деятельности: учебное пособие / Под ред. Е.М. Тригоревой. – СПб., 2004. – 512 с.

74. Соколов А.В. Феномен социально-культурной деятельности / А.В. Соколов. – СПб.-Б.: СПбГУТ, 2003. – 204 с.

75. Столяров, Б.А. Музейная педагогика: учеб. пособие / Б.А. Столяров. – М.: Высш.шк., 2004. – 216 с.

76. Странский, З. Музееведческое воспитание / З. Странский – Брно. 1974. – 45 с.

77. Сучасний музей: обмежена аудиторія і ніяких аудіовідео? [електронний ресурс] // <http://prostir.museum.ua/post/31275> (18.10.13)

78. Запис розмови із гейм дизайнером та організатором Рольових Ігор Живої Дії М. Писейко від 09. 12.15

79. Пюквкіна О.В. Зачем музею ролик, или путь к сердцу подростка / О.В. Пюквкіна // Справочник руководителя учреждений культуры. – 2012. – №7. – С.33–45.

80. Шедевы классики из музеев Италии покажут в Киеве [электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://afisha.bigmir.net/exhibition/news/199610-Shedevry-klassiki-iz-muzeev-Italii-rokazhut-v-Kieve> (29.09.13).

81. Шейнов В.П. Скрытое управление человеком / В.П. Шейнов. – М.: ООО «Издательство АСП», Мн.; Харвест, 2007. – 816 с.

82. Шмаков С.А. Игры в слова и со словами / С.А. Шмаков. – М.: Астрель, 2000. – 204 с.

83. Шола П.С. Вечность здесь больше не живет. Полковный словарь музейных грехов / П.С. Шола. - Пугла: Музей-усадьба

А.Н. Толстого «Ясная Поляна», 2012 - Режим доступа: <http://artguide.com/posts/476-tomislav-s-shola-viechnost-zdies-bolshie-nie-zhiviet-tolkuyi-slovar-muzeinykh-ghriekhov-tula-muzei-usad-ba-l-n-tolstogho-ias> - Режим доступа: <http://www.lki.ru/text.php?id=2231>

84. Что такое Квест в реальности в Москве\Тильдия квестов\ <http://questguild.ru/company/what-is-reality-quest>

85. Шумович А., Берлов А. Смешать, но не взбалтывать: Рецензии организации мероприятий / О. Шумович, О. Берлов. - М. Альпина Паблишерз, 2009. - 256 с.

86. Хейзинга Й. Homo ludens. В тени завтрашнего дня. / Й.Хейзинга. - М.: Прогресс, 1992. - 250 с.

87. Элиаде М. Священное и мирское [Электронный ресурс] / М. Элиаде. - М., Изд-во МГУ, 1994. - 144 с. Режим доступа: <http://proxy.michaelcristina.com/ffibusta.net/6/122250/read>

88. Яковлев В. Игры для детей / В.Яковлев, А. Гриневский. - М., 1992.

89. Яценко Е. Проблема вовлечения населения в культурно досуговую деятельность: Анимация как социокультурный феномен французского общества / Е. Яценко // Культура в современном мире: Опыт, проблемы, решения. - М., 1993. - Вып. 2. - С. 38-41.

90. Carbuccia J. «Petit guide de gamification» / J. Carbuccia / Siecle digital.- retrieved 23 June, 2015.- from: <https://siecledigital.fr/2015/06/23/petit-guide-de-gamification/>

91. Pellissard M. (2015-2016). «Gamification in Cultural Institution & Museums» / M.Pellissard// GMI II. - retrieved October 27, 2015-2016. - from <http://bunkrapp.com/present/nc32p/#1>

92. Stuart, Keith. 3D games enter a new generation/Keith Stuart//London: The Observer (19 September 2010)

References

1. Avanesova G.A. Novye formy muzejnogo obsluzhivaniya // Avanesova G.A. Kulturno-dosugovaya deyatel'nost': teoriya i praktika organizatsii: uchebnoe posobie dlya studentov vuzov / G. A. Avanesova. - M.: Aspekt Pers, 2006. - S.170-174.

2. Alap'eva V.G. Metodicheskie rekomendatsii po organizatsii uchebnotekhnicheskikh i delovyykh igr / V.G.Alap'eva. - Ekaterinburg: Delovaya kniga, 1999.

3. Barutkina L.P. Multimedia v sovremennoy muzejnoy ekspozitsii / L.P. Barutkina // Vestnik Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta kultury i iskusstv. - 2011. - №4. - S.106-109.

4. Belofastova T.Yu. Suchasni tekhnologii zarubizhnykh muzeiv / T.Yu. Belofastova // Posvit. - 1999. - №1.

5. Bestuzhev-Lada, I. Muzej v sisteme kultury / Bestuzhev-Lada I., Ozernaya // Dekorativnoe iskusstvo SSSR. - 1976. - № 9. - S. 6-10.

6. Blagotvoritel'naya deyatel'nost' muzeya [elektronnyy resurs] : sayt muzeya Dom Bulgakova. - Rezhim dostupa : <http://dom-bulgakova.narod.ru/blago.html> (29.09.13).

7. Borzova L.P. Igra na urokakh istorii / L.P. Borzova. - M.: Vldos-press, 2001.

8. Bochehyuk V.J. Dozvilleznavstvo: navch. posibnik / V.J. Bochehyuk, V.V. Bochehyuk. - K.: Centr navchal'noi literaturi, 2006. - 208 s.

9. Bulanij I.T. Gromads'ki muzei Ukraïni: Istoriya, dosvid, problemi / I.T.Bulanij, I.G. Yavtushenko. - K.: Mistectvo, 1979. - 197 s.

10. V Danii nashli sposob privlechi' posetitelej v muzej [elektronnyy resurs]. - Rezhim dostupa : <http://afisha.bigmir.net/exhibition/news/205826-V-Danii-nashli-sposob-privlechi'-posetitelej-v-muzej#8/48/506f17c19975f3cd6401df2739e59488.jpg> (20.09.13).

11. V pyatnicu Krihitka budet chitat' Borisa Viana v Nacmuzee: [elektronnyy resurs]. - Rezhim dostupa : http://www.ukr.net/news/v_pyatnicu_krih_tka_budet_chitat_borisa_viana_v_nacmuzee-22512242-1.html (29.09.13).

12. Gasidzhak L. 'Elitarnist' yak muzejnij grih [elektronnyy resurs] / Lesya Gasidzhak. - Rezhim dostupa : prostir.museum.ua/post/30687 (29.09.13).

13. Gnedovskij M.B. «Fabrika zvezd» (o polze i znachenii muzejnykh konkursov) / M.B. Gnedovskij // Muzej i novye tekhnologii. Na puti k muzeyu HKH v. / pod red. N.N. Nikishina. - M.: Progress-Tradiciya, 1999. - S.31-40.

14. Genkin D.M. Massovye prazdniki / D.M. Genkin. - M.: Prosveshchenie, 1975. - 139 s.

15. Zapisano zi slov dizajnera muzejnogo prostoru, spirobitnika kompanii «Ralph Appelbaum Assoniation» Lyudmila Gordon 22. 09.16.

16. Golov A.A. Metodologicheskij analiz igry. Problemy metodologi / A.A. Golov. - M., 1984.

17. Gorlinskaya N. Massovik-zateynik, Organizatsiya korporativnykh meropriyatij. Universal'nye scenariy dlya lyuboy kompanii / N. Gorlinskaya. - M.: Astrel, 2007. - 253 s.- Rezhim dostupa: http://fictionbook.ru/author/n_s_gorlinskaya/massovik_zateynik_o_organizatsiya.

18. Gureev I.V. Aktivnyy otdykh / I. V. Gureev. - M., 1991.

19. Dedurina T.V. Funktsional'nyy podhod k razvitiyu animatsionnoy deyatel'nosti uchrezhdenij kultury: social'no-kulturnyy aspekt: avtoref. dis. na soiskanie uchenoy stepeni kand. ped. nauk: 13.00.05 / T. V. Dedurina. - M.: MGUKI, 2009. - 25 s.

20. Dekorativni muzei [elektronnyy resurs] // Rezhim dostupa : <http://prostir.museum.ua/post/31268> (18.10.13).

21. Demidov A.B. Fenomeny chelovecheskogo bytiya / A.B. Demidov. - Minsk: ZAO Izdatel'skij centr «EFKonompress», 1999. - S.15-23.

22. Dozvillya shkolyariv: igrovi programmi / Uporyad. L. Shelestova. - K.: Redaktsiya zagal'no pedagogichnykh gazet, 2004. - 128 s.

23. Donchenko N.P. Mistectvo gri (teoriya i praktika igrovoi diyal'nosti v umovakh dozvillya) / N.P. Donchenko. - K.: DAKKKIM, 1999. - 175 s.

24. Dulikov V.Z. Socialnye aspekty kulturno-dosugovoy deyatel'nosti za rubezhom : uchebnoe posobie / V. Z. Dulikov. - M.: MGUKI, 1999. - 109 s.

25. Dybovskij N. Igra vyzyvaet igroka. Voennyj sovet [Elektronnyy resurs] / N. Dybovskij // Luchshie komp'yuternye igry - 2007 - №2 (63) fevral' - Rezhim dostupa: <http://www.lki.ru/text.php?id=2231>

26. Emelyanov B.V. EFHskursovedenie : uchebn. / B.V. Emelyanov. - 4-e izd. - M.: Sovetskij sport, 2003. - 216 s.

27. Zharkov A.D. Tekhnologiya kulturno-dosugovoy deyatel'nosti: uchebnoe posobie / A.D. Zharkov. - M.: MGUKI, 1998. - 248 s.

28. Zharkova L.S. Deyatel'nost' uchrezhdenij kultury: Uchebnoe posobie / Zharkova L.S. - M.: MGUKI, 2003. - 225 s.

29. Zharkova L.S. Kommercheskaya deyatel'nost' uchrezhdenij kultury: Uchebnoe posobie / L.S. Zharkova. - M.: MGUKI, 2003.

30. Zaichenko O.H. Rolova hra yak fenomen kultury: avtoreferat dys. na zdobuttia vch. Stupeniu kandydatsya filsofskykh nauk: spets: 26.00.01. «kulturolohiia (filsofski nauky) / O.H. Zaichenko. - Natsionalnyi Pedagogichnyi universytet im. Drahomanova. - Kyiv, 2016, 246 s.

31. Zhivoj muzej / Rossijskaya muzejnaya ehnciklopediya [elektronnyy resurs]. - Rezhim dostupa : http://www.museum.ru/rme/sci_live.asp

32. Zankov L.E. Naglyadnosti i aktivizatsiya uchashchihhsya v obuchenii / L.E. Zankov -M.: Prosveshchenie, 2000.
33. Zankov S.F., Tyunikov Yu.S., Tyunikova S.M. Igra i uchenie. Teoriya, praktika i perspektivy igrovogo obshtshtva. V 2 t. / S.F. Zankov, Yu.S. Tyunikov, S.M. Tyunikova. - M., 1992.
34. Zinov'eva Yu.V. Strategii kommunikatsii muzeia: 20 let postsovet'skoy transformatsii / Yu.V. Zinov'eva // Vestnik Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta kul'tury i iskusstv. - 2013. - №3. - S.102-108.
35. Interaktivnye i multimedijnye tekhnologii v muzei / Muzejnoe byuro/Interaktivnye i multimedijnye tekhnologii v muzei [elektronnyy resurs]. - Rezhim dostupa : <http://www.ascreen.ru/projects/type/more.php?id=32>
36. Kak mozhno ispat' byt' poleznym dlya muzeev [elektronnyy resurs]. - Rezhim dostupa : <http://prostir.museum.ua/post/31142> (06.10.13).
37. Kilimistij S.M. Animatsiya v turizmi: navch. posibnik / S.M. Kilimistij. - K.: FPU, 2007. - 188 s.
38. Kykov V. Gamification - ili kak sdelat' interesnym skuchnye veshchi / V. Kykov // ikraie.net - sekrety uspekha v digital-marketinge. Strategiya i zapusk internet-proektov, privlechenie trafika, analiza, instrumentarij - Rezhim dostupa: <http://ikraie.net/gamification-ili-kak-sdelat-interesnym-skuchnye-veshchi/#.V-kuYm67D0>
39. Kyuev E.V. Skazki na vsyakij sluchaj / E.V. Kyuev. - Izdatel'stvo «Slovo». - 2003, 336 s.- Rezhim dostupa: http://royallib.com/read/kyuev_evgeniy/skazki_na_vsyakiy_sluchay.html#0
40. Kopit'ko O. Ofitsijna statistika: Muzei Ukraini u 2012 roci / Oleksij Kopit'ko [elektronnyy resurs]. - Rezhim dostupa : <http://prostir.museum.ua/post/30119> (21.09.13).
41. Korotkova M.V. Metodika provedeniya igr i diskussij na urokah istorii / M.V. Korotkova. - M.: Vlado-press, 2001.
42. Korotkov I. Podvizhnye igry vo dvore / I. Korotkov. - M., 1987.
43. Koshcheeva E.L. Sistema kompleksnoj avtomatizatsii muzeev KAMIS / E. L. Koshcheeva, Yu.M. Loshak, M. Ya. Tumin // Muzei i novye tekhnologii. Na puti k muzeju HKHI v. / pod red. N.N. Nikishina. - M.: Progress-Traditsiya, 1999. - S.96-110.
44. Krajner E.N. Istoriko-kulturnoe prosveshchenie sredstvami hudozhestvenno-obraznogo vozdeystviya (na materialah raboty uchrezhdenij kul'tury Ivanovskoy oblasti) / E.N. Krajner : dis. ... kand. ped. nauk. : 13.00.05. - Spb.: SpbGU, 1999. - 185 s.
45. Kulturno-dosugovaya deyatel'nost': uchebnik / Pod red. A. D. Zharkova, V. M. Chizhikova. - M.: MGUK, 1998. - 461 s.
46. Igrovoe modelirovanie: teoriya i praktika / pod red. Ladenko I. S.- Novosibirsk, 1987.
47. Lebedev A.V. Muzejnye predstavitel'stva v internet. Rossijskij i zarubezhnyy opyt / A.V. Lebedev // Muzei i novye tekhnologii. Na puti k muzeju HKHI v. / pod red. N.N. Nikishina. - M.: Progress-Traditsiya, 1999. - S.73-87.
48. Levi Bryul' L. Sverh'estestvennoe v pervobytnom myshlenii [Elektronnyy resurs] / L. Levi Bryul' - M.: Pedagogika-Press, 1994. - 608 s. - Rezhim dostupa: <http://flibusta.net/6/174462>
49. Levi-Stross K. Strukturnaya antropologiya / [Elektronnyy resurs] / K. Levi-Stross; (Per. s fr. V. V. Ivanova) - M.: Izd-vo EHKSMO-Press, 2001. - 512 s. - Rezhim dostupa: <http://proxy.michaelcristina.com/flibusta.net/a/7202>
50. Lefindret G.L. Igrovaia terapiya : Iskusstvo otnoshenij / G. L. Lefindret Mezhdunarodnaya pedagogicheskaya akademiya, 1994. - 368 s.
51. Maslou A.H. Motivatsiya i lichnost' / A.H. Maslou. - Izdatel'stvo: Piter, 2016. - 400 s. - Rezhim dostupa: <https://flibusta.is/6/194235>
52. Mastenica E.N. Sovremennyy muzej v rakhse korporativnoj kul'tury / E.N. Mastenica // Vestnik Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta kul'tury i iskusstv. - 2012. - №3. - S.117-124.
53. Mastenica E. N., SHlyahina L.M. Muzej i posetitel' / E.N. Mastenica. L.M. SHlyahina [elektronnyy resurs]. - Rezhim dostupa : http://www.bvahan.com/museologypro/muzevedenie.asp?c_text=48&li2=3
54. Zapisano zi slov rezhisera kvest-teatru «Kraina Fantaziya» V.O. Materinskogo vid 03. 09.16.
55. Mihajlenko N.Ya. Igra s pravilami v doshkol'nom vozraste / N.Ya. Mihajlenko, N.A. Korotkova. - M., 2002.
56. Mozdokova Yu.S. Atlas social'no-kulturnykh rehabilitatsionnykh tekhnologij / Yu.S. Mozdokova. - M.: MGUKI, 2002. - 132 s.
57. Muzei budushchego // Panorama kul'turnoj zhizni zarubezhnykh stran. - M., 2000. - Vyp. 9.
58. Muzej istorii mody : [elektronnyy resurs]. - Rezhim dostupa: <http://marina-ivanova.kiev.ua/vystavki/6-istoria-mod-2013.html> (06.10.13)
59. Muzei i novye tekhnologii. Na puti k muzeju HKHI v. / pod red. N.N. Nikishina. - M.: Progress-Traditsiya, 1999. - 216 s.
60. Nagorskij N.V. Muzej i dosug / N.V. Nagorskij // Pedagogicheskie ta rekreativnye tekhnologii v suchasnoj industrii dozvillya: materialy mizhnarodnoj nauchno-praktichnoj konferentsii. 4-6 chervnya 2004 r. / Kijevskij nacional'nyj universitet kul'turi i mistectv. - K., 2004. - S.183-194.
61. Nagorskij N.V. Muzej kak predmet teorii i metodiki social'no-kulturnoj deyatel'nosti / N.V. Nagorskij // Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta kul'tury i iskusstv. - 2005. - № 2.
62. Nikishin N.A. Muzej v global'nykh setyah elektronnykh telekommunikatsij / N.A. Nikishin // Muzej i novye tekhnologii. Na puti k muzeju HKHI v. / pod red. N.N. Nikishina. - M.: Progress-Traditsiya, 1999. - S.125 - 138.
63. «Noch' muzeev» prevrashchaetsya v nacional'nyj prazdnik // Spravochnik rukovoditelya uchrezhdeniya kul'tury. - 2009. - №7. - S.83-84.
64. Orlova E.V. Muzei i izobrazitel'noe iskusstvo dlya lyudej s ograniченными возможностями (invalidov) v Velikobritanii i SSHA / E.V. Orlova // Kul'tura v sovremennoy mire: opyt, problemy, resheniya. - 1996. - Vyp.1. - S. 58-68.
65. Petrova I.V. Muzej yak dozvillevij centr // Petrova I. V. Dovol'no v zarubezhnykh kraiah: pidruchnik / I. V. Petrova. - K.: Kondor, 2005. - 408 s.
66. Petrova I.V. Proektuvannya v social'no-kulturnij sferi : navchal'nyy posibnik / I. Petrova. - K.: KNUKIM, 2007. - 372 s.
67. Pirogova T. Vivchennya istorii i muzejnih kolekcij vidteper mozhливо cherez gru // Tetyana Pirogova [elektronnyy resurs]. - Rezhim dostupa : <http://prostir.museum.ua/post/30964> (06.10.13).
68. Pojdem, poigraem v muzei: nove metody prosvetitel'skoy raboty s podrastayushchimi pokolenim v Velikobritanii // Panorama kul'turnoj zhizni zarubezhnykh stran. - M., 2002. - Vyp. 3
69. Polyakov T.P. V poiskah «zhivogo muzeia». Scenarnaya koncepciya sistemy ehkspozitsij «Muzej goroda Kravca» / T.P. Polyakov // Muzej i novye tekhnologii. Na puti k muzeju HKHI v. / pod red. N.N. Nikishina. - M.: Progress-Traditsiya, 1999. - S.41-55.
70. Po-prezhnemu li aktual'ny muzei? [elektronnyy resurs] // Rezhim dostupa : <http://prostir.museum.ua/post/31259> (18.10.13).
71. Rudik G. «Muzejna lyudina»: kolektivnij portret ukrainciv, yakij vidviduyut' muzei [elektronnyy resurs] / Ganna Rudik. - Rezhim dostupa : <http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/07/15/130138/> (21.09.13).

72. Selivanov N.L. Sub'ektivnyy vzlyad na muzej iz virtual'noy real'nosti / N.L. Selivanov // Muzej i novye tekhnologii. Na puti k muzeju H'KHI v. / pod red. N.N. Nikishina. – M.: Progress–Tradiciya, 1999. – S.139–143.

73. Sovremennyye tekhnologii social'no-kul'turnoy deyatel'nosti: uchebnoe posobie / Pod red. E.I. Grigor'evoy. – Tambov, 2004. – 512s.

74. Sokolov A.V. Fenomen social'no-kul'turnoy deyatel'nosti / A.V. Sokolov. – SPb.: SPbGUP, 2003. – 204 s.

75. Stolyarov, B.A. Muzejnaya pedagogika: ucheb. posobie / B.A. Stolyarov. – M.: Vyssh.shk, 2004. – 216 s.

76. Stranskij, Z. Muzevedcheskoe vospitanie / Z. Stranskij – Brno. 1974. – 45 s.

77. Suchasnyy muzej: obmezheni auditoriya i niyakihi audiogidiv? [elektronnyy resurs] // <http://prostir.museum.ua/post/31275> (18.10.13)

78. Zapis rozmovi iz gejmu dizajnerom ta organizatorom Rol'ovih Igor ZHivoi Diu M. Tisejko vid 09. 12.15

79. Tyukavkina O.V. Zache muzeju roliki, ili put' k serdtsu podrostka / O.V. Tyukavkina // Spravochnik rukovoditelya uchrezhdenij kul'tury. – 2012. – №7. – S.33–45.

80. SHedevry klassiki iz muzeev Italii pokazhut v Kieve [elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : <http://afisha.bigmir.net/exhibition/news/199610-Shedevry-klassiki-iz-muzeev-Italii-pokazhut-v-Kieve> (29.09.13).

81. SHEjnov V.P. Skrytoe upravlenie chelovekom / V.P. Shejnov. – M.: OOO «Izdatel'stvo AST», Mn.; Harvest, 2007. – 816 s.

82. SHmakov S.A. Igra v slova i so slovami / S.A. SHmakov. – M.: Astrel', 2000. – 204 s.

83. SHola T.S. Vechnost' zdes' bol'she ne zhivet. Tolkovyy slovar' muzejnyh grekov / T.S. SHola. – Tula: Muzej-usad'ba L.N. Tolstogo

«Yasnaya Polyana», 2012 – Rezhim dostupu: <http://artguide.com/posts/476-tomislav-s-shola-viechnost-zdes-bol-she-mie-zhiviet-tolkovy-slovar-muzeinykh-griekhov-tula-muzei-usad-ba-l-n-tolstogho-ias> – Rezhim dostupu: <http://www.lki.ru/text.php?id=2231>

84. CHto takoe Kvest v real'nosti v Moskve [Gildiya kvestov] <http://questguild.ru/company/what-is-reality-quest>

85. SHumovich A., Berlov A. Smeshat', no ne vzbaltivat': Recepty organizatsii meropriyatiy / O. SHumovich, O. Berlov. – M. Al'pina Publisher, 2009. – 256 s.

86. Hejzinga J. Homo ludens. V teni zavtrashnego dnya. / J. Hejzinga. – M.: Progress, 1992. – 250 s.

87. EHliade M. Svyashchennoe i mirskoe [Elektronnyy resurs] / M. EHliade. – M., Izd-vo MGU, 1994. – 144 s. Rezhim dostupu: <http://proxy.michaelcristina.com/jfubusta.net/6/122250/read>

88. Yakovlev V. Igra dlya detey / V. Yakovlev, A. Grinevskij. – M., 1992.

89. Yacenko E. Problema vovlecheniya naseleniya v kul'turno dosugovuyu deyatel'nost': Animatsiya kak sociokul'turnyy fenomen francuzskogo obshchestva / E. Yacenko // Kul'tura v sovremennom mire: Opyt, problemy, resheniya. – M., 1993. – Vyp. 2. – S. 38 – 41.

90. Carbuccia J. «Petit guide de gamification» / J. Carbuccia / Siecle digital.- retrieved 23 June, 2015.- from: <https://siecledigital.fr/2015/06/23/petit-guide-de-gamification/>

91. Pellissard M. (2015-2016). «Gamification in Cultural Institution & Museums» / M.Pellissard// GMI II. – retrieved October 27, 2015-2016. – from <http://bunkrapp.com/present/nc32pm/#1>

92. Stuart, Keith. 3D games enter a new generation/Keith Stuart//London: The Observer (19 September 2010)

Zaychenko O.G.,

candidate of philosophical sciences, Senior Lecturer of the Kyiv National University of Culture and Arts, Sirielle@yandex.ru
Ukraine, Kyiv

SPECIFIC FEATURES OF ATTRACTIVE ACTIVITIES IN A MUSEUM HALL IN THE COURSE OF EDUCATIONAL QUESTS AND DRAMATIZED EXCURSIONS

The paper deals with the methods of using the role-play techniques within the museum space, in particular with the dramatized excursions. The concepts of interactivity and dramatization are deduced from the idea of game as it is present in culture and investigated as the practical base for animating the museum halls. Real examples of dramatized interactive animation are given. Besides, the many types and variants of quests are enumerated which can be organized in the museum halls or as a part of the program of museum festivals. Methods of dramatized services for museum visitors are discussed. From them the corresponding algorithm of museum attraction activities is derived.

Key words: quest, dramatization, animation, interactivity, play, dramatized excursion, museum space.

УДК 168.522

Мазуркевич О.П.,

*к.культ., ст. викладач кафедри соціальних технологій Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» Вінницького соціально- економічного інституту**Україна, м. Вінниця*

ДОТРИМАННЯ ЕТИКЕТУ В СТРУКТУРІ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

В статті розглядається особливість етикету як специфічна форма людської поведінки і дотримання його в структурі комунікації. Де етикет у комунікативному розумінні є спеціальною формою регуляції людського спілкування, а етикетна поведінка має характерні особливості, що розраховані не тільки на безпосереднього, а й уявного комунікатора. Традиційна культура, котрій властива «тотальна антропоморфізація» природи, правил етикету дотримуватись не тільки по відношенню до іншої людини, але й по відношенню до звірів, дерев, землі, духів природи, де світ людини традиційної культури був заповнений різномірним етикетним спілкуванням.

Ключові слова: етикет, традиційна культура, етикетна поведінка, норми моралі, традиційна культура, комунікативна поведінка.

Постановка проблеми. Саме етикет, а не буденна побутова поведінка чи ритуал, є ключовим моментом даного дослідження, але побутова поведінка, котра також може бути комунікативною, відрізняється від етикетної тим, що не має знакового характеру й не потребує використання спеціальних прийомів обігравання статусу партнерів по комунікативному акту.

Мета роботи – проаналізувати та розкрити етикет в структурі комунікативної поведінки як специфічну форму регуляції людського спілкування, як особливу форму поведінки та як певну систему знаків.

Виклад основного матеріалу. Невизначеність феноменологічного статусу етикету зумовлює використання різних підходів у процесі його дослідження. Зокрема, етикет можна розглядати як:

- специфічну форму регуляції людського спілкування;
- особливу форму поведінки;
- певну систему знаків.

Усі три підходи – комунікативний, поведінковий і семіотичний прийняті однаковою мірою, однак найбільш продуктивним являється їх поєднання, що дозволяє виявити різні грані феномена етикету.

Етикет у комунікативному розумінні є спеціальною формою регуляції людського спілкування.

Етикетна поведінка має характерні особливості, зокрема, те, що вона розрахована, як правило, не тільки на безпосереднього, а й на уявного, дальнього адресата. В цьому сенсі Т. Цівьян порівнює етикетну поведінку з діями акторів, орієнтованими одночасно на партнера й на зал (на публіку) [5, с.144].

Комунікативні ролі учасників спілкування визначаються насамперед їхніми статевовіковими й соціальними ролями. Партнери по етикетному спілкуванню, обираючи певну лінію поведінки, враховують цілий ряд параметрів комунікативної ситуації, співвідносять свій власний статус зі статусом партнера. Диференціюючими ознаками при оцінці комунікативних статусів виступають стать, вік, суспільне становище, національна і конфесійна приналежність, родинні зв'язки, ступінь знайомства та

ін. В кожному окремому випадку актуалізуються певні ознаки і нейтралізуються інші. Насамперед актуалізуються відмінності (наприклад, при зустрічі парубка й дівчини, старого й молодого, багатого та бідного, хазяїна й наймита, людей різних національностей, різних віросповідань тощо). Ступінь етикетності тієї чи іншої ситуації визначається рівнем «неспівпадінь»: чим їх більше, тим обов'язковіше дотримання етикетних правил, отже етикет передовсім покликаний забезпечити спілкування нерівних (за тими чи іншими ознаками) партнерів.

Але етикет покликаний забезпечувати й регулювати спілкування не тільки «нерівних» (за тими чи іншими ознаками – віком, статтю, соціальним чи майновим статусом тощо), а й просто різних, коли партнерами етикетного спілкування виступають, скажімо, рівні за названими вище ознаками представники різних етносів, етнічних груп, конфесій тощо. В такому разі етикет також служить своєрідним механізмом балансування стосунків в акті спілкування, забезпечуючи прийнятні для всіх сторін моделі етикетної поведінки.

Яскраву специфіку має рольова структура комунікативної поведінки в етнокультурі. Людина традиційної культури завжди формувала лінію своєї поведінки з урахуванням не тільки «другого адресата» – «глядачів» безпосередніх чи уявних як носіїв громадської думки, певних, усталених у середовищі того чи іншого етносу норм моралі, а й з урахуванням того, що за нею постійно спостерігають вищі сили, як добрі, так і лихі божества та духи. Відповідно лінія етикетної поведінки вибудовувалась так, щоб здобути підтримку добрих сил, у жодному разі не образити й не прогнати їх, а водночас уберегтися від негативного впливу різномірної нечисті. У традиційній культурі не тільки ритуальна, а й етикетна ситуація може бути організована так, щоб забезпечити безпосередню участь, підтримку прихильних до людини сакральних сутностей. У такому разі один із партнерів виступає мовби від імені Бога, померлих родичів і предків, духів природи, беручи на себе роль їхнього представника. Специфіка етикету в традиційно-побутовій культурі виявляється і в тому, що

партнером по комунікативному акту може виступати не тільки людина, божество, духовна сутність, а будь-який суб'єкт, котрий антропоморфізується, тобто, набуває людських рис у процесі спілкування. За певних обставин господар може розмовляти із домашніми тваринами (котами, собаками та ін.), господарським реманентом, благаючи, щоб не зламався під час оранки; господиня – з хатнім начинням, скажімо, вибачаючись перед глечиком за те, що ненавмисно його розбила; дівчина – з різнобарвними нитками, вишиваючи рушник собі на посаг; козак – із конем, шаблею, кобзою, люлькою і т. д. У традиційній культурі, котрій властива «тотальна антропоморфізація» природи, правил етикету дотримувались не тільки по відношенню до іншої людини, але й по відношенню до звірів, дерев, землі, духів природи. Таким чином, світ людини традиційної культури був заповнений різнорівневим етикетним спілкуванням.

Важливо підкреслити, що в даному разі йдеться саме про етикет, а не про буденну побутову поведінку чи ритуал. Побутова поведінка, котра також може бути комунікативною, відрізняється від етикетної тим, що не має знакового характеру (або має мінімальною мірою) й не потребує «використання спеціальних прийомів обігравання статусу партнерів по комунікативному акту.

Особливість етикету як специфічної форми людської поведінки полягає передовсім у його ігровому характері. Так, якщо селянська родина «А» приходить на гостину до селянської родини «Б», розігрується стандартна етикетна ситуація, в якій родина «А» користується статусом гостя і поводить відповідно до своєї ролі. У випадку, якщо родина «Б» у свою чергу гостює в родині «А», розігрується та ж сама ситуація, тільки члени двох родин обмінюються етикетними ролями.

Комунікативний статус людини традиційної культури визначався не стільки особистими якостями, скільки соціальними атрибутами, соціально-громадським й сімейно-родинними характеристиками: *N* чи *NN* – хазяїн чи наймит, член сім'ї, роду чи приймак, член сільської громади чи прибулець тощо, визначало комунікативний статус, згідно з яким людина була зобов'язана формувати свою етикетну поведінку. Точне й неухильне дотримання відповідних поведінкових стереотипів, що потребувало володіння досить складним набором технічних прийомів, сприймалося соціумом позитивно. Вміння майстерно грати комунікативну роль оцінювалось як володіння «мистецтвом спілкування». Порушення комунікативного статусу завжди сприймалося як замах на соціальну ідентичність, дістаючи різку негативну оцінку з боку громади. Проходячи різні щаблі соціалізації (від підлітка (хлопця) до господаря, батька родини, діда, коли це чоловік, та від дівчинки до дівки на виданні, господині, матері, бабусі, якщо це жінка), людина традиційної культури виконувала різні етикетні ролі, згідно з її комунікативним статусом на певному етапі життєвого шляху, акумулюючи в собі традиційні норми поведінки, щоб передати їх наступним поколінням.

Однією з важливих проблем, які постають при вивченні етнічних традицій етикету, є проблема семантики його символічної мови. Семантика етикетних

знаків і текстів належить до одного з найменш досліджених розділів традиційної культури не тільки українців, а й усіх східних слов'ян. «В етнографічних описах етикет постає найчастіше як досить невиразно окреслена сукупність приписів і заборон, організована рядом морально-етичних принципів (принцип ввічливості, гостинності, терпимості та ін.), – відзначають А. Байбурин та А. Топорков. – Окремим елементам етикету даються часом ті чи інші пояснення, однак вони не складаються в систему й існують мовби окремо від поведінкової конкретики, причому питання про їх семантику, як правило, взагалі не ставиться» [1, с.18]. Цей висновок, зроблений дослідниками в результаті аналізу великого масиву матеріалів російської етнографії, значною мірою відноситься і до записів українських етнографів XIX – XX ст., у яких проблеми, пов'язані з вивченням побутового етикету, зокрема проблема семантики етикетних знаків і текстів, не виокремлювалися і не розроблялися.

Стилістика етикетної поведінки залежить від характеру ситуації. Так, на різних полюсах розміщуються різноманітні комунікативні ситуації повсякдення і святкових урочистостей. Відповідно визначається і ступінь обов'язковості виконання етикетних правил та наслідки за їх порушення. Якщо реакцією на порушення етикетних правил у вирі повсякдення може бути просте зауваження, м'який чи жорсткіший осуд з боку громади, то порушення у знаковій ситуації, коли етикетні приписи набувають значення ритуалу, може розглядатися у площині моралі та звичаєвого права з усіма відповідними наслідками.

Людина традиційної культури користувалася готовим, апробованим упродовж століть набором найбільш раціональних стереотипів спілкування. Засвоюючи правила етикету, вона прилучалася до мудрих традицій народного мистецтва спілкування і позбавлялася потреби вигадувати заново схеми спілкування, доцільні в тій чи іншій комунікативній ситуації. Оволодіваючи комплексом етикетних знаків, людина засвоювала не тільки мудрість, а й поезію народного життя, адже не лише такі форми фольклору, як пісня, дума, народне оповідання, казка, легенда, а й форми етикетної поведінки сповнені поетичного змісту. Поведінкові стереотипи етикетного спілкування українців відбивають естетичний досвід народу, що й дозволяє говорити про красу форм спілкування у традиційній культурі.

Вироблені шляхом багатовікового відбору поведінкові стереотипи в узагальненому вигляді відбивають соціальний досвід народу. Засвоюючи норми етикетної поведінки, люди вбирають цей досвід поколінь. Таким чином реалізується одна з найважливіших функцій етикету – функція етнічної та соціальної ідентифікації.

Етикет укорінений у моральних нормах і цінностях, котрі знаходять свій характерний вияв у формах поведінки того чи іншого етносу. Між, умовно кажучи, граматику етикету і її реалізацією у вигляді сукупних етнічних текстів існують змінні фактори, як от: стать, вік, соціальне становище тощо, з урахуванням яких відбувається перетворення вихідних базових принципів

у конкретний поведінковий текст. Дія такого механізму перетворення базується на оволодінні технічними прийомами (технікою) спілкування, що є комплексом специфічних етикетних знань, умінь, навичок» [2, с.181]. Поведінка людини традиційної культури регламентувалася цілим рядом механізмів, які взаємодіяли між собою. Так, у ціннісних засадах побутового етикету українців складно поєднуються моральні принципи християнства та язичництва, що реалізувалися в системі двовір'я, звичаєве право та окремі норми давньоруського, литовського, польського, Магдебурзького права тощо. Система традиційних цінностей росіян зазнала суттєвого впливу державного права, що базувалося на ідеї самодержавства, церковного права, опозиційного розкольникства тощо. Синтез релігійного і світського права загалом характерний як для християнських, так і для мусульманських народів, причому, як відзначають дослідники, міжетнічна культурна близькість, що виникає внаслідок цього, у мусульман значніша, ніж у християн.

До системи моральних установок, яка визначає характер спілкування різних народів, входять такі універсальні загальнолюдські цінності, як шанобливе ставлення до старших, до батьків, жінок, доброзичливість, гостинність, поняття честі, гідності, ввічливість, скромність, толерантність та ін. Однак це не означає, що ці та інші цінності в однаковій мірі виявляються в етикеті різних народів. Кожне суспільство має певну, історично сформовану ієрархію цінностей, активно культивуючи ті, які є для нього пріоритетними. Так, принцип гостинності незмінно присутній у моральному кодексі будь-якого етносу, далеко не в усіх стоїть на першому місці. Принцип лицарського, шанобливого ставлення до жінки, який посідає один із верхніх щаблів у системі моральних цінностей українців, менш виражений у культурі росіян, котра, певною мірою увібрала приписи «Домостроя». Принцип поваги до батьків, пріоритетний у мусульманських народів, виражений менш яскраво у християн-європейців. Ввічливість японців чи китайців з позицій людини європейської культури виглядає дещо гіпертрофованою. Надмірним і занадто ускладненим з погляду східних слов'ян може здаватися етикет гостинності народів Кавказу. Характеризуючи ієрархію цінностей, прийнятих у тому чи іншому суспільстві, слід, однак, враховувати, що її ідеальна модель в реальних умовах може трансформуватися: в залежності від характеру ситуації на перший план висувається той принцип, який є найбільш конструктивним саме для неї.

У традиційному суспільстві, де етикет є безпосереднім виявом та формою ритуалізації моральних цінностей, навчання етикетної поведінки має характерні особливості, котрі відрізняють його від навчання етикету в сучасному суспільстві. Так, у першому випадку передовсім культивується засвоєння певних моральних норм, у другому робиться акцент на техніці етикетних стосунків. Етикет у традиційній культурі українців XIX – початку XX ст. ще значною мірою зберігав зв'язки зі своїми джерелами – міфологічними уявленнями, релігією, обрядами та

ритуалами, що мали яскраво виражену етнонаціональну й регіональну специфіку.

Основними видами етикету є:

а. придворний етикет – чітко регламентовані й формалізовані норми поведінки при дворах коронованих осіб;

б. дипломатичний етикет – правила поведінки дипломатів та інших офіційних осіб на міжнародних форумах, переговорах, дипломатичних прийомах;

в. військовий етикет – це комплекс обов'язкових для військових правил поведінки, що включає як визначені у статутах норми, так і зіперті на традиції приписи поведінки, котрі базуються на поняттях «честь солдата», «честь офіцера», «святий обов'язок» (перед батьківщиною) та ін.;

г. корпоративний етикет – кодекс правил поведінки, яких дотримується певна група людей, об'єднана за соціальною чи фаховою приналежністю (етикет запорозького козацтва, цехових ремісників, молодіжних громад, а також англійських джентльменів, літературно-мистецької богемі тощо);

д. загальногромадянський етикет – сукупність найзагальніших правил і традиційних норм поведінки, що їх дотримуються громадяни певного суспільства в різних комунікативних ситуаціях.

Етикет має ситуативний характер. Форми етикетного спілкування змінюються в залежності від того, коли відбувається комунікативний акт – у будень чи під час свят. В першому випадку спілкування здійснюється за, сказати б, «скороченою програмою», в розмові домінують ділові і прагматичні мотиви, другорядного значення надається атрибутиці (одягу, прикрасам тощо); у другому використовується весь приступний партнерам по спілкуванню арсенал вербальних і невербальних засобів етикетного спілкування. Таким чином, слід розрізняти буденний і святковий етикет, буденний і святковий стилі спілкування.

До структури етикету входять наступні складові:

– вербальний етикет, що регламентує мовні і мовленнєві словесні формули (у звертаннях, привітаннях, побажаннях, виявах співчуття і т. ін.);

– міміка, етикетні жести, які доповнюють чи замінюють в певних ситуаціях слова, виявляючи ставлення до співрозмовника (етикетна кінетика);

– організація простору в етикетній ситуації, відстань між співрозмовниками, доторки, пози (етикетна проксеніка);

– етикетна атрибутика – одяг, головні убори, прикраси, предмети, що мають символічний зміст (хліб, вишиваний рушник, квіти, подарунки).

На думку Я. Радевича-Винницького, доцільно розрізняти не чотири, а три «близькі, але не однакові за змістом і обсягом поняття: мовний етикет, мовленнєвий етикет і спілкувальний етикет» [4, с.29]. Мовний етикет дослідник тлумачить як всю систему словесних форм ввічливості, узвичаєних у певному суспільстві, певній спільноті (етнічній, територіальній, соціальній). Це – функціональна підсистема мови зі своїм набором знаків (слів, стереотипних вербальних формул) та граматиною – правилами поєднання знаків. «Кожен знак цієї підсистеми має свою значеннєву й етикетну цінність яка

впливає із його співвіднесеності з іншими знаками, – відзначає Я. Радевич-Винницький. Для кожної стандартної етикетної ситуації існує впорядкована сукупність знаків, або парадигма (з грецької – «приклад», «взірець»), яка дає можливість мовцеві вибирати потрібний знак, зважаючи на його цінність, що визначається його відмінністю від інших знаків цієї мікросистеми» [4, с.29].

Кожна мікросистема вербальних етикетних знаків (наприклад, формули привітання, прощання), упорядковуючи міжособистісні контакти, водночас «кодує» й консервує стандартну етикетну ситуацію в різних її варіантах, засвідчуючи її вкоріненість у свідомості й реальних стосунках певної мовно-культурної спільноти. За мовним етикетом упізнають «своїх» (етнічно, національно) чи «своїх» соціально (за віком, фахом, віросповіданням тощо) [4, с.30].

Мовленнєвий етикет – це мовний етикет у дії, у процесі реалізації різних комунікативних ситуацій. Відмінність між мовним і мовленнєвим етикетом можна порівняти з відмінністю між текстом п'єси і її сценічним втіленням, коли важить і вибір тексту, і манера виконання, і виконавська майстерність актора, які доносять текст до глядача. При використанні певного мовно-етикетного знака в мовленні можуть траплятися і помилки, свідомі і несвідомі порушення форми чи змісту усталеного зразка, зокрема, зумовлені інокультурними впливами (польські, німецькі, угорські формули привітання в Західних областях України, Російські – у Східних областях). Водночас мовець може підходити до використання тих чи інших вербальних етикетних знаків творчо, посилюючи емоційний зміст, розвиваючи поетичну форму, скажімо, в побажаннях. Я. Радевич-Винницький досить детально аналізує різні підсистеми вербального етикетного спілкування, зокрема, розглядаючи комунікативний зміст запрошення, вибачення, прохання, наказу, поради, пропозиції, згоди, привітання, побажання, тосту, подяки, розради, співчуття, схвалення, компліменту, зауваження, докору, критичного зауваження, сумніву, прощання [4, с.176-206].

Антиподом етикету є антиетикет, котрий може виявлятися в формах:

а. ритуальної «антиповедінки» під час весілля (перезва), під час різномірних забав молоді як релікт архаїчних ініціацій;

б. «антиповедінки» як порушення елементарних норм етикетного спілкування.

У першому випадку ритуальна «антиповедінка» санкціонується соціумом як узвичаєне регламентоване традицією тимчасове відхилення від норми, спрямоване на утвердження норми. У другому випадку – однозначно засуджується соціумом. Антиетикет має свій набір вербальних і невербальних виражальних засобів, до яких, зокрема, належать вульгаризми, лайка, непристойні жести, положення тіла тощо. Антиетикетна поведінка не завжди є свідомою, іноді її вияви зумовлені незнанням культурних традицій того чи іншого народу. В наш час, коли інтенсифікуються міжнаціональні зв'язки, посилюються глобалізаційні процеси, як ніколи досі актуалізується проблема міжетнічного діалогу, який має базуватися на принципах толерантності і гуманності,

взаємоповаги, знанні культурних традицій інших народів, а передовсім – традицій свого народу.

Соціальний досвід народу, нагромаджений упродовж багатьох віків, закріплюється й зберігається в формі усталених стереотипів, у тому числі – стереотипів спілкування. А. Пономарьов називає етнічний стереотип «своєрідною цеглинкою» етнічних традицій, етнічної культури й етносу в цілому, вказуючи, що палітра усталених стереотипів надзвичайно багата: «По суті вони просякають усі сфери побуту, і в тому числі спілкування, поведінку, етикет...» [3, с.1164]. Етнічні стереотипи спілкування, що виявляються через етикетну знаковість, відіграють роль як етнічних ідентифікаторів, так і міжетнічних розмежувальників. У традиційному українському суспільстві «саме ця роль – визначення комунікативного статусу людини, підкреслення її соціально-громадських і сімейних характеристик (член родини – громади – роду) – є визначальною [3, с.1165]. Для того, щоб підкреслити соціальний статус – місце у громаді, сімейне становище (господар, хазяїн – глава сім'ї, «газда дворища», вдова, невістка тощо) використовувався повний набір етикетних знаків, які акцентували різні грані соціальної характеристики людини. Ігнорування соціального статусу у традиційному суспільстві вважалося серйозним порушенням звичаєвих норм спілкування.

У комунікативній сфері формуються, зберігаються й еволюціонують етнічні стереотипи, стандарти й символи, які визначають своєрідність народу. Зміст стереотипів етнічного спілкування проявляється з допомогою системи знаків, котра включає вербальні формули, жести, міміку, пластичні положення тіла, поцілунки, використання предметів, яким надається символічного значення. Набір традиційних символів, які використовуються при цьому, є надзвичайно широким, а їх використання знімає потребу пояснення, зокрема, в таких відповідальних моментах народного життя, як залицяння, сватання, укладання торгових та інших угод, вияви смутку під час поховальних церемоній тощо.

Змістові характеристики етнічних стереотипів поведінки залежать від тривкості й характеру їхніх зв'язків із традиційним корінням. «Для народів які не втратили зв'язків із віруваннями, релігією, ритуалами, етнічні стереотипи є не просто знаками маркування етнічної культури, – вони визначають систему світосприйняття і, по суті, є головними рисами національного життя, – відзначає А. Пономарьов. – У народів, що втратили глибинні зв'язки, етнічні стереотипи – лише спосіб вираження правил поведінки» [3, с.1164-1165]. У середовищі українського XIX – початку XX ст. ще значною мірою зберігалася та система глибинних зв'язків, котра усталилася на зламі XVII-XVIII ст., визначивши манеру поведінки, власне «український тип» поведінки [3, с.1165].

Висновки. Етикет укорінений у моральних нормах і цінностях, котрі знаходять свій характерний вияв у формах поведінки того чи іншого етносу. Основою етикету українців є ввічливість, чемність, гречність, доброзичливість, причому А. Пономарьов називає доброзичливість «основою основ», визначаючи її як систему стереотипних форм, що виражають різноманітні

сторони спілкування: вітання, прощання, напуття, поздоровлення, співчуття, вибачення, вдячність. В наборі засобів, які складають цю систему, виявляється етнічна своєрідність українців. Стандартні словесні формули й невербальні знаки (жести, міміка, фізичний контакт), здійснюється доброзичливе спілкування, мають регіональні й локальні особливості.

Література

1. Байбурин А.К. У истоков этикета / А.К. Байбурин, А.А. Попорков. – Ленинград : Наука, 1990. – 165 с.
2. Даль В. Пословицы русского народа. Т. 1 / В. Даль. – М. : Худож. лит., 1984. – 383 с.
3. Пономарьов А.П. Традиційно-побутова культура : побутовий етикет / А.П. Пономарьов // Історія української культури. – К. : Наук. думка, 2002. – Т. 3. – С. 1161–1181.
4. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування / Я. Радевич-Винницький. – К. : Знамя, 2008. – 291 с.

5. Цивьян П.В. К некоторым вопросам построения языка этикета / П.В. Цивьян // Труды по знаковым системам. – Тарту, 1965. – Т. 2. – С. 144–149.

References

1. Bayburyn A.K. U ystokov etyketa / A.K. Bayburyn, A.A. Poporkov. – Leningrad : Nauka, 1990. – 165 s.
2. Dal' V. Poslovytsy russkogo naroda. T. 1 / V. Dal'. – M. : Khudozh. lit., 1984. – 383 s.
3. Ponomarov A.P. Tradytsiyno-pobutova kultura : pobutovyy etyket / A.P. Ponomarov // Istoriya ukrayinskoyi kultury. – K. : Nauk. dumka, 2002. – T. 3. – S. 1161–1181.
4. Radevych-Vynnytskyy YA. Etyket i kultura spil'kuvannya / YA. Radevych-Vynnytskyy. – K. : Znamya, 2008. – 291 s.
5. Tsyvyan T.V. K nekotorym voprosam postroyeniya yazyka etyketa / T.V. Tsyvyan // Trudy po znakovym systemam. – Tartu, 1965. – T. 2. – S. 144–149.

Mazurkevych O.P.,

Candidate of Culturology, senior teacher the chair of social technologies of Open international University of human development "Ukraine" Vinnitsa socio - economic Institute

Ukraine, Vinnitsa

ETIQUETTE IN THE STRUCTURE OF THE COMMUNICATIVE BEHAVIOR OF THE INDIVIDUAL

In the feature article discusses etiquette as a specific form of human behavior and compliance structure in its communication. Where etiquette means communication there is a special form of regulation of human communication, etiquette and behavior is characterized by features that are designed not only direct but also an imaginary device. Traditional culture, which is characteristic of "total antropomorfization" nature, observe the rules of etiquette not only in relation to another person, but also in relation to animals, trees, earth, nature spirits, where the human world was filled with traditional culture of multi-level communication etiquette.

Key words: etiquette, traditional culture, etiquette behavior, standards of morality, traditional culture, communicative behavior.

УДК 16(477)

Плахтій М.П.,

к.філос.н., доцент кафедри філософських дисциплін

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Plahytiy_MP@ukr.net

Україна, м. Кам'янець-Подільський

«ЛОГІЧНА МАШИНА» СТ.ДЖЕВОНСА: УКРАЇНСЬКИЙ ШЛЯХ

У статті досліджується становлення алгебри логіки та можливості формування на її основі кібернетики у контексті української науки на початку ХХ століття. Алгебра логіки як центральна частина математичної логіки сформована у працях Дж. Буля та Ст. Джевонса, стає відомою українським науковцям наприкінці 80-х років XIX століття завдяки Ф. Козловському. Теоретична побудова алгебри логіки та «логічної машини» Ст.Джевонсом, привернула увагу професора І. Слешинського. Появі експериментальної моделі «логічної машини» Ст.Джевонса та її вдосконаленню завдячуємо харківським науковцям П.Хрущову та О.Щукарьову. Проте поступ математичної логіки та кібернетики був призупинений у результаті несприйняття радянською ідеологією.

Ключові слова: логіка, формальна логіка, математична логіка, алгебра логіки, Дж. Буль, Ст. Джевонс, Ф. Козловський, І. Слешинський, П. Хрущов, О. Щукарьов.

Постановка проблеми. Активні процеси усвідомлення національної історії, культури, науки продовж останнього часу в Україні є пріоритетними. Звернення до вивчення спадщини попередніх поколінь і їхнього внеску в побудову вітчизняної науки не минули й логіку. Історія розвитку логічної науки в Україні є загальнонаціональним здобутком та потребує всебічного вивчення. Позаяк проблеми історії вітчизняної логіки довгий час були у тіні історико-філософських досліджень, то наразі маємо позбуватися «білих плям» у дослідженні розвитку логічної науки. Незважаючи на ряд праць вітчизняних науковців які досліджують формування української логічної думки (Н. Мозгова, А.Конверський, І.Огородник, Т.Піонтковська, М.Ткачук, І.Хоменко), загальної історії логіки в Україні на сьогодні ще немає. Також слід звернути увагу, що у ХХ столітті з'явилися різноманітні моделі міркувань у рамках логіки, когнітивних наук, штучного інтелекту, теорії аргументації. Виникла потреба дослідження таких моделей міркувань та їх співвідношення із логікою. Проте для прогнозування напрямку розвитку певної галузі зазвичай звертаються до її історії. Особливу увагу слід звернути на процес формування ідей та підходів, що зумовили появу кібернетики як науки. Безумовно, розгляд формування основ кібернетики неможливий без механізації процесу логічного мислення.

Варто зазначити, що вже наприкінці XIX століття провідні науковці у галузі вітчизняної логіки вказували на багатовекторність розробок у межах логічної проблематики. Зокрема, значну увагу приділяли математизації логіки, що дозволило розширити межі логіки формальної. Алгебра логіки як центральна частина математичної логіки, сформувалася у працях Дж. Буля (G. Boole), А. де Моргана (A. De Morgan), Ст. Джевонса (W.St. Jevons). Можна констатувати, що системи де Моргана та Дж. Буля були побудовані алгоритмічно, а вирішення задач алгебри логіки графічними та механічними методами стали важливим поштовхом до подальшого розвитку математичної логіки та кібернетики. Разом з тим, механічний метод розв'язку таких задач

спонукав до вдосконалення самої системи алгебри логіки та підштовхнув Ст. Джевонса до створення «логічної машини». Створений наприкінці XIX століття, цей «дивовижний пристрій» із заданих засновків виводив самостійно висновок, що здавалось абсолютно неймовірним чудом – механічний пристрій мислить!

Мета роботи – проаналізувати та розкрити взаємозв'язок та взаємозалежність у розвитку алгебри логіки та кібернетики на початку ХХ століття в Україні.

Виклад основного матеріалу. Алгебра логіки як одна із складових частин математичної логіки, що заснована на використанні алгебраїчних методів у логіці, була сформована у працях Дж. Буля, де Моргана, Ст. Джевонса. Адже праці цих науковців справедливо вважаються першими дослідженнями, присвяченими алгебрі логіки. Слід підкреслити, що де Морган та Дж. Буль будували свої системи недедуктивно, а у відповідності із традиціями алгебри свого часу – алгоритмічно: визначали операції, правила їх застосування, прийоми отримання висновків. Пізніше вирішення задач алгебраїчної логіки графічними (метод кіл Ейлера, діаграми Венна, діаграми де Моргана) та механічними («логічна машина» Ст. Джевонса) способами було поштовхом не тільки до подальшого розвитку математичної логіки, а й до ідей виникнення обчислювальних пристроїв, що механізують процеси міркування.

У дореволюційний період роботи Дж. Буля не були перекладені російською мовою і користувались меншою популярністю ніж праці його учня Ст. Джевонса, переважна більшість яких мали російський переклад [1, 2, 3]. Адже систему Дж. Буля його сучасники вважали загалом штучною та довільною. Так П.Порецький вказував на ту обставину, що Дж.Буль іноді взагалі підганяв логічні операції під арифметичні, не розкриваючи секрет успіху свого методу і не аналізуючи причин використаної ним аналогії.

До розробок у галузі алгебри логіки вперше привернув увагу вітчизняних науковців студент історико-філософського факультету Київського університету ім.

св. Володимира Федір Козловський. В університетському збірнику 1881 року він публікує статтю «Символічний аналіз форм та процесів думки» [4] у якій характеризує та порівнює системи Дж. Буля, Ст. Джевонса та Дж.Р. Дельбюфа.

Важливе значення в розвитку науки Ф.Козловський справедливо надає символізації, зазначивши, що через символи кожна ланка мисленнєвого процесу висвітлюється зовнішньо, а тому маємо можливість обійтись без великого напруження пам'яті та уявлення. Разом з там постійне використання символів створює механічний навик. З огляду на це, студент приходять до висновку, що спрощення шляхом символізації може доходити «до заміни мисленнєвих процесів роботою машини (різні інструменти та машини, що використовуються у математичних дослідженнях, зокрема й знаменита логічна машина Ст.Джевонса)» [4, С.2].

З-поміж численних українських логіків, що працювали у 80-х рр. XIX ст. (О. Новицький, П. Ліницький, С. Гогоцький, П. Юркевич та інші), згадку про новий напрямок логіки знаходимо лише у М. Грота, який був на стажуванні у Німеччині, добре володів іноземними мовами та опрацював велику кількість літератури з логіки. У своїй праці «До питання про реформу логіки» (1882) М. Грот акцентує увагу на відокремлення математичної логіки від старої метафізичної та пов'язує це з працями де Моргана, Дж. Буля, Ст. Джевонса. Але сам вчений не підтримує погляди представників школи математичної логіки та пропонує називати Булеву логіку математичною, а не логічною теорією [5].

Про самого Ф. Козловського відомо небагато. Його студентське захоплення логікою згодом переросло в професію; деякий час вчений викладав логіку у Київському реальному училищі, а у 1894 р. опублікував підручник з логіки в двох частинах. Утім, слід відмітити, що студентська робота Ф. Козловського відрізняється глибиною критичної думки, вона слугує свідченням високого рівня підготовки студентів у Київському університеті. При окресленні методики викладання логіки у власному підручнику Ф.Козловський обирає аналітичний метод, що ґрунтується на аналізі часткових прикладів.

Услід за першою вітчизняною інтерпретацією алгебри логіки, її ідеї популяризував професор Новоросійського університету І. Слешинський (1854-1931). Іван Владиславович навчався у гімназії міста Кишинєва (1864-1867), продовжив навчання у Рішельєвському лиці (1868-1871), а згодом в університеті Одеси. Після навчання в університеті два роки був стипендіатом на кафедрі математики Новоросійського (Одеського) університету, захистив магістерську роботу та був направлений на наукове стажування до Берліна (1881-1882 рр.), де слухав лекції К. Вейерштрасса, Л. Кронекера, Е. Куммера, Г.Е. Брунса. До рідного університету повернувся викладачем у 1882 році, одночасно був учителем математики в духовній семінарії (1882-1886), одеських гімназіях (1882-1892), а також викладав математичні дисципліни на Вищих Жіночих Курсах. На підставі дисертації «До теорії способу найменших квадратів» (1892) отримав ступінь доктора математичних наук у 1893 році [6].

Маловідомим напрямом розвитку логіки – логікою математичною, Іван Владиславович зацікавив своїх колег та учнів, С. Шатуновського, Є.Л. Буніцького, В.Ф. Кагана. У доповіді «Логічна машина Джевонса» (1983) [7], виголошеній на засіданні математичного відділу Новоросійського Товариства Натуралістів із питань елементарної математики та фізики, професор І.В. Слешинський описує не лише принцип дії та побудову такої машини, але й докладно розглядає основи математичної логіки за Ст. Джевонсом. У 1909 році професор І.В. Слешинський переклав з французької мови «Алгебру логіки» Л. Кутюра із власними доповненнями та з додатком С.О. Шатуновського (1859-1929) в якому останній роз'яснював найбільш складні питання формального обґрунтування логіки висловлювань.

І.Слешинський плідно працював у Одесі до 1909 року, згодом звільнився за власним бажанням та переїхав до Польщі, де обіймав посаду професора математики і логіки Ягелонського університету.

Водночас, у Харківському університеті професор хімії П. Хрущов (1849-1909) для професорсько-викладацького складу університету прочитав курс лекцій з теорії мислення та елементів логіки у 1897 році. У цей час він відтворює «логічне піаніно» Ст. Джевонса. Після смерті професора його дружина передала «логічну машину» Харківському університету [8].

Створенню механічного приладу для формалізації логічних процесів значну увагу приділив О. Щукар'юв (1864-1936). У 1911 році він переїхав до Харкова та був обраний професором Харківського хіміко-технологічного інституту. Там вчений побачив втілену П. Хрущовим «логічну машину» Ст. Джевонса. Захопившись її вдосконаленням, він додає до класичної моделі Ст. Джевонса «світловий екран», на якому результати виводу були представлені не у символічній формі, як у Ст. Джевонса, а у словесній формі, що відображалось на екрані. Також дерев'яні деталі О. Щукар'юва замінив на металічні. У 1912 році професор продемонстрував роботу машини на засіданні союзу фізико-хімічних наук при Харківському університеті. Машина мала вигляд ящика висотою 40 см, довжина та ширина по 25 см. У ньому були 16 штанг, які задіявались у результаті натискання кнопок на панелі вводу даних (засновків). Кнопки діяли на штанги, які у свою чергу виводили інформацію на світлове табло, на якому словами було виведено логічний висновок. У подальшому професор виступав із публічними лекціями із механізації процесу мислення використовуючи «машину логічного мислення» не лише у Харкові, Одесі, а й у інших містах.

Професор О. Щукар'юв 1913 році публікує наукову працю «Проблеми теорії пізнання» [9], у ній автор зібрав лекції які він читав у 1907 році на фізико-математичних факультетах Московського та Харківського Університетів. Ґрунтовно аналізуючи філософію пізнання, починаючи із античності і завершуючи сучасністю, він пропонує розглянути процес міркування з іншої точки зору – «намагається позбавити операцію мислення її привілейованого становища» [9, с.49]. Особливу роль у розвінчанні процесу мислення він відводить Дж. Булю, а особливо Ст. Джевонсу, який побудував машину, що виконувала процеси умовиводу.

Опублікована книга отримала позитивні відгуки сучасників, приміром П.Ієніш зауважує, що «дана книга є дещо вище, свого роду теорія теорій для обґрунтування шляху та прийомів, яких має дотримуватися людський розум у науковій творчості. Зокрема цікава у цій книзі логічна машина Девонса, яка показує наскільки близькими є логічний вивід із арифметичним, суто механічне обчислення» [10].

Революційні події у Російській імперії, зміна влади та орієнтирів у науці зумовили згорання усіх попередніх наукових розробок. Із середини 1920-х років більшість незгодних із владою філософів та науковців були у еміграції, ті ж, що залишилися фактично змушені були припинити наукову діяльність. Відбувається радикальний перегляд усіх наукових теорій, у тому числі й формальної логіки. Не минули критики «нових» марксистських філософів й ідеї професора О.Щукарьова. Яскравим прикладом нападів нової ідеології слугує стаття у журналі «Під прапором марксизму» (1926 р.), де професор І. Орлов висміює «шкільний посібник Девонса», а також «наївне враження його слухачів» та обурюється тим, що своєю роботою О. Щукарьов хоче переконати усіх у формальному характері мислення і у можливості його формалізації. З огляду на численні критичні зауваження О. Щукарьов передає свою «логічну машину» на кафедру математики Харківського університету, надалі слід її загубився.

Висновки. Таким чином перші кроки до розвитку кібернетики та інформаційних технологій в Україні були пов'язані із популяризацією ідей математичної логіки і алгебри логіки зокрема. Разом з тим як формальна логіка, так і теорія кібернетичної науки на початку ХХ століття стали предметом для огульної критики радянської ідеологічної машини, що призупинило поступ зазначених галузей науки.

Література

1. Стенлі Девонс. Основания логики / [Соч.] Проф. Девонса; Пер. [с англ.] Е. Дебольской. – Санкт-Петербург : журн. "Семья и шк.", 1878. – 129 с.
2. Стенлі Девонс. Основы науки: Трактат о логике и науч. методе / [Соч.] Стенлі Девонса; Пер. со 2-го англ. изд. М. Антоновича. – Санкт-Петербург : А.Ф. Пантелеев, 1881. – [4], XXII, [2], 713 с.
3. Стенлі Девонс. Элементарный учебник логики дедуктивной и индуктивной с вопросами и примерами / [Соч.] Стенлі Девонса; Пер. с 7-го англ. изд. М.А. Антоновича. – Санкт-Петербург : А.Ф. Пантелеев, 1881. – [2], II, 366 с.
4. Козловський Ф. Символічний аналіз форм та процесів думки, що складає предмет формальної логіки // Київські університетські відомості. – 1881. – №1-2. – С.1-16; 1882. – №1. – С. 18-32; №2. – С.33-46.

5. Плахтій М.П. Логіка в Україні у другій половині ХІХ- на початку ХХ століття: напрямки розвитку [Текст] : монографія / М.П. Плахтій; Кам'янець-Подільський національний ун-т ім. Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський: [б.в.], 2009. – 192 с. – Бібліогр.: с. 160-175, с.124.

6. Ivan Vladislavovich Śleszyński <http://www-history.mcs.st-and.ac.uk/Biographies/Sleszynski.html>

7. Слешинский И. Логическая машина Девонса // «Вестник опытной физики и элементарной математики». Одесса. – 1893. – № 175 (7). – Стр. 145-154.

8. В.В.Шилов. К истории логических машин http://www.computer-museum.ru/precomp/log_kibertonia_n01-2012.htm#endnote2

9. Щукарьев А.Н. Проблемы теории познания: в их приложении к вопросам естествознания и в разработке его методами. Одесса. – Mathesis, 1913. – 144 с.

10. Щукарьев А.Н. Проблемы теории познания: в их приложении к вопросам естествознания и в разработке его методами. Одесса. – Mathesis. – 1913. – 144 с. Изъ отзывов <http://www.mathesis.ru/book/shukarev/>

References

1. Stenli Dzhevons. Osnovaniya logiki / [Soch.] Prof. Dzhevonsa; Per. [s angl.] E. Debol'skoj. – Sankt-Peterburg : zhurn. "Sem'ya i shk.", 1878. – 129 s.
2. Stenli Dzhevons. Osnovy nauki: Traktat o logike i nauch. metode / [Soch.] Stenli Dzhevonsa; Per. so 2-go angl. izd. M. Antonovicha. – Sankt-Peterburg : L.F. Panteleev, 1881. – [4], XXII, [2], 713 s.
3. Stenli Dzhevons. Jelementarnyj uchebnyk logiki deduktivnoj i induktivnoj s voprosami i primerami / [Soch.] Stenli Dzhevonsa; Per. s 7-go angl. izd. M.A. Antonovicha. – Sankt-Peterburg : L.F. Panteleev, 1881. – [2], II, 366 s.
4. Kozlovskij F. Simvolichnij analiz form ta procesiv dumki, shho skladae predmet formal'noi logiki // Kyivs'ki universitets'ki vidomosti. – 1881. – №1-2. – С.1-16; 1882. – №1. – С. 18-32; №2. – С.33-46.
5. Plakhtiy M. P. Logika v Ukraini u druhiy polovyni XIX- na pochatku XX stolittya: napryamy rozvytku [Tekst] : monohrafiya / М.П. Плахтій ; Кам'янець-Подільський національний ун-т ім. Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський: [б.в.], 2009. – 192 с. - Бібліогр.: с. 160-175, с.124.
6. Ivan Vladislavovich Śleszyński <http://www-history.mcs.st-and.ac.uk/Biographies/Sleszynski.html>
7. Sleshinskij I. Logicheskaja mashina Dzhevonsa // «Vestnik opytnej fiziki i jelementarnej matematiki». Odessa. – 1893. – № 175 (7). – Str. 145-154.
8. V.V. Shilov. K istorii logicheskikh mashin http://www.computer-museum.ru/precomp/log_kibertonia_n01-2012.htm#endnote2
9. Shhukarjov A.N. Problemy teorii poznaniya: v ih prilozhenii k voprosam estestvoznaniya i v razrabotke ego metodami. Odessa. – Mathesis, 1913. – 144 s.
10. Shhukarjov A.N. Problemy teorii poznaniya: v ih prilozhenii k voprosam estestvoznaniya i v razrabotke ego metodami. Odessa. – Mathesis, 1913. – 144 s. Iz otzyvov <http://www.mathesis.ru/book/shukarev/>

Plakhtiy M.P.,

PhD, associate professor of the Kamianets-Podilsky I.Ohienko Ukrainian National University, Plakhtiy_MP@ukr.net

Ukraine, Kamianets-Podilsky

JEVONS' LOGIC MACHINE: UKRAINIAN WAY

The article deals with the formation of algebra of logic and the possibility of forming of Cybernetics in the context of Ukrainian science in the early twentieth century based on the ideas of algebra of logic. The algebra of logic as a central part of mathematical logic formed in the works of George Boole and William Stanley Jevons became known for Ukrainian scientists in the late 80s of the nineteenth century thanks to F.Kozlovskyy. Professor I.Sleshynskyy also became interested in theoretical construction of algebra of logic and Jevons' Logic Machine. Kharkov scientists professor Paul D. Khrushchev and O.Shchukarev brought some changes to Jevons' Logic Machine and improved it. However, the progress of mathematical logic and cybernetics was suspended as a result of opposition to Soviet ideology.

Key words: logic, formal logic, mathematical logic, algebra of logic, G.Boole, W.Jevons, F.Kozlovskyy, I.Sleshynskyy, P. Khrushchev and O.Shchukarev.

Psychology

УДК 159.933+73.31

Барбашова І.А.,

к.пед.н., доцент кафедри педагогіки Бердянського державного педагогічного університету, i.a.barbashova@gmail.com

Україна, м. Бердянськ

ЗАСТОСУВАННЯ СТАТИСТИЧНИХ МЕТОДІВ У ВИМІРЮВАННІ ЯКОСТІ СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розкриваються особливості застосування статистичних методів у вимірюванні якості сенсорного розвитку молодших школярів. Доведено доцільність використання кореляційного, регресійного, факторного і кластерного аналізу даних. Виявлено найміцніші зв'язки між показниками перцептивного розвитку учнів; побудовано математичну модель, яка відображає вплив найбільш значущих показників на якість сенсорної сфери дитини; встановлено латентні чинники, що зумовлюють кореляції спостережуваних змінних; здійснено поділ школярів за рівнями сформованості перцептивних процесів на основі виділених кластерних об'єднань.

Ключові слова: молодші школярі, сенсорний розвиток, кореляційний аналіз, регресійний аналіз, факторний аналіз, кластерний аналіз.

Постановка проблеми, аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливою проблемою сучасної початкової освіти є забезпечення сенсорного розвитку молодших школярів. Під сенсорним розвитком дитячої особистості ми розуміємо процес закономірних змін її чуттєвої сфери, які виявляються в кількісних і якісних, структурних і функціональних перетвореннях відчуттів, сприймань і уявлень; відбуваються під впливом біологічних і соціальних, керованих і некерованих, зовнішніх і внутрішніх чинників; забезпечують побудову адекватних образів об'єктів дійсності. Розробка ефективної дидактичної системи сенсорного розвитку обов'язково передбачає виявлення актуальних рівнів сформованості в учнів перцептивних процесів. Методику і результати діагностування якості сприймання різних модальностей – зорового колірної і просторового, слухового фонематичного і музичного, дотикового фізико-механічного і просторового – оприлюднено в авторських публікаціях [1-5]. Відзначимо, що під час аналізу даних констатувального педагогічного експерименту ми оперували середніми величинами, тобто узагальненими характеристиками сенсорних процесів. Між тим потрібно з'ясувати, як навколо середніх значень зосереджені досягнення окремих школярів. Оскільки отриманий масив індивідуальних емпіричних даних вирізняється суттєвою варіативністю (діагностичний зріз охоплював дві вибірки респондентів – першокласників і випускників початкової ланки освіти), він потребує ретельної обробки за допомогою багатовимірних математико-статистичних методів.

Метою статті є розкриття особливостей застосування статистичних методів у вимірюванні якості сенсорного розвитку молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Доцільним для аналізу експериментальних даних вважаємо використання статистичних методів, спрямованих, по-перше, на пошук і вимірювання взаємозв'язків між

досліджуваними ознаками – кореляційний аналіз, регресійний аналіз, факторний аналіз; по-друге, на визначення структури сукупності спостережуваних одиниць – кластерний аналіз. Основні процедури обробки даних реалізовано за допомогою спеціалізованих програмних пакетів STATISTICA та SPSS, методичних рекомендацій до роботи з ними [6-9].

Кореляційний аналіз (від латин. *correlatio* – зв'язок, залежність, співвідношення) дозволив констатувати наявність прямих (додатних) зв'язків між змінними, або варіантами, – цифровими показниками, згрупованими у статистичні ряди. Це означає, що збільшення однієї ознаки викликає закономірне збільшення іншої. За ступенем кореляції діагностичні завдання можна поділити на групи з низькою, середньою та високою щільністю залежності оцінок, при цьому коефіцієнти кореляцій першої групи відповідають інтервалу до ,50; другої – від ,50 до ,70; третьої – від ,70. Звичайно, важливе значення для нашого дослідження має виявлення найміцніших зв'язків між показниками перцептивного розвитку молодших школярів. До таких віднесемо залежність розрізнення певних градацій зовнішніх властивостей (колірних відтінків – за світлотою і насиченістю, приголосних звуків – за твердістю/м'якістю і дзвінкістю/глухістю, музичних звуків – за висотою, геометричних форм – за розміром) і серіаційного впорядкуванням об'єктів – носіїв цих ознак; адекватність називання сенсорних якостей і розуміння їх словесних позначень; узгодженість класифікації геометричних форм, просторових відношень і оперування їхніми назвами. Зазначені зв'язки є цілком очікуваними, в основному вони виражають мономодальні ознаки чуттєвих еталонів. Деякі залежності можна вважати неочікуваними, вони, до того ж, доводять полімодальний характер сенсорних процесів: йдеться про наявність тісних зв'язків між відтворенням змішаних кольорів і фонетичної структури слова; серіацією різновеликих фігур, приголосних і музичних

звуків; відбиттям складної форми та звуковисотних і метроритмічних властивостей мелодії тощо.

Установлення самого факту існування кореляційних зв'язків вихідних даних природно передбачає виокремлення серед них найбільш значущих і побудову математичної моделі, яка б адекватно відображала їхній вплив на якість сенсорного розвитку молодших учнів. Розв'язанню цих завдань сприяло застосування множинного *регресійного аналізу* (від латин. *regressus* – рух назад, повернення до попереднього стану), реалізованого через низку таких операцій: відбір факторних ознак (незалежних змінних, предикторів x), які з достатньою силою пов'язані з результативним показником (залежною змінною, відгуком y), проте не мають міцної кореляції між собою, тобто не є мультиколінеарними; побудову регресійної моделі; перевірку залишків отриманої моделі. При цьому ми виходили із припущення, що розподіл відгуків є нормальним, а залежність від факторів – лінійною.

Керуючись висловленими вимогами та намагаючись включити в групу аналізованих ті змінні, які описують особливості перцептивних процесів різних модальностей, регресорами чуттєвого розвитку наймолодших учнів обрано варіанти №№ 3, 4, 11, 13, 15, 26 (x_3 – спектральне впорядкування та класифікація кольорів; x_4 – серіація кольірних відтінків за світлотою; x_{11} – класифікація геометричних фігур; x_{13} – відтворення складної форми; x_{15} – класифікація мовленнєвих звуків; x_{26} – відтворення

складної форми об'єктів за умови їх дотикового обстеження), а найстарших – варіанти №№ 3, 4, 10, 16, 23 (x_3 – спектральне впорядкування та класифікація кольорів; x_4 – серіація кольірних відтінків за світлотою; x_{10} – класифікація геометричних фігур; x_{16} – відтворення звукової оболонки слова; x_{23} – розрізнення складної форми об'єктів за умови їх дотикового обстеження). Моделі, отримані методами *Forward stepwise* і *Backward stepwise* з покроковим залученням до аналізу найбільш значущих і наступним виведенням незначущих і найменш значущих змінних, засвідчують таке: коефіцієнти регресії R суттєво наближені до одиниці, чим підтверджують дуже щільний зв'язок між спільною якістю аналізованих показників сенсорного розвитку та його сумарною результативністю, а коефіцієнти детермінації R^2 доводять, що у випадку з учнями 1 класу виділені предиктори пояснюють 96% оцінки регресії, у випадку з четвертокласниками – 95%; решта частина оцінки перцептивної сфери молодших школярів обумовлена іншими змінними. Стандартизовані та нестандартизовані величини $Beta$ і B віддзеркалюють внесок кожного чинника у прогнозування відгуку, до того ж в обох регресіях вони, як і оцінка вільного члена, є статистично значущими – показники F -критерію Фішера великі, p -рівні менше прийнятої похибки ,05 (табл. 1, 2); залишки регресійних моделей не виходять за межі інтервалу від $-2s$ до $+2s$, де s – емпіричне середньоквадратичне відхилення.

Таблиця 1 – Модель множинної регресії сенсорного розвитку першокласників

Regression Summary for Dependent Variable: Var27 R = ,97786023 R ² = ,95621064 Adjusted R ² = ,95592721 F(2,309)=3373,8 p < 0,0000 Std. Error of estimate: ,01320						
N = 312	Beta	Std. Err. of Beta	B	Std. Err. of B	t (306)	p-level
Intercept			,220387	,005577	39,51493	,00
Var11	,581105	,012335	,435580	,009246	47,11119	,00
Var13	,648882	,012335	,325760	,006192	52,60601	,00

Таблиця 2 – Модель множинної регресії сенсорного розвитку четвертокласників

Regression Summary for Dependent Variable: Var25 R = ,97293090 R ² = ,94659453 Adjusted R ² = ,94617892 F(2,257)=2277,6 p < 0,0000 Std. Error of estimate: ,01454						
N = 260	Beta	Std. Err. of Beta	B	Std. Err. of B	t (306)	p-level
Intercept			,308022	,006139	50,17301	,00
Var10	,416678	,017482	,304333	,012768	23,83472	,00
Var23	,674513	,017482	,201911	,005233	38,58336	,00

Отже, моделі лінійної множинної регресії сенсорного розвитку молодших школярів різного віку можна представити через такі рівняння:

$$Y_{1кл} = ,22 + ,44 \cdot X_{11} + ,33 \cdot X_{13} + C,$$

$$Y_{4кл} = ,31 + ,30 \cdot X_{10} + ,20 \cdot X_{23} + C,$$

де $Y_{1кл}$, $Y_{4кл}$ – результативні показники сенсорного розвитку молодших учнів;

X_{11} , ..., X_{23} – показники окремих перцептивних дій;

C – вплив неврахованих предикторів, випадкових похибок і особливостей вимірювання.

Звернемо увагу на дуже важливу характеристику побудованої регресії: вона відбиває відношення між чуттєвими ознаками, спостережуваними безпосередньо. Проте якість сприймання молодших школярів визначають ще латентні аргументи (від латин. *latens*, *latentis* – не виявлений зовнішньо, прихований), для ідентифікації яких застосовано *факторний аналіз* (під факторами у статистиці розуміють невелику кількість глибинних невимірюваних конструктів, які детермінують кореляції в підмножинах спостережуваних і вимірюваних змінних, можуть бути застосовані для

пояснення комплексних явищ, структурування та редукції числових емпіричних даних). Не залучаючи до аналізу всі отримані змінні, а враховуючи логіку групування діагностичних завдань за видами сприймання і змістовою спрямованістю, орієнтуючись також на вікові особливості функціонування перцептивних процесів, до об'єктів факторизації сенсорного розвитку першокласників було включено варіанти №№ 6, 13, 17, 18, 25 (відтворення змішаних кольорів, складної форми і фонетичної оболонки слова, розрізнення музичних звуків за висотою, складної форми на дотик за просторовими відношеннями елементів), четвертокласників – варіанти №№ 6, 12, 14, 20, 23 (відтворення змішаних кольорів, складної форми, класифікація звуків мовлення, серіація музичних звуків за висотою, розрізнення складної форми на дотик за просторовими відношеннями елементів). Подальші статистичні процедури факторного аналізу пов'язані з доведенням можливості та доцільності його виконання; визначенням факторів та їхніх навантажень; інтерпретацією факторів, побудовою регресії за отриманими факторними змінними.

Результати обчислень критерію адекватності вибірки *Кайзера-Мейєра-Олкіна* і тесту сферичності *Бартлетта* (за першою вибіркою – ,782 та ,000; за другою – ,773 та ,000) підтверджують придатність обраних даних до факторного аналізу і достатню ступінь його адекватності. Таблиці власних значень ілюструють вагомість кожного фактора і зумовлений ним відсоток дисперсії, із чого можна зробити висновок про оптимальність трискладових моделей, що пояснюють майже 95% кумулятивної дисперсії кожної вибірки із значною перевагою оцінок першого фактора (зумовлює 73% факторизації першокласників та 75% – четвертокласників). Достатність обрання трьох латентних факторів, що детермінують кореляцію процесів сприймання молодших школярів, унаочнюють так звані діаграми «кам'янистого осипу»: спадання власних значень зліва направо сповільнюється найпомітніше у точках 1, 2, 3, після яких знаходяться вже менш значущі фактори, або «щебінь».

Найважливішими статистиками аналізу, що характеризується, є факторні навантаження, зокрема отримані методом *Varimax*, тобто за умови обертання координатних осей (рис. 1, 2). За свою сутність навантаження є коефіцієнтами кореляцій між факторами і змінними. Бачимо, що перший фактор сенсорного розвитку учнів обох вікових груп характеризується високими навантаженнями (більшими за оцінку ,700) на змінні, пов'язані із зоровим і дотиковим просторовим сприйманням; другий – на змінні, які віддзеркалюють відчуття кольору і властивостей музичних звуків; третій – на змінні, що описують фонематичні перцептивні процеси.

Rotated Component Matrix

	Component		
	1	2	3
VAR00013	,897	8,521E-02	,371
VAR00025	,807	,448	,278
VAR00018	,106	,964	,149
VAR00006	,550	,728	,269
VAR00017	,537	,292	,791

Extraction Method: Principal Component Analysis.
Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 4 iterations.

Рис. 1. Матриця факторних навантажень вибірки № 1

Rotated Component Matrix

	Component		
	1	2	3
VAR00012	,947	,225	,124
VAR00023	,716	,437	,439
VAR00020	,224	,793	,527
VAR00006	,508	,785	,282
VAR00014	,212	,352	,903

Extraction Method: Principal Component Analysis.
Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 5 iterations.

Рис. 2. Матриця факторних навантажень вибірки № 2

Змістовна інтерпретація отриманих даних дозволяє висловити низку припущень. По-перше, «закріплення» змінних за певними факторами виявляється досить стійким, адже зберігається впродовж усього періоду початкового навчання; по-друге, воно є доволі своєрідним – переважно ґрунтується на полімодальній основі. За нашим переконанням, з'ясування механізмів цього групування і має бути покладено в основу визначення факторів.

Так, цілком природними є взаємовідношення зорового і дотикового просторового сприймання. Головна детермінанта щільних зв'язків між означеними видами перцепції полягає в їхній спрямованості на однаковий зміст – обстеження форми, величини, розміщення предметів – схожими між собою рухами ока і руки, які в обох випадках здійснюються в межах контуру, багаторазово оббігають його, повертаючись у разі потреби до найінформативніших ділянок. Отже, перший фактор можна категоризувати за допомогою позначення «*взаємодія зорового і дотикового просторового сприймання*». Звернувшись до числових даних, помічаємо, що змінні мають факторні зв'язки різної сили: з аналізованим фактором міцніше корелюють показники зорового просторового сприймання і вони підвищуються у випускників школи І ступеня (,897; ,947); разом із тим, навантаження на оцінки дотикового просторового сприймання є нижчим, до того ж спадає впродовж початкового навчання (,807; ,716). Маємо підстави вважати, що у синтетичному відображенні просторових властивостей провідну роль відіграють зорові відчуття, дотику ж належить допоміжне значення.

Другому фактору присвоїмо словесну мітку «*взаємодія слухового музичного і зорового колірнього сприймання*» й обґрунтуємо асоціацію цих чуттєвих процесів подібністю розрізнення найтонших нюансів і гармонійних сполучень звуків музики та кольорів. Цей фактор сильніше пов'язаний із результатами слухового музичного сприймання (особливо – шестирічних учнів) при помітному послабленні таких зв'язків із оцінками музичної перцепції десятирічних школярів (,964; ,793); факторні зв'язки показників колірних відчуттів є менш щільними, проте вони не втрачають, а навіть підвищують своє значення на завершальному етапі навчання в початковій школі (,728; ,785). При цьому сутність акустично-візуальних зв'язків ми розуміємо не як пряме дублювання музики кольором, а як взаємне доповнення, єдність образів, що є наслідками функціонування специфічних складників сенсорної сфери, орієнтованих на відбиття різних зовнішніх ознак предметів і явищ дійсності.

Щодо фонематичного слуху, то в першокласників він функціонує як моносенсорне сприймання, однак у четвертокласників виявляється тенденція щодо його узгодження з музичним слухом, логічним поясненням чого є схожість відчуття акустичних властивостей звуків обох модальностей – сили, висоти, довготи звучання, його тембрового забарвлення. На цьому підґрунті визначимо зміст третього фактора через словосполучення «*взаємодія слухового фонематичного і музичного сприймання*». Порівняння факторних навантажень засвідчує, що вони зазнають істотних перетворень. Так, коефіцієнти кореляції з оцінками мовленнєвого слуху значно збільшуються в найстарших опитуваних (,791; ,903), чим доводять виразне зростання питомої ваги фонематичних процесів у загальному сенсорному розвитку молодших учнів. Зв'язки фактора з показниками музичного слуху теж відображають потужну позитивну динаміку, але високого ступеня щільності не досягають (,149; ,527), тому роль музичних чуттєвих процесів у синтезі з фонематичними визначаємо як додаткову.

Обчисливши за виокремленими чинниками індивідуальні факторні значення, усі їх співвідношення можна звести до трьох *типів*. До першого належать респонденти із превалюванням взаємодії *зорової та дотикової просторової перцепції* (31% учнів 1 класу, 33% учнів 4 класу); до другого – із найвищими оцінками узгодження *слухового музичного і зорового колірнього сприймання* (38% учнів 1 класу, 33% учнів 4 класу), до третього – із прерогативним проявом кореляції *фонематичного і музичного слуху* (31% учнів 1 класу, 34% учнів 4 класу). Як бачимо, кількісний обсяг установлених типів є відносно рівномірним в обох вибірках молодших школярів.

Отже, ми здійснили класифікацію змінних за латентними чинниками сенсорного розвитку учнів початкової школи. Отримані дані дозволяють припустити, що в експериментальному формуванні сенсорних процесів означеного контингенту дітей варто, окрім

традиційних педагогічних напрямів – удосконалення зорової, слухової і дотикової перцепції, – передбачити ще й лінії їхнього типового асоціювання. Не менш важливим є висновок про необхідність реконструкції методики діагностування чуттєвої сфери молодших школярів шляхом відбору найбільш значущих контрольних завдань. Можливість цього доводять результати регресії, побудованої за новими факторними змінними: моделі презентують високі коефіцієнти множинної кореляції та детермінації, великі показники *F-критерію* Фішера, значущі *p-рівні*.

Розглянемо далі результати *кластерного аналізу* (від англ. *cluster* – гроно, скупчення), присвяченого виявленню структури сукупностей спостережуваних об'єктів. Попереднє порівняння досягнень учнів дозволяє згрупувати їх за трьома кластерами: із середнім рівнем розвитку чуттєвої сфери, нижчим і вищим за нього. Спираючись на таку апріорну гіпотезу стосовно кількості кластерів і враховуючи весь масив даних, аналіз виконано за допомогою ітераційного методу *k-means clustering*, тобто *k-середніх*, де *k* означає кількість кінцевих груп. Результати обчислень унаочнено в кластерних діаграмах (рис. 3,4).

Орієнтуючись, з одного боку, на візуалізацію у графіках середніх показників змінних у різних сукупностях, визначимо перцептивні ознаки, які є найголовнішими у віднесенні спостережуваних об'єктів до певних кластерів (зауважимо, що поділ вважається вдалим за умови максимізації міжгрупової та мінімізації внутрішньогрупової мінливості змінних).

Так, відмінності кластерів шестирічних досліджуваних більшою мірою пояснюють змінні №№ 6, 8, 11, 17, 20, 21, 25, які відбивають успішність відтворення кольорів, зорового і дотикового розрізнення складної форми за просторовими відношеннями елементів, класифікації геометричних фігур, відтворення звукової оболонки слів, класифікації музичних звуків за тембром і їхньої серіації за висотою. Схожими, але дещо збільшеними за кількістю, є індикатори групування десятирічних опитуваних – це змінні №№ 6, 8, 9, 10, 15, 18, 19, 20, 23, які презентують особливості відтворення кольорів, зорового і дотикового розрізнення складної форми за просторовими відношеннями елементів, застосування словесних позначень просторових ознак предметів, класифікації геометричних фігур, серіації приголосних звуків, розрізнення тривалості звуків музики, їхньої класифікації за тембром і серіації за висотою.

Вельми специфічними є кластерні профілі, зокрема ті, що займають перетинну позицію: на одних ділянках графіків вони ніби тяжіють до найнижчих ламаних ліній, навіть співпадають із ними (змінні №№ 1, 2, 4, 18, 26 – у першій вибірці; 1, 2, 4, 5, 7, 24 – у другій), на інших – підіймаються до найвищих (змінні №№ 7, 10, 23, 24 – у першій вибірці; 11, 12, 16, 21 – у другій), чим засвідчують наявність двох полярних і одного проміжного кластерів у кожній вибірці, виразну етапність розвитку сенсорики молодших школярів.

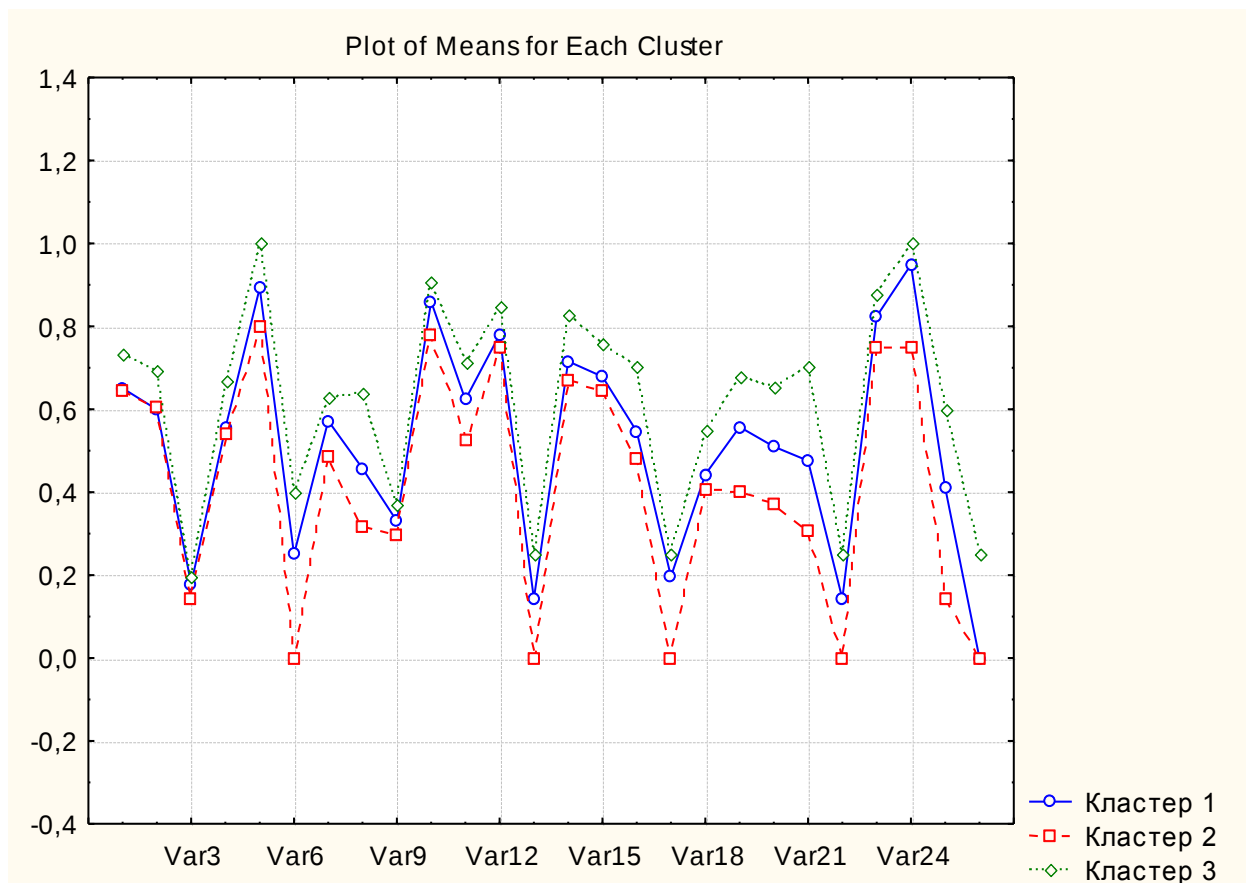

Рис. 3. Графік кластерних середніх вибірки № 1

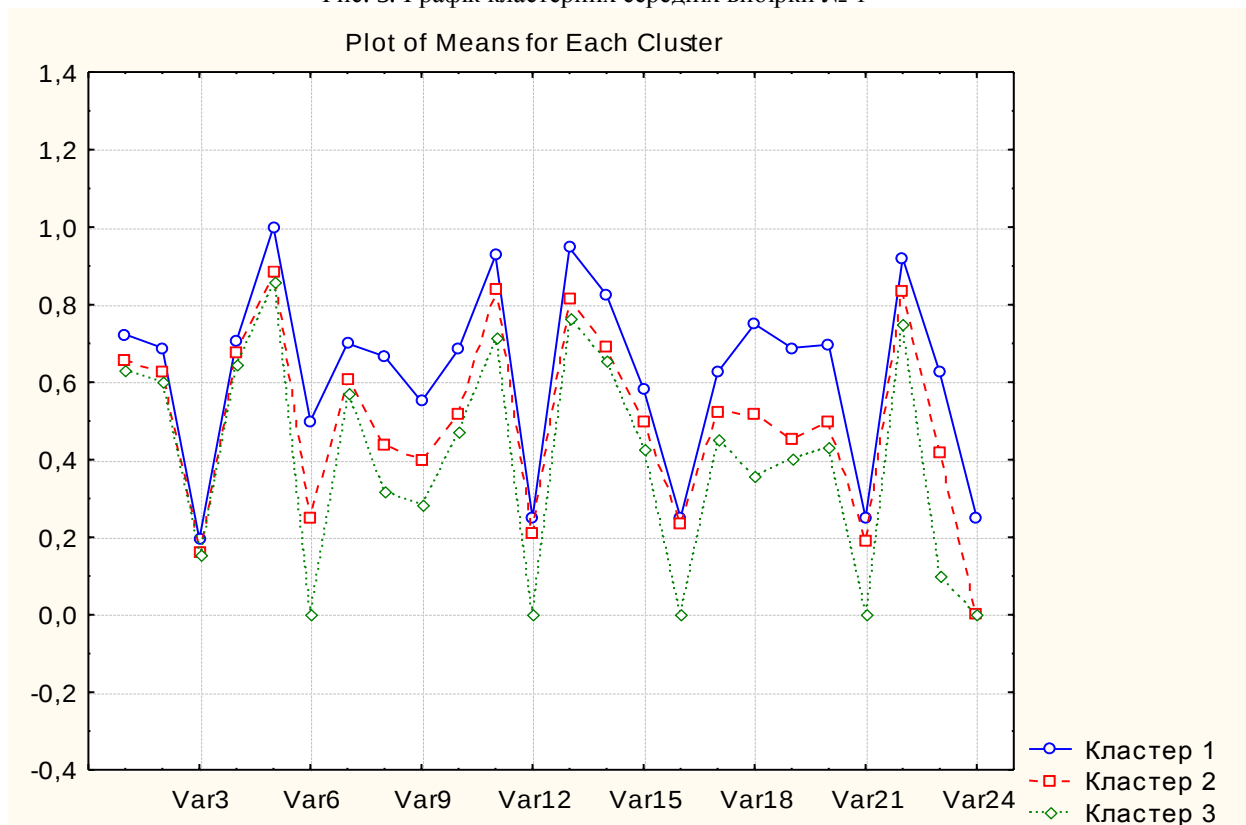

Рис. 4. Графік кластерних середніх вибірки № 2

Підтвердженням цього висновку слугують матриці евклідових відстаней: полярні кластери – другий і третій у сукупності першокласників, а також перший і третій у сукупності випускників – є ближчими до посередніх кластерів, ніж до протилежних (табл. 3,4).

Цілком очевидно, що здійснене групування відбиває рівневу структуру сенсорного розвитку молодших школярів. Тому подальший кількісно-якісний аналіз

кластерів будемо розглядати як поділ учасників експерименту за рівнями сформованості перцептивних процесів.

У кластери з найнижчими середніми значеннями змінних об'єднано 27% першокласників (84 дитини: 44 хлопці, 40 дівчат) і 19% четвертокласників (50 дітей: 27 хлопців, 23 дівчинки).

Таблиця 3 – Відстані між кластерами вибірки № 1

Cluster Number	Euclidean Distances between Clusters		
	Distances below diagonal		
	Squared distances above diagonal		
	No. 1	No. 2	No. 3
No. 1	,000000	,015240	,014960
No. 2	,123451	,000000	,053473
No. 3	,122309	,231241	,000000

Таблиця 4 – Відстані між кластерами вибірки № 2

Cluster Number	Euclidean Distances between Clusters		
	Distances below diagonal		
	Squared distances above diagonal		
	No. 1	No. 2	No. 3
No. 1	,000000	,021766	,065015
No. 2	,147534	,000000	,016660
No. 3	,254980	,129075	,000000

Сумарні оцінки якості перцепції учнів, які щойно приступили до навчання, обмежує інтервал від ,408 до ,479; випускників – від ,433 до ,485. Шестирічні учні розрізняють один або два об'єкти складної форми із заданих п'яти при зоровому обстеженні та не більше одного – на дотик; класифікують прямокутні фігури, маючи суттєві труднощі в поділі інших многокутників; відносять два-три музичних інструменти до відповідних груп за тембром звучання; упорядковують музичні звуки у висхідні або висхідні й низхідні ряди та ніколи в інші звукові послідовності. Десятирічні учні з такою самою або дещо більшою успішністю розрізняють складну форму, класифікують фігури, музичні звуки за тембром, установлюють серіаційні відношення між ними за висотою. Додаткові характеристики випускників ЗНЗ І ступеня полягають у тому, що вони називають деякі площинні форми і не знають назв об'ємних; добирають до окремих твердих приголосних звуків парні м'які, але не утворюють пари приголосних за глухістю/дзвінкістю; розрізняють один-два музичних ритми з почутих п'яти. Слід підкреслити той важливий факт, що незалежно від віку школярі не відтворюють жодні зовнішні властивості об'єктів.

Тепер доречно повернутися до результатів факторного аналізу. Виявляється, що індивідуальні факторні оцінки дітей аналізованої групи є низькими, від'ємними, чим засвідчують існування дуже слабких зв'язків вимірюваних змінних з усіма латентними чинниками. При цьому чітко простежується певна закономірність: найменш щільними або середнього ступеня щільності є кореляції з першим із них, пов'язаним із взаємодією зорового і дотикового просторового сприймання. Оскільки цей чинник є

провідним у факторизації обох вибірок, можемо стверджувати, що саме слабкість його прояву детермінує об'єднання школярів у характеризовану групу. Отже, за латентними факторами структуру кластера складають дві підгрупи: в учнів першої з них найвищими є коефіцієнти прояву слухового музичного і зорового колірної сприймання; у дітей другої – превалюють оцінки слухової фонематичної та музичної перцепції (у вибірці першокласників відсоткове співвідношення підгруп становить 57/43; у вибірці четвертокласників – 60/40).

За нашим переконанням, наведені ознаки відбивають *елементарний рівень* сформованості сенсорних процесів, який можна ідентифікувати з *накопиченням сенсорних образів (еталонів)*.

Більш численними є кластери із проміжними середніми показниками змінних – вони охоплюють 54% респондентів молодшої (168 дітей: 83 хлопці, 85 дівчат) і 58% респондентів (150 дітей: 73 хлопці, 77 дівчат) старшої вікових груп; коливання загальних оцінок окреслено відповідними відрізками від ,498 (,500 за умови округлення) до ,568 і від ,518 до ,589. Учні перших класів розрізняють два-три об'єкти складної форми за умови зорового обстеження й один-два на дотик; класифікують прямокутні фігури, виокремлюють три- і чотирикутники як підрозділи многокутників; групує три-чотири музичних інструменти за тембром звучання; упорядковують музичні звуки у висхідні й низхідні ряди та одну-дві інші звукові послідовності. Учні четвертих класів упізнають три-чотири складні фігури при їхньому спогляданні й одну-дві при обмацуванні; класифікують прямокутні фігури, поділяють многокутники на три-, чотири-, п'ятикутники;

ідентифікують за тембром звучання п'ять-сім музичних інструментів; називають більшість площинних форм і якусь одну об'ємну; добирають більшість пар твердих і м'яких приголосних звуків, у поодиноких випадках – пари за глухістю/дзвінкістю; розрізняють два-три музичних ритми. Школярі обох вікових груп відтворюють зовнішні ознаки окремих модальностей: частіше – змішані кольори (один-два об'єкти); рідше – фонетичну оболонку слова, складну форму зразка після його зорового чи дотикового обстеження, звуковисотні та ритмічні властивості мелодії (по одному об'єкту).

Стосовно факторних оцінок відзначимо, що в переважній більшості респондентів вони є найвищими, додатними за першим фактором, пов'язаним із композицією зорових і дотикових просторових відчуттів. І хоча в певній частині учнів відповідні коефіцієнти займають посередню і, навіть, найнижчу позицію, у цілому за кластером, який щойно аналізується, значення провідного фактора більш високі, ніж за кластером, розглянутим раніше. Імовірно, таке превалювання і зумовлює об'єднання дітей в окрему групу. Її факторну структуру складають три підгрупи: із найвищими оцінками зорового і дотикового просторового сприймання – у першій, слухового музичного і зорового колірнього – у другій, слухового фонематичного і музичного – у третій (відсоткове співвідношення підгруп першокласників становить 57/21,5/21,5; четвертокласників – 57/17/26).

На нашу думку, охарактеризовані особливості відбивають *середній рівень* сформованості чуттєвих одиниць, який доцільно ототожнити із *систематизацією сенсорних образів (еталонів)*.

У кластери з найвищими середніми значеннями змінних інтегровано 19% наймолодших школярів (60 дітей: 28 хлопців, 32 дівчинки) та 23% найстарших (60 дітей із однаковою кількістю дітей різної статі); успішність діагностування в першому випадку локалізують оцінки від ,600 до ,663, у другому – від ,628 до ,675. Досліджувані шестирічного віку розрізняють три-чотири об'єкти складної форми на основі зорового обстеження і два-три на основі дотикового; класифікують прямокутні фігури, виокремлюють три- і чотирикутники як підрозділи многокутників; групують більшість музичних інструментів за тембром звучання; упорядковують музичні звуки у висхідні й низхідні ряди й у дві-три інші послідовності звуків. Опитувані десятирічного віку розрізняють фігури складної форми з такою ж самою успішністю, як і наймолодші учні; класифікують прямокутні фігури, поділяють многокутники на три-, чотири-, п'ятикутники, групують трикутники за видами кутів і довжиною сторін; поділяють за тембром звучання більшість музичних інструментів на дворівневі групи; називають площинні й окремі об'ємні форми, відносну величину і просторові відношення об'єктів; добирають пари твердих і м'яких приголосних звуків і окремі пари за глухістю/дзвінкістю; розрізняють три-чотири музичних ритми. Школярі обох вікових груп відтворюють зовнішні властивості всіх запропонованих модальностей, але кількість адекватно скопійованих зразків є мінімальною (один-два).

Щодо значень латентних чинників, то в цілому вони є досить високими, додатними, однак коефіцієнти першого – індикаторного фактору, який відбиває взаємозв'язок зорової та дотикової просторової перцепції, – не є найвищими, тому структуру кластера створюють дві підгрупи дітей: із сильнішим проявом слухового музичного і зорового колірнього сприймання – у першій, фонематичного і музичного – у другій (відсоткове співвідношення підгруп першокласників становить 60/40; четвертокласників – 67/33).

Наведені характеристики відбивають *достатній рівень* сформованості сенсорних умінь учнів початкової школи, який ми уподібнюємо з *первинним досвідом відтворення зовнішніх ознак предметів і явищ дійсності*. За нашим переконанням, уважати цей рівень чуттєвого розвитку високим підстав немає: навіть у випускників початкової школи еталонні уявлення остаточно не систематизовані, способи їх застосування в обстеженні та відтворенні зовнішніх якостей об'єктів сприймання не досконалі, а сумарні оцінки не перебільшують межу ,75 (хоч і суттєво наближуються до неї).

Висновки. Узагальнюючи, актуалізуємо головні положення здійсненого аналізу. Масив індивідуальних емпіричних даних дає можливість структурувати молодших учнів у типологічні групи за рівнями сформованості сенсорних процесів – елементарним, ідентифікованим із накопиченням сенсорних еталонів (27% першокласників і 19% четвертокласників), середнім, ототожненим із систематизацією сенсорних образів (54% першокласників і 58% четвертокласників), достатнім, уподібненим із первинним досвідом відтворення зовнішніх ознак предметів і явищ дійсності (27% першокласників і 19% четвертокласників), – і констатувати відсутність дітей із високим рівнем розвитку перцептивних дій. Показником елементарного рівня встановлено комплексну оцінку $,00 \leq Q_e < ,50$; середнього – $,50 \leq Q_c < ,60$; достатнього – $,60 \leq Q_d < ,75$; високого – $,75 \leq Q_v \leq 1,00$.

Багатоманітність індивідуальних особливостей сенсорики школярів зведено також до типологічних ситуацій за характером асоціацій відчуттів – із превалюванням взаємодії зорової та дотикової просторової перцепції (31% першокласників, 33% четвертокласників), найвищими оцінками узгодження слухового музичного і зорового кольорового сприймання (38% першокласників і 33% четвертокласників), прерогативним проявом кореляції фонематичного і музичного слуху (31% першокласників і 34% четвертокласників). Урахування отриманих даних в процесі початкового навчання зумовлює розробку і впровадження спеціальних дидактичних заходів, що стане предметом подальшої наукової розвідки.

Література

1. Барбашова И.А. Уровни сформированности зрительных цветовых сенсорных умений младших школьников. Известия Южного федерального университета. Педагогические науки. 2014. № 4. – С. 77–84.
2. Барбашова И.А. Уровни сформированности зрительных пространственных сенсорных умений младших школьников. Известия Южного федерального университета. Педагогические науки. 2014. № 6. С. 69–76.

3. Барбашова И.А. О качестве слуховых фонематических сенсорных умений младших школьников (на примере усвоения украинского языка). *Известия Южного федерального университета. Педагогические науки*. 2014. № 7. С. 86-94.

4. Барбашова И.А. О качестве слуховых музыкальных сенсорных умений младших школьников. *Известия Южного федерального университета. Педагогические науки*. 2014. № 8. С. 94-102.

5. Барбашова И.А. Особенности осязательных сенсорных умений младших школьников. *Известия Южного федерального университета. Педагогические науки*. 2014. № 9. С. 73-79.

6. Бахрушин В.Е. Методы анализа данных: навч. посіб. Запоріжжя: КПУ, 2011. 268 с.

7. Климчук В.О. Кластерний аналіз: використання у психологічних дослідженнях. *Практична психологія і соціальна робота*. 2006. № 4. С. 30-36.

8. Климчук В.О. Факторний аналіз: використання у психологічних дослідженнях. *Практична психологія і соціальна робота*. 2006. № 8. С. 43-48.

9. Майборода Р.Є., Сугакова О.В. Статистичний аналіз даних за допомогою пакета STATISTICA: навч. посіб. К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2013. 64 с.

References

1. Barbashova I.A. Urovni sformirovannosti zritel'nyh prostranstvennyh sensoryh umenij mladshih shkol'nikov. *Izvestija Juzhnogo federal'nogo universiteta. Pedagogicheskie nauki*. 2014. № 4. – S. 77-84.

2. Barbashova I.A. Urovni sformirovannosti zritel'nyh prostranstvennyh sensoryh umenij mladshih shkol'nikov. *Izvestija Juzhnogo federal'nogo universiteta. Pedagogicheskie nauki*. 2014. № 6. S. 69-76.

3. Barbashova I.A. O kachestve sluhovyh fonematcheskih sensoryh umenij mladshih shkol'nikov (na primere usvoenija ukrainskogo jazyka). *Izvestija Juzhnogo federal'nogo universiteta. Pedagogicheskie nauki*. 2014. № 7. S. 86-94.

4. Barbashova I.A. O kachestve sluhovyh muzykal'nyh sensoryh umenij mladshih shkol'nikov. *Izvestija Juzhnogo federal'nogo universiteta. Pedagogicheskie nauki*. 2014. № 8. S. 94-102.

5. Barbashova I.A. Osobennosti osazatel'nyh sensoryh umenij mladshih shkol'nikov. *Izvestija Juzhnogo federal'nogo universiteta. Pedagogicheskie nauki*. 2014. № 9. S. 73-79.

6. Bahrushyn V. Ye. Metody analizu danyh: navch. posib. Zaporizhzh'a: KPU, 2011. 268 s.

7. Klymchuk V. O. Klasterij analiz: vykorystann'a u psyhologichnyh doslidzhenn'ah. *Praktychna psyhologija i social'na robota*. 2006. № 4. S. 30–36.

8. Klymchuk V. O. Faktornij analiz: vykorystann'a u psyhologichnyh doslidzhenn'ah. *Praktychna psyhologija i social'na robota*. 2006. № 8. S. 43–48.

9. Majboroda R. E., Sugakova O. V. Statystychnij analiz danyh za dopomogoju paketa STATISTICA: navch. posib. K.: KNU im. Tarasa Shevchenka, 2013. 64 s.

Barbashova I.A.,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Chair of Pedagogics,
Berdyansk State Pedagogical University, i.a.barbashova@gmail.com

Ukraine, Berdyansk

THE APPLICATION OF STATISTICAL METHODS IN MEASURING THE QUALITY OF JUNIOR STUDENTS' SENSORY DEVELOPMENT

The article describes the peculiarities of the application of statistical methods in measuring the quality of junior students' sensory development. It proves the feasibility of using correlation, regression, factor, and cluster analysis. The author has disclosed the strongest links between students' perceptual development, built the mathematical model that reflects the influence of the most important indicators on the quality of a child's sensory area, defined the latent factors that determine the correlation of the observed variables, and grouped students according to the level of perceptual processes development based on the selected cluster associations.

Key words: junior students, sensory development, correlation analysis, regression analysis, factor analysis, cluster analysis.

УДК 373.2.015.31:173

Іванова В.В.,

*к.психол.н., доцент кафедри теорії та методики дошкільної освіти
Мукачівського державного університету, vika-ivanova@ukr.net*

Україна, м. Мукачєво

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНО-ПОТРЕБОВОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ В СИСТЕМІ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН

У статті представлений аналіз теоретичних підходів до проблеми формування і розвитку ціннісно-потребової сфери особистості дітей в системі дитячо-батьківських відносин. Виявлено, що витоки формування змістовної частини мотивації, а саме ціннісно-потребової сфери особистості дитини можна виявити вже в період старшого дошкільного віку. Встановлено, що багато авторів вважають вирішальним фактором у розвитку дитячої особистості відносини між дитиною і батьками і відмінною рисою формування особистості в дошкільному віці є зміна мотивів, якими керується дитина.

Ключові слова: ціннісно-потребова сфера особистості, мотивація, дитячо-батьківські відносини, дошкільник.

Постановка проблеми. Одним з проявів духовної кризи, яка спостерігається в суспільстві, є руйнування в свідомості людей звичних життєвих орієнтирів, в той час як нові цінності ще недостатньо визначені. На цьому тлі дослідження ціннісно-потребової сфери особистості стає особливо актуальним.

На формування особистості дитини, становлення її ціннісно-потребової сфери, в першу чергу впливає сім'я. Сучасна сім'я продовжує залишатися найважливішим інститутом соціалізації дітей раннього та дошкільного віку. Саме сім'я визначає соціальне благополуччя або неблагополуччя дитини. У період дошкільного дитинства закладаються основи особистої позиції, відповідно з якою дитина в подальшому буде здійснювати свій вибір цінностей. В силу психологічних особливостей дошкільного віку, спеціальної уваги заслуговує становлення і розвиток ціннісно-потребової сфери особистості дитини в цей період.

Мета статті. Проаналізувати теоретичні підходи до проблеми формування і розвитку ціннісно-потребової сфери особистості дітей в системі дитячо-батьківських відносин.

Виклад основного матеріалу. Спрямованість особистості, структура її цінностей і мотивів, знаходить своє вираження в понятті ціннісно-потребова сфера особистості. Для обґрунтування даного поняття слід спочатку розглянути процес мотивації, який визначається як поступове перетворення актуальної потреби в мотив поведінки або діяльності.

Мотивація з'єднує особистісний і діяльнісний аспекти. Діяльнісний аспект це, перш за все, процес формування мотиву. Особистісний аспект має на увазі процес формування індивідуальних потреб і цінностей. Ціннісно-потребову сферу особистості необхідно розглядати як змістовну частину мотивації, яка виявляє сукупність основних механізмів спонукання особистості. Ціннісно-потребова сфера особистості містить у собі індивідуальні потреби, і, в той же час, вона являє собою систему суспільних цінностей.

Зміст ціннісно-потребової сфери особистості дитини розглядається в психологічній науці як «унікальна

ієрархія індивідуальних потреб, упорядкована системою архетипових ціннісних матриць, що представляє собою узагальнену родову спадщину індивіда, і формується під впливом схвалюваної груповою більшістю і державою системи суспільних цінностей».

Поведінка дитини, формування системи її індивідуальних потреб і цінностей пояснюється з біологічно або соціально обумовлених позицій.

Зміни в поведінці дитини в психоаналітичних концепціях обумовлені або вродженими біологічними, або соціально детермінованими, але витісненими комплексами. У психоаналітичній теорії З. Фрейда, основою є процес ідентифікації, ототожнення дитини з дорослими, з батьками. «Вплив перших ідентифікацій, що відбувалися в самі ранні роки, буде спільним і тривалим» [14]. Пізніше ці уявлення були розвинені А. Фрейд [13]. На її думку, дитина переживає конфлікт у віці від трьох до шести років, який викликаний з одного боку, любов'ю до батьків протилежної статі, інший – суперництвом, агресією до батьків тієї ж статі. Це породжує страх батьківської відплати, що, в свою чергу формує мотив придушення Едіпового комплексу і, отже, зменшення тривоги.

К. Юнг на відміну від З. Фрейда, розглядає як визначального спонукача в поведінці людини з моменту його народження, колективне несвідоме. Цей самий глибинний рівень функціонування психіки визначається вродженими генетичними факторами і включає в себе все те, що накопичено людством в процесі еволюції [17].

К. Юнга найбільше хвилює в особистості дитини те, як дати розкритися її цілісності. На думку автора, цьому перешкоджає той факт, що певна частина дорослих психологічно залишається дітьми і потребує виховання. Це ті батьки, які опановують стереотип забезпечити дітей завжди і всюди «усім найкращим» і «жити тільки заради них» [17, С.190]. Саме цей стереотип заважає самим батькам розвиватися і дає їм право нав'язувати дітям своє «краще». Однак насправді «все найкраще» представляє все те, чим батьки нехтують щодо самих себе. Такі батьки не дозволяють дитині задовольняти її особисті потреби, спонукуючи їх до реалізації своїх

власних. Це виховує в дітях не цінність свободи вибору, а цінність примусу. Таким чином, тільки свобода, а не примус дозволяє дитині проявити свою індивідуальну потребу структуру і максимально засвоїти суспільні цінності [17].

А. Адлер, засновник «індивідуальної психології», вважав основним спонукальним чинником в поведінці дитини «прагнення до переваги», яке не завжди може бути реалізовано внаслідок «комплексу неповноцінності». Почуття неповноцінності бере свій початок в дитинстві, розвиваючись з відчуття власного психологічного чи соціального безсилля. Діти безпорадні в дорослому світі і цей досвід безпорадності викликає у дитини переживання неповноцінності в порівнянні з іншими людьми. Батьки, надаючи надмірну опіку або навпаки, відкидаючи дитину, сприяють розвитку в неї почуття неповноцінності [1].

Відкидаючи положення З. Фрейда і К. Юнга про домінування несвідомих інстинктів в поведінці людини, А. Адлер поміщає в центр особистості «соціальне почуття» (почуття спільності з іншими людьми), яке є вродженим, але яке повинно бути соціально розвинуте [1].

Адлер, як один з перших гуманістичних психологів, надавав значення прагненню до мети, важливості особистих цінностей для розвитку і діяльності людини. Таким чином, він міг би розглядати формування ціннісно-потребової сфери дитини в контексті її стилю життя в напрямку зростання, розвитку і прагнення до досконалості.

Згідно з переконаннями Карен Хорні [13], вирішальним фактором у розвитку особистості є соціальні відносини між дитиною і батьками. Для дитинства характерні дві потреби: потреба в задоволенні своїх бажань і потреба в безпеці. Здорова особистість формується в ситуації задоволення цих двох потреб. Потреба в безпеці забезпечують тільки батьки, що люблять дитину, тоді й поведінка дитини направляється почуттям любові, справедливості. І навпаки, поведінка дитини буде направлятися почуттями безпорадності, страху, любові і провини, якщо батьки перешкоджають задоволенню потреби в безпеці дитини. У цьому випадку дитина буде відчувати ворожі почуття і по відношенню до батьків, і по відношенню до суспільства. [13].

Згідно з уявленнями Е. Фромма, потреба в любові, так само як і інші потреби дитини, народжується разом з ним. «Зовнішня реальність, люди і речі мають значення лише в тій мірі, в якій вони задовольняють або фруструють внутрішній стан тіла. Реальне тільки те, що всередині: все, що знаходиться зовні, реально лише в міру потреб немовляти – а не в сенсі об'єктивних власних якостей» [15]. З розвитком здатності любити, тісно пов'язаний розвиток об'єкта любові. Дитина стає все більш самостійною і любов матері і любов батька набуває для неї самостійне значення. Любов батьків, абсолютно різна за своїм змістом, є джерелом придбання цінностей. «Материнська і батьківська установка по відношенню до дитини відповідає її власним потребам. Немовля потребує материнської безумовної любові і турботи як фізіологічно, так і психічно. Дитина старше шести років починає потребувати батьківської любові, авторитета і керівництва батька» [15].

Ідея цінності і унікальності людської особистості – одна з основних у творчості К. Роджерса [12]. В ідеалі дорослий, люблячий дитину, приймає її і позитивні і негативні почуття, і дозволяє їй бути природною в своїх проявах, тим самим, підтверджуючи її унікальність і цінність. Дорослий може відкидати поведінку дитини, але не її почуття. У дитинстві діти намагаються бути схожими на ті шаблони в поведінці, які демонструють дорослі, і переймають певні вчинки і відносини гідні любові оточуючих. Це дає шанс дитині бути коханою і визнаною оточуючими.

Повноцінно функціонуюча особистість характеризується вірою у власні спонукання та інтуїтивну оцінку, вірою в себе. Жити «хорошим життям» (постійно усвідомлювати свої переживання) вважає Роджерс, значить рухатися в певному напрямку і постійно розширювати самоактуалізацію [12].

Інший значний представник гуманістичного напрямку в психології Г. Оллпорт, як і багато інших авторів, вважав, що існує якийсь принцип організації особистості, що поєднує установки, оцінки, мотиви, відчуття, схильності в єдине ціле. Оллпорт вводить термін «Проприум» [9], що включає цінності людини, її переконання і спонукання. Він виділяв сім різних аспектів проприума – розвитку відчуття себе як особистості з дитинства до зрілості. Формування образу себе, на думку Оллпорта, відбувається у віці від чотирьох до семи років. У цьому віці образ себе складається в основному з уявлень дитини про себе як про «хорошу» або «погану» – її ідеалу себе і її совісті [12]. Важливість цього періоду розвитку підкреслює також А. Валлон [4].

Ж. Піаже [10] як спонукач поведінки дитини на стадії гетерономної поведінки зазначає задоволення, ситуативність і безпосереднє бажання. Погана поведінка для них та, за якою слідує покарання і хороша поведінка, за якою слідує отримання задоволення. Це означає, що на даній стадії дитина покладається на зовнішній авторитет, який і є цінністю. Орієнтація на внутрішні стандарти хорошого і поганого в якості факторів, що визначають поведінку, і критеріїв судження про моральність вчинку відбувається у дитини на стадії автономної поведінки.

У біосоціогенетичній теорії Е. Еріксона центральною ланкою в процесі формування і розвитку особистості так само стає потребова сфера дитини, що проходить в своєму розвитку ряд стадій. Кожна стадія супроводжується кризою, яка повинна бути подолана для подальшого успішного розвитку особистості. Підставою для кризи на кожній стадії стає задоволення або незадоволення генетично обумовлених і життєво важливих потреб.

Л. Колберг вивчаючи причини моральної поведінки дітей, виділив три рівня розвитку морального судження, кожен з яких ділився на дві стадії. В основі соціально-орієнтованої поведінки знаходиться моральне судження. Моральне судження виявляється в схемі міркування, за допомогою якого він (дитина) обґрунтовує свій вибір. Л. Колберг вважав, що когнітивний розвиток індивіда є підставою вибору його поведінки. На першому рівні діти діють в залежності від наслідків своєї поведінки і

ставлення батьків або інших дорослих до даної поведінки. Поведінка визначається або слухняністю, або покаранням. Оцінка моральної дії підпорядкована ймовірності настання об'єктивно незалежних від дитини наслідків цієї дії. На другій стадії починає формуватися взаємність у відносинах з однолітками і дорослими. Дитина в своїх діях орієнтується на відносну їх корисність, і ця корисність повинна приносити задоволення. Поведінка дитини також підпорядкована потребі, отримувати задоволення.

О.М. Леонтьєв фактичне складання особистості пов'язує з супідрядністю мотивів яка з'являється на початку і розвивається протягом всього дошкільного віку. Тривалий час успіхи і невдачі дитини, її радощі й прикрощі визначають дорослі, їхнє ставлення до дитини має спонукальну силу мотиву. [7]. Дитина розвивається в контексті тих мотивів, які визначені батьківським ставленням.

Уже в дошкільному віці можна виявити ієрархію мотивів, де виділяються більш важливі мотиви, що підпорядковують собі інші. Формування мотиву – це процес перетворення неусвідомлюваної потреби в усвідомлений мотив в результаті мотив перестає усвідомлюватися особистістю і стає новою потребою [7].

У перші місяці життя нові потреби у дитини формуються шляхом багаторазового повторення в ситуації задоволення її біологічних потреб. Потреби, джерелом формування яких є вроджені біологічні спонукання, можуть, в свою чергу, розвиватися в потреби другого, третього рівня і так далі, в результаті чого формується індивідуальна ієрархічна потребна структура. У ситуації поступового набуття соціального досвіду, можливості формування нових потреб зростають.

Формування нових людських потреб тісно пов'язане з процесом придбання індивідуального досвіду, який може протікати в двох основних формах: учіння та навчання. Учіння направляє пізнавальними потребами; шляхом навчання набувається будь-який досвід (знання, вміння, навички) у людини і нові форми поведінки у тварин. Придбання індивідуального досвіду і формування нових потреб - два психологічних процеси, що протікають паралельно, тому результати одного з них знаходяться в прямій залежності від результатів іншого: чим більше потреб сформовано в особистості, тим багатше її індивідуальний досвід.

Матеріал для формування і розвитку системи потреб дитини – вроджені біологічні потреби, а найважливішим фактором формування потребової системи є безпосередній психологічний контакт дитини з оточуючими її людьми. Соціалізація способів задоволення потреб ґрунтується на підпорядкуванні їх певним цінностям культури. Засудження одних засобів дії і схвалення інших, в залежності від моральних зразків, викликає характерну для даної культури відносну уніфікацію способів задоволення потреб. Цінності у дитини формуються як зовнішні норми соціальної поведінки, але носять виключно емоційний характер, і вже до п'ятирічного віку витісняються в сферу несвідомого. Цінності не існують самі по собі, а

виникають з людських потреб і бажань і реалізуються в вчинок, що здійснюється стосовно іншій людині.

Ближче всіх до питання про формування у дітей ціннісно-потребової сфери підійшла Л.І. Божович. Перш за все, це її уявлення про «внутрішню позицію – новоутворення, що виникає до кінця дошкільного дитинства, уявлення про ненасиченні потреби і їх саморух як основу особистісного розвитку» [2, с.158]. Л.І. Божович стверджувала, що наявність потреби у зовнішніх враженнях дозволяє зрозуміти цей розвиток як результат активності дитини, пов'язаної з позитивними переживаннями. А це означає, що рушійною силою виступає не слабкість дитини перед навколишнім середовищем, не прагнення лише пристосуватися до неї, а навпаки, прагнення пізнати дійсність і оволодіти нею. Виникнення ж саморуху потреб високого духовного порядку, в досягненні моральних і суспільних цінностей, необхідно для повноцінного формування особистості людини. Отже, «повноцінне формування людської особистості вирішальним чином залежить від того, які саме за своїм змістом потреби придбають у неї форму саморуху, і справа виховання полягає в тому, щоб управляти цим процесом» [2, С.168].

Роботи О.М. Леонтьєва, Д.Б. Ельконіна показали, що поведінка дітей після п'яти років характеризується довільністю. Дитина може керувати своєю поведінкою і в ситуації морального вибору. У неї з'являється інтерес «до норм і правил взаємовідносин і поведінки як до орієнтирів і підстав для довільного управління своєю поведінкою». Все це дозволяє думати, що самосвідомість, в структуру якої входять Я-реальне і Я-потенційне, може регулювати моральну поведінку вже в кінці дошкільного дитинства. Це означає, що вік 6-7 років є сензитивним періодом морального розвитку. [7, 16].

Таким чином, витоки формування змістовної частини мотивації, а саме ціннісно-потребової сфери особистості дитини можна виявити вже в період старшого дошкільного віку.

Е.В. Субботський, розглядаючи початок формування дитячої особистості, свою наукову увагу зупиняє на питаннях особистісної поведінки дітей в дошкільному віці [11]. Генезис незалежної поведінки, на думку автора, є однією з конкретних форм розвитку особистості дитини. Незалежну поведінку він розглядає як поведінку, яка проявляється в критичних ситуаціях, «які передбачають протиставлення свого вчинку (думки) вчинку (думці) іншої людини». Автор вважає, що цінність формування незалежної поведінки полягає в тому, що дорослий сприяючи розвитку форм незалежної поведінки (судження) дозволяє дитині вибірково засвоювати те, що «відповідає прийнятим нею суспільним нормам». Дитина у відповідних умовах, буде вести себе вибірково, «відкидаючи ситуативні впливи з боку однолітків і дорослих, які не відповідають цим нормам». Відповідними умовами формування незалежної поведінки є умови альтруїстичного стилю спілкування між дитиною і дорослим. Перехід дитини від глобально-наслідувальної до незалежної поведінки передбачає не тільки (і не стільки) розвиток інтелекту дитини, а й

розвиток її особистості, звільнення від глобально-наслідувального внутрішнього ставлення до людей, що має емоційну природу» [11, С.69].

Для старших дошкільнят захищати моральні норми є природним. Ця потреба складається на другому етапі розвитку особистості, етапі, на якому дитина опановує основами моральності на рівні словесних знань, суджень і оцінок. Поки дитина не в змозі змінити свою поведінку, так як норми вона засвоїла тільки на словах, при відсутності їх мотивації. Дитина підпорядковується нормам і змінює свою поведінку відповідно до них. Виникає моральна самооцінка. З'являються зачатки нових, внутрішніх мотивів поведінки.

Г.М. Бреслав [3] стверджує, що показником нормального ходу формування особистості є поява в дошкільному віці емоційної децентрації. Емоційна децентрація передбачає здатність індивіда сприймати і враховувати в своїй поведінці стан, бажання, й інтереси інших людей. Сензитивність віку полягає в засвоєнні дитиною норм соціальної взаємодії, вона хоче відповідати певним соціальним вимогам. «Прояв полімотивації і посилення ролі оцінки дорослого відображає виникнення потреби в соціальному відповідно і придбання нею провідного становища в дошкільному дитинстві» [3, С.35].

Процес розвитку дитини, Л.С. Виготський порівнює з процесом боротьби, процесом біологічної еволюції, коли народжується нове, гине старе. Він вводить в процес розвитку поняття конфлікту, протиріччя «або зіткнення примітивного і культурного, органічного і соціального» [5]. Це дозволяє припустити, що на зміну потреб одного рівня приходять потреби іншого рівня. Формування потребової сфери у дитини зазнає змін в процесі її вікового розвитку.

О.В. Запорожець підкреслював роль емоційних процесів в освоєнні цінностей, вимог, оволодінні моральними нормами правилами поведінки. Емоції не тільки висловлюють ті чи інші особливості мотивації поведінки дитини, а й відіграють істотну роль в реалізації цих мотивів. Виявилося, що внутрішня детермінація діяльності мотивами здійснюється не безпосередньо, а за допомогою особливого психологічного процесу регулювання, названого процесом емоційної корекції поведінки. Даний процес характеризується приведенням загальної спрямованості і динаміки поведінки у відповідності зі змістом цієї ситуації, вироблених в ній дій для суб'єкта, для задоволення його потреб, і інтересів, для реалізації його ціннісних установок. З виникненням нової соціальної мотивації діяльності у дітей поступово складаються більш складні форми предемоційної регуляції поведінки [6].

В. Мухіна [8] зазначає, що у дітей, так само як у дорослих, потреби виникають на основі їх наростаючих можливостей. Причому накопичення практичного досвіду, оволодіння мовою, породжують нові за змістом і формою потреби спілкування дітей з оточуючими людьми. У зв'язку з цим змінюється і орієнтація дитини на дорослого. Для дітей старше 4-5 років такі соціальні потреби як захист своїх можливостей, бажання виглядати перед іншими дітьми краще, сильніше,

набувають чинності особистісної мотивації. «Сила дії соціальних мотивів зростає в міру зростання домагань особистості» [8, С.16].

Висновки. Узагальнюючи настільки різноманітні позиції щодо поглядів на формування ціннісно-потребової сфери особистості в дитячому віці можна відзначити ряд спільних моментів. Перш за все, те, що багато авторів вважають вирішальним фактором у розвитку дитячої особистості відносини між дитиною і батьками і відмінною рисою формування особистості в дошкільному віці є зміна мотивів, якими керується дитина.

Отже, витоки формування змістовної частини мотивації виявляються вже в період старшого дошкільного віку. У цьому віці, можна відзначити можливості ініціативної перетворюючої активності дитини.

Література

1. Адлер, А. Понять природу человека / А. Адлер. – СПб.: Академический проект, 1997. – 256 с.
2. Божович, Л.И. Проблемы формирования личности: избранные психологические труды / Л.И. Божович. – М.: Институт практической психологии; Воронеж: МОДЭК, 1995. – 352 с. – (Психологи Отечества).
3. Бреслав, Т.М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: норма и отклонения / Т.М. Бреслав. – М.: Педагогика, 1990. – 144 с. – (Образование. Педагогические науки).
4. Валлон, А. Психическое развитие ребенка / А. Валлон. – СПб.: Питер, 2001. – 208 с.
5. Виготский, Л.С. Развитие личности и мировоззрения ребенка / Л.С. Виготский // Психология личности : тексты / под ред. Ю.Б. Тупенрейтер, А.А. Пузыря. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – С. 160–165.
6. Запорожец, А.В. Избранные психологические труды: в 2-х т. Т.1. Психическое развитие ребенка / А.В. Запорожец. – М.: Педагогика, 1986. – 320 с.
7. Леонтьев, А.Н. Потребности, мотивы и эмоции / А.Н. Леонтьев. – М.: Изд-во МГУ, 1971. – 40 с.
8. Мухина, В.С. К проблеме социального развития ребенка (в дошкольном детстве) / В.С. Мухина // Психологический журнал. – 1980. – № 5. – С. 46–54.
9. Пиаже, Ж. Психология ребенка / Ж. Пиаже. – СПб.: Питер, 2003. – 180 с.
10. Субботский, Е.В. Формирование элементов альтруистического поведения у дошкольников / Е.В. Субботский // Вестник МГУ. – 1979. – № 2. – С. 36–47.
11. Фрейд, А. Психология «Я» и защитные механизмы / А. Фрейд. – М.: Педагогика, 1993. – 144 с.
12. Фрейд, З. «Я» и «Оно» / З. Фрейд. – М.: 1990. – 180 с.
13. Эльконин, Д.Б. Детская психология : развитие ребенка от рождения до семи лет / Д.Б. Эльконин. – М.: Гос учеб.-пед. изд-во МП РСФСР, 1960. – 328, [1] с.
14. Юнг, К.Г. Конфликты детской души / К.Г. Юнг. – М.: Канон, 1995. – 334 с.
15. Фромм, Э. Искусство любви: исследование природы любви / Э. Фромм. – Минск: Полифакт, 1990. – 78 с.
16. Фрейджер, Р. Теории личности и личностный рост / Р. Фрейджер, Д. Фэйдимен. – М.: Прайм-Еврознак, 2002. – 863 с.
17. Оллпорт, Гордон В. Личность в психологии / Гордон В. Оллпорт ; пер. с англ. И.Ю. Авидона, ред. А.М. Шапошников. – М.: КСП, СПб.: Ювента, 1998. – 349, [1] с. – (Серия «Теории личности»).

References

1. Adler, A. Ponyat' prirodu cheloveka / A. Adler. – S.Pb.: Akademicheskyy proekt, 1997. – 256 s.
2. Bozhovych, L.Y. Problemy formirovaniya lichnosti: yzbrannyye psikhologicheskyye trudy / L.Y. Bozhovych. – M.: Ynstytut prakticheskoy psikhologii; Voronezh: MODJK, 1995. – 352 s. – (Psikhologii Otechestva).
3. Breslav, H.M. Emotsional'nyye osobennosti formirovaniya lichnosti v det'stve: norma y otkloneniya / H.M. Breslav. – M.: Pedagogika, 1990. – 144 s. – (Obrazovaniye. Pedagogicheskyye nauky).
4. Vallon, A. Psikhicheskoye razvitiye rebenka / A. Vallon. – S.Pb.: Pyter, 2001. – 208 s.
5. Vyhot'skiy, L.S. Razvitiye lichnosti y myrovozzreniya rebenka / L.S. Vyhot'skiy // Psikhologii lichnosti: teksty / pod red. Yu.B. Hyppenreyter, A.A. Puzhyreya. – M.: Yzd-vo MIFU, 1982. – S. 160–165.
6. Zaporozhets, A.V. Yzbrannyye psikhologicheskyye trudy: v 2-kh t. T. 1. Psikhicheskoye razvitiye rebenka / A.V. Zaporozhets. – M.: Pedagogika, 1986. – 320 s.
7. Leont'ev, A.N. Potrebnosti, motyvy y emotsyy / A.N. Leont'ev. – M.: Yzd-vo MIFU, 1971. – 40 s.
8. Mukhyna, B.C. K probleme sotsyal'nogo razvitiya rebenka (v doshkol'nom det'stve) / V.S. Mukhyna // Psikhologicheskyy zhurnal. – 1980. – # 5. – S. 46–54.
9. Pyazhe, Zh. Psikhologiya rebenka / Zh. Pyazhe. – S.Pb.: Pyter, 2003. – 180 s.
10. Subbotskiy, E.V. Formirovaniye elementov al'truysticheskogo povedeniya u doshkol'nykh / E.V. Subbot'skiy // Vestnyk MIFU. – 1979. – # 2. – S. 36–47.
11. Freyd, A. Psikhologiya «Ya» y zaschityt'nyye mekhanizmy / A. Freyd. – M.: Pedagogika, 1993. – 144 s.
12. Freyd, Z. «Ya» y «Ono» / Z. Freyd. – M.: 1990. – 180 s.
13. El'konyn, D.B. Det'skaya psikhologiya: razvitiye rebenka ot rozhdeniya do semy let / D.B. El'konyn. – M.: Hos ucheb.-ped. yzd-vo MP RSFSR, 1960. – 328, [1] s.
14. Yunli, K.H. Konflikt'y det'skoy dushi / K. H. Yunli. – M.: Kanon, 1995. – 334 s.
15. Fromm, O. Yskusstvo lyubvy: issledovaniye prirody lyubvy / O. Fromm. – Minsk: Polylakt, 1990. – 78 s.
16. Freydzher, R. Teoriya lichnosti y lichnost'nyy rost / R. Freydzher, D. Feydyumen. – M.: Praym-Evroznak, 2002. – 863 s.
17. Ollport, Hordon V. Lichnost' v psikhologii / Hordon V. Ollport; per. s anhl. Y.Yu. Avyadona, red. L.M. Shilyonskiy. – M.: KSP; S.Pb.: Yuventa, 1998. – 349, [1] s. – (Seriya «Teoriya lichnosti»).

Ivanova V.V.,

The candidate of psychological sciences, assistant professor of the department of theory and methodology of preschool education Mukachevo state university, vika-ivanova@ukr.net

Ukraine, Mukachevo

THEORETICAL APPROACHES TO THE PROBLEM OF FORMATION THE VALUES AND NEEDS SPHERE OF THE CHILD'S PERSONALITY IN THE SYSTEM OF CHILD AND PARENT RELATIONS

The analysis of theoretical approaches to the problem of formation the values and needs sphere of the child's personality in the system of child and parent relations has been represented in the article. It has been revealed that the origins of the formation of the motivation content, namely values and needs sphere of the child can be found in the period under school age. It has been established that many authors consider the decisive factor in the development of the individual child relationship between the child and the parents, and the hallmark of identity in formation early childhood is changing motives that guide a child.

Key words: values and needs sphere of personality, motivation, child and parent relationship, preschooler.

УДК 159.9.07

Kononets M.O.,*Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute,
mariakononets@yandex.ru***Vynoslavska O.V.,***Candidate of Psychological Sciences, Professor, Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute,
olenavynoslavska@gmail.com*

Ukraine, Kyiv

PSYCHOLOGY OF ENTREPRENEUR'S PROFESSIONAL MORALITY IN THE SYSTEM OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCE

In article the place of psychology of entrepreneur's professional morality in the system of sciences is defined, its object, subject and the main tasks are formulated. The interrelations of psychology of entrepreneur's professional morality with such adjacent areas of scientific knowledge as culture, ethics, psychology and economics are analyzed. It was established, that psychology of entrepreneur's professional morality is the complex interdisciplinary knowledge.

Key words: culture, psychology of morality, business psychology, professional ethics, entrepreneur's professional morality.

Problem statement. Today, when observance of professional ethics by entrepreneurs is a necessary condition for Ukraine's entering the European Union, the relevance of psychological research focused on the study of cognitive processes and constraints preventing entrepreneurs from implementation of professional ethics has significantly enhanced. However, despite the fact that the attention of experts in economics and business has also been drawn since the mid-twentieth century by the study of such psychological phenomena as moral consciousness, ethical guidelines, moral behavior, and relations of entrepreneurs, they have been poorly examined from the perspective of psychological analysis. Nowadays, the above studies are carried out in the framework of new area of psychology – *the psychology of entrepreneur's professional morality* [11; 21; 22 et al.].

The main goal of the article is to determine the place of psychology of entrepreneur's professional ethics in the system of scientific knowledge.

The tasks of the study are the following: 1. To analyze interdisciplinary relations between psychology of entrepreneur's professional ethics and other sciences. 2. To define the place of psychology of entrepreneur's professional ethics in the system of scientific knowledge.

Results of theoretical research. The psychology of professional ethics of entrepreneur is a branch of psychology, which is demanded by the modern social development to have almost the most serious criteria, as this is the phenomenon that is directly linked to solving a wide range of practical problems, especially those that occur in the process of implementing professional ethics by entrepreneurs. The studies of business ethics, which became traditional for the USA and European countries in the 20th century, put more emphasis on its normative aspect (development and substantiation of certain moral standards, principles, norms, and codes) and less – on descriptive one, which is based on results of psychological research on the study of cognitive processes and constraints that hinder the implementation of professional ethics by entrepreneurs [30].

At the same time, a number of contemporary domestic [2; 22; 26 et al.] and foreign [8; 27; 28; 30 et al.] authors emphasize that morality serves as an important determinant

of professional activity of entrepreneurs and underline the need for a multidisciplinary approach in conducting psychological research in the field of entrepreneurship.

Speaking about the development of interdisciplinary research, A.L. Zhuravliov believes the integration with ethics to be very promising for psychology, "because moral and ethical, as well as moral-related issues have topped the list of today's studies in a number of sciences, especially those of scientific and practical nature" [21, p.18].

According to V.V. Moskalenko, interdisciplinarity is the key element of versatility of approaches in the study of business problems by different sciences [15].

Highlighting the set of problems associated with distinguishing the psychology of business as a new branch of psychological knowledge, Yu.F. Pachkovskiy points out that in modern terms it is significantly affected by three groups of sciences: the social sciences (sociology, history, political science, philosophy); economic sciences (macro- and micro-economics, management, marketing, finance); number of branches of psychology (general psychology, social psychology, personality psychology, psychology of work, psychology of creativity, economic psychology, psychology of administration and management, and practical psychology) [19].

Generalization of theoretical, as well as scientific and practical approaches set out within these and other studies, analysis of interdisciplinary relations allowed determining the place for psychology of entrepreneur's professional morality within the system of scientific knowledge, as well as defining its object, subject and basic tasks. The conducted analysis suggests that the *psychology of entrepreneur's professional ethics* is an integrated formation, which accumulates the most important cultural, general psychological and economic terms, including approaches of new branches of interdisciplinary research (Fig. 1).

As shown in Fig. 1, the *psychology of entrepreneur's professional morality* is a comprehensive interdisciplinary knowledge, which is based on regulations, methods and research results accumulated in *psychology of morality*, *business psychology* and *entrepreneur's professional ethics* that was formed under direct impact of *ethics* as a constituent

of culture, *economics*, and *business ethics* dictated by the time at the intersection of the specified sciences.

The aforementioned requires thorough consideration of interdisciplinary relations found by us and shown in Fig. 1.

We consider it appropriate to start such analysis with cultural branch, as it is impossible to overestimate the influence of culture on the formation of ethics and psychology.

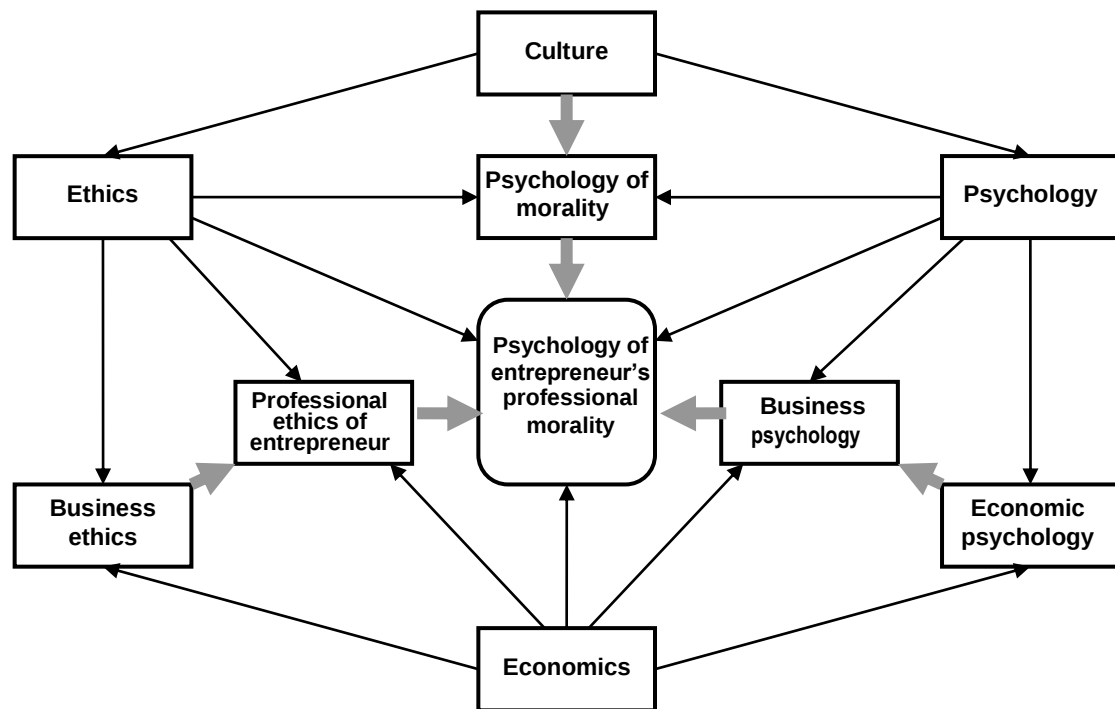

Fig. 1. Place of psychology of entrepreneur's professional morality in the system of scientific knowledge

Culture, as a sphere of human's spiritual life, includes substantive results of its activity and individual peculiarities found in this activity: knowledge, abilities, skills, level of intellect, moral and aesthetic development, mental outlook, means and forms of communication with other people. Morality and various ethical systems of its substantiation, the fundamentals of these systems and the logical structure of concepts that describe moral phenomena and situations are studied by *ethics*. Thus, ethics serves as a branch of research of personality moral development, as a part of spiritual culture and, at the same time, as the construction of moral norms characterizing human behavior matching the requirements of the moral law and customary social standards of ethical conduct [7].

As for interpenetration of psychology and culture, a number of subordinate scientific branches emerged at the point of their intersection, in particular culture psychology, cross-cultural psychology, and psychology of morality. The subject of study of the *psychology of morality* is the structure of moral nature of personality, regularity of moral consciousness development and establishment of morally responsible behavior [21-23]. The Fig.1 shows that psychology of morality has become one of three scientific branches that played an important role in singling out the psychology of entrepreneur's professional morality as a separate scientific area.

According to the famous American scholar

D. Matsumoto, "There is no other important subject such as morality that helps to understand the culture. Sometimes it is difficult to determine where culture ends and morality begins, so close and deep is the relationship between them" [14, p.249]. While exploring the interdependence of culture and morality, D. Miller concluded that "since moral development reflects to some extent the development of personality development under the influence of cultural variable, it is natural to expect that such development will also serve to some extent as cultural variable" [14, p.261]. At the same time, emphasizing the need to consider individual's activity in cultural space, she states in her work the following: "...culture and moral development researchers show the way to comprehending this point of view upon morality, according to which the personality is under the influence of ideas and practices related to culture and simultaneously serves as an active factor" [same source, p.274]. So this is only the entrepreneur's active position about implementation of moral standards in surrounding society that creates possibility to implement real positive changes in business culture of the society to which it belongs [25;27; 28].

Another important field of science, which influenced the formation of psychology of entrepreneur's professional morality, ought to be considered the *psychology of entrepreneurship*, which emerged at the intersection of psychology and economics and absorbed along with the

established areas of psychological research the heritage of its new areas such as *economic psychology*, *behavioral economics*, and *business psychology*.

The *psychology of entrepreneurship* studies psychological regularities of professional activity of entrepreneurs, explores their behavior in using material and human resources, business and interpersonal relationships in the course of professional activity [19]. *Psychology of entrepreneurship* applies the achievements of such fields of psychological knowledge as general psychology, psychology of personality, social psychology, psychology of labor, psychology of creativity, and practical psychology. The problems that are equally relevant to psychology of entrepreneurship and psychology of entrepreneur's professional morality include the formation of consciousness, capabilities and systems of human actions, as well as functioning of their mental processes, in particular human thinking, emotions, and will [4-6]. The knowledge of branches of *social psychology* highlighting the regularities of behavior and activities of people in various social groups, within common working conditions, professional communication and interpersonal interaction are important for establishing ethical relations between entrepreneur and employees, partners and customers, developing effective communication, creating a favorable psychological climate inside an organization [16; 24]. Considering the achievements of *psychology of personality*, we can ascertain that the main tasks of the psychology of entrepreneur's professional morality are determining individual and personal prerequisites of establishing ethical guidelines of entrepreneurs and their successful implementation of professional ethics, development of scientifically grounded methods of diagnostics of moral qualities of entrepreneurs, and finding scientific and practical ways of correcting their moral development [12]. In addition, it is important for psychology of entrepreneur's professional morality to have an opportunity to use scientific and practical approaches and methods of the *psychology of labor* that allow for in-depth analysis of goal-setting and prediction of consequences of entrepreneur's actions, reasonable distribution of business functions, and creation of conditions for effective working activity [9; 19 et al.].

The *practical* aspect of psychology of entrepreneur's professional morality aims at addressing personal and interpersonal ethical issues related to professional activities of entrepreneurs and employees and ensure the efficiency of business organizations. In particular, this involves individual and group advising on settling ethical and psychological problems of entrepreneurs' professional activities, increase of the level of individual's moral consciousness and ethical behavior involved in the business.

Application of provisions and methods of *psychology of economics* in psychology of entrepreneur's professional morality may be useful for study of ethical guidelines of entrepreneurs; identification of factors of their economic activity; defining the values, stereotypes, interests of entrepreneurs associated with their involvement into various types of economic activity; development of practical recommendations on ethical implementation of professional activities of entrepreneurs that can affect the economics [13; 17; 21; 31].

Another branch of research that emerged at the intersection of psychology and theoretical economics should be considered *behavioral economics* founded by D. Kahneman, a renowned psychologist who was awarded the Nobel Prize in economics in 2002. The main object of his research was the mechanisms of human decision-making in situations of uncertainty [10]. D. Kahneman proved that decisions made by people significantly deviate from the standard economic model of human behavior. In particular, he examined asymmetric response of a human to changes in well-being, which involves different reaction of people to equivalent (in terms of benefit-to-loss ratio) situations depending on whether they lose or win [29]. Achievements of behavioral economics are very important in studying the behavior of entrepreneurs in situations where they encounter ethical dilemmas and the need to take economic-related decisions.

Psychology of business is more focused on business experience in economics, it summarizes the strategy and tactics of achieving economic success. Its studies psychological regularities at the level of common sense and its basic method – various pieces of advice or recommendations [19]. Methods of psychology of business can be adapted to study ethical and psychological issues of professional activity of entrepreneurs and their behavior in questionable situations from ethical perspective.

The third branch of research, which affects singling out the psychology of entrepreneur's professional ethics is evidently the *professional ethics entrepreneur*, which emerged at the intersection of ethics and economics and absorbed basic provisions and ideas of *business ethics* – the science of conventional set of moral rules and norms of society, which regulate the attitude, behavior and relationships of business partners in the process of interaction [20]. It is worth noting that professional ethics of entrepreneur today is also the subject of research of *applied ethics* — a new form of ethics associated with fundamentally new approaches to medicine, entrepreneurship, business, and society in general [3]. Applied ethics is a code of norms related to moral values that regulate behavior of people in different spheres of social life.

Referring to the issue of relationship between ethics and economic science, F. Knight is governed by the desire not as much to make ethics a part of economics, as to protect it from claims of economic science for comprehensive description and assessment of human behavior. He stressed that economic science should understand the limitation and conditional nature of its models [18]. Business ethics actually serves as external moral regulator of entrepreneurship at the *state* level. The *external* moral regulator of entrepreneurship at the level of *personality* of entrepreneur is the *professional ethics of entrepreneur* – the code of professional moral requirements and norms of entrepreneur behavior in relations with partners, customers and employees of his organization, which are usually envisaged by its code of ethics. The *professional ethics of entrepreneur as scientific area* deals with analysis, development and improvement of moral norms and requirements for parties to business that define the attitude of entrepreneurs to their professional duties and determine their conduct in relationships with subordinates, partners, competitors, as well as government and public institutions.

At the same time, the *internal* moral regulator of professional activity of entrepreneurs is their moral development or level of moral consciousness, or moral norms governing relations between people established by society and reflected in individual's consciousness.

Professional morality of entrepreneur is actually the **object** of study of *psychology of entrepreneur's professional morality*.

The **subject** of study in the *psychology of entrepreneur's professional morality* is the moral and psychological features of implementation of professional ethics by entrepreneurs.

The **main tasks** of the *psychology of entrepreneur's professional morality* are to find and identify the most effective ways to manage the process of implementation of professional ethics by entrepreneurs, define the criteria for development of moral consciousness and manifestation of moral and responsible behavior that meet modern requirements for morality of business entities.

Application of theoretical approaches and methods of psychology of entrepreneur's professional morality during studies will help to identify psychological conditions, the observance of which will help to alleviate the contradiction that has been existing for a long period of time between ethical goals of entrepreneurial activities related to production and distribution of economic goods and the irresistible desire of entrepreneurs to maximize their own benefits [1;21;26].

Conclusions.

1. Summing up the above theoretical provisions made it possible to determine the place of psychology of entrepreneur's professional morality in the system of sciences, reveal its contents and main objectives and to analyze its relationship with professional ethics of entrepreneur.

2. Psychology of entrepreneur's professional morality is a comprehensive interdisciplinary knowledge, which is based on the key principles, methods and results of research accumulated in psychology of morality, psychology of entrepreneurship and entrepreneur's professional ethics.

3. Theoretical and scientific and practical approaches of psychology of entrepreneur's professional morality may be useful in studying the effect of professional and moral factors in implementing professional ethics by entrepreneurs upon the emergence of ethical and psychological issues in their professional activities; during training of psychologists in terms of development of professional morality among entrepreneurs; and while creating a model of psychological counseling for entrepreneurs on implementation of professional ethics and other relevant issues.

Perspectives for Further Research.

Theoretical approaches and methods of psychology of entrepreneur's professional morality can be useful at studying of social-psychological factors of realization of a professional ethics by entrepreneurs; at research of the reasons of occurrence of ethical-psychological problems in their professional work; in training of applied psychologists to development of the level of entrepreneurs' professional morals; in the process of creation of model of psychological consultation of entrepreneurs concerning realization of professional ethics by them; at psychological research of responsibility problems in the field of business.

References

1. Adorno T.V. *Problemy filosofii morali* / Adorno T.V.; per. s nem. M.L. Hor'kova – M. : Respublika, 2000. – 239 s.
2. Akimova I. *Sotsialna vidpovidalnist' biznesu v Ukraini: bar'ery, stymuly ta perspektyvy* / I. Akimova, O. Osinkina. – K. : Stylos, 2007. – S. 41-44.
3. Aleksina T.A. *Prikladnaya etika* : [ucheb. posob.] / Aleksina T.A. – M. : Izd-vo RUDN, 2004. – 210 s.
4. Ball H.O. *Oriyentyry suchasnoho humanizmu (v suspilnyi, osvityni, psykholohichniy sferakh)* / H.O. Ball. – Rivne : Vydavets' Oleh Zen', 2007. – 172 s.
5. Bekh I.D. *Psikhologicheskie osnovy nraustvennogo razvitiya lichnosti* : avtoref. dis. na soiskanie nauch. stepeni dokt. psihol. nauk : spec. 19.00.07 'Pedagogicheskaya i vozrastnaya psikhologiya' / I.D. Bekh. – K., 1992. – 42 c.
6. Boryshevskyy M.Y. *Psikhologichni zakonomirnosti rozvytku dukhovnosti osobystosti* : [monohrafiya] / M.Y. Boryshevskyy, O.V. Shevchenko, N.D. Volodars'ka y in.; za zah. red. M.Y. Boryshevskoho. (Rozdil 2). – K. : Pedagogichna dumka, 2011. – S. 8-39.
7. Vynoslavs'ka O.V. *Tekhnolohiya formuvannya profesynoyi etyky menedzheriv* / O.V. Vynoslavs'ka // *Tekhnolohiyi roboty orhanizatsiyniy psykholohiv* : [navch. posibnyk] / za nauk. red. L.M. Karamushky. – K. : INKOS, 2005. – S. 170-191.
8. De Dzhorzh R.T. *Delovaya etika* : [uchebnik] / De Dzhorzh R.T. : per. s angl. R.I. Stolpera. – M. : Progress, 2002. – 486 s.
9. Il'in E.P. *Differentsial'naya psikhologiya professional'noy deyatel'nosti* / Il'in E.P. – SPb. : Piter, 2008. – 432 s.
10. Kaneman D. *Prinyatie resheniy v neopredelennosti: Pravila i predubezhdeniya* / D. Kaneman, P. Slovik, A. Tverskiy : per. s angl. – H. : Gumanitarnyy centr, 2005. – 632 s.
11. Kononets' M.O. *Psikhologiya profesynoyi moral'nosti pidpryyemstv: teoriya ta suchasna praktyka* : [monohrafiya] // M.O. Kononets'. – K. : Omelia-L, 2013. – 166 s.
12. Maksymenko S.D. *Heneza zdiysnennya osobystosti* : [nauk. monohrafiya] / Maksymenko S.D. – K. : TOV «KMM», 2006. – 240s.
13. Maksymenko S.D. *Pro predmet ekonomichnoyi psykholohiyi ta yiyi mistse v systemi pidhotovky fakhivtsiv v Ukraini* / S.D. Maksymenko, L.M. Karamushka, O.V. Kredentser // *Aktual'ni problemy psykholohiyi. Tom 1.: Ekonomichna psykholohiya. Orhanizatsiyna psykholohiya. Sotsialna psykholohiya* : zb. nauk. prats' Instytutu psykholohiyi im. H.S. Kostyuka APN Ukrainy / za red. S.D. Maksymenka, L.M. Karamushky. – 2003. – Vyp. 11. – S.3-9.
14. Miller D. *Kultura i nraustvennoe razvitie* / Dzhoan Miller // *Psikhologiya i kultura* / Pod red. D. Macumoto. – SPb. : Piter, 2003. – S. 249-278.
15. Moskalenko V.V. *Podpryyemnytstvo yak predmet doslidzhennya ekonomichnoyi psykholohiyi* / V.V. Moskalenko // *Aktual'ni problemy psykholohiyi. Tom 1.: Ekonomichna psykholohiya. Orhanizatsiyna psykholohiya. Sotsialna psykholohiya* : zb. nauk. prats' Instytutu psykholohiyi im. H.S. Kostyuka APN Ukrainy / za red. S.D. Maksymenka, L.M. Karamushky. – 2003. – Vyp. 11. – S. 17-20.
16. Moskalenko V.V. *Sotsialna psykholohiya* : [pidruchnyk] / Moskalenko V.V. – [2-e vyd., vyprav. ta dopovn.] – K. : Tsentr uchbovoyi literatury, 2008. – 688 s.
17. Moskalenko V. *Suchasni napryamky doslidzhen' v ekonomichniy psykholohiyi* / V. Moskalenko // *Sotsialna psykholohiya*. – 2004. – # 2(4). – S. 3-18; – # 3(5). – S. 3-21.
18. Najt F.H. *Risk, neopredelennost' i pribyl'* / F.H. Najt; per. s angl. – M. : Delo, 2003. – 360 s.
19. Pachkovskyy Yu.F. *Psikhologiya pidpryyemnytstva* : [navch. posib.] / Pachkovskyy Yu.F. – K. : Karavela, 2006. – 408 s.

20. Petrunin Yu.Yu. *Этика бизнеса : [учеб. пособ.] / Yu.Yu. Petrunin, V.K. Borisov.* – [3-е изд., перераб. и доп.] – М. : Дело, 2004. – 400 с.
 21. *Problemy ehkomichejskoj psihologii. Tom 2. / pod red. A. Zhuravleva, A. Kuprejchenko.* – М. : ИП РАН, 2005. – 644 с.
 22. *Psihologiya pravstvennosti / Otv. red. A.L. Zhuravlev, A.V. Yurevich.* – М. : ИП РАН, 2010. – 508 с.
 23. Savchyn M.V. *Psykholohichnyy analiz problemy moral'noyi svidomosti ta samosvidomosti osobystosti / M.V. Savchyn // Pedagogika i psykholohiya profesiynoyi osvity.* – 2005. – # 4. – С. 115-131.
 24. Fominyh V.P. *Issledovanie social'no-psihologicheskikh faktorov determinatsii ehkonomicheskogo povedeniya predprinimatelej / V.P. Fominyh A.N. Zharova // Sovremennaya psihologiya: sostoyanie i perspektivy : tezisy dokladov na yubilejnoj nauch. konf. IP RAN (Moskva, 28-29 yanvarya 2002 g.)* – Т. 2. – М. : ИП РАН, 2002. – С. 254-255.
 25. Forrester K. *Biznes iz lyudskym oblychchiam / K. Forrester // Ukrayins'ky tyzhden'.* – 11-17.02.2011. – #6(171). – С. 36-37.
 26. Shihirev P.N. *Vozmozhna li etika biznesa? / P.N. Shihirev // Obschestvennye nauki i sovremennost'.* – 1997. – № 6. – С. 16-25.
 27. Cheeseman H.R. *Ethics and Social Responsibility of Business / H.R. Cheeseman // Contemporary Business Law.* – Englewood Cliffs, N.J. : Prentice-Hall, Inc., 1994. – P. 135-151.
 28. Friedman M. *The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits / M. Friedman // New York Times Magazine.* – September 13, 1970. – P. 32-33.
 29. Kahneman D. *Choices, values, and frames / D. Kahneman, A. Tversky // American Psychologist.* – 1984. – V. 39. – P. 241-291.
 30. Trevino L.K. *Managing Business Ethics: Straight Talk About How To Do It Right / L.K. Trevino, K.A. Nelson.* – N.-Y. : J. Wiley & Sons, 1995. – 332 p.
 31. Van Raaij W.F. *Economic Psychology Between Psychology and Economics: An Introduction / W.F. Van Raaij // Apply Psychology: An International Review.* – 1999. – № 48(3). – P. 263-272.
- Література**
1. Адорно П.В. *Проблемы философии морали / Адорно П.В.; пер. с нем. М.А. Хорькова* – М. : Республика, 2000. – 239 с.
 2. Акімова І. *Соціальна відповідальність бізнесу в Україні: бар'єри, стимули та перспективи / І. Акімова, О. Осінкіна.* – К. : Стило, 2007. – С. 41-44.
 3. Алексина П.А. *Прикладная этика : [учеб. пособ.] / Алексина П.А.* – М. : Изд-во РУДН, 2004. – 210 с.
 4. Балл Г.О. *Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах) / Г.О. Балл.* – Рівне : Видавець Олег Зень, 2007. – 172 с.
 5. Бех М.Д. *Психологические основы нравственного развития личности : автореф. дис. на соискание науч. степени докт. психол. наук : спец. 19.00.07 "Педагогическая и возрастная психология" / М.Д. Бех* – К., 1992. – 42 с.
 6. Боришевський М.Й. *Психологічні закономірності розвитку духовності особистості : [монографія] / М.Й. Боришевський, О.В. Шевченко, Н.Д. Володарська й ін.; за заг. ред. М.Й. Боришевського. (Розділ 2).* – К. : Педагогічна думка, 2011. – С. 8-39.
 7. Винославська О.В. *Технологія формування професійної етики менеджерів / О.В. Винославська // Технології роботи організаційних психологів : [навч. посібник] / за наук. ред. А.М. Карамушки.* – К. : ІНКОС, 2005. – С. 170-191.
 8. Де Джордж Р.П. *Деловая этика : [учебник] / Де Джордж Р.П. : пер. с англ. Р.И. Столлера.* – М. : Прогресс, 2002. – 486 с.
 9. Ильин Е.П. *Дифференциальная психология профессиональной деятельности / Ильин Е.П.* – СПб. : Питер, 2008. – 432 с.
 10. Канеман Д. *Принятие решений в неопределенности: Правила и предубеждения / Д. Канеман, П. Словик, А. Шверски : пер. с англ.* – Х. : Гуманитарный центр, 2005. – 632 с.
 11. Кононець М.О. *Психологія професійної моральності підприємців: теорія та сучасна практика: [монографія] / М.О. Кононець.* – К. : Омега-А, 2013. – 166 с.
 12. Максименко С.Д. *Тенеза здійснення особистості : [наук. монографія] / Максименко С.Д.* – К. : ПТОВ «КММ», 2006. – 240 с.
 13. Максименко С.Д. *Про предмет економічної психології та її місце в системі підготовки фахівців в Україні / С.Д. Максименко, А.М. Карамушка, О.В. Креденциер // Актуальні проблеми психології. Том 1.: Економічна психологія. Організаційна психологія. Соціальна психологія : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка, А.М. Карамушки.* – 2003. – Вип. 11. – С. 3-9.
 14. Миллер Д. *Культура и нравственное развитие / Джеран Миллер // Психология и культура / Под ред. Д. Мацумото.* – СПб. : Питер, 2003. – С. 249-278.
 15. Москаленко В.В. *Підприємництво як предмет дослідження економічної психології / В.В. Москаленко // Актуальні проблеми психології. Том 1.: Економічна психологія. Організаційна психологія. Соціальна психологія : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка, А.М. Карамушки.* – 2003. – Вип. 11. – С. 17-20.
 16. Москаленко В.В. *Соціальна психологія : [підручник] / Москаленко В.В.* – [2-е вид., виправ. та доповн.] – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 688 с.
 17. Москаленко В. *Сучасні напрямки досліджень в економічній психології / В. Москаленко // Соціальна психологія.* – 2004. – № 2(4). – С. 3-18; – № 3(5). – С. 3-21.
 18. Найт Ф.Х. *Риск, неопределенность и прибыль / Ф.Х. Найт; пер. с англ.* – М. : Дело, 2003. – 360 с.
 19. Пачковский Ю.Ф. *Психология предпринимательства : [навч. посіб.] / Пачковский Ю.Ф.* – К. : Каравела, 2006. – 408 с.
 20. Петрунин Ю.Ю. *Этика бизнеса : [учеб. пособ.] / Ю.Ю. Петрунин, В.К. Борисов.* – [3-е изд., перераб. и доп.] – М. : Дело, 2004. – 400 с.
 21. *Проблемы экомической психологии. Том 2. / под ред. А. Журавлева, А. Купрейченко.* – М. : ИП РАН, 2005. – 644 с.
 22. *Психология нравственности / Оtv. ред. А.А. Журавлев, А.В. Юревич.* – М. : ИП РАН, 2010. – 508 с.
 23. Савчин М.В. *Психологічний аналіз проблеми моральної свідомості та самосвідомості особистості / М.В. Савчин // Педагогіка і психологія професійної освіти.* – 2005. – № 4. – С. 115-131.
 24. Фоминых В.П. *Исследование социально-психологических факторов детерминации экономического поведения предпринимателей / В.П. Фоминых А.Н. Захарова // Современная психология: состояние и перспективы : тезисы докладов на юбилейной науч. конф. ИП РАН (Москва, 28-29 января 2002 г.)* – Т. 2. – М. : ИП РАН, 2002. – С. 254-255.
 25. Форрестер К. *Бізнес із людським обличчям / К. Форрестер // Український тиждень.* – 11-17.02.2011. – №6(171). – С. 36-37.

26. Шихирев П.Н. Возможна ли этика бизнеса? / П.Н. Шихирев // *Общественные науки и современность*. – 1997. – № 6. – С. 16-25.

27. Cheeseman H.R. *Ethics and Social Responsibility of Business* / H. R. Cheeseman // *Contemporary Business Law*. – Englewood Cliffs, N.J. : Prentice-Hall, Inc., 1994. – P. 135-151.

28. Friedman M. *The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits* / M. Friedman // *New York Times Magazine*. – September 13, 1970. – P. 32-33.

29. Kahneman D. *Choices, values, and frames* / D. Kahneman, A. Tversky // *American Psychologist*. – 1984. – V. 39. – P. 241-291.

30. Trevino L.K. *Managing Business Ethics: Straight Talk About How To Do It Right* / L.K. Trevino, K.A. Nelson. – N.-Y. : J. Wiley & Sons, 1995. – 332 p.

31. Van Raaij W.F. *Economic Psychology Between Psychology and Economics: An Introduction* / W.F. Van Raaij // *Apply Psychology: An International Review*. – 1999. – № 48(3). – P. 263-272.

Кононець М.О.,

к.психол.н., доцент, доцент кафедри психології і педагогіки,

Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського, mariakononets@yandex.ru

Винославська О.В.,

к.психол.н., професор, професор кафедри психології і педагогіки,

Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського, olenavynoslavska@gmail.com

Україна, м. Київ

ПСИХОЛОГІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОРАЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМЦЯ В СИСТЕМІ ГУМАНІТАРНИХ І СОЦІАЛЬНИХ НАУК

У статті розкривається місце психології професійної моральності підприємця в системі гуманітарних і соціальних наук, визначені її об'єкт, предмет й основні завдання. Аналізуються її взаємозв'язки з такими суміжними областями наукового знання як культура, етика, психологія й економіка. Встановлено, що психологія професійної моральності підприємця є комплексним міждисциплінарним знанням, основу якого складають принципи, методи й результати досліджень, накопичені в психології підприємництва, психології моральності й професійній етиці підприємця.

Ключові слова: культура, психологія моральності, психологія підприємництва, професійна етика, професійна моральність підприємця.

УДК 159.922.73:615.851

Матейко Н.М.,

доцент, к.психол.н., доцент кафедри загальної та клінічної психології

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» mmt2807@ukr.net

Україна, м. Івано-Франківськ

ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ЕМОЦІЙНИХ ПОРУШЕНЬ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ ПІСКОВОЇ ПСИХОТЕРАПІЇ

У статті представлено результати емпіричного дослідження дітей та підлітків, які тимчасово перебувають в центрі соціально-психологічної реабілітації, які свідчать про зниження показників пам'яті, уваги, сприймання, відсутність високих інтелектуальних здібностей, слабкість мислительних операцій та схильність до конкретного мислення, тривожність, агресивні тенденції, яскраво виражене почуття самотності. Доведено необхідність здійснення заходів індивідуально-психологічної реабілітації з використанням піскової психотерапії.

Ключові слова: психологічна реабілітація, емоційні розлади, розлади прив'язаності, піскова психотерапія.

Постановка проблеми. Негативні тенденції сучасного життя спричиняють виникнення фрустрації не тільки у дорослих, які прагнуть життєвої опори, але й у дітей та підлітків. Найбільш незахищеними, як правило, є особи, позбавлені батьківського піклування, діти-сироти, діти, які вилучаються із батьківської сім'ї внаслідок нездатності батьків здійснювати в повній мірі свій обов'язок і передаються в органи державної опіки до моменту усиновлення чи на період примусового лікування батьків.

У кожної дитини виявляється власний комплекс наслідків депривації, травматизації, власний сімейний досвід із характерними дефіцитарністю та деструктивністю, різні потреби в компенсації. Як зазначають дослідники, у таких дітей спостерігаються всі форми депривації: сенсорна, когнітивна, емоційна, депривація ідентичності [1].

Як правило, такі діти змалечку отримують досвід жорстокого ставлення, наслідками якого можуть бути як фізичні пошкодження, проблеми з репродуктивним здоров'ям, так і психологічні та поведінкові (алкоголізм та наркоманія, погіршення пізнавальних здібностей, злочинна, жорстока поведінка, депресія і тривога, затримка в розвитку, порушення харчування та сну, почуття сорому і провини, гіперактивність, погані взаємостосунки, погана успішність, низька самооцінка, посттравматичні стресові розлади, суїцидальна поведінка й аутоагресія) та інші [2, С.42-45].

Дослідники наголошують, що психологічні наслідки насильства є різними залежно від віку дитини. Зокрема, Н.К. Асанова стверджує, що у дошкільників загальними симптомами є тривога, нічні кошмари, загальний посттравматичний стресовий розлад, «уникаюча поведінка», депресія, боязкість, агресія, антисоціальна і неконтрольована поведінка, невідповідна віку сексуальна поведінка. Для дітей шкільного віку характерні страх, невротичні розлади, агресія, нічні кошмари, ускладнення в школі, гіперактивність, регресивна поведінка. У підлітків частіше спостерігалися депресії, суїцидальна та самошкодуюча поведінка, соматичні скарги, протиправні дії, втечі з дому і зловживання наркотичними речовинами [3, С.16-45].

Боулбі Дж. (1973) використав термін «прив'язаність», що відображає прагнення до близькості з іншою людиною і намагання цю близькість зберегти.

Глибокі емоційні зв'язки зі значущими людьми є основою і джерелом життєвих сил. Сильна прив'язаність до батьків дає дитині можливість розвинути базову довіру до світу і позитивну самооцінку, тоді як різні варіанти її порушень, перебування в умовах атмосфери недостатності емоційного тепла та не прив'язаності до матері чи особи, яка її замінює, може розвинути ряд порушень психічного здоров'я, які можуть бути важкими і навіть незворотними. Це може проявлятися лякливостю, пригніченістю, агресивністю, нерозбірливістю у стосунках та істотно впливають на весь подальший розвиток дитини.

Таким чином, перебування в ситуації спотворених батьківсько – дитячих стосунків та розладу механізмів прив'язаності, призводить до цілого спектру емоційних, особистісних, поведінкових та інших психологічних проблем.

Метою роботи є дослідження специфіки емоційних порушень у дітей та підлітків, тимчасово позбавлених батьківського піклування, та надання їм психотерапевтичної допомоги.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що інтерес до діагностики та систематизації дитячих депривацій та емоційних розладів, які при цьому виникають, існує здавна. В літературі є спільна думка про важливість батьківського (перш за все материнського) виховання дитини особливо в перші 1-3 роки (Langmeier J., Matejcek Z.).

Виділяють наступні типи порушення прив'язаності.

Негативна, невротична прив'язаність розвивається при зневажанні чи, навпаки, гіперопіці. Дитина свідомо провокує в дорослих дратівливість, покарання, тобто «негативну увагу».

Амбівалентна прив'язаність розвивається при непослідовності та істеричності дорослих, коли на зміну ніжності настають побої. Така поведінка дорослих не дає можливості дитині навчитися пристосовуватися до батьків і свідчить про подвійне ставлення від ласки до зневаги і уникнення.

Прив'язаність за типом уникання формується після болючого розриву стосунків з близьким дорослим. Дитина або «затрагас» в стані горя, або сприймає розрив як зраду, вважає, що дорослі зловживають її довірою і своєю силою. Дитина з таким типом розладів замкнута, понура, уникає довірливих стосунків, але може любити звірів. Головною життєвою установкою є відсутність довіри до навколишніх.

Дезорганізована прив'язаність розвивається в дітей, які пережили жорстокість та насилля і при цьому ніколи не мали досвіду прив'язаності. Така дитина намагається вижити, руйнуючи межі і правила у стосунках, поважає більше того, хто сильніший. Такий тип порушень прив'язаності найважче піддається корекції [4, С.71-79].

Автори М.Д. Ainsworth, (1962), D. Alkon, (1971), Вострокнутов Н.В., 2000; Алексеева Л.О., 1979; Кошелева А.Д., 2001; Мухамедрахимов Р.Ж., 1994; Римашевская М.В., Кремнева Л.Ф., 2003;) та ін. підкреслювали важкі наслідки тривалої депривації, стійкості та глибини ураження особистості, яка потім формувалася, на значно зниженому рівні, з психопатологічним ухилом, схильністю до правопорушень і навіть психозів.

Дослідники доводять, що чим з більш раннього віку присутній фактор депривації, тим більше він патогенний та значущий для подальшого розвитку дитини (Антропов Ю.Ф., 2001; Вандиш В.В., 1994).

Встановлено, що при феномені «соціального сирітства» деприваційні та психогенні розлади носять змішаний характер. Відзначається високий ризик фіксації в дітей адинамічних і тривожних станів із соматоморфними порушеннями, затримкою психічного розвитку, а також особистісною дисгармонією з комплексними переживаннями та «соціальною інфантильністю» (Голик А.Н., Зиньковский А.К., 1998; Калачева И.О., Карнаухова Е.Н., 1998; Кантонистова Н.С., 1990; GoedeM., 1997; NoakP., PuschnerB., 1999).

Дослідження Г.М. Волкової (1998) підтверджують, що багатодітні сім'ї належать до високого ризику з низькою якістю життя багатьох функцій: економічної, виховної, оздоровчої, психологічної. Найбільш характерними порушеннями психологічного клімату в сім'ї є висока частота конфліктів.

На основі статистичного аналізу В.В. Ковальов розподілив значення патогенних факторів у виникненні невротів у дітей та підлітків наступним чином: хронічна психотравмуюча сімейна ситуація; дефекти виховання; шкільні конфлікти; гостра психічна травма; побутове пияцтво та алкоголізм батьків. Така поліетіологічність межових психічних та поведінкових розладів передбачає важливість дослідження факторів середовища їх походження, а також в синергізмі індивідуальних факторів та факторів середовища.

Таким чином, перебуваючи в ситуації спотворених батьківсько – дитячих стосунків та розладу механізмів прив'язаності, діти отримують цілий спектр емоційних, особистісних, поведінкових та інших психологічних проблем, який дуже часто лежить у площині так званих межових станів.

Як зазначає більшість дослідників, межові психічні розлади у дітей, включаючи емоційні та поведінкові

порушення, можуть бути наслідком різноманітного набору специфічних факторів ризику (від неповної, багатодітної сім'ї, конфліктних стосунків та розлучення батьків до емоційного нехтування, насильства та жорстокої поведінки з дитиною) і можуть призводити до різноманітних наслідків (Baer J.S., Ban N.M., 1998; Hoffmann J.P., 1993).

Для дітей шкільного віку характерними є страх, невротичні розлади, агресія, нічні кошмари, гіперактивність, регресивна поведінка. У підлітків частіше спостерігалися депресії, суїцидальна та самоушкоджуюча поведінка, соматичні скарги, протиправні дії, втечі з дому і зловживання наркотичними речовинами [3, С.16-45].

З метою встановлення особливостей функціонування емоційної сфери було проведено емпіричне дослідження дітей, які тимчасово перебувають в центрі соціально-психологічної реабілітації м. Івано-Франківськ. Це заклад соціального захисту, створений для тривалого (стаціонарного) або денного перебування дітей віком від 3 до 18 років, які опинились у складних життєвих обставинах, з наданням їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги. Тобто сюди потрапляють діти, які в умовах батьківської чи прийомної сім'ї зазнали впливу насильства як психологічного так і фізичного.

Емпіричне дослідження функціонування психічної сфери педагогічно занедбаних дітей молодшого шкільного віку проводилось в два етапи. На першому етапі відібрано осіб, у яких відсутні хронічні соматичні захворювання і які за станом фізичного та психічного здоров'я віднесені здебільшого до II групи здоров'я (80% – II група, 20% – III група здоров'я). Всі обстежувані належать до основної групи з фізкультури.

До дослідної групи було віднесено 30 дітей молодшого шкільного віку та підлітків віком від 11 до 16 років, які тимчасово перебувають у центрі соціально-психологічної реабілітації м. Івано-Франківськ. На другому етапі проведено емпіричне дослідження стану пізнавальної та емоційної сфери дітей дослідної групи.

Дослідження пізнавальної сфери проводили з використанням наступних методик. Для дослідження пам'яті використовували методіку «Піктограми» та «Запам'ятовування 10 слів» А.Р. Лурії, рівень розвитку уваги досліджували за методикою «Коректурна проба» Б. Бурдона, діагностування сприймання здійснювали за методикою Немова Р.С. «Чого не вистачає на картинках?». Особливості мислення досліджували за допомогою тесту «Прогресивні матриці» Дж. Равена (кольоровий варіант) та методики «Порівняння понять».

Дослідження емоційної сфери проводили за допомогою проєктивних методик «Колірний тест» М. Люшера та «Неіснуюча тварина». Для дослідження самооцінки використовували проєктивну методіку «Сходінки». Для підлітків використовували «Шкалу самооцінки ситуативної тривожності» Спілбергера-Ханіна, опитувальник депресії Зунге та опитувальник «Міні-мульти».

Як свідчать результати дослідження, отримані за методикою «Запам'ятовування 10 слів», у дітей досліджуваної групи високий рівень запам'ятовування

характерний для $30,0 \pm 10,2$, середній – у $40,0 \pm 10,5$ та низький $30,0 \pm 10,2$. Середній рівень розвитку уважності простежується у $20,0 \pm 8,9$ обстежуваних та низький рівень розвитку уваги у $80,0 \pm 8,9$ дітей. Високих показників уважності і сприймання не виявлено, спостерігається середній рівень сприймання ($40,0 \pm 10,5$) і низький $60,0 \pm 10,5$.

Дослідження рівня інтелектуального розвитку, який здійснювали за допомогою тесту «Прогресивні матриці» Дж.Равена, виявили низький рівень розвитку інтелекту у $70,0 \pm 10,2$, середній рівень розвитку інтелекту спостерігається у $30,0 \pm 10,2$. Характерно, що високий рівень інтелектуальних здібностей у дітей центру відсутній.

При виконанні завдань методики «Порівняння понять», дітям дослідної групи було важко виділяти суттєві ознаки подібності та відмінності, не одразу розуміли завдання, часто називали другорядні ознаки порівнюваних понять, що може свідчити про слабкість таких операцій як аналіз, синтез, узагальнення та схильність до конкретного мислення.

Дослідження емоційної сфери дітей, яке проводили за допомогою проєктивних методик «Неіснуюча тварина». Аналіз малюнків дітей показав, що практично у всіх збіднена уява, низький загальнокультурний рівень, прояви негативізму, агресивності, депресії, асоціальної спрямованості, що є свідченням байдужого ставлення до них зі сторони сім'ї. Спостерігається емоційна нестійкість, лабільність настрою.

У підлітковій дослідній групі за даними опитувальника «Шкала Зунге» зафіксовано три рівні депресивних станів: легка депресія – 20%, субдепресія – 70% та істинний депресивний стан -10% досліджуваних.

За методикою «Шкала самооцінки ситуативної тривожності» Спілбергера-Ханіна зафіксовано високий рівень вияву реактивної тривожності у 80% досліджуваних та середній – у 20%; аналогічною є особистісна тривожність. Результати дослідження опитувальника «Міні-мульт» показали підвищені результати за базовими шкалами депресії (D), істерії (Hy), психопатії (Pd) та паранояльності (Pa).

За даними тесту М.Люшера було виявлено у всіх 100% дітей ознаки тривоги, стресу, агресивні тенденції, яскраво виражене відчуття самотності, власної непотрібності, невпевненості у собі, не задоволеність своїми стосунками із оточуючими. Досліджувані надмірно чутливі до того, як до них ставляться навколишні, прагнуть до спілкування, стосунків, заснованих на близькості і розумінні, прив'язаності, захисті, співчутті. Для підлітків характерною є тривожність, фрустрація потреби в перспективі та надії на краще, спостерігається прагнення до спокою, відпочинку, а також незадоволення ставленням до самого себе, негативне ставлення до ситуації.

Таким чином, у дітей, які тимчасово перебувають в центрі соціально-психологічної реабілітації простежується зниження показників пам'яті, уваги, сприймання, відсутність високого рівня інтелектуальних здібностей, слабкість мислительних операцій та схильність до конкретного мислення. Спостерігається низький загальнокультурний рівень, прояви негативізму,

депресії. У всіх вікових групах характерна тривожність, агресивні тенденції, яскраво виражене почуття самотності, власної непотрібності, невпевненості у собі, незадоволеність стосунками із навколишніми.

Така ситуація підтверджує, що діти, які мали досвід негативного чи жорстокого ставлення, частіше від своїх благополучних однолітків переживають почуття провини, сорому, для них характерна переконаність у власній неповноцінності, у тому, що «я гірший за всіх». Внаслідок цього дитині важко домогтися поваги навколишніх, успіху, спілкування з однолітками ускладнене.

Можна стверджувати, що виховання дітей в батьківських сім'ях здійснювалося здебільшого по типу гіпоопіки, тобто недостатністю соціальної допомоги та соціального керівництва в отриманні інформації про навколишній світ). Це призвело до невміння гальмувати свої емоції і бажання, імпульсивності, відсутності почуття відповідальності. Неприятливі умови соціального середовища, які впливали на дитину, призвели не лише до відставання в отриманні знань та інформації про навколишній світ, але й до стійких порушень психічної сфери, значний рівень психологічного неблагополуччя дитини. Тому риси патологічної незрілості емоційно-вольової сфери, підвищеної навіюваності у цих дітей часто поєднуються з недостатнім рівнем знань і уявлень, необхідних для засвоєння навчальних предметів, що призвело до важкої форми педагогічної занедбаності.

За даними авторів (Nader K. Rynoos RS. Fairbanks L. Frederick C., 1990) передумовою попередження подальшого розвитку емоційних розладів є зниження емоційного дискомфорту, тоді як за відсутності спеціальної профілактичної роботи розлади можуть проявлятися більш, ніж у 70% дітей і підлітків, які пережили психотравму [5, С.1526-1530].

Одним з найбільш ефективних інструментів психотерапевтичної та реабілітаційної роботи з жертвами насилля, спрямованим на вирішення особистісних проблем, є пісочна терапія (sandplay, sandtherapy). Тому психологічну реабілітацію дітей та підлітків, які перебувають в центрі соціально-психологічної реабілітації, ми здійснювали за допомогою пісочної психотерапії.

Основним атрибутом юнгіанської пісочної психотерапії є піднос розміром 50 x 70 x 7 см, пофарбований зсередини в голубий колір, що символізує небо і воду, і заповнений піском. Біля підносу з піском знаходяться різноманітні предмети: іграшки, прикраси, біжутерія, природні матеріали, тварини, казкові персонажі тощо, які використовувалися при вибудовуванні пісочної композиції. Слід відзначити, що робота в пісочній терапії може проводитись як із застосуванням іграшок та різноманітних предметів, так і самого лише піску, якому надають найрізноманітнішої форми.

Створення пісочної композиції не вимагає особливих вмінь. Роботи можуть бути як особливо простими, так і складними, єдиним критерієм успішності роботи є її неповторність, динаміка.

Ми дотримувалися класичних принципів юнгіанської пісочної терапії, одним з яких був принцип «відстроченої інтерпретації», тобто не даючи ніяких

коментарів з приводу композицій протягом усього терапевтичного циклу (від 10 сеансів і більше). Однак ми ретельно аналізували кожен піднос, діагностували основну проблематику клієнта, а також динаміку терапевтичного процесу з вибору предметів і їх розташування у просторі пісочниці, характеру роботи з піском і водою. Важливим було відслідковування предметів, які використовувалися клієнтом у наступних роботах на наступних психотерапевтичних сесіях.

В процесі роботи цінним є те, що коли пісочна робота розбирається, вона інтерналізується клієнтом, тобто він залишає спогад про створений ним образ, залишаються в пам'яті етапи створення роботи. Багаторазове руйнування композиції по закінченні сеансу і вибудовування на наступній сесії нової роботи сприяло відновленню відчуття безпеки, довіри, зниження базової тривоги, що було вкрай корисним в роботі з базовими розладами.

Таким чином, використання піскової терапії спонукало дитину створювати власний світ, забезпечувало шлях до думок і почуттів, що зазвичай ховаються від свідомого сприйняття в умовах відчуття свободи та безпеки самовираження. Надання кваліфікованої психотерапевтичної допомоги на етапі перебування в центрі соціально-психологічної реабілітації є важливим компенсаторним чинником хорошої адаптації дітей та засобом психопрофілактики емоційних та поведінкових розладів.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, психологічну реабілітацію дітей та підлітків слід здійснювати за допомогою піскової психотерапії, яка допомагає реалізовувати власні бажання у безпечних умовах, перепрацьовувати загрозливі для усвідомлення паттерни поведінки, віднаходити самозцілюючі можливості психіки у творчому процесі. Перспективами дослідження є проведення групової піскової терапії у гомогенних, відповідно до психічної травми, групах.

Література

1. Berezin S.V., Liseckij K.S. *Narkomanija glazami semejnogo psihologa*. SPb., 2005
2. Гайдаренко Н.В. Психологические последствия жестокого обращения с детьми / Н.В. Гайдаренко, Н.Д. Ярославцева // Актуальные проблемы современного детства : сб. науч. тр. – М., 1994. – Вып. 3. – С.42-45
3. Асанова Н.К. Жестокое обращение с детьми: основные методологические вопросы, практические и правовые аспекты / Н.К. Асанова // Руководство по ВЛАДОС, 1997. – С.16-45
4. Пилягина Т.Я., Дубровская Е.В. Нарушения привязанности как основа формирования психопатологических расстройств в детском и подростковом возрасте // Мистецтво лікування. – 2007. - № 6. – С. 71–79
5. Nader K, Pynoos RS, Fairbanks L, Frederick C. Children's PTSD reactions one year after a spinner attack at their school // *American Journal of Psychiatry*. 1990. Vol. 147. P. 1526-1530
6. Насилие в семье: Особенности психологической реабилитации. Учебное пособие / Под ред. Н.М. Платоновой и Ю. П. Платонова. — СПб.: Печь, 2004.- 154с.

References

1. Berezin S.V., Liseckij K. S. *Narkomanija glazami semejnogo psihologa*. SPb., 2005
2. Haidarenko N.V. *Psykholohicheskye posledstvyia zhestokoho obrashcheniya s detmy* / N.V. Haidarenko, N.D. Yaroslavl'tseva // *Aktualnye problemu sovremennoho detstva : sb. nauch. tr.* – М., 1994. – Vyp. 3. – S.42-45
3. Asanova N.K. *Zhestokoe obrashchenye s detmy: osnovnye metodologicheskye voprosy, prakticheskye y pravovye aspekt* / N.K. Asanova // *Rukovodstvo po VLADOS*, 1997. – S.16-45
4. Pylyahyna H.Ya., Dubrovskaya E.V. *Narusheniya pryv'язannosti kak osnova formirovaniya psykhopatolohicheskyykh rasstroystv v detskom y podrostkovom vozraste* // *Mystetstvo likuvannia*. – 2007. - # 6. – S. 71–79
5. Nader K, Pynoos RS, Fairbanks L, Frederick C. *Children's PTSD reactions one year after a spinner attack at their school* // *American Journal of Psychiatry*. 1990. Vol. 147. P. 1526-1530
6. *Nasylye v seme: Osobennosti psykholohicheskoy reabylytatsyy. Uchebnoe posobyie* / Pod red. N.M. Platonovoy i Yu.P. Platonova. — SPb.: Rech, 2004.- 154s.

Mateiko N.M.,

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of General and Clinical Psychology of State University "Vasyl Stefanyk Precarpathian National University" mnm2807@ukr.net

Ukraine, Ivano-Frankivsk

PSYCHOLOGICAL REHABILITATION OF EMOTIONAL DISORDERS OF CHILDREN AND ADOLESCENTS BY MEANS OF SANDPLAY THERAPY

The article presents the results of empirical research on children and adolescents who are temporarily staying in the center of social and psychological rehabilitation, which show decline in memory, attention, perception, lack of high intellectual abilities, mental action and the tendency to concrete thinking, anxiety, aggression and clearly defined feeling of loneliness. The necessity for implementation of individual-psychological rehabilitation methods by means of sandplay therapy is proven.

Key words: psychological rehabilitation, emotional disorders, attachment disorders, sandplay therapy.

УДК 159.922

Пагава О.В.,

*к.психол.н., завідувач кафедри педагогіки та психології**Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти**Україна, м. Сєвєродонецьк*

КІБЕРБУЛІНГ ЯК ВІДЧУТТЯ ІНДИВІДА ВІД УМОВ «МЕРЕЖЕВОГО» СУСПІЛЬСТВА

У статті розглянуто питання інформатизації суспільства. Значна увага приділяється ролі інформаційно-комунікативних технологій у життєдіяльності індивіда. Провідне місце посідає проблема віртуального спілкування та його впливу на психосоматичний стан людини, формування та розвиток її ціннісних орієнтацій, морально-духовних норм, соціальних стереотипів, установок тощо. Особливе значення надається обґрунтуванню соціальних та психологічних особливостей, що детермінують новітню форму агресії: кібербулінг. Окрім того, у статті окреслено шляхи його профілактики.

Ключові слова: інформація, «мережewe» суспільство, кібербулінг, інформаційні технології, соціальні мережі, Інтернет, психологічна проблема, інформаційний тиск, особистість.

Постановка проблеми. В середині ХХ століття значно збільшився потік інформації. Оскільки основним її призначенням є використання, вона стала представляти інтерес для різних категорій людей. Поступово інформаційні технології почали витісняти досягнення науково-технологічного прогресу. Згодом вони стали являти собою не лише один з найважливіших ресурсів, а й одну з рушійних сил розвитку людського суспільства. І зараз вони відіграють роль тієї стратегічно важливої галузі, що впливає на всі сторони життєдіяльності особистості у будь-якій державі. Вони охопили практично всі сфери людського буття [5]. Уявити сучасну людину без мобільного телефону, комп'ютера, ноутбука або планшета вже неможливо.

Соціолог М. Кастельс назвав суспільство, що існує зараз, «мережевим» [12]. Епоха інформаційного ресурсу поступово підкоряє собі людину. Інформація примушує наш мозок працювати інакше, що впливає на наші думки, примушує нас випробовувати інші почуття, інакше вести себе. І хоча ми безпосередньо не відчуваємо зміни в наших нейронах, досвід частоти повторення залишає свій слід в людському мозку. Як вважають дослідники, останній не змінювався так швидко та радикально з часів первісної людини, що змогла значно полегшити собі життя, винайшовши знаряддя праці. Пристосовуючись до нових технологій, наш мозок втрачає також базові соціальні навички. Нам все важче читати чужу міміку під час бесіди або вгадувати емоцію по ледь помітному жесту. Ми починаємо помилково тлумачити традиційне невербальне спілкування, через що погіршується наша соціальна поведінка.

В ХХ ст. стимулятором мозку був телевізор, сьогодні – це Інтернет. Однією з найважливіших особливостей Інтернет-простору є його глобальний характер, що дозволяє здійснювати миттєвий зв'язок [7]. Коли нам хочеться розважитися або посперечатися, наприклад, про політику, ми заглядаємо в Інтернет. Він дає змогу завантажувати музику, обмінюватися миттєвими повідомленнями з друзями, листуватися електронною поштою з колегами по роботі. Однак поряд із цим кожна

година роботи за комп'ютером на півгодини скорочує час вкрай важливого традиційного спілкування [11].

У сучасному суспільстві Інтернет являє собою величезний інформаційний банк, основи використання якого дуже багатогранні. Мережа Інтернет дає як величезну можливість, так і необмежену свободу для створення різної інформації [5]. Інтернет-середовище залучає в контакт найрізноманітніші суспільства і культури [17]. За останніми даними світової інтернет-статистики Інтернетом користується приблизно 18 500 000 українців, що складає 41,8 % від загальної кількості населення країни [16]. Як виявляється, найактивнішими користувачами мережі Інтернет є діти. Статистика свідчить, що в Україні нею користується близько 200 тисяч дітей у віці від 5 до 18 років. І з кожним роком кількість юних користувачів збільшується приблизно на 30 % [19]. Молоде покоління називають «цифровим від народження», бо воно з'явилося на світ, в якому вже панували комп'ютери, Інтернет та мобільні телефони. Завітати до бібліотеки – це екзотика для сучасної молоді, бо чи не від народження вона користується великою кількістю онлайн-пошукових систем таких, як Google, Yahooo й т. ін. [5].

Вплив на людину досягнень інформаційного суспільства є очевидним. Останнім часом відбувається зміна психічних станів, швидке поширення та засвоєння інформації впливає на якісні зміни у формуванні та розвитку особистості. Деформації піддаються духовність, ціннісні орієнтації, розумові здібності людини, що приводить до виникнення безлічі соціально-психологічних проблем в житті особистості. Сьогодні все більше паплюжаться та кривдяться моральні норми та критерії, породжуються неадекватні соціальні стереотипи та установки, формуються помилкові орієнтації. Деструктивному впливу піддається також психоемоційна сфера особистості. На сучасному етапі набуває поширення дослідження проблеми інформаційного стресу [4]. Людині нелегко швидко переключитися з одного виду діяльності на інший, що в свою чергу приводить до неадекватних реакцій, неприйняття, відторгнення, втоми, агресії тощо [12].

Сучасний дослідник, психіатр за фахом, Г. Смол вважає, що довготривале занурення у віртуальний світ не тільки викликає психічну втому, спустошеність, роздратованість, але є «техногенним виснаженням мозку» [23]. Деякі дослідники зауважують, що активне впровадження Інтернету в життя створило феномен залежності від нього. Обривається зв'язок з родиною, друзями, більшість часу віддається роботі з комп'ютером. Спостереження показують, що люди стають замкненими, дратівливими, агресивними, живуть в своєму світі комп'ютерного середовища [12]. Люди, що проводять години в соціальних мережах, характеризуються неадекватністю самооцінки, втратою почуття перспективи, безпричинним песимізмом, зовнішньою пасивністю, бескомпромісністю. В сучасному світі ведеться активна дискусія з приводу новітньої форми агресії, що здійснюється у віртуальному середовищі з метою образити, скривдити, принизити людину, – кібербулінгу. На сьогодні це одна з найпоширеніших форм насильства. Оскільки дане явище набирає обертів як у світі, так і в Україні, нагальним стало питання профілактики цього виду насильства, особливо серед дітей і молоді [19].

Мета статті – дослідити соціальні та психологічні особливості, що детермінують кібербулінг, та розглянути шляхи його профілактики.

Виклад основного матеріалу. Фахівці з інформаційних технологій стверджують, що головна їхня мета полягає в тому, щоб людям у будь-якому куточку планети стало краще жити. Реалізація певних проєктів дозволить ефективно розвивати міжнародне співробітництво, спільно вирішувати не лише економічні, а й екологічні, військові, правові та інші проблеми, в тому числі в освіті, туризмі, культурі. В результаті має відбутися інтеграція державних, банківських, громадських структур та виробництв.

Представники низки держав, члени міжнародного співтовариства, заявляють, що інформаційні технології стають основою для створення глобальної економіки. На їхню думку, вони здатні прискорити економічне зростання у різних країнах, сприяти викоріненню бідності та ефективній інтеграції держав у глобальну економіку. Тож, саме через це вони набувають поширення в електронній комерції, забезпечуючи доступ до фінансових ринків, сприяючи вирішенню проблем, пов'язаних із збільшенням зайнятості населення, припливом інвестицій, особливо в малий і середній бізнес, виступаючи таким чином головним інструментом управління компанією, контролю за витратами, способом збільшення продуктивності праці і доходів, а також засобом аналізу фінансової та виробничої діяльності, оцінки ефективності бізнесу, маркетингу, управління взаєминами з клієнтами тощо [12;15].

В управлінні державою, як вважають деякі дослідники, використання інформаційних технологій допомагає державним органам контролювати збір податків і витрати, збирати статистику та виконувати інші функції, спрямовані на зміцнення держави [8;9]. Провідна роль у цьому напрямку належить впровадженню електронного урядування, що дозволить кожному громадянину мати вільний доступ до

інформації, користуватися нею задля забезпечення особистого і суспільного розвитку з метою підвищення якості життя в цілому [27]. На думку фахівців, електронне урядування здатне змінити саму природу влади, зробити її більш прозорою та підконтрольною громадськості, забезпечуючи реальну участь громадян у суспільно-політичних процесах, що в свою чергу вплине на створення нормальних умов для розвитку бізнесу, поліпшення інвестиційного клімату, зростання економіки в державі, і, врешті-решт, покращить рівень життя населення в цілому. Але, насамперед, головною метою є досягнення світових стандартів якості електронних адміністративних послуг, відкритість та прозорість дій влади для звичайних громадян, представників бізнесу та громадських організацій. Управління державною владою за допомогою систем локальних інформаційних мереж та сегментів глобальної інформаційної мережі забезпечить функціонування органів влади в режимі реального часу та зробить максимально простим і доступним щоденне спілкування з ними. Впровадження електронного урядування в Україні матиме також корисні наслідки для розвитку суспільства: відкритість діяльності публічної адміністрації; економія часових та матеріальних ресурсів; забезпечення доступу до публічної інформації за допомогою сучасних інформаційних технологій; звільнення службовців від рутинної роботи; деперсоніфікація взаємовідносин громадян, представників бізнесу у взаєминах із державними чиновниками; створення єдиного «пункту контакту» громадян із державними структурами; можливість цілодобового отримання адміністративних послуг; підвищення рівня демократизації суспільства тощо.

Глобальні зміни, що наступили з приходом інформаційного століття, «зачепили» й систему освіти. В останні два десятиліття в наше життя увійшло та набуває поширення навчання на базі комп'ютерних технологій. В результаті змінився підхід до освіти, сама категорія навчання. Якщо раніше людина повинна була засвоювати знання, щоб потім зостосовувати їх у практичній діяльності, то сьогодні це не актуально. Знання сьогодні – це здатність людини отримувати необхідні їй дані, обмірковувати їх та перетворювати в інформацію. Отримавши якісь дані, людина їх засвоює (сприймає і розуміє), а потім перетворює (інформаційно-когнітивний процес) на нову (принаймні для себе) інформацію. Так відбувається відтворення (оновлення) знань, а також отримання нових особистих та суспільних знань. Інформаційні технології надають можливість і необхідність змінитися і самій моделі навчального процесу, супроводжуючи перехід від репродуктивного навчання – «переливу» знань з однієї голови в іншу, від викладача до студентів – до креативної моделі (коли в навчальній аудиторії за допомогою нового технологічного і технічного забезпечення моделюється життєва ситуація або процес, учні під керівництвом викладача повинні застосовувати свої знання, проявити творчі здібності для аналізу модельованої ситуації і виробити рішення на поставлені завдання). Фахівці вважають, що розвиток традиційних і нових технологій повинен йти за принципом додатковості

і взаємодоповнення, що в свою чергу дозволяє говорити про принципово новий вимір освітнього середовища – глобальний, вимір, що існує в реальному часі і містить у собі всю сукупність освітніх технологій [21;22].

Отже, для одних людей інформатизація – це високий рівень організації їхньої життєдіяльності, але для інших – це майданчик, що містить багато проблем. Створення і розвиток мережі Інтернет зумовило виникнення нових засмин [17]. Набуло поширення віртуальне спілкування, яке на думку деяких фахівців, є псевдокомунікацією, повною заміною людини, бо приводить до відокремлення, роз'єднання, відділення, ізоляції, «випадіння» з суспільства. До того ж спілкуючись по електронній пошті чи через Інтернет, користувачі, як виявляється, ризикують стати заручниками проблеми соціальної самотності [1]. Справжня комунікація – це не тільки обмін інформацією на вербальному рівні, але й на екстравербальному, що дає змогу отримувати більше інформації не з вуст співбесідника, а з його міміки, жестів, поглядів. Головна ж проблема полягає в тому, що сьогодні людство непокоїть процес лютого віртуального нападу – кібербулінг. У перекладі з англійської мови слово «кібер» означає віртуальне опосередковане комп'ютером середовище, а слово «булінг» – сильна, агресивна персона. І хоча кібербулінг є проявом віртуального нападу на особу, шкода від нього цілком реальна [18]. Про його негативний вплив на психіку людини йдеться в роботах багатьох учених, як-то: А. Баранова [1], О. Березиної [3], Л. Найдьонової [19], О. Черкасенко [25], Г. Чусавітіної [26]. Кібербулінг вони розуміють як цькування, навмисні агресивні дії, що здійснюються систематично впродовж певного часу групою людей або окремим індивідом з використанням електронних форм взаємодії і спрямовані проти жертви, яка не може себе легко захистити. При цьому головною метою кібербулінгу є вплив на емоційну сферу жертви або руйнування її соціальних відносин. І це гірше, ніж традиційні знущання «в обличчя», оскільки за допомогою інтернет-технологій хулігани мають можливість поширювати інформацію анонімно і дуже швидко. Вони це роблять дуже вдало, використовуючи мобільний зв'язок для фіксації фото і відеозображень з метою дискредитації жертви та задля доставки об'єкту переслідування гідких текстових і мультимедійних повідомлень; сервіси миттєвих повідомлень, наприклад, ICQ задля відправлення «брудних» повідомлень друзям та родичам жертви; чати і форуми з метою розсилки агресивних повідомлень чи для викладення конфіденційної інформації. Через електронну пошту жертві можуть бути надіслані залякуючі повідомлення. Інколи використовується веб-камера з метою відеозв'язку з жертвою та для подальшої публікації відеозапису. Дуже поширеним є напад через соціальні мережі, в яких викладають непристойні коментарі, фото і відео. Популярними є ігрові сайти і віртуальні ігрові світи, через які можна шкодити ігровому персонажу жертви або навіть вбивати цього персонажа. І це також є серйозним психологічним тиском на людину, жертву кібербулінгу. Найстрашнішим є те, що «результатом» кібербулінгу може стати суїцид [19].

Американські дослідники П. Агатстон, Р. Ковальські та С. Лімбер виділили вісім типів поведінки, що є характерними проявами кібербулінгу [24]:

1. Флеймінг – найемоційніший обмін короткими гнівними, запальними репліками, що розгортається на чатах, форумах Інтернету та здатний перетворюватися в затяжний психологічний терор, викликаючи сильні емоційні переживання в жертви.

2. Харасмент – чисельні, дуже образливі повідомлення жертві у вигляді СМС-повідомлень, постійних дзвінків на мобільний телефон тощо.

3. Секстинг – розповсюдження принизливої, неправдивої інформації через агресивні текстові повідомлення чи фото, що «зображують» жертву в непристойному вигляді. В даному випадку жертвами відразу можуть ставати декілька людей, бо інформація поширюється через розсилку списків. Інколи створюються навіть спеціальні «книжки для критики», в яких розміщуються жарти-наклепи на «мішені» злоби, роздратування, агресії тощо.

4. «Перевтілення», яке характеризується тим, що переслідувач позиціонує себе як жертву, використовуючи її пароль доступу в соціальних мережах, блозі, пошті, системі миттєвих повідомлень тощо, і потім починає з адреси жертви відправляти ганебні провокаційні листи її друзям і близьким. Розгублена жертва раптово отримує гнівні відповіді.

5. Видурювання конфіденційної інформації в міжособистісній віртуальній комунікації з метою отримання персональних даних задля подальшого їх розповсюдження в публічну зону Інтернету або іншим чином тим, кому вони не призначалися.

6. Остракізм. Більшості людей притаманно бажання бути включеними в групу. Виключення із групи сприймається як соціальна ізоляція. Наприклад, якщо у грі людина виключається із взаємодії, вона гірше себе почуває, знижується її самооцінка. У віртуальному середовищі виключення також є причиною прояву в індивіда емоційного дискомфорту, що інколи приводить до емоційного руйнування.

7. Кіберсталкінг – це переслідування людини інтернет-повідомленнями, що містять образи, агресію. Вони передаються з метою залякування і без сумніву є хуліганством.

8. Хепіслепінг – відносно новий вид кібербулінгу, що передбачає напад хуліганів на перехожих з метою відеозйомки огидного сюжету задля подальшого оприлюднення інформації в мережі Інтернет.

Вчені виокремили три особливості кібербулінгу і назвали їх принципом трьох «А»: анонімність, доступність, низька ціна. Так, анонімність забезпечує безперешкодність здійснення кібербулінгу, бо злочинець не бачить реальної реакції жертви, вигляду, з яким людина читає чи розглядає огидні повідомлення. Оскільки Інтернет доступний майже всюди і завжди, можливість спілкуватися в соціальних мережах існує 24 години на добу, 7 днів на тиждень. Усе це в свою чергу дає можливість переслідувачу здійснювати свою діяльність без зайвого клопоту по «низькій ціні» [18].

Тож, кібербулінг породжує низку проблем морального, етичного, психофізіологічного характеру, дестабілізує соціальне середовище. Він має багато назв,

але не має віку і статі. Він неначе вірус в організмі людини, який миттєво з'являється і швидко поширюється. Назвати основну причину кібербулінгу дуже складно. У кожній ситуації вона своя. Хтось стає жертвою кібербулінгу по причині своєї зовнішності або національної приналежності, хтось за хороші стосунки з поважною особою, хтось за надто тісний контакт з кимось, а хтось... без певної причини. На жаль, деякі люди намагаються самостверджуватися за рахунок приниження інших, таким чином, показуючи свою перевагу. Здебільшого в основі такої поведінки лежить почуття помсти чи заздрості. Дехто стає агресором, тому що боїться сам опинитися в ролі жертви. Є й такі, що ображають інших заради цікавості чи з нудьги. Віртуальний світ дає можливість приміряти на себе нові моделі поведінки, експериментувати з власною ідентичністю. Інтернет стає простором пошуку нових переживань і відчуттів, особливо у юних користувачів [2].

Людина, яка стала жертвою кібербулінгу, страждає психологічно, впливу зазнає і її соціальний статус. Сигналом соціальної пригніченості можуть бути: скритність, небажання йти на контакт з оточуючими, уникнення контактів, компаній, втрата комунікативних навичок, дезадаптація, дезінтеграція, неадекватна поведінка. Усе це, безумовно, веде до виникнення стійких особистісних змін та заважає подальшій адекватній життєдіяльності. Врешті-решт, щоб не примушувало людину бути агресивною: прагнення до переваги, комплекс неповноцінності, заздрість, помста чи розвага, очевидним є лише одне: інформаційні технології поступово стають тією загрозою, що перешкоджає адекватним людським взаєминам [18]. У багатьох людей, що піддаються кібербулінгу виникає тривога, депресія, психосоматичні розлади, зниження імунітету. Вони скаржаться на головні болі, болі в області серця, нудоту, швидко стомлюваність, поганий сон, іноді безсоння, відсутність апетиту. В них погіршується пам'ять та увага, з'являються дефекти мовлення, нервові тики. В особливо тяжких випадках стрес, що стався внаслідок ситуації кібербулінгу, може привести до важкої психологічної травми. На привеликий жаль, констатовано випадки самогубства: наразі з'явилося поняття «буліцид» – загибель жертви внаслідок булінгу [8]. Кібербулінг впливає на успішність у професійній діяльності. В багатьох з'являється небажання виконувати той чи інший вид діяльності. Людина почувається покинутою, занедбаною, пригніченою, неповноцінною, самотньою, невпевненою в собі.

З огляду на вищезазначене, важливим постає питання профілактики кібербулінгу, особливо серед юних користувачів, що активно використовують інтернет-простір для спілкування. В результаті віртуальної взаємодії, позбавленої моральних та етичних норм по причині відсутності «живого» об'єкту зворотного зв'язку, їхні навички адекватного спілкування виявляються не достатньо сформованими, що і віддзеркалюється на якості комунікативного процесу. І тут не останнє місце належить поняттю «інформаційної культури», що включає в себе не лише уміння пошуку чи сприйняття інформації, але й розуміння важливості прагнення до вибудови успішної комунікації, виховання

віртуальної толерантності тощо. Взагалі, культурою людина поповнює свою природну незавершеність, і, якщо природа робить людину індивідом, а суспільство наділяє людину соціальними якостями і формує її як особистість, культура наділяє людину унікальною індивідуальністю [18].

Окрім того, на сучасному етапі триває дискусія з приводу екології інформаційного середовища, що українським науковцем Б. Потятиником розуміється як медіа-просвітництво. Воно розглядається як процес розвитку в сучасній особистості культури спілкування, творчих, комунікативних здібностей, критичного мислення, умінь повноцінного сприйняття, інтерпретації, аналізу і оцінки текстів, навчання різним формам самовираження за допомогою активного використання можливостей інформаційного поля Інтернету.

Як на нашу думку, первинним профілактичним засобом запобігання кібербулінгу має стати консолідація зусиль держави, соціальних інститутів, громадськості з метою надання необхідної допомоги людям, що випробовують труднощі інтернет-спілкування та потерпають від кібербулінгу. Для розуміння процесів, які відбуваються в сучасних засобах глобальної комунікації, людині вкрай потрібно володіти особливими знаннями, комунікативними та інформаційними вміннями й навичками, які можна сформувати завдяки організованій та цілеспрямованій роботі.

Висновки. На сучасному етапі інформатизація є одним із найважливіших ресурсів та рушійною силою розвитку суспільства. Інформаційні технології мають величезні можливості, бо надають необмежену свободу для реалізації певних проєктів, що покликані покращити життя людини, впливаючи на ефективність розвитку економіки, урядування, освіти, права, культури тощо. Поряд із цим дослідники зауважують, що епоха інформаційного ресурсу примушує наш мозок працювати інакше. Активне впровадження Інтернету в життя створило феномен залежності від нього. Людина винна вести себе інакше – більшість часу віддається роботі з комп'ютером. В результаті чого обривається зв'язок з родиною, друзями. Нам все важче читати чужу міміку під час бесіди або вгадувати емоцію по ледь помітному жесту. Ми починаємо помилково тлумачити традиційне невербальне спілкування, через що погіршується наша соціальна поведінка. Спостереження вказують на те, що люди стають замкнутими, дратівливими, агресивними, живуть в своєму світі комп'ютерного середовища.

Останніми роками розвиток інформаційно-комунікаційних технологій в Україні, як і в більшості країн світу, привів до розповсюдження кібербулінгу, новітньої форми агресії, що передбачає жорстокі дії у віртуальному просторі з метою приниження людини. Внаслідок випробовуваного стану людина, що стала жертвою кібербулінгу, починає усамітнюватися, виявляє небажання контактувати з оточуючими, уникає компаній, неадекватно поводить. У багатьох людей, що піддаються кібербулінгу виникає тривога, депресія, психосоматичні розлади, зниження імунітету. Вони скаржаться на головні болі, болі в області серця, нудоту, швидко стомлюваність, поганий сон, іноді безсоння,

відсутність апетиту. В них погіршується пам'ять та увага, проявляються дефекти мови, з'являються нервові тики. В особливо тяжких випадках стрес, що стався внаслідок ситуації кібербулінгу, може привести до важкої психологічної травми. Найстрашнішим є те, що «результатом» кібербулінгу інколи стає суїцид. З цього приводу не викликає сумнівів, що першочерговим постає завдання профілактики кібербулінгу. Оскільки віртуальна взаємодія у більшій мірі позбавлена моральних та етичних норм, тому адекватність комунікативного процесу певним чином залежить від формування «інформаційної культури», що включає в себе розуміння важливості прагнути до вибудови успішної комунікації, виховання віртуальної толерантності тощо. Окрім того, не останнє місце в екології інформаційного середовища належить медіа-просвітництву. Провідна роль тут відводиться не лише формуванню культури спілкування, комунікативних умінь, критичного мислення, правил безпеки, але й розвитку свідомої поведінки, аналізу і оцінки, емпатії, товариськості тощо. Відомо, наприклад, що в деяких країнах світу створені спеціальні веб-сайти, які допомагають одним користувачам підвищувати Інтернет-грамотність, а інших навчають неагресивній взаємодії. Тож, як на нашу думку, найбільш ефективним засобом у вирішенні проблеми профілактики кібербулінгу може стати лише консолідація зусиль соціальних інститутів задля організації цілеспрямованої роботи.

Література

1. Баранов А. Психологический анализ причин подросткового кибербуллинга / А. Баранов, С. Рожина // Вестник удмуртского университета. – 2015. – № 3. – С. 5–8.
2. Белл Д. Эпоха разобщенности: Размышления о мире XXI века / Д. Белл, В.А. Иноземцев. – М. : Центр исследований постиндустриального общества, 2007. – 304 с.
3. Березина О. Социальная профилактика кибербуллинга среди подростков / О. Березина // Информационная безопасность и вопросы профилактики киберэкстремизма среди молодежи. – 2015. – С. 63–67.
4. Бодров В.А. Информационный стресс [Учебное пособие для вузов] / В.А. Бодров. – М. : ЛЕКСЭ, 2000. – 352 с.
5. Варакин А.Е. Глобальное информационное общество: Критерии развития и социально-экономические аспекты / А.Е. Варакин. – М. : Междунар. акад. связи, 2001. – 43 с. : ил.
6. Грабар Н. Социально-психологические проблемы спілкування у віртуальній реальності [Електронний ресурс] / Н. Грабар // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2012. – № 3–4. – С. 82–85. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2012_3_HYPERLINK «http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2012_3_4_13»
7. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество / Дж. Гэлбрейт; [пер. с англ. Д. Пивина]. – М. : ООО «Издательство АСП», ООО «Пранзиткинг»; СПб. : Terra Fantastica, 2004. – 602 с.
8. Дубов Д.В. Інформаційна безпека в умовах впровадження електронного урядування / Д.В. Дубов // Вісник книжкової палати. – 2006. – № 7. – С. 34–38.
9. Дубов Д.В. Основы електронного урядування : навч. посіб. / Д.В. Дубов, С.В. Дубова. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 176 с.
10. Зинцова А.С. Социальная профилактика кибербуллинга / А.С. Зинцова // Вестник Нижегородского университета им. Н.И.Лобачевского. Серия: Социальные науки. – 2014. – № 3 (35). – С. 122–128.
11. Инновационное развитие: экономика, интеллектуальные ресурсы, управление знаниями / Под ред. Б.З. Мильнера. – М. : ИНФРА-М, 2009. – С. 11–26.
12. Кастельс М. Галактика Интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе / М. Кастельс; [пер. с англ. А. Матвеева; под ред. В. Харитоновой]. – Екатеринбург : У-Фактория (при участии Гуманитарного ун-та), 2004. – 328 с.
13. Кастельс М. Информационное общество и государство благосостояния: Финская модель / М. Кастельс, П. Химанен; [пер. с англ. А. Калинина, Ю. Подороги]. – М. : Логос, 2002. – 219 с.
14. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс; [пер. с англ., науч. ред. Б.Э. Верпаховского, Д.А. Пилипенко, А.Н. Субочева]. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
15. Кемпбелл К. Венчурный бизнес: новые подходы / К. Кемпбелл; [пер. с англ. Д. Липинского]. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2008. – 428 с.
16. Лапа О. Явище кібербулінгу як соціально-педагогічна проблема віртуального спілкування сучасних дітей та молоді [Електронний ресурс] / О. Лапа // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Педагогіка, психологія, філософія. – 2013. – Вип. 192(1). – С. 291–298.
17. Лобовікова О. Особливості спілкування в мережових спільнотах [Електронний ресурс] / О. Лобовікова // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Культурологія. – 2014. – Вип. 14(1). – С. 60–65.
18. Найдёнова А. Кібербулінг або агресія в інтернеті : способи розпізнання і захист дитини / А. Найдёнова // Методичні рекомендації / Серія: На допомогу вчителю. Вип. 4. – К., 2011. – 34 с.
19. Найдёнова А. Кибербуллинг : опасное виртуальное «быкование» / А. Найдёнова [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://clck.uandex.ru/redir/LvUXD5J6I4o?>
20. Найдёнова А. Кібербулінг підлітків (віртуальний терор) як новітній феномен інформаційної доби : теоретико-методичні засади подолання і профілактики / А. Найдёнова // Практична психологія та соціальна робота. – 2010. – № 8. – С. 10–17.
21. Открытое образование – объективная парадигма XXI века / Под общ. ред. В.П. Пихонова. – М. : МЭСИ, 2000. – 288 с.
22. Романов А.Н. Технология дистанционного обучения в системе заочного экономического образования / А.Н. Романов, В.С. Поротцов, Д. Б. Тригорович. – М. : ЮНИПРЕ-ДАНЯ, 2000. – 303 с.
23. Смолл Г. Мозг онлайн [Текст] : Человек в эпоху интернета / Гэри Смолл, Тиги Ворган; [пер. с англ. Б. Козловского]. – М. : Колibri, 2011. – 350 с.
24. Чернякова А. Педагогічні стратегії запобігання та подолання насильства в школах : досвід США : навчально-методичний посібник / А. Чернякова. – Суми : Видавництво Вінниченко. – 2010. – 240 с.
25. Черкасенко О. Феномен кибербуллинга в подростковом возрасте / О. Черкасенко // Личность, семья и общество : вопросы педагогики и психологии. – 2015. – № 6. – С. 52–54.
26. Чусавитина Т. Подготовка студентов педагогических специальностей университета к профилактике и противодействию идеологии киберэкстремизма среди молодежи / Т. Чусавитина, М. Чусавитин // II Всероссийская научно-практическая конференция «Информационные технологии в образовании XXI века». Сборник научных трудов. – 2012. – С. 322–323.
27. Шверда В.А. Електронне урядування як спосіб підвищення ефективності системи державного управління / В.А. Шверда // Менеджмент за умов трансформаційних інновацій: виклики, реформи, досягнення : матеріали міжнар. наук. конф., м. Суми, 10-12 травня 2007 р. – Суми : СОІЛПО, 2007. – Ч. 2. – С. 168.

References

1. Baranov A. Psihologicheskij analiz prichin podroshkovogo kiberbullinga / A. Baranov, S. Rozhina // Vestnik udmurtskogo universiteta. – 2015. – № 3. – S. 5–8.
2. Bell D. Ehpolia razobshchennosti: Razmysleniya o mire XXI veka / D. Bell, V.L. Inozemcev. – M. : Centr issledovaniy postindustrialnogo obshchestva, 2007. – 304 s.
3. Berezina O. Socialnaya profilaktika kiberbullinga sredi podroshkov / O. Berezina // Informacionnaya bezopasnost i voprosy profilaktiki kiberehktremizma sredi molodezhi. – 2015. – S. 63–67.
4. Bodrov V.A. Informacionnii stress [Uchebnoe posobie dlya vuzov] / V.A. Bodrov. – M. : PERS, 2000. – 352 s.
5. Varakin L.E. Globalnoe informacionnoe obshchestvo: Kriterii razvitiya i socialno-ehkonomicheskie aspekty / L. E. Varakin. – M. : Mezhdunar. akad. svyazi, 2001. – 43 s. : il.
6. Grabar N. Socio-psychologicum quaestiones communicatio virtualis re [Electronic resource] / N. Grabar // Library scientia. Monumentis administratione. Informology. – 2012. – № 3–4. – S. 82–85. – Modus accessum : http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2012_3
7. Gehlbreit Dz. Novoe industrialnoe obshchestvo / Dz. Gehlbreit; [per. s angl. D. Travina]. – M. : «Izdatelstvo AST», «Tranzitkniga»; SPb. : Terra Fantastica, 2004. – 602 s.
8. Dubov D.V. Notitia securitatem in executionem imperium / D. V. Dubov // Acta libri cubiculum. – 2006. – № 7. – S. 34–38.
9. Dubov D.V. Initia electronic imperium : proc. manual. / D.V. Dubov, S.V. Dubova. – K. : Centrum educational litteris, 2006. – 176s.
10. Zinova A.S. Socialnaya profilaktika kiberbullinga / A.S. Zinova // Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo. Seriya: Socialnye nauki. – 2014. – № 3 (35). – S. 122–128.
11. Innovacionnoe razvitie: ehkonomika, intellektualnye resursy, upravlenie znaniyami / Pod red. B. Z. Milnera. – M. : INFRA-M, 2009. – S. 11–26.
12. Kastels M. Galaktika Internet: Razmysleniya ob Internete, biznese i obshchestve / M. Kastels; [per. s angl. A. Matveeva; pod red. V. Haritonova]. – Ekaterinburg : U-Faktoriya (pri uchastii Gumanitarnogo un-ta), 2004. – 328 s.
13. Kastels M. Informacionnoe obshchestvo i gosudarstvo blagosostoyaniya: Finskaya model / M. Kastels, P. Himanen; [per. s angl. A. Kalinina, U. Podorogi]. – M. : Logos, 2002. – 219 s.
14. Kastels M. Informacionnaya ehpolia: ehkonomika, obshchestvo i kultura / M. Kastels; [per. s angl., nauch. red. B. EF. Verpakhovskogo, D.A. Tishchenko, A.N. Subocheva]. – M. : GU VSHET, 2000. – 608 s.
15. Kempbell K. Venchurnyj biznes: novye podhody / K. Kempbell; [per. s angl. D. Lipinskogo]. – M. : Alpina Biznes Buks, 2008. – 428 s.
16. Lapa O. Phaenomenon cyberbulling, ut a socio-paedagogica quaestio rectum communicatio hodie filii et iuvenis [Electronic resource] / O. Lapa // Scientific Bulletin of National University de vita et environmental Scientiarum Ucraina. Series : Pedagogics, psychologia, philosophia. – 2013. – Vol. 192(1). – S. 291–298.
17. Lobovikova O. Proprietates communicationis in Penitus communitates [Electronic resource] / O. Lobovikova // Scientific notes of National University «Ostrog Academiae». Series : Culturae Studis. – 2014. – Vol. 14(1). – S. 60–65.
18. Naydenova L. Cyberbulling vel irascibilem in Internet : modos ad agnitionem et fidem puer, / L. Naydenova // Viasque / Series : magister sustinere. Vol. 4. – K., 2011. – 34 s.
19. Naydenova L. Cyberbulling : rectum comminatio «bykovaniem» / L. Naydenova [Electronic resource] – Modus accessum : <http://psyfactor.org/lib/cyber-bullying.htm>
20. Naydenova L. Cyberbulling adolescentes (rectum terrorem), ut novum rerum notitia age : speculativa, et applicando fundamentum superatis et ne / L. Naydenova // Practica psychologia et socialis. – 2010. – № 8. – S. 10–17.
21. Otkrytoe obrazovanie – obektivnaya paradigma XXI veka / Pod obshch. red. V.P. Tihonova. – M. : MEHSI, 2000. – 288 s.
22. Romanov A.N. Tekhnologiya distancionnogo obucheniya v sisteme zaonchnogo ehkonomicheskogo obrazovaniya / A.N. Romanov, V.S. Toropcov, D.B. Grigorovich. – M. : YUNITI-DANA, 2000. – 303s.
23. Smoll G. Mozg onlain [Tekst] : Chelovek v elipohu interneta / Gehri Smoll, Gigi Vorgan; [per. s angl. B. Kozlovskogo]. – M. : KoLibri, 2011. – 350 s.
24. Chernyakova A. Paedagogica consilia, ne et loquens iniquitatem in scholis : NOS experientia : artem / A. Chernyakova. – Sumy : Libellorum Domus Vinnichenko. – 2010. – 240 s.
25. Cherkasenko O. Fenomen kiberbullinga v podroshkovom vozraste / O. Cherkasenko // Lichnost, semya i obshchestvo : voprosy pedagogiki i psihologii. – 2015. – № 6. – S. 52–54.
26. Chusavitina G. Podgotovka studentov pedagogicheskikh specialnostej universiteta k profilaktike i protivodejstviyu ideologii kiberehktremizma sredi molodezhi / G. Chusavitina, M. Chusavitin // II Vserossiyskaya nauchno-prakticheskaya konferenciya «Informacionnye tekhnologii v obrazovanii XXI veka». Sbornik nauchnykh trudov. – 2012. – S. 322–323.
27. Cheverda V.A. Imperium, ut a modo augmentum ratio efficaciam publicae administrationis / V.A. Cheverda // Administratione in condicionibus transmutatio de innovatione: provocaciones, reformat et rerum gestarum : proceedings of international. Scientiarum. Conf. m. Summa, ut 10–12, 2007 – Sumy : SOPPO, 2007. – P. 2. – S. 168.

Pagava O.V.,

Ph. D., associate professor, candidat of psychology sciences, head of the Department of pedagogy and psychology of the Lugansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education,

Ukraine, Severodonetsk

CYBERBULLING AS FEELINGS OF THE INDIVIDUAL FROM A "NETWORK" SOCIETY

In the article the questions of society informatization is considered. Considerable attention is paid to the role of information and communication technologies in the life of an individual. The leading place is occupied by the problem of virtual communication and its influence on the person psychosomatic condition, formation and development of value orientations, moral and spiritual norms, social stereotypes, attitudes and others. Special importance is given to the justification of social and psychological characteristics that determine a new form of aggression: cyberbullying. In addition, the article outlines the ways of its prevention.

Key words: information network society, cyberbullying, information technology, social networks, Internet, psychological problem, information pressure, a person.

Pedagogy

УДК 378.147

Акімова О.М.,

доцент, к.пед.н., доцент кафедри педагогіки та психології

Комунального закладу «Харківська гуманітарно – педагогічна академія», elenka.akimova@mail.ru

Україна, м. Харків

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО СТВОРЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО СЕРЕДОВИЩА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ

У статті проаналізовані основні аспекти педагогічної практики як фактору підготовки майбутніх учителів початкової школи до створення інклюзивного середовища. Визначені завдання інклюзивної освіти майбутнього вчителя початкової школи. Уточнено суть понять «інклюзивна освіта» та «інклюзивне середовище» для майбутніх вчителів початкової школи.

Ключові слова: педагогічна деонтологія, інклюзивна освіта, інклюзивне середовище, інклюзія, вчитель початкової школи, діти з особливими потребами, педагогічна практика.

Постановка проблеми. Реформування вищої освіти висуває нові вимоги до якості підготовки спеціалістів. Цим світовим тенденціям відповідає вдосконалення системи вищої освіти в рамках входження України до Болонського процесу. З огляду на вище зазначене постає проблема: в чому полягають основні аспекти педагогічної практики як фактору підготовки майбутніх учителів початкової школи до створення інклюзивного середовища?

Мета роботи – проаналізувати та розкрити основні аспекти педагогічної практики як фактору підготовки майбутніх учителів початкової школи до створення інклюзивного середовища.

Виклад основного матеріалу. Все частіше в освітньому середовищі ми зустрічаємось з поняттями «інклюзія», «інклюзивне середовище», «інклюзивна освіта», «діти з особливими потребами», «особливі діти» тощо. Найчастіше ці терміни використовуються для всіх напрямів корекційної та соціальної роботи, але сучасний стан освіти вимагає активного опанування та впровадження засад інклюзивної освіти і в підготовку майбутніх учителів початкової школи, зосереджуючи увагу на всіх видах педагогічних практик.

Для формування компетентностей, що мають професійну значущість для вчителя початкової школи, доречно використовувати можливості педагогічної практики під час професійної підготовки майбутнього фахівця, потенціал якої закладено у змісті різних дисциплін.

Цінним для нашого дослідження є дослідження Л. Хомич, яка звертає увагу на необхідність психолого-педагогічної підготовки в межах опанування циклів навчальних дисциплін, а саме [5]:

– суть психолого-педагогічної підготовки майбутнього вчителя початкової школи має бути спрямована на досягнення провідної мети навчання: формування творчої, всебічно розвиненої особистості майбутнього

фахівця, який прагне до самовдосконалення та займає активну позицію у житті суспільства;

– зміст психолого-педагогічної підготовки має становити єдину логічну систему, яка полягає в цілісному забезпеченні компонентів педагогічного процесу. На перший план виходить системність знань майбутнього вчителя початкової школи. Постає питання раціональної організації підготовки на такому рівні, щоб отримані знання не стали результатом набутих умінь і навичок з окремих дисциплін, а були логічно завершеною частиною цілісної системи підготовки вчителя початкової школи.

Зазначимо, що професійно-педагогічна підготовка вчителя початкової школи у навчальному закладі триває весь період навчання та має обов'язкове навантаження на аудиторну та позааудиторну роботу, включає як опанування змісту навчальних предметів усіх циклів, так і узагальнення набутих знань, умінь і навичок під час педагогічних практик. Слід звернути увагу, що раціональний розподіл часу на проходження різних видів практик та їх логічна побудова забезпечують реалізацію системного підходу під час підготовки вчителя початкової школи, передбачаючи наступність навчання та надаючи змогу формувати уміння та навички на основі набутих теоретичних знань. Види педагогічних практик під час професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи наведені у таблиці 1.1.

В сучасному освітньому просторі України широко вживані терміни «інклюзивна освіта» та «інклюзивне середовище». Зазначимо, що інклюзивна освіта має на меті надання системи освітніх послуг, що базується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та право навчатися за місцем проживання, яка передбачає навчання в умовах загальноосвітнього закладу на рівних засадах з іншими дітьми, незалежно від психічного та фізичного стану здоров'я [4].

Таблиця 1.1 – Види педагогічних практик

№ n/n	Види практики	Семестр	Тижні
1.	Навчальна практика по підготовці до роботи з дітьми в оздоровчому таборі влітку	6	1
2.	Літня педагогічна практика в оздоровчому таборі	6	6
3.	Практика з підготовки ПВР	2	1
4.	Позакласна виховна робота	3,4	38
5.	Перші дні дитини в школі	7	1
6.	Виробнича практика	8	7
7.	Навчальна практика з природознавства і мистецтва	4	2
8.	Пробні уроки та заняття в школі	5,6,7	50
9.	Практика «Введення в спеціальність»	2	1
10.	Навчальна практика по підготовці до виробничої практики	8	6 годин

Інклюзивне середовище передбачає створення умов для пристосування суспільства до сприйняття людей з особливими потребами. Ці тотожні поняття мають на меті різний результат, що має відображатись під час визначення завдань педагогічних практик сучасного вчителя початкової школи. Постає питання розуміння суті поняття «інклюзія» початкової освіти, яке зустрічається при визначенні засад інклюзивного середовища [3].

Отже, «інклюзія» початкової освіти – це політика та процес, який дає змогу всім дітям брати участь у всіх державних програмах, тому особливим аспектом виступає проблема підготовка до здійснення професійної діяльності на засадах інклюзивної освіти не лише під час підготовки соціальних педагогів та психологів, а і вчителів початкової школи, які є невід’ємною ланкою системи освіти України.

Ми погоджуємось з думкою науковця М. Васильєвої, яка зазначає, що оскільки зміст професійної підготовки педагога визначається потребами соціального розвитку суспільства, зі зростанням вимог до представника педагогічної професії, характеру його діяльності в системі професійної підготовки відбувається постійний процес творчого пошуку шляхів і технологій перебудови її на основі сучасних педагогічних можливостей. На нашу думку, створенню інклюзивного середовища в Україні сприятиме включення формування норм педагогічної деонтології в психолого-педагогічну підготовку майбутніх учителів початкової школи. Цінним для нас виступають дослідження Васильєвої М.П., яка обґрунтувала наступні підходи педагогічної деонтології [2]:

1. Аксіологічний підхід. Передбачає засвоєння етичних норм, принципів та вимог до поведінки вчителя, які у своїй сукупності впливають на формування його цінностей та педагогічних установок, визначають характер його ставлення до різних суб’єктів навчально-виховного процесу. Реалізація підходу під час підготовки майбутніх учителів початкової школи забезпечить формування цінних установок та виступить передумовою позитивної мотивації реалізації засад інклюзивної освіти, створення інклюзивного середовища.

2. Соціокультурний підхід. Спрямований на сприйняття педагогічної етики вчителем як універсального соціального регулятора поведінки вчителя у різних сферах його професійних взаємин. Втілення підходу у підготовку майбутніх учителів початкової школи забезпечить в подальшому позитивну побудову взаємин з усіма учасниками процесу інклюзивної освіти.

3. Діяльнісний підхід. Передбачає формування практичних навичок поведінки і різноманітних ситуацій морального вибору відповідно до норм педагогічної етики. Підхід сприятиме формуванню навичок та звичок поведінки відповідно до вимог інклюзивної освіти, тобто побудова ефективного інклюзивного середовища для всіх суб’єктів навчально-виховного процесу.

На відміну від «інклюзії» освіти, «інклюзія» середовища передбачає включення та прийняття соціумом людей з «особливими потребами». Логічним виступає включення в педагогічні практики майбутніх учителів початкової школи норм педагогічної деонтології, як основи інклюзивного середовища, що прискорить підготовку майбутніх фахівців до роботи в інклюзивному освітньому просторі [1].

Визначимо основні аспекти педагогічної практики як фактору підготовки майбутніх учителів початкової школи до створення інклюзивного середовища:

- раціональний розподіл часу на проходження практики;
- дотримання принципу поступовості, доступності та системності;
- необхідність єдності формування особистості вчителя початкової школи та діяльності як однієї з мотивацій до педагогічної практики;
- опанування загальних підходів до неповносправності;
- формування умінь та навиків роботи з дітьми з особливими потребами;
- вироблення техніки та навиків асистування, переміщення, розвитку побутових вмінь у дітей;
- опанування практичних та організаційних аспектів роботи соціального педагога та психолога в класі залучення;
- опанування форм та видів роботи з батьками учнів з особливими потребами;
- розв’язання суперечності між наявним та необхідним обсягом знань, що виступає фактором, який спонукає до створення інклюзивного середовища вчителями початкової школи.

Висновки. Складна система підготовки майбутніх учителів початкової школи повинна стати визначальним кроком в створенні інклюзивного середовища, підтверджуючи вислів: «Якщо професія стає способом життя, то ремесло перетворюється на мистецтво». Підготовка майбутніх учителів початкової школи до роботи в інклюзивному середовищі на засадах педагогічної деонтології у ході педагогічних практик в подальшому виступить основою успішного навчання дітей України з різними освітніми потребами, водночас будуючи нові стандарти сучасних педагогічних практик.

Література

1. Акімова О.М. Педагогічна деонтологія як компонент інклюзивної освіти майбутніх учителів початкових класів / О.М. Акімова // *Наукові записки кафедри педагогіки Харківського національного університету імені В.К. Каразіна* : зб. наук. праць. – Вип. XXXVIII. – Харків, 2015. – С. 23-30.
2. Васильєва М.П. *Теорія педагогічної деонтології* / М.П. Васильєва – Х.: Нове слово, 2003. – 216 с.
3. Колупаєва А.А. *Основи інклюзивної освіти* / А.А. Колупаєва *Навчально-методичний посібник*. – К: А.С. К., 2012. – 308 с.
4. Колупаєва А.А. До проблеми понятійно-термінологічних визначень у сучасній спеціальній педагогіці / А.А. Колупаєва *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: Наук.-метод.зб. Випуск 8*. – К., 2006. – С.105-109.
5. Хомич Л.О. *Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів* / Л.О. Хомич. – К: Мазістр-S, 1998. – 200 с.
6. *Інклюзивна освіта в контексті реалій сьогодення Алла Колупаєва* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovyanochka.at.ua>

References

1. Akimova H. Teaching ethics as part of inclusive education primary school teachers / H. Akimova // *Notes the department pedagogy Kharkov National University Karazin VK: Coll. sciences jobs*. – Vol. XXXVIII. – Kharkov, 2015. – P. 23-30.
2. M. Vasiliev *Theory of teaching ethics* / M. Vasiliev - H.: New Word, 2003. – 216 p.
3. Kolupaev A. *Fundamentals of inclusive education* / A. Kolupaev *Textbook*. – By: AS K., 2012. – 308 p.
4. Kolupaev A. On the problem of concepts and definitions of terms in modern special pedagogy / A. Kolupaev *didactic and socio-psychological aspects of remedial work in special schools*, *Nauk, method. Coll. Issue 8* - K., 2006. – P. 105-109.
5. L. Khomich *vocational teacher training primary school teacher* / L. Khomich. - K: Master-S, 1998. – 200 p.
6. *Inclusive Education in the context of the realities Alla Kolupaev* [electronic resource]. - Access: <http://slovyanochka.at.ua>

Akimova H.M.,

*Candidate of pedagogical sciences, associate professor, assistant professor of pedagogy and psychology
Municipal Institution «Kharkov Humanitarian - Pedagogical Academy», elenka.akimova@mail.ru*

Ukraine, Kharkov

**TRAINING FUTURE TEACHERS OF PRIMARY SCHOOL TO BUILDING INCLUSIVE ENVIRONMENT
AT THE PRESENT STAGE OF DEVELOPMENT OF TEACHING PRACTICE**

The article analyzes the main aspects of teaching practice as a factor in the preparation of primary school teachers to create an inclusive environment. Defined objectives of inclusive education of future elementary school teacher. The essence of the concepts of «inclusive education» and «inclusive environment» for future elementary school teachers.

Key words: ethics teaching, inclusive education, inclusive environment, inclusion, teacher of primary school children with special needs, teaching practice.

УДК 37.013.42:378.094

Борбич Н.В.,

*к.пед.н., викладач педагогіки, завідувач кафедри психолого-педагогічних дисциплін
Луцького педагогічного коледжу, nataliya.vit.b@gmail.com*

Україна, м. Луцьк

ХАРАКТЕРИСТИКА СТРУКТУРИ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ КОЛЕДЖІВ

У статті теоретично обґрунтовано й експериментально апробовано структуру формування соціальної компетентності студентів педагогічних коледжів, яка відображає організації навчально-виховного процесу в педагогічних коледжах та є цілісною системою, що включає: мету, завдання, функції, етапи формування, критерії та показники сформованості соціальної компетентності, педагогічні умови, результат. Відзначено, що формування соціальної компетентності студентів зумовлене загальними закономірностями навчально-виховного процесу та змістом професійної підготовки студентів педагогічних коледжів.

Ключові слова: компетентність, компетентнісний підхід, соціальна компетентність, студенти педагогічних коледжів, система, структура.

Постановка проблеми. Проблема пошуку шляхів оптимізації соціального становлення підростаючого покоління, формування його життєвої компетентності як передумови на шляху особистості до успішного самоствердження та взаємодії з соціальним середовищем, набуває особливої ваги в сучасних умовах.

«Компетентність особистості» – є комплексною проблемою, яку досліджують філософські, психологічні, педагогічні науки. Зокрема, розумінню сутності компетентнісного підходу сприяли, в першу чергу, ідеї зарубіжних дослідників (І. Зимня, М. Магуш, Дж. Равен, К.Рубін, Х.Спаньярд, А.Хуторської та ін.), а також низка адміністрованих положень ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, Ради Європи, Міжнародного департаменту стандартів та ін.

Погляди й ідеї вітчизняних дослідників стали вагомим внеском у формування методологічних засад компетентнісного підходу до змісту освіти (О. Овчарук, О. Пометун та ін.), окреслення сутності та видів компетентності (С. Архипова, І. Бех, Л. Вольнова, П. Горностай, І. Міщенко, О. Павленко, В. Шахрай та ін.), встановлення якостей і чинників, які визначають соціальну компетентність особистості (М. Докторович, О. Позднякова, В. Радул та ін.).

Базовими для нашого наукового пошуку стали дослідження учених, у яких розглянуто проблеми професійної підготовки студентів (П. Бойчук, Р. Вайнола, А. Капська, О. Карпенко, Л. Мішик, Д. Пашенко та ін.), та деякі аспекти формування соціальної компетентності студентів вищих навчальних закладів (І. Зарубінська, І. Захарова, Р. Скірко та ін.), і зокрема майбутніх учителів (Н. Білоцерківська та ін.). Проте питання формування соціальної компетентності студентів педагогічних коледжів поки що не стало предметом самостійного дослідження. Так, потребує уточнення саме поняття соціальної компетентності студентів педагогічних коледжів як педагогічної категорії, нез'ясованою залишається структура означеного феномена, недостатньо обґрунтованою є методика діагностики соціальної компетентності як цілісної особистісної характеристики студентів педагогічних коледжів.

Мета статті – проаналізувати структурні компоненти процесу формування соціальної компетентності студентів педагогічних коледжів.

Виклад основного матеріалу. Теоретичний аналіз проблеми формування соціальної компетентності особистості дав змогу стверджувати, що підґрунтям організації навчально-виховної діяльності, спрямованої на формування соціальної компетентності студентів, є закономірності пізнавального розвитку та особистісного становлення, психологічні механізми формування особистісних якостей, цінностей, мотивів та досвіду соціально компетентної поведінки. Реалізація їх у навчальному процесі педагогічного коледжу є необхідною умовою забезпечення ефективності формування соціальної компетентності студентів. З огляду на це, одним із завдань дисертаційного дослідження є теоретичне обґрунтування й розробка структури процесу формування соціальної компетентності студентів педагогічних коледжів та визначення педагогічних умов реалізації даного процесу.

На нашу думку, формування соціальної компетентності студентів педагогічних коледжів – це багатоаспектний процес соціального становлення особистості, який спрямований на розвиток когнітивного, мотиваційно-ціннісного, діяльнісного та рефлексивного компонентів соціальної компетентності, що сприяють ефективній реалізації соціально-компетентної діяльності студентів. Формування соціальної компетентності студентів буде ефективним, при умові спеціально організованої й цілеспрямованої системи діяльності й впливу середовища педагогічного коледжу, що забезпечуватимуть реалізацію психологічних закономірностей особистісних, суспільних якостей особистості та педагогічної діяльності в єдності.

Сучасна педагогічна наука представляє педагогічний процес як динамічну систему. Термін «система» (від гр. *systema* – ціле, що складене з частин) означає цілісність, яка є єдністю закономірно розташованих і взаємопов'язаних частин. Основними ознаками системи є:

а) наявність компонентів, які можна розглядати у

відносній ізольованості, поза зв'язками з іншими процесами і явищами; б) наявність внутрішньої структури зв'язків між цими компонентами, а також їхніми підсистемами; в) наявність певного рівня цілісності, ознакою якої є те, що система завдяки взаємодії компонентів одержує інтегральний результат; г) наявність у структурі системоутворюючих зв'язків, які об'єднують компоненти, як блоки, частини в єдину систему; д) взаємозв'язок з іншими системами [1].

Системне бачення педагогічного процесу дозволяє чітко виділяти складові компоненти, проаналізувати всю різноманітність зв'язків і відносин між ними, кваліфіковано керувати педагогічним процесом.

Оскільки навчально-виховна діяльність педагогічних коледжів вивчається як педагогічна система і визначається як результат педагогічної діяльності, то за основу дослідження беремо концепцію О. Безпалько [2, с.13]. Відправною точкою цієї педагогічної системи є мета, яка полягає у створенні сприятливих умов для формування соціальної компетентності студентів в умовах коледжу та сприятиме забезпеченню студентської молоді системою соціальних *знань* (про світ, людину, суспільство, способи взаємодії людей у суспільстві, соціальні проблеми), *умінь* (комунікативних, організаторських, креативних), *навичок* (активного слухання, конструктивного впливу на партнерів), *соціального досвіду* (сукупність знань, що сприяють розумному поведінню в мікросоціумі, умінь, спрямованих на доброзичливе, толерантне спілкування, навичок культури взаємин) [3, с.7], *цінностей* (професійних, соціальних, фінансових, сімейних, суспільних, духовних, інтелектуальних, фізичних), *якостей* (гуманізму, соціальної відповідальності, активності, толерантності, емпатії) та *вироблення умінь здійснення ефективної соціальної взаємодії, прогнозування наслідків соціальної поведінки, самоуправління, досягнення соціального успіху*. Отже, соціальна компетентність педагога зумовлює готовність самостійно вирішувати завдання, пов'язані з соціальним життям, оцінювати результати власної діяльності згідно з вимогами суспільства.

У контексті представленого дослідження процес формування соціальної компетентності має гуманістичну, громадянську, аксіологічну, креативну, рефлексивну спрямованість та максимально сприяє саморозкриттю, самовизначенню, самовияву й соціалізації, проявам самостійності, ініціативності, лідерських якостей особистості, засвоєнню позитивних стереотипів та алгоритмів соціальної поведінки, суспільно значущій діяльності, розв'язанню життєвих соціальних проблем, підвищенню соціального й особистісного статусу, розвитку впевненості майбутніх учителів у собі.

Подальша конкретизація цієї мети відображена у завданнях, серед яких пріоритетними вважаємо:

– *усвідомлене оволодіння студентами системою соціальних знань* (про світ, людину, суспільство, способи взаємодії людей у суспільстві, сутність, структуру, функції соціальної компетентності);

– *розвиток соціально-особистісних якостей* (гуманізм, соціальна відповідальність, активність, толерантність, емпатія, комунікативність), які пов'язані з реалізацією соціально компетентної поведінки;

– *розвиток соціального інтелекту, соціальної фасилітативності, рефлексивних і саморегулятивних умінь та соціальної зрілості особистості*;

– *ормування соціально-компетентної поведінки* (здійснення ефективної соціальної взаємодії, прогнозування наслідків соціальної поведінки, самоуправління власною поведінкою).

Розв'язання кожного із визначених нами завдань передбачає реалізацію певної функції, що є важливим структурним елементом процесу формування соціальної компетентності особистості студента. Нами визначено такі основні функції формування соціальної компетентності студентів: інформаційно-пізнавальну, поведінково-діяльну, адаптивну, прогностичну, комунікативну, рефлексивну.

У ході експериментального дослідження встановлено, що формування соціальної компетентності студентів педагогічних коледжів здійснюється поетапно. Нами виділено чотири основні етапи. Перші два етапи умовно можна назвати підготовчими, оскільки: перший – *організаційно-діагностичний* – передбачав чітке визначення мети і завдань процесу формування соціальної компетентності студентів, розробку програми та інструментарію експериментального дослідження (визначення досліджуваних понять, вибір і обґрунтування методик дослідження, розробка анкет, тематики творчих завдань); окреслення критеріїв, показників, рівнів і дослідження реального стану сформованості соціальної компетентності студентів педагогічних коледжів на констатувальному етапі; розробка програми спецкурсу (в подальшому – вибіркової навчальної дисципліни) «Формування соціальної компетентності майбутнього вчителя».

На другому – *когнітивному етапі* – нами обґрунтовано наукові підходи до реалізації процесу формування соціальної компетентності студентів педагогічних коледжів; теоретично розроблено й охарактеризовано компоненти структури процесу формування соціальної компетентності студентів педагогічних коледжів (мета, завдання, функції, етапи, педагогічні умови, результат).

Починаючи з третього етапу, *діяльно-практичного*, здійснювалося різностороннє формування соціальної компетентності студентів педагогічних коледжів: 1) модифікація змісту навчально-виховної роботи в коледжі шляхом упровадження у навчальний процес спецкурсу «Формування соціальної компетентності майбутнього вчителя» (апробація програми, методичних рекомендацій до проведення навчальних занять, захисти проєктів), що являє собою механізм змістового наповнення формування соціальної компетентності студентів педагогічних коледжів; 2) організація системи виховних заходів, спрямованих на формування соціальної компетентності; 3) залучення студентів до волонтерської діяльності; 4) формування соціального мислення, соціального інтелекту, соціального досвіду у процесі проходження різних видів педагогічної практики в базових школах.

На цьому етапі проводилась розробка й захист студентських проектів з проблеми формування соціальної компетентності (додаткові заняття з метою підвищення рівня володіння інформаційними технологіями, іноземними мовами); проведення циклу майстер-класів; запровадження індивідуальних планів навчання з метою формування соціальної компетентності майбутніх вчителів (задоволення інтересів студентів, створення можливості для самореалізації); участь студентів у науково-дослідній роботі, в конкурсах і олімпіадах з суспільствознавчих та педагогічних дисциплін, розширення мережі факультативів, клубів, студій з урахуванням інтересів та здібностей студентів (наприклад, Євроклуб, дискусійний клуб «Еврика», Клуб інтелектуалів, Клуб волонтерів та ін.); розширення зв'язків з громадськістю, батьками студентів; організація постійно діючого проблемного семінару «Шляхи формування соціально компетентного випускника коледжу».

Четвертий – *результативно-оцінювальний етап* формування соціальної компетентності студентів педагогічних коледжів – передбачав: проведення моніторингу сформованості соціальної компетентності студентів, аналіз дослідно-експериментальної роботи; визначення співвідношення мети і завдань за результатами експерименту та характеристики кола проблем, які потребують подальшого дослідження. На цьому етапі спецкурс «Формування соціальної компетентності майбутнього вчителя» було внесено у навчальний план підготовки майбутніх учителів початкових класів як вибірково навчальну дисципліну у цикл дисциплін вільного вибору студента [4, с.178].

Вивчаючи соціальну компетентність особистості як складне особистісне утворення та беручи до уваги її структуру, вважаємо за доцільне оцінювати міру її сформованості та розвитку за такими критеріями: *когнітивним*, пов'язаним із світоглядними знаннями, навичками та методами пізнання навколишньої реальності; *ціннісно-мотиваційним* – із соціальними цінностями, потребами, мотиваційними орієнтаціями в міжособистісних відносинах; *діяльнісно-практичним* – із соціальним досвідом, соціальним інтелектом та вміннями соціального функціонування, успішного виконання педагогічних функцій, соціальною активністю; *рефлексивно-саморегулятивним*, пов'язаним із рефлексивними вміннями й особистісними якостями майбутнього вчителя.

Кожен критерій характеризується відповідними показниками, на основі аналізу яких можна робити висновки про рівень сформованості соціальної компетентності студента.

Цілісне уявлення ефективного процесу формування соціальної компетентності, обґрунтування його структурних і функціональних компонентів, критеріїв та рівнів сформованості стало теоретичним підґрунтям для виявлення комплексу педагогічних умов формування соціальної компетентності студентів педагогічних коледжів. У енциклопедичній літературі зазначається, що умова – це «необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь» [5, с.1506].

Педагогічні умови, на думку О. Кутької, це «зовнішні обставини, що здійснюють істотний вплив на протікання педагогічного процесу, і які меншою чи більшою мірою свідомо сконструйовані педагогом» [6, с.16]. Ю.Бабанський

педагогічні умови визначає як «ситуацію, в якій компоненти навчального процесу репрезентовані в найліпшій взаємодії, і яка дає можливість викладачу плідно викладати, керувати навчальним процесом, а студентам успішно навчатися» [7]. І. Бахов визначає педагогічні умови як «комплекс взаємодіючих мір, навчально-виховного процесу», які спрямовані на формування певної компетентності та, які «забезпечують перехід на більш високий рівень її сформованості» [8, с.314].

Оскільки ми розкриваємо зміст поняття «педагогічні умови», то логічним є твердження, що мова йде про обставини, пов'язані з організацією навчально-виховного процесу у педагогічному коледжі, з тим зовнішнім навчально-виховним середовищем, у якому відбувається пізнавальна, навчальна, науково-дослідницька і виховна діяльність студентів, спрямована на формування в них насамперед професійних знань, умінь і навичок, розвиток їх культури, професійної компетентності тощо. Виходячи з окресленого, можемо констатувати, що без наявності таких обставин бажане явище виникнути не може.

Отже, *педагогічні умови формування соціальної компетентності студентів* педагогічних коледжів ми визначаємо як зовнішні обставини, які впливають на формування соціальної компетентності студентів, забезпечують перехід на більш високий рівень її сформованості та є основою для подолання недоліків організації навчального виховного процесу педагогічних коледжів.

На нашу думку, формуванню соціальної компетентності студентів педагогічних коледжів сприятимуть такі взаємопов'язані педагогічні умови:

1. модифікація змісту навчально-виховного процесу, спрямованого на усвідомлене засвоєння студентами соціальних знань, формування системи цінностей, розвитку вмінь і навичок соціальної взаємодії, конструктивного міжособистісного спілкування, збагачення життєвого й соціального досвіду, адекватної соціально компетентної поведінки;

2. ефективні форми і методи навчально-виховної роботи в коледжі, які забезпечують суб'єкт-суб'єктну взаємодію всіх учасників педагогічного процесу з метою формування соціальної зрілості особистості студента, його соціального інтелекту, соціальної фасилітативності, комунікативної толерантності, емпатії, рефлексії, соціальної активності та здатності до саморегуляції;

3. вплив соціально-педагогічних чинників формування соціальної компетентності студентів;

4. ефективне управління формуванням соціальної компетентності студентів педагогічних коледжів.

Представлені умови у повній мірі реалізують завдання, що сприяють формуванню соціальної компетентності студентів педагогічних коледжів. Оскільки результатом взаємодії окреслених умов слід вважати зміну рівнів сформованості соціальної компетентності студентів коледжу, то комплекс педагогічних умов має забезпечити розвиток соціальної компетентності, а її внутрішня динаміка в процесі професійної підготовки зумовить зміни, що дозволять студентам переходити з одного рівня її сформованості на інший.

Охарактеризовані структурні елементи процесу формування соціальної компетентності в їх логічній єдності та взаємозв'язку подаємо схематично на рис. 1. Кожен із визначених компонентів у цій структурі має самодостатній

характер, але, діючи в межах системи, набуває іншої, багатовекторної спрямованості завдяки впливу як зовнішніх, так і внутрішніх чинників.

Визначальним є положення про те, що особистість, розвиваючи певні здібності в змінних ситуаціях, набуває чіткої соціальної детермінації поведінки й дій, які формують її власну визначеність і самостійність.

Ранній юнацький вік у цьому контексті – найсприятливіший для формування соціально активної, самостійної й відповідальної особистості. Саме тому, у процесі формування соціальної компетентності студентів педагогічних коледжів доцільно враховувати їхній досвід, вікові, індивідуально-психологічні, статусні особливості, специфіку майбутньої професійної діяльності.

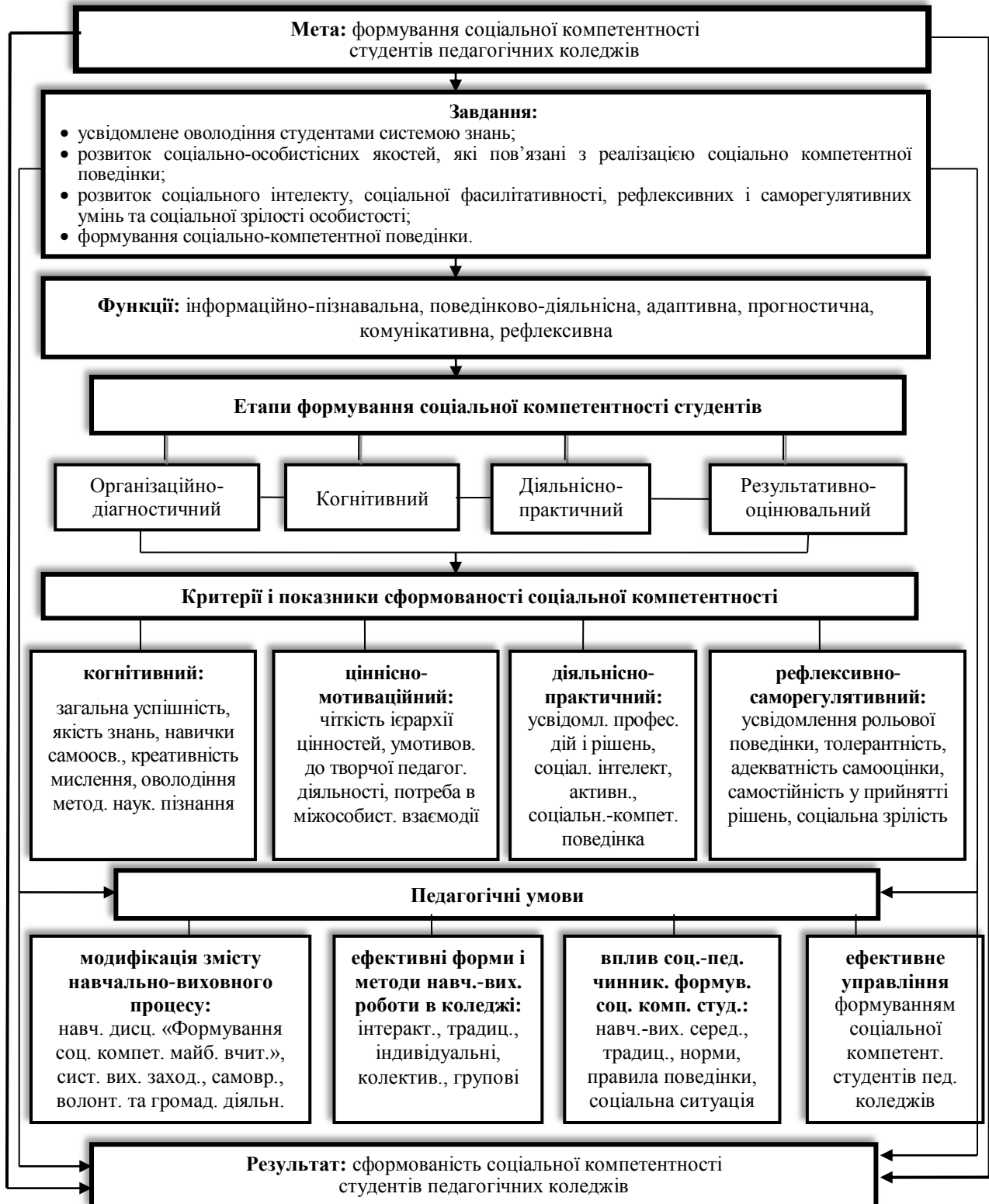

Рис. 1. Структура процесу формування соціальної компетентності студентів педагогічних коледжів

Формування соціальної компетентності студентів зумовлюється загальними закономірностями навчально-виховного процесу та змістом професійної підготовки студентів педагогічних коледжів.

Висновки. Отже, розроблена нами структура процесу формування соціальної компетентності студентів педагогічних коледжів є конкретною програмою для організації і проведення експериментального дослідження. В результаті впровадження розробленої структури майбутній вчитель зможе ефективно застосовувати отримані знання, уміння, сформовані навички під час теоретичного навчання, на різних видах практики, у професійній діяльності, чому сприятимуть розроблені нами педагогічні умови. Саме на цей аспект буде спрямована подальша логіка нашого дослідження.

Література

1. Педагогічний процес як система [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/784/22/>.
2. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: навч. посіб. / Ольга Володимирівна Безпалько. – К.: Центр навч. л-ри, 2003. – 134 с.
3. Стародубцева І.В. Формування у підлітків соціального досвіду в умовах дитячого оздоровчого центру: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / І.В. Стародубцева. – К., 2010. – 20 с.
4. Бойчук Л.М., Борбич Н.В. Педагогічний процес формування соціальної компетентності студентів педагогічних коледжів / Л.М. Бойчук, Н.В. Борбич // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова: зб. наук. пр. Серія № 11: Соціальна робота. Соціальна педагогіка / за заг. ред. проф. А.І. Капської. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2013. – № 16. – С. 175-181.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) / уклад. і гол. ред. В.П. Бусел. – К.; Ірпін: ВПЦФ «Перун», 2005. – 1728 с.
6. Куткіна О.П. Педагогические условия формирования медиакомпетентности будущих библиотечно-информационных специалистов: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / О.П. Куткіна. – Барнаул, 2006. – 23 с.
7. Педагогіка / под ред. Ю.К. Бабанського. – М.: Просвещение, 1983. – 608 с.
8. Бахов І.С. Педагогічні умови формування професійно-комунікативної компетентності перекладачів у системі вищої освіти / І.С. Бахов // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Серія: Соціологія. Психологія. Педагогіка. – Додаток 4, том II (14). – К., 2009. – Тем. вип. № 3. – «Вища освіта у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – С. 313-323.

References

1. Pedagogichnyi protses yak systema [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/784/22/>.
2. Bezpal'ko O.V. Sotsialna pedagogika v skhemakh i tablytsiakhi: navch. posib. / Ol'ha Volodymyrivna Bezpal'ko. – K.: Tsent' navch. l-ry, 2003. – 134 s.
3. Starodubtseva I.V. Formuvannya u pidlitkiv sotsialnoho dosvidu v umovakh dytiachoho ozdorovchoho tsentru: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk: spets. 13.00.07 «Teoriia i metodyka vykhovannia» / I.V. Starodubtseva. – K., 2010. – 20 s.
4. Boichuk L.M., Borbych N.V. Pedagogichnyi protses formuvannya sotsialnoi kompetentnosti studentiv pedagogichnykh kolledzhiu / L. M. Boichuk, N. V. Borbych // Naukovyi chasopys NPU im. M. P. Dragomanova: zb. nauk. pr. Serii № 11: Sotsialna robota. Sotsialna pedagogika / za zah. red. prof. A. I. Kap'skoi. – K.: NPU im. M. P. Dragomanova, 2013. – № 16. – S. 175–181.
5. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi mowy (z dod. i dopovn.) / uk'lad. i hol. red. V. P. Busel. – K.; Irpin: VTF «Perun», 2005. – 1728 s.
6. Kutkina O.P. Pedagogicheskie usloviya formirovaniya mediakompetentnosti buduschih bibliotечно-informatsionnykh spetsialistov: avtoref. dis. na soiskanie uch. stepeni kand. ped. nauk: spets. 13.00.08 «Teoriya i metodyka professionalnogo obrazovaniya» / O. P. Kutkina. – Barnaul, 2006. – 23 s.
7. Pedagogika / pod red. Yu.K. Babanskogo. – M.: Prosveschenie, 1983. – 608 s.
8. Bak'iov I.S. Pedagogichni umovy formuvannya profesiino-komunikativnoi kompetentnosti perekladachiv u systemi vyshchoi osvity / I.S. Bak'iov // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. – Serii: Sotsiologhiia. Psykholohiia. Pedagogika. – Dodatok 4, tom II (14). – K., 2009. – Tem. vyp. № 3. – «Vyscha osvita u konteksti intehratsii do yevropeiskoho osvithnoho prostoru». – S. 313-323.

Borbych N.V.,

PhD in Pedagogy, lecturer of pedagogy, head of psychological and pedagogical disciplines department
Lutsk pedagogical College, nataliya.vit.b@gmail.com

Ukraine, Lutsk

CHARACTERIZATION OF THE PROCESS STRUCTURE OF FORMATION OF PEDAGOGICAL COLLEGES STUDENTS SOCIAL COMPETENCE

The article deals with theoretical ground and experimental test of the structure of forming the social competence of pedagogical colleges students, which reflects the organization of educational process at pedagogical colleges and entire system that includes: purpose, objectives, functions, stages of formation, criterion and exponent of social competence, pedagogical conditions, result. It is noted that the formation of students social competence due to the general regularities of the educational process and content of professional training of students of pedagogical colleges.

Key words: competence, competency approach, social competence, students of pedagogical colleges, system, structure

УДК 001(063):378,4 (Укр)

Вем'ян В.Г.,

асистент кафедри іноземних мов Української інженерно-педагогічної академії, terovanesov@mail.ru

Україна, м. Харків

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕОРЕТИЧНОЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ

У статті розглянуто система професійної підготовки фахівців та особливості організації теоретичної та практичної підготовки фахівців у європейських країнах. Сформовано «психологічний світогляд» майбутнього спеціаліста та висвітлено актуальні проблеми практичної підготовки у вищих навчальних закладах України. Визначено методи, які мають певну вагомість, оскільки інші методи не мають інтересу через їх нечітку та непереконливу кваліфікацію. Доведено, що ефективність професійної підготовки майбутніх фахівців інженерних спеціальностей значною мірою залежить від ефективності забезпечення взаємозв'язку теоретичного та практичного навчання, а також від дидактичних прийомів, які застосовуються у процесі навчальної діяльності студентів.

Ключові слова: професійна підготовка, психологічний світогляд теоретичне та практичне навчання, ситуативне навчання усна лекція.

Постановка проблеми. У процесі докорінних змін усіх сферах суспільного життя нашої країни особливо важливу роль відіграє освіта. Зокрема, коли вища школа України входить в Болонський простір, дуже важливим є вивчення, аналіз та адаптація до наших умов зарубіжного досвіду підготовки висококваліфікованих фахівців в різних галузях. Давати системні знання про професійну сферу діяльності, її специфіку, вища освіта має формувати особистісні якості фахівця. Це є одним з вирішальних чинників розвитку економіки та суспільства. Потреба у висококваліфікованих та ініціативних працівниках загострюється в нових умовах, де особливого значення набувають питання професійної і практичної підготовки та виховання конкурентоспроможного фахівця під час навчання у вищих навчальних закладах. Тому, основна проблема вищої школи України в теперішній час – це підготовка фахівців європейського рівня з вищою освітою, які були б здатні розв'язувати складні соціально-економічні проблеми розвитку держави. Розвиток університетської освіти передбачає набуття такої якості, що відповідає потребам особистості студента, вимогам суспільства та забезпечує інтеграцію у світовий освітнянський простір. [1, с.43].

У сучасних умовах ринку до них висуваються наступні вимоги: високий рівень теоретичної підготовки, сформований рівень соціальної зрілості, висока ефективність в ситуаціях невизначеності, швидка адаптація до умов робочого середовища. На сьогоднішній день у загальній системі університетської освіти з підготовки студентів вищої школи така складова, як практичні заняття, не мають конкретизованої, комплексної спрямованості на набуття професійно-орієнтованих практичних умінь та навичок; існує явний розрив між теорією та практикою. Тому, практика залишається широким полем перевірки теоретичних знань, накопичених студентами у ВНЗ та становить собою підґрунтя для поглибленого засвоєння проблем, що мають місце у відповідній сфері [3].

Основним результатом навчання є сформований «психологічний світогляд» майбутнього спеціаліста, тобто здатність студента бачити світ очима та будувати свою

професійну діяльність на його основі з використанням відповідних засобів та способів. Має місце заглиблення у практичну проблематику, орієнтація на реконструкцію та розв'язання психологічних проблем інших людей, уміння аналізувати поведінку інших людей і робити значущі висновки. Тому, університетська освіта в Україні повинна бути якісною, майбутній фахівець зобов'язаний вміти постійно розвиватись та самовдосконалюватись, щоб роботодавець був впевнений у його компетентності та професіоналізмі, а вищі навчальні заклади повинні звертати велику увагу на аспекти професійної підготовки студентів з урахуванням умов зовнішнього середовища, зокрема вимог ринку праці. Таким чином, організація практичної професійної підготовки майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах здійснюється як під час вивчення професійно спрямованих теоретичних дисциплін, так і виробничої практики.

Університетська освіта базується на підготовці високопрофесійних та креативних фахівців, здатних пристосовуватись до сучасних вимог економіки та ринку праці. Ефективність професійної підготовки майбутніх фахівців інженерних спеціальностей значною мірою залежить від ефективності забезпечення взаємозв'язку теоретичного та практичного навчання, а також від дидактичних прийомів, які застосовуються у процесі навчальної діяльності студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування практичної та професійної діяльності випускників ВНЗ є одним з пріоритетних на сучасному етапі розвитку суспільства. Проблеми реформування професійної освіти в Україні досліджуються у працях: Г.Я. Аніловської [1], З.Н. Курлянд [3], В. Майборода [2, с.31-36]. Проблеми підготовки сучасного вчителя та основні форми з формування і праксеологічних умінь (лекції, практичні заняття, навчально-методичні семінари, індивідуальні заняття, практичні заняття, комп'ютерне діагностування, практика, аналіз виробничих ситуацій, побудова виробничих процесів, освоєння професійної лексики, аналіз професійної діяльності фахівців, ділові ігри тощо), розкрито в монографічному дослідженні О. Янкович [5, с.192].

Разом з тим, на сьогодні склалася певна невідповідність між значимістю практичної підготовки студентів як базової ціннісної орієнтації спеціаліста, що характеризує його гуманістичну практичну пропозицію, й рівнем теоретико-методологічної розробленості проблем розвитку практичної підготовки, формування праксеологічних умінь як умови удосконалення якості підготовки майбутніх фахівців. Сформульоване протиріччя дозволяє визначити **мету статті**, яка полягає в організації теоретичної та професійної підготовки фахівців, висвітлити та виявити актуальні проблеми практичної підготовки майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах України.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо досвід Великої Британії. Навчальний процес у вищій школі Британії реалізується шляхом різноманітних та, водночас, розрізнених форм та методів навчання. Трактуючи лекцію і практичне заняття (семінар, завдання, лабораторну роботу та інше) як організаційну форму, вітчизняна дидактика має мету здійснення взаємодії тих, хто навчає з тими, кого навчають, а метод навчання як засіб управління пізнавальною діяльністю тих, кого навчають. Причому реалізація методів вивчення здійснюється через організаційні форми.

Незважаючи на деякі зміни характеру і напрямку процесуального аспекту, аналіз змісту навчального процесу в англійській системі вищої освіти дозволяє вказати на збереження консервативного характеру лекції як основної організації форми навчання. Одну з найбільш вагомих спроб систематизувати лекційний метод навчання представляє класифікація, яка широко використовується в англійській вищій школі. В основі замовлення вирішальних кроків досягнення заданих цілей лекційного методу покладено, головним чином, концепцію когнітивізму, орієнтовану на розвиток інтелектуальної та творчої діяльності студентів. Таким чином, метод лекційного викладання в англійській системі університетської освіти полягає як основний вид.

Визначено, лише такі методи, які мають певну вагомість, оскільки інші методи не мають інтересу через їх нечітку та непереконливу кваліфікацію. Існують такі методи, як «Усна» лекція (Oral Lecture), або, як інколи її називають, «Information Provider» носить характер монологічної форми послідовного викладання навчального матеріалу. Записувати лекцію не завжди є доцільним через наявність друкованого тексту лекцій в скороченому або повному виді, що широко практикується в університетах України. Крім того, не завжди обов'язковим є формулювання цілі та плану лекційного матеріалу. Читання лекцій, як правило, проводиться по фундаментальним розділам дисципліни, розглядаються лише найбільш складні питання або матеріал, відсутній в підручнику. Вважається, що інший матеріал повинен вивчатися студентами самостійно. Важливого значення набуває суто психологічна сторона лекторської майстерності з метою більш поглибленого засвоєння навчального матеріалу.

Розглянемо кількість лекційних годин. Лекційні години в кожному вузі різні, але вони не займають багато часу, тому що головна увага приділяється самостійної роботи студента. У зв'язку з цим, буде не зайвим вказати

на тенденцію читання лекційних курсів групою викладачів, які висвітлюють різні аспекти одного і того ж розділу. Проведення такого експерименту показало значну перевагу в порівнянні з читанням лекцій тільки одним викладачем, а також забезпечило інтегрований підхід до комплексного міждисциплінарного розгляду лекційного матеріалу, що в свою чергу, призводить до ефективності його аналізу. Але це, в деякій мірі, може привести самих лекторів до вузівської спеціалізації, що не відповідає сучасній особливості теоретичної та професійної підготовки фахівців.

Одним з найбільш модернізованих різновидів лекційного методу, спрямованого на подолання монологічного характеру і орієнтованого на рішення проблемних ситуацій, «Ілюстративна лекція» (Exemplary lecture). Характерну особливість цього різновиду становить відпрацьовання у студентів вмінь і навичок аналізу, синтезу та індивідуального самостійного підходу до оцінки отримання наукової інформації. При викладанні навчального матеріалу лектор намагається «проілюструвати» власні погляди, роздуми та узагальнення на конкретних фактах, логічно спрямовуючи студентів до вирішення поставлених проблемних завдань. В ілюстративному методі чи не найважливіше забезпечити одночасне поєднання усного пояснення з демонструванням, ілюстрацією зразків, прикладів, моделей тощо. Саме таке поєднання включає в діяльність ліву і праву півкулі головного мозку, що сприяє актуалізації навчального досвіду людини і формує пізнавальний образ об'єкта вивчення.

Оскільки розуміння ґрунтується на встановленні зв'язків, на порівнянні невідомого з відомим, то зрозуміло, що неабияку роль має те, з чим порівнюють. Якщо немає з чим порівнювати, то ніякого розуміння не відбувається. З точки зору того, що дії викладача і дії студента спрямовані на засвоєння навчального матеріалу на рівні розуміння – це ілюстративний метод, але з великою часткою самостійної роботи студентів. Звичайно, у порівнянні з іншими методами він створює найменше можливостей для самостійної діяльності, але це ще не означає, що можливості, закладені в ньому, малі або зовсім відсутні.

Під час самої лекції, а також в кінці потрібно поставити студентам запитання з метою виявлення розуміння лекційного матеріалу, або для словов'язування свого відношення до заданої теми. Такі мікро дискусії ведуть слухачів від монотонності, втомлюваності студентів та зниження їх пізнавальної активності, які спрямовані на активізацію навчального процесу. Така форма роботи, безумовно, потребує від студентів серйозної та систематичної підготовки до лекцій та заслуговує уваги. «Ілюстративна лекція» як метод викладання, сприяє підготовці висококваліфікованих фахівців, які вміють знаходити та приймати рішення у складних соціально-економічних обставинах.

Велике значення приділяється практичним заняттям, які включають такі види, як бесіда, дискусія, семінар, ділові ігри, проекти та презентації. Цілком передбачають активне засвоєння матеріалу під час обговорення найважливіших суперечливих проблем та дискусій, до яких спонукає лектор курсу, використовуючи метод

проблемних дискусій. Пошук істини йде шляхом вільного обміну думками, що дозволяє кожному учаснику дискусії критично оцінювати як свій погляд, так і погляд опонентів на порушену проблему. Студенти вчаться логічно мислити, аргументувати висунуті положення, тактовно спростовувати опонента, не нав'язуючи свої думки. Практичне заняття – це форма навчального заняття, на якому викладач організовує детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує вміння і навички їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання студентом відповідно сформульованих завдань. Мета практичного заняття – поглиблювати, поширювати та деталізувати знання, виробляти навички професійної діяльності, розвивати наукове мислення та мовлення, перевіряти знання студентів, мати засіб оперативного зворотнього зв'язку. Практичні заняття, як правило, ґрунтуються на попередньо підготовленому методичному матеріалі – тестах, наборі завдань різної складності для різних типів перекладу та їхнього аналізу, завдання для редагування та реферування текстів, уривки відео-та аудіо текстів для перекладів, завдання для ролевих професійних ігор [4].

Найбільш цікавими для студентів є семінари, які отримали назву «ситуативне навчання» в Оксфордському університеті їх називають «Case studies», і на яких проходить більш детальне вирішення часткових аспектів проблемних ситуацій. Студенти визначають проблему та зумовлюють шляхи її вирішення, знаходять додаткову інформацію, необхідну для більш швидкого вирішення проблеми, а також виявити можливі наслідки проблемної ситуації. Вагомість проведення таких семінарів очевидна. Семінари-ситуації формують у студентів навички та вміння активної самостійної роботи та пізнавальної діяльності, яка забезпечує здатність аналізувати та приймати рішення, як індивідуальні, так і групові, набуває багатьох навичок поведінки, які важливі та необхідні майбутнім спеціалістам.

Індивідуальні заняття (Individual tuition) проводяться з окремими студентами з метою підвищення їхнього рівня підготовки та розкриття індивідуальних творчих здібностей за окремим графіком з урахуванням індивідуального навчального плану студента. Індивідуальні завдання передбачають написання рефератів, курсових та дипломних робіт і виконуються студентами самостійно. З метою пояснення певних теоретичних положень чи аспектів їхнього практичного застосування студентам проводяться консультації як індивідуальні, так і для всієї групи [6].

Останнім часом велику популярність у навчальному процесі набули інтерактивні методи навчання. Презентація як одна з таких важливих форма навчання, передбачає підготовку та проведення лекції студентами або групою студентів певного лекційного матеріалу, який коментується, поповнюється та аналізується викладачем разом зі студентами. Презентацію можуть проводити і сторонні фахівці, які на особистому прикладі дають можливість студентам ознайомитися з іншими точками зору фахівців. Це допомагає формувати їх уявлення про характер і напрямки практичної роботи в тій чи іншій галузі.

Висновок. Система професійної підготовки фахівців розвивається згідно з вимогами сучасних соціально-економічних умов. Нині суспільство з ринковою економікою, що постійно розвивається, вимагає від закладів освіти підготовки конкурентоспроможних фахівців, здатних творчо, самостійно мислити, швидко пристосовуватися до змін, що відбуваються в навколишньому середовищі країни; готових до виконання своїх обов'язків у майбутній професійній діяльності.

Реальні потреби сучасного суспільства у фахівцях з високим рівнем опанованих теоретичних знань, сформованих умінь та навичок майбутньої професійної діяльності змінюють напрямки організації педагогічного процесу у вищих навчальних закладах. На зміну навчання, яке здійснювалось на основі традиційної системи, повинні бути розроблені теоретико-методологічні підходи щодо особистісно-орієнтованого навчання; визначені, обґрунтовані та оновлені зміст, форми, методи, засоби та організаційно-педагогічні умови навчання; розроблені теоретико-методологічні основи особистісно-орієнтованого навчання; з'ясовані механізми упровадження в освітній процес інтерактивних методів. Вирішення означеного кола питань організації процесу підготовки фахівців до майбутньої професійної діяльності у вищих навчальних закладах вбачаємо в з'ясуванні деяких аспектів цього процесу на основі педагогічної теорії та практики.

Література

1. Аніловська Т.Я. Університетська освіта : [навч. посіб.] / Т.Я.Аніловська, Н.С. Марушко, Л.М. Томаневич – Львів : Магнолія – 2006, 2009. – 370 с. .
2. Майборода В. Проблеми розвитку праксеологічних умінь майбутніх компетентних фахівців вищої школи України / В.Майборода // Вища освіта України – 2012. – №4. – С. 31-36.
3. Педагогіка вищої школи / За ред. З.Н. Курлянд. - К.: Знання, 2005. – С. 399.
4. Про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах [Електронний ресурс]: Положення М-ва освіти і науки України від 2.06.93. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/page/?4943> - Назва з титул. екрана.
5. Янкович О.І. Освітні технології в історії вищої педагогічної освіти України (1957–2008) : Монографія / [за ред. В.М. Чайки, І.О. Янкович]. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – С. 320.
6. <http://www.chnu.cv.ua/index.php?page=ua/scienc/02%20osvitniad/03>

References

1. Anilovska T.Ya. Universytetska osvita : [navch. posib.] / T.Ya. Anilovska, N.S. Marushko, L.M. Tomanevych – Lviv : Magnolia-2006, 2009. – S. 370/
2. Maiboroda V. Problemy rozvytku prakseolohichnykh umin maibutnikh kompetentnykh fakhivtsiv vyshchoi shkoly Ukrainy / V. Maiboroda // Vyshcha osvita Ukrainy – 2012. – №4. – S. 31-36.
3. Pedagogika vyshchoi shkoly / Za red. Z.N. Kurland. - K.: Znannia, 2005. – S. 399.
4. Pro orhanizatsiiu navchalnoho protsesu u vyshchynykh navchalnykh zakladakh [Elektronnyi resurs] : Polozhennia M-va osvity i nauky Ukrainy vid 2.06.93. – Rezhyim dostupu : <http://minagro.gov.ua/page/?4943> – Nazva z tutul. ekrana.
5. Iankovych O.I. Osvitni tekhnolohii v istorii vyshchoi pedagogichnoi osvity Ukrainy (1957–2008): Monohrafiia / [za red. V.M. Chaiky, I.O. Iankovych]. – Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky, 2008. – 320 s.
6. <http://www.chnu.cv.ua/index.php?page=ua/scienc/02%20osvitniad/03>

Vemjan V.G.,

assistant of foreign languages department of the Ukrainian engineering-pedagogics academy

Ukraine, Kharkiv

**PECULIARITIES OF ORGANIZATION THEORETICAL AND VOCATIONAL TRAINING
IN EUROPEAN COUNTRIES**

The article considers the professional training system especially the theoretical and practical training formation in European countries..It is formed a «psychological outlook at life» of the future specialist and covered the practical training actual problems at higher schools in Ukraine. It is defined the methods that have a certain importance. It is proved that the professional training effectiveness of the future engineer-specialists in large part depends on the of the relationship of theoretical and practical training effectiveness as well as the teaching methods which are used in the students.learning activities process.

Key words: vocational training, psychological outlook at life, theoretical and practical training, situated learning, oral lecture,

УДК 373.3.015.31:17.022.1

Гавриш І.І.,

*к.пед.н., асистент кафедри педагогіки та методики початкової освіти,
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, inna_h@i.ua*

Гавриш В.В.,

*вчитель вищої категорії, методист Рідківська загальноосвітня школа І – ІІІ ступенів, impetuous.flow@mail.ru
Україна, м. Чернівці*

КУЛЬТУРНО ТА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНО НАПОВНЕНІ РОДИННІ ВЗАЄМИНИ – ЧИННИК РОЗВИТКУ ДОБРОДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті зроблено спробу проаналізувати виховні можливості сім'ї та родинних взаємин у культурно та морально-етичному становленні особистості дитини. Метою статті передбачено з'ясування місця родинних взаємин у формуванні добродійної орієнтації особистості молодшого школяра. Систематизовано науковий досвід з окресленої проблеми та проаналізовано напрацювання щодо особливостей виховання добродійної спрямованості дитини в умовах сучасної сім'ї. Змодельовано систему принципів формування добродійної поведінки, дотримання яких потребується від батьків. Узагальнено важливі психолого-педагогічні якості, які необхідні батькам для забезпечення якісного впливу на формування добродійності молодших школярів.

Ключові слова: моральне виховання, добродійна діяльність, культура взаємин, родинні взаємини, родинне виховання.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток та зміна культурних тенденцій спрямовують особливу увагу педагогічної науки і практики на виховання добродійної, моральної особистості не тільки в навчально-виховному процесі школи, а й у сімейному середовищі оскільки, саме тут, перш за все відбувається зародження та розвиток ціннісних якостей особистості – гуманізму, колективізму, працелюбства, поваги, людяності тощо. З цього випливає, що позитивна, цілісна, глибоко гуманна та культурологічна атмосфера родини має великий об'єм виховних інструментів у становлення добродійно зорієнтованої особистості.

Проблема виховання родинних взаємин була і залишається центральним питанням багатьох досліджень багатьох учених. До вивчення питань родинних взаємин у різний час зверталися психологи і педагоги Т. Алексеєнко, І. Бех, О. Киричук, С. Ковальов, Я. Коломінський, О. Кононко, Г. Костюк, В. Кравець, Л. Мороз, О. Насонова, В. Оржеховська, В. Пастовий, О. Проскура, О. Савченко, В. Семиченко, М. Стельмахович, О. Сухомлинський, П. Щербань та ін..

Мета статті – полягає у з'ясуванні місця родинних взаємин у формуванні добродійної орієнтації особистості молодшого школяра.

Виклад основних положень статті. Сприймання та контакт між людьми – це важлива та невід'ємна запорука будь-якої взаємодії, діяльності. У такому ракурсі особливої уваги потребує формування родинних взаємин як чинника виховання гуманності, моральності та добродіяльності особистості. Узагальнюючи науковий та практичний досвід з проблеми дослідження можна зазначити, що родинні взаємини – це взаємна готовність суб'єктів до специфічної форми вияву взаємодії між особистостями, що має місце у поведінці партнерів в умовах спільної життєдіяльності [2, с.8]. Відтак найважливішим аспектом цих взаємин стає їх емоційна

та духовна складова, яка виступає індикатор моральності дитячої взаємодії оскільки, тільки за умови розуміння значущості іншого можна виховати добро діяльну дитину. У процесі родинної взаємодії не менш важливе місце займає приклад старших, як батьків, так і сестер з братами, в основу яких лягає особиста симпатія і прив'язаність один до одного.

Переносячи думку О. Кононко, про принципи побудови родинних взаємин, у наше дослідницьке поле можна зазначити, що й справді здорова та реальна взаємодія учасників добродіяльності потребує дотримання трьох специфічних принципів – суперництва, компроміси та кооперації, які обов'язково мають бути оптимально збалансовані, оскільки значне домінування одного з них може спричинити беззильність або агресивність [1, с.7-8].

Принципово важливою характеристикою родинних взаємин є їхня культура, яка розкривається у співробітництві, дружбі, любові, добрі, партнерстві, повазі тощо. Цілком закономірно, що кожен із учасників сімейної взаємодії робить значний внесок у розвиток цінностей та ціннісного ставлення до людини. У такому разі чільне місце у взаєминах у середині сім'ї займає гуманність, яка окреслюється моральними цінностями, нормами, системою настанов особистості, які проявляється у сприянні, допомозі, співчутті і співрадість та реалізується у взаємодії різного роду. Як бачимо гуманність особистості проявляється в першу чергу в повазі та уважності до людей і їх гідності. З чого й випливає, що основи добродіяльності закладаються у поважливому ставленні до батьків, сестер, дідусів та бабусь і полягають в усвідомленні школярами її альтруїстичного начала.

Узагальнюючи спостереження практиків та науковців зазначимо, що первинним осередком залучення до добродіяльності є сім'я оскільки вона

покликана орієнтувати особистість на формування загальнолюдської культури, моральності, добра та гуманістичних цінностей через переймання батьківської мудрості за допомогою якої це транслюється у формування обов'язку, відповідальності, любові й вимогливості дитини.

Навіть В. Сухомлинський у свій час зазначав, що розуміння згуртованість, любов, турботливість та повага у сім'ї веде до створення стійкого морально-емоційного виховного клімату, що сприяє вихованню добрودійності в дітей. З цього випливає, що міцні, гуманні та позитивні родинні взаємини ґрунтуються на доброзичливості, турботі, повазі, готовності допомогти, чесності, совісності, чуйності, тактовності, делікатності, терпимості, великодушності [3]. Тож, створення в сім'ї морально-емоційного виховного клімату сприяє вихованню в дітей доброти, яка інтегрує в собі все позитивно значуще для особистості та характеризує приязне турботливе, ставлення до тих, хто поруч, безкорисливу й активну допомогу іншим, співчуття іншій людині тощо.

Добродійна діяльність як і родинні взаємини не немислимі без спілкування, яке як важливий гуманістичний чинник неможливе без взаємного визнання гідності, свободи й унікальності й тому стає безпосереднім джерелом досягнення добрودійності. Адже, як уже неодноразово доводилося відсутність комунікативної взаємодії в сім'ї приводить до проблем затримки психічного розвитку дітей. Добродійна орієнтованість родинного спілкування розкривається у єдності слів, дій та вчинків, здійснюваних членами сім'ї згідно з їхніми ідеалами, інтересами, життєвими цілями, потребами та стимулює створення системи моральних цінностей. Також у процесі діалогічного спілкування формується позиція відвертості, довіри й доброзичливості та проявляється моральність особистості, що особливо важливо для набуття добрودійності і відбувається обмін моральними цінностями між батьками та дітьми. Тож беручи до уваги зазначене, батькам слід розуміти, що спілкування не може бути хаотичним, не продуманим або беззмістовним, що й зумовлює потребу дотримання деяких принципів, зокрема: орієнтації на дитину, як на індивідуальність; діалогу замість монологу; рівності учасників взаємодії; єдності зусиль батьків з педагогами тощо. Однак, батькам необхідно пам'ятати і про низку психологічних аспектів спілкування у системі родинних взаємин, зокрема: уміння розпізнавати психологічні стани співрозмовників, психологічні знання продуктивної розмови, адекватна емоційна реакція на дії та поведінку, добір найдоцільніших способів і засобів спілкування відповідно до особливостей конкретної дитини.

Неменшу значущість для формування добрودійного начала особистості має стиль спілкування зокрема, на нашу думку як найменше слід вдаватися до авторитарного який прийняття батьками рішення без участі дитини та хаотичного де мають місце постійна зміна авторитарних способів взаємодії на демократичні, або ліберальні і навпаки, непослідовність взаємодії, що навіть гірше ніж постійна вседозволеність. Тому вважаємо, що батькам (вдаючись до самоконтролю та орієнтації на особистість дитини) слід максимально

застосовувати авторитетно-демократичний стиль, яку ґрунтується на спільному ухваленні рішень батьків із дітьми та врахуванні їхніх інтересів, у такому ракурсі доцільно також використовувати в допустимих ситуаціях елементи ліберального стилю де ініціатива та рішення належать самій дитині за умови, що не буде завдано шкоди чи лиха іншим. Як бачимо основу родинного спілкування складають взаємоставлення членів сім'ї, характер їхнього емоційного зв'язку та культура його вияву.

Тож, правильно вибудоване спілкування в сім'ї формує в дитини уміння поставити себе на чийсь місце, проїнятися почуттями і настроями інших, прогнозування можливих наслідків власних учинків, тактовності, що характеризує добрودійну сторону особистості.

Спілкування у сім'ї тісно пов'язане з формуванням моральної, добрودійної поведінки, яка передбачає дотримання правил і вимог людського існування, етикету (гарних манер), охайного зовнішнього вигляду, уміння раціонально організовувати житло тощо. Виховання культури і поведінці потребує чіткого усвідомлення дитиною та батьками змісту знань, умінь і навичок моральної поведінки, які автоматизуються завдяки вправленню у їх виконанні та усвідомленню необхідності дотримання морально-етичних моделей взаємодії. З цього випливає, що правильна поведінка включає відповідальність, уважність, тактовність, чуйність, дисциплінованість, ввічливість, делікатність, організованість, скромність, які складають основу добрودійної людини.

Тому формування добрودійної поведінки потребує від батьків хоча б елементарної педагогічної обізнаності та дотримання низки принципів: підвищенні зацікавленості та активності дитини; визнання пріоритету родинного виховання та родинних цінностей; необхідність виховання правильної поведінки з дошкільного віку; врахування вікових та індивідуальних особливостей дитини; забезпечення самостійності та свободи дитини.

Отже, у процесі такої взаємодії (спілкування, різноманітні моделі моральної поведінки) діти набувають морального досвіду, який постає у вигляді системи моральних правил, норм, моделей, які усвідомлюються і приймаються особистістю.

Зі сказаного випливає, що спілкування та поведінка, як зі сторони батьків, так зі сторони дітей має бути вмотивованим, і не просто вмотивованим, а сповненим глибоко моральних потреб турбуватися, співчувати про інших й допомагати їм, поважати тих, хто поруч, щоб розкривалася «Людина в людині». Та лише у спільній добрودійній діяльності особистість може задовольнити власні особистісні потреби, що відповідно зумовлює об'єктивну необхідність співвідношення її потреб із потребами інших і виступає як інтерес у реальному житті, який є необхідною складовою процесу взаємозалежності та взаємодії людей під час задоволення потреб. Однак, правильна тобто позитивна мотивація молодшого школяра – це не простий процес, оскільки дітям даної вікової групи характерна постійна боротьба мотивів або заради дотримання певної моральної норми чи правила,

під контролем дорослих або без нього. Саме цей аспект зумовлює гостру потребу дитині з боку найближчих дорослих – батьків, оскільки якщо вона звикне до любові та добра (а не до заздощів й ненависті) в родині, то й в соціальному середовищі вона буде готова до самодисципліни, а не до страху, або приниження.

У змісті родинних взаємин та їх впливу на формування добрودіяльності учнів займають чільне місце емоції та почуття. До моральних почуттів (які найближче дотичні до добрودіяльної діяльності) відносять честь і гідність, щастя і любов, дружбу і повагу, але за умови присутності доброзичливого ставлення, позитивного морального оцінювання або моральних мотивів.

Цінним чинником у формуванні добрودіяльності особистості в родинних взаєминах є й використання та прилучення до родинних традицій, які покликані забезпечити оптимальний рівень розумового та духовно-морального розвитку дітей, сприяти утвердженню духовності, добрودіяльності та самобутності дитини.

Беручи до уваги вище зазначені аспекти родинного виховання спрямованого на формування добрودіяльної особистості виникає цілком обґрунтоване твердження, що батьки мають володіти певним рівнем педагогічної освіти та культури, які є достатніми для виховання дітей ще дошкільного віку, уміньми застосовувати виховні засоби і прийоми в організації внутрішньосімейної життєтворчості та в змозі максимально використати виховний потенціал сім'ї. Тому обоє батьків мають: володіти уміньми керувати власними емоціями та настроєм та відстоювати свою думку, не нав'язуючи її дітям; делікатно ставитись до дітей у конфліктних ситуаціях; усвідомлювати особливості ненав'язливого включення дітей у різноманітні види діяльності зокрема, добрودіяльної; розуміти психологічний стан дитини тощо.

У такому разі батьки мають володіти низкою психолого-педагогічних якостей, які забезпечать якісний вплив на формування добрودіяльності:

- педагогічним цілепокладанням, що зумовлюється потребою в обґрунтованому плануванні виховних впливів на дитину (як попередньо зазначалося хаотичність у вихованні є неприпустимою);
- педагогічною ерудицією, яка передбачає наявність у батьків широкого запасу знань про моральність, культуру поведінки, добрودіяльність тощо;
- педагогічною інтуїцією – набуття здатності прогнозувати поведінку, вчинки дитини та спрямовувати їх у необхідне русло;

– педагогічною імпровізацією, передбачає знаходження батьками нестандартних способів впливу на дитину з метою виховання добрودіяльності;

– емпатійністю, яка передбачає співдопомогу батьків дітям у добрودіяльних справах, вчинках та співчуття й співпереживання у разі невдач;

– педагогічною уявою – розуміння батьками сутності добрودіяльності та добрودіяльної діяльності, доборі доцільних і посильних методів виховного впливу на власних дітей;

– педагогічним оптимізмом – оптимістична віра й надія в безмежні внутрішні сили дитини, резерви її можливостей у реалізації різного роду добрودіянь;

– педагогічною рефлексією – включає певне «примірювання» на себе конкретної моральної чи добрودіяльної ситуації.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Отож, доходимо висновку, що формування добрودіяльної спрямованості школярів є важливим орієнтиром родинного виховання та родинних взаємин. Саме дружна сім'я, тепла атмосфера, розуміння та взаємопідтримка може сприяти включенню дитини до добрودіяльності різного змісту та складності. Якщо докладати зусиль, то саме родина може стала місцем, де людина отримує основи гуманізму та моральності. Що й зумовлює потребу глибшого дослідження добрودіяльних цінностей української родини та виховного потенціалу сім'ї у становленні глибоко моральної та гуманної особистості.

Література

1. Кононко О.А. Проблема толерантності в контексті особистісно-орієнтованої моделі спілкування / О.А. Кононко // *Педагогіка толерантності*. – 1998. – №1. – С.7-8.
2. Кушнірюк В.М. Гуманізація міжособистісних стосунків як умова запобігання конфліктам у педагогічному процесі : Автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / В.М. Кушнірюк – К., 2000. – 20 с.
3. Бек І.Д. Виховання особистості : [монографія] / І.Д. Бек – Книга 2 – К. : Либідь, 2003. – 344 с.

References

1. Kononko O.L. Problema tolerantnosti v konteksti osobystisno-orientovanoi modeli spilkuvannya / O.L. Kononko // *Pedahohika tolerantnosti*. – 1998. – №1. – S.7-8.
2. Kushniryuk V.M. Humanizatsiya mizhosobystisnykh stosunkiv yak umova zapobihannya konfliktam u pedahohichnomu protsesi : Avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : spets. 19.00.07 «Pedahohichna ta vikova psykholohiya» / V.M. Kushniryuk – K., 2000. – 20 s.
3. Bekh I.D. Vychovannya osobystosti : [monohrafiya] / I.D. Bekh – Knyha 2 – K. : Lybid, 2003. – 344 s.

Havrysh I.I.,

Ph.D., assistant Department of Education and methods of primary education,
Chernivtsi National University of Yuri Fedkovich, inna_h@i.ua

Havrysh V.V.,

teacher of the highest category, Methodist Ridkivtsi School I - III stages, impetuous.flow@mail.ru

Ukraine, Chernivtsi

CULTURAL, MORAL AND ETHICAL FAMILY RELATIONS – FACTOR OF PERSONALITY CHARITY

The article attempts to analyze the educational possibilities of family and family relations in the cultural, moral and ethical formation of the child. The article provides for clarifying the significance of family relations in the formation of a charitable orientations pupils of primary school age. Systematized scientific experience problems outlined and analyzed developments on the specifics of education charitable orientation a child in today's family. Modeled system of principles forming the charitable behavior, compliance with which is required from parents. Overview important psychological and pedagogical qualities that parents needed to ensure quality Influence on the charity pupils of primary school age.

Key words: moral education, charity, culture relations, family relationships, family education.

УДК 377.015.31

Герлянд Т.М.,

*к.пед.н., ст. науковий співробітник лабораторії технологій професійного навчання
Інституту професійно-технічної освіти НАПН України, Alina_G@ukr.net*

Україна, м. Київ

ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ КВАЛІФІКОВАНИХ РОБІТНИКІВ АГРАНОГО ПРОФІЛЮ

Статтю присвячено проблемі визначення суті та структури загальноосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників аграрного профілю. Автором проаналізовано різноманітні підходи науковців щодо визначення поняття. Визначені та проаналізовані структурні компоненти цієї компетентності та умови, спрямовані на її підвищення.

Ключові слова: компетентність, педагогічна діяльність, загальноосвітня компетентність, педагогічні технології навчання, майбутній кваліфікований робітник-аграрник.

Постановка проблеми. За сучасних умов професійна освіта має за мету формувати цілісну систему універсальних знань, умінь, навичок, а також досвід самостійної діяльності й особистої відповідальності майбутніх кваліфікованих робітників, тобто їхні ключові компетентності, що визначають якість цієї освіти.

Специфіка такого навчання переорієнтовує педагогів загальноосвітніх дисциплін змінити методику навчання, яка полягає в тому, щоб засвоювалися не запропоновані «готові знання», а простежувалися якісні умови для їх засвоєння. При цьому маєтись на увазі, що учень самостійно формулює відповіді, необхідні для вирішення поставленого перед ним завдання. При такому підході навчальна діяльність на заняттях загальноосвітньої підготовки, періодично носячи дослідний або практико-перетворювальний характер, стає предметом якісного засвоєння учнями.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Питання компетентнісного підходу у професійній освіті знайшли своє відображення у роботах Л. Васильченко, С. Гончаренка, О. Дубасенюк, П. Зеєра, І. Зимньої, Н. Ничкало, О. Пометун, В. Радкевич, О. Савченко, В. Семиченко, А. Смирнова, Р. Шаповал та інших. Він вивчається у контексті дослідження проблеми ключових компетентностей через реалізацію особистісних характеристик учнем, розвитку його професійної свідомості і рефлексії, динаміки професійного самовизначення тощо. Проте дотепер не існує загальноприйнятого визначення поняття загальноосвітньої компетентності, вчені здебільшого вивчають лише окремі його аспекти.

Мета статі полягає в обґрунтуванні складових загальноосвітньої компетентності, визначенні умов її формування у майбутніх кваліфікованих робітників аграрного профілю.

Виклад основного матеріалу. Ми погоджуємося з Г. Селевком [4, с.28], що компетентність – якість, набута особистістю через проживання нею ситуацій, тобто рефлексію досвіду. Вважаємо, що ключові компетентності – це загальне і широке визначення адекватного прояву соціального життя людини в сучасному соціумі. Компетентнісний підхід у навчанні висунув, у свою чергу, на

перше місце не інформованість учня професійно-технічного навчального закладу (ПТНЗ) аграрного профілю у різних галузях знань, а вміння вирішувати проблеми, що виникають в наступних ситуаціях: у пізнанні і поясненні явищ навколишньої дійсності; при освоєнні сучасної аграрної техніки і технології; в практичному житті при виконанні соціальних ролей професіонала, покупця, клієнта та ін.; при виборі професії аграрія та оцінці своєї готовності до навчання в професійному навчальному закладі, що надає йому можливості орієнтуватися на сучасному ринку праці.

Завдання педагогічної діяльності на сучасному етапі – забезпечення необхідного і достатнього рівня засвоєння систематизованих знань через розвиток загальноосвітньої компетентності та формування здібностей учнів до самоосвіти [5, с.21]. Ця компетентність найбільш повно відображає сучасні вимоги до якості професійно-технічної освіти в аспекті розвитку особистості учня. Знання у контексті загальноосвітніх дисциплін розглядаються не як самоціль, а як засіб розвитку мислення, творчих здібностей і мотивів навчальної діяльності особистості. Наша робота з формування загальноосвітньої компетентності майбутніх аграрників ґрунтується на процесі засвоєння знань, на тих методах, які використовуються педагогом під час проведення занять із загальноосвітнього циклу.

Передбачається, що в результаті реалізації педагогічних умов щодо формування загальноосвітньої компетентності учень ПТНЗ аграрного профілю буде володіти такими якостями особистості як: вміння самостійно здобувати знання, ефективно застосовувати їх на практиці; критично і творчо мислити, знаходити раціональні шляхи подолання труднощів, генерувати нові ідеї; грамотно працювати з інформацією (вміти збирати необхідні факти, аналізувати їх, висувати гіпотези вирішення проблеми, встановлювати закономірності, формулювати аргументовані висновки, знаходити рішення); підвищення якості навчання за рахунок: збільшення кількості учнів, які відмінно засвоюють отримані знання; збільшення кількості переможців олімпіад, переможців та учасників учнівських конференцій, конкурсів різного спрямування; створення позитивної мотивації навчання; формування

культури мислення, дослідницьких умінь; підтримання стосунків у системі «педагог – учень» у межах співробітництва; формування вміння працювати з інформацією, яка може проявитися у свідомому володінні основами бібліотечної грамотності, активному застосуванні нових інформаційних технологій, самореалізації через застосування методу проектів.

Застосування методу проектів у практиці викладання загальноосвітніх дисциплін у ПТНЗ стало пошуком шляхів вирішення проблем, які в межах традиційно використовуваних методів навчання неможливі. Як найбільш гостру з них слід виділити проблему різного стартового рівня знань і умінь учнів із загальноосвітніх дисциплін при вступі до ПТНЗ. У результаті побудувати оптимальний курс навчання педагогу навіть в одній групі стає дуже складно. Крім того, знання учнів з високим рівнем освітньої підготовки, як правило, не вбудовані у логіку загальноосвітньої підготовки і потрібна ідентифікація прогалів у знаннях з подальшою їх корекцією.

Другою важливою проблемою є, з одного боку, різноманіття сфер застосування інноваційних технологій, з іншого боку учні мають широкий спектр спрямованостей і потреб. Вирішення завдання придбання якісних знань з усіх предметів загальноосвітньої підготовки у ПТНЗ кожним учнем нами вбачається в оптимальному поєднанні його особистих професійних спрямувань і потреб з відповідною галуззю застосування цих технологій.

Методика активізації пізнавального інтересу учнів також сприяє формуванню їхнього стійкого пізнавального інтересу, позитивно впливає на якість знань і характеризується: успішним формуванням загальноосвітньої компетентності шляхом вибору і грамотним використанням педагогом технологій та методик навчання, що відповідають цим завданням. Можна відзначити, що абсолютно «некомпетентних» форм і методів навчальної роботи не існує; проте деякі (наприклад, лекція, фронтальне опитування, що інформує, бесіда та ін.) не будучи забезпеченими спеціальними акцентами або доповненнями (групове цілепокладання, самооцінка тощо) самостійно не працюють на розвиток загальноосвітньої компетентностей майбутнього кваліфікованого робітника-аграрника

До найбільш типових методів формування і розвитку вищезгаданої компетентності можна віднести: звернення педагога до минулого або щойно сформованого досвіду учнів; відкрите обговорення ним нових знань, у ході якого виявляється суб'єктна позиція учнів; вирішення проблемних завдань та обговорення проблемних ситуацій, «домірних» досвіду учнів; дискусія учнів; рольові та ділові ігри; проектна діяльність (дослідницькі, творчі, рольові, практико-орієнтовані міні-проекти та проекти, що мають аграрний контекст).

Виходячи з цих позицій, процес активізації навчально-пізнавальної діяльності є пріоритетною у формуванні загальноосвітньої компетентності. У технологічному сенсі така активність забезпечується за рахунок: впровадження ефективних педагогічних технологій; постійних використань міжпредметних зв'язків, що підвищують науковий рівень загальної

освіти; використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ); організації процесу особистісного осмислення досвіду [2, с.23].

Впровадження ефективних педагогічних технологій навчання, у тому числі інтерактивних, дозволяє педагогу організувати процес придбання нового досвіду та обмін наявними, максимально використовувати особистісний досвід учня, його моделювання, що ґрунтуються на атмосфері співпраці, поваги думки кожного, вільного вибору особистих рішень. Для цього педагогом використовуються форми пізнавальних завдань: словесна і образна стилізація навчальної інформації, виклад подій від імені одного з їх учасників, хрестоматійно-літературні завдання, картографічні завдання, лабораторна робота, пізнавальні ігри (рольова гра, заняття-турнір, заняття-екскурсія тощо) [1, с.9].

Використанням ІКТ дозволяють по-новому використовувати на заняттях текстову, звукову, графічну і відеоінформацію, що сприяє застосуванню педагогом та учням різноманітних джерел інформації. На сьогоднішній день існують десятки різноманітних програм навчального призначення, розміщених на комп'ютерах, CD або в Інтернеті. Сучасні навчальні посібники, створені на основі ІКТ, володіють інтерактивністю (тобто, здатністю «взаємодіяти» з учнем), містять систему гіперпосилань, що дозволяє учням самостійно обирати свій вектор процесу пізнання, дозволяють, більшою мірою, реалізувати інноваційність загальноосвітньої підготовки.

Застосування в процесі навчання у ПТНЗ мультимедійних технологій сприяє візуальному сприйняттю інформації. Електронні навчальні посібники здійснюють потужний вплив на пам'ять і уяву, полегшують процес запам'ятовування, дозволяють зробити заняття більш цікавим і динамічним, «занурити» учня до стану навчальної проблеми, створити ілюзію, співпереживання. Включення в навчальний процес аграрних ПТНЗ цифрових освітніх ресурсів змінює роль засобів навчання, що використовуються при викладанні різних дисциплін, у результаті цього змінюється навчальне середовище ПТНЗ. У центрі навчання виявляється сам учень – його мотиви, цілі, психологічні особливості. Таким чином, застосування цих ресурсів у загальноосвітньому процесі дозволяє збільшити обсяг інформації, яка повідомляється учневі на занятті, більш активно, в порівнянні із звичайними заняттями, організувати педагогу пізнавальну діяльність та впливати на такі психологічні процеси, як сприйняття, мислення, запам'ятовування, засвоєння інформації. Це призводить до активації розумової діяльності, формує позитивну мотивацію у більшості до навчання на цих заняттях [5, с.24].

Представлені в цифровій формі фотографії, відеофрагменти, статичні та динамічні моделі, об'єкти віртуальної реальності та інтерактивного моделювання, картографічні матеріали, звукозаписи, символічні об'єкти і ділова графіка, текстові документи та інші навчальні матеріали необхідні для організації ефективного навчального процесу в аграрному ПТНЗ.

У свою чергу, суть загальноосвітньої компетентності така, що будучи продуктом навчання, що не прямо

впливає з нього, а є його наслідком розвитку особистості майбутнього професіонала, його не стільки технологічного, скільки особистісного зростання, виступає наслідком її самоорганізації та узагальнення діяльнісного та особистісного досвіду. Отже, така компетентність – це спосіб існування знань, умінь, освіченості, що сприяє особистісній самореалізації, знаходженню учнем власного місця у світі, внаслідок чого професійно-технічна освіта постає високомотивованою і особистісно орієнтованою, що забезпечує максимальну затребуваність особистісного потенціалу, визнання особистості оточуючими і усвідомлення нею самою власної значущості у майбутній професійній діяльності.

Психологічний механізм формування загальноосвітньої компетентності істотно відрізняється від механізму формування понятійного «академічного» знання. Обумовлено це, перш за все тим, що звичайне знання призначене для заповнення і відтворення або, в кращому випадку, для отримання іншого знання логічним або емпіричним шляхом. Навряд чи учня можна навчити цій компетентності. Таким він може стати лише самостійно, знайшовши і апробувавши різноманітні моделі поведінки у певній предметній галузі загальноосвітнього циклу, обравши з них ті, які, найбільшою мірою, відповідають його стилю, домаганням, естетичному смаку і моральним орієнтаціям. Компетентність, таким чином, постає як складний синтез когнітивного, предметно-практичного та особистісного досвіду [3, с.59].

Розвиток цієї компетентності в учнів ПТНЗ аграрного профілю не закінчується у зв'язку з повною її сформованістю, а реалізується за умов:

- створення суб'єкт-суб'єктних відносин, за яких учні стають рівноправними учасниками дослідницької діяльності у процесі загальноосвітньої підготовки;
- створення розвиваючого середовища аграрного ПТНЗ, що полягає у самостійному виборі учнями рівня складності, форм і способів роботи, самостійної навчально-дослідницької діяльності, усвідомленості мети роботи і відповідальності за результат, реалізації індивідуальних навчальних інтересів;
- професійної спрямованості загальноосвітнього процесу на перетворення мотиваційної сфери, стимуляцію навчальної діяльності учнів з метою розвитку у них загальноосвітньої компетентності;
- виявлення особливостей та створення умов для розвитку суб'єктного досвіду навчальної діяльності учнів аграрних ПТНЗ;
- поетапного розвитку загальноосвітньої компетентності учнів у наступній послідовності: формування внутрішньої мотивації – виконавські дії – оцінка досягнень (рефлексія) – корегувальні дії. Динаміка розвитку цієї компетентності визначається на основі зміни рівнів її сформованості за кожним критерієм, а також з урахуванням інтегрованої оцінки її рівнів.

Як було нами відзначено, на сьогодні відсутнє єдине розуміння вченими суті загальноосвітньої компетентності, шляхів її розвитку. Це послугувало підставою для моделювання її змісту.

У структурі цієї компетентності нами визначені мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивний

компоненти, які виконують спонукальну, когнітивну, результативну, регулятивну функції. У структурі цієї компетентності когнітивний і діяльнісний компоненти розглядаються нами як базові складові, що визначають процес розвитку загальноосвітньої компетентності в цілому, та необхідні передумови та інструменти будь-якої практичної діяльності, основу умінь і навичок особистості.

У змісті цієї компетентності виділено наступні змістовно-технологічні аспекти оволодіння нею учнями аграрних ПТНЗ:

- вміння ставити мету і організовувати її досягнення, пояснюючи свою позицію (цілепокладання);
- організація планування, аналізу, рефлексії, самооцінки загальноосвітньої діяльності;
- оволодіння навичками роботи з різними джерелами інформації, самостійність у їх пошуках, отриманні, систематизації, аналізі і відборі необхідних для вирішення навчальних завдань; орієнтація в чисельних інформаційних потоках, уміння виділяти в них головне;
- орієнтація на пізнання: висунення гіпотези; вибір умови проведення спостереження або досліду; опис результатів; чітке формулювання висновків;
- вміння усно і письмово, з використанням комп'ютерних засобів і технологій (текстові та графічні редактори, презентації тощо) викласти отриману навчальну інформацію.

У межах нашого педагогічного експерименту розроблена модель формування загальноосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників-аграрників. Вона базується на особистісно орієнтованому, компетентнісному, інтегрованому і діяльнісному підходах.

Запропоновану модель процесу формування загальноосвітньої компетентності складає сукупність елементів, що утворюють єдину структуру. Структурні елементи моделі (мета, завдання, принципи та блоки реалізації, процесуальні компоненти, результат) взаємопов'язані між собою і утворюють єдине цілісне утворення, результатом якого є завершеність процесу формування загальноосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників-аграрників.

Висновки. Отже, формування загальноосвітньої компетентності є важливим завданням сучасної професійної освіти. Очевидним стає те, що відповідно до неї мають бути адаптовані всі компоненти навчального процесу у ПТНЗ. Тільки за умови охоплення всього цього процесу можна досягти якісного формування вищезазначеної компетентності як інтегрованого результату навчання.

Література

1. Бондар С. Компетентність особистості інтегрований компонент навчальних досягнень учнів / С. Бондар // *Біологія і хімія в школі*. – 2003. – №2. – С. 8-9.
2. Тушлевська І. Поняття компетентності у вітчизняній та зарубіжній педагогіці / І. Тушлевська // *Шлях освіти*. – 2004. – №3. – С. 22-24.
3. Родигіна І.В. Компетентнісно орієнтований підхід до навчання / І.В. Родигіна. – Х.: Вид. група «Основа», 2005. – 96 с.

4. Селевко Т.К. Современные образовательные технологии // Т.К. Селевко : Учебное пособие. – М.: Народное образование, 1998. – 256 с.

5. Платур Ю.Т. Компетентность в структуре модели качества подготовки специалиста / Ю.Т. Платур // Высшее образование сегодня. – 2004. – №3. – С. 20–26.

References

1. Bondar S. Kompetentnist' osobystosti intehrovanyj komponent navchal'nykhi dosyafinen' uchniv / S.Bondar // Biolohtiya i khimiya v shkolі. – 2003. – №2. – С. 8-9.

2. Hushlevs'ka I. Ponyattya kompetentnosti u vitchyznyanij ta zarubizhnij pedahohitsi / I.Hushlevs'ka // Shlyakhi osvity. – 2004. – №3. – С. 22-24.

3. Rodyhina I.V. Kompetentnisno oriyentovanyy pidkhd do navchannya / Rodyhina I.V. – Kfi.: Vyd. hrupa «Osnova», 2005. – 96s.

4. Selevko T.K. Sovremennye obrazovatel'nye tekhnologii // T.K. Selevko : Uchebnoe posobie. – М.: Narodnoe obrazovanye, 1998. – 256 s.

5. Tatur Yu.H. Kompetentnost' v strukture modeli kachestva podhotovki spetsialista / Yu.H. Tatur // Vysshee obrazovanye sehodnya. – 2004. – №3. – С. 20-26.

Gerliand T.M.,

Candidate of pedagogical sciences, Senior researcher Laboratory of technologies of vocational training
Institute of Vocational Education and Training NAPS of Ukraine, Alfina_G@ukr.net

Ukraine, Kyiv

FORMATION OF THE GENERAL EDUCATION COMPETENCE OF FUTURE SKILLED WORKERS AGRARIAN PROFILE

The article is devoted to the problem of determining the essence and structure of the general educational competence of future skilled agricultural workers. The author analyzes various approaches of scientists to the definition of the concept. The structural components of this competence and the conditions aimed at increasing it have been determined and analyzed.

Key words: competence, pedagogical activity, general educational competence, pedagogical technologies of training, future qualified agricultural worker.

УДК 371.13:372.4:81'373

Греб М.М.,

доцент, к.філол.н., докторант кафедри української мови та методики викладання фахових дисциплін,
Бердянський державний педагогічний університет, marygreb@i.ua

Україна, м. Бердянськ

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТРАДИЦІЙНИХ ТА ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ НА ЗАНЯТТЯХ З «УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)» У СУЧАСНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ ВИШІ

У статті подано ретроспективу методів навчання як дидактичного явища в контексті лінгводидактики вищої педагогічної школи. Окреслено методичні вектори ефективного використання дидактичного потенціалу традиційних та інноваційних методів навчання у процесі засвоєння курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)»; описано застосування комп'ютерно орієнтованих методів навчання лексикології і фразеології української мови майбутніми вчителями початкових класів. Визначено доцільність реалізації методу проєктів та кейс-методу задля посилення активізації навчальної діяльності студентів на заняттях з української мови; акцентовано, що ці методи передбачають використання широкого спектру проблемно-дослідницьких та пошукових завдань, що сприятиме формуванню лексичної і фразеологічної компетентностей майбутніх учителів початкових класів.

Ключові слова: методи і прийоми навчання, майбутні вчителі початкових класів, навчання лексикології та фразеології, інноваційні методи навчання, електронні засоби навчання.

Постановка проблеми. Ретроспективне студіювання дидактичних, лінгводидактичних та психологічних праць переконує, що сучасні методи і прийоми навчання мови створювалися з урахуванням багатовікових традицій педагогічної науки, що на різних часових відтинках зазнавали очевидних трансформацій та модернізацій, залежно від конкретних суспільно-економічних умов розвитку та потреб суспільства. Прагнення науковців і практиків досягнути максимальної ефективності в організації навчально-виховного процесу в усіх ланках вітчизняної школи віддзеркалюється в інтерпретуванні та використанні означених понять у словосполученнях «методи і прийоми навчання», «інтерактивні методи і прийоми навчання», «активні методи навчання», «комп'ютерно орієнтовані методи навчання». Щоправда, зміна їхніх назв, домінування з-поміж системи методів і прийомів навчання мови окремих з них зумовлювалися вимогами освітніх стандартів, урахуванням запитів і потреб суб'єктів навчально-виховного процесу, відповідним етапам мовної освіти, а відтак і появою численних класифікацій методів навчання.

Мета статті полягає в обґрунтуванні шляхів продуктивного використання дидактичного потенціалу традиційних та комп'ютерно орієнтованих методів навчання у процесі засвоєння курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)».

Аналіз досліджень і публікацій. У «Словнику-довіднику з української лінгводидактики» методи навчання тлумачаться як упорядковані способи взаємопов'язаної діяльності вчителя й учнів, викладача і студентів, спрямовані на розв'язання навчально-виховних завдань, реалізацію вимог чинних навчальних програм. Крім того, методи навчання номіновано

дидактичним явищем, що має такі складники, як: гносеологічний, матеріально-джерельний, логіко-змістовий, психологічний і педагогічний [9, с.144].

Сьогодні відомі класифікації методів за джерелами знань (Є. Дмитровський, О. Текунов, Л. Федоренко, С. Чавдаров), за рівнем пізнавальної діяльності учнів/студентів (І. Лернер, М. Скоткін), за способами взаємодії викладача й студентів (Ю. Бабанський, З. Бакум, Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Караман, В. Мельничайко, М. Пентилук).

Виклад основного матеріалу. Критеріальною ознакою цієї класифікації методів навчання, як зазначають сучасні лінгводидакти, є спосіб взаємодії викладача й студентів на заняттях. До загальноприйнятих методів навчання належать: слово вчителя чи викладача, бесіда, спостереження студентів над мовою, робота з підручником, метод вправ [1;4;5].

Слово викладача, стиль пояснення теми лекції є невід'ємним складником заняття, бо до обов'язків викладача входить повідомлення теми, визначення мети, завдань, етапів заняття. Слово викладача налаштовує студентів на індивідуальне навчання, розуміння виучуваного, мотивує й націлює на пошук оптимальних рішень під час опрацювання певної теми тощо.

Широко вживаним на заняттях із курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» є й метод бесіди, який полягає в тому, що «зміст виучуваного матеріалу розкривається у відповідях студентів на поставлені викладачем запитання» [1]. На заняттях із застосування електронних дидактичних засобів цей метод навчання сприяє розвитку лексичної компетентності, спонукає до розкриття власних ідей, заохочує до самостійної індивідуальної діяльності, у процесі якої будь-яка особистість може творчо розкритися, показати свої

досягнення тощо. На думку М. Пентилюк, «цінність цього методу в тому, що він привчає аналізувати, порівнювати, узагальнювати, виражати думки словами, крім того, виробляє вміння стежити за розгортанням матеріалу, виділяє основне в ньому» [6, с.114]. Залежно від конкретних завдань занять, пізнавального інтересу студентів, за словами П. Підкасистого, існують різноманітні види бесіди: і вступні, бесіди-повідомлення або евристичні бесіди, закріплювальні. [7, с.100].

Вступна бесіда необхідна на будь-якому занятті, під час неї з'ясовується ступінь розуміння й готовності студентів до нових видів діяльності, до пізнання нового [4, с.74]. Вступна бесіда викладача зі студентами спрямована на формулювання мети заняття, постановку завдань, які повинні розглядати студенти, використовуючи електронні дидактичні засоби; узагальнення попередніх дій студентом, готовність до самостійного опанування матеріалу, на їхню майбутню налаштованість, на розкриття своїх творчих здібностей тощо.

Евристична бесіда, на думку вчених О. Горошкіної, М. Пентилюк, П. Підкасистого та ін., відкриває широкі можливості для створення ситуацій пошуку, для реалізації проблемного навчання [5, с.104]. У процесі евристичної бесіди, як стверджує А. Хуторський, викладачеві відведено роль порадирика, помічника у виявленні й розумінні навчальної інформації [11]. Цю думку, продовжують дослідники проблеми методів навчання З. Бакум, Н. Голуб, С. Караман, О. Копусь, О. Кучерук, зазначаючи, що ефективність запропонованого методу евристичної бесіди залежить великою мірою від умінь викладача правильно й доречно ставити запитання у процесі комунікації навчання [5, с.114]. П. Підкасистий зазначає, що бесіда передовсім щось повідомляє, а відтак і передбачає залучення студентів до процесу активної участі під час здобуття нових знань, пошук способів їх отримання, формулювання власних відповідей на поставлені викладачем питання [7]. Важливими в контексті нашої статті є ті позиції вчених, які зосереджують увагу на залученні студентів до постійної взаємодії (писемної, усної) з усіма учасниками навчального процесу, активного пошуку нових і закріплення вже набутих знань шляхом власних зусиль, комунікативно доречного використання всіх норм мовлення під час усних або письмових відповідей, розвитку творчої ініціативи, формування професійних компетентностей під час реалізації закріплювальної бесіди, яка перебуває в тісній взаємодії з евристичною бесідою, оскільки націлює майбутніх учителів на систематизацію теоретичних знань, на перенесення їх у практичне русло вирішення нових навчальних і наукових проблем. Проведення закріплювальної бесіди після роботи із електронними дидактичними засобами стимулює студентів до подальшої навчальної і професійної діяльності, бо під час такої бесіди студенти можуть продемонструвати не тільки знання теорії й уміння використовувати їх на практиці, а й розкрити оптимальні для них шляхи здобуття нових знань. Додамо, що ефективність і продуктивність закріплювальної бесіди, яка сприяє формуванню лексичних компетентностей, підвищує

творчий потенціал кожного індивіда, формує навички співпраці, активізує мовленнєві дії для досягнення поставленої мети, залежить від різноманіття дидактичних матеріалів, форм організації і засобів навчання.

Крім різних видів бесіди у процесі вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» актуальним є розгляд особливостей спілкування, яке за характером комунікантів може бути дистантним й контактним. Спілкування із застосуванням електронних дидактичних засобів та мережі інтернет, за твердженням учених-лінгвістів, називають дистантним, тобто «діалогічне спілкування на відстані за умови використання посередників» [2;8;10]. Сьогодні мережеве спілкування відіграє важливу роль в інформаційній, економічній, культурній сфері життя суспільства, тому вкрай необхідно залучити до діалогу під час інтерактивної взаємодії майбутніх вчителів початкових класів засобами електронної пошти. За допомогою писемного віртуального діалогу студентів між собою або з викладачем на будь-яку тему, передбачену програмою, можна навчитися висловлювати власні думки й пропозиції, не остерігаючися зовнішніх (перебивання, насмішки, зауваження тощо) і внутрішніх чинників (невпевненість, страх виступу перед аудиторією тощо), добирати потрібні слова й конструювати речення, користуючись додатковою інформацією, що є стимулом для формування навичок пошуку в процесі писемної комунікації, обов'язкових для майбутніх вчителів початкових класів.

Загалом, метод бесіди ефективний на будь-якому етапі засвоєння навчального матеріалу із застосуванням електронних дидактичних засобів, які використовуються в процесі задоволення, комунікативно-професійних потреб майбутніх учителів початкових класів, сприяючи самовираженню особистості, її індивідуалізації, взаєморозумінню комунікантів тощо.

Одним із продуктивних методів навчання, на думку І. Підласого, є метод роботи з підручником, оскільки перевагою цього методу є «можливість для тих, хто навчається, багаторазово опрацювати навчальну інформацію в доступному для нього темпі та в зручний час» [8]. Дотримуючись поглядів І. Підласого про ефективність зазначеного методу, який залежить від сформованості вміння читати й розуміти прочитане, вважаємо, що ефективність методу роботи з паперовим підручником та підручником електронним. У навчальному процесі насамперед електронний підручник дозволяє визначати якість підготовленості студентів працювати з ним та з комп'ютерною технікою, за допомогою сформованих у майбутніх учителів початкових класів навичок сприймання навчальної інформації з екранів моніторів та її трансформацію в усне та писемне мовлення. Особлива роль в організації роботи з підручником, а особливо з електронним, належить викладачеві, який «повинен допомогти виділити головне в матеріалі; актуалізувати знання шляхом, визначення нового й відомого; відшукати відповідь за підручником [8, с.117], сформувати в студентів систематичну потребу в самостійному опрацюванні підручника.

Під час опрацювання змісту електронного підручника відбувається постійний взаємозв'язок теорії з практикою, насамперед шляхом виконання вправ, під якими розуміють «послідовні дії та операції, що виконуються багаторазово для набуття необхідних практичних умінь і навичок [10]. Підручники, як правило, містять вправи, що сприяють формуванню й удосконаленню мовленнєвих умінь і навичок під час усної й писемної комунікації; закріпленню теоретичних відомостей із лексикології та фразеології.

У лінгводидактиці існує поняття *комплекс вправ* стосовно конкретного мовного або мовленнєвого матеріалу (комплекс вправ на засвоєння основних розділів мовознавства, уживання слів залежно від стилю мовлення тощо). Вправи можуть бути у вигляді тестів, алгоритмів, виконуватися на комп'ютері, зошитах з текстовою основою.

Під час розроблення практичних завдань із застосуванням електронних дидактичних засобів ми послуговувались класифікацією вправ, запропонованою М. Пентилюк [6], яка наголошує на розмежуванні таких понять як навчально-мовленнєві і комунікативні завдання, звертаючи при цьому увагу на комунікативну основу навчання мовлення.

Комунікативні завдання сприяють збагаченню словникового запасу, розвитку культури мовлення, формуванню думок (внутрішнього мовлення), умінню комунікативно виправдано користуватися засобами мови в різноманітних життєвих ситуаціях. До таких завдань відносять – ігрові, ситуаційні, проблемні завдання, проекти тощо, завдяки яким студенти розвивають свої комунікативні уміння й навички, постійно перебувають у процесі взаємодії з одногрупниками й викладачем, учаться допомагати, приймати допомогу й поради, адекватно сприймати критику.

Навчально-мовленнєві завдання дозволяють моделювати дистантне й контактне спілкування в процесі навчання, формувати мовні й мовленнєві уміння та навички тощо. Ці завдання сприяють посиленню мотивації навчання лексикології і фразеології, підвищення рівня засвоєння студентами знань.

Запропоновані студентам вправи із застосуванням електронних дидактичних засобів, значна частина яких побудована на текстовому матеріалі, відповідають основним лінгводидактичним вимогам: здобуття й закріплення знань шляхом самостійного розвитку практичних умінь і навичок під час усної чи писемної комунікації; активізація мисленнєвої діяльності (порівняння, узагальнення, аналіз, синтез, абстрагування, класифікація тощо), підвищення мотивації навчання; формування пізнавальної діяльності тощо.

Актуальним є впровадження в навчальний процес електронних тестів як ефективного засобу перевірки результатів навчання. На заняттях із застосуванням електронних дидактичних засобів ми використовували критеріально-орієнтовані тести, що, за словами учених В. Кіма [3] та ін., мають набір стандартизованих завдань за певним матеріалом, що встановлює міру засвоєння його тими, хто навчається.

Тестовий контроль знань студентів на заняттях із застосуванням електронних дидактичних засобів

дозволяє об'єктивно оцінити рівень отриманих теоретичних, відомостей, формувати навички самостійної роботи, застосовувати здобуті знання під час виконання тестових практичних завдань.

Крім традиційних методів навчання, під час роботи із застосуванням електронних дидактичних засобів важливу роль відіграють і такі методи навчання, як кейс-метод та метод проектів, що сприяють ефективній організації навчально-пізнавальної діяльності студентів за допомогою активного спілкування, мовленнєвої взаємодії, розвитку культури мовлення, творчого мислення, самостійності думок. Учені О. Горошкіна, С. Караман, З. Бакум, М. Пентилюк та ін. відносять ці методи до інтерактивних методів навчання. На їхню думку, сутність інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес організується на засадах постійної активності взаємодії всіх студентів. Услід за вченими, ми розглядаємо інтерактивні методи навчання як процеси, що спонукають до постійної мовленнєвої взаємодії всіх учасників комунікативного акту. Джерелом знань виступають, окрім викладача, електронні дидактичні засоби.

У процесі усного спілкування ефективність розгляду чи аналізу будь-якої ситуації досягається за допомогою допоміжних засобів спілкування – невербальних, які симулюють опонента до висловлення. Важливе значення у становленні майбутніх учителів початкових класів як фахівців відіграють сформовані вміння користуватися писемними засобами взаємодії, розрахованими на вміння переконувати, сперечатися, доводити власну позицію, тобто використовувати такі мовленнєві конструкції, які могли б уплинути на співрозмовника, тому використання інтерактивного спілкування, аналізу ситуацій, обговорення ідей, висловлення думок засобами електронної пошти й мережі інтернет є необхідною умовою в процесі становлення майбутніх фахівців. Саме за допомогою такої взаємодії студенти вчаться не тільки дотримуватися норм літературної мови, але й будувати невербальні тексти, засобами творення яких є графічні знаки, розміщені на клавіатурі. Використання невербальних текстів є невід'ємним складником діяльності майбутніх учителів початкових класів у процесі роботи з дітьми, батьками, колегами, в різноманітних ситуаціях спілкування.

Використання кейс-методу на заняттях дозволяє активізувати різноманітні чинники: теоретичні знання, практичний досвід студентів, їхню спроможність висловлювати свої думки, пропозиції, вміння слухати альтернативну точку зору [5], а також виробляти вміння й навички комунікативно виправдано користуватися невербальними писемними засобами взаємодії та розвивати й удосконалювати навички роботи на комп'ютері.

Одним із методів, що сприяє формуванню лексичної компетентності майбутніх учителів початкових класів, є метод проектів. В його основі лежить діяльнісний підхід, зорієнтований на формування пізнавальних навичок інтелектуальної компетенції, розвиток творчих здібностей і креативного мислення, уміння самостійно створювати освітній продукт, орієнтуватися в інформаційному просторі. Поділяємо думку А. Хуторського, що «основна

цінність проектної системи навчання полягає в тому, що вона орієнтує на створення освітнього продукту, а не на просте вивчення визначеної теми» [11]. Роль викладача в процесі реалізації методу проектів організаторська: він спонукає студентів до розвитку пізнавальної діяльності, пошуку креативних рішень, оригінальних думок. Перевага цього методу полягає у формуванні пошукових навичок, навичок розроблення мультимедійних презентацій за допомогою спеціального програмного забезпечення, вироблення вмінь розподіляти обов'язки під час створення проекту в творчих групах, все це сприяє формуванню лексичної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

Подаємо зразок самостійно розробленого студентами проекту «Фразеологічні парадокси».

Фразеологічні парадокси

У фразеологічній скарбниці української мови є немало сталих виразів, природа яких, на перший погляд, суперечить здоровому глуздові, – вони здаються нелогічними. Розглянемо деякі з них.

Брати ноги на плечі. Цей вираз означає «іти геть, тікати». «Бородай хотів спершу ноги на плечі та й дремнуть до села: так йому стало страшно» (А. Дімаров).

Чи ж можна взяти ноги на плечі?

У п'єсі М. Кропивницького «Невольник» одна дійова особа розповідає: «Так, кажу, біда сталася: зовсім підбився, так, що не можу йти. Сів я на шляху та й плачу. Тут, спасибі, дідусь став мені у великій пригоді: «Дурню, каже, не знаєш, що робить? Візьми ноги на плечі!.. Тю! – кажу, – я й не догадався! Як схоплюсь я, та себе за ноги... Скинув їх на плечі, і зараз мені полегшало!»

Взяти на плечі можна було, звичайно, не ноги, а те, що на ногах, – чоботи, черевики, взагалі взуття: «Виходили на заробітки піщани, – потяг і Грицько з ними, скинувши через плече косу, а за спину – торбину з сухарями, лихеньку свитину та не кращі й чоботи» (Панас Мирний). Взуття справді можна було *закинути (завдати, взяти) на плечі, взяти за пояс (в руки)*, а відтак – швидше йти, а то й бігти.

Брати ноги (тобто чоботи) на плечі змушувало ще й те, що взуття дороге коштувало – для простого люду чоботи були розкішшю. Ще у XVIII–XIX ст. в російській мові, наприклад, вживався вираз «Этот товар в сапогах ходит», тобто дуже дорогий.

Вираз *узяти ноги за пояс* у значенні «тікати» відомий і польській мові.

Зазначені традиційні і інтерактивні методи навчання, які складаються з різноманітних прийомів, що використовують під час роботи із застосування електронних дидактичних засобів, підвищують працездатність студентів. Наприклад, метод бесіди вимагає таких прийомів: постановка питань, аналіз відповідей, спостереження над мовленням. Передусім метод роботи з підручником передбачає використання таких прийомів, як опрацювання основних і додаткових текстів, відповіді на питання, запам'ятовування, аналіз, робота з прикладами. Для методу вправ також характерні різноманітні прийоми: аналіз, розмежування мовних одиниць, контроль, пояснення. Метод проектів сприяє активізації прийомів пошуку, аналізу, оцінювання,

підбиття підсумків тощо. Сукупність і комплексне використання прийомів навчання сприятиме формування професійних компетентностей майбутніх учителів початкових класів, активізації пізнавальної діяльності.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Отже, використання дидактичного потенціалу традиційних та комп'ютерно орієнтованих методів навчання на заняттях з курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» уможливило оптимізацію самостійної навчальної діяльності студентів в індивідуальному режимі, сприяє формуванню лексичної і фразеологічної компетентностей майбутніх учителів початкових класів.

Література

1. Горошкіна О.М. *Лінгводидактичні засади створення підручників з української мови для профільної школи: монографія* / О.М. Горошкіна. – Луганськ: Альма-матер, 2004. – 360 с.
2. Манако А.Ф. *Інструментальні та прикладні засоби комп'ютерної технології навчання української мови: Дис. ... канд. техн. наук* / Манако Алла Федорівна. – К., 1995. – 130 с.
3. Ким В.С. *Тестирование учебных достижений: монография* / В.С. Ким. – Уссурийск, Изд-во УТУПИ, 2007. – 214 с.
4. Кучерук О.А. *Перспективні технології навчання в шкільному курсі української мови [Текст]: навч. посіб.* / О.А. Кучерук. – Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 182 с.
5. *Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: [підр. для студентів філологічних факультетів університетів]* / [М.І. Пентиллюк, С.О. Караман, О.В. Караман та ін.]; за ред. М.І. Пентиллюк. – К.: Ленвіт, 2005. – 400 с.
6. Пентиллюк М.І. *Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики: збірник статей* / М.І. Пентиллюк. – К.: Ленвіт, 2011. – 256 с.
7. Підкасистый П.И. *Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении: теоретико-экспериментальное исследование [Текст]* / П.И. Підкасистый. – М.: Педагогика, 1980. – 240 с.
8. Подласый И.П. *Педагогика: 100 вопросов – 100 ответов: теоретико-экспериментальное исследование* / И.П. Подласый. – М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2011. – 380 с.
9. *Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб.* / Кол. авторів за ред. М.І. Пентиллюк. – К.: Ленвіт, 2015. – 320 с.
10. Шелехова Т. *Використання комп'ютерних технологій на уроках української мови* / Т. Шелехова // *Українська мова і література в школі.* – 2006. – № 8. – С. 4-8.
11. Хуторской А.В. *Современная дидактика: А.В. Хуторской // Современный учебник: проблемы проектирования учебной книги в условиях модернизации школьного образования: сб. науч. тр. / под ред. А.В. Хуторского.* – М.: ИСМО ФАО, 2005. – С. 236-240.

References

1. Horoshkina O.M. *Linhvodydaktychni zasady stvorennia pidruchnykiv z ukraïnskoi movy dlia profilnoi shkoly: monohrafiia* / O. M. Horoshkina. – Luhansk: Alma-mater, 2004. – 360 s.
2. Manaiko A.F. *Instrumentalni ta prykladni zasoby kompiuternoi tekhnolohii navchannia ukraïnskoi movy: Dys. ... kand. tekhn. nauk* / Manaiko Alla Fedorivna. – K., 1995. – 130 s.
3. Kim V.S. *Testirovanie uchebnykh dostizhenii: monografiia* / V. S. Kim. – Ussuriisk, Izd-vo UGPI, 2007. – 214 s.
4. Kucheruk O.A. *Perspektyvni tekhnolohii navchannia v shkiflnomu kursu ukraïnskoi movy [Tekst]: navch. posib.* / O.A. Kucheruk. – Zhytomyr: ZhdU im. I. Franka, 2007. – 182 s.

5. *Metodyka navchannia ukrainskoi movy v serednikh osvitynikh zakladakh*: [pidr. dlia studentiv filolohichnykh fakul'tetiv universytetiv] / [M. I. Pentyliuk, S. O. Karaman, O. V. Karaman ta in.]; za red. M. I. Pentyliuk, – K.: Lenvit, 2005. – 400 s.

6. Pentyliuk M.I. *Aktualni problemy suchasnoi lnhvodydaktyky* : zbirnyk statei / M.I. Pentyliuk – K.: Lenvit, 2011. – 256 s.

7. Pidkastyi P.I. *Samostoyatel'naya poznavatel'naya deyatelnost shkol'nikov v obuchenii: teoretiko-experimental'noe issledovanie* [Tekst] / P.I. Pidkastyi. – M.: Pedagogika, 1980. – 240 s.

8. Podlasyi I.P. *Pedagogika: 100 voprosov – 100 otvetov: teoretiko-experimental'noe issledovanie* / I.P. Podlasyi. – M.: Izd-vo VLADOS-PRESS, 2011. – 380 s.

9. *Slovnnyk-dovidnyk z ukrainskoi lnhvodydaktyky: navch. posib.* / Kol. avtoriv za red. M.I. Pentyliuk – K.: Lenvit, 2015. – 320 s.

10. Shelekhiya H. *Vykorystannia kompiuternykh tekhnolohii na urokakh ukrainskoi movy* / H. Shelekhiya // *Ukrainska mova i literatura v shkolii*. – 2006. – № 8. – S. 4-8.

11. Khutorskoi A.V. *Sovremennaya didaktika: A.V. Khutorskoi* // *Sovremennyy uchebnik: problemy proektirovaniya uchebnoi knigi v usloviakh modernizatsii shkol'nogo obrazovaniya*: sb. nauch. tr. / pod red. A.V. Khutorskogo. – M.: ISMO RAO, 2005. – S. 236-240.

Hreb M.M.,

Candidate of Philology, Associate Professor, Berdyansk State Pedagogical University, marygreb@i.ua

Ukraine, Berdyansk

PECULIARITIES OF IMPLEMENTATION TRADITIONAL AND INNOVATIVE METHODS OF TEACHING AT LESSONS OF UKRAINIAN LANGUAGE (PROFESSIONAL DIRECTION) AT HIGH PEDAGOGICAL INSTITUTION

Article gives the genesis of teaching methods as the didactic phenomenon within the context of Lingua-didactics of high pedagogical education. There are described vectors of effective implementation of didactic potential of traditional and innovative methods of teaching during the mastering course «Ukrainian language (professional direction)»; there are described ways of computer oriented methods of teaching Lexicology and Phraseology of Ukrainian language by primary school's future teachers. There is determined the effectiveness of realization case-study method and methods of projects for the activating of students' activity at lessons on Ukrainian language. The accent is made on that fact that these methods foresee the implementation of wide spectrum of problem-research tasks. This will provide the formation of lexical and phraseological competences of future teachers of primary school.

Key words: methods and ways of teaching, future primary school teachers, Teaching Lexicology and Phraseology, innovative methods of teaching, electronic methods of teaching.

УДК 378.016.018.43:811]:378.042:612.821.3

Gryshchenko Ya.S.,*PhD in Philology, associate professor of the Department of the English Language of Technical Orientation,
The National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», yanagri13@gmail.com***Volkova O.A.,***senior lecturer of the Department of the English Language of Technical Orientation,
The National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», elenavolkova@ukr.net**Ukraine, Kyiv*

INDIVIDUALIZATION OF THE PROCESS OF FOREIGN LANGUAGE DISTANCE TEACHING ON THE BASIS OF PERCEPTION AND MEMORY CHARACTERISTICS OF STUDENTS

The article is devoted to the problem of individualization of foreign language teaching to students on the basis of information and communication technologies considering their peculiarities of perception and memorizing the material. The paper enlightens the methodical potential of modern information and communication technologies in the process of individualization of foreign language teaching as a resource that allows creating an individual trajectory of learning and influences the quality of perception and mastering the educational material.

Key words: distance education, individualization, information and communication technologies, types of perception and memory, receptive, receptive-reproductive and productive tasks.

Topicality of the research. The modern education system is under the constant influence of the total informatization of society. The methodology of foreign language teaching as part of the educational system is also developed under the inevitable impact of information and communication technologies (ICTs), the integration of which undoubtedly launches the process of modernization of approaches to foreign language teaching.

The purpose of the article is to study the possibility of differentiating students studying a foreign language in distance classes, using modern ICTs and considering the peculiarities of student perception and memory.

The main content of the article. Nowadays the problem of distance learning attracts more attention of scientists. The studies of distance learning methods for teaching foreign languages have been conducted by such innovators as A.A. Ahayan, E.I. Dmitrieva, A.V. Khutorskoy, N.M. Mekeko, E.S. Polat, N.F. Talyzin, and S.V. Titova. The issue of individualization of distance learning has been considered in the works of L.V. Gubina [1], S.K. Guchetl [2], O.N. Schegoleva [3]. However, in these studies, the individualization of the learning process is applied without taking student perception and memory characteristics into account. The novelty of this work is the study of the peculiarities of perception and memorizing the material by students as a differentiating factor in the study of the problem of foreign language distance learning.

Comprehensive development of students on the basis of their inclusion in the variety of independent activities in various fields of knowledge is the strategic direction for the development of educational systems in modern society.

At the same time, three main interrelated tasks are distinguished: 1) modernization of modern education systems; 2) integration of information technology in the educational process; 3) realization of the principles of independent activity and awareness of cognition as the leading principles of learning [4].

The effective way to realize these principles is to increase cognitive motivation through the search of effective means of individualization and differentiation of education.

Individualization is traditionally interpreted in pedagogy as the consideration of individual personalities in the process of education, their psychophysiological, age and personal qualities. Under differentiation we mean the awareness of group personalities on condition that groups are unified on the basis of the coincidence of certain individual personal characteristics.

Due to individual characteristics of perception and memorization of the studied material and for the successful completion of the course, many students need additional tasks on language and speech practice. The introduction of modern ICT in the educational process provides the opportunity to implement the individual approach to learning and optimizes the learning process.

Unique didactic properties of ICTs allow teachers to take fully different abilities, interests and cognitive needs of students into consideration. The didactic properties of ICTs include the opportunity: 1) to use multimedia and multi-level Internet resources; 2) to automate the learning process; 3) to develop student skills of independent learning activities; 4) to create a user's personal learning space and an individual learning path for every student.

The use of multimedia and multi-level Internet resources makes the learning process on the basis of modern ICTs very effective due to the possibility of activating different types of memory. Since, in the process of memorizing, a person has one dominant type of memory, the activation of different types of memory enables us to create teaching materials considering individual characteristics of perception and memorization of each student.

Currently, as the most common basis for distinguishing various types of memory, it is considered the dependence of memory characteristics on the characteristics of the activity of memorization and reproduction. In this case, separate types of memory are identified according to three main criteria [5, p.255]: 1) by the nature of mental activity prevailing in the process, memory is divided into auditory, visual, motor, emotional, figurative and verbal-logical; 2) by the nature of the objectives of the activity – into

involuntary and arbitrary; 3) on the duration of fixation and preservation of the material into short-term, long-term and operational.

However, pure memory types are not so common. As a rule, most people have mixed types. Thus, such mixed types of memory as auditory-motor, visual-motor, and visual-auditory are the most frequent types. The mixed type of memory increases the probability of rapid and long-term memorization. In addition, participation in the memory processes of several analyzers leads to a greater mobility in the use of formed systems of neural connections. Therefore, it is advisable to help students memorize information in various ways: listening, reading, watching a video, writing and speaking, doing tasks of different receptive, receptive-reproductive and productive tasks types.

Differences in the productivity of memorization are expressed in speed, strength and accuracy of memorization, as well as in readiness to reproduce the material. It is well known that some people remember quickly, others slowly, some remember for a long time, others soon forget, some reproduce accurately, others make many mistakes, some can remember a large amount of information, others only remember a few lines.

The processes of memorization are not the same. At present, it is distinguished two main groups of individual differences in memory: the first group includes differences in the productivity of memorization, the second group includes differences in the memory types.

In order to develop a methodological scheme for the remote foreign language teaching, considering the individual characteristics of students' perception and memorization, first of all, it is necessary to determine the types of memory of each student. One of the ways to determine memory types is testing. Different variants of testing are proposed in the books by A.E. Polskoy «How to improve your memory» [6] and by O.A. Kuznetsov «The technique of rapid reading» [7]. These books also offer methods for improving memory, which must be taken into account and, if possible, applied during the educational process.

The next step is the development of tasks based on the results of the testing conducted to determine the student's dominant mixed memory type: visual-motor, motor-auditory and visual-auditory.

From our point of view, the durability and short-duration, arbitrariness and involuntariness of memory are more or less characteristic of any student, as well as the memory for numbers and words. Thus, students could be divided into three groups: 1) students with a good memory, 2) with a medium memory and 3) with a bad memory. If the student has most of the test scores low – they are enrolled into the third group; if the scores are high, then to the first, and if the student has an equal number of high and low indicators, they join the second group. It should be noted that this distribution is conditional, but it is necessary to pay attention to these high and low indicators which are revealed during testing in the future work with students.

Teaching a distance course on a foreign language, we should consider the distribution of students into three groups. The following tasks for the distance course should be developed in three versions, taking into account the

perception and the memory characteristics of students, the mode of study and the lesson type:

1) receptive and receptive-reproductive tasks (for the third and second groups);

2) receptive-reproductive and productive tasks (for the first and second groups).

During the classroom instruction in a foreign language, students can be divided into two rather than three groups (with a low and medium memory, and with a medium and high memory) in order to better assimilate the material. In this case, students with an average memory are the link between the first and third groups of students, and can be joined any subgroup without focusing on the shortcomings of the memory of some students and the merits of others.

If the teaching takes place in a distance form, then our assumption is correct – students must be strictly divided into three groups and various versions of tasks should be posted on the website. The submission of material for these classes should be different for each group of students, depending on the characteristics of their perception and memory.

On the basis of the conducted analysis and taking into account the individual characteristics of the perception and memory of students, an approximate algorithm for preparing for the first lesson in a foreign language has been developed. It is necessary to:

1) conduct tests to identify the perception and memory characteristics of students;

2) distribute students into three groups: students with a good memory, with a medium memory and with a bad memory;

3) memorize the memory weaknesses of students;

4) determine the mode and type of a lesson;

5) choose the methods and equipment for conducting the lesson;

6) develop materials for the lesson considering the peculiarities of students' memory;

7) develop individual assignments for each group of students;

8) give a lesson.

For subsequent lessons, the teaching algorithm, taking into consideration individual perception and memory characteristics, must be repeated starting from the fourth point.

Conclusions. Thus, in the distance foreign language teaching, it is necessary to pay special attention to the selection of materials and the development of a teaching methodology based on modern ICTs, which, thanks to their unique didactic properties, make it possible to implement an individual, person-oriented approach to teaching a foreign language. Also, distance foreign language teaching should be based on preliminary testing not only of student language knowledge, but also include testing of their peculiarities of perception and memory, and the subsequent compilation in accordance with preliminary results of the optimal teaching scheme for two or three components.

The prospect of the study is the extension of the experiment's boundaries to the field of correspondence foreign language instruction; the development of a unified system for testing the memory of full-time and part-time students; the search, study and application of new ways of individualizing the learning process.

Література

1. Губина Л.В. Совершенствование процесса обучения с целью повышения профессиональной компетентности студентов на основе использования информационных технологий / Л.В. Губина // Современные технологии в Российской и зарубежных системах образования: межд. конф. (Пенза, апрель 2013). Пенза: РИО ПГСА, 2013. С. 28-32.
2. Гучетль С.К. Использование информационных технологий в самостоятельной работе студентов при изучении иностранного языка в неязыковом вузе / С.К. Гучетль // Многоуровневая языковая подготовка специалистов в неязыковых вузах: проблемы и перспективы развития: межд. конф. (Ростов-на-Дону, 13 – 20 мая 2013). Ростов-на-Дону, 2013. С. 57-63.
3. Щеголева О.Н. Лингводидактическая адаптация Интернет-ресурсов в процессе обучения ИЯ в языковом ВУЗе / О.Н. Щеголева // Актуальные проблемы лингвистики и лингводидактики иностранного языка делового и профессионального общения: межд. конф. (Москва, 21 – 22 апреля 2006). М.: Уникум-Центр, 2006. С. 148-149.
4. Полат Е. С. Основные направления развития современных систем образования. – [Электронный ресурс] / Е.С. Полат. – Режим доступа: <http://www.ioso.ru/distant/library/publication/polat.html>
5. Махлаков А.Г.. Загальна психологія: Підручник для вузів. / А.Г. Махлаков. – СПб.: Пітер, 2012. – 583 с.
6. Кузнецов О.А., Хромов Л.Н. Техника быстрого чтения. / О.А. Кузнецов, Л.Н. Хромов. – М.: Книга, 1983. – 175с.
7. Польской А.Е. Как улучшить свою память. / Авт.-сост. А.Е. Польской. – Мн.: Харвест, 1998. – 336 с.

References

1. Gubina L.V. Sovershenstvovanie protsessy obucheniya s tsel'yu povysheniya professionalnoy kompetentnosti studentov na osnove ispolzovaniya informatsionnykh tekhnologiy / L.V. Gubina // Sovremennye tekhnologii v Rossiyskoy i zarubezhnykh sistemakh obrazovaniya: mezhd. konf. (Penza, april 2013). Penza: RIO PGSA, 2013. S. 28 – 32.
2. Guchetl S.K. Ispolzovanie informatsionnykh tekhnologiy v samostoyatelnoy rabote studentov pri izuchenii inostrannogo yazyika v neyazykovom vuze / S.K. Guchetl // Mnogourovnevaya yazykovaya podgotovka spetsialistov v neyazykovykh vuzakh: problemy i perspektivy razvitiya: mezhd. konf. (Rostov-na-Donu, 13 – 20 maya 2013). Rostov-na-Donu, 2013. S. 57 – 63. –Donu: Byuro propagandy Rostovskoy pisatel'skoy organizatsii, 2013. S.57-63.
3. Schegoleva O.N. Lingvodidakticheskaya adaptatsiya Internet-resursov v protsesse obucheniya IYa v yazykovom VUZe / O. N. Schegoleva // Aktualnyye problemy lingvistik i lingvodidaktiki inostrannogo yazyika delovogo i professionalnogo obscheniya: mezhd. konf. (Moskva, 21 – 22 aprelya 2006). M.: Unikum-Tsentr, 2006. S.148-149.
4. Polat E.S. Osnovnyye napravleniya razvitiya sovremennykh sistem obrazovaniya. Retrieved from: <http://www.ioso.ru/distant/library/publication/polat.html>
5. Maklakov A.G.. Zagalna psihologiya: Pidruchnik dlya vuziv. / A.G. Maklakov. – SPb.: Piter, 2012. – 583s.
5. Kuznetsov O.A., Hromov L.N. Tehnika byistrogo chteniya. / O.A. Kuznetsov, L.N. Hromov. – M.: Kniga, 1983. – 175s.
6. Pol'skoy A.E. Kak uluchshit svoju pamyat. / Avt.-sost. A.E. Pol'skoy. – Mn.: Harvest, 1998. – 336 s.

Грищенко Я.С.,

к. філол. н., доцент кафедри англійської мови технічного спрямування №1, факультету лінгвістика,
Національного технічного університету України «Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського»,
yanagri13@gmail.com

Волкова О.А.,

ст. викладач кафедри англійської мови технічного спрямування №1, факультету лінгвістика,
Національного технічного університету України «Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського»,
elenavolkova@ukr.net

Україна, м. Київ

ИНДИВИДУАЛИЗАЦИЯ ПРОЦЕССУ ДИСТАНЦИОННОГО НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ З УРАХУВАННЯМ ОСОБЛИВОСТЕЙ СПРИЙНЯТТЯ І ПАМ'ЯТІ СТУДЕНТІВ

Стаття присвячена проблемі індивідуалізації процесу навчання іноземної мови студентів на основі інформаційних і комунікативних технологій з урахуванням їх особливостей сприйняття і запам'ятовування матеріалу. В роботі висвітлюється методичний потенціал сучасних інформаційних і комунікативних технологій в процесі індивідуалізації навчання іноземної мови і культури, як ресурс, що дозволяє студенту створити власну траєкторію навчання і впливає на якість сприйняття і засвоєння навчального матеріалу.

Ключові слова: дистанційне навчання, індивідуалізація, інформаційні та комунікаційні технології, типи сприйняття і пам'яті, рецептивні, рецептивно-репродуктивні і продуктивні завдання.

УДК 378.147+517.9:004

Давиденко В.М.,*ст. преподаватель кафедры высшей математики и компьютерных технологий**Института химических технологий (г. Рубежное)**Восточноукраинского национального университета имени В. Даля, mailvika70@mail.ru***Матейко Т.Н.,***ассистент кафедры высшей математики и компьютерных технологий**Института химических технологий (г. Рубежное)**Восточноукраинского национального университета имени В. Даля, matejko-tanja@mail.ru***Ситак И.В.,***ст. преподаватель кафедры высшей математики и компьютерных технологий**Института химических технологий (г. Рубежное)**Восточноукраинского национального университета имени В. Даля, irina_sitak@mail.ru**Украина, г. Рубежное*

ТРЕБОВАНИЯ К ВЫБОРУ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫМ УРАВНЕНИЯМ БАКАЛАВРОВ ПО ИНФОРМАЦИОННЫМ ТЕХНОЛОГИЯМ

В статье рассмотрены требования к выбору методов обучения дифференциальным уравнениям бакалавров по информационным технологиям. Описаны возможности традиционных методов обучения и использования компьютерно-ориентированного сопровождения. Показано комбинирование традиционных и активных методов обучения, а также переход к использованию более деятельностных из них с помощью средств компьютерно-ориентированных технологий обучения.

Ключевые слова: дифференциальные уравнения, бакалавры по информационным технологиям, компьютерно-ориентированные методы обучения, компьютерное сопровождение.

Постановка проблемы. Дифференциальные уравнения (ДУ), как раздел высшей математики и как отдельная дисциплина, обеспечивают формирование у студентов научного мировосприятия через понимание сущности прикладной и практической направленности математики. Требования к выбору методов обучения дифференциальным уравнениям бакалавров по информационным технологиям обусловлены особенностями будущей профессиональной деятельности студентов.

Цель работы – проанализировать методы обучения, сформулировать требования к выбору методов обучения дифференциальным уравнениям бакалавров по информационным технологиям.

Изложение основного материала. Вопросы изучения дифференциальных уравнений занимались такие ученые, как Р.М. Асланов [1], З.В. Бондаренко [2], В.И. Клочко [3], И.В. Михайленко [5], Г.В. Моторина [6] и другие ученые. Методисты рассматривали разные аспекты обучения студентов, акцентируя внимание на целесообразности использования средств компьютерно-ориентированных технологий. В работах исследователей подчеркивается, что средства компьютерно-ориентированных технологий могут рассматриваться как сопровождение методов обучения.

Анализируя организацию учебно-профессиональной деятельности бакалавров в процессе обучения ДУ, мы используем классификацию методов учебной деятельности по типам учебной деятельности, предложенную И.Я. Лернером и М.Н. Скаткиным [4], а именно пояснительно-иллюстративный, репродуктивный, проблемное изложение, эвристическая беседа и исследовательский методы.

Использование пояснительно-иллюстративного и репродуктивного методов объясняется тем, что во время изучения ДУ бакалаврами по информационным технологиям (ИТ) очень важно научить их ориентироваться в значительном количестве учебной информации, связанной с: ДУ первого порядка, ДУ высших порядков, линейными ДУ с постоянными коэффициентами, нахождением приближенных решений задачи Коши, системами ДУ, теорией устойчивости решений ДУ и их систем. Ориентирование в значительном объеме информационных сообщений может обеспечиваться путем результативного восприятия бакалаврами процедур решения различных типов ДУ первого порядка, высших порядков и систем ДУ.

Используя пояснительно-иллюстративный метод во время лекции, преподаватель в процессе объяснения, демонстрации, работы с учебником может обеспечить возможность активного осмысления информации студентом. Этому способствует использование во время лекций динамических моделей, презентаций содержания электронных учебников, компьютерных тестовых заданий, педагогических программных средств (ППС), онлайн калькуляторов, которые могут быть представлены путем задействования преподавателем локальных устройств воспроизведения цифровой информации. Обеспечение визуализации объектов обучения и их графический анализ, четкое соблюдение процедур решения дифференциальных уравнений и их систем, проверка готового решения дифференциальных моделей с одновременным управлением устным опросом студентов позволяет преподавателю усилить влияние метода на учебный процесс.

Компьютерно-ориентированного сопровождения требует презентация бакалаврам процедур решения ДУ и их систем. Понимание процедур студентами обеспечивается их частым воспроизведением с повторением способов действий за преподавателем или компьютером, а это является главным признаком репродуктивного метода обучения. Примерами применения такого метода может быть организация деятельности студентов по алгоритму, который предусматривает воспроизведение знаний и способов действий, программированное обучение, и тому подобное. Для преподавателя является важным определиться со средствами, которые могут сопровождать автоматизацию действий студента. Учитывая будущую профессию бакалавров, считаем [9] целесообразным использовать средства, основывающиеся на понятии алгоритма. Используя естественно-профессиональный язык будущих специалистов ИТ, мы применяем графический способ в описании алгоритмов (блок-схемы) решения дифференциальных моделей. Параллельно с графическим способом представления процедур решения ДУ мы предлагаем привлечения компьютерных тренажеров для реализации созданных соответствующих алгоритмов. Применение указанных средств для сопровождения репродуктивного метода способствует осуществлению преподавателем перехода к использованию проблемных методов, в процессе которого становится возможным распознавание студентами типов ДУ первого и высших порядков, соблюдение этапов анализа дифференциальных моделей на: корректность, полноту, сложность, точность.

Использование проблемного изложения дает возможность развить у бакалавров ИТ системный стиль мышления. Соответствующий стиль мышления может обеспечиваться через компьютерно-ориентированное математическое моделирование студентов с помощью: ДУ первого порядка, линейных ДУ с постоянными коэффициентами; нормальных систем ДУ. Использование динамики элементов объектов обучения обеспечивает их восприятие студентами как системы. Кроме того, привлечение динамических моделей к организации решения задач, во время которой происходит исследование объекта как системы на уровне ориентировки во всем комплексе связей и отношений между ее элементами, может обеспечить переход к использованию преподавателем частично-поискового метода обучения. В процессе изучения ДУ применения такого метода происходит каждый раз при решении задач на создание дифференциальных моделей.

Кроме того, частично-поисковый метод предполагает активное привлечение студентов для решения задач под руководством преподавателя с применением соответствующего методического сопровождения. Считаем уместным [8] осуществление стимулирования эвристических диалогов с целью создания правил-ориентиров по всем базовым темам курса через

выполнение студентами компьютерных тестовых заданий, позволяющих актуализировать опорные знания, необходимые для самостоятельного построения правил-ориентиров. Использование эвристических диалогов помогает студентам лучше разобраться в учебном материале, осознать характерные особенности ДУ соответствующего типа и способы их решения, а в дальнейшем более осознанно применять ППС, системы компьютерной математики (СКМ) и онлайн-калькуляторы во время обучения.

Указанные средства компьютерно-ориентированных технологий могут сопровождать анализ студента адекватности разработанных моделей процессам информатизации, задачам оптимизации, прогнозирования, оптимального управления и принятия решений, исследования управляемости моделей. Обеспечение соответствующего анализа будущих специалистов по ИТ делает возможным привлечение исследовательского метода в обучении, который в полной мере способствует раскрытию инициативности и самостоятельности студентов, проявлению их творческого подхода к поставленной проблеме. Организация учебно-профессиональной деятельности студентов во время применения данного метода становится возможным с помощью разработки специальных исследовательских задач-кейсов, предлагаемых студентам по окончании изучения каждой темы. С помощью средств компьютерно-ориентированных технологий студенты могут проанализировать предоставленные им входящие условия и соответствующие динамические модели, воспользоваться тренажерами для определения типа составленного уравнения и решения уравнения соответствующего типа, проверить полученный результат с помощью онлайн-калькулятора и проверить на устойчивость полученный результат.

Получение студентами результата должно обеспечиваться методами контроля обучения. Индивидуальный или фронтальный опросы, письменные самостоятельные и контрольные работы, устный или письменный экзамен, выполнение индивидуальных заданий, автоматизированное компьютерное тестирование может сопровождаться составляющими учебного сайта [7], использование которых делает каждый из рассмотренных выше методов компьютерно-ориентированным (рис. 1).

Выводы. Применение традиционных методов обучения ДУ бакалавров ИТ может стать более результативным при привлечении компьютерно-ориентированного сопровождения. Средства компьютерно-ориентированных технологий обучения позволяют преподавателю комбинировать традиционные и активные методы обучения, способствуя осуществлению переходов к более деятельностным из них и делая их компьютерно-ориентированными.

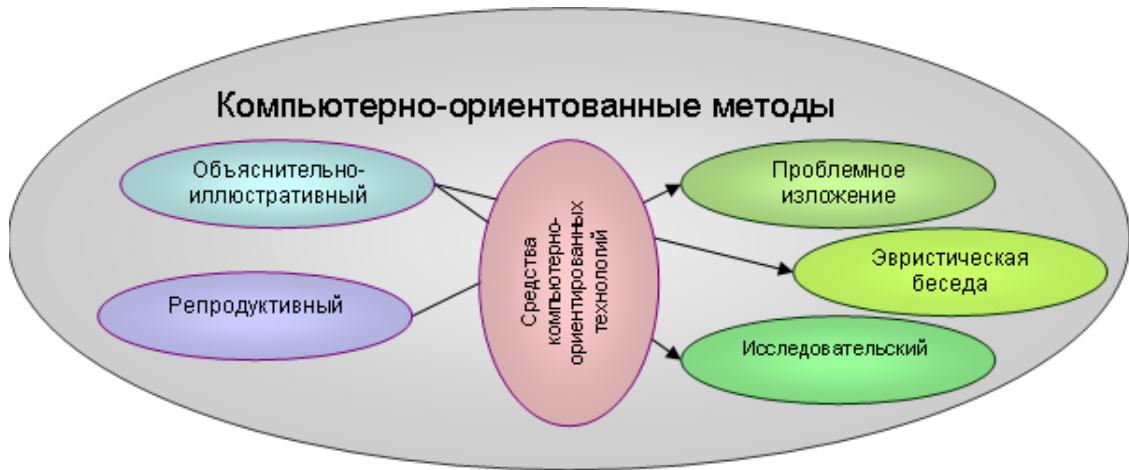

Рис. 1. Влияние средств компьютерно-ориентированных технологий на методы обучения

Литература

1. Асланов Р.М. Гуманитарный потенциал профессионально ориентированного курса дифференциальных уравнений в педвузе: монография / Р.М. Асланов. – М.: Прометей, 1996. – 129 с.
2. Бондаренко З.В. Методика навчання інформаційних технологій розв'язування диференціальних рівнянь у технічних університетах: автореф. дис. ... канд. пед. наук 13.00.02 «Теорія і методика навчання (інформатика)» / Злата Василівна Бондаренко; Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. – Київ, 2010. – 22 с.
3. Клочко В.І. Застосування новітніх інформаційних технологій при вивченні вищої математики у технічному ВНЗ: навч. посібник / В.І. Клочко. – Вінниця: ВДПТУ, 1997. – 300 с.
4. Лернер И.Я. О методах обучения / И.Я. Лернер, М.Н. Скоткин // Сов. Педагогика. – 1965. – №3. – С. 11-17.
5. Михайленко І.В. Методика навчання диференціальних рівнянь майбутніх інженерів-механіків: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 «Теорія та методика навчання (математика)» / Ірина Володимирівна Михайленко; Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. – Харків, 2016. – 291 с.
6. Моторіна В.Г. Компетентісно орієнтована модель навчання диференціальних рівнянь студентів технічних ВНЗ / В.Г. Моторіна, І.В. Михайленко // Вісн. Черкас. ун-ту. Сер. № 17 (350), Педагогічні науки / гол. редкол.: О.В. Черевко [та ін.]; МОН України, ЧНУ ім. Б. Хмельницького. – Черкаси: Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2015. – С. 140-146.
7. Сітак І. Диференціальні рівняння [Електронний ресурс] / І. Сітак. – Режим доступу: <http://difur.in.ua/>.
8. Сітак І.В. Комп'ютерно-орієнтовані практичні заняття із диференціальних рівнянь: навчально-методичний посібник для майбутніх фахівців із інформаційних технологій / І.В. Сітак, І.В. Власенко, І.В. Сітак. – Х.: Видавництво Лідер, 2016. – 220 с.
9. Сітак І.В. Особливості навчання диференціальних рівнянь студентів спеціальності «Комп'ютерні науки та інформаційні технології» / І.В. Сітак // Сборник статей научно-информационного центра Знание по материалам XIII международной конференции Развитие науки в XXI веке 4 часть, г. Харьков: сборник со статьями (уровень стандарта, академический уровень). – Х.: научно-информационный центр Знание, 2016. – С. 76-81.

References

1. Aslanov R.M. Gumanitarnyj potencial professional'no orientirovannogo kursa differentsial'nyh uravnenij v pedvuze: monografija / R.M. Aslanov. – M.: Prometej, 1996. – 129 s.
2. Bondarenko Z.V. Metodyka navchannia informatsiynykh tekhnolohii rozv'iazuvannia dyferentsial'nykh rivnian u tekhnichnykh universytetakh: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk 13.00.02 «Teoriia y metodyka navchannia (informatyka)» / Zlata Vasylivna Bondarenko; Natsionalnyi pedahohichnyi universytet im. M.P. Drahomanova. – Kyiv, 2010. – 22 s.
3. Klochko V.I. Zastosuvannia novitnikh informatsiynykh tekhnolohii pry vyvchenni vyshchoi matematyky u tekhnichnomu VNZ: navch. posibnyk / V.I. Klochko. – Vinnytsia: VDTU, 1997. – 300 s.
4. Lerner I.Ja. O metodah obuchenija / I.Ja. Lerner, M.N. Skatkin // Sov. Pedagogika. – 1965. – №3. – S. 11-17.
5. Mykhailenko I.V. Metodyka navchannia dyferentsial'nykh rivnian maibutnikh inzheneriv-mekhanikiv: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.02 «Teoriia ta metodyka navchannia (matematyka)» / Iryna Volodymyrivna Mykhailenko; Kharkivskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni H.S. Skovorody. – Kharkiv, 2016. – 291 s.
6. Motorina V.H. Kompetentnisno oriientovana model navchannia dyferentsial'nykh rivnian studentiv tekhnichnykh VNZ / V.H. Motorina, I.V. Mykhailenko // Visn. Cherkas. un-tu. Ser. №17 (350), Pedahohichni nauky / hol. redkol.: O.V. Cherevko [ta in.]; MON Ukrainy, ChNU im. B. Khmelnytskoho. – Cherkasy: Vyd-vo ChNU im. B. Khmelnytskoho, 2015. – S. 140-146.
7. Sitak I. Dyferentsialni rivniannia [Elektronnyi resurs] / I. Sitak. – Rezhym dostupu: <http://difur.in.ua/>.
8. Sitak I.V. Komp'uterno-oriientovani praktychni zaniattia iz dyferentsial'nykh rivnian: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia maibutnikh fakhivtsiv iz informatsiynykh tekhnolohii / I. V. Sitak, I. V. Vlasenko, I. V. Sitak. – Kh.: Vydavnytstvo Lider, 2016. – 220 s.
9. Sitak I.V. Osoblyvosti navchannia dyferentsial'nykh rivnian studentiv spetsialnosti «Komp'uterni nauky ta informatsiini tekhnolohii» / I.V. Sitak // Sbornyk statei nauchno-ynformatsyonnoho tsentra Znanye po materiyalam KhIII mezhdunarodnoi konferentsyy Razvytye nauky v KhKhI veke 4 chast, h. Kharkov: sbornyk so statyamy (uroven standart, akademycheskyi uroven). – Kh.: nauchno-ynformatsyonnyi tsentr Znanye, 2016. – S. 76-81.

Davydenko V.M.,

senior teacher of the Department of Mathematics and Computer Technologies of the Institute of Chemical Technologies of the East Ukrainian Volodymyr Dahl National University (Rubizhne), mailvika70@mail.ru

Mateyko T.N.,

assistant of the Department of Mathematics and Computer Technologies of the Institute of Chemical Technologies of the East Ukrainian Volodymyr Dahl National University (Rubizhne), matejko-tanja@mail.ru

Sitak I.V.,

senior teacher of the Department of Mathematics and Computer Technologies of the Institute of Chemical Technologies of the East Ukrainian Volodymyr Dahl National University (Rubizhne), irina_sitak@mail.ru

Ukraine, Rubizhne

THE REQUIREMENTS FOR THE SELECTION OF METHODS OF LEARNING DIFFERENTIAL EQUATIONS FOR BACHELORS OF INFORMATION TECHNOLOGY

The article deals with the requirements for the selection of methods of learning differential equations for Bachelors of Information Technology. The capabilities of traditional learning methods and the use of computer-oriented support are described. The author demonstrates a combination of traditional and active learning methods as well as the transition to more activity-related ones by means of computer-oriented learning technology.

Key words: differential equations, Bachelors of Information Technology, computer-oriented learning methods, computer-oriented support.

УДК 373.54:77

Денисюк О.Я.,

перший заступник директора, Інститут освітньої аналітики, denysiuk.oksana@gmail.com

Титаренко Н.В.,

начальник відділу статистики і аналітики дошкільної, загальної середньої та позашкільної освіти,

Інститут освітньої аналітики, nataliatytarenko@gmail.com

Україна, м. Київ

ОСВІТНІ ІНДИКАТОРИ ЕФЕКТИВНОСТІ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ (НА ПРИКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ)

Оптимізація системи збору галузевої статистичної інформації зумовила необхідність розробки переліку національних освітніх індикаторів ефективності та якості загальної середньої освіти. Розроблений членами робочої групи перелік індикаторів охоплює статистичну інформацію, що збирається в Україні Міністерством освіти і науки і Державною службою статистики. З метою входження національної системи освіти в світовий освітній простір при розробці переліку індикаторів враховувалися системи освітніх індикаторів організації економічного співробітництва та розвитку.

Після громадського обговорення перелік національних освітніх індикаторів був затверджений наказом галузевого Міністерства і наразі відбувається візуалізація його показників на сайті Інституту освітньої аналітики.

Ключові слова: освітні індикатори, якість освіти, ефективність освіти, галузева статистика.

Постановка проблеми, аналіз публікацій. В Україні за роки незалежності були прийняті закони та інші документи, які слугували розвитку та впровадженню сучасної системи загальної середньої освіти: закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2015 р. № 856 «Про затвердження Порядку та Методики проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики», Національна доктрина розвитку освіти, Дорожня карта освітніх реформ та інші. Проте, наразі залишилися проблеми, які потребують вирішення. До внутрішніх проблем відносять: застаріле матеріально-технічне забезпечення, недостатнє фінансове забезпечення, низький соціально-економічний рівень працівників освіти. Проте, існують проблеми, що є аналогічними з проблемами в освіті інших країн:

- низький рівень компетентності учнів;
- залежність якості середньої освіти учня від місця його проживання і навчання;
- неефективне використання ресурсів, вкладених в освіту;
- відсутність стимулюючих механізмів для підвищення якості надання освітніх послуг загальноосвітніми навчальними закладами;
- консервативність та інертність освітньої системи.

Окреслені тенденції зумовлюють виокремлення основного напрямку підвищення ефективності освітньої галузі на етапі загальної середньої освіти, а саме: детальний аналіз організації освітньої діяльності відповідно до вимог та запитів суспільства, держави й споживачів освітніх послуг.

У зв'язку з цим постає потреба у якісному інформаційному забезпеченні, системі збирання, зведення, групування й аналізу наявної галузевої статистичної інформації, яка повинна трансформуватися в систему освітніх індикаторів.

Під показниками (індикаторами) в освітній сфері розуміються статистичні дані, збирання яких передбачено політичним курсом держави. Вони повинні надавати інформацію про стан, стабільність або зміни, функціонування або результативність системи освіти чи її окремих аспектів [1, С.251].

У світовій практиці застосовується кілька систем індикаторів якості освіти, які використовують для аналізу стану функціонування освітньої галузі. Такі індикатори поділяють на два типи моделей – міжнародні та національні.

На сьогоднішній день Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) займає одну з лідируючих позицій в переліку провідних суб'єктів творення освітньої політики наднаціонального рівня. Вона досягла цього статусу насамперед завдяки своїй моніторингово-аналітичній діяльності, науково обґрунтованому визначенню системи індикаторів результативності освітньої політики, запровадженню інноваційних методів обробки статистичних даних в рамках єдиних стандартизованих критеріїв та кваліфікованому аналітичному коментарю, який відображає дійсний стан речей в умовах як національного, так і глобального контекстів. Звіти цієї організації визнані авторитетним джерелом інформації як провідними науковцями і впливовими державними діячами, так і пересічними споживачами освітніх послуг [2, с.44].

Освітні індикатори ОЕСР об'єднані у три розділи: контекст освіти (демографічний контекст та соціально-економічний контекст); витрати, ресурси та шкільні процеси (видатки на освіту, людські ресурси, участь в освіті, характеристика прийняття рішень); результати освіти (результати для тих, хто навчається, системні результати, результати на ринку робочої сили). Показники ОЕСР використовуються для порівняльного аналізу освітніх систем країн світу. Вони постійно оновлюються і вдосконалюються та мають неоднакову цінність [1].

В Україні наразі процедура збору і зміст галузевих статистичних даних залишилися незмінними ще з часів колишнього СРСР, що не відповідає міжнародній освітній практиці. А тому доступна вітчизняна освітня статистика є застарілою і не розкриває всі аспекти функціонування сучасної системи освіти й не дає інформації для повноцінного її аналізу [3]. Існуюча національна статистична інформація не дозволяє виокремити тенденції розвитку освітньої сфери України і проблеми у її функціонуванні. До того ж, цю інформацію неможливо використати для порівняльного аналізу національних освітніх систем інших країн та України.

Мета статті. Обґрунтування загальних підходів до створення переліку національних освітніх індикаторів ефективності та якості загальної середньої освіти, за допомогою яких буде здійснюватися оцінка стану функціонування системи загальної середньої освіти і надаватися об'єктивна та своєчасна інформація зацікавленим особам.

Основний матеріал дослідження. Сучасні трансформації національної загальної середньої освіти у напрямі її подальшої інтеграції до світового освітнього простору актуалізували питання підвищення її якості шляхом ефективнішого використання всіх видів ресурсів, виділених на освіту та створення мотивації педагогічних працівників до підвищення якості надання освітніх послуг.

Для прийняття ефективних управлінських рішень необхідний комплексний статистичний аналіз функціонування освітньої галузі. У зв'язку з цим постала потреба у створенні переліку статистичних показників, що дасть можливість оцінити стан загальної середньої освіти країни і регіонів на рівні держави і у відповідності до міжнародних порівняльних показників.

Освіта – усталена форма організації життя і діяльності людей, що включає сукупність осіб та установ, наділених владою й матеріальними засобами (на основі діючих норм і принципів) для реалізації соціальних функцій, управління і контролю, у процесі яких здійснюється навчання, виховання, розвиток і соціалізація особистості з поступовим набуттям професійно-кваліфікаційного рівня [4, с.28]. Освіта включає такі елементи:

- учасники: користувачі – учні, батьки чи особи, які їх замінюють, роботодавці; виробники – освітні установи, їх педагогічні і непедагогічні працівники;
- ресурсне забезпечення – матеріально-технічне, фінансове, рівень викладацького складу;
- освітні процеси – визначають результати освітньої діяльності й ефективність роботи системи загальної середньої освіти.

Виокремлені елементи системи освіти визначили структуру і наповнюваність розроблених нами національних освітніх індикаторів. Під час розробки переліку були використані методологічні підходи, що покладені в основу системи міжнародних індикаторів ОЕСР. Вибір за орієнтир міжнародних індикаторів зумовлений тим, що їх система є логічно завершеною й концептуально обґрунтованою, у той же час вона постійно розвивається та удосконалюється і узгоджена з національними індикаторами багатьох країн Європи та США.

При розробці системи національних освітніх індикаторів члени робочої групи (наказ Міністерства освіти і науки України від 23 лютого 2016 року №147 «Про створення робочої групи з розроблення національних освітніх індикаторів ефективності та якості загальної середньої освіти» <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/5180->) керувалися низкою принципів побудови системи міжнародних індикаторів ОЕСР:

- базування на наявній статистичній інформації та можливість для розширення інформаційної бази;
- охоплення часткових й узагальнюючих показників;
- відображення рівня виконання поставлених цілей і характеристика визначених засобів досягнення поставленої мети;
- визначення впливу основних факторів (зовнішніх і внутрішніх) на показники стану національної освіти;
- відповідність світовим освітнім індикаторам, дотичним до європейських [5].

Освітні індикатори, запропоновані нами, позиціонуються як індикатори ефективності та якості загальної середньої освіти. Ефективність ми трактуємо як відповідність результату вкладеним в нього ресурсам. Під результатом ми розуміємо досягнення учнями рівня навчальних досягнень, регламентованого державними стандартами початкової, базової і повної загальної середньої освіти. Ресурси охоплюють дві категорії: ефективність їх розподілу між різними напрямками та ефективне (технічне) використання для організації навчально-виховного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі.

Якість загальної середньої освіти включає: навчальні досягнення школярів, які відповідають цілям освіти та державним стандартам; ефективність освітніх установ, достатній рівень фінансового і матеріального забезпечення; інноваційне навчальне середовище та організацію навчального процесу; рівний доступ до освіти.

Перелік національних освітніх індикаторів, запропонований нами, дозволить виміряти поточний стан освіти і надати державним і місцевим органам освіти інформацію про:

- людські й фінансові ресурси, вкладені в освіту;
- функціонування і розвиток системи освіти і навчання;
- ефективність інвестицій в освіту.

Для отримання об'єктивної інформації про стан освітньої системи, перелік національних освітніх індикаторів охоплює кожен з напрямів освітньої діяльності. З метою збору і опрацювання статистичних галузевих даних перелік індикаторів ми узгоджували з набором статистичних даних, які збираються й узагальнюються в Україні у вигляді статистичних форм освітньої звітності загальноосвітніх навчальних закладів: ЗНЗ-1 (звіт денних загальноосвітніх навчальних закладів), ЗНЗ-2 (звіт вечірньої (змінної) школи), 83-РВК (звіт про чисельність і склад педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів), 1-ЗСО (звіт про продовження навчання для здобуття повної загальної середньої освіти випускниками 9-х класів загальноосвітніх навчальних

закладів). Видатки на освіту в загальноосвітніх навчальних закладах відображені у фінансових формах звітності № 2д, № 2м, форма № 4-1д, № 4-1м, № 4-2д, № 4-2м, № 4-3д, № 4-3м, № 4-4д, № 4-5д, № 6, № 7д, № 7м, які також заповнюють навчальні заклади.

У переліку індикатори ми згрупували тематично. Кожен індикатор супроводжується інформацією про контекст, який у сукупності складається з показників. Для кожного показника наводиться методологія його обрахунку.

Отримані статистичні значення національних індикаторів і показників дозволяють відобразити певний рівень освіти в цілому по країні. Поряд з тим, існують деякі відмінності цих показників між окремими територіальними суб'єктами держави, тому пропонується розглядати показники й індикатори на державному, обласному й районному рівнях агрегації.

Розглянемо один з напрямів, що входить до розробленого нами переліку, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 19 вересня 2016 року №1116 «Про затвердження і введення в дію переліку національних освітніх індикаторів ефективності та якості загальної середньої освіти та методології їх обрахунку» (<http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/6223->).

Напрямок А. Ефективність освітніх установ (результати діяльності освітніх закладів).

Індикатор А1 «Профіль учнів, які отримують повну загальну середню освіту» включає показники

1) розподіл випускників за:

– віком;

– типами загальноосвітніх навчальних закладів, які вони закінчують;

– профілями навчання в школі;

2) частка випускників, які отримали атестат про повну загальну середню освіту.

Набір показників цього індикатора дозволяє сформулювати профіль випускника загальноосвітнього навчального закладу, охарактеризувати тенденції старшої школи.

Одним з показників, який дає підстави говорити про ефективність діяльності освітніх установ і якість надання ними освітніх послуг, є рівень освіти, який показують учні загалом і випускники загальноосвітніх навчальних закладів зокрема. Тому індикатор А2 «Якість освіти випускників загальноосвітніх навчальних закладів» цього напрямку можна вважати одним із основних в переліку індикаторів. Якість освіти випускника ми пропонуємо визначати за результатами зовнішнього незалежного оцінювання, як єдиного на сьогодні об'єктивного мірила рівня навчальних досягнень учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Перелік показників цього індикатора зумовлений зазначеними у постанові Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2015 року № 856 «Про затвердження Порядку та Методики проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики» показниками щорічної оцінки соціально-економічного розвитку Автономної Республіки Крим, областей, м. Києва та Севастополя. А саме, результати ЗНО учнів розглядаються у розрізі типів навчальних

закладів з української мови та літератури, математики, англійської мови (кількість учнів з балами 160 і вище та тих, які подолали поріг «склав/не склав»).

Індикатор А3 «Вплив гендерного показника на освіту» дозволяє отримати статистичну інформацію про рівень реалізації гендерних можливостей щодо отримання освіти як у різних типах навчальних закладів, так і за різними профілями навчання. Цей індикатор охоплює випускників і базової, і старшої школи.

Наразі відповідно до «Плану поетапного введення в дію переліку національних освітніх індикаторів ефективності та якості загальної середньої освіти» від 05 грудня 2016 року, затвердженого заступником Міністра освіти і науки України П. Хобзеєм, частина національних освітніх індикаторів візуалізована на сайті Інституту (<http://iea.gov.ua/indicators/>).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Розроблений перелік національних освітніх індикаторів сприятиме підвищенню ефективності управління у сфері освіти як на місцевому, так і на загальнодержавному рівні; дозволить зацікавленим особам порівнювати систему освіти України на рівні кожної області, району, ОТГ, а також з іншими державами світу, які використовують аналогічні освітні індикатори.

Перелік національних освітніх індикаторів як динамічна модель, зумовлює в перспективі його подальше вдосконалення відповідно до змін пріоритетів освітньої політики держави. Може слугувати основою для подальшої розробки освітніх індикаторів у професійній і вищій освіті.

Література

1. Моніторинг стандартів освіти / За ред. Альберта Тайджмана і III. Невілла Поствеїта. – Львів: Літопис, 2003. – 328 с.
2. OECD. OECD Handbook for Internationally Comparative Education Statistics: Concepts, Standards, Definitions and Classifications – Paris: OECD, 2004, 271 p.
3. Гриневич Л.М. Освітні індикатори для міжнародного оцінювання (на прикладі доповіді «Погляд на освіту 2011: індикатори ОЕСД») / Л. М. Гриневич // *Теорія і методика управління освітою*. – 2011. – № 7. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://arhive.nuv.gov.ua/e-journals/ttmuo/2011_7/3.pdf.
4. Zborovskiy G. E. Obrazovanie: ot 20 k 21 veku (Education: from 20 to 21 century), 2000. – 187 p.
5. Knowledge Assessment Methodology [Електронний ресурс] // *Knowledge for Development*. – 2012. – Available at: <http://www.worldbank.org/kam>

References

1. Monitoryng standartiv osvity / Za red. Alberta Taydymana i III. Nevilla Postveyta. – Lviv: Litopys, 2003. – 328 p.
2. OECD. OECD Handbook for Internationally Comparative Education Statistics: Concepts, Standards, Definitions and Classifications – Paris: OECD, 2004, 271 p.
3. Grynevych L. M. Osvitni indycatory dlya mijnarodnogo ocinyuvannya (na prykladі doповіді «Poglyad na osvitu 2011: indicatory OESD») / L. M. Grynevych // *Teoriya i metodyca upravlinnya osvitoju*. – 2011. – № 7. [Electronny resurs]. Rejym dostupu: http://arhive.nuv.gov.ua/e-journals/ttmuo/2011_7/3.pdf.
4. Zborovskiy G. E. Obrazovanie: ot 20 k 21 veku (Education: from 20 to 21 century), 2000. – 187 p.
5. Knowledge Assessment Methodology [Electronny resurs] // *Knowledge for Development*. – 2012. – Available at: <http://www.worldbank.org/kam>

Denysiuk O.Ya.,

Deputy director, Institute of educational analytics, denysiuk.oksana@gmail.com

Tytarenko N.V.,

head of Statistics and Analytics preschool, secondary and adult education, Institute of educational analytics,
nataliaytarenko@gmail.com

Ukraine, Kyiv

EDUCATIONAL INDICATORS OF THE LEARNING PROCESS (FOR EXAMPLE SECONDARY EDUCATION)

Necessity of development national list of education efficiency and quality indicators of secondary education were caused by optimization of collecting statistical information system. Indicators were designed by working group and includes statistical information which was collected by Ministry of Education and Science of Ukraine and the State Statistics Service of Ukraine. With a view to joining ukrainian system of education to the world educational space was developed the list of indicators which considered system of educational indicators Organization for Economic Cooperation and Development.

After public comment the list of national education indicators was approved by the relevant Ministry. Currently the Institute of Educational analytics is working on the indicators for visualization.

Key words: educational indicators, quality of education, efficiency of education, industry statistics.

УДК 37.013.42

Доннік М.С.,

*к.пед.н., ст. викладач кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та психології Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, marissado@mail.ru**Україна, м. Кропивницький*

СТАТЕВО-РОЛЬОВА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ВИХОВАНЦІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті представлено теоретичний аналіз понять «гендер» і «стать». Визначено три основні напрямки досліджень, пов'язаних з проблемами статі. Перший – гендерний, базується на вивченні об'єктивних статевих відмінностей психіки і поведінки. Предметом другого є суб'єктивні стереотипи маскуліності та фемінності. Третій присвячено гендерній ідентичності та ідентифікації. Автором проаналізовано функції (соціальна адаптація, енкulturація, інтерпретація) та компоненти статево-рольової соціалізації (когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісний). З'ясовано специфіку засвоєння вихованцями інтернатних закладів соціальних ролей чоловіка або жінки.

Ключові слова: гендер, стать, статево-рольова соціалізація, інтернатний заклад.

Постановка проблеми. Становлення та розвиток повноцінної особистості визначається високим рівнем соціалізованості людини. Процес соціалізації включає в себе засвоєння і відтворення цінностей, норм та поведінки в процесі входження індивіда в соціальне середовище. Особистість, яка живе та виховується в сім'ї, як правило, набуває усіх необхідних рис соціальної спільноти ще з дитинства, коли батьки долучають дитину до суспільства. Дитина, що виховується в умовах інтернатного закладу такої можливості не має, оскільки знаходиться в умовах закритої інтернатної системи, де її оточують лише вихованці закладу та фахівці установи. З настанням більш старшого віку ситуація ускладнюється, рівень соціалізації дітей знижується, формується невпевненість в собі, відособленість, поділ світу на «свій» та «чужий». До цього переліку проблем додається також відсутність усвідомленого розуміння функціональної ролі хлопця, дівчини, чоловіка або жінки, дружини. Актуальності набуває одна із важливих складових соціалізованості вихованців інтернатних закладів – статево-рольова соціалізація, що спотворюється через відсутність повноцінної сім'ї.

Мета статті – теоретичний аналіз особливостей статево-рольової соціалізації вихованців в умовах інтернатних закладів.

Виклад основного матеріалу. Першим аспектом, що сприяє ґрунтовному осмисленню особливостей соціалізації вихованців школи-інтернату є вивчення провідної мети діяльності закладу. Для цього звернемося до інструктивного документу, а саме «Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [1], де чітко визначаються сутність, мета та зміст діяльності загальноосвітнього закладу.

Згідно «Положення...» загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, усіх типів і форм власності – це навчальні заклади, що забезпечують дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, умови для проживання, різнобічного розвитку, виховання, здобуття освіти, професійної орієнтації та підготовки до самостійного життя [там само].

Головний вектор розвитку й функціонування інтернатного закладу спрямований на підготовку вихованців до самостійного життя, до виконання соціальних ролей (громадянина, майбутнього фахівця, сім'янина), що дозволить їм включатись у реальні соціальні стосунки, самостійно розбудовувати своє майбутнє [2].

Орієнтуючись на одне із провідних завдань діяльності школи-інтернату, а саме соціалізацію вихованців, розуміємо, що успішний процес соціалізації особистості передбачає високий рівень активності в усіх сферах життєдіяльності: трудовій, соціальній, культурній, політичній тощо. Особливу увагу звертаємо на статево-рольову соціалізацію мешканців закладу, оскільки важливого значення під час становлення особистості набуває процес озброєння вихованців ролей чоловіка, жінки, матері, батька.

Питання гендерної соціалізації привертає все більше уваги психологів, педагогів, антропологів, істориків, соціологів. Проблеми гендерних відносин та статево-рольової поведінки, культурних стереотипів соціалізації хлопців та дівчат, конструювання маскуліності та фемінності розглядаються в роботах Г. Алексєєвої, О. Балакіревої, Т. Бендас, Ш. Берн, В. Бондаровської, О. Вороніної, Т. Говорун, Т. Гурко, Є. Здравомислової, О. Здравомислової, О. Кікінеджі, А. Кириліної, І. Кльоциної, І. Ковальчук, І. Кона, В. Кравця, Н. Лавриненко, В. Левицького, Є. Мещеркіної, І. Мунтян, Л. Попової, Н. Пушкарської, Т. Репіної, Л. Столярчук, І. Тартаковської, А. Тьомкіної, та інших.

Визначаючи сутність феномену «статево-рольова соціалізація», вважаємо за необхідне, насамперед, проаналізувати сутнісний зміст таких взаємопов'язаних понять як «стать» та «гендер». Протягом тривалого часу (до появи гендерної теорії) поняття статі було досить простим. Під ним розуміли «біологічні, психічні та соціальні особливості чоловіків і жінок, причому, біологічні відмінності між ними вважалися підґрунтям формування і всіх інших відмінностей, включаючи соціальні ролі» [3, с.10].

У соціальній науці поняття «стать» ототожнюється з поняттям «гендер», де «стать» – це лише анатомо-

біологічна будова людини, тобто чоловіка та жінки, а «гендер» – характеризує сукупність норм поведінки чоловічої чи жіночої статі у суспільстві, що підкреслює культурне та соціальне значення впливу культури суспільства, та не акцентує увагу на фізичних та біологічних відмінностях між чоловіками та жінками [4]. Гендер визначається як організована модель соціальних відносин між представниками жіночої та чоловічої статі, яка не тільки характеризує їх спілкування і взаємодію в сім'ї, а й визначає соціальні відносини в основних інституціях суспільства [5].

У межах психологічної науки можна виокремити три основні напрямки досліджень, пов'язаних з проблемами статі. Перший, так званий гендерний, базується на вивченні об'єктивних статевих відмінностей психіки і поведінки та дає підстави стверджувати, що для визначення відмінностей між чоловічими і жіночими рисами у психології краще віддавати перевагу поняттю «гендер». Основним предметом досліджень другого напрямку є суб'єктивні стереотипи маскулінності (сукупність ознак, які відрізняють чоловіка від жінки) та фемінності (сукупність ознак, які відрізняють жінку від чоловіка) в межах тієї чи іншої етно- та соціокультури. Згідно даної теорії (Д. Ісаєв, В. Каган) стереотипи маскулінності і фемінності впливають на формування статево-рольових уявлень, статевих ролей (ідентичностей) і статевої самосвідомості притаманних для даної культури. При чому, маскулінність асоціюється з активністю, силою, владністю, домінантністю, агресивністю, інтелектуальністю, а фемінність – із м'якістю, слабкістю, пасивністю, залежністю, конформністю, емоційністю [6, с.217]. Третя група досліджень присвячена становленню гендерної ідентичності та ідентифікації, як одному з аспектів особистісного розвитку, що розуміється як єдність поведінки та самосвідомості індивіда, який зараховує себе до певної статі [3, с.6-7]. В контексті третього блоку досліджень ми звертаємося до теорії І. Кона, який розрізняє «біологічну репродуктивну стать – статус індивіда як самця чи самки – і соціальну стать як сукупність соціокультурних і поведінкових характеристик і ролей, що визначають особистісний, соціальний і правовий статус чоловіка чи жінки у певному суспільстві» [7, с.169]. Науковець визначив цілісну систему понять, пов'язану зі становленням психологічної статі дитини. Статеву приналежність індивіда він окреслює як складну багаторівневу систему, яка формується в процесі індивідуального розвитку. Статева роль – це модель соціальної поведінки, яку повинен засвоїти індивід, щоб його визнали чоловіком або жінкою (хлопцем або дівчиною). Статева ідентичність – єдність поведінки і самосвідомості індивіда, який зараховує себе до певної статі та орієнтується на вимоги відповідної статевої ролі. Статева ідентифікація – водночас соціальний (засвоєння відповідних статевих соціальних ролей і пов'язаних з ними прав та обов'язків) і психологічний (усвідомлення своєї статі та психосексуальної ідентичності) процес. Усвідомлення дитиною своєї статевої «ролі-ідентичності» передбачає і певне ставлення до неї [8, с.55-56].

Цікавою є точка зору В. Абраменкової, яка вважає, що справжньою причиною відмінностей є не статева приналежність сама по собі, а ті відмінності в соціальному статусі і статево-рольовій позиції, які історично склалися в культурних формах взаємовідносин чоловіків і жінок і знаходять своє відображення в поведінці сучасних дітей [9].

Одним із головних компонентів соціалізації дитини-сироти є статево-рольова соціалізація, упродовж якої здійснюється адаптація та інтеграція в суспільстві, засвоюється статево-рольовий репертуар під час створення майбутньої сім'ї та виконання у відповідності з цим, соціальних ролей тощо. Статево-рольова соціалізація дитини починається від народження, коли батьки та інші дорослі, навчають її гендерній ролі хлопчика чи дівчинки. Слід зауважити, що у вихованців інтернатних закладів така взаємодія відсутня у зв'язку із відсутністю батьків.

Статево-рольова соціалізація, на думку вчених (В. Абраменкова, В. Васютинський, К. Веселовська, Т. Говорун, О. Кікінеджі, Д. Колесов, А. Личко, В. Романова, А. Палій, Т. Титаренко), визначається як засвоєння особистістю статевих стереотипів, цінностей, стандартних мовленнєвих конструктів, жестів, символів, характерних для представників певної статі, формування статевого типу особистості. Основою статево-рольової соціалізації є соціальний та індивідуальний досвід, набуваючи якого дитина саморозвивається, самореалізується, стає особистісно зрілою.

У педагогічних і психологічних працях провідних фахівців (Ш. Берн, Д. Ісаєв, В. Каган, Я. Коломинський, І. Кон, Г. Лактіонова, Т. Рєпіна) статево-рольова соціалізація кваліфікується як здатність зростаючої особистості орієнтуватися в особливостях поведінки та ролей хлопчиків і дівчаток, керуватися у своїх діях моральними нормами, цінувати свою статеву приналежність, налагоджувати гармонійні взаємини з оточуючими.

Т. Говорун у своєму психологічному дослідженні статево соціалізацію розглядає як одну з функцій суспільства. На її думку, саме така функція сприяє розподілу гендерних ролей, розширенню їхнього діапазону, гармонізації міжстатевих взаємодій у різних сферах людського буття. Значна увага науковця спрямована на питання розкриття статевої соціалізації, як процесу виявлення рольової структури особистості, відповідності чи невідповідності її властивостей, характеристиці особливостей розвитку статевої свідомості та самосвідомості [10].

Провідне місце статевої соціалізації серед процесів, які розвивають, виховують, формують статево свідомість особистості відводить В. Каган. Він висловлює думку, що завдяки цьому процесу особистість під час входження в соціальні відносини активно засвоює стандарти психосексуальної культури. Також вчений підкреслює багатоаспектність цього процесу, розглядаючи особистість як об'єкт, на який впливає психосексуальна культура, і пропонує стереотипи й еталони для порівняння, які схвалюються чи не схвалюються суспільством. Особистість є суб'єктом, що крізь призму власних особливостей,

установок, сприймає одне й відкидає інше, експериментує й вибірково перетворює в ціннісні орієнтації, установки й мотиви те, що пропонує соціальне середовище та його культура [11, с.84].

В. Романова розглядає статево-рольову соціалізацію, як процес засвоєння індивідами соціокультурних цінностей, якими зумовлюється формування особливостей статево-рольової поведінки особистості. Особлива увага звертається на фактори статево-рольової соціалізації, зокрема гендерні настанови; культурні стереотипи чоловічності і жіночності; різні засоби виховання хлопчиків і дівчаток; специфічні види праці кожної статі; диференційовані чоловічі й жіночі ролі.

На думку автора, процесу статево-рольової соціалізації притаманні такі функції:

- соціальна адаптація, яка означає сприйняття гендерних стереотипів, засвоєння гендерних цінностей, стандартизацію мовлення, жестів, символів, характерних для індивідів певної статі, формування відповідного гендерного типу особистості;

- енкультурація, що означає засвоєння традицій гендерної культури суспільства;

- інтерпретація особистості, що включає розвиток специфічної ієрархії мотивів, цінностей, інтересів, формування гендерної ідентичності, відповідності між психічною статтю і гендерною роллю [12]. Інтерпретація особистості визначає три сфери статево-рольової соціалізації – поведінкову, сферу спілкування і сферу самосвідомості, кожна з яких потребує втручання та корекції з боку фахівців закладу. Так, у сфері діяльності соціальний педагог має орієнтуватися на розширення видів праці вихованців та їх орієнтацію в системі кожного виду, формувати розуміння суті та особливостей коопераційної діяльності, умінь взаємодії із представниками протилежної статі; у сфері спілкування, що виступає засобом самореалізації особистості, залучати до культури суспільства, поєднувати індивіда із соціумом, впливати на прояв і розвиток здібностей відповідно до соціальних ролей; у сфері самосвідомості здійснювати формування образу власного «Я», усвідомлення своєї соціальної, статевої приналежності, власних соціальних ролей та систем соціальної орієнтації [13].

В аспекті започаткованого дослідження особливо важливою є робота А. Аблітарової, присвячена особливостям статево-рольової соціалізації дошкільників різних етнічних груп. Автор визначає «статево-рольову соціалізацію – як засвоєння дитиною соціокультурних цінностей, що зумовлюють більшість наявних особливостей статево-рольової поведінки» [14, с.7].

У структурі статево-рольової соціалізації науковцем визначено наступні компоненти: когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісний.

Сформованість когнітивного компонента визначається такими показниками: знання про статеві особливості та біологічні параметри; знання про власний організм (валеологічні знання); знання про незмінність статі.

Показниками емоційно-ціннісного компонента виступають: усвідомлене та позитивне ставлення до представників обох статей та ініціатива у встановленні контактів з ними.

Сформованість діяльнісного компонента виявляється у вчинках та поведінці, які є показником статево-рольової соціалізованості, що подається як відповідність соціально схваленим статево-рольовим еталонам і стандартам, вдосконалення навичок спілкування, спрямованих на досягнення позитивного результату з дорослими і однолітками у сумісній діяльності [там само]. Таким чином, науковець визначає статево-рольову соціалізацію, як складний процес формування особистості, спрямований на вдосконалення її індивідуальності, орієнтований на становлення і розвиток статево-рольової поведінки.

Вітчизняна педагогічна наука розуміє статево-рольову соціалізацію як формування особистості певної статі, як процес спрямованого і спонтанного впливу на особистість, що допомагає їй стати повноцінним чоловіком чи жінкою і прилучає її до прийнятої в суспільстві системи статевої ролей і взаємин між статями у житті. Гендерна соціалізація, при цьому, розглядається як процес наслідування, прийняття й відтворення чоловіком чи жінкою тих культурно-нормативних стандартів, які суспільство вважає відповідними до їх гендерних ролей [15].

Статево-рольова соціалізація фіксує не тільки процес складання, становлення, але й розвиток зрілих форм соціальності індивіда, їх модифікацію на шляху включення особистості в систему нових зв'язків і залежностей [12], тому результатом високого рівня статево-рольової соціалізації вихованців інтернатного закладу мають стати якості, сформованість яких відповідає високому рівню усвідомлення приналежності до певної статі, виконання відповідних ролей «чоловіка» та «жінки», адекватного відношення до осіб протилежної статі, спрямованості на створення власної благополучної сім'ї тощо.

Саме тому в процесі вивчення особливостей соціалізації вихованців інтернатного закладу, ми звертаємо увагу на процес спрямованого впливу на особистість, що допомагає їй стати повноцінним чоловіком чи жінкою і прилучає до прийнятої в суспільстві системи статевої ролей і взаємин між статями.

Грунтуючись на наукових дослідженнях Г. Андрєєвої, яка виділяє аспекти соціалізації, а саме: присвоєння (процес засвоєння соціального досвіду, тобто вплив середовища на індивіда) та опредмечування (процес відтворення соціального досвіду, тобто вплив людини на середовище), ми визначаємо процес статево-рольової соціалізації вихованців інтернатного закладу через присвоєння (дитина повинна змалку зрозуміти, що означає бути хлопчиком чи дівчинкою, чоловіком чи жінкою) та опредмечування (як реалізацію на практиці засвоєних статево-рольових схем поведінки) [16].

Статево-рольова соціалізація вихованців школи-інтернату враховує такі три типи підпорядкування гендерним нормам: поступливість, схвалення та ідентифікацію. Поступливість – тип підпорядкування соціальним нормам, коли дитина їх не сприймає, але приводить свою поведінку відповідно до них, щоб уникнути покарання й отримати соціальне схвалення. Схвалення чи інтерналізація – це тип підпорядкування,

коли людина повністю згодна із гендерними нормами. Ідентифікація – це повторення дій ролевої моделі (чоловіка, жінки, батька, матері) [17].

Слід зазначити, що статево-рольова соціалізація вихованця школи-інтернату характеризується засвоєнням стандартів, зразків поведінки, правил, цінностей, норм, вимог, очікувань, які дитина спостерігає під час взаємодії із фахівцями закладу, а оскільки в інтернатних закладах працюють переважно представниці жіночої статі (вихователі, педагоги, соціальний педагог, психолог), діти співставляють свою поведінку із поведінкою, здебільшого, жінок. Саме тому у хлопчиків така ідентифікація може бути спотвореною.

У процесі статево-рольової соціалізації відбувається становлення конкретно-історичних гендерних рис, які обумовлені конкретним соціально-культурним оточенням, та засвоєння гендерної нормативної системи суспільства, яка не є однаковою в різних гендерних культурах [12] та визначається тими умовами, які створені в системі інтернатних закладів.

Статево-рольова соціалізація в інтернатних установах детермінує приналежність до певної статі (обов'язкове усвідомлення «хлопцем», «дівчиною») гендерних відмінностей, у відповідності з якими визначаються соціальні ролі та передбачає усвідомлення дитиною виконання соціальних ролей чоловіка та жінки (визначають поведінку особистості в системі «хлопець-дівчина», «чоловік-дружина», «батько-мати» та обумовлені сформованими у чоловіка, жінки загальнокультурними, моральними, матеріальними цінностями та традиціями сім'ї) [18]. І, на жаль, чим раніше дитина позбавлена сімейного виховання, тим з більшими ускладненнями цього процесу вона стикається у майбутньому.

Висновки. Тож, «стать» – це анатомо-біологічна будова людини, тобто чоловіка та жінки; «гендер» – організована модель соціальних відносин між хлопцями та дівчатами, яка не тільки характеризує їх спілкування і взаємодію в сім'ї, а й визначає їх соціальні відносини в основних інституціях суспільства. Статево-рольова соціалізація вихованців інтернатного закладу визначається як вміння сприймати статеві стереотипи й цінності, характерні для представників певної статі; сформованість відповідного статевих типу особистості; зразків поведінки, правил, цінностей, норм, вимог, очікувань, адресованих суспільством людям чоловічої й жіночої статі, протягом входження особистості в соціальне оточення поза інтернатними установами. Найбільш цікавим є аналіз формування статево-рольової соціалізації в контексті функціональних обов'язків соціального педагога закладу. Саме цьому аспекту і буде присвячено подальші наукові розвідки.

Література

1. Про затвердження Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: [Електронний ресурс]: Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерство соціальної політики України, 2012 р. (Наказ № 995/557 від 10.09.2012 р.). - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/>.

2. Поляничко А.О. Особливості соціально-педагогічної діяльності в закладах для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування / А.О. Поляничко // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. - 2013. - № 5 (31). - С.401-402.

3. Гендерна педагогіка: Хрестоматія / пер з англ. В. Тайденко, А. Предборської; [за ред. В. Тайденко]. - Суми: ВПЦД «Університетська книга», 2006. - 313 с.

4. Корінна Т.О. Теоретичні аспекти дослідження сутності поняття «статево-рольова соціалізація» / Т.О.Корінна [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://dspace.ufrpi.org.ua>.

5. Болотська О.А. Соціально-педагогічні умови гендерного виховання жінок-лідерів у діяльності громадських організацій та рухів : дис... канд. пед. наук : 13.00.05 / Болотська Оксана Анатоліївна. - Луганськ, 2008. - 220 с.

6. Общая сексопатология: руководство для врачей / И.А. Ботиева, Г.С. Васильченко, А.А. Ноухуров и др. - М.: Медицина, 1977. - 487 с.

7. Кон И.С. Ребенок и общество / Кон И.С. - М.: Наука, 1988.

8. Кон И.С. Вступ до сексології / І.С. Кон; [пер. з рос. П.А. Пироженко]. - К.: Либідь, 1991. - 304 с.

9. Абраменкова В.В. Половая дифференциация и межличностные отношения в детской группе / Абраменкова В.В. // Вопросы психологии. - 1987. - № 5. - С. 70-79.

10. Говорун П.В. Соціалізація статі як фактор розвитку «Я-концепції» [Текст] : дис... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Говорун Тамара Василівна; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. - К., 2002. - 409 с.

11. Шкляркова П.П. Генеза поглядів на визначення процесу статево-рольової соціалізації в науковій літературі / П.П. Шкляркова // Соціальна педагогіка: теорія та практика. - 2011. - № 1. - С. 83-87.

12. Романова В.Г. Особливості статево-рольової соціалізації підлітків : дис... канд. психол. наук: 19.00.05 / Романова Валерія Геннадіївна. - К., 2002. - 208 с.

13. Потапюк А.М. Формування світогляду учнів підліткового та юнацького віку у навчально-виховному процесі сучасної школи : дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / Потапюк Лілія Миколаївна. - Луцьк, 2002. - 220 с.

14. Аблітарова А.Р. Особливості статево-рольової соціалізації дошкільників різних етнічних груп : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.08 «Дошкільна педагогіка» / А.Р. Аблітарова. - К., 2010. - 23 с.

15. Коніщева Н. Гендерна освіта – ключ до демократії та економічного зростання / Н. Коніщева // Донецщина. - 2012. - № 26. - С. 2.

16. Основи теорії гендеру: [навч. посіб.] / [В.П. Агєєва, В.В. Близнюк, О.М. Головащенко та ін.]. - К.: К.І.С., 2004.

17. Гендерні стандарти сучасної освіти: збірка рекомендацій. Ч. 1 / [редакційна рада: О.М. Кікінеджі, В.С. Власов, А.Б. Магдюк, П.В. Ладиченко]. - К.: Дорадо-друж, 2010. - 328 с.

18. Гусаць Н.І. Підготовка юнаків-старшокласників до виконання соціальних ролей чоловіка та батька : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Надія Іванівна Гусаць. - Луганськ, 2005. - 20с.

References

1. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro dytyachi budynky i zagal'noosvitni shkoly-internaty dlya ditey-syrit ta ditey, pozbavleny bat'kiv's'kogo pikl'uvannya: [Elektronnyy resurs]: Ministerstvo osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrayiny, Ministerstvo

sotsial'noyi polityky Ukrainy, 2012 r. (Nakaz № 995/557 vid 10.09.2012 r.) - Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/>.

2. Polyanychko A.O. Osoblyvosti sotsial'no-pedagogichnoyi diyal'nosti v zakladi dlya ditey-syrit i ditey, pozbavleny bat'kiv'skogo pikluвання / A.O. Polyanychko // Pedagogichni nauky: teoriya, istoriya, innovatsiyni tehnologiyi. - 2013. - № 5 (31). - S.401-402.

3. Genderna pedagogika: Khrestomatiya / per. z angl. V. Gaydenko, A. Predbors'koyi; [za red. V. Gaydenko]. - Sumy: VTD «Universytets'ka knyga», 2006. - 313 s.

4. Korinna G.O. Teoretychni aspekty doslidzhennya sutnosti ponyattya «statevo-rolova sotsializatsiya» / G.O. Korinna [Elektronnyy resurs] - Rezhym dostupu: <http://dspace.udpu.org.ua>.

5. Bolots'ka O.A. Sotsial'no-pedagogichni umovy gendernogo vyhovannya zhinok-lideriv u diyal'nosti gromads'kykh organizatsiy ta ruhiv: dys... kand. ped. nauk: 13.00.05 / Bolots'ka Oksana Anatoliivna. - Lugans'k, 2008. - 220 s.

6. Obshchaya seksopatologiya: rukovodstvo dlya vrachev / Y.L. Botyeva, G.S. Vasylichenko, A.L. Nouhurov y dr. - M.: Medyt'syna, 1977. - 487 s.

7. Kon I.S. Rebenok y obshchestvo / Kon I.S. - M.: Nauka, 1988.

8. Kon I.S. Vstup do seksologiyi / I.S. Kon; [per. z ros. P. L. Pyrozhenko]. - K.: Lybid', 1991. - 304 s.

9. Abramenkova V.V. Polovaya differentsiatsiya y mezhl'ychnostnye otnosheniya v dets'koy gruppe / Abramenkova V. V. // Voprosy psikhologii. - 1987. - № 5. - S. 70-79.

10. Govorun T.V. Sotsializatsiya stati yak faktor rozvytku «Yakontseptsii» [Tekst]: dys... d-ra psyhol. nauk: 19.00.07 / Govorun

Tamara Vasylivna; Natsional'nyy pedagogichnyy un-t im. M.P. Dragomanova. - K., 2002. - 409 s.

11. Shklyarova T.P. Geneza poglyadiv na vyznachennya protsesu statevorol'ovoyi sotsializatsiyi v naukoviy literaturi / T.P. Shklyarova // Sotsial'na pedagogika: teoriya ta praktyka. - 2011. - № 1. - S. 83-87.

12. Romanova V.G. Osoblyvosti statevorol'ovoyi sotsializatsiyi pidlitkiv: dys... kand. psyhol. nauk: 19.00.05 / Romanova Valeriya Genadiivna. - K., 2002. - 208s.

13. Potapyuk L.M. Formuvannya svitoglyadu uchniv pidlitkovogo ta yunats'kogo viku u navchal'no-vyhovnomu protsesi suchasnoyi shkoly: dys... kand. ped. nauk: 13.00.07 / Potapyuk Liliya Mykolayivna. - Luts'k, 2002. - 220 s.

14. Ablitarova A.R. Osoblyvosti statevorol'ovoyi sotsializatsiyi doshkil'nykh riznykh etnichnykh grup: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ped. nauk: spets. 13.00.08 «Doshkil'na pedagogika» / A.R. Ablitarova. - K., 2010. - 23 s.

15. Konishcheva N. Genderna osvita - khyuchi do demokratsiyi ta ekonomichnogo zrostantya / N. Konishcheva // Donechchyna. - 2012. - № 26. - S. 2.

16. Osnovy teoriiy genderu: [navch. posib.] / [V.P. Ageyeva, V.V. Blyznyuk, O.M. Golovashenko ta in.]. - K.: K.I.S., 2004.

17. Genderni standarty suchasnoyi osvity: zbirka rekomendatsiy. Ch. 1 / [redaktsiyna rada: O. M. Kikinedzhi, V.S. Vlasov, L.B. Magdyuk, T.V. Lachyenko]. - K.: Dorado-druk, 2010. - 328 s.

18. Gusak N.I. Pidgotovka yunakiv-starshoklasnykh do vykonannya sotsial'nykh roley cholovika ta bat'ka: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ped. nauk: spets. 13.00.05 «Sotsial'na pedagogika» / Nadiya Ivanivna Gusak. - Lugans'k, 2005. - 20 s.

Donnik M.S.,

Ph.D. in Pedagogy, senior lecturer Department of Social Work, Social Pedagogy and Psychology of the Central State Pedagogical University named after Volodimir Vinnichenko, marissado@mail.ru

Ukraine, Kropivnitskii

SEX-ROLE SOCIALIZATION OF PUPILS OF BOARDING SCHOOLS

The article presents a theoretical analysis of the concepts of «gender» and «sex». Identified three main areas of research related to gender issues. The First area of research is gender. It based on objective study of sex differences of mentality and behavior. The subjects of the second areas of research are subjective stereotypes of masculinity and femininity. The third areas of research are identity and identification. The author analyzes the features (social adaptation, enculturation, interpretation) components and sex-role socialization (cognitive, emotional value, activity). There is specificity of boarding schools pupils mastering social roles of women and men.

Key words: gender, sex, gender-role socialization, an institution.

УДК 378:[37.011.3-051:73/76]

Євтушенко О.Є.,

аспірантка кафедри педагогіки вищої школи та освітнього менеджменту
Черкаського національного університету імені Б.Хмельницького, evtushenko.oksan@mail.ru

Україна, м. Черкаси

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ДИЗАЙНЕРСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

У статті акцентовано увагу на проблемі розроблення концептуальних засад професійної підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва. Визначено зміст ключових понять: «образотворче мистецтво», «професіоналізм», «дизайнерська культура майбутніх учителів образотворчого мистецтва». Проаналізовано сутність і зміст дизайнерської культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва в умовах вищого педагогічного навчального закладу. Виокремлено структурні компоненти дизайнерської культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва.

Ключові слова: дизайнерська культура, образотворче мистецтво, майбутні вчителі образотворчого мистецтва, компетентність, професіоналізм, структура дизайнерської культури.

Постановка проблеми. Розроблення концептуальних засад професійної підготовки вчителів образотворчого мистецтва є однією з актуальних проблем сучасної педагогічної науки. Урахування вимог законодавства та суспільного запиту активізує проблему розроблення та запровадження нових підходів до професійної підготовки майбутніх вчителів образотворчого мистецтва. Інноваційний розвиток сучасної загальноосвітньої школи та специфіка професії вчителя образотворчого мистецтва визначають різнобічний комплексний характер професійної підготовки майбутніх фахівців. На сучасному етапі майбутній вчитель образотворчого мистецтва повинен володіти не лише необхідними професійними знаннями й навичками, а й бути носієм дизайнерської культури, від рівня розвитку якої залежить професіоналізм вчителя образотворчого мистецтва.

Відповідно, виникає потреба у з'ясуванні змісту та виокремленні структурних компонентів дизайнерської культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва в умовах вищого педагогічного навчального закладу.

Мета статті – теоретично обґрунтувати зміст та структуру дизайнерської культури як важливої характеристики професіоналізму майбутнього вчителя образотворчого мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Науковим підґрунтям дослідження проблеми професійної підготовки майбутніх студентів у сучасних соціокультурних умовах є фундаментальні наукові праці з філософії, психології, педагогіки, а саме: філософія вищої освіти (В. Андрущенко, І. Зязюн, В. Кремень); педагогіка вищої школи (А. Кузьмінський, З. Курлянд); концепція неперервної професійної освіти (С. Гончаренко, Н. Кузьміна, Н. Ничкало); особливості професійної підготовки майбутніх фахівців (А. Алексюк, В. Єрмоленко, І. Підласий, О. Семенов, В. Сластьонін та ін.).

Аналіз наукових джерел з обраної проблеми підтвердило активізацію інтересу науковців до професійної освіти. Проте проблема формування дизайнерської культури майбутніх вчителів образотворчого мистецтва не була предметом

спеціальних досліджень. Зокрема, відсутні спеціальні роботи, у яких усебічно з'ясовано означену проблему.

Студіювання науково-педагогічної та спеціальної літератури свідчить про те, що проблеми професійної компетентності майбутніх учителів образотворчого мистецтва торкається велика кількість дослідників. Відтак, основоположні державні документи про вищу школу оперують чіткими визначеннями понять: 1) «кваліфікація» випускника вищого навчального закладу – офіційний результат оцінювання і визнання досягнення ним компетентностей відповідно до стандартів вищої освіти; 2) «компетентність» – динамічна комбінація знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти» (Закон України «Про вищу освіту» (2014)); 3) «компетенція» – коло повноважень, обов'язки виконувати особами чи певними інституціями завдання професійної діяльності.

Важливим є погляд Р. Бобренка [1] на «образотворче мистецтво», як естетичну категорію культури, що має бінарну сутність, а саме: високий рівень майстерності у процесі і результаті діяльності; художній образ як показник метафоричного освоєння дійсності митцем у художній творчості. Науковець звертає увагу на динамічність структури образотворчого мистецтва (ОТМ), наводить усталені варіанти класифікації видів ОТМ: витончені та механічні, утилітарні, корисні; динамічні та статичні; просторові, пластичні, часові та просторово-часові; зорові, слухові, дотикові, нюхові та синестезія, а також виокремлює засоби реалізації образотворчого мистецтва: художні мови живопису, графіки, скульптури, архітектури, художньої фотографії, декоративно-прикладного мистецтва, театру, кіномистецтва, художньої літератури, музики, хореографії тощо. Дослідник акцентує увагу на засобах образотворчого мистецтва, що об'єднують різні його види: метафора, композиція, пропорція, метро-ритм, лінія, формат

простору, масштаб, мотив, тон, стиль, стилізація, контраст, нюанс, імітація, художня деталь, акцент. Отже, образотворче мистецтво є невід'ємною частиною культури особистості фахівця.

Аналіз сучасних підходів до змісту поняття «дизайн» демонструє, що ця проблема активно вивчалась вітчизняними та зарубіжними науковцями, які вкладають у його тлумачення різне значення: 1) «дизайн – це проектна діяльність, заснована на об'єднанні в проектному образі наукових принципів з художніми, що створює ефект, недсяжний у звичайному проектуванні» (С. Ткаченко, С. Кожуховська) [2, с.21]; 2) «дизайн – проектна практика, яка вимагає від професійного мислення органічного поєднання образного і системного начал та вносить у реальність нові соціокультурні сенси» (І. Розенсон) [3, с.17].

Професійна культура визначається Т. Спіріною [4] як сукупність інтелектуальних, духовних, творчих здібностей, якостей і властивостей особистості та стилю діяльності, які передбачають сформовану на основі загальних і специфічних професійних знань загальну культуру, позитивний досвід, що дозволяють особистості ефективно та якісно вирішувати професійні завдання.

У контексті професійної культури О. Пехота розуміє технологічну культуру викладача як узагальнюючу характеристику його особистості, що відображає здатність наполегливо й успішно здійснювати професійну діяльність у поєднанні з ефективною взаємодією з оточуючими людьми [5].

Важливим для нашого дослідження є погляд на дизайнерську культуру як відмінну стильову рису творчого мислення особистості, типологічну ознаку сучасної культури в основних її аспектах, пов'язаних із творчою діяльністю. Відтак, у системі підготовки вчителя образотворчого мистецтва дефініцію «дизайнерська культура» розуміємо як складову професійної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва.

Варто зауважити, що поняття «дизайнерська культура» вчителя образотворчого мистецтва має комплексний характер і представлене сукупністю: знань мистецьких цінностей; активною творчою діяльністю в художньому проектуванні предметів і моделюванні оточуючої дійсності; поєднанням матеріальної та духовної культури; якостями особистості майбутнього вчителя. Процес її формування у майбутніх учителів ОТМ потребує ґрунтовної дизайнерської підготовки, спрямованої на розвиток професійної компетентності (здатності і готовності до самовдосконалення і саморозвитку; уміння самостійно розв'язувати нестандартні завдання); соціокультурної компетентності (відповідності суспільним вимогам етики та естетики).

Спираючись на визначення компетентності як динамічної комбінації знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, що передбачають здатність особистості успішно здійснювати навчальну та подальшу професійну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти, погоджуємося з поглядом дослідників на компетентність, як складне утворення, одиницю змісту дизайнерської професійної культури майбутнього вчителя ОТМ.

Отже, зміст поняття «дизайнерська культура» втілює цінні компетентнісні характеристики професіоналізму майбутнього вчителя образотворчого мистецтва.

На думку науковців (В. Ананьєв, О. Бараболя, Г. Єрмоленко, Л. Масол, О. Рудницька, В. Сластьонін, Г. Сотська), актуальною вимогою до професійної культури як системи базових знань, умінь, навичок майбутніх вчителів образотворчого мистецтва є запровадження компетентнісного підходу у царині художньо-педагогічної освіти, що передбачає підготовку вчителів образотворчого мистецтва нової формації та спрямовується на реалізацію особистісно зорієнтованого навчання, формування готовності й здатності майбутнього вчителя ефективно здійснювати професійну діяльність.

Важливим для нашого дослідження є виокремлення науковцями базових компетенцій у змісті дизайнерської культури майбутнього вчителя ОТМ, а саме: 1) культурознавча, яка має характер інтегрованого, динамічного утворення результатів навчальної підготовки і свідчить про рівень загальнокультурних і професійно-культурних якостей особистості (мотивація, здібності, знання, уміння, навички, досвід), потенціалу щодо гуманітарних і професійно-функціональних напрямів та застосовується в особистісній, культурній, професійній, громадянській діяльності шляхом вербальних і невербальних мов комунікації для успішної культурно-професійної реалізації (Р. Бобренко) [1]; 2) художньо-естетична – обізнаність у царині мистецтва, прагнення та здатність реалізувати на практиці свій художньо-естетичний потенціал задля отримання власного неповторного результату творчої діяльності майбутніх педагогів-художників, що характеризується комплексом знань про взаємодію мистецтв, інтегрованих програм, умінням переносити художній образ в іншу модальність, досвідом поліхудожньої проектної діяльності, зіставлення художніх ідей, образів, явищ, предметів, сюжету, виразно-зображувальних засобів (Г. Сотська) [6].

Обґрунтовуючи методичну компетентність майбутнього вчителя образотворчого мистецтва, О. Бараболя визначає її як обов'язковий компонент професійно-педагогічної компетентності, змістом якої є: володіння різними методами навчання, методичними прийомами, рівень загальної дидактичної, художньої та методичної підготовки до організації навчально-виховного процесу. Науковець зауважує, що методична компетентність спрямована на формування професійної та художньої культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва й покликана задовольняти потреби в постійному підвищенні фахового рівня в системі методичної роботи [7].

Ми погоджуємося з думкою науковців (Р. Бобренко, Л. Масол, О. Семенова, О. Смірнова, Г. Сотська), що базова компетентність в дизайнерській культурі майбутнього вчителя ОТМ має відповідати таким компетенціям: художньо-естетична, навчально-пізнавальна, образотворчо-мовленнєва, вербально-образна, образно-стильова, із відповідними характерними рисами, а саме: обізнаність у царині мистецтва (здатність розуміти і власноруч створювати художні

твори, грамотно користуючись засобами художньої виразності, мовою образотворчого мистецтва (технічність і спроможність створювати образи); мистецький тезаурус (знання певного мінімуму художніх термінів, їх значень та вміння грамотно використовувати їх у розмові й обговоренні творів мистецтва); знання основних стильових напрямів у мистецтві (сукупності ознак, що дають право стверджувати про належність досліджуваного об'єкта до певного стилю, уміння за необхідності створювати об'єкти з заданими стильовими характеристиками); здатність вибирати в хаосі повсякденних вражень найбільш яскраві для їхнього подальшого втілення; здатність не лише відтворювати образ, але й підходити до його створення творчо, кожного разу вирішуючи завдання наново; ментальний естетичний досвід, художньо-творчі здібності, художньо-образне мислення, естетичне ставлення прагнення та здатність реалізувати на практиці свій художньо-естетичний потенціал для одержання власного неповторного результату творчої діяльності майбутніх педагогів-художників; здатність генерувати оригінальні ідеї творів різних видів образотворчого мистецтва та втілювати їх у матеріалі відповідними засобами композиції на основі володіння образотворчо-мовленнєвою, вербально-образною, образно-стильовою, стратегічною та продуктивно-образною компетенціями.

О. Смірнова, Г. Сотська важливими в професійній підготовці вчителя ОТМ, окрім зазначених, виокремлюють такі компетенції: соціальну, міжпредметну, комунікаційну, прогностичну, моніторингову, методичну [6].

Беручи до уваги ці визначення, зміст дизайнерської культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва визначаємо як інтегровану систему компетентностей та компетенцій, які реалізуються за навчальним планом підготовки бакалавра. Базова компетентність є невід'ємною складовою професіоналізму вчителя образотворчого мистецтва, оскільки розширює творчі можливості його діяльності.

Беручи до уваги визначення В. Сластьоніна [8], професіоналізм учителя – це якісна характеристика його як суб'єкта педагогічної діяльності, що демонструє високий рівень професійної компетентності, особистісної готовності до продуктивного розв'язання педагогічних завдань, це феномен педагогічної культури і одна з істотних її характеристик.

Задля виокремлення структурних компонентів дизайнерської культури майбутнього вчителя ОТМ, проаналізовано забезпечення циклу професійної і практичної підготовки та з'ясовано: по-перше, в нормативній частині циклу представлені психолого-педагогічна і методична підготовка з дисциплінами: загальна педагогіка, загальна психологія, вікова і педагогічна психологія, методика викладання образотворчого мистецтва, педагогічний малюнок; дисципліни професійної науково-предметної підготовки: скульптура та пластична анатомія, рисунок, живопис, композиція, історія мистецтв, художньо-прикладна графіка; по-друге, варіативна частина підготовки вчителя ОТМ містить дисципліни вільного вибору студента: декоративно-прикладне мистецтво, художнє конструювання, технологія живописних матеріалів,

станкова графіка, основи петриківського розпису, спеціалізація в творчих майстернях. Особливого значення в практичній підготовці майбутнього вчителя ОТМ, формуванні його дизайнерської культури набувають навчальні та виробничі практики.

Важливим є погляд на структуру дизайнерської культури майбутнього вчителя ОТМ з погляду її теоретичної та практичної складової. Відповідно, структура дизайнерської культури включає загальноосвітню, спеціально-професійну, спеціально-предметну складові, представлені в навчальному плані підготовки бакалавра циклами: гуманітарної і соціально-економічної підготовки; фундаментальної і природничо-наукової; професійної і практичної підготовки.

Спираючись на дослідження науковців (В. Сластьонін, О. Смірнова, Г. Безпала), виокремлюємо три структурні компоненти фахової компетентності майбутнього вчителя, а саме: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, практичний (технологічний). *Мотиваційно-ціннісний* компонент передбачає наявність морально-психологічного змісту професіоналізму вчителя, сукупність пізнавальних настанов, художньо-ціннісних орієнтацій, творчих інтересів, пов'язаних зі змістом художньо-педагогічної діяльності. *Когнітивний* – систему знань сутності, структури, функцій та особливостей ефективної діяльності вчителя ОТМ та оптимальні стилі педагогічного спілкування в єдності із загальнокультурними та специфічно-образотворчими знаннями, а також теоретичні знання з основ наук, усвідомленість професійної діяльності з виховання, навчання, розвитку учнів. *Практичний (технологічний)* – сформованість здатності (комунікативної, організаційної, діагностичної, проектної, конструктивної, управлінської, творчої) до ефективної реалізації вчителем образотворчого мистецтва художньо-педагогічних функцій, професійні знання і вміння, апробовані в дії як найбільш ефективні; сукупність ефективних професійних умінь та навичок, володіння сучасними алгоритмами і способами досягнення високих результатів педагогічної діяльності.

Зауважимо, що Г. Безпала [9] виокремлює ще один структурний компонент фахової компетентності вчителя – *особистісний*, який передбачає наявність професійно-особистісних якостей, позиції і спрямованості як особистості, індивіда і суб'єкта діяльності, рівень його відповідальності, свідомості і мислення. Науковець акцентує на важливість особистісного компоненту, оскільки він визначає розвиток інтелекту, творчого мислення, орієнтацію на національні цінності; розуміння образу і якості життя; концептуальне розуміння багатокультурності світу і необхідності співпраці в ньому, загальних етичних цінностей та принципів; формування освітньо-наукового потенціалу з мистецтва; розвиток логічного та образного мислення, комплексного системного підходу до аналізу, оцінки та подальшого процесу.

Висновки. *Дизайнерська культура майбутнього вчителя образотворчого мистецтва* – це інтегративне динамічне особистісне утворення, що включає мотиваційно-ціннісний, когнітивний, практичний (технологічний) і особистісно-творчий компоненти та дозволяє вчителю здійснювати продуктивну творчу діяльність.

Література

1. Бобренко Р.В. Сучасні тенденції розширення терміна «образотворче мистецтво» у вітчизняному освітньому просторі / Р.В. Бобренко // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Тоголя. Серія: Психолого-педагогічні науки : зб. наук. праць. – Ніжин, 2005. – № 3. – С. 54-56.
2. Ткаченко Е.В. Концепція непрерывного дизайн-образования / Е.В. Ткаченко, С.М. Кожуховская. – М. : НОУ «ИСОМ», 2006. – № 8. – С. 43.
3. Розенсон И.А. Основы теории дизайна: учеб. для вузов / Розенсон И.А. – СПб. : Питер, 2006. – 219 с.
4. Спіріна Т.П. Формування професійної культури майбутніх соціальних педагогів у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Т.П. Спіріна – Житомир. – 2009. – 20 с.
5. Пєхота О.М. Формування технологічної культури сучасного викладача / Науковий вісник МДУ ім. В.О. Сухомлинського. – Вип.1(33) : Педагогічні науки, 2011. – С.37-43.
6. Сотська Т. Естетично-професійна компетентність майбутнього вчителя образотворчого мистецтва / Сотська Т. // Проблеми освіти: науковий збірник. – 2013, № 2 (77). – С.233-238.
7. Бараболя О.І. Методична компетентність учителя образотворчого мистецтва як психолого-педагогічна проблема / Олена Бараболя // Актуальні питання художньої освіти у вищій школі. – К., 2008. – С.135-139.
8. Сластенин В.А. Профессионализм учителя как явление педагогической культуры / Сластенин В.А. // Педагогическое образование и наука. – 2008, №12. – С. 4-15.
9. Безпала Г.О. Зміст компонентів фахової компетентності майбутніх вчителів образотворчого мистецтва / Безпала Г.О. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://orcid.org/0000-0002-7753-2406>.

References

1. Bobrenko R.V. Suchasni tendentsiyi rozshyrennya termina «obrazotvorche mystetstvo» u vitchyznyanomu osvith'omu prostori / R.V. Bobrenko // Naukovi zapysky Nizhyns'koho derzhavnoho universytetu imeni Mykoly Hoholya. Seriya: Psykholoho-pedahohichni nauky : zb. nauk. prats'. – Nizhyn, 2005. – # 3. – S.54-56.
2. Tkachenko E.V. Kontseptsiya nepreryvnogo dizayn-obrazovaniya / E.V. Tkachenko, S. M. Kozhuhovskaya. – M. : NOU «ISOМ», 2006. – # 8. – S. 43.
3. Rozenson I.A. Osnovyi teorii dizayna: ucheb. dlya vuzov / Rozenson I.A. – SPb. : Piter, 2006. – 219 s.
4. Spirina T.P. Formuvannya profesijnoyi kultury maybutnikhi sotsial'nykhi pedahohiv u navchal'no-vykhovnomu protsesi vyshchoho navchal'noho zakladu : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenya kand. ped. nauk : spets. 13.00.04 «Teoriya i metodyka profesijnoyi osvity» / T.P. Spirina – Zhytomyr. – 2009. – 20 s.
5. Pyekhota O.M. Formuvannya tekhnolohichnoyi kultury suchasnoho vykladacha / Naukovyy visnyk MDU im. V.O. Sukhomlyns'koho. – Vyp.1(33) : Pedahohichni nauky, 2011. – S. 37-43.
6. Sots'ka T. Estetychno-profesiynna kompetentnist' maybutn'oho vchytelya obrazotvorchoho mystetstva / Sots'ka T. // Problemy osvity: naukovyy zbirnyk. – 2013, # 2 (77). – S. 233-238.
7. Barabolya O.I. Metodychna kompetentnist' uchytelya obrazotvorchoho mystetstva yak psykholoho-pedahohichna problema / Olena Barabolya // Aktualni pytannya khudozhn'oyi osvity u vyshchii shkoli. – K., 2008. – S.135-139.
8. Slastenin V.A. Professionalizm uchytelya kak yavlenie pedagogicheskoy kultury / Slastenin V.A. // Pedagogicheskoe obrazovanie i nauka. – 2008, #12. – S. 4-15.
9. Bezpala H.O. Zmist komponentiv fakhovoyi kompetentnosti maybutniy vchyteliv obrazotvorchoho mystetstva / Bezpala H. O. – 2015. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <https://orcid.org/0000-0002-7753-2406>.

Evtushenko O.E.,

graduate student of the Department of Pedagogy of high school and educational management
Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy, evtushenko.oksan@mail.ru

Ukraine, Cherkasy

THEORETICAL BASICS OF DESIGN CULTURE DEVELOPMENT OF PROSPECTIVE
VISUAL ARTS TEACHERS

The article focuses on the issue of conceptual framework development of prospective visual arts teacher professional training. The content of such key concepts as «visual arts», «professionalism», «prospective visual arts teacher design culture» is defined. The paper analyzes the essence and content of prospective visual arts teacher design culture in the context of a higher pedagogical educational establishment. The author highlights structural components of prospective visual arts teacher design culture.

Key words: design culture, visual arts, prospective visual arts teachers, competency, professionalism, structure of design culture.

УДК 378: 801.8-057.87

Єгорова І.В.,

к.пед.н., доцент кафедри педагогіки ім. Б. Ступарика

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», yegorova.inga@gmail.com

Україна, м. Івано-Франківськ

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ВНЗ У ПРОЦЕСІ ЇХ РОБОТИ З ТЕКСТОМ

Стаття присвячена проблемі удосконалення навчальної діяльності студентів ВНЗ у процесі їх роботи з різними видами текстів. Через аналіз власне процесу діяльності розглядається специфічна діяльність-діяльність навчання. Звертаючись до основних етапів засвоєння знань, автор приділяє увагу саме процесу розуміння та осмислення знань. У статті наведено дієвий алгоритм роботи з текстом як одним із основних джерел у отриманні студентами знань та визначено основні види читання, які здатні сприяти повноцінному засвоєнню студентами знань.

Ключові слова: діяльність, навчальна діяльність, робота з текстом, види читання.

Постановка проблеми. Державна політика у сфері вищої освіти ґрунтується на основних принципах, одним із яких є «сприяння сталому розвитку суспільства шляхом підготовки конкурентоспроможного людського капіталу та створення умов для освіти протягом життя» [1]. Звідси, саме підготовка кваліфікованого фахівця є основним завданням сучасного ВНЗ. Фахівця, який здатен розвиватись, тобто зорієнтований на особистісний та професійний саморозвиток і готовий працювати творчо в різних галузях суспільного виробництва.

Проте, на жаль, кінцевий результат – власне практичний рівень підготовленості студента часто є далеким від досконалості. Сьогодення вимагає не стільки передачі від викладача «готових» знань, скільки сформованого вміння організувати таку функцію, як навчити студента самостійно здобувати знання, осмислювати їх, використовувати у власному повсякденному житті, тобто навчити студента мислити творчо, нестандартно. Іншою проблемою є невміння а інколи і небажання викладачів перебудувати суб'єктно-об'єктні відносини в навчальному процесі в суб'єктно-суб'єктні. Адже людина, яка 11 років у середній школі перебувала в умовах авторитарної педагогіки, звикає і готова сприймати елементи авторитарності і у ВНЗ. Тому кожен викладач вищої школи повинен намагатись сформулювати позитивну мотивацію учіння взагалі та стосовно своєї навчальної дисципліни зокрема.

Таким чином, виникає одна з найголовніших суперечностей у підготовці студента: високі вимоги зі сторони держави та незадовільний рівень психолого-педагогічної та методичної підготовки самого студента. Брак ґрунтовних знань, відчуженість студентів та подекуди невміння організувати власну навчальну діяльність, слабка обізнаність з новітніми освітніми технологіями зумовили **мету нашої статті:** обґрунтувати методичні засади удосконалення процесу навчання студентів ВНЗ на етапі їх роботи з текстом.

У сучасних педагогічних дослідженнях питання змісту освіти розглядали О.М. Алексюк, В.І. Бондар, С.І. Гончаренко, І.Я. Зязюн, О.Г. Мороз, О.М. Пехота, І.П. Підласий, О.Я. Савченко. Цікавими у контексті саме розробки методів роботи з текстом є праці вчених

В.О. Онищука, В.Ф. Паламарчук, Г.В. Суходольського, П.М. Щербаня.

Виклад основного матеріалу. Діяльність завжди виступає перетворенням матеріалу в певний продукт за допомогою специфічних засобів і у відповідності до поставленої мети. В навчальній діяльності цим перетворенням є зміна студента у процесі навчання. Учень чи студент перетворює сам себе і це є основною метою навчання. Викладач сприяє перетворенню студента і його ціллю стає створення оптимальних умов для здійснення студентом навчальної діяльності.

В процесі навчання, зокрема у студентів, побутує досить поширена ілюзія, наче хтось може когось навчити, не затрачаючи, при цьому, значних зусиль, або хтось зможе досягнути значних результатів без жодної напруги. Така позиція студентів є хибною та достатньо небезпечною. Адже повністю нівелює один із головних принципів навчання: принцип активності самих учнів у процесі засвоєння знань.

Саме тому для того, щоб більш детально уявити зміст діяльності – варто розглянути структуру акту діяльності. Акт діяльності являє собою своєрідний механізм, який містить у собі всі необхідні деталі-компоненти, котрі можна виділити у найрізноманітніших видах діяльності. Адже в акті діяльності матеріал перетворюється у продукт. Це перетворення відбувається завдяки засобам. Саме ж перетворення здійснює діяч, який вміє застосовувати засоби, тобто здатен здійснити перетворення матеріалу у певний продукт. Проте діяч повинен мати і певну програму діяльності. В цій програмі будуть зафіксовані мета перетворення, способи застосування засобів – методи перетворення, а також вимоги до діяча як до суб'єкта діяльності. Крім того у програмі відображені і необхідні знання, поняття, культурні зразки, та норми діяльності. Отож, діяч-творець повинен мати чітке уявлення щодо програми своєї діяльності.

В навчальній діяльності матеріалом та продуктом виступає сам учень. Перетворення учня відбувається завдяки трансляванню соціального досвіду в навчальному процесі. Засобом перетворення учня у навчальному процесі є навчальний курс, який створює сам педагог. Учень змінюється, засвоюючи нові способи

діяльності, які є основним змістом навчального курсу. Способи діяльності складають основу будь-якої культури, адже саме задля забезпечення певних способів діяльності людство і напружувало певні знання.

Основним недоліком існуючої сьогодні в Україні освітньої парадигми є відрив знань, які транслиуються в навчання, від способів діяльності, для забезпечення яких ці знання і були отримані: «Нинішня система вищих навчальних закладів...діяльність не забезпечують сучасного рівня надання освітніх послуг» [2, с.129]. Іншими словами наша освіта дає певний об'єм специфічних знань, але не вчить ці знання застосовувати на практиці, не дає можливості студентам відчути реальну користь у житті від отриманих знань вже не етапі їх засвоєння. Це, у свою чергу, робить знання формальними, нецікавими – на відміну від знаменитої «фінської системи освіти», де ще у школі основний наголос робиться саме на практичному та творчому застосуванні отриманих знань у практиці та у повсякденному житті.

Сьогодні педагог реалізує діяльність навчання-викладання, створює оптимальні умови для навчальної діяльності студентів, організовує засвоєння знань та набуття ними вмінь та навичок. Для цього і створюється навчальний курс, в якому необхідний соціальний досвід трансформується під цілі навчання та «стає предметною основою навчального процесу, його організаційним хребтом» [3, с.62]. Саме навчальний курс реалізується педагогом у процесі викладання та покликаний забезпечити оптимальні умови для засвоєння та оволодіння соціальним досвідом.

Власне навчальна діяльність складається із трьох взаємопов'язаних компонентів: розуміння (осмислення), запам'ятовування (засвоєння) та відтворення (опанування навчальним матеріалом та творче застосування його на практиці) [4, с.41]. Кожен із заявлених компонентів навчальної діяльності можна розглядати як особливий вид діяльності із власними цілями, засобами, матеріалом та продуктом. Відповідно до цього, кожен із видів діяльності у системі навчальної діяльності має свою конкретну програму та свої культурні зразки. Ми у нашій статті зупинимось більш детально першому компоненті процесу навчання – розуміння.

Розуміння пов'язано з відображенням у свідомості людини як факторів, принесених ззовні (об'єктивний світ, культура, ситуації тощо) так і її внутрішнього стану (самопочуття, переживання, способи мислення тощо). В навчальній діяльності розуміння здебільшого розглядається як процес осмислення та розуміння навчальних текстів, причому як письмових так і усних. Однак техніка розуміння при цьому визначається як техніка роботи із знаковими замінниками реальних об'єктів, ситуацій, способів діяльності та інших утворень соціального досвіду. У відповідності з цим, для розвитку у студентів техніки розуміння важливим виступає необхідність оволодіння ними спеціальними методами роботи з текстами. Звідси, алгоритм роботи з текстом умовно можна розділити на такі етапи:

1. Власне читання (або прослуховування). Якщо говорити про студентів, то на етапі їх навчання у ВНЗ ці навички у них вже сформовані. Але часто виникає

потреба у прищепленні спеціальної техніки слухання, оскільки у студентів (зокрема першого року навчання) немає достатнього досвіду тривалого утримування в їх свідомості змісту лекції чи підручника.

2. Тематичне опрацювання тексту або з'ясування його основного змісту. Тут студентам здебільшого необхідно окреслити вузлові орієнтири основного змісту. Такими орієнтирами у роботі можуть стати план лекції, план семінарського заняття, план самостійної роботи, назви книг, назви статей тощо.

3. Фіксація основного змісту тексту або конспектування. У студентів, котрі прийшли у ВНЗ після закінчення школи, навички конспектування, нажаль, практично відсутні. Тому викладачам варто спеціально пропонувати для студентів певні специфічні засоби конспектування (знакові позначення, науково відомі аббревіатури, інші прийнятні способи скорочення, мнемонічні схеми, блокові схеми тощо). Реалізуючи цей вид діяльності викладачу необхідно звертати особливу увагу на вміння студентів організовувати своє розуміння у процесі роботи з письмовими текстами. Для цього важливим завданням викладача буде ознайомлення студентів із різними способами читання. Метою кожного з цих способів читання є розуміння та осмислення основного змісту, закладеного в тексті. Адже студенти повинні звикати до того, що знакова форма тексту є тільки своєрідною «обгорткою», в яку і «вкладено» основний зміст тексту. Саме тому вміння синтезувати зміст тексту з його знакової форми слід вважати основним вмінням у процесі роботи з текстом.

Протягом всього навчання у ВНЗ студентам необхідно опрацьовувати велику кількість книг, статей, підручників та інтернет – джерел: «інформація є важливою передумовою діяльності... у засвоєнні інформації людина-прагматик» [3, с.61]. Але для того, щоб ефективно здійснювати цю копітку роботу недостатньо володіти тільки хорошою увагою та пам'яттю. Оскільки сучасний розвиток ІТ-технологій дає колосальну кількість інформації у роботі з якою студент інколи стає безпорадним саме через неможливість детального опрацювання всього масиву інформаційного потоку та не здатен віднайти суттєве та важливе саме для нього. Сьогодні студенту необхідно володіти специфічними методами роботи з текстом. Зупинимось коротко на кількох найбільш оптимальних.

Оглядове читання. Здебільшого це робота із заголовком, передмовою та заключними словами книги, навчального посібника чи інтернет-видання. Якщо потрібно опрацювати велику кількість літератури, то даний спосіб дозволяє виокремити ті книги, які будуть необхідні для розкриття певної теми. Тут для відбору необхідних книг чи їх розділів проглядаються заголовки, анотації на ту чи іншу книгу, передмови та висновки. Адже, як правило, в цих розділах книги коротко відображено її основний тематичний зміст.

Читання-ознайомлення. Здійснюючи такий вид читання студенти звертають особливу увагу на ознайомлення з першими та останніми реченнями абзаців, на перший та останній параграфи окремих розділів, з метою більш детального конкретизування теми, яка цікавить читача.

Читання-навчання. На цьому етапі більш детально виокремлюється та аналізується логічна структура тексту, з'ясовуються обґрунтування основних тверджень та хід логіки висновків. Саме на цьому етапі опрацьовується кожна тема, розкривається конкретний зміст кожного її розділу.

Висновки. Варто зазначити, що кожен із представлених нами способів читання забезпечує абсолютно різний рівень розуміння навчального матеріалу. Необхідний рівень розуміння заявляється, задається та перевіряється самим викладачем. Адже визначення та забезпечення необхідного рівня розуміння по конкретній темі є однією із фундаментальних складових процесу навчання.

Література

1. Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page>

2. Чепіль М.М. Порівняльна педагогіка: Навч. посіб. / М.М. Чепіль. - К.: Академвидав, 2014. - 216 с. - (Серія «Альма-матер»).

3. Вишневський О.І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Посібник для студентів вищих навчальних закладів/О.І. Вишневський. - Дрогобич, Коло, 2003. - 528 с.

4. Щербань П.М. Прикладна педагогіка: Навч.-метод. посіб. / П.М. Щербань. - К.: Вища школа, 2002. - 215 с.

References

1. Zakon Ukrainy «Pro vyshchiu osvitu» [Elektronnyy resurs]. - Rezhyim dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page>

2. Chepil M.M. Porivnyalna pedagogika: Navch. posib. / M.M. Chepil. - K.: Akademvydav, 2014. - 216 s. - (Seriya «Al ma-mater»)

3. Vyshnev's'kyi O.I. Teoretychni osnovy suchasnoyi ukrayins'kyi pedagogiky. Posibnyk dlya student vyshcheho navchal'nyu zakladu / O.I. Vyshnev's'kyi. - Drohobich, Kolo, 2003. - 528 s.

4. Shcherban' P.M. Prykladna pedagogika: : Navch.-metod. posib. / P.M. Shcherban' / - K.: Vyscha shkola, 2002. - 215 s.

Yehorova I.V.,

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of Pedagogics behalf of the Bogdan Stuparyk, of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, yehorova.inga@gmail.com

Ukraine, Ivano-Frankivsk

THE WAYS OF IMPROVING OF EDUCATIONAL ACTIVITIES STUDENTS IN HIGHER EDUCATION DURING THEIR WORKING WITH TEXTS

The article devoted to the improvement of the educational activity of university students in the process of working with different types of texts. Through the analysis of the actual process activities we are examined specific activity- learning activity. The author refers to the main stages of learning and devotes our attention to the process of understanding and comprehension of knowledge. The article presents an effective algorithm for working with text as one of the main sources for obtaining knowledge by students and identified the main types of reading, which are able to promote complete assimilation of knowledge by students.

Key words: activity, learning activity, work with text, types of reading.

УДК 371.13.34: 130.2:378

Зеліско Л.І.,

*к.пед.н., доцент, кафедра філософії, соціології та релігієзнавства ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», lyuba.zelisko@mail.ru**Україна, м. Івано-Франківськ*

ПРОЕКТИВНЕ НАВЧАННЯ У ФОРМУВАННІ ТВОРЧОГО ОСОБИСТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

У статті розкривається зміст проєктивного навчання як інноваційної освітньої технології, її вплив на процеси формування особистісних морально-духовних якостей фахівця; прослідковується процес самореалізації майбутнього фахівця через активізацію форм навчально-пізнавальної діяльності, самостійної роботи і наполегливості у вирішенні творчих завдань, накопиченні знанневого і культурного капіталу.

Ключові слова: *проектно-навчальна діяльність, творчий потенціал студента, збагачення культурної свідомості, модель належного, особистісний розвиток.*

Постановка проблеми. Компетентісний підхід до професійного розвитку фахівців у сучасній методиці вищої школи має на увазі не лише отримання відповідних знань та умінь, а, насамперед, формування такого фахівця, який уміє самостійно приймати рішення, бере на себе відповідальність у вирішенні професійних ситуацій, є зорієнтованим на розвиток власних професійно-значущих якостей, здатним до самостійної діяльності, до морально-духовного самовизначення. Мається на увазі насамперед мотиваційно-вольовий компонент компетентності майбутнього фахівця, зокрема, спеціаліста юридичного фаху. Майбутнє України буде багато в чому визначатися рівнем освіти і професійної підготовки сучасного молодого покоління, його світоглядною позицією, сформованими цінностями, рівнем духовності, громадянськими переконаннями, відношенням до національно-культурного відродження країни.

В такому розумінні основне призначення культурологічної освіти полягає у створенні умов для актуалізації творчого і духовного потенціалу та формування морально-духовної сфери майбутнього фахівця, а його особистісне духовне наповнення повинно стати змістом та кінцевим результатом навчально-виховного процесу.

Метою статті є розкриття сутності проєктного виду діяльності студентів у навчальному процесі, що має надзвичайно потужний культурологічний вплив на розвиток творчого потенціалу майбутніх фахівців, визначаючи зміст прикладної практики, пропонуючи їй ідеальні моделі майбутніх конструкцій професійної діяльності. В культурології проєктивна діяльність в процесі зародження і розвитку поступово перетворилася на спеціалізовану галузь духовної творчості, особистісний розвиток і становлення майбутніх фахівців. Результатами цього виду діяльності є ідеальні моделі, проекти соціокультурних перетворень і звершень, проекти нових форм впливу на правотворчість, в тому числі на законотворчість, збагачення правосвідомості через розвиток культурної свідомості. Об'єктом такого проєктування є і сама особистість, якщо вона розробляє моделі виховання, самовдосконалення й самовивіщення з огляду на свою людську сутність, на духовне наповнення, на своє майбутнє. В цій сфері прикладної культурологічної

освіченості реалізується вектор активності, спрямованості в майбутнє, формується модель належного, блага, розробляється ідеал майбутнього.

Виклад основного матеріалу. Сучасна методика навчання у вищій школі все більше визначається через моделюючі технології, які вимагають актуального засвоєння знань, моделювання у навчальному процесі різного роду взаємин і проявів реального життя, що перетворює його в «школу життя», яка забезпечує студентам реальну спеціалізацію, робить їх не пасивними об'єктами засвоєння знань, а суб'єктами своєї життєдіяльності. Орієнтація студентів в такому процесі «життєвого» навчання, що відображає реалії суспільного, художнього, наукового, культурного, інших областей життя, сприяє тому, що вони бачать перспективи власної життєтворчості і можуть відповідно планувати та усвідомлено розвивати свої здібності.

Серед різноманітних напрямів розвитку освітніх технологій найбільш адекватним цілям сучасної підготовки фахівця є здійснення проєктивного навчання.

Проект – це буквально «кинутий уперед», тобто прототип, прообраз певного об'єкта, виду діяльності. Метод проєктів – це дидактичні можливості активізації пізнавальної діяльності, розвитку креативності й одночасно формування певних якостей особистості. Метод проєктів – це педагогічна технологія, зорієнтована не на інтеграцію фактичних знань, а на їхні застосування й придбання нових. Проєктивна діяльність є зразком взаємозв'язку навчальної і позанавчальної діяльності.

Важливим є розуміння діяльності консультанта (в ролі якого виступає викладач) в ході проєктування (важно, насамперед, втриматися від підказок). Варто брати до уваги, що в основі проєктування лежить присвоєння нової інформації, але цей процес здійснюється в сфері невизначеності і його потрібно організовувати, моделювати, допомагаючи студентам: накреслювати провідні й поточні завдання; шукати шляхи вирішення проблеми, обираючи оптимальний варіант за наявності ініціативи студентів; аргументувати й здійснювати вибір; передбачати наслідки вибору; порівнювати отримане з необхідним, коректувати діяльність із урахуванням проміжних результатів; об'єктивно оцінювати процес (саму діяльність) і результат проєктування.

У процесі роботи над проектами відбувалося формування конструктивного критичного мислення, власного аналітичного погляду на інформацію. Завдання консультанта полягає в тому, щоб у процесі виконання проектів реалізовувалися взаємопов'язані компоненти діяльності студентів: інтерес-вибір-успіх-рефлексія-адекватна оцінка (або самооцінка); позааудиторна діяльність (збір матеріалу, інтерв'ю, аналіз, узагальнення, дія) – подання своєї діяльності – аналіз результатів – обговорення перспектив.

З огляду на запропоновану у наукових дослідженнях методику алгоритму розробки і реалізації культурологічних проектів бралася до уваги така поступовість їх здійснення:

- з'ясовувалася культурологічна проблема з урахуванням її актуальності щодо соціокультурного розвитку особистісного потенціалу студентів;

- здійснювалося вивчення початкових параметрів проєктованого об'єкту чи проблеми, що впливають на їх функціонування, розвиток, аналізувалися їх структурні складові;

- визначалися підходи та дії щодо реалізації проєкту, конкретизувалися завдання щодо його здійснення;

- моделювалися можливі варіанти щодо шляхів реалізації наміченого проєкту;

- визначалися соціокультурні параметри ідеї проєкту, концептуальні засади його здійснення;

- бралася до уваги результативність розробленого та здійсненого проєкту, визначалися реальні можливості його впровадження в соціокультурному середовищі;

- визначалися особливості оформлення проєктів та їх презентація.

Як бачимо, внутрішня структура проєкту передбачає наявність традиційних компонентів: актуальність проблеми, предмет дослідження, мета проєкту, гіпотеза, завдання, методи, що будуть використовуватися в процесі роботи над проєктом, визначення практичного застосування результатів.

Найбільш успішними у проведеному нами дослідженні є заявлені й зреалізовані культурологічні проєкти: «Культурологічний проєкт «Врятуймо скарби разом» (відродження галицької ікони XVII-XX ст.)»; «Розкриття сутності інкультурації через культурні тексти розвитку особистості й соціокультурного середовища»; «Культурна ідентичність особистості та її соціокультурний характер»; «Теодіцея культури бароко у запереченні імморалізму»; «Осмищення вищих духовних імперативів у найвідоміших текстах християнської культури» тощо.

Культурологічний проєкт «Процеси духовних пошуків ренесансної людини в культурі бароко» (теодіцея культури бароко як протистояння загрози поширення імморалізму) був здійснений студентами магістратури при вивченні курсу «Українська духовна культура в світовому контексті», що дало можливість прослідкувати суперечності у сутності ренесансної людини, котра, з одного боку, відчула радість самоствердження, про що свідчать багато джерел цієї епохи, а з іншого боку, почала усвідомлювати всю трагічність свого існування. І перше, і друге у світосприйманні людини Відродження пов'язане з

Богом. Проте, на відміну від середньовіччя, коли єдиним самодостатнім творцем був Бог, у ренесансній свідомості переважає прагнення привіяти до Бога людину, яка може бути рівноцінним йому творцем.

Ситуація, що склалася, мала ще й культурно-історичний вимір, який заявив про себе через парадигми теодіцеї (розробленої Лейбніцем філософсько-релігійної теорії, що доводить непричетність Бога до існуючих на землі зла і несправедливості), дияволодіцеї (уособлення сатани як втілення зла, злого духа, нечистої сили) та антроподіцеї (релігійно-філософського погляду на людину як на центр і кінцеву мету розвитку Всесвіту).

Окрім статусу культурно-історичної парадигми, кожна з них мала свій внутрішній імператив, зумовлений наявністю у їхньому змістові пластів метафізичного, соціально-історичного, релігійно-етичного та естетичного досвіду, що визначали світосприймання, свідомісні та підсвідомі виміри людського ества.

Проєкт мав на меті прослідкувати теодіцею культури бароко, що визначилася у прагненні врятувати постренесансну людину від самої себе, від сил зла, котрі вирвалися з темних глибин її сутності.

Саме зіткнення античних і християнських засад стало причиною роздвоєння людини, вважав М. Бердяєв. Великі художники епохи Відродження прагнули до самоствердження в іншому трансцендентному світі. Та світ цей був визначений для людини Ісусом Христом. Художники ж прагнули до створення іншого буття, привінюючи свої сили до сил Творця, ставлячи перед собою, по суті, онтологічні завдання. Вони намагалися створити своєрідну художню видозміну християнської релігії [3, с.108].

Через неї людина відчуває власну причетність до гармонійних начал світопорядку і вищих моральних смислів буття, може через свій дух доторкнутися до метафізичної вічності. Між «Я» людини і трансцендентним світом зв'язуючою ланкою є світ символів, які у суті своїй виступають умовно узагальненими позначеннями вищих естетичних і моральних смислів.

Учасники проєкту доводять, що тільки на перший погляд може здатися, що метафізика не є ефективною у теоретичних та експериментальних дослідженнях, що вона відірвана від усього земного, є надреальною у трактуванні змістів буття. Насправді вона є необхідною при будь-яких наукових дослідженнях, бо, як зауважує філософ Ж. Марітен, повертає людині її усталеність і рух у вічності, призначення яких, як відомо, у тому, щоб, упираючись обома ногами в землю, головою звертатися до зірок. Вона відкриває їй у всій повноті буття справжні цінності і їхню ієрархію, підтримує справедливий порядок у світі свого пізнання, забезпечує природні межі, гармонію і супідрядність різних наук. Метафізика прагне переконати дослідників в існуванні вічного й абсолютного, змушує їх при дослідженні конкретних соціокультурних феноменів, явищ і процесів сприймати як належне те, що в них завжди присутнє, те, що виходить за межі наукового сприйняття, конкретного людського розуміння, що є проявом вічного й абсолютного, що є непідвладним щодо часових і

відносних характеристик. Метафізичне пізнання буття є значимим для людини тією мірою, якою вона може осмислювати його, проявляючи свої духовні зусилля [5, с.231].

Якщо вітальність і соціальність, як культурні характеристики людини, передбачають її залежність від природних і соціальних детермінант, то духовність виступає як здатність підніматися над природною та соціальною обмеженістю і завдяки цьому виходити в сферу особистісної свободи, яка одночасно є світом культури. Саме антропологема духовності представляє людину як суб'єкта культури, який визначається через нормативно-ціннісні світи релігії, метафізики. Людина духовна – це особистість, яка усвідомлює самоцінність власного внутрішнього світу, свою унікальність і водночас причетність до універсальних начал буття, відображених у загальнолюдських цінностях культури. Вищим модусом духовного «Я» виступає здатність до трансценденції – виходу за межі свого «Я» в сферу надособистого, що перебуває за межею почуттєвого сприйняття, в сферу метафізичної реальності, духовності і культури, як виразника універсальних цінностей [1].

Таким чином, будь-який із світів, у яких живе людина, – природний, культурний, духовний, – можна розглядати як світ метафізичних символів. Через символи людська душа доторкається до метафізичного світу або, як вважав Платон, згадує про нього, про ті часи, коли вона зливалася з ним в одне ціле. Через символи вона відгукується на вищі смисли, приєднується до них.

Прослідковано, що ренесансна людина, яка встала на шлях самобоготворіння, усвідомлює себе не часткою світобудови, зобов'язаною існувати за її законами, а господарем, який може удосконалювати світ. Охоплена інтелектуальною гординою, що у геоцентричній моделі світу і культури вважалася одним із семи смертних гріхів, вона перетворила гріх у доблесть, проявляючи зарозумілу зневагу до вищих, абсолютних заборон, зухвале свавілля у поведінці та вчинках. Те, що колись здавалося непорушним, зауважує В. Бачинін, стає сумнівним. Руйнуються абсолютні критерії моральних оцінок, змішуються уявлення про добро і зло, втрачається розуміння справжнього людського призначення [2, с.121].

Світ насильства і пороків, низьких пристрастей, деградації гуманістичної моралі знайшов відображення у творах художників пізнього Відродження, насамперед Ієроніма Босха (близько 1450-1516 рр.) та Пітера Брейгеля (1525-1570 рр.). Загальною темою картин І. Босха («Сім смертних гріхів», «Корабель дурнів», «Страшний суд», «Спокуса святого Антонія», «Пекло» тощо) є людська вдача, її суперечливий характер, проблеми гріхопадіння людської душі та її страждань у пеклі, контрасти гріховності і святості у бутті людини. Обжерство, розпутьство, потурання власним слабкостям, хтивість характеризують героїв картини «Корабель дурнів», життя і вчинки яких визначені через дияволодіцею (виправдання диявола). Прослідковується прагнення Босха вплинути на уяву віруючих через символічні образи, вказати на їхні пороки (гличик, з якого ллється хмільний напій, сова, символ зла, яка

сидить на щоглі, образ блазня, що поглиблює тему розвінчання тогочасних темних пристрастей людини). Сам корабель символізує церкву, яка має вивести душі віруючих у світ небесної чистоти. Загалом, майже всі картини Босха відображали темне всесвітнє «підпілля», де всіляка погань, що колись страшилася Божого гніву, осмілила, повиповзала з усіх щілин і заповонила світ.

Темою загрози поширення безмежного імморалізму на тлі вигнання Бога і утвердження антроподіцеї (виправдання людини), що утверджувала ідею безмежного самовираження ренесансної людини, яку ніщо не стримувало, проникнуті і картини Пітера Брейгеля («Битва Масляної з Великим постом», «Сліпі» тощо).

Перекручений жахіттями дисгармонії буття, світ людини показаний як такий, де моляться дияволу, розсипають троянди перед свинями, ловлять сітками вітер і роблять безліч інших надзвичайних безглуздостей і блюзнірств [2, с.128].

В епохи, коли вальється одна система цінностей і закладаються підвалини нової, найсутужніше доводиться творчій, мислячій людині, яку не полишає почуття тривоги й неспокою за те, що відбувається. Їй страшно за соціальний світ, що переживає злам на її очах, за культуру, що піддається нищівному тиску низості та зла.

Барокова свідомість XVII ст. не прийняла ні обезбоженого світу, ні імморальну людину-раціоналіста, у чий душі буйно розрослися паростки індивідуалізму і егоїзму.

Культура бароко (від італ. *barocco* – дивний, химерний) була перейнята прагненнями повернути Бога в центр Всесвіту, у спустошене людське серце. Вона спробувала актуалізувати духовний досвід, накопичений в процесі розвитку середньовічної християнської культури, синтезувати середньовічний геоцентризм із ренесансною концепцією свободи і гідності людини.

Відійшовши від притаманних ренесансній культурі уявлень про чітку гармонію та закономірність буття і безмежні можливості людини, естетика бароко будувалася на колізії між людиною та зовнішнім світом, між ідеологічними й чуттєвими потребами, розумом і природними силами.

Песимізм, відчай після втрати чітко визначеної культурної традиції, після визнання, що неможливо цілковито вивільнитися від природних і соціальних умовностей при усвідомленні такої внутрішньої потреби, оволоділи творчим потенціалом художників й відобразилися у своєрідних формах мистецтва, філософської думки. На зміну доволі негативному ставленню до офіційної католицької релігії, притаманному багатьом діячам Відродження, приходять релігійна екзальтованість, переконаність, що найперший обов'язок людини – служити абсолютному началу добра, ідеям вищої, Божественної справедливості. Цим ідеям були присвячені барочні теодіцеї мислителів Б. Паскаля, Я. Беме, Г.-В. Лейбніца, художні творіння Д. Веласкеса, Г.-Р. Рембранта, Лоренцо Берніні, Ель Греко, Й.-С. Баха, П. Кальдерона тощо.

Стильові властивості бароко (контрастність, експресія, декоративні прийоми та ін.) давали

художникам можливість представляти події та образи віри через релігійну екзальтацію, тим самим викликаючи у глядача враження безпосередньої присутності на місці події, зачаровуючи його уяву, проникаючи у серце. Це сприяло поглибленню віри, породжувало відчуття дотичності до Божественного світу. Наприклад, у мармуровій групі «Екстаз св. Терези» (1645-1652) найвідоміший архітектор і скульптор доби бароко Джованні Лоренцо Берніні (1598-1680) у досконалій художній формі передає духовні ідеали торжествуючого католицизму і барочного Риму.

В процесі дослідження особлива увага була звернена на те, що у вишукано модельованій та віртуозно виконаній фігурі Берніні опоетизував красу святої, охопленої містичним екстазом, і водночас завдяки майстерній роботі з мармуром підкреслив реальність містичного переживання.

Важко повірити, що легке вбрання ангела і зім'яті складки вбрання святої зроблено з каменю. Лики відображають глибину, духовну красу переживань і почуттів персонажів – особливе поєднання фізичного болю і містичного захвату святої. Досконала художня форма сприяє тому, що глядач, милуючись витвором митця, переймається максимальною емоційною співучастю, захопленням чудесним видінням. У цьому творі художника відобразились як його власна глибока набожність, так і загальне релігійне піднесення, характерне для Риму XVII ст. [4, с.305].

В дослідженнях були взяті до уваги знамениті «Думки» відомого французького філософа Б. Паскаля, де він стверджує, що людині потрібний живий, особистісний Бог, якого вона відчуває своїм серцем.

Живий особистий Бог заперечує егоїзм людської натури. З усіх творінь природи немає для людини більшої загадки, ніж вона сама, бо саме їй важко зрозуміти, що таке матеріальне тіло, а ще важче – що таке дух, і вже зовсім незрозумілим є те, як саме вони поєднуються. Задача нерозв'язна, а між тим – це її власна сутність: *Modus quo corporibus adherent spiritus comprehendere ab hominibus non potest, ethoc tamen homines* (як тіло поєднується з духом, людина досягнути не може, а між тим це і є людина) [6].

Любов до Бога, та радість, якою супроводжується його пізнання, має цілком позитивний характер і ніколи не може перейти у свою протилежність, набути негативного значення. Пізнання Бога – це пізнання необхідної природи всіх речей і явищ, це пізнання кожної речі з точки зору її необхідності. Розуміння цієї необхідності й радість, якою супроводжується її пізнання, – ось той шлях, ідучи по якому, людина приходить до свободи і внутрішнього спокою.

Філософія Паскаля не втратила свого значення донині. Особливо актуальною вона є в наші дні, коли надзвичайно загострилися всі ті суперечності людського буття, на які вказував Паскаль. Його ідеї є співзвучними кризовим явищам в духовній культурі людини XXI ст.

Отже, аналізуючи процеси філософсько-етичних шукань в культурі бароко, автори проекту сформулювали основні духовні змісти барочної теодії:

- встановлюючи духовний порядок, Бог є уособленням абсолютної досконалості, граничним

втіленням того ідеалу, до якого повинна прагнути людина; Бог одухотворяє буття людини, визначає її у прагненні до гармонізації, до дотримання вищих морально-етичних сутностей буття;

- страждання людей – це розплата за порушення вищих етичних принципів, за небажання людей йти по шляху морально-духовного удосконалювання; тому самі люди винні в тому, що світ потонув у злі, пороках і злочинах;

- людський розум, який помічає суперечності між всемогутністю всеблагого Бога і недосконалістю створеного ним світу, має докладати величезних зусиль, щоб розібратися у змісті цієї невідповідності, щоб змінити світ і зробити його кращим;

- людина не може пред'являти будь-які претензії до Бога і сумніватися у справедливості створеного Богом світопорядку;

- не нігілістично налаштований розум з його критичними випадками, а віра повинна поєднувати людину з метафізичним світом;

- призначення і вищий обов'язок людини полягають у тому, щоб спрямувати всі зусилля не на заперечення або перетворення світу, а на власне самовдосконалення, на утвердження Бога у своїй душі;

- для людини, яка вірує щиро, твердо, є немислимою ситуація зневаги божественними заповідями, що мають абсолютний і всезагальний характер;

- сучасна людина ще дуже далека від досконалості. Тому, перш ніж братися за перебудову світу, варто зайнятися собою, спрямувати усі зусилля на те, щоб духовно утвердитися і морально зцілитися.

Висновки. Як бачимо, продумане і якісне використання у процесі підготовки майбутніх фахівців інноваційного методу проектів, що ґрунтується на діяльнісних і діалогових формах пізнання, різних видах самостійної роботи (культурологічний аналіз явищ художньої культури, ознайомлення з науковими дослідженнями, проведення дискусій, пошуки оптимальних шляхів вирішення проблеми, збір і обробка даних тощо) дає можливість студентам:

- бути відкритими для навчання й активно комунікувати з іншими учасниками в процесі здійснення проекту, вчитися попереджати розвиток «конфліктних» ситуацій, виходити на аналіз своєї діяльності й зреалізовувати власний потенціал;

- підготуватися до самостійної оцінки явищ і процесів у своїй життєтворчості та професійній діяльності;

- бути відкритими у самовираженні, не боятися оцінки оточуючих, їх критичних зауважень;

- з повагою і терпінням відноситися до ідей, відмінних від їх бачення проблеми, вміти логічно, ясно висловлювати свої думки, формувати свою систему цінностей;

- самостійно працювати над розвитком своєї моральності, духовності, інтелекту, виходити на рівень людини культури.

Таким чином, сучасні технології розглядаються в контексті реалізації нової освітньої парадигми і тому насамперед мають сприяти гуманізації підготовки фахівців, їх особистісній самоактуалізації і

самореалізації. Ефективність змістів і методів навчання визначається активізацією використання педагогічних технологій наукового пошуку, котрі б сприяли розвитку самостійної творчої роботи студентів, активності їх пізнавальної діяльності, творчих потенцій, створювали ситуації успіху, робили успішною роботу викладача і студентів в процесі накопичення знаннєвого і культурного капіталу.

Тому зусилля у пошуково-дослідницькій роботі викладача мають бути спрямовані на підвищення технологічної культури, вміння вибирати з багатьох навчальних технологій саме ті, котрі можуть вивести на досягнення щодо формування системи компетентностей особистості в сучасній освіті: культурної, навчальної, соціальної, професійної, що повинні сприяти досягненню бажаного результату у підготовці майбутніх спеціалістів.

Література

1. Амонашвілі Ш.О. Головне – створити в людині Людину / Амонашвілі Ш.О. // Україна молода. – 20 березня 2009 р. – №51(3572). – С. 18-21.
2. Бачинин В.А. Морально-правовая философия / Бачинин В.А. – Харьков: ҚОНСУМ, 2000. – 382 с.

3. Бердяев Н.А. Философия свободы. Смысл творчества / Бердяев Н.А. – М., 1989. – 607 с.

4. Єфименко В.В. Культура Відродження. Історія світової культури / Єфименко В.В. – К., 1994. – 431 с.

5. Маритен Ж. Метафізика и мистика / Маритен Ж. – Париж, 1926. – 286 с.

6. Паскаль Блез. Мысли / Паскаль Блез. – М., 1996. – www.koob.ru.

References

1. Amonashvili Sh.O. Holovne – stvoryty v lyudyni Lyudynu / Amonashvili Sh.O. // Ukrayina moloda. – 20 bereznya 2009 r. – № 51(3572). – S. 18-21.

2. Bachynyn V.A. Moral'no-pravovaya fylosofyya / Bachynyn V.A. – Khar'kov: QONSUM, 2000. – 382 s.

3. Berdyaev N.A. Fylosofyya svobody. Smysl tvorchestva / Berdyaev N.A. – M., 1989. – 607 s.

4. Yefymenko V.V. Kul'tura Vidrodzhennya. Istoriya svitovoyi kul'tury / Yefymenko V.V. – K., 1994. – 431 s.

5. Maryten Zh. Metafyzyka y mystyka / Maryten Zh. – Paryzh, 1926. – 286 s.

6. Paskal' Blez. Mysly / Paskal' Blez. – M., 1996. – www.koob.ru.

Zelisko L.I.,

candidate of pedagogical sciences, associate professor, department of philosophy, sociology and religious studies, in the Prykarpation national university of the name of Vasyl Stefanyk, lyuba.zelisko@mail.ru

Ukraine, Ivano-Frankivsk

PROJEKT STUDIES ARE IN FORMING OF CREATIVE PERSONALITY POTENTIAL OF FUTURE SPECIALISTS

In the article maintenance of project studies opens up as innovative educational technology, her influence on the processes of forming of personality morally-spiritual internalss of specialist; the process of self-realization of future specialist прослідковується through activation of forms of educational-cognitive activity, independent work and persistence in the decision of creative tasks, accumulation of knowledge and cultural capital.

Key words: *project-educational activity, creative potential of student, enriching of sense of justice, model of due, personality development.*

УДК [378.147: 373.3]:001.895

Іваненко А.М.,

викладач кафедри теорії та методики професійної підготовки

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Україна, м. Переяслав-Хмельницький

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ (ІНСПЕКТОР З ОХОРОНИ ПРАЦІ) ДО ІННОВАЦІЙНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано сучасні вимоги та підходи до професійної підготовки майбутніх педагогів професійного навчання (інспектор з охорони праці). Досліджено особливості формування готовності майбутніх педагогів професійного навчання (інспектор з охорони праці) до застосування інноваційних технологій з урахуванням сучасних пріоритетів освіти.

Ключові слова: інноваційність, інноваційна професійна діяльність, педагогічна технологія, інноваційна компетентність майбутнього педагога професійного навчання (інспектор з охорони праці).

Постановка проблеми. Зміни пріоритетів майже в усіх сферах життя привели до зміни парадигм освіти. Особистісна (гуманістична) орієнтація освіти визнана сьогодні вимогою часу. Під кутом зору гуманістичної парадигми як системи вихідних методологічних положень про місце людини в природі і суспільстві доцільно переглянути цілісний навчально-виховний процес для пошуку нових засад його реалізації та прогнозування. Вищі навчальні заклади освіти в сьогоднішніх умовах покликані виховувати особистість, що здатна творчо мислити та приймати нестандартні рішення. Значна увага приділяється пошуку оптимальних і перспективних напрямів розвитку демократичної, гуманістичної освіти, інноваційним процесам, забезпеченню якості освіти, удосконаленню моделей підготовки фахівців. Реалізація стратегічних напрямів Болонського процесу у зв'язку з входженням України в європейський освітній простір зумовлює необхідність нового підходу до підготовки педагога, який усвідомлює свою соціальну відповідальність, є суб'єктом особистісного і професійного зростання, вміє досягати нових педагогічних цілей. Нововведення полягають у паралельному використанні традиційних методів та організаційних форм навчання і нових освітніх, педагогічних технологій.

Виходячи із цих вимог, багато країн шукають шляхи удосконалення освіти і підготовки кадрів, впроваджують нові концепції розвитку знань і умінь, які доповнюють багатовіковий досвід, накопичений традиційною педагогікою. Тому реформування систем профпідготовки іде за такими основними напрямками як базування підготовки кадрів на реальному запиті на робочу силу на ринку праці, надання їм більшої гнучкості, забезпечення професійної компетентності випускників в цілях підвищення їх шансів на працевлаштування. Підготовка кадрів, яка зорієнтована на розвиток компетентності, критичного та творчого мислення студентів є найбільш розповсюдженою концепцією в останні роки в системі професійної освіти.

Проблема підготовки студентів педагогічних вищих навчальних закладів до професійно-педагогічної діяльності була предметом дослідження як зарубіжних (О. Абдуліна, Ю. Алферов, Ф. Гоноволін, К. Дурай-

Новакова, Т.Ільїна, Н.Кузьміна, В.Сластьонін, Л.Спирін, О.Щербаков та ін.), так і українських учених (Л. Ахмедзянова, І. Богданова, І. Зязюн, Е. Карпова, Н. Кічук, Л. Кондрашова, З. Курлянд, Л. Михайлова, А. Ліненко, Г. Нагорна, С. Скидан, О. Трубіцина, Р. Хмелюк, О. Цокур та ін.). Дослідженням питання формування готовності майбутніх фахівців до інноваційної діяльності присвячені наукові праці учених: М.Дьяченка, Є.Ільїна, Н.Левітова, К.Платонова, В. Шадрикова та ін.

Мета роботи – проаналізувати сучасний стан та особливості підготовки майбутнього педагога професійного навчання (інспектор з охорони праці) до інноваційної діяльності з урахуванням сучасних пріоритетів освіти.

Виклад основного матеріалу. Професійна готовність є закономірним результатом спеціальної підготовки, самовизначення, освіти й самоосвіти, виховання й самовиховання. Готовність педагога до педагогічної діяльності більшість дослідників розглядає як складне соціально-педагогічне утворення, яке містить у собі комплекс індивідуально-психологічних якостей, систему знань, умінь і навичок, передбачає потреби, переконання, погляди, ставлення, мотиви, почуття, установки на означену діяльність. Більшість дослідників ототожнює готовність до педагогічної діяльності з професійною компетентністю, соціально-значущою спрямованістю особистості, наявністю комунікативної та дидактичної потреби, потреби спілкуватися, передавати досвід [6].

Саме готовність до педагогічної діяльності є важливою передумовою досягнення досконалості у ній. Формування готовності до педагогічної діяльності майбутніх педагогів професійного навчання у педагогічних ВНЗ сприятиме ефективному просуванню в цьому напрямі. Зокрема, науковець К. Дурай-Новакова розглядає професійну готовність учителя як передумову його ефективної діяльності [7]. В.Сластьонін розуміє готовність до педагогічної діяльності як особливий психічний стан, що виявляється в наявності у суб'єкта образу структури певної дії та постійної спрямованості розуму на його виконання. Така готовність регулює діяльність, забезпечує її ефективність. Однією з

важливих якостей педагога, умов успішності його як професіонала є готовність до інноваційної діяльності. Педагогічні інновації, як і будь які інші нововведення, породжують проблеми, пов'язані з необхідністю поєднання інноваційних програм з державними програмами виховання і навчання, співіснування різних педагогічних концепцій. Вони потребують принципово нових методичних розробок, нової якості педагогічного новаторства. Гострими є проблеми адаптації нововведення до нових умов. Часто вони спричинені намаганнями пристосувати до конкретних умов педагогічні технології, елементи зміст навчання й виховання, які виявили свою ефективність в інших галузях, або концепції, розроблені в зовсім інших історичних умовах. Готовність до інноваційної педагогічної діяльності – особливий особистісний стан, який передбачає наявність у педагога мотиваційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності, володіння ефективними способами і засобами досягнення педагогічних цілей, здатності до творчості і рефлексії.

Успішність інноваційної діяльності передбачає, що майбутній педагог професійного навчання (інспектор з охорони праці) усвідомлює практичну значущість різних інновацій у системі освіти не лише на професійному, а й на особистісному рівні. Однак включення його в інноваційний процес часто відбувається спонтанно, без урахування його професійної та особистісної готовності до інноваційної діяльності. Вона є основою активної суспільної і професійно-педагогічної позиції суб'єкта, яка спонукає до інноваційної діяльності та сприяє її продуктивності. Багато проблем, що постають перед педагогами, які працюють в інноваційному режимі, пов'язані з низькою інноваційною компетентністю.

Інноваційна компетентність майбутнього педагога – це система мотивів, знань, умінь, навичок, особистісних якостей педагога, що забезпечує ефективність використання нових педагогічних технологій у роботі з дітьми. На сучасному рівні розвитку цивілізації особливу роль відіграє інноваційний потенціал суспільства, що потребує людей, здатних системно й конструктивно мислити, швидко знаходити потрібну інформацію, приймати адекватні рішення, створювати принципово нові ідеї в різних галузях знання. А це в свою чергу формує соціальне замовлення на нові підходи в системі освіти, нове педагогічне мислення, нове ставлення педагога до своєї діяльності, результатом якої має бути виховання «інноваційної людини».

Професійна зорієнтованість на інноваційну діяльність зосереджується під час навчання у ВНЗ. Цей період, коли майбутній педагог професійного навчання (інспектор з охорони праці) особливо чутливий до складних проблем освіти, складних педагогічних ситуацій, вважають сприятливими для розвитку мотиваційно-ціннісного ставлення до педагогічних інновацій. При підготовці майбутніх педагогів професійного навчання (інспектор з охорони праці) до інноваційної діяльності взаємодія викладача зі студентами має відповідати таким принципам: неперервність і цілісність розвитку особистості, гармонізація педагогічної діяльності, інтеграція всіх її аспектів; особистісна зорієнтованість; професійно-

практична спрямованість; альтернативність, свобода вибору; усвідомленість професійно-особистісного розвитку під час педагогічної взаємодії; творче самовираження, співпраця та співтворчість. Компонентами готовності особистості до діяльності на думку С.Корешенко, Л.Кадченко, є: установка як ставлення до діяльності; цілі і мотиви; знання про предмет і способи діяльності; навички та вміння практичного використання [6].

Компонентами інноваційної компетентності педагога є поінформованість про інноваційні педагогічні технології, належне володіння їх змістом і методикою, висока культура використання інновацій у навчально-виховній роботі, особиста переконаність у необхідності застосування інноваційних педагогічних технологій. Готовність майбутнього педагога професійного навчання до впровадження освітніх інноваційних технологій у майбутній професійній діяльності визначається дослідником О. Пехотою як складно-структуроване утворення, що формує інноваційну позицію педагога, забезпечує необхідні внутрішні умови успішного формування технологічної грамотності студента педагогічного університету, його сталого професійного зростання [7].

За структурою це складне інтегративне утворення, яке охоплює різноманітні якості, властивості, знання, навички особистості. Як один із важливих компонентів професійної готовності, вона є передумовою ефективної діяльності педагога, максимальної реалізації його можливостей, розкриття творчого потенціалу. Джерела готовності до інноваційної діяльності сягають проблематики особистісного розвитку, професійної спрямованості, професійної освіти, виховання й самовиховання, професійного самовизначення педагога. В інноваційних освітніх перетвореннях особливо високими є вимоги до рівня теоретичних знань і практичної підготовки вчителя. Він повинен спрямовувати навчально-виховний процес як особистість вихованця, вибудовувати свою професійну діяльність так щоб кожен учень мав необмежені можливості для самостійного і високоефективного розвитку. А це у принципово інших вимірах визначає проблематику і зміст професійної та особистісної підготовки педагога, актуалізує необхідність створення педагогічних систем, зорієнтованих на інноваційну діяльність, і відповідно на пошук нових підходів до підготовки майбутнього педагога професійного навчання (інспектор з охорони праці).

Педагоги, яких за особливостями їх мислення і практичної діяльності ставляться до інноваційної проблематики як до альтернативи традиційній практиці. Основою такого ставлення є емоційна, інтуїтивна налаштованість на сприйняття нового тому, що воно нове, а не глибокі теоретичні знання особливостей інноваційної ідеї чи аналіз педагогічної практики, яка на цій ідеї базується.

Усвідомлюючи рівень готовності до впровадження освітніх інноваційних технологій, майбутній педагог професійного навчання (інспектор з охорони праці) повинен прагнути до його підвищення. Він коригує процес власного розвитку шляхом розробки та втілення

індивідуально прийнятної системи технологічних прийомів. Формування готовності майбутнього педагога професійного навчання до застосування освітніх інноваційних технологій відбувається в умовах навчальної діяльності в університеті в період його професійно-педагогічної підготовки і має свої особливості: глибоке вивчення теоретичних питань удосконалення навчально-виховного процесу, позитивних сторін педагогічної теорії, ідей і технологій, які вже досліджувались і впроваджувалися в педагогічну практику. Тільки на основі ґрунтовної роботи з вивчення фундаментальних педагогічних теорій і технологій, обґрунтування механізму їх упровадження є можливість підвищити рівень підготовки майбутніх педагогів професійного навчання (інспектор з охорони праці) до інноваційної діяльності у сфері навчання й виховання.

У контексті нашого дослідження важливим є розгляд сутності інноваційної діяльності майбутніх педагогів професійного навчання (інспектор з охорони праці). Сучасні дослідники поняття «інновація» (нововведення) розглядають у двох напрямках: «інновація – процес» та «інновація – продукт, результат». Отже, педагогічна інновація (інноваційні процеси) є внесенням нового в педагогічну систему. Педагогічні інновації самі не виникають, вони є результатом наукових пошуків оригінальних нестандартних рішень різноманітних педагогічних проблем, передового педагогічного досвіду окремих педагогів та цілих колективів. Цей процес не може бути стихійним, він вимагає управління. Крім того, інноваційні процеси, що відбуваються в сучасній освіті, потребують уточнень та всебічного аналізу вихідних понять, складових педагогічної інноватики. Будь-яке теоретичне знання потребує засобів для їх практичної реалізації, які найчастіше виступають у вигляді технологій. Поняття «технологія» виникло в світовій педагогіці як протиставлення існуючому поняттю «метод». У вітчизняній і зарубіжній теорії і практиці термін «технологія» з'явився та набув вжитку, передусім, в інженерно-технічній сфері. У походженні терміна від двох грецьких слів – *techne* (мистецтво, майстерність, уміння) та *logos* (наука, вчення) криється можливість його використання як науки про майстерність, мистецтво практичної діяльності. Саме це стало причиною поступового розширення сфери вживання терміна «технологія» в інших галузях, зокрема в психології, соціології, педагогіці. Широкого поширення термін «технологія» («технологія в освіті») набув у 40-х рр. і був пов'язаний із застосуванням нових засобів навчання. Педагогічні технології виступали предметом дискусій і суперечок протягом віків. Жоден відомий педагог не обійшов цю проблему, підтримуючи або заперечуючи ідею технологізації навчання. Прибічниками педагогічної технології та її розробниками були видатні вітчизняні педагоги А.Макаренко, В.Сухомлинський, С.Шацький, Н.Попова, А.Рівін та ін. Увага до педагогічних технологій навчання і виховання посилилася з 60-х років, коли почали створюватись авторські методики, школи [10].

У широкому розумінні педагогічні технології розглядають як системну сукупність і порядок функціонування всіх особистісних, інструментальних і

методологічних засобів, що використовуються для досягнення педагогічних цілей; організаційно-методичний інструментарій педагогічного процесу. Систематизація різних підходів дозволяє виокремити серед них найбільш типові: педагогічна технологія – це система процедур, яка оновлює професійну діяльність вчителя і гарантує кінцевий результат [2]; педагогічна технологія – це сукупність методів (науково обґрунтованих способів діяльності), спрямованих на досягнення мети [1]; педагогічна технологія – це сукупність педагогічних прийомів, що забезпечують досягнення педагогічних цілей [3]; педагогічна технологія – це сукупність дій, операцій і процедур, що інструментально забезпечують одержання прогнозованого результату [8].

Підготовлений до інноваційної професійної діяльності майбутній педагог професійного навчання (інспектор з охорони праці) має такі професійні й особистісні якості: усвідомлення смислу і цілей освітньої діяльності у контексті актуальних педагогічних проблем сучасної освіти; осмислена, зріла педагогічна позиція; уміння по-новому формулювати освітні цілі з предмет, певної методики, досягти і оптимально переосмислювати їх під час навчання; здатність вибудовувати цілісну освітню програму, яка врахувала б індивідуальний підхід до учнів, освітні стандарти, нові педагогічні орієнтири; співвіднесення сучасної йому реальності з вимогами особистісно орієнтованої освіти, коригування освітнього процесу за критеріями інноваційної діяльності; здатність бачити індивідуальні здібності учнів і навчати відповідно до їх особливостей; уміння продуктивно, не стандартно організовувати навчання й виховання, тобто забезпечити творення учнями своїх результатів і, використовуючи інноваційні технології, стимулювати їх розвиток; володіння технологіями, формами і методами інноваційного навчання, яке передбачає уміння на основі особистого досвіду і мотивів вихованців бути співтворцем мети їх діяльності, зацікавленим і компетентним консультантом і помічником у співвіднесенні мети з результатом, використанні доступних для учнів форм рефлексії та самооцінки; здатність бачити, адекватно оцінювати, стимулювати відкриття та форми культурного самовираження вихованців; уміння аналізувати зміни в освітній діяльності, розвитку особистісних якостей вихованців; здатність до особистісного творчого розвитку, усвідомлення значущості, актуальності власних інноваційних пошуків і відкриттів.

Слід відзначити, що педагоги, які творчо ставляться до інноваційної діяльності, мають широкі й змістовні знання про нові наукові та новаторські підходи до навчання й виховання, володіють новітніми технологіями і створюють власні. Реалізація творчого потенціалу в інноваційному процесі для багатьох із них є найважливішим орієнтиром діяльності. Готовність до інноваційної педагогічної діяльності формується не сама по собі, не у віртуальних розмірковуваннях, а під час педагогічної практики, акумулюючи все накопичене на попередньому етапі, сягаючи завдяки цьому значно вищого рівня. Це означає, що кожен попередній рівень такої готовності є передумовою формування нових. У

педагогічній практиці інноваційні старання педагога можуть бути обумовлені різними мотивами (підвищення ефективності навчально-виховного процесу; намагання привернути до себе увагу, здобути визнання), справжню суть яких з'ясувати буває нелегко, оскільки з часом вони можуть змінюватися. Знання мотивів інноваційної діяльності педагогів є важливим компонентом управління педагогічними інноваціями. Особистісну значущість конкретних мотивів досліджують на підставі аналізу сформульованих педагогом цілей власної інноваційної діяльності, його дій щодо реалізації цих цілей, а також аналізу змін у його мотиваційній сфері, само оцінок, ставлення до своєї професійної діяльності. Мотиваційна готовність, сприятливість до педагогічних нововведень є важливою якістю педагога професійного навчання, оскільки лише адекватна цілям інноваційної діяльності мотивація забезпечує ефективну діяльність і саморозкриття особистості педагога. Позитивну мотивацію майбутнього педагога професійного навчання (інспектор з охорони праці) до інноваційної діяльності засвідчує задоволення таких його особистісних і професійних потреб, як створення і застосування нового, підвищення педагогічної майстерності, подолання професійних труднощів. Тому використання інноваційних технологій багато хто з педагогів вважає єдиним важливим мотивом особистісного і професійного самоствердження.

Інноваційною діяльністю займаються багато педагогів, яких можна умовно поділити на три групи: педагоги-винахідники, які приходять до нового в результаті власних пошуків; педагоги-модернізатори, що вдосконалюють і по-новому використовують елементи створених систем задля позитивного результату; педагоги-майстри – які швидко сприймають і досконало використовують як традиційні, так і нові підходи та методи. Інноваційна педагогічна діяльність – це творча діяльність. Оскільки це педагогічна діяльність (учні і вчитель – суб'єкти), то це співтворчість.

Провідним методом інноваційної діяльності майбутнього педагога професійного навчання (інспектор з охорони праці) є педагогічний експеримент – метод, який передбачає вивчення ефективності нових форм і методів педагогічної діяльності. Для педагогів, які працюють в інноваційному режимі, велике значення має вивчення передового педагогічного досвіду, особливо такого його виду, як новаторський. Головними особливостями інноваційної педагогічної діяльності є особистісний (або особистісно-зорієнтований) підхід (спрямований на розвиток особистості), гуманістична природа, творчий, дослідно-експериментальний характер, стійка мотивованість на пошук нового в організації педагогічного процесу. Готовність до інноваційної діяльності – це особливий особистісний стан, який передбачає наявність у педагога мотиваційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності, володіння ефективними способами і засобами досягнення педагогічних цілей, здатності до творчості і рефлексії. Готовність до інноваційної педагогічної діяльності – важливий компонент професійної готовності, передумова ефективної діяльності педагога, максимальної реалізації його можливостей, розкриття

творчого потенціалу. У процесі підготовки до практичної педагогічної діяльності майбутній педагог професійного навчання (інспектор з охорони праці) має набути: розвинену творчу уяву; стійку систему знань, що розкривають суть, структуру і види інноваційної педагогічної діяльності; уміння цілеспрямовано генерувати нові нестандартні ідеї з використанням інтелектуальних інструментів і механізмів самореалізації; психолого-педагогічні знання про освоєння і впровадження інноваційних процесів у систему освіти; спеціальні психолого-педагогічні методи, прийоми і засоби, використання яких дає змогу активно включатися в інноваційну педагогічну діяльність.

Вченими виділяються такі структурні компоненти готовності: ціле-мотиваційний (готовність до самовизначення в майбутній професійній діяльності, яка забезпечує спрямованість особистісно засвоєних знань про структуру професійної діяльності, шляхи та механізми професійного саморозвитку); когнітивно-змістовий (готовність до професійної діяльності забезпечується оволодінням знаннями про суть і специфіку інноваційних педагогічних технологій та умінь застосовувати їх у власній професійній діяльності); операційно-технологічний (система шляхів, засобів і прийомів здійснення професійного самовдосконалення) [7]; інтеграційний (діяльність спрямована на уміння застосовувати основні методи навчання, у поєднанні з технологізацією процесу навчання; здатність вчителя до створення індивідуальної (авторської) методики та технології викладання); рефлексивно-творчий компонент (пізнання й аналіз педагогом явищ власної свідомості та діяльності) [7].

Висновки. Таким чином, проблема підготовки майбутніх педагогів професійного навчання (інспектор з охорони праці) до інноваційної діяльності є актуальною та потребує нагального вирішення в системі реформування вищої освіти. Інноваційна педагогічна діяльність є чинником розвитку освітніх систем, її результати – структурні та змістовні зміни в освітній системі.

Література

1. Беспалько В.П. *Слагаемые педагогической технологии* / В.П. Беспалько – М. : Педагогика, 1989. – 190 с.
2. Дичківська І.М. *Інноваційні педагогічні технології* : [навч. посіб.] / І.М. Дичківська. – К. : Академвидав, 2004. – 352 с.
3. Дічек Н.П. *Педагогічне новаторство як історико-педагогічна проблема: підходи до вивчення* / Н.П. Дічек // *Рідна шк.* – 2009. – № 10. – С.40–44.
4. Комар О.А. *Модернізація сучасного навчально-виховного процесу* / О.А. Комар. – К. : Меленіум, 2005. – с.125.
5. Ліненко А.Ф. *Педагогічна діяльність і готовність до неї* : монографія / А.Ф. Ліненко. – Одеса : ОКФЯ, 1995. – 80 с.
6. Назаренко Т.І. *Проблема готовності педагога до творчої інноваційної діяльності*: зб. наук. праць / Т.І. Назаренко // *Вісник Глухівського ДПУ. Серія: педагогічні науки.* – Вип. 10. – Глухів: ГДПУ, 2007. – 220 с.
7. Нісімчук А. С. *Сучасні педагогічні технології* : навч. посіб. / А.Нісімчук та ін. – К. : Вид. центр «Троєвіта», 2000. – 365 с.
8. *Освітні технології: навч.-метод. посіб.* / О.М. Плехота, А.З. Кікменко, О.М. Аюбарська та ін., за заг. ред. О.М. Плехоти. – К. : А.С.К., 2001. – 256 с.

9. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии. [С.А. Смирнов, И.Б. Котов, Е.Н. Шиянов, П.М. Бабаев и др.; под ред. С.А. Смирнова]. – 2-е изд., испр. и доп. – М., 1999. – 544 с.

10. Педагогічні технології: теорія та практика: навч.-метод. посіб. / за ред. М.В. Гриньової. – П.: АСМІ, 2006. – 230 с.

11. Прокопенко І.Ф. Педагогічні технології: навч. посіб. / І.Ф. Прокопенко, В.І. Свєдокімов. – Харків: Колегіум, 2005. – 224 с.

References

1. Bespal'ko V.P. Slabaemye pedahohicheskoj tekhnologij / V.P. Bespal'ko – М.: Pedahohyka, 1989. – 190 s.

2. Dychkiv'ska I.M. Innovatsiini pedahohichni tekhnologii : [navch. posib.] / I.M. Dychkiv'ska. – К.: Akademydav, 2004. – 352 s.

3. Dichek N.P. Pedahohichne novatorstvo yak istoriko-pedahohichna problema: pidkhydy do vyvchennia / N.P. Dichek // Ridna shkola – 2009. – № 10. – S.40–44.

4. Komar O.A. Modernizatsiia suchasnoho navchalno-vykhovnoho protsesu / O.A. Komar. – К.: Melanium, 2005. – s.125.

5. Linenko A.F. Pedahohichna dualnist i hotovnist do nei : monohrafiia / A.F. Linenko. – Odesa : OKFA, 1995. – 80 s.

6. Nazarenko H.I. Problema hotovnosti pedahoha do tvorchoi innovatsiinoi diialnosti: zb. nauk. prats / H.I. Nazarenko // Visnyk Hlukhiv'skoho DPU. Seria: pedahohichni nauky. – Vyp. 10. – Hlukhiv: H'DPU, 2007. – 220 s.

7. Nisimchuk A.S. Suchasni pedahohichni tekhnologii : navch. posib. / A.Nisimchuk ta in. – К.: Vyd. tsentr «Prosvita», 2000. – 365 s.

8. Osvitni tekhnologii: navch.-metod. posib. / O.M. Piekhoti, A. Z. Kikitenko, O. M. Liubarska ta in., za zah. red. O.M. Piekhoty. – К.: A.S.K., 2001. – 256 s.

9. Pedahohyka: pedahohicheskye teoryi, systemy, tekhnologii. [S.A. Smynov, Y.B. Kotov, E.N. Shyianov, T.Y. Babaev y dr.; pod red. S.A. Smynova]. – 2-e yzd., yspr. y dop. – М., 1999. – 544 s.

10. Pedahohichni tekhnologii: teoriia ta praktyka: navch.-metod. posib. / za red. M.V. Hrynovoi. – П.: ASMI, 2006. – 230 s.

11. Prokopenko I.F. Pedahohichni tekhnologii: navch. posib. / I.F. Prokopenko, V.I. Yevdokymov. – Kharkiv: Kolehium, 2005. – 224 s.

Ivanenko A.M.,

lecturer in Theory and Methodology of Vocational Training Chair SHEE "Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University"

Ukraine, Pereiaslav-Khmelnytskyi

FEATURES OF FUTURE VOCATIONAL TRAINING TEACHERS' (SAFETY INSPECTOR) PREPARATION TO INNOVATIVE PROFESSIONAL ACTIVITIES

The article analyzes the modern requirements and approaches to professional training of future vocational training teachers (safety inspector). The features of formation of future vocational training teachers' (safety inspector) readiness to use innovative technologies with consideration of modern educational priorities.

Key words: innovation, innovative professional activity, educational technology, innovation competence of future teachers of vocational training (safety inspector).

УДК 378.147

Іваненко В.В.,

асистент кафедри іноземних мов; Української інженерно-педагогічної академії; korotkova1110@gmail.com

Україна, м. Харків

ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ЗАСОБІВ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ВНЗ

Стаття визначає доцільність використання мультимедіа-системи у процесі вивчення іноземних мов у вищих навчальних закладах. Обґрунтовано ефективність використання сучасних мультимедійних технологій викладання іноземної мови. У статті визначено сучасні навчально-комп'ютерні програми, що суттєво підвищують якість підготовки студентів в рамках освітньої підготовки.

Ключові слова: мультимедійні ресурси, інформаційні технології, інтерактивність, комп'ютер, комп'ютеризоване навчання.

Постановка проблеми. Система освіти постійно оновлюється. Важливим чинником, що визначає характер змін у системі освіти, є науково-технічний прогрес, який не мислиться без інформаційних технологій. Стрімке входження новітніх інформаційних технологій кардинально вплинуло на всю систему освіти, спричинило зміну вимог до сучасного студента. Опанування студентами вищих навчальних закладів умінь і навичок саморозвитку та самовдосконалення особистості значною мірою досягається шляхом застосування інноваційних технологій, удосконалення організації процесу навчання. Таким чином, актуальність дослідження проблеми застосування мультимедійних засобів навчання у процесі вивчення іноземних мов у ВНЗ зумовлена соціальними потребами в спеціалістах з високим рівнем знань іноземних мов. Це вимагає вивчення процесу формування іншомовної компетенції студентів у сучасних вищих навчальних закладах.

Велика кількість робіт присвячена проблемам розробки і впровадження інноваційних методик у процес навчання іноземних мов (Л. Сажко, Л. Маслак, Є. Тимченко, Т. Трофимішина, О. Чевичелова та ін. Однак вважаємо за важливе продовжувати дослідницький напрям застосування новітніх мультимедійних засобів, що зумовлюється важливістю розвитку творчості, знаходження і закріплення усяких професійних навичок майбутніх випускників вищих навчальних закладів.

Мета роботи – проаналізувати доцільність використання новітніх мультимедійних засобів для підвищення якості вивчення іноземних мов у вищих навчальних закладах.

Викладення основного матеріалу. Сьогодні спостерігається зростання об'єму знань, що породжується світовою спільнотою, з одного боку, і скорочення кількості аудиторних годин в навчальному процесі в зв'язку з переходом на кредитно-модульну систему, з іншого [1]. Тому суттєвою є необхідність в умінні студентів самостійно набувати знання. Система освіти повинна забезпечити набуття майбутніми фахівцями вмінь та навичок з методології пізнання та вмінь самостійно орієнтуватися в інформаційному просторі для розв'язання дослідницьких завдань, обізнаність новітніми вітчизняними та зарубіжними інформаційно-комп'ютерними технологіями та їх використанням для вирішення теоретичних та практичних питань [1;2].

Дослідники визначають мультимедійні технології у широкому сенсі як спектр інформаційних технологій, що використовують різноманітні програмні та технічні засоби з метою найбільш ефективного впливу на користувача. Саме новітні розробки в навчанні із застосуванням комп'ютерних технологій і методів у сукупності відносять до сфери мультимедіа. Арсенал мультимедіа-технологій включає анімаційну графіку, відеофільми, звук, інтерактивні можливості, використання віддаленого доступу і зовнішніх ресурсів, роботу з базами даних тощо. Різноманітні інформаційні компоненти, які знаходяться під керуванням однієї чи декількох спеціальних програм, називаються мультимедіа-системою [3].

Поєднання візуального зображення, тексту і звукового супроводження надає можливість для комплексного розвитку навичок мовної діяльності учня під час вивчення іноземної мови. Загальновідомо, що ефективність навчання збільшується у разі використання наочних ілюстрацій, а мультимедійні засоби об'єднують відео-, аудіо-матеріали, ілюстрації, таблиці тощо на одному носії [4].

На уроках англійської мови за допомогою комп'ютера можливо вирішувати цілу низку дидактичних задач, а саме [5]:

- формувати навички і уміння читання, використовуючи безпосередньо матеріали інтернет-мережі різного рівня складності;
- вдосконалювати уміння аудіювання на основі аутентичних звукових текстів, пісень, кіно-епізодів;
- вдосконалювати уміння писемного мовлення, поповнювати свій словарний запас (як активний, так і пасивний) лексикою сучасної іноземної мови, яка відображає певний етап розвитку культури народу, соціальний і політичний устрій суспільства;
- збагачувати школярів культурологічними знаннями, які включають в себе мовленнєвий етикет, особливості поведінки різних народів в умовах спілкування, особливостей культури та традицій країни, мова якої вивчається;
- вдосконалювати знання з граматики за допомогою виконання тестів у режимі on-line;
- формувати стійку мотивацію пізнавальної діяльності учнів на уроках;
- формувати навички глобального мислення
- прививати потребу у використанні англійської мови з метою справжнього спілкування.

Найчастіше для реалізації всіх цих задач викладачі ВНЗ використовують такі комп'ютерні програми Microsoft Word, Microsoft Power Point, Mozilla Firefox, Windows Media Player та інші.

Вважаємо, що завдяки застосуванню мультимедійних технологій підвищується якість підготовки студентів через наступні фактори: підвищення мотивації і інтересу до вивчення предмету; можливість реалізації індивідуалізації навчання; підвищення естетичного і емоціонального рівня уроку за рахунок використання музики, анімації; підвищення об'єму виконаної на уроці роботи; економія витрачання матеріалів учителем; підвищення авторитету вчителя.

При вивченні мови етапи уроку повинні відповідати етапам оволодіння мовним матеріалом (сприйняття мови, її аналіз, закріплення та використання у мовленні). Перша фаза передбачає сприйняття мови (мотивацію учнів, підготовку через зняття лексичних та граматичних труднощів, попереднє читання або прослухування, перевірка розуміння). Етап аналізу мови включає виокремлення і пояснення певних мовних феноменів, пояснення граматичних та лексичних правил тощо. На етапі закріплення виконуються вправи на окремі мовні явища. На заключній фазі вивчений матеріал використовують у мовленні в різних комунікативних ситуаціях [6].

Вчені вважають, що мультимедійні засоби навчання є універсальними, оскільки можуть бути використаними на різних етапах уроку: під час мотивації як постановка проблеми перед вивченням нового матеріалу, у поясненні нового матеріалу як ілюстрації, при закріпленні та узагальненні знань, для контролю знань [3]. Використання ІКТ у навчальному процесі повинно відповідати дидактичним функціям на кожному з етапів заняття. Крім того, дослідники зазначають, що використання ІКТ може відбуватися різними способами відповідно до потреб конкретного типу уроку і пропонують наступну класифікацію цих потреб: використання ІКТ як у фронтальній, так і груповій роботі, або тільки у фронтальній роботі, використання електронних підручників тільки як засобу самонавчання, використання окремих типів файлів (зображення, відео, аудіо, анімації) з електронних засобів навчання, з певних матеріалів мережі Інтернет), створення власних уроків через інтеграцію різних об'єктів в один формат – презентації, web-сторінки та ін. [7].

Навчальні комп'ютерні програми (НКП) є одним з аспектів застосування мультимедійних технологій в навчальному процесі. Дослідники відносять до НКП програмно-методичні комплекси, електронні навчальні курси та електронні посібники, електронні атласи, бази знань та енциклопедії, навчальні програмні комплекси та ін., які об'єднують те, що всі вони є засобами безпосереднього використання у навчальному процесі. Цей перелік постійно розширяється і поновлюється [7].

Система дистанційного навчання «Прометей» включає навчальний матеріал з англійської, німецької та французької мов, розроблений викладачами кафедри. Програма містить діалоги, паралельні тексти, словники до оригіналу, вправи на закріплення навчального матеріалу, який укладено з урахуванням усіх етапів

оволодіння іноземною мовою. Для студентів економічних спеціальностей викладачі кафедри використовують комплекси "Market Leader" та "Intelligent Business". Вони дають можливість вчити вокабуляр, засвоювати граматичний матеріал, виконувати вправи з аудіювання, читання. Для самостійної роботи в залежності від рівня володіння мовою, індивідуальних особливостей студентам рекомендують використовувати НКП, які є доступними та безкоштовними в Інтернеті (<http://www.native-english.ru/programs>, <http://frenglish.ru/19-english-soft.html> та ін.) [8].

Висновки. Використання нових розробок при вивченні англійської мови, що базуються на використанні мультимедійних технологій, переводить процес навчання на якісно новий рівень. Це дозволяє у стінах ВНЗ змоделювати ситуації реального, природного спілкування на інтернет-конференціях, презентаціях, переговорах. Застосування мультимедійних інтерактивних технологій суттєво поліпшує якість подання та збагачує зміст освітнього процесу, надає можливість працювати над мовою у зручному для студентів темпі, сприяє індивідуалізації навчання іноземній мові.

Література

1. Петухова А.Є. Модель процесу вивчення курсу «Історія педагогіки» з використанням мультимедійної енциклопедії [Електронний ресурс] / А.Є. Петухова // Інформаційні технології і засоби навчання. – Вип. 3 (4). – 2007. – Режим доступу: <http://www.ime.edu.ua.net/em3/emg.html>.
2. Вембер В.П. Інформатизація освіти та проблеми впровадження педагогічних програмних засобів в навчальний процес [Електронний ресурс] / В.П. Вембер // Інформаційні технології і засоби навчання. – Вип. 3 (4). – 2007. – Режим доступу: <http://www.ime.edu.ua.net/em3/emg.html>.
3. Пугало М.Д. Мультимедійні системи навчання як новий методологічний засіб інтерактивного навчання на уроках хімії / М.Д. Пугало // Інформаційні технології і засоби навчання. – Вип. 3 (4). – 2007. – Режим доступу: <http://www.ime.edu.ua.net/em4/emg.html>.
4. Омельяненко Т.А. Інформаційно-навчальне середовище: дидактичний аспект. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://intkonf.org/omelyanenko-ga-informatsiyno-navchalne-seredovische-didaktichnyi-aspekt>
5. Николіко Е.З. Использование ИКТ на уроках английского языка // [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://festival.1september.ru/articles/507487/>
6. Erdmenger, Manfred. Medien im Fremdsprachenunterricht Hardware, software und Methodik. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://englischdidaktik.ewf.uni-erlangen.de/studyguides/downloads/ErdmengerMedien.pdf>
7. Савченко З.В. Застосування мультимедійних засобів на уроках біології в загальноосвітніх навчальних закладах [Електронний ресурс] / З.В. Савченко // Інформаційні технології і засоби навчання. – Вип. 3 (4). – 2007. – Режим доступу: <http://www.ime.edu.ua.net/em4/emg.html>.
8. Капінух О.А. Використання комп'ютерних програм для вивчення англійської мови у ВНЗ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN18/12kolmur.pdf>

References

1. Pjetukhova L. Ye. Modelj procesu vyvchennja kursu «Istorija pedaghogiki» z vykorystannjam multymedijnoji encyklopediji [Elektronnyj resurs] / L. Ye. Pjetukhova // Informacijni tekhnologiji

i zasoby navchannya. – Vyp. 3 (4). – 2007. – Rezhym dostupu: <http://www.ime.edu-ua.net/em3/emg.html>.

2. Vember V.P. Informatyzacija osvity ta problemy vprovadzhennja pedagogichnykh prohramnykh zasobiv v navchalnyj proces [Elektronnyj resurs] / V. P. Vember // Informacijni tekhnologhiji i zasoby navchannya. – Vyp. 3 (4). – 2007. Rezhym dostupu: <http://www.ime.edu-ua.net/em3/emg.html>.

3. Tukalo M.D. Multymedijni systemy navchannya jak novyj metodologichnyj zasib interaktyvnogho navchannya na urokakh khimiji / M.D. Tukalo // Informacijni tekhnologhiji i zasoby navchannya. – Vyp. 3 (4). – 2007. – Rezhym dostupu: <http://www.ime.edu-ua.net/em4/emg.html>.

4. Omeljjanenko Gh.A. Informacijno-navchalne seredovyshhe: dydaktychnyj aspekt. [Elektronnyj resurs] - Rezhym dostupu: <http://intkonf.org/omeljanenko-ga-informatsiyno-navchalne-seredovische-didaktychniy-aspekt>

5. Nykolajko E.Z. Yspoljzovanye YKT na urokakh anghlyjskogho jazyka// [Elektronnyj resurs] - Rezhym dostupu: <http://festival.1september.ru/articles/507487/>

6. Erdmenger, Manfred. Medien im Fremdsprachenunterricht Hardware, software und Methodik, [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://englischdidaktik.ewf.uni-erlangen.de/studyguides/downloads/Erdmenger_Medien.pdf

7. Savchenko Z.V. Zastosuvannja multymedijnykh zasobiv na urokakh biologhiji v zagaljnoosvitnikh navchalnykh zakladakh [Elektronnyj resurs] / Z.V. Savchenko // Informacijni tekhnologhiji i zasoby navchannya. – Vyp. 3 (4). – 2007. – Rezhym dostupu: <http://www.ime.edu-ua.net/em4/emg.html>.

8. Kapinus O.L. Vykorystannja komp'juternykh prohram dlja vyvchennja anghlyjskoho movy u VNZ. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN18/12kolmuv.pdf>

Ivanenko V.V.,

Assistant, Foreign Languages Department. Ukrainian Engineering Pedagogics Academy, korotkova1110@gmail.com

Ukraine, Kharkiv

THE USE OF MULTIMEDIA TO IMPROVE THE QUALITY OF LEARNING FOREIGN LANGUAGES IN UNIVERSITIES

The article determines the feasibility of using a multimedia system in learning foreign languages in higher educational institutions. Proved the efficiency of the use of modern multimedia technologies of teaching a foreign language. In the article the modern training programs that significantly improve the quality of training of students in the educational training.

Key words: multimedia resources, information technology, interactivity, computer, computer-based training.

УДК [378:305]:37.015.3

Калько І.В.,

к.пед.н., доцент кафедри управління освітою Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти,
irina.kalko2@gmail.com

Україна, м. Сєвєродонецьк

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВПРОВАДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ У СИСТЕМУ ОСВІТИ

У статті розкрито науково-методичні засади впровадження гендерного підходу у систему освіти. Здійснено аналіз наукових і методичних джерел із проблеми формування гендерної культури, що свідчить про наявність значного фонду наукових знань її різноманітних аспектів. Виявлено необхідність спрямування навчально-виховної діяльності в освітніх закладах на створення умов для саморозвитку особистості. Висвітлено вплив науково-методичних засади впровадження гендерного підходу у систему освіти, а саме, сприяння його становленню особистості, включенню в діяльність, стимулюванню розвитку здібностей, підвищенню мотивації сучасної молоді до навчально-виховного процесу, у якому особливе місце посідає процес формування її власної культури, зокрема гендерної.

Ключові слова: гендер, освіта, гендерна освіта та виховання, культура, гендерна культура.

Постановка проблеми. Проблема гендерної освіти та виховання молоді надзвичайно важлива й актуальна у зв'язку з вибором демократичного шляху розвитку українського суспільства. Галузь освіти має забезпечити розуміння ментальних характеристик, формування культури спілкування, набуття етнопсихологічної компетентності й гендерної ідентичності у тих, хто навчається, егалітарних гендерних уявлень в міжособистісних стосунках і як результат високий рівень сформованості гендерної культури. Важливим етапом формування гендерної культури особистості є молодий вік, коли формується світогляд, уявлення про особисте призначення й сенс життя. Гендерна культура суспільства, з одного боку, відображається в освітній системі держави, з іншого боку саме освіта є багато в чому визначним та формуючим елементом гендерних уявлень, стереотипів та цінностей даного суспільства.

Аналіз наукових і методичних джерел із проблеми формування гендерної культури свідчить про наявність значного фонду наукових знань її різноманітних аспектів. Теоретичними джерелами для дослідження цієї проблеми були праці, присвячені сутності культури в цілому (Е. Баллер, В. Біблер, В. Давидович та ін.) та її гендерного аспекту зокрема (І. Ісаєв, Н. Маслюк, В. Созаєв та ін.); проблемам її формування (О. Кікінежді, П. Терзі та ін.); гендерним основам освіти та виховання молоді (С. Вихор, Т. Дороніна, В. Кравець, О. Цокур та ін.); становленню гендерної ідентичності у процесі навчання та виховання (Т. Говорун, П. Горностай та ін.). Особливого значення набувають роботи щодо інноваційних технологій, сучасних форм і методів, які забезпечують формування гендерної культури у навчальних закладах (І. Богданова, А. Вербицький, О. Пометун та ін.).

Здійснений аналіз літератури дає підстави стверджувати, що існує необхідність вивчення науково-методичних засад впровадження гендерного підходу у систему освіти. Актуальність досліджуваного явища обумовлена відсутністю конкретних наукових розробок з зазначеної проблеми. Вищезазначені науковці відображають лише деякі аспекти зазначеного

нами питання, розкривають проблему дослідження в межах своїх наукових розвідок.

Мета роботи – розкрити науково-методичні засади впровадження гендерного підходу у систему освіти.

Виклад основного матеріалу. У наукових колах дослідники (Т. Говорун, О. Кікінежді, Л. Кобелянська, В. Кравець та ін.) достатньо жваво обговорюють альтернативи подальшого розвитку освіти загалом і доцільність упровадження гендерної освіти в структуру загальної системи освіти зокрема [1-4].

У процесі вивчення наукової літератури щодо питань, які розкривають досліджувану проблему, ми дійшли висновку, що процес гендерної освіти та виховання молоді повинен базуватися на: ознайомленні молоді з інституційними цінностями, нормами і правилами міжстатевого спілкування; формуванні адекватного розуміння дорослості (її змісту, істинних ознак, виявів і якостей); розкритті особливостей жіночої та чоловічої психології, а також відмінностей поведінки представників різної статі; формуванні тілесної ідентичності, з якою тісно пов'язаний психосоматичний потенціал; вихованні уявлень про стосунки статей, заснованих на системі загальнолюдських і національних моральних цінностей [4, с.174].

Умовами формування гендерної культури молоді ми вважаємо спеціально організовану сукупність педагогічних обставин. Нам імпонують засади особистісно орієнтованої освіти, що розглядає людину культури як глобальну мету сучасної освіти й виховання, розуміючи її як такий тип особистості, ядром якого є суб'єктні властивості, що визначають міру її свободи, гуманності, духовності, життєтворчості [5-6]. Особистісно орієнтоване навчання у навчальному закладі повинно бути основним стратегічним напрямом діяльності, що забезпечуватиме умови для вільного творчого розвитку особистості незалежно від статі. Створення системи інноваційної освіти є важливою умовою реалізації творчого потенціалу особистості у формуванні гендерної культури.

Процес гендерної освіти та виховання характеризується врахуванням різноманітних напрямів життєдіяльності,

основу яких становлять кілька складників: національний, моральний, сімейний, фізичний, правовий, трудовий, інтелектуальний, то для формування, зокрема, гендерної культури молоді, кожен зазначений складник повинен висвітлюватися у відповідній дисципліні навчального закладу. В змісті дисциплін соціально-гуманітарного циклу, зокрема культурології, історії, правознавстві, економічній теорії, українській мові, основах християнської етики, етиці та ін., можливо висвітлити найважливіші питання гендерної культури.

Дослідниками О. Цокур та І. Івановою в наукових студіях доведено, що під час формування змісту гендерного виховання необхідно дотримуватися таких підходів:

- діяльнісного (спрямовує зміст гендерного виховання на розвиток уявлень і умінь, які сприяють становленню гендерної соціалізації особистості, її активній життєвій позиції), що реалізується шляхом створення навчальних ситуацій гендерної рівності через залучення до участі в окремих акціях, проектах з гендерної тематики для набуття особистого досвіду;

- конкретно-історичного (ураховує історичні реальності, конкретні вимоги щодо підготовки юнаків і дівчат до життя і діяльності на сучасному етапі), який спрямовує зміст гендерного виховання на вирішення найбільш актуальних завдань для цього етапу розвитку українського суспільства [7, с.219-221].

Використання інтерактивних педагогічних технологій сприятиме становленню особистості, включенню в діяльність, стимулюванню розвитку здібностей, підвищенню мотивації сучасної молоді до навчально-виховного процесу, у якому особливе місце посідає процес формування її власної культури, зокрема гендерної.

Таке навчання забезпечуватиме навчально-виховний процес, що буде ґрунтуватися на психології людських взаємин і взаємодій, сутність якого полягає в організації спільного процесу пізнання. Мотивація є стимулом, який спонукає особистість до конкретних форм діяльності або поведінки [8, с.217]. Отже, плануючи навчально-виховну роботу, викладачі повинні дотримуватися ряду принципів:

- наповнювати зміст навчання створенням життєвих ситуацій;
- виявляти розуміння, переживання, підтримку;
- виявляти безумовне позитивне ставлення до усіх учасників навчально-виховного процесу;
- орієнтувати заняття на максимальне активне включення всіх учасників [9].

Важливим аспектом гендерної освіти та виховання молоді є постійні перетворення у формах, методах, засобах, підходах, організації навчально-виховного процесу. Зміна видів організаційної роботи необхідна, бо процесом гендерної освіти та виховання передбачено надати не лише певний обсяг знань, але і зруйнувати усталені стереотипи поведінки та мислення й сформувати нові [10, с.476-503].

Домінування та поширення відповідних сучасних гендерних стереотипів у суспільстві впливає не лише на світогляд, але й на поведінку особистості. Тому організація викладачем соціально-гуманітарних дисциплін

позааудиторної роботи, зорієнтованої на руйнування усталених та формування сучасних гендерних стереотипів, є важливим педагогічним завданням сучасності й майбутнього.

Гендерні стереотипи мають позитивний і негативний зміст. Позитивний зміст гендерних стереотипів полягає в тому, що як звичний канон поведінки, думки, сприйняття сучасності вони допомагають орієнтуватися в реальних обставинах без докладання зусиль для пошуку рішень, роздумів, а негативний зміст стереотипів полягає в тому, що вони спричиняють психологічний тиск на розвиток особистості чоловіка і жінки, не дають чіткого уявлення про нові реальні процеси, їх об'єктивну оцінку, стримують зміни [11, с.216].

Гендерні стереотипи мають таку властивість, як розвиватися в соціальному середовищі та впливати на нього, а саме – на мотивацію, систему цінностей, самоутвердження й самовиявлення особистості. Вони діють як механізм, за допомогою якого закріплюються і транслиються в кожному наступному поколінні гендерні ролі [12, с.51].

Достатній рівень практичних навичок неможливо отримати за обмежений час, який відведено навчальними планами для аудиторної роботи. Тому активізувати вирішення питань руйнування усталених та формування сучасних гендерних стереотипів можна в процесі позааудиторної роботи. Існує ряд організаційних форм позааудиторної роботи у навчальних закладах, тож розглянемо деякі з них: а) гуртки; б) соціально-гуманітарна робота (доповіді, бесіди, лекції, конференції, шкільні свята, зустрічі з відомими людьми, тематичні вечори та ін.); в) індивідуальна робота з молоддю під керівництвом викладача.

Можливо впроваджувати в навчально-виховний процес гендерні тренінги психологічної спрямованості, що допоможуть сформувати й розвивати необхідні особистісні якості [13]. Зазначені тренінги орієнтовані на використання методів групової та індивідуальної роботи й спрямовані на:

- розвиток здатності адекватного пізнання себе та інших;
- корекцію та розвиток міжособистісних стосунків;
- формування вмінь і навичок у сфері спілкування;
- корекцію, формування і розвиток настанов, необхідних для успішної комунікації;
- оволодіння конкретними психологічними знаннями в галузі самопізнання та розуміння оточення [14].

Виокремлюється ряд напрямів позааудиторної роботи з молоддю щодо доповнення, розширення та реалізації їхнього особистісного творчого потенціалу в гендерному спрямуванні:

- доповнення зон самореалізації (наприклад, заохочення дівчат до занять спортом, а юнаків – до самообслуговування);
- організація досвіду рівноправної співпраці юнаків і дівчат у спільній діяльності;
- зняття традиційних культурних заборон на емоційне самовираження юнаків, заохочення їх до вираження почуттів;

– проведення з дівчатами занять із досвіду самозаохочення й підвищення самооцінки (наприклад, технологія щоденника з фіксуванням успіхів);

– створення умов для тренування міжстатевої чутливості (через театралізацію, обмін ролями) тощо [15, с.426-427].

Якщо позааудиторна робота загалом певною мірою передбачає індивідуальний особистісно орієнтований підхід, то зазначена організаційна форма зокрема дає більшу свободу вибору і самореалізації, допомагає бути достатньо гнучкими і вміти використовувати варіанти можливої поведінки.

Однією зі специфічних позааудиторних форм навчання, зорієнтованих на формування сучасних гендерних стереотипів, є позааудиторна самостійна робота, що передбачає здатність до самоорганізації, самоконтролю й самооцінки власних досягнень у навчально-пізнавальному процесі.

Таким чином, позааудиторна робота – передбачає індивідуалізацію навчання, дає змогу реалізовувати особистісно орієнтоване навчання, розширює обсяг знань, умінь і навичок, сприяє формуванню сучасних гендерних уявлень і стереотипів [16, с.159-167]. Активною і систематичною участю в позааудиторній діяльності гендерної спрямованості сподіваємося зруйнувати усталені гендерні стереотипи та статеву дискримінацію; активізувати особистісні ресурси молоді для вибору стратегії самовдосконалення та самореалізації в гендерних відносинах.

Шляхом використання різноманітних форм, методів можливо формувати у молоді модель поведінки, яка зводилася б до ідей гендерної рівності; міжособистісне спілкування та відносини між статями будувати на повазі до іншої статі. Реалізація вищезазначеного потребує осмислення та врахування історично набутої практики суспільного життя осіб протилежної статі, їхніх взаємовідносин, досягнень і рівня соціальної культури та її складника – гендерної культури. Дослідження гендерної культури як теоретичної основи її формування у молоді передбачає визначення її сутності та особливостей.

Гендер є своєрідним підсумком соціалізації людини в суспільстві відповідно до її статевої належності. Чоловіки і жінки є соціально-культурними продуктами своїх суспільств, а культура є вирішальним чинником у формуванні відмінностей між ними [17].

Відзначимо, що гендер конструється через певну систему соціалізації, розподілення праці й утвердження в суспільстві культурних норм, ролей і стереотипів. Гендерні системи різних поколінь і культур можуть бути різні, а культура завжди спирається на досягнення попередніх поколінь.

Існує багато визначень «культура», що охоплюють різноманітні аспекти досліджуваного феномена. Культура є сферою духовного життя суспільства, що охоплює насамперед систему виховання, освіти, духовної творчості, а також установи й організації, що забезпечують їхнє функціонування (школи, ВНЗ, клуби, музеї, театри, творчі спілки, товариства тощо). Під культурою розуміють рівень освіченості, вихованості

людей, а також рівень оволодіння якоюсь галуззю знань або діяльності [8].

Культура характеризується змістом суспільно-історичного процесу, що впливає на формування людини як творчої, активної особи; сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених і розвинених людством у ході його історії. Реальне буття культури в неповторно індивідуальних творчих здібностях людей, що формуються і виявляються в безпосередньому й діяльному їх спілкуванні, втілюються в способах, знаряддях і продуктах їх діяльності [18, с.121].

З метою глибшого проникнення в її внутрішню сутність доцільно розглядати культуру як цілісну систему, що має певну структуру й функції. Однак особливістю цієї системи є те, що їй не властива чітка внутрішня організація, оскільки вона дифузна через те, що межі культурних явищ досить широкі й невизначені [19].

Оскільки, гендерна культура є складовою загальною культури, тому вона також є цілісною системою, що має певну структуру й відповідні функції; наявна в усіх аспектах людського життя й використовується суспільством для закріплення, збереження й передачі надбань накопиченого соціального (гендерного) досвіду.

Аналіз поглядів науковців змістовно наблизив нас до визначення особистісного трактування поняття «гендерна культура» яке полягає у: використанні принципу гендерної рівності та демократії, домінуванні індивідуальних характеристик особистості; порівнянні чоловічих і жіночих рис особистості, встановленні зв'язку між їх біологічною статтю та досягненнями в соціальному житті; визначенні специфічного добору гендерних знань.

З урахуванням означених підходів ключове поняття дослідження, а саме «гендерна культура», розглядаємо як специфічний добір культурних характеристик, заснованих на психологічних особливостях поведінки чоловіка та жінки, що закріплюють зв'язок між біологічною статтю й досягненнями (особистості) в соціальному житті, культивують соціальну егалітарну поведінку щодо взаємостосунків обох статей і в яких наявні елементи статичності та динаміки.

Упровадження гендерного підходу в освіту передбачає розширення життєвого простору для розвитку індивідуальних здібностей незалежно від статі, вивільнення мислення від усталених гендерних стереотипів. Успішність гендерного виховання оцінюється через трансформування отриманих знань і умінь, а саме:

– комплекс інтегрованих знань (гендерні знання соціальної поведінки; гендерні вміння та досвід їх практичного застосування в суспільному житті; гендерні принципи, норми і цінності, властиві громадянину з високою гендерною культурою);

– процес розвитку і поширення гендерних знань (трансформація гендерних знань відповідно до сучасних умов; втілення ідей гендерної рівності в професійну діяльність).

Водночас оволодіння гендерною системою знань сприяє світоглядним орієнтаціям особистості, створенню власної життєвої філософії, її

самоідентифікації і самореалізації в кожній зі сфер суспільства [7, с.221].

Висновки. Отже, сучасний освітній процес у навчальному закладі вимагає нових науково-методичних засад викладання. Навчально-виховна діяльність в освітніх закладах має бути спрямована на створення умов для саморозвитку особистості і одночасно орієнтувати їх на активну творчість, а для цього потрібен спеціально організований мотивований процес. Тому, плануючи навчально-виховну роботу, викладачі повинні впроваджувати комплекс новітніх технологій у визначеному напрямі. Зазначений навчально-виховний процес сприятиме становленню особистості, включенню в діяльність, стимулюванню розвитку здібностей, підвищенню мотивації сучасної молоді до навчально-виховного процесу, у якому особливе місце посідає процес формування її власної культури, зокрема гендерної. Висвітлювати найважливіші питання гендерної культури можливо в змісті дисциплін соціально-гуманітарного циклу, зокрема культурології, історії, правознавстві, економічній теорії, українській мові, основах християнської етики, етиці та ін.

Література

1. Говорун Т.В. Соціалізація статі як фактор розвитку. Я-концепції: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.01 / Говорун Тамара Василівна ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2002. – 375 с.
2. Кікінежді О.М. Інноваційні підходи до формування гендерної культури у студентської молоді / О. М. Кікінежді // Психолого-педагогічні засади професійного становлення особистості практичного психолога і соціального педагога в умовах вищої школи : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. – Т., 2003. – С. 128–135.
3. Кобелянська Л. Розвиток гендерної освіти в Україні в контексті сучасних соціально-політичних перетворень / Л. Кобелянська // Гендер : реалії та перспективи в українському суспільстві : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – К., 2003. – С. 139–142.
4. Кравець В.П. Гендерна педагогіка : навч. посіб. / В.П. Кравець. – Т.: ДЖУРА, 2003. – 416 с.
5. Бондаревська Е.В. Гуманістическа парадигма личностно ориентированного образования / Е.В. Бондаревская // Педагогика. – 1997. – № 4. – С. 11–17.
6. Бондаревская Е.В. Педагогическая культура как общественная и личная ценность / Е.В. Бондаревская // Педагогика. – 1999. – № 3. – С. 37–43.
7. Цокур О. С. Основи гендерного виховання / О. С. Цокур, І. В. Іванова // Гендерний розвиток у суспільстві: (конспекти лекцій). – 2-ге вид. – К., 2005. – С. 183–223.
8. Гончаренко С. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
9. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / під заг. ред. О.В. Овчарук. – К.: К.І.С., 2004. – 112 с.
10. Луценко О.А. Гендерна освіта і педагогіка / О.А. Луценко // Основи теорії гендеру: навч. посіб. – К., 2004. – С. 476–503.
11. Мельник Т.М. 50/50: сучасне гендерне мислення: словник / Т.М. Мельник, Л.С. Кобелянська. – К.: К.І.С., 2005. – 280 с.
12. Гендерний розвиток у суспільстві: (конспекти лекцій). – 2-ге вид. – К.: ПЦ „Фоліант”, 2005. – 351 с.
13. Социально-психологический тренинг : учеб.-метод. пособие / под ред. А.М. Гуревич. – М.: Речь, 2004. – С. 19.
14. Вачков Н.В. Основы технологии группового тренинга. Психотехники: учеб. пособие / Н.В. Вачков. – М.: Ось-89, 1999. – 176 с.
15. Кравець В.П. Історія гендерної педагогіки : навч. посіб. / В.П. Кравець. – Т.: ДЖУРА, 2005. – 440 с.
16. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / М.М. Фіцула. – К.: Академвидав, 2006. – 351 с.
17. Бовуар Сімона де. Друга стаття : у 2 т. / пер. з фр. Н.Воробіної, Т.Воробіної, Я.Собор. – К.: Основи, 1994 – Т.1. – 1994. – 390 с.
18. Краткий педагогический словарь пропагандиста / под. ред. М.И. Кондакова, А.С. Вишнякова ; сост. : М.И. Колмакова, В.С. Суров. – 2-е изд., доп. и дораб. – М.: Политиздат, 1988. – 367 с.
19. Терзі Т.П. Формування гендерної культури студентів вищих технічних навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Терзі Тилип Тилипович ; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. – О., 2007. – 236 с.

References

1. Govorun T.V. Socializaciya staty yak faktor rozvytku Ya-konceptsiyi : dy's. ... d-ra psy'hol. nauk: 19.00.01 / Govorun Tamara Vasylivna ; Nacz. ped. un-t im. M.P. Dragomanova. – K., 2002. – 375 s.
2. Kikinezhdi O.M. Innovacijni pidhody do formuvannya gendernoyi kultury u students'koyi molodi / O.M. Kikinezhdi // Psy'holo-pedagogichni zasady profesijnogo stanovlennya osoby'stosti prakty'chnogo psy'hologa i social'nogo pedagoga v umovax vy'shhoji shkoly : zb. materialiv Vseukr. nauk.-prakt. konf. – T., 2003. – S. 128–135.
3. Kobelyans'ka L. Rozvy'tok gendernoyi osvity v Ukraini v konteksti suchasny'x social'no-polity'chny'x peretvoren' / L. Kobelyans'ka // Gender : realiti ta perspektyvy v ukraiyins'komu suspilstvi : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. – K., 2003. – S. 139–142.
4. Kravetz' V.P. Genderna pedagogika : navch. posib. / V.P. Kravetz'. – T.: Dzhuira, 2003. – 416 s.
5. Bondarevskaya E.V. Gumanisty'cheskaya parady'gma ly'chinostno oryenty'rovannogo obrazovany'a / E.V. Bondarevskaya // Pedagogy'ka. – 1997. – # 4. – S. 11–17.
6. Bondarevskaya E.V. Pedagogy'cheskaya kultura kak obshhestvennaya y' ly'chinaya cennost' / E.V. Bondarevskaya // Pedagogy'ka. – 1999. – # 3. – S. 37–43.
7. Czokur O.S. Osnovy gendernogo vy'hovannya / O.S. Czokur, I.V. Ivanova // Genderny'j rozvy'tok u suspilstvi : (konspekty lekciy). – 2-ge vy'd. – K., 2005. – S. 183–223.
8. Goncharenko S. Ukraiyins'ky'j pedagogichny'j slovny'k / Semen Goncharenko. – K.: Ly'bid', 1997. – 376 s.
9. Kompetentnisny'j pidxid u suchasnij osviti: svitovy'j dosvid ta ukraiyins'ki perspektyvy / pid zag. red. O.V. Ovcharuk. – K.: K.I.S., 2004. – 112 s.
10. Lucenko O.A. Genderna osvita i pedagogika / O.A. Lucenko // Osnovy teorii genderu : navch. posib. – K., 2004. – S. 476–503.
11. Mel'ny'k T.M. 50/50 : suchasne genderne my'slennya : slovny'k / T.M. Mel'ny'k, L.S. Kobelyans'ka. – K.: K.I.S., 2005. – 280 s.
12. Genderny'j rozvy'tok u suspilstvi : (konspekty lekciy). – 2-ge vy'd. – K.: PCz „Foliant”, 2005. – 351 s.
13. Socy'al'no-psy'holo'gichesk'y' treny'ng : ucheb.-metod. posoby'e / pod red. A. M. Gurev'y'ch. – M.: Rech', 2004. – C. 19.

14. Vachkov Y.V. Osnovy tekhnologiy`y` gruppovogo treny`nga. Psyxotekhnika` : ucheb. posoby`e / Y.V. Vachkov. – M. : Os-89, 1999. – 176 s.

15. Kravets` V.P. Istoriya gendernoyi pedagogiky` : navch. posib. / V.P. Kravets`. – T. : Dzhura, 2005. – 440 s.

16. Ficzuła M.M. Pedagogika vy`shihoyi shkoly` : navch. posib. / M.M. Ficzuła. – K. : Akademyi`dav, 2006. – 351 c.

17. Bovuar Simona de. Druga stat` : u 2 t. / per. z fr. N. Vorobjovoyi, P. Vorobjova, Ya. Sobko. – K. : Osnovy, 1994 – T.1. – 1994. – 390 s.

18. Kratky`j pedagogy`chesky`j slovar` propagandy`sta / pod. red. M.Y. Kondakova, A.S. Vy`shnyakova ; sost. : M.N. Kolmakova, V.S. Surov. – 2-e y`zd., dop. y` dorab. – M. : Polyty`zdat, 1988. – 367 s.

19. Terzi P.P. Formuvannya gendernoyi kul`tury` studentiv vy`shihy`x tekhnichny`x navchal`ny`x zakladiv : dy`s. ... kand. ped. nauk. : 13.00.04 / Terzi Pyly`p Pyly`povy`ch ; Pivdennoukr. derzh. ped. un-t im. K.D. Ushyns`kogo. – O., 2007. – 236 s.

Kalko I.V.,

Ph. D., associate Professor of Department of management of education of Lugansk regional Institute of postgraduate pedagogical education, irina.kalko2@gmail.com

Ukraine, Severodonetsk

SCIENTIFIC FRAMEWORK FOR GENDER MAINSTREAMING IN THE EDUCATION SYSTEM

In the article the scientifically-methodical bases of gender mainstreaming in the education system. The analysis of scientific and methodical literature on the problem of formation of a gender culture that indicates the presence of a considerable Fund of scientific knowledge of its various aspects. Identified the need for educational activities in educational institutions, creation of conditions for personal self-development. Illuminated the impact of scientific and methodological basis for the implementation of gender mainstreaming in the education system, namely, the promotion of the development of the individual, inclusion in activities, development of abilities, motivate today's youth to the educational process in which a special place occupies the process of forming its own culture, in particular gender.

Key words: gender education, gender education, culture, gender culture.

УДК 378.311

Керницький О.М.,

доцент, к.пед.н., докторант кафедри педагогіки та методики професійного навчання
Української інженерно-педагогічної академії, akernickii@mail.ru

Україна, м. Харків

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ ДО ЗАСТОСУВАННЯ СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ: ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

У статті представлено апробацію, особливості та аналіз процесу упровадження в навчальні курси підготовки майбутніх інженерів-педагогів психолого-педагогічної навчальної інформації, що оптимізує формування їх готовності до застосування суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Використано методи аналізу, синтезу, конкретизації, узагальнення, емпіричні методи. Наведено основні методичні рекомендації щодо організації та проведення навчання студентів у вищому навчальному закладі інженерно-педагогічного профілю.

Ключові слова: майбутні інженери-педагоги, суб'єкт-суб'єктна взаємодія, готовність майбутніх інженерів-педагогів до застосування суб'єкт-суб'єктної взаємодії, методичні рекомендації.

Постановка проблеми. Особливу роль в освіті та економіці будь якої країни відіграє інженерно-педагогічна освіта (ІПО), яка поєднує в собі інженерну та психолого-педагогічну підготовку фахівців для системи професійно-технічної освіти (ПТО). Випускники з ІПО здатні виконувати як функцію викладача технічних дисциплін, так і майстра виробничого навчання [1]. Система ІПО повинна відповідати і законам розвитку економіки та виробництва в цілому, і законам розвитку відповідних промислових галузей, і основним закономірностям розвитку педагогічної та інженерної освіти [2]. Для реформування системи ІПО вчені пропонують вирішити цілу низку питань: розробити систему багатоступеневої підготовки кадрів, у тому числі науковців для ПТО, та встановити відповідність між кваліфікаціями вищої освіти і посадами працівників; розробити механізм постійного перегляду та удосконалення профілів підготовки кадрів з напрямку «Професійна освіта»; переглянути стандарти вищої освіти, зміст та технології навчання майбутніх педагогічних працівників відповідно до сучасних вимог; позбутись дефіциту педагогічних кадрів для системи ПТО; збільшити масштаби системи ПТО; удосконалити систему управління якістю підготовки майбутніх фахівців; посилити державну підтримку щодо підготовки за низкою спеціалізацій, які є нецікавими для населення, проте актуальними для розвитку важливих стратегічних галузей економіки; підняти престиж інженерно-педагогічної праці.

Поточні й майбутні успіхи студентів, процес їх професійного становлення багато в чому залежать від готовності майбутніх інженерів-педагогів до застосування суб'єкт-суб'єктної взаємодії, врахування особливостей цього процесу та його науково-методичного забезпечення.

Аналіз наукових джерел і публікацій. Наукові засади організації вищої професійної та професійно-педагогічної освіти в Україні розробляють М. Євтух, В. Луговий, П. Лузан, Е. Лузік, В. Манько, О.В. Сухомлинська та ін.

На думку німецьких дослідників проблем професійної освіти в Німеччині (А. Буш, У. Мюллер, А. Плегер, Л. Цибель), при модернізації економіки та появі нових професій розвиваються також нові структурні моделі професійної освіти. Унаслідок цього близько 60 % молодих людей задіяні у програмі «Учитись у змінному світі та для нього – учитись протягом усього життя». Починаючи з 1997 року Міністерство освіти й науки Німеччини заснувало прослуховування щорічних доповідей про стан професійної освіти (Berufsbildungsbericht) [3].

Дослідження особистості педагога в педагогічній взаємодії вивчали Ш.Амонашвілі, О.Бодальов, Л.Виготський, Д. Ельконін, В. Кан-Калик, Н. Кузьміна, С. Рубінштейн, В.Сухомлинський, В.Андрущенко, І.Зимня, А.Маркова, В. Серіков, В. Сітаров, І. Якіманська і ін.).

Визначаючи поняття педагогічної взаємодії, науковці основний акцент ставлять на взаємності дій її суб'єктів, їх взаємозумовленості і узгодженості з метою встановлення контакту. Однак сучасним теорії та практиці бракує фундаментальних досліджень з проблеми підготовки майбутніх інженерів-педагогів до застосування суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Мета статті – апробація, визначення особливостей та аналіз процесу упровадження в навчальні курси підготовки майбутніх інженерів-педагогів психолого-педагогічної навчальної інформації, що оптимізує формування їх готовності до застосування суб'єкт-суб'єктної взаємодії, наведення основних методичних рекомендацій щодо організації та проведення навчання студентів.

Виклад основного матеріалу. Однією з найважливіших особливостей підготовки майбутніх інженерів-педагогів до застосування суб'єкт-суб'єктної взаємодії є наявність науково-методичного забезпечення, що передбачає включення в робочі навчальні плани та програми інформації, яка стосується такої готовності. Зміст навчання важливо вибудовувати з урахуванням виокремлених у ході нашого наукового пошуку компонентів та створити відповідне навчальне середовище.

Підґрунтя для такого середовища – це упровадження в навчальні курси «Дидактичні основи професійної освіти», «Психологія», «Методологічні засади професійної освіти», «Українське фахове мовлення», «Теорія і методика виховної роботи», «МПН: дидактичне проектування», «Комунікативні процеси у педагогічній діяльності» психолого-педагогічної інформації, що оптимізує формування готовності майбутніх інженерів-педагогів до застосування суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Базою тут виступає спецкурс «Основи формування готовності до застосування суб'єкт-суб'єктної взаємодії». Отже, наведемо основні методичні рекомендації щодо організації та проведення навчання.

Названі вище курси пропонується викладати із застосуванням активних та проблемних методів навчання: лекційні курси - із застосуванням проблемної лекції, а семінарські заняття – у вигляді ділових та рольових ігор, дискусій, «круглого столу» тощо.

У курсі «Методологічні засади професійної освіти», пропонується коло питань з методологічних засад професійної освіти, сучасних концепцій навчання, що обґрунтовують суб'єкт-суб'єктний характер діяльності інженерів-педагогів, що функціонують у системі ІПО та психолого-педагогічний аспект, що представляє рекомендації щодо особливостей та методів застосування суб'єкт-суб'єктної взаємодії, використання інформації, доведення та обговорення її з підлеглими, що втілено за допомогою проблемної лекції. Також схарактеризовано основи загального процесу управління інженерно-педагогічною освітою, методи розкриття творчого потенціалу особистості. Матеріали базуються на сучасному та закордонному досвіді [4].

У курсі «Дидактичні основи професійної освіти» пропонується питання, що формує знання цінностей і діяльності майбутніх інженерів-педагогів, її історії. Підготовлено матеріали, які демонструють початок цієї професії, розвиток її у світі та в Україні. Під час викладання курсу застосовано творчі виступи, обговорення суб'єкт-суб'єктного характеру, що сприяло кращому засвоєнню студентами навчального матеріалу. Використано також ряд проблемних лекцій з дидактичними основами професійної освіти та семінар-обговорення, що підвищило зацікавленість студентів матеріалом курсу.

У курсі «Українське фахове мовлення» формуються спеціальні вміння. Курс дозволяє забезпечити здобуття знань про основи професійного спілкування, його норми та правила, шляхи їх застосування; сприяє оволодінню особливостями української літературної мови, дотриманню вимог усного і писемного мовлення, навичок комунікативного виправданого користування засобами мови в різних ситуаціях під час створення висловлювань з дотриманням українського мовного етикету; формує вміння і навички використання мовних знань на практиці у ситуаціях суб'єкт-суб'єктного характеру; виробляє вміння сприймати мову як мистецьке явище, що має етичну й естетичну цінність; виховує повагу до української літературної мови, її культури, формує мовленнєву компетентність та компоненти готовності майбутніх інженерів-педагогів до застосування суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Для

формування готовності майбутніх інженерів-педагогів до застосування суб'єкт-суб'єктної взаємодії розглянуто тему «Професійна комунікація на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії». Вивчаючи її, студенти набувають теоретичних знань про фахове спілкування, його етапи й роль у професійній діяльності, засвоюють термінологію суб'єкт-суб'єктного спілкування, формують стійкі вміння суб'єкт-суб'єктної взаємодії, потрібні у професійному спілкуванні, навички послуговування вербальними і невербальними засобами обміну інформацією.

Курс «Теорія і методика виховної роботи» (за професійним спрямуванням) складається з наступних етапів: перехідно-підготовчий, метою якого є вирівнювання початкових знань студентів і підготовка їх до оволодіння програмою ВНЗ; базовий, що передбачає розвиток загальних компетенцій та формування комунікативних мовленнєвих компетенцій на матеріалі загальнонавчальної лексики та на граматичному матеріалі, що забезпечує формування комунікативних мовленнєвих компетенцій; ділова поїздка за кордон має за мету опанування студентами лексико-граматичним мінімумом для спілкування під час ділової поїздки в країну, мова якої вивчається; професійно орієнтований, мета якого полягає у формуванні загальних компетенцій та комунікативних мовленнєвих компетенцій для практичного володіння вузькопрофесійним лексичним і граматичним матеріалом. В останній етап введено матеріал щодо переговорів з іноземними партнерами та методів управління персоналом.

Програма спонукає до розкриття творчого потенціалу студентів і спрямована на організацію самостійної роботи: читання, переклад статей та текстів за професійним спрямуванням; підготовка до переказу стислого змісту прочитаного матеріалу; робота над термінологічною лексикою прочитаного; складання словника професійної термінології; написання та ведення ділової документації; реферування та анотування мовних джерел; підготовка презентацій; моделювання функціональних ситуацій; виконання тренувальних вправ та ін.

Курс «Психологія» ознайомлює студентів з основами психології як науки, її історією, принципами, методами та можливостями їх використання в професійній діяльності інженерів-педагогів.

Вивчаючи основні теми курсу, запропоновано розглядати їх стосовно професійної діяльності інженерів-педагогів: структура особистості, особливості протікання психічних процесів, формування психічних властивостей та психічних утворень, малі групи, колективи інженерів-педагогів, особливості спілкування та взаємодії на суб'єкт-суб'єктній основі, конфлікти та методи їх вирішення, прояв та формування готовності майбутніх інженерів-педагогів до застосування суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Схарактеризовано сутність формування готовності майбутніх інженерів-педагогів до застосування суб'єкт-суб'єктної взаємодії та запропоновано провести дискусію на семінарському занятті. Таке спілкування спрямоване на створення позитивного психологічного клімату, оптимізацію навчальної діяльності й стосунків

суб'єкт-суб'єктного характеру між викладачем і студентами. Важливими для вивчення є праці Б. Ломова, Н. Кузьміної, І. Зимньої, А. Леонтьєва, та ін., де спілкування визначено як складний, багатоплановий процес налагодження й розвитку контактів між людьми, зумовлений потребами в спільній діяльності, який включає обмін інформацією, вибір єдиної стратегії взаємодії, прийняття та розуміння іншої людини.

На заняттях студенти імітують спілкування з урахуванням психологічних особливостей спілкування у ПТНЗ. Вважаємо за доцільне використовувати матеріали з проблем конфліктології, що краще представляти у формі проблемної лекції, яка допоможе поглибити знання стосовно конфліктів.

Лекційні заняття, що проведені викладачами, підвищили мотивацію студентів до розвитку готовності майбутніх інженерів-педагогів до застосування суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Викладачі, під час лекцій, акцентували увагу на важливості та прикладах прояву суб'єкт-суб'єктного характеру взаємодії, що виражена в правильному доборі матеріалу, що відображає зміст праці інженерів-педагогів. Використання лекцій-дискусій, лекцій-презентацій, проблемних лекцій та використання дискусій й обговорень значно підвищили активність студентів при засвоєнні матеріалу.

Метод аналізу конкретних ситуацій, який було застосовано на семінарських заняттях, розвивав вміння розв'язувати конкретні виробничі та управлінські ситуації, підвищує соціально-перцептивні можливості, що необхідно для ефективного формування готовності майбутніх інженерів-педагогів до застосування суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Заняття проводилися таким чином:

- 10 хвилин – ознайомлення студентів із проблемою;
- викладач окреслює актуальність теми, ступінь її дослідження, зв'язок із професійною діяльністю та готовністю майбутніх інженерів-педагогів до застосування суб'єкт-суб'єктної взаємодії;
- 5 хвилин - вивчення конкретної ситуації, її оцінювання, пошук альтернативи та вибору рішення, публічний захист;
- 30 хвилин - індивідуальна та групова робота над ситуацією (керівник спрямовує діяльність студентів, дає підказки та відповідає на запитання);
- 20-25 хвилин - групова дискусія (виступ студентів за результатами аналізу конкретної ситуації, обговорення різних думок, оцінювання результатів аналізу, вибір найкращого рішення для певної ситуації на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії).

Аналіз ситуацій може включати ігрові елементи з ознаками як дидактичної, так і рольової гри. Метод аналізу конкретних ситуацій сприяв становленню готовності майбутніх інженерів-педагогів до застосування суб'єкт-суб'єктної взаємодії засобами розвитку комунікативності та креативності. Цінність цього методу була високою, оскільки в процесі взаємодії під час занять студенти зростали особистісно та як майбутні інженери-педагоги.

Особливо ефективним виявилось проведення ділових та рольових ігор під час, де студенти мали змогу відпрацювати проблемні ситуації. Так, рольова гра

передбачала відведення студентів професійної ролі, де він набував практичного досвіду розв'язання такої ситуації як майбутній майстер виробничого навчання.

Викладачі під час проведення семінарських занять, реалізуючи компоненти готовності майбутніх інженерів-педагогів до застосування суб'єкт-суб'єктної взаємодії, налагоджували атмосферу творчості та невимушеності поведінки студентів, підтримуючи повагу до думки кожного. Застосування ділових, рольових ігор дозволило успішно розвивати комунікативні здібності студентів, здатність аналізувати ситуації суб'єкт-суб'єктного характеру та проблеми тощо. Участь у рольових іграх навчала аналізу власної поведінки в ході розігрування певної ролі. За допомогою методу «аналізу конкретних ситуацій», який застосовано на практичних заняттях, майбутні фахівці навчалися також критичного мислення, толерантної поведінки тощо.

На семінарських заняттях викладачі постійно стимулювали активність студентів, контролювали правильність виконання завдань. Студенти презентували реферати, складали плани взаємодії суб'єкт-суб'єктного характеру, грали в рольові, ділові ігри, відповідали на питання семінарських занять за принципом добровільності та активності. Кожне семінарське заняття закінчувалося спільним обговоренням, аналізом пропозицій стосовно покращення курсу тощо.

Самостійна робота була побудована так: аудиторна самостійна робота (відбувається під безпосереднім керівництвом викладача); позааудиторна самостійна робота; творча робота – побудова траєкторій професійної кар'єри, де особливу роль відігравала саме готовність майбутніх інженерів-педагогів до застосування суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Так, аудиторна самостійна робота передбачала як проведення експрес-опитувань, так й виконання індивідуальних завдань, опрацювання конспектів лекцій та доповнення лекцій рекомендованою літературою.

На семінарських заняттях також використано метод «ділової гри», тематика якої може бути пов'язана з конкретними ситуаціями, де в ігровій формі відпрацьовують практичні навички взаємодії та спілкування. Позааудиторна самостійна робота передбачала підготовку рефератів, доповідей на запропоновані теми; самостійне виконання ситуаційних завдань; добір і вивчення літературних джерел, роботу з періодичним друком, підготовку тематичних оглядів періодики з проблем інженерної педагогіки згідно спеціальностей.

Висновки. Таким чином, у статті проведено апробація, визначення особливостей та аналіз процесу упровадження в навчальні курси підготовки майбутніх інженерів-педагогів психолого-педагогічної навчальної інформації, що оптимізує формування їх готовності до застосування суб'єкт-суб'єктної взаємодії, наведення основних методичних рекомендацій щодо організації та проведення навчання студентів. У подальшому планується визначення педагогічних умов формування готовності майбутніх інженерів-педагогів до застосування суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Література

1. Брюханова Н.О. Зміст освіти: аспекти вивчення / Н.О. Брюханова // Пробл. інж.-пед. освіти. – 2013. – № 29. – С.57-68.
2. Коваленко О.Е. Інженерно-педагогічні кадри: нові вимоги сьогодення / О.Е. Коваленко // Проблеми інженерно-педагогічної освіти. – 2014. – № 31. – С. 8-17.
3. Сухарніков Ю. Диверсифікація вищої освіти в контексті розробки національної рамки кваліфікацій України / Юрій Сухарніков // Вища школа. – 2009. – № 3. – С. 26-43.
4. Томашенко В. Інженерно-педагогічна освіта в системі якісної підготовки кадрів для професійної освіти України / Віталій Томашенко, Олена Коваленко // Вісник Національної академії державного управління при президентові України. – 2003. – № 4. – С. 165-170.

References

1. Briukhanova N.O. Zmist osvity: aspekty vyvchennia / N.O. Briukhanova // Probl. inzh.-ped. osvity. – 2013. – № 29. – S. 57-68.
2. Kovalenko O.E. Inzhenerno-pedahohichni kadry: novi vymohy siodennia / O. E. Kovalenko // Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity. – 2014. – № 31. – S. 8-17.
3. Sukharnikov Y. Dyversyfikatsiia vyshchoi osvity v konteksti rozrobky natsionalnoi ramky kvalifikatsii Ukrainy / Yurii Sukharnikov // Vyshcha shkola. – 2009. – № 3. – S. 26-43.
4. Tomashenko V. Inzhenerno-pedahohichna osvita v systemi yakisnoi pidhotovky kadriv dlia profesiinoi osvity Ukrainy / Vitalii Tomashenko, Olena Kovalenko // Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry prezidentovi Ukrainy. – 2003. – № 4. – S. 165-170.

Kernickiy O.M.,

Ph.D., Doctoral student of pedagogy Ukrainian Engineering Pedagogics Academy, akernickii@mail.ru

Ukraine, Kharkiv

**TRAINING FUTURE ENGINEERS-TEACHERS TO USE SUBJECT-SUBJECT INTERACTION:
ITS CHARACTERISTICS AND GUIDELINES**

The article presents the testing, features and analysis of the implementation of a training programs for future engineers-teachers psycho-pedagogical educational information that optimizes the formation of their willingness to use subject-subject interaction. In the studied used methods of analysis, synthesis, concretization, generalization, empirical methods. The article presents the basic guidelines for the organization and training of students in higher education of engineering and pedagogical.

Key words: future engineers-teachers, subject-subject interaction, readiness of future engineers-teachers to use subject-subject interaction, guidelines.

УДК 378.1

Кир'ян Т.І.,

доцент, к.пед.н., голова циклової комісії української мови Черкаської медичної академії, tatyana.kiryuan@ukr.net

Україна, м. Черкаси

ПРОБЛЕМА КОНТРОЛЮ ЯКОСТІ В ВИЩІЙ МЕДИЧНІЙ ОСВІТІ УКРАЇНИ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена проблемі якості освіти в медичних вищих навчальних закладах сучасної України. Метою статті є виявлення особливостей системи контролю якості освіти в медичних ВНЗ України на початку ХХІ століття.

Методом дослідження є аналіз змісту нормативних документів у галузі вищої освіти, а також наукової літератури, у якій узагальнюється досвід окремих медичних ВНЗ.

Контроль якості вищої медичної освіти в сучасній Україні базується на стандартах вищої медичної освіти, зокрема освітньо-кваліфікаційних характеристиках фахівців з різних медичних спеціальностей. Програми підвищення якості освіти медичних ВНЗ України передбачають контроль якості освіти, тобто, постійний моніторинг якості.

Ключові слова: вища медична освіта України, якість освіти, система контролю якості, освітні стандарти, моніторинг якості.

Постановка проблеми й аналіз останніх досліджень. Перебудова вищої медичної освіти України в кінці ХХ – на початку ХХІ століття має своїм змістом пристосування до нових соціальних, технологічних, економічних умов, які безпосередньо відтворюються в новому освітньому середовищі. З суто освітньої позиції зазначена перебудова зводиться до змін в освітньому процесі, а конкретніше – до його вдосконалення, до підвищення якості освіти. Не випадково якість освіти стає на початку ХХІ століття чи не найпопулярнішим терміном у педагогічному дискурсі вищої школи. Безперечно, і раніше якісна освіта була тим, до чого прагнули керівники освітніх закладів і педагоги, але на початку ХХІ століття орієнтація на підвищення якості набуває системного характеру, розробляються програми підвищення якості освіти, здійснюються заходи для постійного контролю та оцінки якості. Природним у цьому контексті є дослідження концептуальних засад підвищення якості освіти, як вона бачиться на початку ХХІ століття.

Якість освіти є предметом багатьох науково-педагогічних робіт останніх років в Україні. Розглядаються як теоретичні аспекти процесу підвищення якості, так і практичні, галузеві питання управління й контролю якості освіти в різних навчальних закладах, зокрема у вищій школі. Не оминають увагою дослідники й вищу медичну освіту, оскільки для неї всі визначені моменти мають особливе значення. Не можна не погодитися з думкою, яку висловлюють В.Д. Москалюк та А.С. Сидорчук: «априорі медична освіта не може бути неякісною, позаяк стосується найвищої цінності – людського життя» [1, с.155]. Загальні питання управління якістю медичної освіти висвітлюються в роботах [2,3], де подано аналіз системи управління якістю. Окремі аспекти реалізації якісної освіти в медичних ВНЗ України також стають предметами дослідження, зокрема шляхи удосконалення якості освіти у вищому медичному навчальному закладі [4], вплив кредитно-модульної системи на якість медичної освіти [5], забезпечення якості медичної освіти

в контексті європейського досвіду та Болонського процесу [6,7]. Особливим аспектом проблеми якості вищої медичної освіти є здійснення контролю за реалізацією й удосконаленням якісного навчання. Цей аспект потребує окремого аналізу.

Мета статті. Метою статті є проаналізувати систему контролю якості освіти в медичних ВНЗ України на початку ХХІ століття й установити критерії та орієнтири, які спрямовують функціонування цієї системи, дати загальну оцінку тенденціям в її функціонуванні.

Виклад основного матеріалу. Проблема якості постає у визначенні якісних критеріїв освіти. Такі критерії визначаються стандартами вищої освіти, які розробляються органами державного управління вищою освітою згідно з законодавством України. Стандарти вищої медичної освіти, які містять освітньо-кваліфікаційні характеристики фахівців з різних медичних спеціальностей та освітньо-професійні програми їх підготовки, розроблялися в зазначений період робочими групами Міністерства освіти і науки України та Міністерства охорони здоров'я України і затверджувалися наказами МОН України. У стандартах детально прописувалося, якими виробничими функціями, типовими завданнями діяльності та вміннями повинен володіти випускник вищого медичного закладу. Національні стандарти узгоджуються з міжнародною системою стандартів International Standard Organisation (ISO) 9000-10000, що було визначено ще постановою Кабінету Міністрів України "Про заходи щодо впровадження в Україні вимог директив Європейського Союзу та міжнародних європейських стандартів" від 19 березня 1997 року №244 [8, с.14]. Утім стандарти вищої освіти окреслюють лише кінцеві критерії оцінки якості освіти, саме ж поняття якості щодо вищої освіти має набагато ширший зміст і залучає якісні показники всіх елементів освітнього процесу – і організаційних, і матеріальних, і навчальних та виховних.

О.О. Закордонець, К.Є. Качан, О.В. Савичук цілком правильно вважають, що «якісна вища медична освіта має бути обов'язком всіх: викладачів, студентів, адміністраторів і керівництва установи» і «для її забезпечення необхідна робота всіх ланок для досягнення спільної мети» [6, с.102]. У цьому контексті слід виділити декілька основних, вирішальних чинників, які зумовлюють підвищення якості медичної освіти.

Першим з них назвемо матеріальну основу освітнього процесу. «Якість матеріальних ресурсів, технологій, якими користуються під час навчання, а також інфраструктури навчального закладу безпосередньо впливає на якість фахової підготовки майбутніх лікарів» [Там само]. Одним із напрямів поліпшення матеріальної основи освітнього процесу в медичних ВНЗ України є «посилення інтеграції навчального процесу з закладами охорони здоров'я шляхом використання клінічних баз науково-дослідних закладів та кращих лікувально-профілактичних установ» [4, с.111]. Як стверджує А.І. Анчева, «можливість вчитися біля ліжка реального хворого, з точки зору підготовки висококваліфікованої лікарки, залишається найбільш вартісною і в наші дні [9, с.10]». Утім за сучасних умов підвищення якості медичного навчання можливе й через застосування заміників клінічної практики – різноманітних тренажерів. Сучасні тренажери здатні імітувати різні симптоми, прояви патологічних станів, зміни стану пацієнта після лікувальних заходів. Застосування тренажерів, за переконанням І.А. Анчевої, є ефективним методом підвищення якості медичної освіти [9, с.11], з чим не можна не погодитися. Потужні матеріальні ресурси значно розширюють можливості викладачів медичних ВНЗ застосовувати інноваційні педагогічні технології. Зокрема, з'являються перспективи впровадження в традиційну систему особистісно-зорієнтованої моделі навчання, що показує на прикладі поліпшення якості стоматологічної освіти Я.П.Нагірний, який робить висновок про застосування нестандартних педагогічних підходів у роботі викладачів Тернопільського державного медичного університету імені І.Я.Горбачевського [10, с.114]. У Національному медичному університеті ім. О.О.Богомольця підвищення якості навчання пов'язується з перебудовою традиційних лекцій, із наданням пріоритету проблемно-модульним, науково-інформаційним лекціям і лекціям-презентаціям [11, с.180-187]. Можна зробити висновок про два основні напрями якісного вдосконалення навчального процесу в медичних ВНЗ України початку XXI століття. По-перше, це впровадження нових педагогічних технологій, нових, нестандартних підходів. По-друге, це більш якісне й ефективне використання традиційних форм навчання. Тенденціями підвищення якості навчального процесу в вищій медичній освіті можна вважати й «зменшення обсягів інформації, що подається, за рахунок чіткої структуризації цілей навчання» та «сумісність змісту та структури освітньої програми з відповідними характеристиками лікарів», на що звертає увагу Т.В.Сорокман [4, с.111].

Не можна також не погодитися з викладачами Івано-Франківського національного медичного університету в тому, що для якісної медичної освіти велику (і навіть

вирішальну) роль відіграють особисті якості викладача, «його компетентність, сумлінність, працездатність» [7, с.48]. Цікавою є й думка згаданих авторів про те, що «тільки педагог із великим стажем лікаря може дати своїм учням-студентам таку інформацію, якої вони не знайдуть у жодній книжці» [Там само]. Вважаємо, що з такою думкою можна погодитися лише частково, вона відбиває наявний серед викладачів фахових дисциплін емпіричний ухил, адже практичний досвід має вирішальне значення далеко не в усіх дисциплінах, які викладаються в медичних ВНЗ. Проте цілком очевидним є твердження, що для досягнення високої якості освіти потрібне постійне фахове зростання професорсько-викладацького складу, до чого останній має не просто закликатися, а що має стимулюватися як державою, так і конкретними навчальними закладами за умов їх проголошеної автономії [6, с.102]. Треба звернути увагу ще на один аспект проблеми якості, який не залишився поза увагою дослідників: якість здобування знань залежить не лише від викладача [11]. Навчання – двосторонній процес і, якщо з боку студентів не буде зворотної активності, цілі якісної освіти не можуть бути досягнуті. У цьому контексті важливим засобом поліпшення якості вищої освіти є відбір студентів до медичних ВНЗ. Зокрема, це висвітлює проблему якості на рівні довузівської підготовки майбутніх фахівців, роботи вищих навчальних закладів із закладами середньої освіти.

Безперечним елементом процесу підвищення якості вищої медичної освіти є зростання якості управління вищими навчальними закладами. Без якісного менеджменту, без організаційних зусиль, спрямованих на поліпшення діяльності ВНЗ, усі інші чинники якісної освіти стають малоефективними. Можна виділити два напрями впливу управління на якість вищої медичної освіти: першим є загальна управлінська культура, уміння керівників досягати поставленої мети, організовувати, стимулювати, розподіляти ресурси, уникати зайвих бюрократичних процедур. Другим напрямом є організаційне забезпечення самого підвищення якості освіти, складання реалістичних програм, здійснення контролю, підготовка кадрових і матеріальних ресурсів для цього процесу.

Одною з головних форм організаційного забезпечення якісної освіти в медичних ВНЗ України став на початку XXI століття моніторинг якості. Моніторингом називають «постійне спостереження за будь-яким процесом з метою виявлення його відповідності бажаному результату або вихідним пропозиціям» [12, с.20]. МОЗ України наказом №834 від 24.10.2012 «Про навчально-методичну діяльність вищих медичних та фармацевтичних навчальних закладів I-IV рівнів акредитації» запровадило постійний моніторинг навчально-методичної діяльності медичних ВНЗ. Для цього створювалися моніторингові робочі групи або відділи (сектори) моніторингу якості освіти у відповідних вищих навчальних закладах. Усі медичні ВНЗ України проінформували МОЗ про створення таких відділів (секторів). Моніторинг здійснювався шляхом опитування різних груп; збору статистичних даних; вивчення документів навчальних закладів [Там само].

Ще одна форма організаційного забезпечення якісної освіти в медичних ВНЗ України, на яку варто звернути увагу, це оцінювання якості освіти. Головною проблемою тут є методика оцінювання. Уже в роботі [2, с.29-34] виділені такі методи оцінювання якості освіти як опитування, анкетування, метод експертних оцінок. Автори звертаються до світової практики, де використовуються репутаційний, результативний та загальний підходи оцінки якості роботи вищих навчальних закладів. Репутаційний підхід ґрунтується на експертній оцінці освітніх програм та навчальних закладів загалом. Результативний підхід полягає у вимірюванні кількісних показників діяльності вищого навчального закладу. Загальний підхід втілює вимоги до менеджменту якості освіти з боку міжнародної системи стандартів ISO.

Внутрішній контроль здійснюється самими медичними ВНЗ і має давні традиції, на початку XXI століття можна говорити про його більшу систематичність, неперервність і відповідність до нових стандартів вищої освіти. До внутрішнього оцінювання якості можна віднести й систему оцінювання студентів у процесі засвоєння знань. Як відзначає Ю. М. Колесник, «контроль якості повинен зосередитися не тільки на контролі навчального процесу, кадрів, науково-методичного забезпечення, матеріальної бази тощо, насамперед, на контролі знань студентів і особливо випускників, визначаючи їхню компетентність і спроможність задовольняти вимоги ринку праці» [13, с.72]. Різні форми поточного й підсумкового оцінювання встановлюються нормативними документами (державними й документами ВНЗ). Але застосовуються й нетрадиційні способи оцінювання якості освіти з боку студентів, наприклад, анкетування випускників з метою «отримати незалежну оцінку студентами системи заходів щодо якості навчально-методичного забезпечення освітнього процесу» [14, с.64]. Зовнішній контроль якості згідно з законом «Про вищу освіту» 2014 року був покладений на Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти.

Якісна освіта постає як реалізація цілої низки вимог, що часто мають характер протилежностей і, як здається, виключають одні одних. Тому природно, що сучасна педагогічна література з проблем вищої медичної освіти демонструє інтуїтивні пошуки рівноваги між протилежними тенденціями розвитку вищої освіти. Ю.М. Колесник протиставляє два основні методи навчання у практиці вищої медичної освіти – репродуктивний, який зводиться до «засвоєння навчального матеріалу в ході лекцій з метою його подальшого відтворення і практичного закріплення на практичних і семінарських заняттях», і креативний (творчий), за якого «особа, яка навчається, повинна сама приймати рішення і створювати щось нове на основі отриманих від викладача знань і навичок» [13, с.62]. Віддаючи перевагу креативному методу як більш ефективному, дослідник визнає необхідність «пошуку їх єдності, деякої основи, яка могла б їх об'єднати» [Там само]. Така основа виглядає як той самий баланс, в якому реалізується висока якість освіти. Інший тип рівноваги утворюється встановленням оптимальних

співвідношень між вивченням фундаментальних і спеціальних дисциплін, теоретичною та практичною підготовкою лікарів [4, с.111]. При цьому на початку XXI століття відчутною в медично-педагогічній громадськості стає позиція щодо якісної переваги спеціальних дисциплін і практичної підготовки. Специфіку медичної освіти дослідники справедливо вбачають у «переході від вивчення фундаментальних дисциплін медико-теоретичного циклу до вивчення клінічних дисциплін і проходження багаторазових клінічних практик», оскільки «без клінічної практики якісна медична освіта неможлива» [6, с.101], що також цілком правильно. Висновок же, який робиться, – «оцінювання якості підготовки студента необхідно здійснювати шляхом перевірки його знань у клінічних умовах біля ліжка хворого, а не лише шляхом тестування» [6, с.102] – можна прийняти лише з певним застереженням щодо необхідності поєднувати практичну спрямованість медичного навчання з дотриманням міжнародно визнаного принципу фундаменталізації освіти, поглиблення її наукового рівня. Для якісної медичної освіти потрібні комплексні зусилля, поліпшення всіх компонентів навчально-виховного процесу. Процеси, які відбуваються у вищій медичній освіті України останнім часом, виявляють цю необхідність найбільш очевидно.

Висновки й перспективи подальших досліджень.

Інтегральним показником позитивних змін у вищій медичній освіті України кінця XX – початку XXI століть стала орієнтація на підвищення якості освітнього процесу. Особлива увага приділяється розробці критеріїв якості освіти, якими постають стандарти вищої медичної освіти, зокрема освітньо-кваліфікаційні характеристики фахівців з різних медичних спеціальностей та освітньо-професійні програми їх підготовки. Програми підвищення якості освіти, які приймаються медичними ВНЗ України у вказаний час, містять різні компоненти забезпечення якості. До таких компонентів належать розвиток матеріальних ресурсів і навчальних технологій, інтеграція навчального процесу з закладами охорони здоров'я. Однією з головних форм організаційного забезпечення якісної освіти в медичних ВНЗ України став на початку XXI століття постійний моніторинг якості. Оцінювання якості здійснюється в процесі внутрішнього й зовнішнього контролю якості освіти. Вища медична освіта України залучена до процесу інтегрування української та європейської систем якості освіти. Існує загальне визнання необхідності переходу до європейських стандартів якості. Можна також відзначити факт утворення відповідної нормативної бази як щодо вищої освіти України загалом, так і щодо її медичної галузі. Водночас можна говорити про позитивні тенденції в наближенні навчального процесу в медичних ВНЗ України до якісної освіти в тому сенсі, який надають цьому поняттю в Європі. Конкретизація різних аспектів цього процесу, а також виявлення його динаміки є перспективою подальшого дослідження.

Література

1. Москалюк В.Д. *Якісна медична освіта в Україні на додипломному етапі: міф чи реальність?* / В.Д. Москалюк, А.С.Сидорчук // *Молодий вчений*. – 2014. – № 1(03). – С.155-157.

2. Система управління якістю медичної освіти в Україні [Шекст] / І.Є. Булах [та ін.]. – Д. : АРП-ПРЕС, 2003. – 212 с.

3. Методологія і реалізація системи управління якістю медичної освіти [Шекст] : 70-літтю - Донець. мед. ун-ту - присвяч. / В.М. Казаків, О.М. Талалаєнко, М.Г. Гаріна, М.С. Каменецький, Л.Є. Оборнев, М.Б. Первак ; Донець. держ. мед. ун-т ім. М. Горького. – Донецьк : [б. и.], 2001. – 213 с.

4. Сорокман П.В. Шляхи удосконалення якості освіти у вищому медичному навчальному закладі / П.В. Сорокман, С.В. Сокольник, Л.В. Швигар, Н.І. Підвисоцька, О.В. Макарова // Медична освіта. – 2014. – № 1. – С. 110-112.

5. Зіменківський Б.С., Гжегоцький М.Р., Солонинко І.І. Досвід управління якістю медичної та фармацевтичної освіти в умовах кредитно-модульної системи організації навчального процесу. / Б.С. Зіменківський, М.Р. Гжегоцький, І.І. Солонинко // Медична освіта. – № 2, 2013 – С.54-57.

6. Загородонець О.О., Качан К.Є., Савичук О.В. Забезпечення якості медичної освіти в контексті європейського досвіду / О.О. Загородонець, К.Є. Качан, О.В. Савичук // Актуальні питання якості медичної освіти (з дистанційним під'єднанням ВМ(Ф)НЗ України за допомогою відеоконференц-зв'язку) : матеріали XIII Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (Тернопіль, 12–13 трав. 2016 р.) : у 2 т. / Терноп. держ. мед. ун-т ім. І.Я. Горбачевського. – Тернопіль : ТДМУ, 2016. – Т.1. – С.101-102.

7. Глушко Л.В. Удосконалення якості підготовки лікарів в умовах Болонського процесу [Шекст] / Л.В. Глушко, Н.В. Чаплинська, Н.З. Позур, П.Ю. Тавриш // Медична освіта. – 2011. – №4. – С. 47-49.

8. Білінська М.М. Державне управління галузевою стандартизацією в умовах реформування вищої медичної освіти в Україні : автореф. дис ... д-ра наук з державного управління / М.М. Білінська. – Київ : Б.в., 2004. – 36 с.

9. Анчева І.А. Роль віртуальних технологій в якості професійної підготовки медичних працівників / І.А. Анчева // Медична освіта. – 2014. – № 3. – С. 10-12.

10. Нагірний Я.П. Поліпшення якості стоматологічної освіти майбутніх фахівців шляхом впровадження в традиційну систему особистісно-зорієнтованої моделі навчання / Я.П. Нагірний, Н.В. Гасюк, Н.В. Чорний // Медична освіта. – 2014. – № 3. – С. 111-115.

11. Храпай О.В. Досягнення якісного навчання – головна мета сучасної медичної освіти / О.І. Ільченко, П.В. Козицька, О.В. Храпай // Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору: міжнародна науково-практична конференція, 24-26 листопада, 2011 р.: тези доповіді. – ВІ. – 2011. – С. 180-187.

12. Осійчук М.С. Моніторинг як важлива складова покращення якості освіти / М.С. Осійчук, О.П. Волосовець, Ю.С.П'ятницький, К.В. Баранніков, Л.В. Соколова, І.В. Мельник, П.І. Фаріон, М.О. Поліщук // Медична освіта. – 2014. – № 2. – С. 19-24.

13. Колесник Ю.М. Якість підготовки фахівців - головна складова Болонського процесу [Шекст] / Ю.М. Колесник, Ю.М. Нерянов, В.М. Компанієць // Медична освіта. – 2011. – №2. – С. 71-74.

14. Дзяк Т.В. Шляхи підвищення якості навчання на підставі моніторингу анкетування випускників академії / Т.В. Дзяк, П.О. Перцева, С.В. Захаров, Т.В. Горбунова // Медична освіта. – 2015. – № 2. – С. 64-66.

References

1. Moskaliuk V.D. Yakisna medychina osvita v Ukraini na dodyplomnomu etapi: mif chy realist? / V.D. Moskaliuk, A.S. Sidorchuk // Molodyi vchenyi. – 2014. – № 1(03). – S.155-157.

2. Systema upravlinnya yakistiu medychnoyi osvity v Ukraini / I.Ye. Bulah [ta in.]. – D. : ART-PRES, 2003. – 212 s.

3. Metodologiya I realizatsiya systemy upravlinnya yakistiu medychnoyi osvity / V.M. Kazakov, O.M. Talalayenko, M.G. Garina, M.S. Kamenetskiy, L.Ye. Obornev, M.B. Pervak. – Donetsk, 2001. – 213 s.

4. Sorokman T.V. Shlyahy udoskonalenya yakosti osvity u vyshchomu medychnomu navchalnomu zakladi / T.V. Sorokman, S.V. Sokolnik, L.V. Shvygar, N.I. Pidvysotska, O.V. Makarova // Medychna osvita. – 2014. – № 1. – S. 110-112.

5. Zimenkovskiy B.S., Gzhegotskiy M.R., Solonynko I.I. Dosvid upravlinnya yakistiu medychnoyi ta farmatsevtichnoyi osvity v umovah kredytno-modulnoyi systemy organizatsiyi navchalnogo procesu / B.S. Zimenkovskiy, M.R. Gzhegotskiy, I.I. Solonynko // Medychna osvita. – № 2, 2013 – С.54-57.

6. Zakordonets O.O., Kachan K.Ye., Savychuk O.V. Zabezpechennya yakosti medychnoyi osvity v konteksti yevropetskogo dosvidu / O.O. Zakordonets, K.Ye. Kachan, O.V. Savychuk // Aktualnyi pytamny yakosti medychnoyi osvity : materialy XIII Vseukr. nauk.-prakt. konf. U 2 t. – Ternopil : TDMU, 2016. – Т.1. – С.101-102.

7. Glushko L.V. Udoskonalennya yakosti pidgotovky likariv v umovah Bolonskogo procesu / L.V. Glushko, N.V. Chaplynska, N.Z. Pozur, T.Yu. Gavrysh // Medychna osvita. – 2011. – №4. – С.47-49.

8. Bilynska M.M. Derzhavne upravlinnya galuzevoyu standartyzatsiyeu v umovah reformuvannya vyshchoyi medychnoyi osvity v Ukraini : avtoref. dys ... d-ra nauk z derzhavnogo upravlinnya / M.M. Bilynska. – Kyiv, 2004. – 36 s.

9. Ancheva I.A. Rol virtualnykh tehnologiy v yakosti profesynnoyi pidgotovky medychnykh pratsivnykiv / I.A. Ancheva // Medychna osvita. – 2014. – № 3. – С.10-12.

10. Nagirnyi Ya.P. Polipshennya yakosti stomatologichnoyi osvity maybutnih fahivtsiv shlyahom vprovadzhennya v tradytsiynu system osobystisno-zoriyentovanoi modeli navchannya / Ya.P. Nagirnyi, N.V. Gasyuk, N.V. Chorniy // Medychna osvita. – 2014. – № 3. – С.111-115.

11. Hrapay O.V. Dosyagnennya yakisnogo navchannya – golovna meta suchasnoyi medychnoyi osvity / O.I. Ilchenko, T.V. Kozutska, O.V. Hrapay // Vyshcha osvita Ukrainy u konteksti integratsiyi do yevropeyskogo osvitnyogo prostoru: mizhnarodna naukovopraktychna konferentsiya, 24-26 lystopada, 2011 r.: tezy dopovid. – VI. – 2011. – С. 180-187.

12. Osiychuk M.S. Monitoryng yak vazhlyva skladova pokrashchennya yakosti osvity / M.S. Osiychuk, O.P. Volosovets, Yu.S. Pyatnytskyi, K.V. Barannikov, L.V. Sokolova, I.V. Melnyk, T.I. Farion, M.O. Polishchuk // Medychna osvita. – 2014. – № 2. – С. 19-24.

13. Kolesnyk Yu.M. Yakist pidgotovky fahivtsiv – golovna skladova Bolonskogo procesu / Yu.M. Kolesnyk, Yu.M. Neryanov, V.M. Kompaniyets // Medychna osvita. – 2011. – № 2. – С. 71-74.

14. Dzyak G.V. Shlyahy pidvyshchennya yakosti navchannya na pidstavi monitoryngu anketuvannya vypusknikiv akademiyi / G.V. Dzyak, T.O. Pertseva, S.V. Zaharov, G.V. Gorbunova // Medychna osvita. – 2015. – № 2. – С. 64-66.

Kyryan T.I.,

candidate of pedagogical sciences, associate professor, head of the Ukrainian language department of Chercasy medical academy, tatyankiryan@ukr.net

Ukraine, Chercasy

**THE PROBLEM OF THE QUALITY CONTROL IN THE MEDICAL EDUCATION OF UKRAINE
IN THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY**

The article is devoted to the problem of education quality at higher educational institutions in modern Ukraine.

The purpose of this article is to identify characteristics of the system of educational quality control in medical universities of Ukraine at the beginning of the XXI century.

The research method is the analysis of normative documents in the field of higher education, as well as the analysis of the literature, which summarizes the experience of individual medical schools.

The system of the quality control in Ukrainian higher medical education is based on the standards of higher medical education, represented by educational-qualification characteristics of specialists in various medical specialties. The quality programs in medical universities of Ukraine provide the control of education quality, in particular, constant monitoring of the process of quality improvement.

Key words: higher medical education of Ukraine, quality of education, quality control system, educational standards, quality monitoring.

УДК 37(477):004:001.895

Кляп М.І.,

доцент, к.пед.н., доцент кафедри фізичної реабілітації
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», klyap.marianna@uzhnu.edu.ua

Україна, м. Ужгород

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто деякі аспекти процесу інформатизації української освіти як однієї із основних засад її реформування. Метою статті є аналіз окремих підходів до використання інформаційних технологій як інноваційної складової у навчальному процесі загальноосвітньої школи і вищого навчального закладу. У дослідженні використано теоретичні методи: аналіз, синтез, порівняння та узагальнення.

Показано роль використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні для підвищення інтересу та мотивації школярів і студентів до засвоєння програмового матеріалу, а також для формування у молоді сучасних компетентностей, необхідних для особистісного і професійного розвитку, зростання результативності навчального процесу загалом. Підкреслено значення впровадження інформаційних технологій як інновації освітньої галузі. Запропоновано конкретні кроки для підвищення ефективності впровадження зазначених технологій в контексті реформування національної освіти.

Ключові слова: українська освіта, реформи, інформаційно-комунікаційні технології, інноваційне навчання.

Загальна постановка проблеми. Головним напрямом імплементації Європейської інтеграції в національній освітній галузі є докорінне реформування освіти на всіх рівнях – від школи до вищого навчального закладу. Реалізація проекту «Нова українська школа», новітні підходи у підготовці робітничих кадрів в системі професійно-технічної освіти, впровадження інновацій у навчальних процес вищої школи неможливо здійснити без сучасних інформаційних технологій. Тому вивчення і використання цих технологій має пронизувати навчальний процес на всіх ступенях, а особливо у вищій освіті.

Інформатизація сьогодні є одним із домінуючих факторів розвитку всієї освітньої галузі, передусім вищої школи. Новітні інноваційні складові у діяльності навчальних закладів усіх рівнів, в тому числі інформаційно-комунікаційні технології, забезпечать формування у молоді сучасних компетентностей, необхідних для особистісного та професійного розвитку: глибоких фахових знань, комп'ютерної грамотності, вільне володіння принаймні однією іноземною мовою, вміння працювати в команді, підприємливості на фоні оптимістичної спрямованості особистості. Зокрема, зараз перед вищою школою стоїть завдання постійного підвищення якості освіти, розробка й впровадження освітніх інновацій та інформаційних технологій, створення умов для підготовки фахівця, придатного «для ефективного виконання завдань інноваційного характеру відповідного рівня професійної діяльності» (ст. 5, п.1) [4]. Для забезпечення виконання цього завдання в Україні вже розроблені ряд нормативних документів, проекти інших підготовлені та знаходяться на розгляді у законотворців. Усі зазначені документи передбачають докорінне реформування освітньої галузі з метою формування творчого професіонала з глибокими знаннями, міцними вміннями та навичками, зокрема шляхом «навчання здобувачів вищої освіти сучасним науковим знанням з використанням новітніх навчально-інформаційних технологій» [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що питання інформатизації навчального процесу у загальноосвітній школі розглядаються у працях Н. Волкової, О. Степанова, М. Фіцули, М. Чепіль, а у вищій освіті – А. Кузьмінського, Т. Туркот, Д. Чернілевського та інших. Поряд з цим недостатньо вивченими залишаються питання впровадження інформаційних технологій як складової частини реформування освіти на основі інновацій.

Метою статті є аналіз окремих підходів до використання інформаційних технологій як інноваційної складової у навчальному процесі загальноосвітньої школи і вищого навчального закладу.

Виклад основного матеріалу. У сучасному тлумаченні інновація – це нововведення, засноване на використанні досягнень науки і передового досвіду, кінцевий результат інноваційної діяльності. Під інноваційною освітою розуміють галузь, яка постійно оновлюється знаннями, технологіями, засобами навчання, організаційними та управлінськими підходами, де учні та студенти отримують навички і вміння самостійно оволодівати знаннями протягом життя та застосовувати це знання в практичній діяльності [5]. Таке самостійне здобуття знань, вмінь та навичок доцільно здійснювати на основі інформаційно-комунікаційних технологій, що й передбачається законом України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки». Згідно з цим нормативним актом метою розвитку інформаційного суспільства в Україні є забезпечення комп'ютерної та інформаційної грамотності населення, насамперед шляхом системи освіти, орієнтованої на використання новітніх ІКТ у формуванні всебічно розвиненої особистості [1]. Таким чином, важливе місце серед основних компетентностей педагогів посідає компетентність, пов'язана з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, що виступають як система теорій, ідей, засобів і методів організації освітньої діяльності для ефективного вирішення проблем, що

охоплюють всі аспекти засвоєння знань і формування практичних навичок, та спонукають до постійної самоосвіти [8, с.20].

Широкі перспективи застосування інформаційно-комунікаційних технологій відкриваються в сучасній школі. У загальноосвітніх закладах особливе місце повинне відводитися таким формам занять, що забезпечують участь кожного учня у проведенні уроку, підвищують авторитет знань та індивідуальну відповідальність школярів за результати навчальної діяльності. Ці завдання учнів можна успішно розв'язувати завдяки інформаційним технологіям. Ключові переваги цих технологій полягають у тому, що використання комп'ютера як засобу пізнавально-дослідницької діяльності забезпечує особистісно-орієнтований підхід до навчання, сприяє розвитку індивідуальних здібностей учнів. Об'єднання в комп'ютері текстової, графічної, аудіо-відеоінформації підвищує інтерес до вивчення навчального матеріалу, мотивує до його свідомого засвоєння, сприяє підвищенню успішності та результативності навчального процесу. Комп'ютерна методологія навчання в школі містить ряд специфічних, діяльних методів: комп'ютерне моделювання, використання ефективних та доступних програмних засобів, комп'ютерне тестування, ігрові методи активного навчання тощо [3, с.125]. Тому сьогодні у традиційну схему «вчитель-учень-підручник» вводиться нова складова – комп'ютер.

Комп'ютер на будь-якому уроці створює вищий рівень особистої зацікавленості учнів, формує більш високий рівень самоосвітніх вмінь і навичок, інтенсифікує процес навчання. Як показує вітчизняний і закордонний досвід застосування сучасних інформаційних технологій дозволяє забезпечити системну інтеграцію знань, розвиток творчого потенціалу кожного учня, розвиток самостійної навчально-дослідницької діяльності, індивідуалізацію процесу навчання за рахунок різноманітних завдань та можливості самостійно аналізувати і виправляти допущені помилки, а загалом формування культури навчальної діяльності та реалізації соціального замовлення, обумовленого інформатизацією сучасного суспільства (профорієнтація на підготовку фахівців у галузі інформатики та обчислювальної техніки, користувачів нових інформаційних технологій). Однак, важливим аспектом упровадження комп'ютерних технологій в освіті є забезпечення психологічного та фізичного комфорту дитини під час використання комп'ютерних засобів навчання шляхом організації комп'ютерно-ігрового середовища згідно із системою ергономічних вимог [3, с.126].

Інформаційні технології мають стати однією з ключових основ реформування освітньої галузі України. На думку Міністра освіти і науки України Лілії Гриневич освітня галузь в Україні – одна з найбільш консервативних, тому системних реформ, оновлення і осучаснення вона потребує давно. Наприклад, для реалізації проекту «Нова українська школа» з державного бюджету було виділено 200 млн. грн. для дообладнання опорних шкіл (зокрема, на придбання

комп'ютерної техніки), від уряду Китаю як допомогу було отримано 23,5 тисячі комп'ютерів, на які необхідно було закупити та поставити ліцензоване програмне забезпечення для того, щоб до кінця грудня 2016 року ці комп'ютери пішли в опорні школи [9].

Пошук нових форм і методів навчання в наш час – явище не тільки закономірне, але й необхідне як у шкільній освіті, так і вищій школі. Складовою цілісного педагогічного процесу сучасного ВНЗ є навчальний процес, якому притаманні інноваційні ознаки. Характерною ознакою інноваційної освіти є особистісно-орієнтоване навчання, яке сприяє перетворенню навчального процесу у спільне дослідження викладача і студента, пошук, навчальну гру, що стають джерелом досвіду. При цьому змінюються функції міжособистісного спілкування між викладачем та студентами.

Звідси випливає можливість провести порівняльний аналіз основних засад інноваційного та традиційного навчання [2, с.185], визначивши принципову відмінність: інноваційність у навчальному процесі приводить до зміни взаємовідносин викладачів та студентів. Якщо у традиційному навчанні простежується підсистема «суб'єкт» – «об'єкт», у якій студенту відводиться пасивна та залежна роль, то при інноваційному навчанні студент перетворюється на важливий освітній суб'єкт, залучений до активної, творчої співпраці з викладачем, зацікавлений у здобутті глибоких і актуальних професійних знань. Зосередженість на суб'єкт-суб'єктній, діалогічній взаємодії вимагає реалізовувати навчально-виховний процес через поєднання традиційних та інноваційних методів і форм навчання. Отже, інновації у змісті освіти мають доповнюватися і реалізовуватися через оволодіння інноваційними методами і формами навчання (діалоговими, діагностичними, активними, інтерактивними, дистанційними, комп'ютерними, мультимедійними, телекомунікаційними, тренінговими, проектними), а також шляхом запровадження альтернативних навчально-виховних технологій, таких як алгоритмізована, індивідуалізована, диференційована, модульна, колективна (у малих групах) тощо. Отже, беручи до уваги важливість і актуальність інформатизації навчального процесу, серед інноваційних методів навчання можна, на нашу думку, виокремити інформаційно-комунікаційні.

Інноваційні процеси, які повинні здійснюватися сьогодні у всіх освітніх структурах, є єдиним джерелом розвитку системи освіти. Вимога переходу до інноваційної освіти зумовлена закономірностями функціонування інформаційного суспільства. Виступаючи на Lviv IT Jazz Conference Міністр освіти і науки України Л.М.Гриневич підкреслила, що застосування інформаційних технологій в українській освіті мізерне, тому освіта програє і в методиках викладання, і в осучасненні змісту, і в підготовці вчителів, і в навчанні дорослих упродовж життя, а це означає і програш у створенні реальної інноваційної економіки [10].

Розвиток інформаційних технологій, зумовлений науково-технічним прогресом, досяг такої межі, після якої ми спостерігаємо якісні зміни інформаційного середовища, яке оточує індивіда, що, в свою чергу,

викликало ланцюг якісних змін у всіх сферах його існування. Якщо раніше викладач був головним джерелом професійної інформації, що зумовлювало репродуктивну методику навчання як провідну, то тепер студент зустрічається з безліччю цілком доступних джерел. Функція викладача стає дещо іншою: він повинен навчати студента орієнтуватися у цьому інформаційному середовищі, розвинути його творчі та інтелектуальні здібності, в тому числі здатність до самоосвіти. Саме ця обставина робить використання інформаційних технологій, інформатизацію навчального процесу головним способом здійснення переходу до інноваційної освіти.

Розвиток форм інноваційної освіти – лише частина загального процесу надання людській діяльності інноваційного характеру. Будь-який інформаційний процес вимагає володіння інформаційними ресурсами і комунікаційними технологіями. Проблема полягає не в тому, щоб володіти сумарним набором таких технологій, а в тому, щоб побудувати правильну систему їх використання, відповідно до стратегії того чи іншого розвитку. Інноваційна освіта – це та модель освіти, яка орієнтована переважно на максимальний розвиток творчих здібностей і створення сильної мотивації до саморозвитку індивіда на основі добровільно обраної «освітньої траєкторії». Інформаційні технології можна використовувати як для очного, так і для дистанційного навчання, що уможливорює вихід у єдиний світовий інформаційний простір.

Застосування комп'ютерних технологій сприяє підвищенню рівня самоосвіти, мотивації навчальної діяльності і дає абсолютно нові можливості для творчості, отримання і закріплення різних професійних навичок та відповідає соціальному замовленню, яке держава пред'являє до ВНЗ. Використання системи мультимедіа дозволяє об'єднати можливості комп'ютера і знання викладача для створення електронних підручників із мобільним доступом до інформації. Мультимедійні технології відкривають можливості для викладачів відмовитися від властивих традиційному навчанню рутинних видів викладацької діяльності та значно активізувати пізнавальну діяльність студентів.

Проблематика інновацій уже вийшла за межі власне економічних концепцій і підходів та дедалі активніше включає проблеми педагогіки, психології, соціології, загальної теорії управління та методики проведення нових комплексних наукових досліджень, що вимагають системного підходу. Послідовне впровадження інноваційної методики навчання має велике значення для підтримки високої якості всіх складників навчального процесу, поєднання наукової та навчальної роботи, налагодження взаємовідносин між вищим навчальним закладом та роботодавцями і, нарешті, розширення міжнародних контактів.

Широкого застосування в цьому руслі набули інтернет-технології (сайт, блог, форум, електронна пошта, чат, електронний журнал, пошукові системи, тематичні каталоги, освітні портали тощо), мультимедійні програмні засоби (комп'ютерні тренажери, мультимедіа-презентації, навчальні фільми, педагогічні програмні засоби), комп'ютерне тестування,

дистанційне (електронне) навчання, електронні підручники і навчальні матеріали.

Використання інформаційно-комунікаційних технологій навчання дозволяє підвищити якість організації навчально-пізнавальної діяльності студентів, створюючи комфортне інформаційно-комунікаційне педагогічне середовище як для студентів, так і для викладачів, що є засобом розвитку професійної компетентності майбутніх фахівців; дає можливість студентам інтегрувати логічний та образний способи засвоєння інформації; забезпечує активізацію самостійної роботи студентів шляхом посилення наочності й залучення їх до розробки матеріалів та презентацій; реалізує інтерактивну взаємодію (при дистанційному навчанні), що сприяє позитивному й свідомому ставленню до навчально-пізнавальної творчої діяльності; відкриває вільний доступ до величезної кількості інформації завдяки мережі Інтернет.

Ефективність застосування інноваційних методів навчання, зокрема інформаційно-комунікаційних, у вищих навчальних закладах треба оцінювати не тільки, спираючись на кількісні показники навчальних досягнень студентів, а враховуючи зміни у свідомості як студентів, так і викладачів. У студентів формується готовність до постійного оволодіння новими знаннями, мобілізуються їх здібності та обдарованість, утверджуються навички брати на себе відповідальність, відстоювати свою позицію, співпрацювати, розвивається новий тип мотиваційної сфери, де самоактуалізація впливає на загальну креативність студента, сприяє створенню нової позиції особистості [7].

Інноваційна модель розвитку сучасного університету передбачає глибоку інтеграцію наукової, освітньої та інноваційної стратегії діяльності, розробку та впровадження механізмів, що підвищують реальну конкурентоспроможність вишу. Серед цих механізмів провідне місце належить діяльності у галузі інформатизації, що передбачає впровадження сучасного інформаційного супроводу навчального процесу (організаційного, методичного, апаратного і програмного). Тому пріоритетними напрямками розвитку сучасних ВНЗ у галузі інформатизації є побудова корпоративної мережі закладу, що об'єднує всі кафедри та структурні підрозділи в єдиний інформаційний ресурс; оснащення вишу обладнанням теле- та відеоконференцій; розробка та впровадження програмно-інформаційних комплексів управління навчальним процесом. Ці завдання доцільно реалізовувати в рамках міжнародного співробітництва, з використанням досвіду провідних європейських університетів.

Висновки. На нашу думку, підвищенню якості та інтенсивності освітнього процесу у вищій школі сприятиме органічне поєднання інноваційних методик із класичними, традиційними, з обов'язковим використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Для активного впровадження зазначених технологій викладачам ВНЗ треба не тільки удосконалювати навчально-методичні комплекси з окремих дисциплін, але й опановувати нові засоби навчання. З цією метою у навчальному закладі доцільно створити спеціальну науково-методичну

структуру для організації та координації цієї роботи, обладнати відповідні аудиторії технічними засобами, що дасть можливість реалізовувати сучасні інформаційно-комунікаційні технології навчання у педагогічному процесі.

Вирішальну роль в оволодінні викладачами вітчизняних вишів інноваційними технологіями та методами може відіграти їх участь у процесі академічної мобільності. Необхідна зміна застарілих стереотипів щодо викладацької діяльності, що стане стимулом не тільки для ґрунтовного вивчення іноземної мови, а й для використання інноваційних, дослідницьких та інформаційно-комунікаційних методів педагогічної взаємодії, що оптимально може бути реалізовано в рамках педагогічної діяльності або стажування за міжнародними програмами, які є складовими процесу інтернаціоналізації вищої освіти України.

Аналогічні процеси мають пройти й у загальноосвітніх навчальних закладах, де вчителі повинні в повній мірі освоїти використання новітніх інформаційних технологій у навчальному процесі. Цьому має сприяти як сертифікація кращих вчителів, яка передбачена проектом нового Закону України «Про освіту», так і усвідомлення невідворотності процесу інформатизації в освіті та бажання кожного вчителя відповідати просунутому рівню своїх вихованців. Міністр освіти і науки України Лілія Гриневич вважає, що вчителі мусять вчитися впродовж життя, бо без цього не може існувати школа, яка буде динамічно розвиватися і відповідати сучасним вимогам [9].

Успішне запровадження інноваційних методів навчання, в тому числі інформаційно-комунікаційних, вимагає системної роботи, для якої необхідно :

- переглянути зміст і спрямованість підготовки та підвищення кваліфікації (стажування) педагогів з метою формування їх професійної готовності до роботи в умовах інформаційного та інноваційного середовища;
- сприяти сертифікації кращих вчителів та участі викладачів ВНЗ у процесі академічної мобільності, зокрема у міжнародних програмах обміну та стажування;
- запровадити систему матеріального стимулювання педагогів, які активно і ефективно впроваджують інформаційно-комунікаційні, інші інноваційні методи у навчальний процес.

Актуальним напрямом подальшого висвітлення порушених теми є дослідження проблеми навчання майбутніх фахівців, у тому числі педагогів, на основі досліджень в контексті компетентнісного підходу з використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

Література

1. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: Закон України від 9 січня 2007 року № 537-В: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/537-16>> – Загол. з екр. – Мова укр.
2. Туркот П.І. Педагогіка вищої школи: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів/ П.І. Туркот. – К: Кондор, 2011. – 628с.
3. Чепіль М.М. Педагогічні технології: навч. посіб./ М.М.Чепіль, Н.З.Дудник. – К.: Академвидав, 2012. – 224с. – (Серія «Альма-матер»).

4. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 року №1556 – VII //Відомості Верховної Ради України, від 19.09.2014р. /№37-38/ стр.2716, ст.2004. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>>. – Загол. з екр. – Мова укр.

5. Проект Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 років: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1390288033/1414672797/>>. – Загол. з екр. – Мова укр.

6. Проект Стратегії реформування вищої освіти в Україні до 2020 року: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1390288033/1415795124/>>. – Загол. з екр. – Мова укр.

7. Козак Л.В. Дослідження інноваційних моделей навчання у вищій школі: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://elibrary.kubg.edu.ua/4280/1/Kozak_LV_Doslidzhennya_innov_mod_2014.pdf>. – Загол. з екр. – Мова укр.

8. Книш І. Комунікаційні та інформаційні аспекти розвитку сучасної освіти та виховання. /І.Книш // Вища освіта України. – 2016. - № 2(61). - 95с. – С.18-23.

9. Інтерв'ю Міністра освіти і науки Лілії Гриневич газети «Високий замок» 29.09.2016: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://mon.gov.ua/usi-novini/interview/2016/10/03/inter%20%80%99yu-ministra-osviti-i-nauki-liliyi-grinevich-visokij-zamok-29.09.2016/>> – Загол. з екр. – Мова укр.

10. Лілія Гриневич запросила ІПІ-компанії спільно розробляти нові стандарти вищої освіти: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <<http://mon.gov.ua/usi-novini/novini/2016/06/27/liliya-grinevich-zaprosila-it-kompaniyi-spilno-rozrobljati-novi-standarti-vishhoji-osviti/>>. – Загол. з екр. – Мова укр.

References

1. Pro osnovni zasady rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini na 2007-2015 roky: Zakon Ukrainy vid 9 sichnia 2007 roku № 537-V: [Elektronnyi resurs]. – Rezhyim dostupu:<<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/537-16>> – Zahol. z ekr. – Mova ukr.
2. Turkot T.I. Pedagogika vyshchoi shkoly: navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv/T.Turkot. – K: Kondor, 2011. – 628 s.
3. Chepil M.M. Pedagogichni tekhnologii: navch. posib. /M.M. Chepil, N.Z. Dudnyk. – K.: Akademvydav, 2012. – 224 s. – (Seriya «Alma-mater»).
4. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy vid 1 lyunya 2014 roku №1556 – VII // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, vid 19.09.2014r. /№37-38/ str.2716, st.2004.–[Elektronnyi resurs].– Rezhyim dostupu: <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>>. – Zahol. z ekr. – Mova ukr.
5. Proekt Kontseptsii rozvytku osvity Ukrainy na period 2015–2025 rokiv: [Elektronnyi resurs].–Rezhyim dostupu:<<http://mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1390288033/1414672797/>>. – Zahol. z ekr. – Mova ukr.
6. Proekt Stratehii reformuvannya vyshchoi osvity v Ukraini do 2020 roku: [Elektronnyi resurs].–Rezhyim dostupu:<<http://mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1390288033/1415795124/>>. – Zahol. z ekr. – Mova ukr.
7. Kozak L.V. Doslidzhennya innovatsiinykh modelei navchannya u vyshchii shkoli: [Elektronnyi resurs].–Rezhyim dostupu: <http://elibrary.kubg.edu.ua/4280/1/Kozak_LV_Doslidzhennya_innov_innov_mod_2014.pdf>. – Zahol. z ekr. – Mova ukr.
8. Knysh I. Komunikatsiini ta informatsiini aspekty rozvytku suchasnoi osvity ta vykhovannya. / I. Knysh // Vyshcha osvita Ukrainy. – 2016. - № 2(61). – 95 s. – С.18-23.

9. Interviu Ministra osvity i nauky Lilii Hrynevych hazeti «Vysokyi zamok» 29.09.2016: [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <<http://mon.gov.ua/usi-novini/interview/2016/10/03/interv%2%80%99yu-ministra-osviti-i-nauki-lilii-grinevich-visokij-zamok-29.09.2016/>> – Zahol. z ukr. – Mova ukr.

10. Liliya Hrynevych zaprosyla IT-kompanii spilno rozroblyaty novi standarty vyschoi osvity: [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <<http://mon.gov.ua/usi-novini/novini/2016/06/27/liliya-grinevich-zaprosila-it-kompaniyi-spilno-rozroblyati-novi-standarti-vishchoyi-osviti/>>. – Zahol. z ukr. – Mova ukr.

Klyap M.I.,

Ph.D. (pedagogy), associate professor, assistant professor of physical rehabilitation department
SU “Uzhhorod National University”, klyap.marianna@uzhnu.edu.ua

Ukraine, Uzhhorod

INFORMATION TECHNOLOGIES AS MEANS FOR INNOVATIVE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN EDUCATION

The article deals with some aspects of informatization process of Ukrainian education as one of the basic principles of its reform. Aim of the article is to analyze some approaches for using information technologies as an innovative component in the educational process of comprehensive school and higher educational institution. In the study used theoretical methods: analysis, synthesis, comparison and generalization.

Shown the role of using information and communication technologies in education to enhance the interest and motivation of pupils and students for mastering the program material, and also for the formation among young people modern competences necessary for personal and professional development, increase the efficiency of learning process in general. Emphasized the importance for implementation of information technologies as an innovation of the educational sector. Proposed concrete steps to enhance the effectiveness in implementation of these technologies in the context of reforming national education.

Key words: Ukrainian education, reforms, information and communication technologies, innovative learning.

УДК 37.046.14:373.51

Білавич Г.В.,

д.пед.н., професор кафедри педагогіки початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, lapras1994@mail.ru

Трач Н.В.,

*магістрант Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, trash.bohdan@gmail.com
Україна, м. Івано-Франківськ*

СИТУАТИВНІ ЗАВДАННЯ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розглянуто проблему використання ситуативних завдань з української мови як засобу діалогічного мовлення молодших школярів та шляхи її розв'язання в процесі формування мовної особистості молодшого школяра. На основі аналізу науково-методичної літератури й синтезу практичних ідей розглянуто ключові поняття й положення методики формування комунікативних умінь молодших школярів на уроках української мови, окреслено практичні аспекти застосування системи ситуативних завдань у цьому процесі.

Ключові слова: українська мова, діалогічне мовлення, ситуативні вправи і завдання, комунікативні уміння.

Постановка проблеми. Науковці [1;2;3;4;5] слушно зауважують: останнім часом помітно зріс інтерес до комунікативного спрямування мовної освіти. На це спрямовують і основні освітні документи, які регламентують розвиток мовної освіти. Не випадково провідним завданням навчання української мови сьогодні шкільною програмою визначено формування в учнів умінь і навичок вільно, комунікативно виправдано користуватися засобами української мови (стилями, формами, жанрами) за різних життєвих ситуацій. У зв'язку із цим послідовно обстоюється ідея комунікативно-діяльнісного підходу, що полягає в такій організації навчання, коли засвоєння мови відбувається безпосередньо в процесі комунікативної (реальної чи модельованої) діяльності з метою оволодіння комунікативними вміннями й навичками (користуватися мовою залежно від конкретної ситуації) [1;2;3;5]. Відтак основна мета курсу української мови – важливого складника загального змісту початкової освіти – полягає у формуванні ключової комунікативної компетентності молодшого школяра, яка виявляється у здатності успішно користуватися мовою в процесі спілкування, пізнання навколишнього світу, розв'язання життєво важливих завдань.

Метою статті є обґрунтування методики використання ситуативних завдань з української мови як засобу формування монологічного мовлення молодших школярів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Комунікативно-діяльнісний підхід до навчання рідної мови зумовлює застосування на уроці прийомів, що спонукають учнів до спілкування: повідомити інформацію, поділитися думками та ін. Тому завдання вчителя полягає в залученні учнів до цікавої для них діяльності [1]. З-поміж пріоритетних методичних засобів

формування комунікативних умінь на уроках української мови чільне місце посідають ситуативні завдання, які відповідають меті і змісту сучасної мовної освіти та комунікативно-діяльнісному підходу до навчання. В їх основі лежить створена вчителем навчально-мовленнєва ситуація, яка передбачає стимулювання учнів до побудови конкретних висловлювань, близьких до тих, що існують насправді. Постановка і розв'язання таких завдань на уроці української мови сприяє не тільки кращому запам'ятовуванню вивченого, а й розвиває інтелектуально-розумові здібності учнів, виробляє навички самоосвіти.

Слідом за вченими [1;2;5] під ситуативним завданням розуміємо такий особливий вид завдань, що пропонує закріплення знань, реалізацію і формування навичок та умінь у конкретній ситуації, змодельованій за допомогою словесного опису чи інших засобів навчання, і сприяє процесу пізнання через спостереження та сприйняття. Залежно від етапів оволодіння мовним матеріалом ситуативні завдання класифікують за такими групами: «1) завдання репродуктивного характеру, що допомагають учням засвоїти мовні поняття, користуватися ними, знаходити їх на практиці (виконання завдань за зразком та інструкцією); 2) мовні завдання творчого характеру (добір слів, словосполучень, речень з урахуванням ситуації спілкування); 3) репродуктивні завдання, спрямовані на формування мовленнєвих умінь та навичок (відтворення готових висловлювань з урахуванням ситуації спілкування); 4) творчі завдання мовленнєвого характеру, покликані навчити учнів створювати й розв'язувати мовленнєві ситуації; 5) ситуативні завдання проблемного характеру, в основі виконання яких лежить невідповідність між наявними в учня знаннями та необхідними для виконання завдань» [5].

Отже, важливим засобом формування комунікативних умінь в молодших школярів є ситуативні завдання. На уроці української мови ситуативні завдання використовуються в певній послідовності, з урахуванням теми, змісту, етапу уроку, підготовленості класу. Перевага ситуативних завдань полягає в тому, що ці завдання формулюються таким чином, щоб вони набували характеру морально-етичної чи суспільно-політичної проблеми, яку необхідно розв'язати учням, виходячи з власного життєвого досвіду, ціннісних орієнтацій, переконань.

Ситуативні завдання дають змогу подолати недолік вивчення мови в «чистому вигляді», відірваної від реальної мовленнєвої діяльності, а тому віддаленої від учнів. При цьому допоміжними засобами виступають лексичні опори, таблиці, пам'ятки, які можуть застосовуватися учнями з середнім і низьким рівнями розвитку комунікативних умінь. Ситуативні завдання мають багато спільного з грою, оскільки містять указівку на навчальну роль учителя, мовознавця, бібліотекаря та ін., тому їх зараховують до інтерактивного навчання групи «ситуативне моделювання» (за класифікацією О. Пометун, Л. Пироженко [3]).

Поняття «мовленнєва ситуація» містить не один, а низку чинників, які визначають мовленнєву поведінку учасників спілкування. Дослідники Г. Лещенко та Л. Іванова пропонують таку структуру створення навчально-мовленнєвої ситуації: опис умов, за яких відбувається мовленнєве спілкування (подія; вказівка на учасників комунікації та їхні взаємини; вказівка на мету мовленнєвого висловлювання; вказівка на місце події (опис умов спілкування) та мовленнєвий стимул, який програмує мовленнєву реакцію учнів [1].

Розглянемо більш докладно реалізацію комунікативного підходу на уроках української мови задля розвитку монологічного мовлення молодших школярів засобом ситуативних завдань. За думкою Г. Лещенко, ситуативні завдання – це «завдання з розвитку мовлення, які чітко окреслюють ситуацію спілкування, називають усі складові її частини: тему, мету, адресата мовлення, мовця, обставини спілкування» [1, с.13]. З огляду на такий підхід наведемо низку дидактичних завдань і ситуацій, покликаних формувати комунікативні уміння молодших школярів.

Ситуація спілкування 1. В Україні проводився конкурс «Великі українці», який викликав інтерес у наших співвітчизників різного віку. Твій друг вважає «великим українцем» Богдана Хмельницького, тому що він славетний козацький гетьман, очолював боротьбу українського народу проти польських поневолювачів, був освіченою людиною, прагнув здобути волю для своєї Батьківщини. Ти – учасник конкурсу і хочеш висловити свою думку, розповісти, кого і за що ти вважаєш «великим українцем».

Адресат мовлення – журі конкурсу «Великі українці». Адресант – ти сам, учасник проекту. Мета спілкування – висловити свою позицію, розповісти, кого ти вважаєш Великим українцем і чому. Форма – усний монолог. Тип мовлення – міркування. Обсяг – 4-5 речень.

Корисними є і вправи, поштовхом до виконання яких виступають уявні ситуації без опори на готовий текст.

До опису мовленнєвої ситуації іноді додається опорний матеріал (словосполучення, ключові слова, завдання – інструкції, репліки, що стимулюють мовлення). До цієї групи відносять і роботу з ілюстративним матеріалом (малюнки, кадри з мультфільмів, фотографії) [3]. Завдання такого типу носять здебільшого індивідуальний характер, вони є завершальними, не пов'язаними безпосередньо з граматичним матеріалом. Адресатом мовлення в таких завданнях є члени родини, уявні співрозмовники, друзі по листуванню.

До прикладу:

Ситуація спілкування 1. Уяви, що ти виконуєш домашнє завдання з української мови. У тексті вправи знайшов незрозумілі вирази про те, що козаки не надавали значення знатності, а цінували розум, сміливість, кмітливість. Ти звернувся до батьків за допомогою, а вони запропонували переглянути мультфільм «Як козаки куліш варили», який ілюструє сміливість і кмітливість козаків. Поділися своїми враженнями, побудуй розповідь про значення певних виразів.

Адресат – батьки. Адресант – ти сам; учень 4-го класу. Мета спілкування – розповісти батькам про сміливість і кмітливість козаків так, щоб було зрозуміло значення слів кмітливість та сміливість, про свої враження від мультфільму. Форма – усний монолог. Місце – вдома після перегляду мультфільму. Стиль – розмовний. Тип – розповідь з елементами міркування.

План-підказка

Одного разу друзі-козаки захотіли зварити куліш, але...

Кмітливими вони виявили себе в ситуаціях....

Сміливість була притаманна їм, коли...

Отже, сміливість і кмітливість – ознаки справжнього козака.

Ситуація спілкування 2. Ти хочеш написати листа козакам – героям мультсеріалу «Про козаків», запитати в них про те, що тебе давно хвилює.

Адресат – козаки, герої відомого мультсеріалу. Адресант – ти сам, учень 4-го класу. Мета спілкування – написати листа улюбленим мультгероям, запитати про їх життя, цінності, секрети дружби. Форма – писемний монолог. Обсяг – 5-6 речень. Жанр – лист. Стиль – художній.

На першому етапі виконання вправи як опора використовується мультсеріал, на другому – план-підказка, а на завершальному учні виявляють самостійність і креативність у роботі. Таким чином, відбувається поетапне формування комунікативних умінь [4].

Завдання 2. «Сенкан». Розвиток писемного монологічного мовлення за опорами.

Ситуація спілкування. Уяви, що ти східний поет, який складає сенкани, мешкаєш у країні Частин Мови. Тобі доручили скласти особливий вірш на честь Прислівника, але так, щоб не образити інші частини мови.

Адресат – мешканці країни «Частини мови», учні класу. Адресант – ти сам, поет, що складає сенкани. Мета спілкування – користуючись пам'яткою, скласти вірш про Прислівник, його ознаки і роль у мовленні. Тип

мовлення – розповідь з елементами опису. Форма мовлення – писемний монолог (вірш у прозі). Обсяг – 5 рядків.

Пам'ятка

Сенкан – це неримований вірш, що складається з п'яти рядків, мета якого висловлення вражень чи опис характерних ознак якогось предмета, явища, особи.

1-й рядок – одне слово (іменник), у якому зосереджена суть теми.

(Прислівник)

2-й рядок – опис теми, який складається з двох слів – прикметників...

3-й рядок – визначає дію, пов'язану з темою (три дієслова) ...

4-й рядок – речення, що складається з чотирьох слів, яке виражає ставлення до теми, почуття з приводу обговорюваного.

5-й рядок – одне слово або словосполучення, сутність теми, висновок.

Пропоновані комунікативні завдання укладено за чинною програмою та підручником з української мови, вони допоможуть вчителю урізноманітнити зміст і форму проведення уроку, підвищити мотивацію навчання учнів.

Мовленнєво-ситуативні завдання повністю відповідають меті і змісту сучасної мовної освіти та комунікативно-діяльнісному підходу до навчання. В основі ситуативних завдань лежить створена вчителем навчально-мовленнєва ситуація (природна або штучна), яка допомагає надати мовному завданню або вправі комунікативної спрямованості, об'єднати мовну, мовленнєву та соціокультурну змістові лінії, зробити процес навчання української мови цілеспрямованим, умотивованим і максимально наближеним до життя, адже будь-яке висловлювання розпочинається з орієнтування в ситуації спілкування. Аналізуються умови, з'ясовуються мотиви мовлення, для чого створюється зазначене висловлювання, для кого воно призначене.

Запроваджуючи в практику роботи мовленнєво-ситуативні завдання, доцільно запропонувати такі рекомендації:

1. На уроках розвитку зв'язного мовлення доцільно використовувати опорні групи лексики, що ефективно впливають на розвиток не лише активного словника учнів та їхню мовленнєву діяльність, а й на поглиблене розуміння виучуваного теоретичного матеріалу.

2. Потрібно зумовлювати мотивацію до створення навчально-мовленнєвої ситуації як передумови успішного виконання завдання.

3. Необхідно дбати про культуру мовлення, правильність, точність, виразність, відповідність висловлювання мовленнєвій ситуації.

4. Під час добору усної форми спілкування варто зосереджувати увагу на привітності до співрозмовника, чіткості та виразності мовлення.

5. У процесі добору писемної форми спілкування важливо наголошувати на охайності, грамотності записів як вияву поваги до співрозмовника.

6. Варто застосовувати більше таких ситуативних вправ, що спонукають учнів до творчої роботи, учать висловлювати власний погляд.

7. Важливо створювати сприятливий мікроклімат на уроці для співпраці.

8. Доцільно реалізовувати особистісний підхід у навчально-виховному процесі.

Уроки української мови на основі використання ситуативних завдань сприяють розвитку в дітей уваги, пам'яті, учать аналізувати отриману інформацію, визначати за дією мету, формують уміння докладно й точно розповідати про певні події, не упускаючи деталей. А використання навчально-мовленнєвої ситуації надає урокам комунікативної спрямованості. Щодо занять, то вони виходять пізнавальними, динамічними та цікавими.

Висновки. Отже, аналіз лінгводидактичної літератури та педагогічної практики засвідчив актуальність і перспективність формування в молодших школярів комунікативних умінь на основі ситуативних завдань. У процесі дослідження були визначені теоретичні засади такої роботи, проведена класифікація вправ, розроблені ситуативні завдання для формування в молодших школярів комунікативних умінь, які доповнюють методичну систему вправ чинних підручників, сприяють реалізації комунікативно-діяльнісного та функціонально-стилістичного підходів до вивчення української мови. Застосування вчителем ситуативних завдань з розвитку комунікативних умінь учнів підвищує загалом інтерес до вивченого матеріалу, показує шляхи практичного застосування теоретичних знань. Використання ситуативних завдань, безумовно, позитивно впливає на результативність навчального процесу. Перспективи подальших досліджень убачаємо в необхідності практичної перевірки запропонованих теоретичних положень у процесі формування комунікативних умінь у молодших школярів.

Література

1. Лещенко Т. Комунікативні завдання на уроках української мови. 4 клас / Т.П. Лещенко, А.І. Іванова. – К.: Шкільний світ, 2009. – 128 с.
2. Павлюк О.А. Формування комунікативних умінь на уроках української мови як другої / О.А. Павлюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ps.stateuniversity.ky.ua/file/issue_39/25.pdf
3. Семчук Д. Творчо-дослідницькі та інтерактивні технології на уроках української словесності / Д. Семчук. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. – 143 с.
4. Тарабанова Я.В. Ситуативні завдання як засіб соціалізації учнів на уроках української мови / Я.В. Тарабанова // *Таврійський вісник освіти*. – 2014. – № 4. – С. 210-215.
5. Шевцова А.С. Ситуативні завдання на уроках української мови / А.С. Шевцова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ps.stateuniversity.ky.ua/file/issue_59/32.pdf

References

1. Leshchenko T. Komunikatyvni zavdannya na urokakh ukrayins'koyi movy. 4 klas / T. P. Leshchenko, A. I. Ivanova. – K.: Shkyl'nyi svit, 2009. – 128 s.
2. Pavlyuk O. A. Formuvannya komunikatyvnykh umin' na urokakh ukrayins'koyi movy yak druhoi / O. A. Pavlyuk [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: ps.stateuniversity.ky.ua/file/issue_39/25.pdf

3. Semchuk D. *Tvorcho-doslidnyts'ki ta interaktyvni tekhnolohiyi na urokakh ukrayins'koyi slovesnosti* / D. Semchuk. – Ternopil' : Pidruchnyky i posibnyky, 2007. – 143 s.

4. Tarabanova Ya.V. *Sytuatyvni zavdannya yak zasib sotsializatsiyi uchniv na urokakh ukrayins'koyi movy* / Ya.V. Tarabanova // *Tavriys'kyy visnyk osvity*. – 2014. – № 4. – S. 210-215.

5. Shevtsova L.S. *Sytuatyvni zavdannya na urokakh ukrayins'koyi movy* / L.S. Shevtsova [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: ps.stateuniversity.kg.ua/file/issue_59/32.pdf

Bilavych G.V.,

doctor of pedagogical sciences, professor of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, lapras1994@mail.ru

Trach N.V.,

magister of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, trash.bohdan@gmail.com

Ukraine, Ivano-Frankivsk

SITUATIONAL TASKS OF UKRAINIAN LANGUAGE AS A FORM OF DIALOGUE SPEECH OF YOUNGER STUDENTS

This article deals with the problem of using situational tasks of Ukrainian language as a means of dialogue speech of primary school children and ways of its solution in the formation of their linguistic identity. The author outlines the practical aspects of the application of situational problems at the lessons of Ukrainian language, based on the analysis of scientific and technical literature and synthesis of practical ideas on key concepts and methods of forming provisions communicative skills of primary school children.

Key words: Ukrainian language, dialogic speech, situational exercises and tasks, communication skills.

УДК 82.091

Голубнича К.О.,

*аспірант кафедри зарубіжної літератури та російського мовознавства
Луганського національного університету ім. Т. Шевченка, katerina.price@yandex.ru**Україна, м. Старобільськ*

ПОЛІКУЛЬТУРНІСТЬ СУЧАСНИХ КОМПАРАТИВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЛІТЕРАТУРИ

Стаття присвячена полікультурним аспектам компаративних досліджень та їхньої реалізації у відгалудженнях сучасного порівняльного літературознавства. Автор доводить, що в процесі міжнародної культурної інтеграції, який можна спостерігати у сучасній культурі, компаративні вчення грають неабияку роль. Полікультурність в літературознавчому контексті вбачається як постійна взаємодія окремих національних літератур із загальним соціокультурним процесом розвитку сучасних суспільств. Такі відгалудження компаративістики, як імагологія, рецептивна естетика, культурна антропологія, інтертекстуальність надають можливість компаративним дослідженням літературних творів вийти за межі красного письменства та, інтегруючись із соціологією, психологією, культурологією та іншими науками, скласти більш цілісне враження про розвиток культурно-літературних тенденцій.

Ключові слова: полікультурність, компаративістика, порівняльне літературознавство, інтеграція, соціокультурність, рецепція, антропологія, імагологія, герменевтика.

Постановка проблеми. Полікультурний підхід до вивчення літератури є найбільш перспективним в рамках процесу світової культурної інтеграції та складає фундамент багатьох досліджень в сучасному літературознавстві. Вивчення певної національної літератури неможливе без екскурсу в світовий літературний процес, що передбачає порівняння та зіставлення основних поетичних компонентів, жанрів, особливостей творів з метою розмежування історико-соціальних складових будь-якої літературної традиції. Базою полікультурності як світового феномену є процес полілогу культур та становлення гуманістичної парадигми в якості домінанти культурного процесу. Полікультурність сприяє посиленню інтегративних процесів в науці, таким чином даючи змогу вивчати не моноблок культурної інформації, а різноманітні соціокультурні явища. Саме полікультурне забарвлення компаративних досліджень літератури є предметом багатоаспектних досліджень сучасних літературознавців. Серед найбільш визначних робіт, присвячених цій тематиці, слід виділити праці О. Парасюк (проблеми загального мультикультуралізму), В. Мешкова (розмаїття культур в американській літературі), О. Гиркало (полікультурна компетенція в рамках компаративних досліджень), З. Лановик (творчість Б. Лепкого у полікультурному дискурсі України та Європи). Проблемами загального вивчення полі- та мультикультуралізму займається у своїх публікаціях Т.С. Воропай. М. Тлостанова [1] у своїй дисертації досліджує феномен мультикультуралізму (що є суміжним із полікультурністю поняттям) у сучасній американській літературі.

Метою наукової роботи є виявлення особливостей полікультурного забарвлення компаративних досліджень національних літератур та виділення тих сучасних галузей порівняльного літературознавства, що сприяють виходу його рамок за межі суто літературознавчого аналізу і сприяють міжкультурній інтеграції компаративістики.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає М. Тлостанова, «до сфери інтересів полікультуралізму у найрізноманітніших його проявах попадають проблеми єдності та різноманітності, взаємовідносин понять «я» та «інше», суб'єктно-об'єктна проблематика, питання релевантності пізнання, істини, полеміка між релятивізмом та універсалізмом, проблеми репрезентації та ідентифікації» [1, с.8]. Таким чином, більшість напрямків вивчення у полікультуралізмі є дуже близькими до галузей інтересів літературознавства.

Становлення письменника у літературі є своєрідним, але згідно законам культурфілософії існує ряд обставин соціально-естетичних властивостей, при яких виникають належні умови для появи яскравих творчих особистостей на літературній арені. Особливу роль у цьому грає попередній художній досвід, що визначається та фіксується яскравим творчим результатом. Від певної спадкоємності традицій та переробки їх творчою індивідуальністю в значній мірі залежить якісний рівень літературного процесу та ступінь вирішення митцями слова актуальних ідейно-естетичних задач, що складає постійно рухоме діалектичне та метафізичне поле культурного пошуку, завдяки якому літературний процес знаходиться в постійному розвитку.

Полікультурний характер – невід'ємна риса об'єктів компаративістських досліджень. Головною причиною так вважати є той факт, що полікультурність базується на плюрастичній парадигмі – загальному визнанні відмінності, множини та різноплановості культурного й соціального буття.

Як зазначає В. Стрельцов: «Вивчення світового літературного процесу неможливе без співставлення, порівнянь, виявлення контактних та типологічних зв'язків, вивчення літературних впливів, аналізу процесів рецепції, звернення до перекладної літератури та детальної обробки світобачення багатьох народів» [2, с.15]. Також, здійснюючи дискурс в історію розвитку компаративістики, вчений згадує про т.зв. «арійську гіпотезу», запропоновану Я. Гріммом та міфологічною

школою, згідно якої всі схожі елементи у фольклорі та найдавнішій літературі європейських народів пояснюються первісною спільністю мови, культури та міфології гіпотетичного праїндоевропейського народу. Ця гіпотеза дуже схожа з положеннями теорії архетипів К. Юнга, що також стверджує єдність поетичних фігур світових культур та їхнє збереження у колективному несвідомому усього людства, з чого можна зробити висновок, що всі літературні ідеї та сюжети є лише варіаціями певних універсалій. Схожою є теорія запозичення, розроблена Т. Бенфеєм, що стверджує єдність сюжетів, образів та мотивів у літературній творчості наслідком міграції фольклорних творів.

Компаративістика має своєю метою аналіз літературних явищ засобами, що виходять за рамки окремо взятого національного письменства. Через порівняння, зіставлення, ця наука глибоко пізнає не лише спільні та самотутні риси кожної з літератур, якими займається, а й виводить загальні закономірності світового літературного процесу, таким чином роблячи проекцію на мистецькі, ідеологічні, культурні, історичні контексти як минулого, так і сучасного.

Літературну компаративістику не можна відділити від культурознавства, адже до об'єктів її вивчення можна віднести не лише літературу, а й культурний процес в цілому: «Компаративістика виконує ту ж роль, що і міжнародні відносини, але працює вона з мовами та художніми традиціями, і, як результат, призводить до розуміння світових культур зсередини» [3]. Порівняльні дослідження відкривають доступ до виявлення тих внутрішніх і зовнішніх зв'язків національної літератури, що формують самототожність нації та її культури. Порівняння процесів, що розгортаються в рідній літературі, з процесами, які відбуваються в іншій, дає можливість виявити спільне й відмінне – побачити відображення національної культурної реальності у так званому «дзеркалі» культури іншого етносу.

Деякі вчені роблять наголос на тому, що в рамках сучасної світової культурної інтеграції потрібно переробити даний підхід та повністю оновити порівняльну галузь літературознавства, головним чином, у ставленні до теорії та поетики твору. Окрім цього, як вважають сучасні теоретики, компаративістика не може давати одностайної відповіді на питання, вона завжди залишає дослідника «на перехресті» через плинність та двозначність свого предмета. Д. Наливайко з даного приводу зазначає наступне: «Чи маємо ми дивуватися з того, що сама дефініція «компаративізм» завжди залишається неточною, що веде до відкриттів, які збивають із пантелику, до безбережного еkleктизму, до вагань у спірних питаннях, що обривають усі зв'язки, до скептицизму, який уважає себе наймудрішим у цій ситуації?» [4, с.221]. Вчений робить висновок про те, що дослідження фактичних зв'язків між творами розширює емпіричні області та долає відстані у просторі між культурними ареалами світу.

Через полікультурний характер, головною відокремлюючою рисою компаративістики є притаманний кожному регіону нашої планети націоналізм – у вузькому значенні даного слова як характерні особливості певних географічно обумовлених та соціокультурно складених

етнічних областей. Вірно, що кожна нація, будучи частиною людства, відображає особливості цілого, однак вичерпну картину цілого можна отримати лише синтезуючи усі національні особливості. Вивчення різноманітних форм літературної взаємодії, типологічних збігів та специфічних особливостей національних літератур робить великий вклад у створення загальної картини духовного життя людства.

Крім цього, важливу роль у сучасних компаративних дослідженнях мають засоби творення, що дозволяють розглядати літературу як інтермедіальне явище: якщо в музиці засобом творення є звук, у зображувальному мистецтві – колір та лінія, то література постає як синкретичне явище, що включає в себе зоровий, фонетичний та матеріальний аспекти – своїми сугестивними засобами літературний текст формує зорові й слухові враження читача. Це надає можливість компаративним дослідженням виходити за рамки суто літературознавчих пошуків та поглиблюватися у інтермедіальність мистецтв і виводити зв'язки з культурними феноменами, що належать до інших галузей мистецтва (кіно, телебачення, віртуальний кіберпростір).

«Важливо робити наголос на тому, що саме і як показує світовий літературний досвід, письменник, який навіть хоче створити щось суто національне та притаманне певній культурі, ненавмисне запозичує певні ресурси з фонду інших національних літератур, що є у деякій ступені незвичними для його власної культури» [5, с.25].

Порівняльне літературознавство по своїй суті має форму та зміст, які є допоміжним засобом міжкультурного та міжпредметного вивчення літератури та є зумовленими історичним розвитком. Однобічне вивчення літературних явищ ігнорує їхній полікультурний аспект, компаративістика ж базується на цьому аспекті, через що виникають труднощі визначення цієї науки, головними характеристиками якої є фрагментарність, еkleктика та плуралізм у дослідженнях. Базове визначення компаративістики передбачає інтерактивну взаємодію літературознавства з іншими галузями науки – позалітературними кордонами, що включають в себе найчастіше соціологію, історію, економіку, друкування, переклад, географічні та біологічні особливості регіону. Тому в рамках порівняльного методу література розглядається як соціальна система взаємовідносин: це надає змогу визначити шлях завершального оформлення твору, що починається із художньої задумки митця та, окрім поетичних перетворень, проходить довгий шлях лінгвістичного оформлення, друку, розповсюдження, читання, сприйняття критиками та аудиторією та, як наслідок, загального впливу на літературний процес і використання в якості джерела для імітації.

Як зауважує Д. Наливайко: «Сучасна компаративістика перебуває в різнорівневому контакті з теорією літератури, в різній мірі адаптуючи її концепції та методології – феноменологічні, герменевтичні, психоаналітичні, семіотичні, структуралістські, постструктуралістські та інші» [4, с.242]. Серед головних методів сучасного порівняльного літературознавства вчений виділяє герменевтику, рецептивну естетику, культурну антропологію й інтертекстуальність.

Герменевтика як теорія розуміння та інтерпретації тексту в рамках компаративного підходу до вивчення літератур має велике значення для всесвітнього процесу культурної інтеграції, бо заохочує поетичну творчість перекладача з однієї мови на іншу, результатом якої є взаємопроникнення різних літературних традицій. Близькою у своїй значущості близькою за значенням до герменевтики є рецептивна естетика – наука, що дозволяє виділити особливості зв'язку між автором та реципієнтом літературного твору, а також особливі семіотичні коди, що роблять літературний твір привабливим для певного кола читачів. Окрім дослідження обраного національного письменства, рецептивна естетика дозволяє побачити особливості трактування літературних образів, мотивів та сюжетів через діяльність перекладачів, що є представниками іншої культури.

Культурна антропологія робить можливими зв'язки порівняльного дослідження літератури із культурологічною філософією, психологією та соціологією, бо наголошує на взаємовпливі культур у контексті суспільного розвитку, психологічної атмосфери та геолокацій.

Велике значення для полікультурного аспекту компаративних досліджень має таке їх відгалуження, як імагологія. Літературна імагологія досліджує культурні ідентичності представників інших національних утворень, що склалися в межах певної літератури. В рамках цієї галузі порівняльного літературознавства фундаментальною досліджуваною концепцією є взаємовідносини між самосвідомим «Я» та поняттям «Інше» у сфері міжкультурних процесів.

Тож, як **висновок**, хотілося б зазначити, що привняльне вивчення літератури у наш час потребує нових методів, нового осмислення закономірностей, що породжуються різноманітними причинами – від прямого діалогу та взаємовпливу різних культур та літератур, що виникає при прямому контакті народів, до типологічних збігів, що обумовленні складними процесами та механізмами розвитку образного складу поезії різних країн. Тому зв'язок компаративістики із полікультурними дослідженнями – дуже важливий для порівняльного літературознавства феномен, що розвивається у багатому полі сучасної світової інтеграції культурного процесу. Розширення кордонів порівняльного вивчення літератур за рамки власне літературознавства зумовлено, головним чином, інтермедіальним характером сучасного мистецтва,

і надає можливість скласти цілісне враження про розвиток як універсальних світових тенденцій в розвитку літератури, так і окремих національних літератур у їхній співпраці з іншими науковими та мистецькими галузями.

Література

1. Тлостанова М.В. Проблема мультикультуралізму в літературі США кінця XX века. : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. фил. наук. : спец. 10.01.05 «Литература стран Европы, Америки, Австралии» / Тлостанова Мадина Владимировна – Москва, 2000. – 19 с.
2. Стрельцов В.И. В.Г. Белинский о типологических связях русской и европейской литератур в контексте исторической компаративистики : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. фил. наук. : спец. 10.01.01 «Филологические науки» / Стрельцов Владимир Иванович – Москва, 2007. – 28 с.
3. About Comparative Literature [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.brown.edu/academics/comparative-literature/about>.
4. Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи. Антологія / За заг. ред. Дмитра Наливайка. – К. : Буд. дім. «Києво-Могилянська академія», 2009. – 487 с.
5. Alexandrova G. The Comparative Method in Scientific Understanding of Volodymyr Perets / G. Alexandrova. // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. – 2014. – №1. – С. 22-29.

References

1. Tlostanova M.V. Problema multikulturalizma v literature SSHA kontsa XX veka. : avtoref. dis. na soiskanie nauchnoy stepeni kand. filol. nauk. : spets. 10.01.05 «Literatura stran Evropy, Ameriki, Avstralii» / Tlostanova Marina Vladimirovna – Moskva, 2000. – 19s.
2. Streltsov V.I. V.G. Belinskij o tipologicheskijh svyazyakh russkoy I evropeyskijh literatur v konteskte istoricheskoi komparativistiki : avtoref. dis. na soiskanie nauchnoy stepeni kand. filol. nauk. : spets. 10.01.01 «Filologicheskiye nauki» / Streltsov Vladimir Ivanovich – Moskva, 2007. – 28 s.
3. About Comparative Literature [Elektronniy resurs]. – 2017. – Rezhim dostupu do resursu: <https://www.brown.edu/academics/comparative-literature/about>
4. Suchasna Literaturna Comparativistika: strategiy i metody. Antologiya / za zag. red. D. Nalivayka. – K. : vid. dim. «Kjevo-Mogilans'ka Akademiya», 2009. – 487 s.
5. Alexandrova G. The Comparative Method in Scientific Understanding of Volodymyr Perets / G. Alexandrova. // Naukovyi zapisky Berdyans'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu. – 2014. – №1. – С. 22-29.

Golubnitcha K.O.,

graduate student of Russian linguistics and word literature department of Taras Shevchenko National University,
katerina.price@yandex.ru

Ukraine, Starobil'sk

THE POLICULTURAL ASPECT OF MODERN COMPARATIVE LITERATURE INVESTIGATIONS

The article is devoted to policultural aspects of comparative researches and their realization in the fields of modern comparative literature studies. The author proves that comparativistics plays an essential part in the process of modern universal cultural integration and culture development. Policulturalism in the context of literature analysis manifests itself as a constant interaction of separate national literatures with common sociocultural process of the development of modern societies. Such branches of comparative studies as imaginology, receptive aesthetics, cultural anthropology, intertextuality provide them an opportunity to cross the borders of pure literature and integrate with sociology, psychology, cultural studies, therefore, providing a more detailed image of general development of culture and literature.

Key words: policulturalism, comparativistics, integration, social culture, reception, anthropology, imaginology, hermeneutics.

УДК 811.161.2'373.611

Гуцуляк Т.Є.,

доцент, к.філол.н., докторант кафедри сучасної української мови
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, t.gutsuliak@gmail.com

Україна, м. Чернівці

ОБРАЗНО МОТИВОВАНІ ПРИКМЕТНИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ ВІДСУБСТАНТИВНИХ ДЕРИВАТИВ ІЗ СУФІКСОМ -УВАТ- (-ЮВАТ-))

У сучасному українському мовознавстві дослідження образної мотивації належить до дискусійних і недостатньо опрацьованих питань. Тому мета пропонованої статті полягала в аналізі особливостей формування образних мотиваційних відношень (з урахуванням когнітивного та семантичного аспекту цього явища) на матеріалі відіменникових ад'єктивів із суфіксом -уват- (-юват-). Розвиток образного змісту пов'язуємо із дією універсальних метафоричних моделей – артефактної, природоморфної та антропоморфної. Національно-культурну специфіку світосприйняття відображає донорська зона моделі, з якої здійснено вибір мотиватора.

Ключові слова: метафорична модель, метонімія, мотивація, образна мотивація, образні відсубстантивні прикметники.

Постановка проблеми. Питання *образної мотивації* в сучасних наукових дослідженнях у галузях когнітивної ономазіології, словотвірної семантики та загалом мотивології належить до дискусійних та недостатньо опрацьованих. У науково-термінологічній базі дериватології та ономазіології тлумачення й використання терміна образна мотивація не є усталеним і послідовним. Російська дослідниця О.А. Земська виокремлює *образну мотивацію* як самостійний тип поряд із поділом мотиваційних відношень на прямі й переносні. Диференційною ознакою образної мотивації є формування на її основі образного значення мотивованого слова на базі прямого значення мотиватора (напр.: *молокосос*) [1, с.84]. Переносна мотивація, яка корелює з прямою, охоплює два підтипи – *реальну* (образне значення мотивованого успадковане від переносного значення мотиватора: *петушиться*) та *асоціативну* (значення мотивованого пов'язане зі стійкими асоціаціями, що закріпилися за значенням мотиватора: *школьник – школьничать*). Загалом трактування образної мотивації, запропоноване О.А. Земською, збігається із поняттям *метафоричної мотивації*, яке запровадив В.В. Лопатін у 70-х роках ХХ ст. для пояснення семантичного критерію похідності слів типу рос. *небоскрёб, сердце, лоботряс, лизоблюд, совет*, *завуалировать* та ін., що виражають своєю словотвірною структурою певний образний зміст. Семантичний зв'язок таких дериватів з мотиватором є не прямим, за словами В.В. Лопатіна, а переносним, метафоричним, причому метафоричне значення стає номінативним значенням таких слів, внаслідок чого тільки воно й відображене в словникових тлумаченнях [2, с.267].

Спробу виокремити *образні* мотиваційні відношення на протизагальному простежуємо й у наукових працях О.В. Поляніної [3] та С.Б. Козинця [4], проте дослідники не подають ґрунтовного тлумачення поняття образної мотивації, розглядаючи її або як термінологічний відповідник до метафоричної, або ж метафоричну мотивацію проаналізовано як частковий вияв образних

мотиваційних відношень (паралельно С.Б. Козинець вживає термін *непрямі мотиваційні відношення*). Як метафорично мотивовані розглянуто деривати рос.: *вуалировать, барствовать, еришистый, звереть, змеиться, змеистый, налимониться, петушиться, цыганить* та ін., образні значення яких виникли в процесі деривації й «ґрунтуються безпосередньо на словотвірному значенні слів, яке не отримало лексичної реалізації» [4, с.11] або ж засвоїлися від переносних значень твірних одиниць.

У сучасному мовознавстві для опису мотиваційних зв'язків, у яких перебувають деривати наведеного типу (порівняймо: укр. *атласистий, бабкуватий, бочкуватий, веретенистий, визвіритися, гаспидський, дубіти, індічитися, перцювати, фарисейський* та ін.), більшою мірою закріпилися термінологічні поняття, що враховують асоціативний характер мотивації, зважаючи на когнітивну природу асоціацій та включення їх до семантичної структури мовних одиниць. Узагальнюючи доробок російських (О.П. Єрмакової, О.А. Земської, С.С. Лашанської, В.В. Лопатіна, Т.В. Матвєєвої), польських (Р. Гжегорчикової, М. Гоновської, Я. Пузиніної) та інших зарубіжних мовознавців, І.С. Улуханов з оперттям на особливості семантичних ознак аналізованих слів розмежовує два основних типи *асоціативно-описову* (яка лежить, наприклад, в основі слів *горбуша, липень*) та *асоціативно-порівняльну* мотивацію (*сатанеть, совет, школьничать* та ін.) [5, с.84-85], розуміючи поняття асоціації як тип значення, як асоціативне поле лексеми, стійкі асоціації, властиві значенню мотивувального слова, що слугують базою творення похідних одиниць. У когнітивно-ономазіологічному аспекті О.О. Селіванова та представники її наукової школи виділяють *асоціативно-термінальну мотивацію*, беручи до уваги вибір мотиватора саме із асоціативно-термінальної частини знань про позначене, відповідно «складники пропозиції отримують переносні позначення шляхом інтеграції з іншими концептуальними структурами, що відображається в наявності нелінійних пропозиційних

структур позначення однієї події» [6, с.484]. Для асоціативної мотивації, на думку О.О. Селіванової, характерним є вибір мотиваторів метафоричного статусу на підставі аналогічних зв'язків з іншими концептуальними сферами свідомості [6, с.483].

Попри наявні закономірні розбіжності в термінологічних поняттях, за допомогою яких мовознавці описують формально-семантичні та когнітивні аспекти творення наведених вище дериватів, усі лексичні одиниці такого типу можна об'єднати спільною ознакою – вони в особливий спосіб відтворюють образні уявлення про елемент дійсності, сформовані під впливом національних та культурно-історичних чинників. Такі похідні утворення відображають передусім зв'язок із *вторинним образом*, або, за визначенням О.О. Потебні, *художнім*, що формується на багатоманітності зв'язків, які виникають у свідомості мовців через зчеплення уявлень та думок, через актуалізацію якоїсь ознаки, деталі, дії [7, с.29-32]. Такі образи протиставлені *первинним* (перцептивним), тобто звичайним, пізнавальним, що сформувалися на основі конкретно-чуттєвого сприйняття і є «знімком реальних речей». Виникнення вторинних чуттєво-ментальних образів О.А. Юріна пояснює через появу «нелінійних асоціативних зв'язків і комбінацій первинних чуттєвих елементарних образів, що з'являються внаслідок творчого мислення, основою якого слугують симілятивні процеси – пошук аналогії між пізнаними явищами та їх уподібнення» [8, с.16].

Розуміння мотивації, слідом за О.С. Кубряковою, О.С. Селівановою, як «лінгвопсихоментальної операції формування ономазіологічної структури на основі вибору мотиватора (-ів) із мотиваційної бази структури знань про позначуване» [6, с.482], дає підстави виокремити такі пізнавально-мисленнєві зв'язки, при яких вибір мотиватора відбувається через поєднання двох концептуальних сфер на основі мисленнєвих операцій аналогії, асоціативно-образної подібності чи суміжності. За словами О.О. Потебні, дія думки в утворюваному слові є порівнянням двох мисленнєвих комплексів: знову пізнаваного (X) і раніше пізаного (A) за допомогою уявлення (a), як *tertium comparationis* [7, с.133].

Асоціативні процеси, що призводять до формування образного уявлення, підпорядковані кільком самостійним чи одночасним мисленнєвим механізмам: *концептуальній метафорі*, яка слугує засобом «осмислення певної більш абстрактної сфери (мішені) в термінах більше відомої, зазвичай конкретної сфери (джерела)» [9, с. 389]; або *концептуальній метонімії*, яка пов'язана із «переміщенням фокусу уваги» з одного об'єкта на інший, суміжний з ним, при цьому «концептуальна структура, породжена буквальним смислом метонімічно вжитого слова, є аномальною, тобто сприймається як образ, троп» [10, с.160]. Отож, якщо вибір мотиватора в процесі творення похідної одиниці зумовлений сформованими у свідомості мовця образними уявленнями про елемент дійсності, і це знайшло відображення в морфологічній і семантичній структурах слова, то мотиваційні відношення такого типу можна кваліфікувати як **образну мотивацію**. Результатом таких словотвірних процесів є похідні слова з **образним значенням**, або образна похідна лексика, яка має певний ступінь емотивності. Аналіз образних дериватів

української мови ще не отримав всеохопного вивчення особливостей їхньої морфологічної будови та семантичної структури і представлений окремими теоретичними положеннями в працях В.В. Горпинича, О.О. Тараненка, О.О. Селіванової, Г.В. Кочерги, Т.М. Лагути, О.Ф. Тилик та у статтях М.С. Глуховської, В.В. Калька, О.А. Олексенко, Л.О. Тарновецької й О. Юркевич-Репіної. В українській мові образно мотивовані похідні одиниці становлять вагому групу дієслівних, прикметникових, іменникових та прислівникових лексем, які попри виконувану номінативну функцію здебільшого є вторинними характеризувальними назвами.

Метою пропонованої статті є аналіз особливостей формування образних мотиваційних відношень (з урахуванням когнітивного та семантичного аспекту цього явища), що послужили основою творенням відіменникових ад'єктивів із суфіксом -уват-(-юват-), та встановлення й опис метафоричних моделей, що оприявнюють образне уявлення про елемент дійсності.

Виклад основного матеріалу. Прикметникові образні деривати української мови представлені похідними відсубстантивними утвореннями із суфіксами **-аст-** (*бульбастий ніс, мишасті коні, тарілчасті гарбузи, серпасті вуса, нитчасті черв'яки*); **-ат-** (*банькаті очі, луската хвоя, мережечате листя папороті, стріхаті брови*); **-ист-** (*атласиста шкіра, веретенистий корінь кропиви, граблесті пальці, перлиста роса*); **-н-** (*бархатний голос, бісерний почерк, дзеркальні води Дніпра, могильна тьма*); **-ов-** (*агатові очі, барвінкове небо, дубовий голос, циркова вправність*); **-ев-** (*вінцеві судини серця, крицевий блиск, променева артерія, сталеві м'язи*); **-ськ-** (*гаспидська душа, жонглерська вправність, монастирська строгість, райська природа*); **-уват-** (*бочкуватий чоловік, гакуватий ніс, клинцювата борідка, опришкуватий хлопець*) та з іншими, менш продуктивними афіксами. Структурно-семантичні особливості таких дериватів дають підстави дослідникам (О.К. Безпояско, К.Г. Городенській, А.П. Романченко, А.А. Сінічкіній та ін.) зараховувати їх до мовних одиниць, що репрезентують семантичну категорію подібності, об'єктивовану на словотвірному рівні у формально-семантичному полі подібності, яке, окрім прикметників, включає похідні іменники, дієслова й прислівники, утворені за різними словотвірними моделями. Значення подібності відображає, за словами О.О. Лапшиної, «чотирихелементну логічну схему порівняння» [11, с.15].

У словах з образною семантикою, як вважає К.В. Огольцева, похідна основа прикметників виражає не логічне, а образне порівняння, а саме містить зв'язок з образом, що розвинувся на базі компаративних відношень [12, с.80]. Загалом підтримуючи ідею інших дослідників про єдиний механізм образної деривації і його словотвірний характер, К.В. Огольцева вбачає підґрунтя одиниць такого типу в компаративному словотвірному значенні, яке властиве всій словотвірній структурі похідного слова [12, с.38]. Дослідниця обстоює ідею про те, що образне значення похідних слів має компаративну природу, а інші прояви образної семантики є результатом різних способів фразеологізації вихідного образного значення [12, с.12]. Вважаємо, що такий підхід до

визначення мотиваційних відношень як компаративних більшою мірою ґрунтується на формально-семантичному аналізі з урахуванням базової мисленнєвої операції – порівняння, яка, у широкому розумінні, виступає основою метафори й символу. Когнітивний механізм встановлення подібності між елементами дійсності, опертий на симілятивні (метафоричні) зв'язки між різними концептуальними сферами, реалізується в мові як семантичний процес перенесення назви з одного референта на інший. Формальним показником таких відношень у морфологічно мотивованих словах є словотвірні форманти – у відсубстантивних дериватах це афікси, словотвірні значення яких є здебільшого варіативними (чи, за термінологією Є.А. Карпіловської, контекстно-інваріантними), тобто залежними від синтаксичних та лексичних зв'язків деривата.

При цьому метафоричне перенесення, як вважає О.О. Тараненко, відбувається «тільки на рівні значення кореня або попередньої основи в цілому», афікси словотвірно оформлюють слово з новим значенням, як члена іншої тематичної групи «передусім під впливом певної аналогії» [13, с.148]. Схожу думку висловлює й С.Б. Козинець, який вважає, що афікси слугують мінімальним контекстом для вияву метафоричного характеру кореневої морфеми й загалом образний зміст «словотвірної метафори є зрозумілим і поза лексичним оточенням, яке служить лише конкретизатором значення похідного слова» [4, с.4].

Отож вважаємо, що вибір мотивувальної ознаки у процесі творення відсубстантивних прикметникових образних дериватів пов'язаний з **образними мотиваційними відношеннями**, які ґрунтуються на пізнавальній здатності мовців, з використанням мисленнєвих механізмів аналогії, подібності чи суміжності, встановлювати асоціативні зв'язки між елементами дійсності й відповідно між поняттєвими сферами, до яких вони належать. Такі образні уявлення є результатом метафоричного й подекуди метонімічного моделювання. Вважаємо, що аналіз морфологічно мотивованих образних дериватів повинен враховувати й ту особливість, що образні уявлення закріплюються в морфологічній структурі такого похідного слова, яке здебільшого належить до іншого лексико-граматичного класу (стосовно твірної одиниці) й відповідно набуває ще й нового категорійного значення. У цьому аспекті важливими є спостереження О.О. Тараненка щодо «мовного оформлення різноманітних відношень і переходів, які свідомість встановлює між поняттями предметності, ознаки, дії, стану, кількості й т. ін., що перебувають між собою у зв'язках суміжності», тобто відбуваються метонімічні транспозиції в рамках уже закріплених моделей [13, с.145]. Для прикметникових образних дериватів така модель репрезентує зв'язок «ознака – її носій» [13, с.145], тобто назвою ознаки одного предмета виступає назва іншого, наділеного схожими особливостями.

У сучасній українській мові, за спостереженнями О.К. Безпояско, К.Г. Городенської, А.П. Гриценка, М.П. Тимченко, відсубстантивні прикметники із суфіксом -уват- (-юват-) (подекуди з ускладненим варіантом -куват-) належать до групи продуктивних семантично спеціалізованих якісних ад'єктивів, а формант -уват- входить до ядра конститuentів поля подібності. Значна

частина (за нашими попередніми підрахунками, більше 200 лексичних одиниць) таких прикметникових дериватів належить до образно-характеризувальних назв, морфолого-семантична структура яких фіксує образно-метафоричне сприйняття й позначення ознак, властивих певним елементам дійсності. Образні уявлення, закріплені такими номінаціями, часто відображають специфічне, притаманне для певної культурно-мовної спільноти світосприйняття. Мабуть, ця особливість прикметників із суфіксом -уват- (-юват-) поряд з іншими причинами ідеологічного характеру вплинула на те, що у кінці 20-х на початку 30-х років ХХ ст. використання таких слів у лексикографічній практиці як відповідників до російських прикметників з кінцевими основами -подобный, -образный, -видный визнали «націоналістичним шкідництвом у питаннях словотвору української мови», культивуванням «свого одмінного» і було прийнято ліквідувати надмірне поширення суфікса -уват- [Подаємо за 14, с.61]. Сучасні дослідження прикметникових одиниць із названим формантом (праці Є.А. Карпіловської, Л.П. Кислюк, О.О. Тараненка, О. Южакової та ін.) більшою мірою зосереджені довкола проблем термінотворення, у тому числі й перекладу російських термінологічних понять українською мовою, конкурування варіантних номінацій. Попри те не менш важливими є питання, пов'язані з формуванням образного змісту прикметникових дериватів. Адже, окрім залучення таких одиниць до термінологічної сфери функціонування української мови, вони є важливою частиною загальноживаного словника або ж відображають особливості розмовного, діалектного мовлення й лише окремі з них є застарілими чи рідковживаними лексемами. Зокрема така специфіка використання образних дериватів засвідчена матеріалами авторитетних лексикографічних праць, що послужили джерельною базою дослідження, – «Словника української мови» в 11-ти томах (1970–1980) (далі – СУМ), «Словаря української мови» в 4-х томах (за ред. Б. Д. Грінченка) (СлГр), «Великого тлумачного словника сучасної української мови» (за ред. В. Т. Бусела, 2005) (ВТССУ), «Етимологічного словника української мови» в 7-ми томах (1982–2012) (ЕСУМ), «Російсько-українського словника» (за ред. А. Ю. Кримського, С. О. Єфремова, 1924–1932; електронна версія вид-во «К.І.С.», 2007), «Тлумачного словника української мови» в 20-ти томах (електронна версія Українського мовно-інформаційного фонду НАН України) (ТСУМ-20).

Поява двопланового образного змісту у відсубстантивних прикметникових дериватах відбувається внаслідок асоціативно-образного зближення двох концептуальних сфер, одна з яких пов'язана з обраною для називання ознакою певного елемента дійсності й співвідносна з мотивованим словом, а інша, обрана на основі творчого пошуку аналогії, подібності та суміжності, а також комунікативних намірів мовця, вказує на найбільш відповідну ментальну структуру знань, яка співвідносна з мотиватором. У процесі таких мисленнєвих операцій у свідомості номінатора постає образ-схема, чи ментальна модель. Як правило, асоціативно-образні зв'язки, що лежать в основі виникнення метафоричних моделей, не є випадковими. Особливе, подекуди креативне, бачення (сприйняття)

ситуації формується на базі нашого фізичного й культурного досвіду (як індивідуального, так і колективного); на основі асоціативних зв'язків, що людська пам'ять зберігає як архетипні образи (за К. Юнгом), тобто є успадкованими, вродженими (за Ч. Філлмором) і наділені здатністю природно й неминуче виникати у процесі когнітивного розвитку кожної людини [15, с.65]. Беручи до уваги когнітивну теорію метафори Дж. Лакоффа й М. Джонсона, погляди А.П. Чудінова, Ю.В. Кравцової та інших дослідників, під *метафоричною моделлю* в широкому значенні розуміємо схему зв'язків між інформаційними блоками в пам'яті людини (перенесення інформації з області-джерела в область-ціль), яка водночас є схемою вербалізації понять, що входять до цих блоків.

Структурно-семантичні особливості образних ад'єктивів та їхні синтагматичні зв'язки відображають мовну об'єктивацію обох частин метафоричної моделі. Реципієнтна (права) зона пов'язана з ознаками, властивими істотам і предметам (напр., *гличкувата голова, шишуватий ніс, мішуватий мундир, очікуватий капелюх, шишуватий стовбур дерева* та ін.) і стосується таких концептосфер, як **людина, природа**, рідше **артефакти**. Важливим для опису мотиваційних образних відношень є аналіз лівої частини метафоричної моделі – джерела метафоризації, звідки обрано мотиватор, найбільш релевантний для реалізації образного сприйняття. Донорська зона засвідчує дію універсальних метафоричних процесів – артефактного, антропоморфного, природоморфного. Належність мотиватора до певної джерельної бази відображає вплив національно-культурних стереотипів, історичних, духовно-ціннісних чинників, комунікативних інтенцій номінаторів.

Артефактна метафоризація є найпродуктивнішою моделлю формування образних уявлень і репрезентована в мові творенням образних ад'єктивів на основі мотивувальних слів, що належать до різних груп назв предметів, створених людиною, – це побутові предмети, господарські інструменти, знаряддя праці:

веретено → *веретенуватий* (РУС, с.87),
гач (*гачок*) → *гачуватий* (СУМ, II, с.18),
гвинт → *гвинтуватий* (РУС, с.107),
жолоб (*жолобок*) → *жолобкуватий* (СУМ, II, с.543),
клин (*клинок*) → *клинуватий* (СУМ, IV, с.183),
крючок → *крючкуватий* (СУМ, IV, с.379),
лантух → *лантухуватий* (СУМ, IV, с.445),
міх (*мішок*) → *мішуватий* (СУМ, IV, с.761),
сокира (*сокирка*) → *сокиркуватий* (СлГр, IV, с.165),
шило → *шишуватий* (СлГр, IV, с.494) та ін.;
 назви предметів посуду:
барилко → *барилкуватий* (СУМ, I, с.106),
виделка → *виделкуватий* (СУМ, I, с.384),
гличик → *гличкуватий* (ТСУМ-20),
горишок → *горишуватий* (СУМ, II, с.139),
діжка → *діжкуватий* (СУМ, II, с.301) та ін.;
 назви їжі, напоїв, продуктів харчування:
драглі → *драглюватий* (СУМ, II, с.404),
каша → *кашуватий* (ТСУМ-20),
ковбаса → *ковбасуватий* (СУМ, IV, с.203),
крупа → *крупкуватий* (СУМ, IV, с.372),
лемеха (*лемішка*) → *лемішуватий* (СУМ, IV, с.475),
пампушка → *пампушуватий* (СУМ, VI, с.37),

місто → *містуватий* (СУМ, X, с.149),
холодець → *холодикуватий* (СУМ, XI, с.121) та ін.;

назви одягу, головних уборів:

гудзик → *гудзикуватий* (ТСУМ-20),
очіпок → *очіпкуватий* (СУМ, V, с.833),
стьожека → *стьожекуватий* (СУМ, IX, с.814),
шапка → *шапкуватий* (СУМ, XI, с.408),
штани → *штанькуватий* (ЕСУМ, VI, с.472) та ін.

Найчастіше реципієнтною зоною артефактної метафори є людина з огляду на її фізіологічні, психологічні, морально-духовні, соціальні та інші особливості. У проведеному дослідженні реципієнтні зони було визначено завдяки компонентному аналізу лексичних значень та синтагматичних зв'язків прикметникових дериватів, закріплених у контекстах.

Структурно-семантичні особливості образних ад'єктивів, що є назвами ознак людини, засвідчують реалізацію таких підтипів загальної метафоричної моделі **артефакт** → **людина**: **артефакт** → **ознаки зовнішнього вигляду людини**; **артефакт** → **ознаки вияву поведінки, характеру й стану людини**.

Мовне відображення моделі **артефакт** → **ознаки зовнішнього вигляду людини** представлене прикметниковими утвореннями, що позначають особливості зросту, статури, форми обличчя, носа, голови, рук і т. ін.: *барилкуватий свекор* – товстий (СУМ, I, с.106), *бочкуватий чоловічок* – товстий (СУМ, I, с.224), *гачуватий ніс* (СУМ, II, с.18) – загнутий, *гличкувата голова* (ТСУМ-20) – висока, кругла, розширена до низу, *гудзикуваті очі* (ТСУМ-20) – круглі, *діжкуватий начальник* – товстий (СУМ, II, с.301), *ковбасуваті руки* (СУМ, IV, с.203) – товсті (можливо, по всій довжині), *лантухувате тіло* (СУМ, IV, с.445) – безформне, розпливчате, *холодикувате тіло* – драглисте (СУМ, XI, с.121) та ін.

Образні деривати, що репрезентують метафоричну модель **артефакт** → **ознаки вияву поведінки, характеру й стану людини**, слугують здебільшого назвами таких рис, як вайлуватість, незграбність, млявість: *лемехуватий монах* – неповороткий, млявий (СУМ, IV, с.475), *ломакуватий чоловік* – грубий, неотесаний, некультурний (СлГр, II, с.376), *макухувата людина* – вайлувата, млява (ВТС, с.640), *мішкувата постать* – незграбна (СУМ, IV, с.761), *хамулуватий чоловік* – неповороткий, незграбний (СУМ, XI, 16); рідше позначають роздратованість, злість: *сокиркувата жінка* – різка, уїдлива (СлГр, IV, с.165).

Впливом артефактної метафори позначене й творення образних ад'єктивів, пов'язаних з реципієнтною зоною **природа**. Простежуємо реалізацію наступних підтипів цієї метафоричної моделі: **артефакт** → **ознаки рослин за формою, структурою, будовою**: *волокнуватий мох* – який формою нагадує волокно (СУМ, I, с.729), *дудкувате листя цибулі* – порожнє всередині, довге (ТСУМ-20), *жолобкувате листя* – яке має форму жолоба (ТСУМ-20), *кашуватий цвіт* (ТСУМ-20) – із дрібних квітів, що нагадують кашку, *стіжкуваті верхи сосен* (СУМ, IX, с.709) – видовжено опуклі, *стьожекувате листя* (СУМ, IX, с.814) – плоске, вузьке і видовжене, *торбинуватий горох* – подібний до торбини (СлГр, IV, с.275); **артефакт** → **ознаки тварин**: *гачкуваті пазурі орла* (СУМ, II, с.42) – загнуті, закручені, *крючкуваті лапи птаха* (СУМ, IV, с.379) – загнуті, закручені, *сметануватий*

смушок – сірий з відблиском матово-сірого кольору (СЛГР, IV, с.157), **холодоцуваті** медузи – драглисті (СУМ, XI, с.121), **штанькуваті** кури – з пухнастими, оброслими п'ям ногами (ЕСУМ, VI, с.472), **щаблювата** кобила – худа з випнутими ребрами (СЛГР, IV, с. 522).

Метафорична модель **артефакт** → **артефакт** реалізує асоціативно-образне уявлення про форму, розмір, структуру одних предметів через їхню подібність з іншими: **бочкуваті** основи для колон – товсті, у формі бочки (СУМ, I, с.224), **виделкуваті** стереотруби – які формою нагадують виделку (СУМ, I, с.384), **жолобкувате** долото (СлГр, I, с.490) – із заглибленням, що нагадає жолоб, **лійкуватий** комин машини – схожий на лійку (СУМ, IV, с.512), **очінкуватий** капелюх – схожий на очіпок, невеликий (СУМ, V, с.833), **стіжкувата** крисаня (СУМ, IX, с.709) – видовжено опукла, **стрілкувате** склепіння бійниць – яке має вигляд стріли (СУМ, IX, с.775).

Лексичне наповнення донорської зони метафоричної моделі засвідчує тенденцію вибору мотиватора з-поміж таких назв, що закріпилися у свідомості мовців як еталонні виразники певних ознак, наприклад: **бочка**, **діжка** – еталон чогось або когось круглого, масивного, об'ємного; **гак** (**гачок**) – загнутого, закрученого; **жолоб** (**жолобок**) – із заглибленням, який увігнутий усередину; **стіг** (**стіжок**) – видовжено опуклого; **холодець** – драглистого, обвислого.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Образні прикметникові деривати із суфіксом -ува- (-юват-) належать до особливої групи мовних одиниць, наділених специфікою передавати через морфолого-семантичну структуру національно-культурне світосприйняття. Вибір мотивувальної ознаки, що є одним із важливих етапів словотворення, на нашу думку, здійснюється на базі образних мотиваційних відношень, пов'язаних із метафоричним та метонімічним моделюванням асоціативно-образного уявлення про елемент дійсності. У процесі творення відсубстантивних прикметників задіяними є обидві моделі: метафорична слугує базою для формування образної семантики, а метонімічна має стосунок до появи категорійного значення ознаки через зв'язок із предметом, її носієм. Аналіз структурно-семантичних особливостей досліджуваних ад'єктивів засвідчує, що вибір мотиватора здійснюється за універсальними метафоричними моделями, донорськими зонами яких є артефакти, людина і природа. Мовна репрезентація найпродуктивнішої для образних дериватів із суфіксом -ува- (-юват-) артефактної метафори відображає залучення в процеси словотворення лексики на позначення особливостей матеріальної культури носіїв мови – назв побутових предметів, господарських інструментів, знарядь праці; одягу, головних уборів; назв їжі, напоїв, продуктів харчування та ін. Детальний аналіз донорських зон метафоричних моделей, у тому числі й антропоморфної й природоморфної, із залученням якомога більшої кількості відіменникових образних ад'єктивів дасть змогу виокремити мотивувальні слова, що позначають такі елементи дійсності, які слугують еталонами певних ознак у процесі асоціативно-образного, подекуди творчого світосприйняття.

Література

1. Земская Е.А. Виды семантических отношений словообразовательной мотивации / Е.А. Земская // Wiener Slavischer Almanach. – 1984. – Bd. 13. – S. 337-349.
2. Лопатин В.В. Метафорическая мотивация в русском словообразовании / В.В. Лопатин // Лопатин В.В. Многогранное русское слово: Избранные статьи по русскому языку. – М.: Издательский центр «Азбуковник», 2007. – С. 267-271.
3. Полянина Е.В. Метафорические процессы в словообразовании: на материале производных глаголов с образной мотивацией: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 «Русский язык» / Е.В. Полянина. – Саратов, 2006. – 197 с.
4. Козинец С.Б. Словарь словообразовательных метафор русского языка / С.Б. Козинец. – Саратов: Саратовский источник, 2011. – 284 с.
5. Улуханов Н.С. О степенях словообразовательной мотивированности слов / Н.С. Улуханов // Вопросы языкознания. – 1992. – № 5. – С. 74-89.
6. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.
7. Потебня А.А. Теоретическая поэтика / Сост., вступ. ст., коммент. А.Б. Муратова / А.А. Потебня. – М.: Высш. шк., 1990. – 344 с.
8. Юрина Е.А. Образный строй языка / Е.А. Юрина. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 2005. – 156 с.
9. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живём / Дж. Лакофф, М. Джонсон // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 387-416.
10. Падучева Е.В. Динамические модели в семантике лексики / Е.В. Падучева. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 608 с.
11. Лапиша О.О. Семантична категорія подібності у сучасній російській мові: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 «Російська мова» / О.О. Лапиша. – Харків, 2010. – 21 с.
12. Огольцева Е.В. Образный потенциал словообразовательной системы современного русского языка: отсубстантивное словообразование: дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01 «Русский язык» / Е.В. Огольцева. – М., 2007. – 491 с.
13. Параненко А.А. Языковая семантика в её динамических аспектах (основные семантические процессы) / А.А. Параненко. – К.: Наукова думка, 1989. – 256 с.
14. Клименко Н.Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі / Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, А.П. Кислюк. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
15. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XXIII: Когнитивные аспекты языка. – М.: Прогресс, 1988. – С. 52-98.

References

1. Zemskaja E.A. Vidy semanticheskikh otnoshenii slovoobrazovatel'noi motivatsii / E.A. Zemskaja // Wiener Slavischer Almanach. – 1984. – Bd. 13. – S. 337-349.
2. Lopatin V.V. Metaforicheskaia motivatsiia v russkom slovoobrazovanii / V.V. Lopatin // Lopatin V.V. Mnogoznachnoie russkoe slovo: Izbrannye statii po russkomu yazyku. – M.: Izdatelskii tsentr «Azbykovnik», 2007. – S. 267-271.
3. Polianina E.V. Metaforicheskie protsessy v slovoobrazovanii: na materiale proizvodnykh glagolov s obraznoy motivatsiei: dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.01 «Russkii yazyk» / E.V. Polianina. – Saratov, 2006. – 197 s.

4. Kozinets S.B. Slovar slovoobrazovatelnykh metafor russkogo yazyka / S.B. Kozynets. – Saratov: Saratovskii istochnik, 2011. – 284 s.
5. Ulukhanov I.S. O stepeniakh slovoobrazovatelnoi motivirovanosti slov / I.S. Ulukhanov // Voprosy yazykoznanii. – 1992. – № 5. – S. 74–89.
6. Selivanova O.O. Linhivystichna entsyklopediia / O.O. Selivanova. – Poltava: Dovkylia-K, 2010. – 844 s.
7. Potebnia A.A. Teoreticheskaia poetika / Sost., vstup. st., komment. A.B. Muratova. – M.: Vyssh. shk., 1990. – 344 s.
8. Yurina E.A. Obraznyi stroi yazyka / E.A. Yurina. – Tomsk: Izd-vo Tomskogo un-ta, 2005. – 156 s.
9. Lakoff Dzh. Metafory, kotorymi my zhivem / Dzh. Lakoff, M. Dzhonson // Teoriia metafory. – M.: Prohress, 1990. – S. 387–416.
10. Paducheva E.V. Dinamicheskie modeli v semantike leksiki / E.V. Paducheva. – M.: Yazyki slavianskoi kultury, 2004. – 608 s.
11. Lapshyna O.O. Semantichna katehoriia podobnosti u suchasni rosiiskii movi: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk; 10.02.02 «Rosiska mova» / O.O. Lapshyna. – Kharkiv, 2010. – 21 s.
12. Oholtseva E.V. Obraznyi potentsial slovoobrazovatelnoi sistemy sovremennoho russkogo yazyka: otsubstantivnoe slovoobrazovanie: dis. ... d-ra filol. nauk; 10. 02. 01 «Russkyi yazyk» / E.V. Oholtseva. – M., 2007. – 491 s.
13. Taranenko A.A. Yazykovaia semantika v ee dinamicheskikh aspektakh (osnovnye semanticheskie protsessy) / A.A. Taranenko. – K.: Naukova dumka, 1989. – 256 s.
14. Khymentko N.F. Dynamicni protsesy v suchasnomu ukrainskomu leksykonu / N.F. Khymentko, Ye.A. Karpilovska, L.P. Kysliuk. – K.: Vydavnychi dim Dmytra Buraho, 2008. – 336 s.
15. Fillmor Ch. Freimy i semantika ponimania / Ch. Fillmor // Novoe v zarubezhnoi linhivistike. – Vyp. XXIII: Kohnityvnye aspekty yazyka. – M.: Prohress, 1988. – S. 52–98.

Gutsuliak T.Ye.,

Candidate of Philological Sciences, Docent, Doctoral Candidate of Modern Ukrainian Language Department,
Chernivtsi National University named after Yuri Fedkovych, t.gutsuliak@gmail.com

Ukraine, Chernivtsi

FIGURE MOTIVATED ADJECTIVES OF UKRAINIAN LANGUAGE (BASED ON MATERIAL SUBSTANTIVIZED DERIVATIVES WITH SUFFIXES -UVAT (-IUVAT))

In modern Ukrainian linguistics the research of motivated relationships belongs to those issues which are widely discussed and not enough studied. That is why the aim of presented article is to analyze the features of figure motivated relationships (with consideration cognitive and semantic aspects of this phenomenon) based on material substantivized derivatives with suffixes -uvat (-iuvat). Figure content formation can be connected with the action of universal metaphorical models – artifactual, nature-morphic, anthropomorphic. Culture national features of outlook are reflected by the donor zone of the model, where the choice of motivator is done.

Key words: metaphoric model, metonymy, motivation, figure motivation, figure substantivized adjectives.

УДК 821.161.2–92(092)

Зелік О.А.,

ст. викладач кафедри журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка,
zelikoxana@gmail.com

Україна, м. Полтава

«МІСЬКИЙ ТЕКСТ» У ПУБЛІЦИСТИЦІ Ю. АНДРУХОВИЧА (ЗА МАТЕРІАЛАМ КНИГИ «ЛЕКСИКОН ІНТИМНИХ МІСТ»)

У статті розглядаються особливості конструювання «міського тексту» у публіцистиці Ю. Андруховича.

Методологія дослідження ґрунтується на положеннях В. Топорова і Ю. Лотмана. У роботі простежено типологічні особливості публіцистичних текстів, актуалізовано поняття «міського тексту», виділено маркери міського топосу. У статті аналізуються різні конструкти міських топосів у текстах книги «Лексикон інтимних міст».

Результати дослідження демонструють, що візія міст вибудовувалася під впливом історико-культурних факторів, світоглядних та ідеологічних переконань автора.

Ключові слова: публіцистичний текст, «міський текст», топос, символ, постмодерна культура, культурний контекст.

Постановка проблеми. Юрій Андрухович – відомий український письменник, перекладач, публіцист. Його тексти, як художні, так і публіцистичні, стають явищем у мистецькому дискурсі країни. Неабиякого розголосу набула книга письменника «Лексикон інтимних міст». Літературне середовище жваво відреагувало на її появу: презентації книги, чисельні інтерв'ю із автором, рецензії поважаних літературознавців та контрверсійних критиків. Того ж таки року «ЛітАкцент року – 2011» присудив анти-премію «Золота булька» Юрію Андруховичу за книгу «Лексикон інтимних міст». Своє рішення журі вмотивувало тим, що очікували від Андруховича роману, художнього тексту, а отримали – «бульку».

Саме жанр книги викликав жваву дискусію. У «ПЕРЕДМОВІ типу ІНСТРУКЦІЯ» автор зауважує, що «ця книжка мала бути енциклопедією» [1, с.7], а вийшла «прихованим романом», «радіше романом-пазлом, моделлю для збірки» [1, с.11]. Людмила Скорина характеризує її як «художнє (курсив мій – О.З.) полотно, що нагадує клаптикову ковдру, – мікс різножанрових новел, есе чи нарисів» [5], Олена Маланій дає вичерпну жанрову характеристику книги: «це суміш, еkleктика художньої прози із публіцистикою, есеїстикою, подорожніми етюдами. Тут присутні політичні огляди, <...> і природничо-географічні замальовки <...>. Тут присутні і урбаністичні пейзажі (міська кав'ярня, вулиці, площі), і замальовки природи (озеро, ріка, гори), і імпресіоністичні візії, і психологічні етюди (спостереження за людськими звичками, аналіз людських слабкостей)» [4]. У такому потрактуванні зреалізовується теза М. Фуко, що мета творчості у тому «щоб створити певний простір, у якому постійно розчиняється суб'єкт, що пише» [7, с.71], разом з тим, продовжує М. Фуко, «представлена група текстів взаємно потрактовує один одного, вони існують як сукупність» [7, с.77].

У книзі ми знаходимо багато ознак публіцистичності: свобода поєднання елементів художньої образності з науковими міркуваннями; відсутність вичерпності;

виразно індивідуальне трактування події чи явища, проблеми чи теми; несподівані, неусталені погляди на явища життя; філософські роздуми; асоціативність як особливість композиції, зіставлення і синтез розрізнених фактів, осмислення події в контексті епохи та ін. 111 представлених есеїв об'єднані експліцитним та імпліцитними смислами, культурними контекстами, варіації розташування частин, розімкненість в інтертекстуальний простір дає нам можливість прочитувати «Лексикон інтимних міст» як метатекст.

Юрій Андрухович наголошує: «ця книжка про міста, які стали чимось більшим – вони стали Місцями, причому особистими, мов ерогенні зони, й інтимними. Місцями, ознакованими на мапах як міста» [1, с.9]. Тому прочитання книги у контексті «міських текстів» є умотивованим.

Мета роботи – проаналізувати особливості конструювання «міського тексту» у публіцистиці Юрія Андруховича.

Виклад основного матеріалу. Інтерес до дослідження «міських текстів» виник у 70-х роках ХХ століття. Традиційно вважається, що він був зумовлений процесом інтенсивного вивчення специфіки тексту, який розвивався в концепціях Р. Барта, Ц. Тодорова, В. Топорова та ін. Ю. Лотман досліджував текст як знакову систему і зазначав, що «будь-яка реальність, яка залучається до сфери культури, починає розглядатися як знакова. Ставлення до знаку і знаковості визначає одну із основних характеристик культури» [3, с.41]. Сучасна українська публіцистика осмислює міста як певний соціокультурний простір. Публіцисти не лише фіксують, а й аналізують історичні, соціальні, політичні, економічні, культурні реалії життя міст.

Уперше визначення «міського тексту» (петербурзького) дав В.Н. Топоров. Спираючись на дослідження В. Топорова, вважаємо, що «міський текст» – це єдність, що охоплює коло публіцистичних текстів про певне місто, які об'єднані певними семантичними і структурними ознаками, найважливішими із яких, на думку В.Топорова, є «монолітність смислової ідеї» [6, с.19].

Ю. Лотман визначає семіотичний сенс міського тексту так: «реалізуючи зіткнення різноманітних національних, соціальних, стилевих кодів і текстів, місто здійснює різноманітні гібридизації, перекодування, семіотичні переклади, які перетворюють його в генератор нової інформації. Місто – механізм, який постійно заново народжує своє минуле, яке отримує змогу розміщуватися з теперішнім ніби синхронно» [3, с.37]. К. Шльогель у статті «Львов – столиця європейської провінції» зазначає: «Місто, що стає спроможним говорити про себе, обов'язково знайде відповідну мову для висловлення того, що з ним сталося» [8].

Публіцистика конструює «міський текст» за методом «фрагментованої мозаїки». Французький філософ П'єр Нора у праці «Місця пам'яті» обстоював тезу про те, що тексти відтворюють місця і символи, з якими в колективній пам'яті пов'язується ідентичність.

«Міський текст» у публіцистиці Юрія Андруховича має кілька виразних маркерів: карта, культурний ландшафт, бажана історико-культурна спадкоємність, локальний міф, символічна топографія, система ціннісних і світоглядних домінант, *genius loci* (геній місця) та ін. Все це, за словами автора, «*місцями створює географію*» [1, с.9], але з метою «*актуалізувати описане та витлумачене раніше*» [1, с.8], власне презентувати персональну картину світу.

Мапа є одним із символів постмодерної культури, ігрової природи сучасного письма. Жан Бодріяр проголосив, що «відтепер карта передуватиме території» [2, с.6], мова йде про «заміну реального знаками реального» [2, с.7]. Власне саме таке конструювання топонімів присутнє у публіцистиці Ю. Андруховича. Автор декларує: «*Бо насправді все починається з мап. Скільки себе пам'ятаю, мав маніакальну схильність їх розглядати. <...> Пересування поверхнею мапи називається подорож. А подорож – це пригода і фантастика*» [1, с.9]. Міські топоніми подекуди виростають із карт, щоб знову стати лише символом, знаком, міткою на карті. І навіть коли письменник говорить про палімпсестну природу міста, коли «*шар поверх шару, а над ним знову шар, і потім ще, і ще, і вони взаємно проникнуті, вони завжди проступають один з-під одного*» [1, с.74], він відсилає нас до Бодрієвої карти, на просторах якої тліють клапти території, а копії починають сприйматися як реальне. Так, провівши у Венеції нецілу добу, Андрухович написав про неї не лише есей, а й цілий роман («Перверзія»). А пізнати місто митцю вдалося завдяки «мапі Фалька» над якою «*просиджував годинами*», «з її поміччю я щоразу точно розраховував хвилини і відстані», «*навіть масні очі дідуганів проступали на тій мапі*» [1, с.78]. Пізнання Москви теж відбувалося саме завдяки мапі: «*Москва стала для мене першим на світі містом, яким я ходив з мапою і ніколи ніде не заблукав. <...> Напевно, це важливо: перш ніж рушати у лабіринт чужого міста й нового міста, посидіти з годинку над його мапою. Засвоїти цю форму, контури, обриси, тіло, серце, природу, що і побіля чого виникало, як і куди розлазилася і де знову збиралося до купи*» [1, с.297]. Образ мапи об'єднує різні міста (Барселону, Берн, Бухарест, Варшаву, Гайсин, Детройн, Львів, Прагу

та ін.), автор провокативно запитує «у чому суть когнітивного дисонансу в когнітивному мапуванні?», зрозуміло, залишаючи питання риторичним.

Міста Андруховича наповнені різноманітними локусами: вулиці, канали, ринки, площі, вокзали, летовища, музеї, замки, готелі, кав'ярні, базари, занедбані палаци і т.д. Усі ці топоніми не випадкові, вони передають автентичну, є носіями культурних особливостей, історичної пам'яті, почасти мають символічне наповнення. Проте особливого контексту у міській топографії набувають університети. В університетах автор зустрічається з друзями, читає лекції, проводить читачькі конференції, декламує вірші. Але сама присутність Університету набуває символічного значення, бо «*Університет – це недоторканність і свобода*» [1, с.67], а брама університету – межа світів. Публіцист пов'язує емоційні, інтелектуальні прояви із матеріальним середовищем. Саме ці «автономні території» є носіями / хранителями / трансляторами / генераторами особливого знання, яке здатне апелювати до культурної пам'яті.

Також міста у «Лексиконі...» щільно заселені людьми. Це музиканти «*Вуличний музикант? Уся Європа нині переповнена вуличними музикантами. У цій книжці вони вже з'являлися – з'являтимуться ще. Без них не обійтися. Вони володіють містами*» [1, с.161], повії «*А головне – навколо був Сен-Дені з його повіями. Пригадую, як вони завжди там походжали, перед будинковими брамами й на перехрестях, і як вони повсякому, часом і свистом, ледь не художнім, закликали до себе нас, перехожих чоловіків*» [1, с.349], бармени «*Опівночі стара прокурена барменка виставила нас за двері, нахрипівши нам у спину, що “тут Баварія, тут порядок!”*» [1, с.312], художники «*Хтось полічив, скільки в Нью-Йорку художників?*» [1, с.202] і багато-багато інших людей, які визначають обличчя того чи того із описуваних міст. Проте варто окремо звернути увагу на читачів, «літературну публіку» з якою письменник зустрічається по всьому світу. Адже Андрухович послідовно вибудовує проекцію освіченого міста. Для слухачів він читає уривки із «Обручів», «Таємниці», «Московіади», лекцію про повернення деміургів, про метафоричну структуру збірки «Екзотичні птахи і рослини», розповідає про Стефаніка, Ольгу Кобилянську, Лесю Українку, Тичину й Антоновича, а ще декламує поезію. Наприклад, у Ессені зацікавлена публіка вразила митця умінням слухати: «*Німецькі відвідувачі літературних читань є цілком особливим прошиарком суспільства. Їм притаманна якась чи не протестантська культура слухання – суха зібраність, увага, налаштованість і напороженість, пильна аналітична робота мізків над почутими фразами і словами, внутрішнє перемелювання та зосереджене засвоєння їхніх звучань і значень. Вони готують репліки й запитання. Вони прийшли не просто так. Вони беруть на олівець. Вони насправді не публіка, а машина критичного переосмислення*» [1, с.146]. А Белградські студентки дуже нагадували наших «у такому ж віці»: «*Але вони не слухали. <...> Я підвищував і опускав голос, інтонував патетично і саркастично, витягав з глибин Прасвіту і з власних кишень акторів*

та персонажів, тасував їх і підносив на недосяжну висоту, сам дивуючись власній винахідливості та параболічності, а вони дивились у люстерка, підмальовувалися, писали есемеси, приймали їх, читали, писали знову, фотографувалися на мобілки, гортали глянець, шелестіли таблоїдами, жували цукерки, часом хихотіли (не з моїх жартів)» [1, с.34]. Дивується поведінці аудиторії в Лінці: «нижньоавстрійська публіка – не лише гостинна, але й по-ангельському до біса терпляча. Вони вже дізналися, що я втратив літак. Вони так само дізналися, що авіалінії люб'язно довезуть мене автомобілем. І вони вирішили чекати — попри щонайменше півторагодинну затримку з початком вечора» [1, с.250].

Разом з тим для Андруховича місто це не лише топос, де вибудовуються колізії сюжету, а й місця, означені особистими переживаннями, досвідом, мріями. Часто цей досвід мав теоретичний характер, був сформований історико-культурними факторами, світоглядними та ідеологічними переконаннями. Тому письменникові вдається вловити надчасові порухи. Так, Дрогобич Бруно Шульц «хімерним жестом деміурга перетворює на фантазійного метелика» [1, с.137], а Мазепа у Полтаві «нібито розвернув їх обличчям на Захід, уперше спокусившись альтернативною версією їхньої ідентичності» [1, с.359], Сергій Ейзенштейн сформував образ Одеси: «Про Одесу знають у всьому світі. Точніше нічого про неї не знають, хоч і знають її. Тобто правильніше буде сказати, що про Одесу не знають, але в усьому світі. Тому що всі про неї знають, особливо з фільму Сергія Ейзенштейна» [1, с.330]. Тому місто у белетрезованих есеях Юрія Андруховича виступає не лише категорією культури, а й культурною метафорою. Цю метафору має бути розкодована, тому постійно відбувається імпліцитний діалог між автором, персонажем та читачем. Письменник очікує від свого читача не лише розуміння, уміння розпізнавати натяки, алюзії і підтексти, а й співтворення. Автор закликає читача поміркувати, як міг би виглядати пам'ятник Бруно Шульцеві, розповідає, що напевно, лемент Семенових гостей заважав Хвильовому в його останню ніч. І все це без деталізації, пояснень, тлумачень, адже читач його текстів усвідомлює невидимий зв'язок людини з місцем, коли ти в цьому місці живеш, коли ти приїхав у місто на кілька днів чи годин, і навіть коли ти кілька хвилин читаєш про це місто. «Так буває, коли ти загла відчуваєш доторк чогось значно більшого, ніж ти міг собі уявити» [1, с.437]

Висновки. Моделюючи «міський текст», Андрухович спирається на просторові візії, відшукує лінії перетину доль міст та особистостей, що його персоналіфікують. Особливо уважний письменник до змалювання топосів: реальних, фантазійних, тих, що прийшли зі снів чи текстів, чи тих, що проглядають із мап чи пізнаються унаслідок блукання лабіринтами. Простір міста характеризується також через дії його мешканців. Зображувані персонажі допомагають авторові обстоювати власні світоглядні позиції, простежувати історичну та культурну тяглисть, відображувати сутнісні характеристики способів життя, наголошуючи на багатоманітності свідомості й поведінки.

Література

1. Андрухович Ю. Лексикон інтимних міст. Довільний посібник з геопоетики та космополітики / Юрій Андрухович. – К.: Meridian Czernowitz, Майстер книги, 2011. – 480 с.
2. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / Жан Бодріяр / Пер. з фр. В.Ховхун. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 230 с.
3. Лотман Ю. Символіка Петербурга и проблемы семиотики города / Ю.М. Лотман // Семиотика города и городской культуры : Петербург / Труды по знаковым системам. – Тарту, 1984. – Вып. XVIII. – С. 30-45.
4. Маланий О.О. Записки українського Марко Поло, або пригоди вітчизняного Дон Жуана (відзук на книгу Ю. Андруховича "Лексикон інтимних міст") / О.О. Маланий // Діалог мов – діалог культур. Україна і світ : III Міжнародна наукова Інтернет-конференція з україністики / Herausgegeben von Olena Novikova, Peter Hilkes, Ulrich Schweizer. – München – Berlin – Washington, D.C. : Verlag Otto Sagner, 2012. – S. 662-667. Режим доступу: <http://esnuir.eunu.edu.ua/handle/123456789/3820>
5. Скорина Л. Письменник, який грається / Людмила Скорина // Буквоїд [електронний ресурс]: режим доступу: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2012/02/13/073100.html>
6. Топоров В. Петербург и «Петербургский текст русской литературы» / В.Н. Топоров // Семиотика города и городской культуры : Петербург / Труды по знаковым системам. – Тарту, 1984. – Вып. XVIII. – С. 3-29.
7. Фуко М. Что такое автор? / Мишель Фуко // Современная литературная теория. Антология / Сост. И.В. Кабанова. – М.: Флинта, Наука, 2004. – С. 69-91.
8. Шльогель К. Львов – столиця європейської провінції / Карл Шльогель // Незалежний культурологічний часопис «Yi». – 2003. – № 29 [електронний ресурс]: режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n29texts/schloegel.htm>

References

1. Andrukivych Y. Leksykon intymnykh mist. Dovolnyi posibnyk z heopoetyky ta kosmopolityky / Yurii Andrukivych. – K.: Meridian Czernowitz, Maister knyhy, 2011. – 480 s.
2. Bodriar Zh. Symuliakry i symulatsiia / Zhan Bodriar / Per. z fr. V. Shovkhuin. – K.: Vyd-voSolomii Pavlychko «Osnovy», 2004. – 230 s.
3. Lotman Y. Simvolika Peterburga i problemy semiotiki goroda / Y.M. Lotman // Semiotika goroda i gorodskoi kultury : Peterburg / Trudy po znakovym sistemam. – Tartu, 1984. – Vyp. XVIII. – S. 30-45.
4. Malanii O.O. Zapysky ukrainskoho Marko Polo, abo pryhody vitchyznianoho Don Zhuan (vidhuk na knyhu Y. Andrukivycha «Leksykon intymnykh mist») / O.O. Malanii // Dialoh mov – dialoh kulturn. Ukraina i svit : III Mizhnarodna naukova Internet-konferentsiia z ukrainistyky / Herausgegeben von Olena Novikova, Peter Hilkes, Ulrich Schweizer. – München – Berlin – Washington, D.C. : Verlag Otto Sagner, 2012. – S. 662-667. Rezhym dostypu: <http://esnuir.eunu.edu.ua/handle/123456789/3820>
5. Skoryna L. Pysmennyk, yakyi hraetsia / Liudmyla Skoryna // Bykvoid [elektronnyi resurs]: rezhym dostypu: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2012/02/13/073100.html>
6. Toporov V. Peterburg i «Peterburzhskii tekst russkoi literatury» / V.N. Toporov // Semiotika goroda i gorodskoi kultury : Peterburg / Trudy po znakovym sistemam. – Tartu, 1984. – Vyp. XVIII. – S. 3-29.
7. Fuko M. Chto takoe avtor? / Mishel Fuko // Sovremenniaia literaturnaia teoriia. Antologii / Sost. I.V. Kabanova. – M.: Flinta, Nauka, 2004. – S. 69-91.
8. Shlohel K. Lvov – stolytsia yevropeiskoi provintsii / Karl Shlohel // Nezaleznyi kulturolohiichnyi chasopys «Yi». – 2003. – № 29. [elektronnyi resurs]: rezhym dostypu: <http://www.ji.lviv.ua/n29texts/schloegel.htm>

Zelik O.A.,

senior lecturer in journalism Poltava National V.G. Korolenko Pedagogical University,
zelikoxana@gmail.com

Ukraine, Poltava

**“URBAN TEXT” IN YURII ANDRUKHOVYCH’S JOURNALISM
(BASED ON THE BOOK “LEXICON OF INTIMATE CITIES”)**

The article deals with specificity of shaping of “urban text” in Yurii Andrukhovych’s journalism.

Methodology of the research is based on the thesis of V. Toporov and Y. Lotman. The paper examined typological features of journalistic texts, actualized the concept of “urban text”, singled out markers of urban topos. Author analyzes the various constructs of urban topos in the book “Lexicon of intimate cities”.

Results of the research show that the vision of cities was formed under the influence of historical and cultural factors, outlook and ideological beliefs of the author.

Key words: *journalistic text, “urban text”, topos, symbol, postmodern culture, cultural context.*

УДК 811.161.2'372.21

Козловська Д.В.,

аспірант кафедри української мови Донецького національного університету імені Василя Стуса,
kozlovskayadv@meta.ua

Україна, м. Вінниця

СПЕЦИФІКА ПОЕТОНІМІЇ РОМАНУ ГАЛИНИ ВДОВИЧЕНКО «ПІВ'ЯБЛУКА»

У статті описано особливості використання поетонімів у романі Галини Вдовиченко «Пів'яблука». Власні назви розглянуто як засіб текстотворення, описано їхні виражальні можливості, стилістичний потенціал. Показано, що авторську ідею, задум якнайкраще допомагають розкрити поетоніми твору, оригінальне використання їх письменницею. Доведено, що поетоніми усіх класів виконують у романі текстотвірну функцію, дають можливість відчувати атмосферу жіночого роману, заглибитися у цікавий світ персонажів твору.

Ключові слова: пропріатив, поетонім, поетонімний клас, антропоетонім, фемінопоетонім, топопоетонім, прагмапоетонім, текстотвірна функція.

Постановка проблеми. Серед досліджень, присвячених особливостям мови літературно-художнього твору, окрему нішу відведено тим, у яких вивчаються власні назви, оскільки ці мовні одиниці не лише увиразнюють і забарвлюють художній текст, а й за великим рахунком творять його. Глибшому розумінню, відчуттю авторського задуму, ідеї дослідникові-ономасту допомагає аналіз особливостей використання письменником поетонімів. Учені Н.Я. Бияк, Є.В. Боева, В.М. Галич, Т.Б. Гриценко, Т.І. Крупеньова, О.В. Лавер, Л.В. Литвин, М.Р. Мельник, Т.М. Наумова, А.В. Соколова, Г.І. Шаповал та ін. розглядають власні назви саме як засіб текстотворення, оскільки вони, маючи широкі виражальні можливості, монолітизують весь художній мікросвіт твору.

Мета пропонованої статті – проаналізувати специфіку використання поетонімів у першому з «яблучної» дилогії романі Галини Вдовиченко «Пів'яблука».

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти безпосередньо до аналізу поетонімії твору, трохи зупинимось на його ідейній спрямованості й тематичній складовій. У книзі присутній елемент прикрашання дійсності, що притаманне белетристичній літературі. Саме за змістом літературні критики, зокрема редактор Ольга Рен, вважають цю книгу ідеальним жіночим романом. На думку письменниці Галини Вдовиченко, жіноча проза – це дійсно окремий сегмент літератури. Визначає вона це явище як «тексти, написані жінками про проблеми, що більше хвилюють жінок, аніж чоловіків». Особлива позиція авторки проявляється ще й в упевненості в тому, що письменникові невідомо, хто буде його читачем, тому неможливо чітко визначити, чи призначена та чи інша книга саме жінкам. Галина Вдовиченко зауважує, що книги допомагають уникнути у психологію іншої людини, а отже – зрозуміти її, тож, читаючи «жіночі» тексти, чоловіки можуть зрозуміти жінку [5]. Відтак можемо стверджувати: якість тексту залежить не від статі автора, а від щирості викладених думок, внутрішнього стрижня митця, уміння донести до читача якусь свою ідею, що робить книгу універсальною, такою, що має різнобічне призначення.

Видавці відчували майбутнє набуття популярності жіночим романом «Пів'яблука», й завдяки цьому він був відзначений у номінації «Приз видавничих симпатій» на міжнародному літературному конкурсі «Коронація слова» та увійшов до серії «Популярні книжки», а також його охрестили українським аналогом кіносценарію американського серіалу «Секс і місто». Письменниці, напевно, хотілося б, щоб у Львові й в Україні було багато таких жінок – яскравих, стильних, успішних, сильних, упевнених у собі, у той час як насправді більшість сучасних жінок живе у режимі виживання, і їхнє життя набагато менш гламурне, ніж у героїнь цього роману. У творі надаються такі цікаві для жінок-читачок «за сорок» рекомендації, як будувати кар'єру, створювати сім'ю, одягатися, худнути, підтримувати здоров'я за допомогою пішої ходи після роботи, психологічно розвантажуватися жіночими теревами про все й ні про що, знаходити час для усамітнення за ноутбуком тощо. Передачі п'яної, іноді легковажної атмосфери твору сприяє специфічне авторське послуговування поетонімами.

У літературно-художніх творах власні назви постають потужним виражально-характеристичним засобом, несучи прагматичне значення. Усі поетоніми письменник добирає з урахуванням місця денотата в сюжеті твору, зокрема імена персонажам він дає, заздалегідь визначивши їхню роль у побудові сюжету, продумавши їхні характери. Як зазначає дослідниця-ономаст О.Ю. Карпенко, автор, на відміну від батьків, що іменують своїх дітей ще немовлятами, називає вже дорослих, сформованих людей. У доборі найменш він так чи інакше, свідомо чи несвідомо допасовує їх до створюваних образів, домагаючись гармонії образу та його імені [4, с.69].

Досліджуючи антропоетонімію роману Галини Вдовиченко, можемо констатувати факт наявності в її творі своєрідного культу імені, підкреслення нею важливості значення антропоетонімів у художньому тексті. Про це свідчить надзвичайна насиченість тексту роману словами *ім'я, прізвище, прізвисько*, тобто самими назвами антропоетонімних класів, а також аналізування самою авторкою власне у тексті поширеності й

етимології імені, виокремлення особливого моменту надання імені при народженні тощо. Письменниця у романі «Пів'яблука» іронічно натякає на ситуацію, коли нібито представлятися є зайвим: «...мовчазний секс із незнайомцем, щоб жодних розмов, жодного розкриття душ і нуль проблем. Покурили, розійшлися. Знання **імен** необов'язкове» [2, с.143]. Варто відзначити особливе ставлення авторки та привертання уваги читача до ситуації наречення іменем новонароджених, у що іноді привноситься елемент сакральності: «Назвали дитину **Сонькою** – це **ім'я** витягнули з пам'яті, як дорогу реліквію з шухляди. Воно чекало-чекало й дочекалося свого часу. ... Вона навіть перестала згадувати **імена**, які колись придумала для майбутніх дітей. Але її **Сонька** таки мала народитися» [2, с.92-93]. Авторка здійснює розгорнутий аналіз імені Кузьма, пишучи про його походження, непоширеність і призначеність для певного типу чоловіків: «**Ім'я** давно чекало на малюка. **Кузьма, Кузя**. Старовинне, майже забуте слов'янське **ім'я** для мужніх надійних чоловіків. Ніхто на нього не претендував, окрім сина Магди та Ігоря. Понад двадцять років тому вони вирішили, що їхнього сина зватимуть **Кузьмою**, а доньку – **Софією**. ... Лише жіноче **ім'я** за цей час зробилося популярним, а чоловіче залишилося поза модою і часом, ніхто його в батьків майбутнього **Кузі** не вихопив» [2, с.155].

Окрім цих умовно виділених нами особливостей, у творі знаходимо якісь специфічні, ексклюзивні характеристики антропоетонімних класів. Так, Галина Вдовиченко у фразі з назвою антропоетонімного класу вживає антонімічну пару: «...Андрій Криволап, красивий хлопець із некрасивим **прізвищем**, грав на гітарі і співав щемливу пісню» [2, с.171]; виражає вустами однієї з героїнь своє сприйняття імен як приналежних до категорії магічного: «Його теж звали Геннадій ... Чому її заносило на чоловіка з таким самим **ім'ям**? ... Можливо, так на неї діяло **ім'я**?.. Може, і справді існує магія цифр та імен?» [2, с.50]. Часто у тексті вживаються дієслова називати, звати: «...як її? – вона забула, як **звати** дівчину, що прибирала у тітчиній квартирі» [2, с.88]; «Але це була не дружина. Дружина **називалась** Марія...» [2, с.127]. Як бачимо, надзвичайна важливість іменувань персонажів для авторки підтверджується численними моментами уживання назв антропоетонімних класів і усіма іншими вищеперерахованими ознаками, які демонструють ставлення письменниці до антропоетонімів як до найважливішої частини поетонімосфери твору.

«Яблука» діалогія Галини Вдовиченко оповідає про чотирьох таких собі суперсучасних леді львівського розливу: редактора Галину, дизайнера Ірину, коректора Магду й телеведучу Луїзу. Ці подруги мають багато спільного: вони – сформовані особистості, захоплені роботою, модою, автентикою. Водночас у чомусь вони розділені «два на два»: Галя росла разом із Іриною, й імена їм авторка дала схожі за етимологією. За словником Л.Г. Скрипник та Н.П. Дзяківської «Власні імена людей», фемінопоетонім *Галина* в перекладі з грецької означає «спокій, тиша; штиль на морі, тиха погода» [3, с.127], а *Ірина* – «мир, спокій» [3, с.144]. Луїзу ж більше тягне до Магди, до її оселі, де завжди є

какао й печиво «До чаю» й де вона щодня займається англійською з Магдиними дітьми. Імена у цих двох протагоністок більш «складні», так само схожі за походженням, обидва запозичені з німецької. Тут спадає на згадку вірш Ліни Костенко «Старенька жінко, **Магдо** чи **Луїзо!**», в якому лірична героїня звертається до німкені, називаючи її традиційними для німецького антропонімікону особовими іменами. Отже, у Галини Вдовиченко спостерігаємо тенденцію відходу від використання традиційних для творів нової української літератури імен і заміну їх на іншомовні.

Потужне переплетіння, тісний зв'язок між героїнями виражено у збігові імен деяких їхніх близьких людей: у двох подруг, Ірини та Магди, однаково звуть доньок *Соньками*; у Галі й чоловік, і молодший син – *Віктори*; Магдин чоловік і Луїзин коханець – обидва *Ігорі*. Здавалося б, у реальному антропоніміконі вистачає пропріальних одиниць, щоб обрати різні імена для номінації персонажів, проте авторка умисно вдається до таких «збігів», щоб підкреслити, наскільки подруги взаємопов'язані, як багато у них спільного.

Галина Вдовиченко уживає відапелативне прізвище *Кінь*, яке виконує асоціативну функцію. Воно належить персонажеві-чоловіку, рослому, сильному, який подобається жінкам: «*Це не прізвисько. Кінь – прізвище*» [2, с.22]; «*Він задоволено заіржав, відкинувши голову назад у повній відповідності з прізвищем. Немов жеребець*» [2, с.25]; «*А треба було відповісти щось двозначне: «Куди ти дінешся? – наприклад. – Коней на переправі не міняють...» Щось таке. Був би на місці Коня якийсь інший Кінь – так би і сказала*» [2, с.27].

Цікавим за походженням є прізвище Магдиної родини – *Курич*. Прізвище *Курич* утворене від прізвиська *Курич*, що походить від загальної назви курка. Традиція називати дітей на честь якоїсь тварини або рослини бере свій початок ще від дохристиянських часів, що відповідало язичницьким уявленням людини про світ. Давньослов'янська людина, яка жила за законами природи, сама уявляла себе її частиною. Даючи дитині таке прізвисько, як *Курич*, батьки хотіли, щоб природа сприймала дитину як свою, щоб до неї перейшли ті корисні якості, якими наділений обраний представник тваринного або рослинного світу. Ще у давнину курка була символом материнської турботи. Можливо, людину прозвали *Куричем* за дуже ніжне і трепетне ставлення до своєї родини [6]. Саме так і ставиться Магдин чоловік до власної родини, до будинку, до домашнього вогнища, до побуту взагалі, зокрема вкладаючи часточку душі у ті меблі, які він виробляє з дерева й які стають окрасою оселі та роблять її затишнішою.

Крім основних класів антропоетонімів, не менш важливе значення мають прізвиська як окремий клас пропріальної лексики, що виконує характеротвірну функцію, яскраво відображаючи сутність денотата. Усі прізвиська у романі – з минулого, родом із дитинства, шкільних років героїнь. Так, діти в інтернаті називали одну з нічних чергових вихователек *Шизою*, вчительку хімії – *хімозою*. Письменниця наголошує на тому, що тим, до кого ставляться нейтрально, зазвичай не вигадують образливих прізвиськ: іншу чергову, яка «завжди залишалася спокійною, ніколи не кричала на

вихованців» [2, с.55], звали просто *Петрівною*. Класну керівничку Тетяну Петрівну Красильник – «*позаочі лише так і називали – ТПК*» [2, с.170]. Аббревіатура *ТПК* є досить розповсюдженою у різних галузях промисловості, науки й техніки, мистецтва тощо (*торговельно-промислова компанія, транспортний пілотований корабель, транспортер переднього краю, тунелепрохідницький комплекс, творчий портрет композитора* та ін.). Можна припустити, що вимогливість учительки, те, що вона «*давала не завжди зрозумілі теми для творів*», які змушували учнів, можливо, неординарно, критично мислити, спонукала їх до такої вигадки. Проте перелік наведених розшифровок аббревіатури нашттовхує й на іншу думку: тендітна «*вчорашня випускниця філологічного факультету*» могла отримати прізвисько, що їй відверто суперечить, від внутрішнього, імовірно, несвідомого протесту учнів, які під час виконання складних завдань мали розмірковувати, напружувати мозок, що, як правило, школярі робити лінуються. Натомість для їхнього однокласника знайшлося позитивне, схвальне прізвисько, таке, що підкреслює розумові здібності хлопця: «*високий широкоплечий розумник на прізвисько Ейнштейн*» [2, с.168].

Звісно, основну частину текстотвірної функції виконують антропоетоніми, однак топопоетоніми відіграють не менш важливу роль у побудові сюжету. Улюблене місто Галини Вдовиченко – її рідний Львів, назву якого вона вводить у кілька своїх творів. У романі «Пів'яблука» асті-, або полісопоетонім, *Львів* номінує місто, яке дійсно постає персонажем твору. Образ цього міста зідеалізований письменницею, адже насправді воно не є аж настільки мегасучасним, динамічним і комфортним, яким авторка його змальовує. Але вона робить це з конкретною метою, з певною художньою настановою, й це виправдано, адже Львів Галини Вдовиченко є символом неповторного стилю, вишуканості, натхнення, потягу до краси й творчості – він якраз «до пари» четвірці її героїнь. О.Ю. Карпенко пише про поетонім *Дніпро*, який у загальновідомому тексті «Заповіту» Т.Г. Шевченка «є ужитком мовної одиниці у художньому тексті, є фактом мовлення, отже – літературним онімом. Тут уже не просто називається головна українська ріка, а назва ця виконує художню функцію, говорить про красу і велич, символізує Україну» [4, с.70]. Дещо подібне спостерігаємо у випадку зі Львовом у нашому романі: «*Львів розкинувся перед очима каскадом старих дахів, лискучих від вечірнього дощу. Імпресіоністська мжичка додала пейзажу переконливості: побачили б таку акварель у крамниці чи на виставці, відразу б пізнали – за завісою дощу саме Львів*» [2, с.38]. Львів постає у романі як істота – він має якісь особливі, незвичайні, магічні властивості, наприклад, приємний запах, що існує в уяві однієї з героїнь: «*...йшла своєю вулицею за іншою людиною, милуючись кольорами жовтня, найкращого місяця у Львові, та жадібно втягуючи ніздрями гіркуватий аромат хризантем і міцних жовтоногих опеньків (які у місті опеньки? – а от пахне ж ними!)*» [2, с.101-102]. Цікаво, що письменниця називає один із розділів роману *оказіоналізмом Львовотерапія*. Вчитуючись у зміст, розуміємо значення цього

авторського «терміна»: *Львовотерапія* для наших панянок означає відновлення життєвого тону, гуляючи містом, заглядаючи до кав'ярень і крамниць, роздивляючись міські дворики: «*Вони заходили у перші-ліпні брами, ніби грали у гру на уважність: помітила, яке слухове віконце у піддашші? А ти зауважила ковані пуп'янки квітів на балконній решітці?...*» [2, с.134].

Підклали топопоетонімів – *годо-* (назви вулиць) і *агоропоетоніми* (назви площ) – доповнюють образ міста, ще більше роблячи Львів для читача не реальним об'єктом, а саме містом-персонажем твору: «*...просто над брамою, на будинку, абсолютно гармонійно співіснували теперішня назва вулиці на таблиці і стара, у ліпнині позаминулого століття*» [2, с.134]. Одна назва вулиці – «домашня», від неї віє затишком: «*На вулиці Пекарський ... зайшли у двір, і Галя очам не повірила: тут панувала атмосфера шістдесятих років. Ніби вони не у ворота зайшли, а переступили часову межу й повернулися у дитинство*» [2, с.135], інша наче оживає перед нами: «*Нещодавно саме Хуторівка вважалася найзанедбанішою вулицею у великому міському мікрорайоні ... Тепер вулицю-попелюшку годі було й пізнати. Крапкою над "і" у цих перетвореннях стали бузок і жасмин, посаджені уздовж траси*» [2, с.64]. Також подається ціла історія цієї вулиці від давніх часів, коли там відбулася жорстока січ, і до наших днів, коли «*зна впорядкованій квітучій вулиці плями чорної енергії зникли*» [2, с.65]. Загалом, вулиці, дворики, навіть палісадники всі ніби живі й мають свої назви: «*Всплило у пам'яті слово «аркомка», а може, «Аркомка» з великої. Так чомусь називали простір із деревами, кущами та високою травою за будинком. ... А може, Аркомка у світі дорослих належала якомусь Аркому? Тепер уже не дізнаєшся*» [2, с.135-136]. І, звичайно, Львів не був би Львовом без згадки про *площу Ринок*, на якій героїні купують деякі вінтажні речі: сукні, торбинки, капелюшки тощо.

Безперечно, антропоетоніми та топопоетоніми є основними, більш численними розрядами поетонімів, які виконують текстотвірну функцію в багатьох художніх творах. Проте нам не уявляється за можливе обійти увагою прагмапоетоніми як назви предметів, що оточують персонажів. Ця категорія поетонімів так само творить собою текст, слугуючи, так би мовити, інформативною складовою його поетонімії, наповнюючи його різноманітними відомостями про побутові деталі, відкриваючи читачеві завісу над уподобаннями, звичками тощо персонажів. Наприклад, на самому початку роману авторка немовби веде нас у гості до оселі, де меблі мають свої імена: «*Перше крісло, подібне до трону, Ігор назвав «Хазяйка» та подарував Магді на річницю весілля. Відтоді кожне творіння Майстра отримувало ім'я. ... З часом у хаті Куричів оселилися крісла «Шерхан», «Герда», «Кай», «Чугайстер», «Вікінг»...*» [2, с.8-9]. І у цієї оселі «під Львовом» є ім'я й характер: «*...«Зубрівкою» вони називали дім Магди та Ігоря – віллу із вдачею яскравої особистості*» [2, с.7].

Галина Вдовиченко настільки надає значення поетонімній складовій тексту, що складається враження про бракування письменниці власних назв. Їй замало пропріативів, вона вигадує їх сама, що свідчить про фанатизм (у хорошому сенсі) щодо насичення роману

поетонімами. Письменницею поіменовані навіть предмети одягу: «Луїза не могла натішитися своєю спідничкою, яку вже встигла назвати **«Біла пані»**...» [2, с.83].

Згідно з класифікацією відомого українського ономаста М.М. Торчинського, одним із видів прагмапоетонімів є гастропоетоніми, найменування різних продовольчих товарів, зокрема спиртопоетоніми – власні назви алкогольних напоїв [8, с.250-252]. Аби ознайомити читача зі смаками, обізнаністю героїнь у розмаїтті страв і напоїв, культурою їхнього харчування, авторка послуговується цими типами поетонімів, які несуть інформативне значення: «– Якщо у тому вині був присутній ще й виразний акцент гіркового перцю, то ви куштували італійське **«Монтеполі»** дві тисячі третього року, – повідомив офіціант. – Або це було грузинське **«Циндальі»** від нашого постачальника. – А! Загадала! – зраділа Луїза. – **«Кларет»**. Французьке вино. ... І трохи сиру... з голубою пліснявою... Назву, як ви вже зрозуміли, я забула. – **Горгонзола? Баварія блю?**...» [2, с.47]; «Влаштуємо сьогодні вечірку в піжамах! ... Будемо дивитися **«Інді»** ... І пити **«Кампарі»**...» [2, с.160].

Привертає увагу той факт, що з усіх існуючих парфумів авторка пропонує героїні саме ті, що мають у своїй назві слово *жінка*, ніби ненароком нагадуючи нам, що перед нами – жіночий роман: «Приснула перед собою парфумами **«Provocative Woman»**, ступила у цю хмарку ... і вийшла на вулицю» [2, с.146]. Уживання в тексті такого парфумопоетоніма, а також опис особистого способу Луїзи наносити парфуми підкреслює її вишуканий смак, уміння бути жіночною, провокувати чоловіків.

Висновки. Проаналізувавши специфічність поетонімії роману Галини Вдовиченко «Пів'яблука», ми дійшли висновків, що поетоніми усіх класів, використані авторкою у творі, виконують текстотвірну функцію, відіграють величезну роль у побудові сюжету. Описування авторкою світу жінок, їхнього повсякдення, усіляких жіночих штучок передбачає звернення до цікавих фемінопоетонімів, інколи іншомовних, таких, що вишукано звучать; топопоетонімів, які дозволяють зануритися в історію персонажів, у спогади з їхнього дитинства, відчуття теплоту й магійний зв'язок із їхнім рідним містом; різноманітних специфічних «жіночих» прагмапоетонімів, що підкреслюють індивідуальність героїнь роману. Усі ці поетоніми дають змогу заглибитися в атмосферу жіночого твору й зрозуміти зсередини «кухню» жіночих стосунків. Перспективним видається подальше дослідження особливостей поетонімії інших романів Галини Вдовиченко.

Kozlovskaya D.V.,

postgraduate of Department of Ukrainian language of Vasyl' Stus Donetsk National University, kozlovskayadv@meta.ua
Ukraine, Vinnytsya

POETONYMY SPECIFICITY OF GALYNA VDOVYCHENKO'S NOVEL «A HALF OF APPLE»

The article describes the features of poetonyms using in Galyna Vdovychenko's novel «A Half of Apple». Proper names are considered as a means of text creating, their expressive capabilities, stylistic potential are described. It is shown that poetonyms of the work, original using of them by the writer the best way help to reveal author's idea, intention. It's proved that all poetonym classes perform in the novel text creating function, enable to feel the atmosphere of the feminine novel, to delve into the interesting world of the work characters.

Key words: propriative, poetonym, poetonym class, anthropoetonym, feminopoetonym, topoetonym, prahmapoetonym, text creating function.

Література

1. Бияк Н.Я. Особливості найменувань осіб в українській художній прозі та збереження їх функцій у німецькомовних перекладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 02. 01 «Українська мова» / Н.Я. Бияк – Івано-Франківськ, 2004. – 19 с.
2. Вдовиченко Т.К. Пів'яблука : [роман] / Вдовиченко Т.К. – Х. : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 208 с.
3. Власні імена людей : словник-довідник / [уклад. Л.Т. Скрипник, Н.П. Дзятківська]. – 3-тє вид., виправл. – К. : Наук. думка, 2005. – 335 с.
4. Карпенко О.Ю. Про літературну ономастику та її функціональне навантаження // Записки з ономастики. – Одеса: Астропринт, 2000. – Вип. 4. – С. 68-74.
5. Кушук Т.В. Жіночі голоси у сучасній українській літературі [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.spokusa-book.in.ua/2011/03/blog-post_09.html
6. Происхождение фамилии Курич [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.ufolog.ru/names/order/Курич>
7. Словник української ономастичної термінології [уклад. Бучко Д.Г., Ткачова Н.В.]. – Х. : Ранок-НТ, 2012. – 256 с.
8. Торчинський М.М. Структура онімного простору української мови / Торчинський М.М. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 550 с.

References

1. Byjak N.Y. Osoblyvosti najmenuvan' osib v ukrains'kij hudozhnij prozi ta zberezhennya jih funktsij u nimets'komovnyh perekladah : avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenya kand. filol. nauk : spets. 10. 02. 01 «Ukrains'ka mova» / Byjak N.Y. – Ivano-Frankivs'k, 2004. – 19 s.
2. Vdovychenko G. K. Piv'jabluka : [roman] / Vdovychenko G. K. – Kh. : Knizhkovyj Klub «Klub Simejnogo Dozvillya», 2013. – 208s.
3. Vlasni imena lyudej : slovnyk-dovidnyk / [uklad. L.G. Skrypnyk, N.P. Dzyatkiv's'ka]. – 3-tje vyd., vypravl. – K. : Nauk. dumka, 2005. – 335 s.
4. Karpenko O.Y. Pro literaturnu onomastyku ta jiji funktsional'ne navantazhennya // Zapysky z onomastyky. – Odesa : Astroprynt, 2000. – Vyp. 4. – S. 68–74.
5. Kushchuk T.V. Zhinochi golosy u suchasnij ukrains'kij literaturi [Elektronnyj resurs] / Rezhym dostupu : http://www.spokusa-book.in.ua/2011/03/blog-post_09.html
6. Proishozhdenije familii Kurich [Elektronnyj resurs] / Rezhym dostupu : <http://www.ufolog.ru/names/order/Kurich>
7. Slovnyk ukrains'koi onomastichnoi terminologii [uklad. Buchko D.G., Tkachova N.V.]. – Kh. : Ranok-NT, 2012. – 256 s.
8. Torchyns'kyj M.M. Struktura onimnogo prostoru ukrains'koi movy / Torchyns'kyj M.M. – Khmel'nyts'kyj : Avist, 2008. – 550 s.

УДК 811.161.2'38 (072)

Кучеренко О.Ф.,

к.филол.н., доцент кафедри української мови та мовної підготовки іноземних громадян,
Харківський національний університет будівництва та архітектури, kucherenkoef@mail.ru

Україна, м. Харків

СУЧАСНА ЮРИДИЧНА ЛІНГВОСТИЛІСТИКА: РОЗВИТОК ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ

Актуальність дослідження власне стилістичних лінгвістичних особливостей юридичних текстів у широкому розумінні виявляється першочерговою тому, що для продуктивного практичного розв'язання більшості сучасних проблем юридичної лінгвістики знання та використання основ лінгвостилістики вкрай необхідно.

Для об'єктивного аналізу стилістичних усталеностей усних та письмових юридичних текстів для нашого дослідження надзвичайно важливо чітко розмежовувати обсяг понять таких ключових термінів: мова права, юридична лінгвостилістика, юридична комунікація.

Відповідне науково-теоретичне підґрунтя сприятиме розвитку, структуруванню, функціонуванню та удосконаленню різних за структурою та змістом жанрів правничих текстів, як наслідок – розробці конкретних рекомендацій щодо використання в них правових нормативних мовних засобів, які розмежовують кожен функціональний стиль, що активно використовується для юридичної комунікації.

Ключові слова: мова права, юридична лінгвостилістика, юридична комунікація.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що правнича галузь знань у сучасному світі відіграє велике значення. Її розвиток, удосконалення та функціонування здійснюється завдяки мові, мові, на якій створюються та продукуються (усні й письмові) юридичні тексти. Забезпечує усебічну й багаторівневу комунікацію фахівців цієї царини людської діяльності юридична лінгвістика, що зараз набуває неабиякого розвитку. Проте сучасна юридична стилістика має багато нерозв'язаних проблем.

Актуальність та мета дослідження власне стилістичних лінгвістичних особливостей юридичних текстів у широкому розумінні постає першочерговою тому, що для продуктивного практичного розв'язання більшості сучасних проблем юридичної лінгвістики (лінгвістичний аналіз юридичної техніки; термінологічний та поняттєвий аналіз нормативних юридичних документів; лінгвістична експертиза різноманітних правових текстів; правові аспекти текстів, що презентовано у ЗМІ, та текстів рекламного характеру; переклад юридичних текстів) знання та використання основ лінгвостилістики вкрай необхідно.

Виклад основного матеріалу. Вивченню стилістичних особливостей мови права (історії розвитку юридичних лінгвостилістичних досліджень та сучасного стану юридичної техніки) присвячували та присвячують свої наукові розвідки багато лінгвістів [1-7]. Засновником власне законодавчої стилістики вважають А.А. Ушакова, який достатньо чітко запропонував найменування її законографією, передусім акцентуючи увагу на сутнісних мовних особливостях стилю саме правничих текстів [1, с.206].

Юридична лінгвостилістика постає функціонально різноманітною, тобто має достатньо широкі певні функціональні разновидности. Для детального системного аналізу специфічних особливостей юридичної лінгвістики необхідно, звісно, спиратися на основні поняття та категорії стилістики взагалі та враховувати правову сферу її використання. Обов'язково варто співвідносити поняттєвий апарат основних термінологічних номінацій лінгвостилістики та правничих наук.

Для об'єктивного аналізу стилістичних особливостей усних та письмових юридичних текстів для нашого дослідження важливо чітко розмежовувати обсяг понять таких ключових термінів: мова права, юридична лінгвостилістика, юридична комунікація.

Термін «мова права» розуміємо як систему в системі. Мова права – це активна поліфункціональна складова частина власне загальної системи літературної мови. З одного боку, вона має вже історично сформовану вельми обмежену багаторівневу систему спеціальних мовних засобів, які відбивають її лексичні, граматичні, синтаксичні та стилістичні характеристики, тому що вона зв'язалася як система певних логічних та поняттєвих зв'язків, тому що вона стилістично чітко диференційована. А з іншого боку, така достатньо специфічна мовна система, як мова права (можна її назвати підсистемою), відкрита, динамічна, постійно зазнає змін. Зазначене визначається багатьма нелінгвістичними та лінгвістичними чинниками: рівнем розвитку юридичної галузі суспільства за конкретних історичних умов і територіальними державними межами функціонування, ступенем міжнародного співробітництва та взаємозв'язку в галузі юриспруденції й (що особливо важливо для юридичної лінгвістики) високим рівнем розвитку саме мовної системи права, яка повсякчас «обслуговує нагальні потреби» правничої системи відповідно.

Головною умовою розвитку системи мови права на різних етапах, за нашим переконанням, є обов'язкова відповідність мовним нормам системи загальнолітературної мови, передусім стилістичним. Нормативність та відповідність стандартам в мові права повинні обов'язково доводитися як в усному, так і в писемному мовленні використанням різноманітних мовних засобів, що відповідають усім нормам мови. Наприклад, для успішної професійної комунікації на лексичному рівні варто звертати особливу увагу на нормативне застосування специфічних юридичних термінологічних номінацій, термінів-словосполучень (вони висвітлюють

специфічні поняття та категорії права); на синтаксичному рівні – на використанні певних синтаксичних конструкцій виключно правничих текстів; на стилістичному рівні – на відборі стилістичних засобів та прийомів відповідно до правових етикетних формул і культури ділового спілкування.

Сучасна система мови права стилістично надзвичайно різноманітна та багатofункціональна. У зв'язку з такою різноманітністю функцій необхідно звернути увагу на термін «юридична лінгвостилістика». Зазначена різноманітна стилістична лінгвістична диференціація сприяє використанню на практиці мови права в юридичній науці та освіті, у законодавстві, у судочинстві, у нотаріаті, у наданні правової інформації в ЗМІ, у правовій публіцистиці. Кожен із згаданих активно використовуваних напрямків функціонування мови права надзвичайно самодостатній. Кожному притаманні стилістичні жанрові особливості та стилістичні функціональні характеристики, що визначені певними комунікативними професійними потребами. Проте відповідність стилістичним нормам загальнолітературної мови завжди повинна бути першочерговою.

Як вже було зазначено, юридична лінгвостилістика, звісно, не може не спиратися на основні поняття лінгвостилістики. Хоча до її відповідних завдань належать виокремлення, розвиток та використання в усній та писемній практиці правового спілкування власне юридичної стилістичної норми (професійної норми); дослідження та дотримання вирізнявальних стилістичних ознак різноманітних за жанровими характеристиками юридичних текстів; виділення стилістичних мовних ресурсів та мовних засобів, що обслуговують виключно юридичну галузь; вивчення особливостей такого специфічного відбору та використання змістових стилістичних мовних засобів за різних ситуацій юридичної комунікації.

Особливість терміна «юридична комунікація» постає у тому, що він використовується для висвітлення специфічних ознак щонайперше комунікативної професійно орієнтованої компетенції, відбиває особливості власне правової комунікативної лінгвістики, визначає підґрунтя успішного юридичного професійного спілкування (знання літературної мови як фундамента мовного професійного спілкування, урахування стилістичних лінгвістичних особливостей правничої галузі, навички використання цими знаннями відповідно до комунікативних завдань для реалізації певних професійних напрацювань), систематизує основні принципи мовної діяльності.

На розмежуванні та взаємозв'язку термінів «мова права», «юридична лінгвостилістика», «юридична комунікація» необхідно зосередити увагу у цій статті, тому що розуміння згаданих термінологічних понять створює достатню науково-теоретичну основу для роз'яснення низки практичних потреб юридичної галузі.

Відповідні науково-теоретичні основи сприятимуть розвитку, структуруванню, функціонуванню та удосконаленню різних за структурою та змістом жанрів юридичних текстів, як результат – розробці конкретних рекомендацій щодо використання у них юридичних нормативних мовних засобів, що розмежують кожен

функціональний стиль, активно використовуваний для юридичної комунікації (науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, розмовний). Наприклад, такі судові юридичні тексти, як: апеляція, протокол допиту, звинувальний висновок тощо, які стосуються офіційно-ділового стилю спілкування). При цьому необхідно постійно враховувати, вивчати та систематизувати сутнісні закономірності застосування цих самих певних мовних засобів залежно від цілі, завдань та умов для конкретної ефективної юридичної комунікації.

Надзвичайно важливим практичним завданням для сучасної юридичної лінгвостилістики постає створення основних типологічних структурованих реєстрів правничих текстів. Такі реєстри варто постійно корегувати з урахуванням динамічних змін у розвитку юридичної галузі діяльності.

Усебічний системний лінгвостилістичний аналіз юридичних текстів надзвичайно важливий для тих, хто постійно «обслуговує нагальні потреби» у правовій комунікації: практична юриспруденція, наукова юриспруденція, навчальна юриспруденція, де необхідно свідомо залучати правові засоби з урахуванням їх конкретних стилістичних відповідностей в усному та писемному мовленні.

Саме практичні результати досліджень юридичної лінгвостилістики сприяють аналізу та систематизації у наукових узагальненнях та висновках, які торкаються неабиякого удосконалення якості юридичних текстів документів, із урахуванням міжнародних; розвитку, унормуванню та стандартизації правничої термінології та наукової, навчальної, довідкової юридичної лексикографії; високому рівневі лінгвістичного забезпечення законодавчої діяльності; уніфікації мови права; удосконаленню загальнолітературної мови.

Висновки. Таким чином, сучасна юридична лінгвостилістика надзвичайно важлива для юридичної галузі діяльності. Її науково-теоретичні та практичні завдання повинні розв'язуватися в комплексі: взаємно доповнювати та розвивати одне одного. Як перспективи подальших наукових розвідок ставимо за мету дослідити нагальні проблеми унормування та стандартизації правничої термінології.

Література

1. Ушаков А.А. *Очерки законодательной стилистики. Содержание, форма и проблемы законодательной стилистики: учеб. пособие.* – Пермь, 1967. – 206 с.
2. Брандес М.П. *Стилистический анализ* / М.П. Брандес. – М.: Высшая школа, 1971. – 189 с.
3. Арутюнова Н.Д. *Аспекты семантических исследований: учеб. пособие* / Н.Д. Арутюнова, А.А. Уфимцева. – М.: Наука, 1980. – 335 с.
4. *Язык закона* / под ред. А.С. Пиголкина. – М.: Юридическая литература, 1990. – 192 с.
5. Губаева Т.В., Малков В.П. *Словесность в юриспруденции как учебная дисциплина* // *Государство и право.* – М., 1996. – №12. – С.116- 126.
6. Плещенко П.П. *Стилистика и культура речи* / П.П. Плещенко, Н.В. Федотова, Р.Г. Чечет. – Минск: НТООО «ПетраСистемс», 2001. – 205 с.
7. Гальперин И.Р. *Текст как объект лингвистических исследований* / И.Р. Гальперин. – М.: КомКнига, 2007. – 144 с.

References

1. Ushakov A.A. *Ocherki zakonodatel'noy stilistiki. Soderzhanie, forma i problemy zakonodatel'noy stilistiki: uchebnoe posobie.* – Perm, 1967. – 206 S.
2. Brandes M.P. *Stilisticheskiy analiz/ M.P. Brandes.* – M.: Vysshaya shkola, 1971. – 189 S.
3. Arutyunova N.D. *Aspekty semanticheskikh issledovaniy: uchebnoe posobie/ N.D. Arutyunova, A.A. Ufimtseva.* – M.: Nauka, 1980. – 335 S.
4. *Yazyk zakona/ pod redaktsiyey A.S. Pigolkina.* – M.:

Yuridicheskaya literatura, 1990. – 192 S.

5. Gubaeva T.V., Malkov V.P. *Slovesnost v yurisprudentsii kak uchebnaya disiplina// Gosudarstvo i pravo.* – M., 1996. – #12. – S.116-126.
6. Pleschenko T.P. *Stilistika i kultura rechi/ T.P. Pleschenko, N.V. Fedotova, F.G. Chechet.* – Minsk: NTOOO «Tetrastems», 2001. – 205 S.
7. Galperin I.R. *Tekst kak ob'ekt lingvisticheskikh issledovaniy/ I.R. Galperin.* – M.: KomKniga, 2007. – 144 S.

Kucherenko O.Ph.,

Doctor of Philosophy, Docent of The Foreign Languages Department,
Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture, kucherenkoef@mail.ru

Ukraine, Kharkiv

MODERN LEGAL LINGUISTIC STYLISTICS: DEVELOPMENT AND FUNCTIONING

The urgency of research of actually stylistic linguistic features of legal texts in the widest understanding is represented prime because the knowledge and use of bases linguistic stylistics is extremely necessary for the productive practical decision of the majority of modern problems in legal linguistics.

For the objective analysis of stylistic laws of oral and written legal texts in our research it is very important accurately to differentiate volume of concepts of such basic key terms: jurisprudence language, legal linguistic stylistics, legal communication.

The corresponding scientific and theoretical base should help with the development, structuring, functioning and perfection of legal texts various on structure and the maintenance of genres, as a result in working out specific recommendations about using the legal standard language means in them which differentiate each functional style actively used for legal communication.

Key words: jurisprudence language, legal linguistic stylistics, legal communication.

History

УДК 929 Сковорода:502/501

Андрєєва Т.Т.,

доцент, к.філос.н., доцент кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти, докторант кафедри історії України,
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

Україна, м. Переяслав-Хмельницький

ЕКОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА В ТВОРЧОСТІ Г.С. СКОВОРОДИ В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ

*В статті проаналізовані екологічні погляди українських мислителів від найдавніших часів до сьогодення.
Висвітлюються екологічні погляди Г.С. Сковороди в історичному контексті.*

Ключові слова: екологія, Г.С.Сковорода.

Бог есть лутчий астроном. Он найлутчий економ.
Мать, блаженная натура,
Не творит ничтоже здура.
Нужнейшее тебе найдеш то сам в себе.

Григорій Сковорода

Постановка проблеми дослідження. Одним з головних напрямів постнеокласичного етапу розвитку науки як в Україні, так і в усьому світі став пошук оптимальної стратегії розвитку системи «людина – суспільство – природа», спрямованої на гармонізацію відносин між її складовими. Це безпосередньо пов'язано із зростаючою загрозою глобального руйнування підвалин людського буття в умовах екологічної кризи. Нинішній етап розвитку екологічної науки потребує сутнісних змін у напрямі напрацювання нових концептуальних положень, досягнення феномену коеволюції суспільства і природи. Тому на даному етапі розвитку суспільства важливо заглибитись у витоки становлення та довготривалий процес накопичення і осмислення людством системи екологічних наукових знань та світоглядних установок з даного питання, адже це зумовлено не тільки пізнавальною, але, насамперед, практичною цінністю, необхідністю зберегти природні геобіоценози для прийдешніх поколінь, уникнути загрози знищення людства. Необхідно простежити зміст та спрямованість наукових та етичних пошуків від найдавніших часів до сьогодення, і, узагальнивши цей досвід, визначити стратегію, найближчі та віддалені перспективи побудови взаємин між людиною і природою. Така ситуація потребує підвищення теоретико-методологічного рівня пізнання системи «людина – природа», її особливостей, можливостей і тенденцій, а також посилення теоретичних і практичних досліджень з метою довгострокового прогнозування взаємодії людини з природним довкіллям.

Аналіз останніх публікацій і досліджень.

Узагальнивши результати вивчення наукових джерел з даної проблематики, можна відмітити, що відношення людини до природного довкілля завжди знаходило відображення в працях науковців різних галузей. В Україні, де шанобливе ставлення до природи культивувалося в народній свідомості з незапам'ятних часів, до розгляду цього питання зверталися в своїх роздумах князь Володимир Мономах, Данило

Заточеник, професори Києво-Могилянської академії І. Гізель, Т. Прокопович, Й. Туробойський та ін.. В наш час до філософського осмислення екологічних проблем звертаються Ф. Канак, М. Кисельов, В. Крисаченко, І. Стогній та ін., педагогічні аспекти розглядають Г.Беленька, Н. Лисенко, Г. Тарасенко та ін., психологічні – В. Скребець, І. Шлімакова та ін. Розгляду екологічних закономірностей присвятили свої дослідження Г. Білявський, М. Голубець, В. Джигирей, М. Падун, Р. Фурдуй та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. До дослідження життєвого шляху і творчості видатного філософа, поета і педагога Г.С. Сковороди зверталися Г. Верба, М. Жулинський, М. Попович, І. Стогній, Л. Ушкалов та багато інших дослідників. Але дослідженню екологічних поглядів Григорія Савича в історичному контексті приділена незначна увага, що й стало приводом для написання даної статті.

Метою даної статті є осмислення поглядів Г.С. Сковороди на екологічну проблематику, які викладені як в його філософських творах, так і в поетичних на тлі історичного поступу людства.

Виклад основного матеріалу. Знання про екологію живих організмів людство почало накопичувати з моменту виникнення, адже без цього неможливим було виживання. Термін «екологія» вперше вжив американський письменник Генрі Девід Торо в листі від 1 січня 1858 року, де він пише одному з учених: «Містер Гоар все ще в Конкорді, займається ботанікою та екологією». Але в науковий світ термін «екологія» був введений німецьким вченим-природодослідником Ернестом Геккелем. В 1866 году він опублікував працю «Загальна морфологія організмів» де вжив цей термін, але широкий науковий загал дізнався про нього трьома роками пізніше з популярних лекцій «Природна історія створення світу».

В 1904 році вийшов словник Брокгауза і Ефрона, де можна знайти таке визначення: «Екологія або ойкологія – частина зоології, яка обіймає собою і має відомості стосовно жител тварин, тобто нір, гнізд, лігвищ и т.д. До цих пір екологія не досягла того ступеня розвитку, який дав би їй право на відому долю самостійності, тому що до цих пір вона ще не вийшла з періоду описів і не виробила ні певних методів, ні відомої суми узагальнень» [1].

В Великій енциклопедії С.І. Южакова, яка вийшла в світ в 1905 році в Санкт-Петербурзі, можна прочитати: «Екологія (ейкологія, ойкологія, з грецьк.), вчення про відношення організмів до навколишнього світу і один до одного, а отже, до сукупності неорганічних и органічних умов життя [2, с.501].

Британська енциклопедія, видана в Кембриджі в 1911 році, дає таке визначення: «Ойкологія, або екологія, частина науки біології, яка розглядає адаптацію рослин і тварин до їх оточення» [3, с.12].

В 1944 році в Американській енциклопедії, яка вийшла в Нью-Йорку наведено таку характеристику цієї науки: «Екологія – частина біології, яка розглядає рослини и тварин так, як вони існують в природі і вивчає їх взаємозалежність и відношення кожного роду до його оточення. Вона також вивчає дії і взаємодії живих істот і їх реакції на зовнішні впливи» [2, с.555].

Українські вчені вважають екологію «комплексною наукою, що вивчає відносини рослинних і тваринних організмів та їх угруповань між собою з навколишнім середовищем» [сл.С.137]. Але разом з тим сучасні українські філософи розуміють екологію і як світогляд, адже «еволюціонувавши від периферійної біологічної дисципліни до сучасного стану, екологія ефективно й продуктивно «конвергує» з філософією, виходить на рівень загальнонаукової та філософської рефлексії і робить досить відчутні коригування в процесі формування методологічних стандартів сучасного наукового знання та засадових світоглядних орієнтирах нашого сучасника» [К.с.8].

Екологічні знання почала збирати і систематизувати ще первісна людина. Цінні знання про взаємозалежності в природному довіллі передавалися з покоління в покоління в усній формі протягом тисячоліть.

В часи культури Трипілля-Кукутень відбувалося подальше накопичення екологічних знань і формування основ культури природокористування. Численні археологічні знахідки в різних регіонах України дають підстави стверджувати, що трипільські племена досить успішно займалися землеробством і тваринництвом, обожнювали явища природи.

Про екологічні знання слов'ян в давні часи ми можемо дізнатися з прислів'їв і приказок, обрядів і традицій, народних ігор, казок та легенд, які збереглися і дійшли до наших днів. Наші пращури дуже шанували культ землі-годувальниці, про що свідчить приказка «Мати – сира земля». Про вшанування води, вогню, рослин ми можемо дізнатися з древніх обрядів святкування Івана Купала. Під час Різдва-Коляди на столі обов'язково повинні бути присутніми два хліба і плетений калач, які залишаються на столі до Нового року. Два хліба – символи Сонця і Місяця, калач – символ прадіда як культурного лицаря, який до того ж є символом перших рільничих продуктів – золотої пшениці і плетеного прядива (обидва продукти скомбіновані під ідеєю найвищого добра, отриманого від Бога) [4].

На Україні з часів Київської Русі велика увага приділялася природоохоронній роботі. В «Повчанні Володимира Мономаха дітям» (1096 г.) сказано, що

велику увагу слід приділяти охороні полів. У філософствуванні мудреці древньої України часто звертаються до образів природи. У їх творах знаходимо багато посилань, які свідчать про досить глибоке розуміння зв'язків і залежностей у сіті природи («Слово Данила Заточеника, що написав він князю своєму Ярославу Володимировичу»). В «Русской правде» Ярослава Мудрого (початок XI ст.) приведена система правової оцінки використання природних ресурсів і передбачалось покарання за шкоду, яка нанесена оточуючому середовищу. Так, за пошкодження, нанесені диким звірам і птахам, карали так же строго, як і за причиненні людині. Аналіз історичної літератури свідчить про те, що екологічна проблематика розглядалася мислителями в різних аспектах протягом тривалого часу.

Таким чином можна стверджувати, що з моменту виникнення людства, відбувався складний і суперечливий процес пошуку оптимальних шляхів взаємодії суспільства і природи. З тих далеких часів починається і накопичення екологічних уявлень емпіричним шляхом та передача їх з покоління в покоління в усній формі. Поступово ці знання розширюються, уточнюються, і з появою писемності відображаються в книгах. Знайомство з науковими надбаннями мислителів інших країн, (візантійських, болгарських та ін.) призводить до виникнення та становлення філософської думки на Україні. Спостерігається досить широке розповсюдження літератури в Київській державі, зокрема й літератури природознавчого змісту. Знання про будову Всесвіту та будову Космосу діставали із «Шестидневів» Василя Великого, Георгія Песиди, Іоанна Екзарха. Це оповідання про створення світу та закони природи з поширеними коментарями богословського, філософського та природничо-наукового спрямування. Поширена збірка «Фізіолог», де наводились різні відомості про звірів, птахів, риб, тощо, зібраних з різних джерел – східних переказів, з Талмуду, Біблії та ін. «Християнська типографія» Козьми Індикоплова знайомила з оповіданнями з географії та космографії. Поряд з достовірними відомостями природничо-наукового змісту вони містили ряд найнеймовірніших вигадок – твердження, що Земля плоска, про те, що левиця народжує мертве левеня, а потім оживляє його своїм диханням, розповідь про те, що змія поститься сорок днів і сорок ночей перед тим, як поміняти шкіру та подібні.

В подальші часи філософська думка на Україні розвивається в тісній взаємодії і взаємозбагаченні з культурами інших народів, особливо після виникнення вищих навчальних закладів. В Києво-Могилянській академії філософія бачиться як засіб інтелектуального вивчення людини й природи (Т. Прокопович, Й. Туробойський, Г. Щербацький та ін.).

В часи Гетьманщини (XVI – XVIII ст.) ці природоохоронні традиції зберігались и розширювались. Формування культури природокористування поширювалось на охорону лісів, полювання, рибну ловлю, бджільництво, садівництво.

Григорій Савич Сковорода не залишався байдужим до екологічної проблематики, в його творах знаходимо думки про значення природи для людини, про

взаємовідносини між організмами, і особливо про те, як важливо людині спілкуватися з природним довкіллям. Доступні на той час натурфілософські знання та світоглядні установки лягли в основу філософських роздумів Г.С. Сковороди та отримали подальший розвиток у його творах та життєвих переконаннях.

В поетичному збірнику «Сад божественных песней» бачимо прославлення ідей гуманізму, правди, возвеличування природи. В своїх віршах поет закликає до самопізнання, морального вдосконалення, оспівує красу природи, заглиблюється в духовний світ людини. Наприклад, в пісні 2, слідуючи древнім поглядам про те, що на небі недосяжний божественний прекрасний світ, він захоплюється від можливості піднятися вгору, з'єднатися з ним, адже гори здавна вважаються місцем єднання людини з божеством. У наступній пісні поет змальовує прихід весни, прекрасні природні пейзажі. Ці картини навіюють йому аналогії з моральною людиною і дають нам підстави стверджувати, що видатний філософ і гуманіст тонко розумів значення природи для духовного життя людини, її облагороджуючий вплив, знав екологічні закономірності. Оригінальні еколого-етичні погляди Григорія Савича знаходимо в пісні 12. Він розповідає про свої переконання, а саме – не бажає жити в багатому місті, не хоче їздити на море, воювати. Його мрія – жити серед природи, милуватися нею, наслідувати її принципи, навіть якщо доведеться обходитися лише найпростішою їжею, терпіти злидні. «Не пойду в город богатый. Я буду на полях жить. Буду вѣкъ мой коротати, гдѣ тихо время бѣжит» [н. С.34]. У наступній пісні 13 бачимо захоплення природним пейзажем, він говорить, що краще жити серед природи в бідності, ніж гинути від вад у великому місті. «Пропадайте думы трудны! Города премноголюдны! А я с хлеба куском умру на мѣстѣ таком» [н. с.36]. Цій же темі присвячена і 14 пісня, де Г. С. Сковорода формулює свої етичні погляди на недосконалість і гріховність світу – «лутше жити во пустынь, затворившись во яскинь» ніж гинути в місцях, де «худа слава» [н.С.36]. У 16-й пісні мислитель змальовує стан природи після дощу. Вся природа переживає стан піднесення, заспокоєння, і цей стан переноситься в душу поета і філософа. Він відчуває повне злиття і єднання з зримим прекрасним світом. «Пройшли облака. Радостна дуга сіяет. Прошла вся тоска. Свѣтъ наш блистает» [н.С.39]. У пісні 18 поет засуджує прагнення людини високо піднятися, засуджує гординю, говорить, що найбільше щастя для людини – тихо прожити земний відрізок часу у злагоді з природою. У пісні 24 в концентрованому вигляді знаходимо висловлювання філософа до багатства розкоші: «Кажется, живут печали по великих больш домах; Больш спокоен домик малый, ести в нужных сыт вещах» [Н. С. с.46] Цьому ж присвячена й пісня 28. Детально проаналізувавши еколого-етичні погляди Г.С. Сковороди на природу, бачимо, що філософ накреслює шлях для майбутньої цивілізації, який привів би до гармонізації відносин в системі «людина – природа», адже феномен щастя знаходиться в людській душі незалежно від кількості матеріальних благ і почестей, які вона отримує, а урбанізована територія сприяє відчуженню людини від природи і занепаду

духовного єднання з природним довкіллям. Григорій Савич приходить до неухильного висновку, що обмеження необхідним є важливою умовою існування людини у відповідності з словом Божим. Відповідно до традицій, започаткованих в українській культурі з часів Київської Русі, Г.С. Сковорода розробляє і своє розуміння філософії. Це яскраво виявляється у специфіці трактування Бога. З одного боку, Сковорода у пантеїстичному дусі називає Бога природою, переносить його з неба у світ речей. З іншого ж – він не менш рішуче розмежує духовне божественне начало й тілесне. Таке одночасне злиття і відмежування Бога й природи, притаманне філософському баченню Сковороди, дає змогу характеризувати його вчення як іманентний трансценденталізм.

В багатьох своїх творах мислитель звертається до образів природи. Навіть свої роздуми про «сродну» працю філософ обґрунтовує багатьма наочними прикладами з світу природи, з яких видно його глибоку обізнаність з екологічними особливостями різних живих організмів.

Особливо цікавими і актуальними для сьогодення є погляди Григорія Савича на проблему антропогенного впливу людини на природні екосистеми та етичне ставлення до довкілля. Його думки про те, що людина повинна задовольнятися плодами своєї праці, не накопичувати надмір матеріальних благ, жити серед природи є надзвичайно цінною в наш час. Прикладом свого життя він довів можливість дотримання його ідей про «сродний труд», про важливість самопізнання та прагнення до свободи, незважаючи на життєві обставини.

Коли проаналізувати ситуацію в сучасному суспільстві, то можна стверджувати, що нині переважають споживацькі тенденції. За даними дослідників різних країн, близько третини продуктів харчування іде на смітник, люди накопичують багато одягу та взуття, і коли змінюється мода, ці речі теж викидають. В той же час значна частина людства залишається за межею бідності, не мають змоги задовольнити елементарні потреби, і особливо від цього страждають діти. Досить значна частина вироблених матеріальних благ з самого початку приречена на утилізацію – мається на увазі тара, упаковочні матеріали, рекламна продукція. Причому величезна частина цих речей сама по собі є надзвичайно шкідливою для довкілля. Целофан, пластиківі пляшки тощо ще протягом кількох століть будуть розкладатися в землі. Буде доцільним виробляти цю продукцію таким чином, щоб вона була придатною для вторинного використання споживачами. Наприклад, пластиківі пляшки різної ємкості виготовлені у формі гантелі можуть бути використані у дошкільних закладах та школі як спортивна атрибутика після наповнення їх піском або іншими матеріалами. Пуста пляшка у формі спіралі може бути використана як нарукавник для навчання дітей плавання, а пляшки простих геометричних форм з зачіпками типу «лего» можуть слугувати як для конструктивної діяльності дітей, так і для виготовлення різних конструкцій на садових ділянках. Для такої ж мети можна виготовляти пляшки у

формі рибки, грибка, або тваринки. Їх же залюбки будуть використовувати діти для ігор з піском і снігом.

Замість того, щоб виховувати в підростаючого покоління моральні чесноти, духовність та толерантне терпиме ставлення як до інших людей, так і до інших живих організмів, інтелектуальні сили сучасної науки занепокоєні винаходами новітніх видів зброї, різних видів отрути тощо. Г.С. Сковорода засуджує негативний вплив людини на природу і вказує на необхідність гуманного ставлення до довкілля. Філософ не був аскетом, але уникав вживання їжі м'ясних продуктів, алкогольних напоїв. Його ідеалом було усамітнене життя у спокої і тиші серед природи.

В творчості Григорія Сковороди висунуті надзвичайно прогресивні для того часу думки щодо екології людини як біологічного організму. «Екологія людини – міждисциплінарна наука, яка досліджує загальні закономірності взаємодії людини, популяції людей з довкіллям, вплив факторів зовнішнього середовища на функціонування людського організму, цілеспрямоване управління збереженням і поліпшенням здоров'я населення» [Е.с.276]. Сучасні науковці вважають, що «екологія людини як міждисциплінарна наука, що досліджує взаємовідносини природи і людської популяції з метою поліпшення стану здоров'я, підвищення соціально-трудового потенціалу людини, зародилася майже одночасно з класичною біологічною екологією. Однак інтерес людини до того, що відбувається в навколишньому світі і як це впливає на її здоров'я, виявилися значно раніше – тоді, коли вона сформувалася як мисляча істота.» [Сс409]. Думки Г.С. Сковороди з даної проблематики є цікавими і актуальними для нинішніх поколінь. Він вважає важливим дотримання помірності, адже «не вбиває коня той, хто годує його простим кормом, а той, хто дає багато вівса і не додержує міри в їзді. Обтяжені їжею і вином, ми довго зупиняємося на якому-небудь тривожному роздумі. Звідси передчасне старіння, якщо не що-небудь інше» [сс409]. В зв'язку з цим філософ стверджує, що дуже важливо навчитися відмовлятися від спокус.

Надзвичайно актуальними в наш час є погляди видатного філософа на формування духовності, які в наш час можна віднести до такого поняття як «екологія душі». Під цим поняттям ми розуміємо створення оптимальних умов для розвитку внутрішнього світу людини у відповідності із законами гармонії, краси, доцільності, добра на засадах духовності. Філософ вважає, що найважливіше завдання людини в створенні внутрішньої гармонії – це мати добрі думки: «Мысли сердечные – они не видны, как будто их нѣтъ, но от сей искры весь пожар, мятеж и сокрушение, от сего зерна зависит цѣлое жизни нашей дерево; естли зерно доброе – добрыми (в старости найпаче) наслаждаемся плодами; как съешь, так и жнеш». [Сс191]. Найголовнішим завданням людини він вважає пізнання мудрості Божої, адже «Душа наша тѣлесным не может довольна быть. Она только небесным горит скуку насытитъ».[н.с.26] «Без Бога же и нищета и богатство есть окаянное».[нс294]

Сковорода засуджує прагнення людини до накопичення багатства «Багатство глушить слова Господнього рясъ» [нс 58] «Нищета, обрѣтшая нужное, презрѣвшая лишнее, есть истинное богатство и блаженная она среда, аки мост между блатом и златом, между скудостью и лишностью» [нс 294]

Принцип природовідповідності проходить однією з головних думок у всіх творах українського Сократа. Тобто дотримання природного порядку речей завжди призводить до гармонійного існування людини в природному довкіллі, в душевному спокої та задоволенні власним життям. Філософ переконливо доводить, що пізнавши свій внутрішній світ і вибравши спосіб життя відповідно до нахилів, людина буде задоволена, виконуючи любую роботу на користь суспільства. В творчості Сковороди можна віднайти відчуття законів екології, які в сформулював Б. Коммонер у 1971 році і які стверджують:

- «Все пов'язане з усім»;
- «Все має кудись подітися»;
- «Природа знає краще»;
- «Ніщо не дається задарма».

Ідеї Г.С. Сковороди дістали досить широке розповсюдження в Україні, їх високо цінували і за кордоном. Але на превеликий жаль, вони на деякий час залишилися лише ідеями, суспільство не було готове вітлювати їх в життя в повній мірі. І все таки його ідеї дістали продовження в творах багатьох українських і зарубіжних мислителів. Природоцентристські погляди знаходимо в працях М. Максимовича, М. Костомарова, П. Куліша, Т. Шевченка, Д. Чижевського, Лесі Українки, М.Коцюбинського, О.Гілярова, М.Грота, В.Вернадського.

Екологічні погляди Г.С.Сковороди стали надихаючим джерелом і для сучасних українських філософів М.Кисельова, В.Крисаченка, І.Огородника, І.Стогнія та ін.

Висновки. На сучасному етапі історичного поступу людства пріоритетного значення набувають етичні аспекти в ставленні до природи. І такі підходи сьогодні особливо важливі й актуальні як в загальнодержавному, так і в планетарному масштабах. Звернення до поглядів видатного українського філософа допомагає досягнути масштабності проблеми та віднайти оптимальні шляхи виходу з екологічної кризи шляхом зміни світогляду кожної людини і особливо підростаючого покоління на засадах духовності, розуміння екологічних зв'язків і залежностей в природі. В наступних статтях плануємо висвітлити екологічні погляди таких видатних українських вчених як М. Максимович, Д. Чижевський та В. Вернадський.

Література

1. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона. СПб., 1904. III.79.*
2. *Большая энциклопедия / Под ред. С.Н. Южакова. СПб, 1905. III.20*
3. *Encyclopædia Britannica. Cambridge, 1911. Vol 20*
4. *Encyclopædia Americana New-York – Chicago, 1944. Vol 9*
5. *Сковорода Григорій. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Притчі. Прозові переклади. Аисти. К.: Наукова думка, 1983. – 545 с.*
6. *Сосенко К. Різдво-Коляда і Щедрий Вечір. – К.: Український письменник, 1994. 286 с.*

7. Кисельов М.М. Канак Ф.М. Національне буття серед екологічних реалій. – К.: Пандем, 2000. – 320 с.

8. Мусієнко М.М., Серебряков В. В., Брайон О.В. Екологія. Охорона природи. – К.: ПТ-во «Знання», КОО, 2002. – 530 с

9. Залеський І.І., Клименко М.О. Екологія людини: Підручник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2005. – 288 с. (Альма-матер).

10. Сковорода Григорій. Вибрані твори / Упорядкування та передмова Леоніда Ушкалова; примітки й коментарі Леоніда Ушкалова та Сергія Вакуленка. – Х.: Прапор, 2007. – 384 с.

11. Малиночка А.А. Україна сакральна. Григорій Сковорода. Нарцисс и философ: жизнеописание. – К.: CO-OP Media, 2016. – 192 с.

References

1. Encyclopedic Dictionary Brockhaus and Efron. SPb., 1904. T.79.

2. Bolshaya Encyclopedia / Ed. SN Yuzhakova. St. Petersburg, 1905. T.20

3. Encyclopedia Britannica. Cambridge, 1911. Vol 20

4. Encyclopedia Americana New-York.- Chicago, 1944. Vol 9

5. Gregory pan. Lyrics. Songs. Fables. Dialogues. Proverbs. Prose translations. Letters. К.: Naukova Dumka, 1983. - 545 p.

6. К. Sosenko Christmas-Carol and Christmas Eve. - К.: Ukrainian writer, 1994. 286 p.

7. Kiselev N. FM National Kanak being among environmental realities. - К.: Tandem, 2000. - 320 p.

8. Musienko M., Serebryakov VV, AV Brayon Ecology. Conservation. К.: T-in "Knowledge", KOO, 2002. - 530 p

9. Zaleski II, Klimentko MA Human Ecology: Textbook. - К.: Publishing Center "Academy", 2005. - 288 p. (Alma Mater).

10. Gregory pan. Selected works / Compilation and foreword by Leonid Ushkalov; Notes and comments Ushkalov Leonid and Sergey Vakulenko. - X: Flag, 2007. - 384 p.

11. Malynochka AL sakralnaya Ukraine. Gregory pan. Nartsyss and philosopher: zhizneopysanye. - К, CO-OP Media, 2016. - 192 p.

Andreeva T.T.,

PhD, associate professor, assistant professor of psychology and pedagogy preschool education,
doctoral student of the history of Ukraine, Gregory Skovoroda Perejaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University
Ukraine, Pereyaslav-Khmelnytsky

ENVIRONMENTAL ISSUES IN THE WORK OF GREGORY SKOVORODA IN HISTORICAL CONTEXT

The article analyzed the views of Ukrainian environmental thinkers from ancient times to the present. Highlights environmental views Gregory Skovoroda historical context.

Key words: ecology, G.S.Skovoroda.

УДК 061.215(477/83-25)

Білавич І.В.,

викладач І клініки анестезіології і інтенсивної терапії Варшавського медичного університету, bilawicz@wp.pl
Польська Республіка, м. Варшава

ЯРОСЛАВ ХМІЛЕВСЬКИЙ – УКРАЇНСЬКИЙ ЛІКАР, УЧЕНИЙ, ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ

У статті розкрито життя і діяльність Ярослава Хмільовського (1895-1965 рр.) – українського лікаря, громадського діяча, історика, художника, людини-ерудита. Половину свого життя він присвятив рідному краю, працюючи лікарем, розбудовуючи національне життя Галичини. Другу половину життя провів на еміграції, де відбувся як знаний лікар, український громадський діяч, який розбудовував українську медичну справу в Північній Америці. 1944 р. Ярослав Хмільовський емігрує, опиняється в Баварії, працює лікарем. У червні 1949 р. переїздить до США, де працює у лікарні для хворих на туберкульоз; стає співзасновником і першим головою українського товариства «Самопоміч», головою відділу Українського лікарського товариства Північної Америки у Мериленді; бере активну участь у роботі наукових конференцій, з'їздів, які проводилися у США і Канаді.

Ключові слова: Ярослав Хмільовський, лікар, громадський діяч, художник, історик, еміграція, США.

Постановка проблеми. За умов становлення незалежної української держави набуває значущості вивчення її минушини, об'єктивного, неупередженого висвітлення її забутих чи замовчуваних дотепер сторінок. За радянської доби в центрі уваги науковців були біографії героїв революції, політичних лідерів та партійних вождів, ватажків народних повстанців тощо. Сьогодні вектор наукової громадськості повернений до історико-культурних надбань, що спричинено можливістю об'єктивного висвітлення подій, явищ, фактів, зокрема тих, які з ідеологічних причин не могли стати предметом дослідження за радянської доби чи висвітлювалися тенденційно. Нова парадигма української науки вимагає гуманізації її змісту: у центрі уваги вчених мають постати не класові протистояння, війни, революції тощо, а етнос, його культура, матеріальна й духовна, а також звичайні люди, чия життєтворчість репрезентує ту чи іншу історичну епоху. Тому сьогодні, коли Україна інтегрує до європейського простору, акценти повинні зміститися на будівничих її державності, постатях, які спричинилися до національного поступу українства, а також тих, хто примножував славу України в різних кутках світу. До таких особистостей належить Ярослав Остапович Хмільовський – український лікар, громадський діяч, активіст Українського лікарського товариства, історик, художник, людина енциклопедичних знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що окремі постаті українських лікарів були предметом розгляду вчених (Л. Беч, Я. Ганіткевич, І. Даценко, П. Пундій, Б. Савчук та ін.), життєдіяльність Ярослава Остаповича Хмільовського як лікаря є маловивченою. Винятком слугує розвідка Б. Олесницького «Наші лікарі», уміщена в книзі «Альманах Станиславівської землі» (Нью-Йорк – Торонто-Мюнхен, 1975 р.) [1]. Праці І. Ковалю та І. Миронюка «Євангеліст Лука з княжого Галича» [2], Л. Глушка, І. Ковалю, А. Стасюка «Лікар Ярослав Хмільовський – дослідник історичної топографії Галича» [3], також В. Фіглевського «Лікар, що вивчав підземний

літопис Галича» [4] присвячені діяльності Я. Хмільовського як ученого-історика, археолога, громадського діяча.

Мета статті – проаналізувати діяльність Ярослава Остаповича Хмільовського на ниві створення громадської системи охорони здоров'я в Галичині, показати його роль у процесі національного просвітництва, внесок у розвиток української науки та культури.

Виклад основного матеріалу. Науковці постаті Я. Хмільовського небезпідставно порівнюють з апостолами-послідовниками Христа. Зокрема, І. Коваль та І. Миронюк, обґрунтовують вибір назви своєї книги «Євангеліст Лука з княжого Галича» так: «Назва книжки повністю передає всю сутність енциклопедичного таланту Ярослава Хмільовського. Його напевно можна порівняти з автором третього канонічного Євангелія. Вірний послідовник Ісуса Христа був мучеником. Зі святих християнських книг відомо, що він, як і більшість апостолів, прийняв мученицьку смерть. Жорстоке ХХ століття зробило Я. Хмільовського мучеником. Перенести на своїх плечах тягар двох світових війн, російські концтабори, знущання більшовиків, близько десятка різношерстних окупацій, дві вимушені еміграції – все це випало на одне життя галицького праведника. Ярослав Хмільовський так само завдав собі на плечі хреста і ніс його до всіх українських голгоф» [2].

Підтвердженням цього є життєпис Я. Хмільовського. Він народився 7 липня 1895 року на Львівщині в місті Самборі. Батько Остап Хмільовський завідував митрополицькими добрими графа Андрея Шептицького. Хлопець вступив до гімназії в Самборі, відтак – у Львові. Навчаючись у восьмому класі гімназії, зголосився до лав Українських січових стрільців (УСС). Замість фронту його приділили до т. зв. чвірок, які діяли в підпіллі та співпрацювали з УСС. Як згадує Б. Олесницький, коли при відступі російської армії 1915 р. він разом з друзями збирався висадити в повітря міст на Дністрі у Галичі, його схопили російські військовики й заарештували та вивезли вглиб Росії, де він перебував в Архангельську аж до «скинення царської влади» [1, с.611].

Повертаючись з полону, Ярослав у районі бойових дій Української галицької армії (УГА) приєднується до військового формування. На територіях, де діяли загони УГА, у 1919–1920 роках розгорілася нечувана епідемія тифу, а невдовзі додалися масові захворювання червінкою, віспою, кишковими недугами. Лікарі Санітарної управи УГА врятували життя Я.Хмілевському, пораженому тифом. Не встиг він одужати, як підкралася нова недуга – поворотний плямистий тиф. Лікарі вдруге подарували життя молодому воякові. На початку січня 1920 р. війська Червоної армії окупували територію Центральної України, на якій перебувало близько 15 тисяч хворих галичан. Ярослав Хмілевський потрапив до більшовицького полону. І знову йому вдається втекти з неволі, а вже після війни повернутися додому. Із вдячністю перед Богом і людьми, які стільки разів за всі роки воєнного лихоліття виривали його «з лабет смерті», Я. Хмілевський вирішує стати лікарем [1, с.611; 2;4].

По закінченні Львівської академічної гімназії юнак вступає на медичний факультет Львівського таємного університету, де навчається аж до його ліквідації. Тут активно включається в українське громадське життя: 1924 р. його обирають головою «Медичної громади». По ліквідації Львівського таємного університету Я. Хмілевський їде на навчання до Праги і в Карловому університеті продовжує своє навчання, 1929 р. здобуває докторат. Відтак після напруженої роботи підтверджує свою кваліфікацію лікаря в Познанському університеті і 1933 р. відкриває у Станиславові (тепер Івано-Франківськ) власну медичну практику, «де доволі швидко здобуває собі славу доброго і сумлінного лікаря, щиро відданого справах хворих людей» [1, с.611].

Дослідники відзначають, що, спостерігаючи погане становище і санітарну відсталість українського села, «д-р Ярослав Хмілевський включається в освідомну працю Українського гігієнічного товариства і з власної спонуки часто роз'їжджає по селах Станиславщини, виголошуючи в читальнях доповіді на оздоровно-освітні теми». Розуміючи та цінуючи значення спорту і тіловиховання, він став лікарем і «містоголовою» товариства «Пролом» і «в цей спосіб доказує, що дуже лежить йому на серці здоров'я української молоді». Я. Хмілевський стає також лікарем «питомців греко-католицької духовної семінарії». Він також бере активну участь у культурному та суспільно-громадському житті тогочасного Станислава [1, с.611].

Я. Хмілевський продовжує свою лікарську практику і за радянської доби: 1939 р. його чинна влада призначила завідувачем міського відділу охорони народного здоров'я, але він «старається про перенесення до Микуличина, де аж до приходу німців провадить санаторій для хворих на туберкульоз дітей. Повертається до Станислава, де стає директором лікарні для інфекційних хвороб і примарем внутрішнього відділу Загального шпиталю», а також маючи приватний кабінет [1, с.611-612; 2;3].

1944 р. Я. Хмілевський емігрує, разом з родиною опиняється в Баварії, де займався лікарською практикою, а пізніше – у США, у Балтиморі, де працював у лікарні для хворих на туберкульоз.

У США Я. Хмілевський провадить активне громадське життя, багато працює для потреб української громади,

стає співзасновником і першим головою українського товариства «Самопоміч», його також обирають головою відділу Українського лікарського товариства Північної Америки у Мериленді, він бере участь у роботі наукових конференцій, з'їздів, які проводилися у США і Канаді. Його статті регулярно з'являлися в «Лікарському віснику», інших виданнях [2;3;4].

Дослідники постаті Я. Хмілевського [2;3] підкреслюють його ключову роль у становленні української медичної справи «по всій Північній Америці в післявоєнні роки». Він активно спричинився до організації медичних форумів. Так, 22 січня 1950 року в Нью-Йорку відбувся перший з'їзд Українського лікарського товариства Америки, присвячений роковинам проголошення незалежності Української держави. З-поміж його ухвал – «допомогти українським медикам улаштуватися на роботу за фахом; підвищувати їхню кваліфікацію; видавати професійну літературу і науково-популярну періодику; заохочувати молодь до опанування медицини» [2, с.157]. Я. Хмілевський належить до когорти тих українських громадських діячів в еміграції, які розбудовували медичне життя у США. Так, 1961 р. усі філії об'єдналися в монолітне об'єднання під назвою «Українське лікарське товариство Північної Америки» (УЛТПА). Окрема група українських лікарів з міст Мериленду, Делавера і дистрикту Колумбія (Вашингтон) відійшла від Пенсильванського відділу УЛТПА у Філадельфії і створила свій окремий відділ у Мериленді. На перших загальних зборах 14 травня 1950 р. обрано управу, до якої увійшли лікарі Михайло Завальнюк, Микола Коструб'як та Ярослав Хмілевський. На одному із засідань Я. Хмілевський виступив зі змістовною науковою доповіддю «Цікаві медичні документи з княжих часів» [2, с.157].

Останнє десятиріччя життя Я. Хмілевського (1955-1965 рр.), окрім іншого, сповнене активної наукової праці. Він поєднує свої історичні студії із серйозними дослідженнями в ділянці медицини. До прикладу, 1955 р. у «Лікарському віснику» публікує статтю про хворобу шкіри – саркоїдозу. У співавторстві з лікарями Т. Воробцем та Р. Осінчуком виходить праця про історію Українського таємного університету у Львові. Я. Хмілевський відбувся як історик української та світової медицини (здійснив докладний аналіз медичного трактату Асція з Асиди (X–XII ст., який знайшли свого часу в книгосховищах України, а згодом перевезли до Москви). «Свою антропологічну ерудицію історик медицини виявив у публікації про процес рентгенологічного вивчення тлінних останків князя Ярослава Мудрого, а загальну славу як науковцеві Я. Хмілевському принесли статті, присвячені дослідженню історії хвороб і смертей українських князів та недугам Тараса Шевченка», – зазначають І. Коваль та І. Миронюк [2, с.157]. Цікавою є його доповідь, виголошена на ювілейному лікарському з'їзді в Торонто «На що хворіли та від чого помирали деякі українські князі». За заслуги в галузі археології та історії княжої доби Я. Хмілевський став дійсним членом Наукового товариства імені Шевченка.

У книзі І. Ковалю та І. Миронюка «Євангеліст Лука з княжого Галича» уміщено спогади доньки Я.Хмілевського

Марії, яка, зокрема, зазначає: «Його підхід до медицини був таким, як у митця від природи майже духовний зв'язок зі своїми пацієнтами. Це поєднання з гострим інтелектом та дивовижною пам'яттю зробило його видатним діагностом. Неодноразово я чула від багатьох людей – колишніх пацієнтів, колег-лікарів та інших, як за допомогою кількох найосновніших інструментів та правильних запитань він міг, майже магічно, розкрити медичну проблему та вказати для неї лікування. Я думаю, це приходило як дякуючи здатності слухати, контактувати та спілкуватися з особою, що перед ним, так і завдяки медичним навикам. Він знаходив справжні задоволення від виконання своєї роботи» [2, с.168].

Я. Хмилевський відомий також як український учений-історик, який багато років присвятив вивченню історії княжої доби, займався археологічними розшуками центру Галицько-Волинської держави, стародавнього Галича і його найближчих околиць (більш докладно про це: [2;3]). Разом із радником суду Левом Чачковським лікар Ярослав Хмилевський у 1925–1930 роках із досконалим знанням археології дослідив територію стародавнього Галича з його укріпленнями, церквами, що збереглися на території сіл Крилоса, Підгороддя і Залукви. Обидва вони склали докладну мапу цього багатого на археологічні залишки терену і забезпечили її супровідним текстом. Вже після смерті Л. Чачковського (помер 1933-го) у 1938 році праця обох цих авторів «Княжий Галич» вийшла друком у Станіславові. А через два десятиліття цю книжку за старань Я. Хмилевського перевидано у США. Цю науково-археологічну працю високо оцінив відомий дослідник-археолог Ярослав Пастернак у своїй виданій у Торонто великій «Археології України» [4, с.58-59].

Окрім медицини та науки, у вільні хвилини Я. Хмилевський залюбки малював. 1964 р. у Балтиморі була влаштована виставка його малярських праць. «Він любив мистецтво. Я думаю, що тяга, яку він мав тоді, коли остаточно вирішив вивчати медицину, ніколи не залишала його. Як і його інтуїтивний підхід до медицини, у нього було око на хороше мистецтво», – зазначила Марія Хмилевська [5].

Помер Ярослав Хмилевський 10 січня 1965 року від тромбозу коронарної артерії в Балтиморі.

Висновки. Таким чином, аналіз життєдіяльності Ярослава Хмилевського в ділянці української медицини дає підстави для висновку, що самовіддана праця українського лікаря-подвижника в Галичині, а відтак в еміграції стала добрим підґрунтям для забезпечення медичної опіки українців (а також представників інших етносів) на різних континентах світу. Подальшого дослідження потребує просвітницька, суспільно-культурна, управлінська діяльність Я. Хмилевського в еміграції.

Література

1. Олесницький Б. Наші лікарі / Б. Олесницький // Альманах Станіславівської землі. – Нью-Йорк – Торонто-Мюнхен, 1975. – С.603-613.
2. Коваль І. Євангеліст Лука з Княжого Галича / Ігор Коваль, Іван Миронюк. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. – 224 с.
3. Глушко Л.В. Лікар Ярослав Хмилевський – дослідник історичної топографії Галича / Л.В. Глушко, І.М. Коваль, А.Є. Стасюк // Галицький лікарський вісник. – 2009. – №2. – С.129-132.
4. Філевський В. Лікар, що вивчав підземний літопис Галича / Віталій Філевський // Краєзнавець Прикарпаття. 2010. – № 16. – С. 56-59.
5. Мончук О. Відкривач давнього Галича Ярослав Хмилевський повертається / Ольга Мончук // Галичина. – 2017. – 11 лютого.

References

1. Olesnyts'kyi B. Nashi likari / B.Olesnyts'kyi // Almanakh Stanyslavivs'koyi zemli. – Nyu-York – Toronto-Myunhhen, 1975. – S.603-613.
2. Koval' I. Yevanhelist Luka z Knyazhoho Halycha / Ihor Koval', Ivan Myronyuk. – Ivano-Frankivs'k: Lileya-NV, 2009. – 224 s.
3. Hlushko L.V. Likar Yaroslav Khmylev's'kyi – doslidnyk istorychnoyi topohrafiyi Halycha / L.V. Hlushko, I.M. Koval', A.Ye. Stasyuk // Halys'kyi likars'kyi visnyk. – 2009. – №2. – S. 129-132.
4. Fihlevs'kyi V. Likar, shcho vyvchav pidzemnyy litopys Halycha / Vitaliy Fihlevs'kyi // Krayeznavets' Prykarpattya. 2010. – № 16. – S. 56-59.
5. Monchuk O. Vidkryvach davn'oho Halycha Yaroslav Khmylev's'kyi povertayet'sya / Olha Monchuk // Halychyna. – 2017. – 11 lyutoho.

Bilavych I.V.,

assistant of the I Kliniki Anestezjologii i Intensywnej Terapii: I Department of Anesthesiology and Intensive Care
Warsaw Medical University bilawicz@wp.pl

Polska, Warsaw

YAROSLAV KHMILEVSKYI – UKRAINIAN PHYSICIAN, SCIENTIST AND PUBLIC PERSON

The article deals with life and activity of Yaroslav Khmylevskyi (1895-1965) who was prominent Ukrainian physician, public person, historian, painter and polymath. Half of his life he devoted to his native land, while working as a doctor and building up national life of Halychyna. Second half of his life he spent in emigration where he formed himself as known physician, Ukrainian public figure who was building up Ukrainian medicine in North America. In 1944 Yaroslav Khmylevskyi immigrated to Bavaria where he worked as doctor. In June, 1949 he moved to the USA where he worked in hospital for TBC patients; there he became a cofounder and the first head of Ukrainian society «Samopomich», head of department of Ukrainian medical association of North America in Maryland. He took an active part in work of academic conferences, congresses in the USA and Canada.

Key words: Yaroslav Khmylevskyi, physician, public person, painter, historian, emigration, the USA.

УДК 94 (430) «1548-1552»

Кариков С.А.,

*к.и.н., доцент кафедры социальных и гуманитарных дисциплин
Национального университета гражданской защиты Украины, karsan2002@mail.ru**Украина, г. Харьков*

ВЫСТУПЛЕНИЕ НЕМЕЦКИХ КНЯЗЕЙ ПРОТИВ ПОЛИТИКИ КАРЛА V В НАЧАЛЕ 1550-х гг. КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ЛЮТЕРАНСКОЙ КОНФЕССИОНАЛИЗАЦИИ

В статье рассматривается политическая борьба в Германии в начале 1550-х гг. Определено, что ведущей силой сопротивления политике императора Карла V стали евангелические князья. Особое внимание уделено позиции курфюрста Морица Саксонского и его роли в дипломатических переговорах с Францией. Охарактеризованы ход «княжеской войны» и содержание Пассауского мирного договора. Сделан вывод о том, что борьба германских территориальных правителей против императорского курса повлияла на создание основ конфессионально-политической системы немецкого общества раннего Нового времени.

Ключевые слова: Реформация, лютеранство, император Карл V, курфюрст Мориц Саксонский, конфессионализация, «княжеская война», Пассауский договор.

Постановка проблемы. В процессе лютеранской конфессионализации в Германии важную роль сыграли события конца 1540-х – начала 1550-х гг. В это время, когда после поражения евангелических сил в Шмалькальденской войне католическая группировка активно стремилась восстановить дореформационные порядки, остро встал вопрос не только о дальнейшем развитии лютеранства, но о самой возможности его существования в немецких территориях. Обострение противоречий между враждующими лагерями вывело конфессиональное противостояние в немецком обществе на новый виток. Его разрешение было связано с выступлением группы евангелических князей против курса императорской власти на рекатолизацию территорий, в которых утвердились завоевания Реформации. Это выступление, вошедшее в историографию под названием «княжеская война», завершилось подписанием Пассауского договора, юридически оформившего изменения в конфессионально-политической ситуации в германском обществе.

События «княжеской войны»

Цель исследования – раскрыть причины, основное содержание, результаты «княжеской войны» и Пассауского договора в процессе лютеранской конфессионализации в Германии.

Изложение основного материала. Император Карл V, рассчитывавший благодаря победе в Шмалькальденской войне вынудить территориальных правителей покориться императорской власти, после завершения военных действий занял предельно жесткую позицию по отношению к протестантам. Его курс получил название «политики Аугсбургского интерима» – временного положения, регулировавшего религиозные вопросы, провозглашенного в 1548 г. [1].

Объективно политика Карла V была направлена на подчинение территориальных князей и магистратов вольных городов имперским властям. Однако Аугсбургский рейхстаг 1547–1548 гг. уменьшил шансы на реализацию плана относительно союзного договора между имперскими чинами: переговоры в куриях рейхстага засвидетельствовали, что осуществление этой

идеи оказалось под вопросом. Последующие события показали, что оппозиция императору среди территориальных государей не только не ослабилась, но и усилилась. Действия Карла V вызвали недовольство как протестантских, так и католических князей, усматривавших в политике императора посягательство на их территориальный суверенитет [2, с.60-61].

Отмеченное недовольство германских правителей отчетливо проявилось на рейхстаге, вновь созванном в Аугсбурге и открывшемся в июле 1550 г. В его заседаниях не принимали участия влиятельные территориальные князья – в частности, курфюрсты Мориц Саксонский и Иоахим Бранденбургский. Хотя в заключительном постановлении рейхстага (13 февраля 1551 г.) формально было выражено подчинение протестантов императору, выразившееся в согласии послать представителей на всегерманский церковный собор, фактически их резко негативное отношение к подобной перспективе сохранилось [3, с.330].

В такой ситуации постепенно начало складываться новое объединение евангелических сил, стремившееся сохранить завоевания Реформации и в то же время – не допустить утраты своих суверенных прав. Уже в феврале 1550 г. лютеранские князья северо-восточной Германии (Ганс Кюстринский, Альбрехт Прусский, Франц-Отто Люнебургский, Иоганн Альбрехт Бранденбургский) заключили оборонительный Кёнигсбергский союз, предусматривавший защиту достижений Реформации во владениях упомянутых территориальных правителей [4, S.154]. С учетом недостаточности собственных сил, важной задачей евангелической группировки стало расширение антиимперской коалиции, что обусловило поиск внешней поддержки (в частности, обращение к королям Польши и Дании). Наряду с князьями против реставрации католицизма выступило население ряда северогерманских городов (Гамбурга, Брауншвейга, Люнебурга) [3, с.339].

Особую позицию в разворачивающемся конфликте занял курфюрст Мориц Саксонский. Сложность его положения определялась утратой доверия со стороны евангелической группировки, не забывшей о переходе

Морица на сторону императора во время Шмалькальденской войны, и одновременно – нежеланием утратить суверенные права вследствие проведения императором «политики Аугсбургского интерима».

В этих условиях саксонский курфюрст начал активное лавирование между враждующими силами, что позволяет признать справедливость оценки его личности как «беспощадного макиавеллиста» [5, S.32]. Внешне сохраняя приверженность курсу Карла V (в частности – возглавив осаду Магдебурга, жители которого отказались повиноваться Аугсбургскому интериму), Мориц Саксонский одновременно начал готовить почву для восстановления союза с лютеранскими князьями. Так, на встречах с маркграфом Альбрехтом Прусским и курфюрстом Иоахимом Бранденбургским саксонский правитель поднял вопрос об освобождении из императорского плена своего тестя – ландграфа Филиппа Гессенского. Это требование встретило живой отклик со стороны территориальных князей, недовольных обращением императора с арестованным ландграфом [3, с.341]. В феврале 1551 г. Мориц заключил союз с Гансом Кюстринским, предусматривавший защиту приверженцев Аугсбургского вероисповедания на территориях, подконтрольных евангелическим правителям, и восстановление свобод германского народа [6, S.207]. С этого времени саксонский курфюрст выступает как ведущий деятель заговора евангелических правителей [5, S.34].

В то же время Мориц повел активные действия на международной арене, стремясь воспрепятствовать восстановлению на саксонском престоле курфюрста Иоганна Фридриха Великодушного. Для этого он обратился к Франции – на тот момент единственной европейской державой, способной конкурировать с империей Габсбургов. Сама идея союза между немецкими князьями и французским престолом была не нова, но ранее ее реализацию осложняли религиозные и национальные противоречия. В изменившейся конфессионально-политической ситуации курфюрст Мориц Саксонский и французский монарх Генрих II оказались более открытыми для уступок, чем их предшественники: в их глазах различие вероисповеданий не было существенным препятствием для заключения политического союза [7, S.114].

Король Франции, заинтересованный в ослаблении позиций Карла V, заинтересованно отнесся к перспективе сотрудничества с евангелическими силами. Тем не менее, переговоры были достаточно непростыми и приняли затяжной характер, что было обусловлено прежде всего сложностью вопроса о размере финансирования выступления. Итогом тайной дипломатической деятельности лютеранских правителей стал договор в Шамборе, подписанный 15 января 1552 г. Он предусматривал предоставление Генрихом II 100 тыс. крон на организацию выступления и дальнейшую передачу евангелической группировке 70 тыс. крон ежемесячно на протяжении всего периода боевых действий. Заинтересованность в этих затратах определялась предусмотренной договором передачей под скипетр французского монарха лотарингских крепостей Камбрэ, Туль, Мец и Верден [7, S.115]. Под лозунгом «мести за

немецкую свободу» король Франции также предоставил в поддержку княжеской коалиции 35 тыс. солдат, направленных в Лотарингию [8, S.256].

Княжеская группировка еще до начала военных действий подготовила манифест, в котором были сформулированы задачи выступления и представлено их правовое обоснование. К. Бранди, полемизируя с исследователями, считавшими цели восставших правителей далекими от религиозных вопросов, отмечает, что Аугсбургский интерим возвратил последние в ряд основных интересов территориальных князей [8, S.256]. Наряду с этим манифест декларировал необходимость освобождения от «испанского засилья», превратившего германские земли в сервитуты Габсбургов [7, S.116]. Тем самым князья избавлялись от обвинений в измене национальным интересам – происпански настроенный Карл V отнюдь не выглядел защитником Германии в глазах патриотических сил.

Ход «княжеской войны» 1552 г. в значительной степени был связан с деятельностью курфюрста Морица Саксонского. Его войска, выступив 17 марта из Лейпцига, через Тюрингский лес направились во Франконию. В начале апреля они достигли Аугсбурга – одного из самых мощных имперских городов, который после трехдневных переговоров был сдан без боя. Это событие значительно улучшило возможности княжеской группировки для ведения переговоров с императором с позиции силы [7, S.116].

Заняв ряд важных населенных пунктов в южногерманских землях, войска Морица Саксонского в дальнейшем смогли продвинуться в австрийские провинции, овладев стратегической инициативой. Вследствие быстрого наступления саксонских войск Карл V был вынужден отступить в Тироль, чтобы не попасть в плен. Затем, когда отряды Морица 19 мая 1552 г. вошли в Тироль, а 23 мая заняли Инсбрук, император выехал в Виллах [8, S.258]. Эти события ознаменовали завершение конфликта победой княжеской группировки.

В июне 1552 г. в баварском городе Пассау начались переговоры между протестантскими и католическими территориальными правителями. Король Фердинанд и курфюрст Мориц были заинтересованы в успехе этих переговоров. Прочный мир в империи мог быть достигнут только благодаря правовому компромиссному решению религиозного вопроса. Тем самым король мог ожидать эффективной помощи против турок-османов, поскольку Мориц был единственным гарантом обеспечения поддержки со стороны протестантских имперских правителей [7, S.118]. Сам саксонский курфюрст, по замечанию Ф. Бецольда, руководствовался лишь непосредственно достижимым, не фантастическим представлением о всемирной монархии, о которой мечтал Карл V, а желанием расширить насколько возможно свою территориальную власть [3, с.361].

Пассауский договор, подписанный в августе 1552 г., отменял Аугсбургский интерим и признавал лютеранство [9, с.234]. Предложенное на переговорах в Пассау решение вопроса о религии, основанное на принципе ненасилия и взаимном признании вероисповеданий, ориентировалось на поддержание постоянного мира в германском обществе. Свобода

вероисповедания должна была стать постоянной основой религиозного урегулирования. Мирный договор также предусматривал освобождение из императорского плена ландграфа Филиппа Гессенского [10, S.53].

В то же время Пассауский договор закладывал основы для дальнейшего урегулирования конфессионально-политической ситуации в Священной Римской империи, ограничивая секуляризацию церковного имущества и фиксируя новое устройство имперского камерального суда [11, S.463-466]. На наш взгляд, договор, подписанный в Пассау, справедливо рассматривать как своеобразное предисловие к будущему Аугсбургскому религиозному миру 1555 г. Именно здесь притязания лютеранских правителей на руководящую роль в решении конфессиональных вопросов в своих территориях впервые обрели тот юридический фундамент, на котором три года спустя было воздвигнуто здание постреформационного устройства немецкого общества.

Выводы. Таким образом, «княжеская война» и Пассауский договор принципиально изменили расстановку политических сил в Священной Римской империи. Субъективные интересы лютеранских правителей, проявившиеся в этих событиях, объективно способствовали восстановлению предшествующих достижений Реформации. Евангелические силы смогли вернуть влияние, утраченное в результате поражения в Шмалькальденской войне, и воспрепятствовать планам Карла V относительно создания «универсальной монархии». Перспектива создания последней после 1552 г. была окончательно снята. Одновременно были заложены основы будущей конфессионально-политической системы немецкого общества раннего Нового времени.

Литература

1. Folgen der Niederlage: das Augsburger Interim / R.A. Müller [Hg.] // *Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung*. – Stuttgart: Reclam, 2001. – Bd. 3. Reformationszeit 1495–1555. – S.454-460.
2. Ивонин Ю.Е. Карл V Габсбург / Ю.Е. Ивонин // *Вопросы истории*. – 2007. – №10. – С. 46-65.
3. Беццольд Ф. фон. История Реформации : В 2 тт. / Ф. фон Беццольд. – СПб.: Изд. А.Ф. Пантелеева, 1900. – III. 2. – 390 с.
4. Hauschild W.-D. *Lehrbuch der Kirchen- und Dogmengeschichte* / W.-D. Hauschild. – Gütersloh: Chr. Kaiser, 2005. – Bd. 2. – 978 S.
5. Kroll F.-L. *Geschichte Sachsens* / F.-L. Kroll. – München: Beck, 2014. – 128 S.
6. Issleib S. *Moritz von Sachsen als evangelischer Fürst. 1541–1553* / S. Issleib. – Leipzig: Barth, 1907. – 214 S.

7. Winter C. *Sachsen als europäische Großmacht? Moritz von Sachsen als Führer der Opposition gegen Kaiser Karl V* / C. Winter // *Denkströme. Journal der Sächsischen Akademie der Wissenschaften*. – 2010. – H. 4. – S. 105-120.

8. Brandt K. *Reformation und Gegenreformation* / K. Brandt. – Frankfurt (Main): Societäts-Verlag, 1979. – 556 S.

9. История Германии / под общ. ред. Б. Бонвеча, Ю.В. Талактионова. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2005. – III. 1. – 504 с.

10. Zur Mühlen K.-H. *Reformation und Gegenreformation* / K.-H. zur Mühlen. – Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1999. – T. 2. – 143 S.

11. Der Ausgang des "Fürstenkriegs": Passauer Vertrag 1552 / R.A. Müller [Hg.] // *Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung*. – Stuttgart: Reclam, 2001. – Bd. 3. Reformationszeit 1495–1555. – S. 462-466.

References

1. Folgen der Niederlage: das Augsburger Interim / R.A. Müller [Hg.] // *Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung*. – Stuttgart: Reclam, 2001. – Bd. 3. Reformationszeit 1495–1555. – S.454-460.
2. Ivonin Yu.Ye. *Karl V Habsburg* / Yu.Ye. Ivonin // *Voprosy istorii*. – 2007. – №10. – S. 46-65.
3. Betzold F. von. *Istoriya Reformatsiji* / F. von Betzold. – SPb.: Izd. L.F. Pantelejeva, 1900. – III. 2. – 390 s.
4. Hauschild W.-D. *Lehrbuch der Kirchen- und Dogmengeschichte* / W.-D. Hauschild. – Gütersloh: Chr. Kaiser, 2005. – Bd. 2. – 978 s.
5. Kroll F.-L. *Geschichte Sachsens* / F.-L. Kroll. – München: Beck, 2014. – 128 s.
6. Issleib S. *Moritz von Sachsen als evangelischer Fürst. 1541–1553* / S. Issleib. – Leipzig: Barth, 1907. – 214 s.
7. Winter C. *Sachsen als europäische Großmacht? Moritz von Sachsen als Führer der Opposition gegen Kaiser Karl V* / C. Winter // *Denkströme. Journal der Sächsischen Akademie der Wissenschaften*. – 2010. – H. 4. – S. 105-120.
8. Brandt K. *Reformation und Gegenreformation* / K. Brandt. – Frankfurt (Main): Societäts-Verlag, 1979. – 556 s.
9. *Istoriya Germaniji* / pod obshch. red. B. Bonwetscha, Yu.W. Galaktionova. – Kemerovo: Kuzbassvuzizdat, 2005. – III. 1. – 504s.
10. Zur Mühlen K.-H. *Reformation und Gegenreformation* / K.-H. zur Mühlen. – Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht, 1999. – T. 2. – 143 s.
- Der Ausgang des "Fürstenkriegs": Passauer Vertrag 1552 / R.A. Müller [Hg.] // *Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung*. – Stuttgart: Reclam, 2001. – Bd. 3. Reformationszeit 1495–1555. – S. 462–466.

Karikov S.A.,

candidate of historical sciences, associate professor, National University of Civil Protection of Ukraine,
karsan2002@mail.ru

Ukraine, Kharkiv

THE ACTION OF GERMAN PRINCES AGAINST THE POLICY OF CHARLES V IN THE BEGINNING OF THE 1550s AS A COMPONENT OF LUTHERAN CONFESSIONALIZATION

The article deals with the political struggle in Germany in the early 1550s. It is defined that evangelical princes became the leaders of resistance to the policy of Emperor Charles V. Particular attention is paid to the position of Moritz, Elector of Saxony and his role in diplomatic conversation with France. The course of the "princely war" and the content of the Passau peace treaty are characterized. It is concluded that the struggle of the German territorial rulers against the imperial course influenced the creation of the foundations of the confessional-political system of the German society of the Early Modern Age.

Key words: Reformation, Lutheranism, Emperor Charles V, Moritz, Elector of Saxony, confessionalization.

УДК 327:061.1ЄС

Руда В.В.,

к.і.н., доцент кафедри гуманітарних наук

ДЗ «Луганський державний медичний університет», rudayavika83@rambler.ru

Україна, м. Рубіжне

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД УРЕГУЛЮВАННЯ КРИЗ: НА МАТЕРІАЛІ КОНФЛІКТУ В КОСОВО

В статті розглядаються питання врегулювання одного з найбільш гострих конфліктів на Балканах – конфлікту в Косово – і роль Європейського Союзу в цьому процесі.

Ключові слова: конфлікт, Косово, Європейський Союз, миротворча операція.

Постановка проблеми. До середини 90-х років, доки тривали бойові дії в Боснії і Герцеговині та Хорватії, конфлікт в Косово знаходився на стадії внутрішнього розвитку.

В пошуках причин погіршення ситуації в Косово провідні фахівці з вивчення балканістики, зазначають, що косовське питання стало майже найбільшою суспільно-політичною проблемою країни наприкінці 80-х рр. XX ст. [1,43]. Проте, слід нагадати, що історія суперечок і конфліктів між народами, що мешкають в Косово налічує майже тисячоліття.

У вітчизняній та зарубіжній науковій думці проблемі Косовського краю, а саме еволюції конфлікту, аналізу позицій конфліктуючих сторін, засобам вирішення конфлікту приділяється більше уваги, ніж будь-якому іншому конфлікту на території колишньої Югославії. На нашу думку, це можна пояснити широким колом акторів, а точніше суперництвом, протистоянням та конкуренцією деяких учасників косовської кризи у перерозподілі сфер впливу, притаманних тогочасним міжнародним відносинам.

Саме тому деякі зарубіжні дослідники схильні вважати, що основною причиною виникнення косовської кризи стало суперництво США та західноєвропейських країн, які використали Косово для збройного зіткнення [2,54], а серед українських та російських вчених можна знайти, наприклад, тих, хто вбачає протистояння Росії та США [3,22; 4,330]. Німецький вчений А. Прадетто у своїй праці писав: «Косовський конфлікт – не що інше, як відгук Версальської та Ялтинської мирних конференцій, які перекроїли політичну карту регіону всупереч етнічним кордонам» [5,17]. На наш погляд, суперництво США, Росії чи Європи це не та причина, через яку виникло загострення ситуації в межах цього району, воно виявляється здебільшого в процесі розв'язання конфлікту, а причини самої косовської кризи значно глибші.

Мета статті – дослідити саме зовнішню політику Європейського Союзу під час косовської кризи в 90-х роках XX ст. У руслі досягнення мети розв'язуються такі завдання: вивчити характер міжнародної діяльності ЄС під час війни в Косово; розглянути основні миротворчі плани учасників врегулювання конфлікту; простежити еволюцію позиції західноєвропейських країн відносно подій в колишній Югославії.

Виклад основного матеріалу. Світова спільнота, як і Союзна Республіка Югославія в першій половині 90-х років була «прикута» до подій, що розгорталися навколо

Боснії і Герцеговини та Хорватії і не звертала серйозної уваги на цей регіон. Тому вирішення питання з автономним краєм Косово на цьому етапі було внутрішньодержавне без залучення міжнародних посередників і супроводжувалося дипломатичними зусиллями. Підтвердженням цьому є низка планів, розроблених як політичними діячами, так і вченими. Протягом доволі короткого періоду світ побачив план професора Б. Крстича, який вважав, що в Косово «зіштовхнулися два права: історичне право сербського народу і етнічне право албанської національної співдружності» і примирити їх можна лише шляхом територіального розділу на основі перепису 1961 р. Наступним став план академіка М. Йовичича, який полягав у регіоналізації всієї країни: створити 13 регіонів – територіальних одиниць з широкою автономією і своїми органами влади, але без елементів державності. В чомусь на попередній план був схожий і план сербського історика Д. Батаковича про кантонізацію косовського краю [6,58]. Однак всі вони не знайшли одностайної підтримки з боку конфліктуючих сторін.

Після закінчення боснійської війни проблема Косово, як найбільш невирішеного та досить серйозного конфлікту набула на Заході особливої уваги. Проблема масових порушень прав людини в Косово, з урахуванням «загрози миру та безпеці в цьому регіоні» вже не могли бути виключно внутрішньою справою СРЮ [7,380]. Тому з 1997 р. міжнародна спільнота в особі ООН, НАТО, Контактної групи активізувала свої миротворчі зусилля, спрямовані на врегулювання косовської кризи. Європейський Союз в процесі врегулювання конфлікту був представлений, перш за все, чотирма його країнами-членами – Великобританією, Італією, Німеччиною та Францією, які разом зі США та Росією увійшли до складу Контактної групи і брали участь у вирішенні боснійської кризи.

Позиція країн-членів ЄС відносно югославської кризи на різних етапах її розвитку змінювалася у відповідності до своїх національних інтересів. Зробити свій вибір на користь однієї з конфліктуючих сторін в Косово було значно легше, аніж у боснійському конфлікті, адже кількість його учасників зводилася до двох. Якщо під час конфлікту в Боснії і Герцеговині Німеччина спрямовувала свої дії на підтримку Хорватії та Словенії, то у косовському конфлікті інтереси цих двох партнерів Німеччини не були зачеплені. Однак, це не зменшило зацікавленості та активності Німеччини у швидкому

вирішенні конфлікту в Косово, адже вона, за словами німецького міністру закордонних справ К. Кінкеля, «вже стала одним з найбільших притулків для біженців ще в період боснійської кризи» [8,236] і погіршення ситуації в Косово могло спричинити небажані для німецького уряду нелегальні потоки біженців.

З подібною проблемою зіштовхнулася ще одна країна-учасниця ЄС – Італія. Саме вона з усіх західноєвропейських країн опинилася у безпосередньому сусідстві з першим збройним конфліктом в Європі після закінчення «холодної війни». Її зацікавленість у косовській кризі можна пояснити прагненням призупинити важко контрольований постійний потік біженців. Після Другої світової війни Італія підтримувала тісні економічні та культурні зв'язки з Албанією, тому в конфлікті в Косово вона схилилася більше у бік косовських албанців і підтримала використання збройної сили проти СРЮ. Усвідомлюючи обмеженість своїх можливостей вплинути на хід подій в Косово, Італія прагнула зберегти єдність дій з рештою партнерів по Контактній групі – перш за все з США та країнами-членами ЄС –, тому формувала більш збалансований підхід у вирішенні проблеми Косово.

Франція і Великобританія дотримувалися курсу тісної співпраці в межах Контактної групи: одна з них намагалася уникнути можливих розбіжностей з США в процесі врегулювання косовської кризи, а друга – з партнерами по ЄС. В конфлікті між СРЮ та автономним краєм Косово більш «симпатичними» Парижу і Лондону через давні добрі стосунки все ж таки залишалися серби. Слід нагадати, що конфлікт в Косово загострився саме в той час, коли західноєвропейські країни ЄС розбудовували власну систему безпеки і оборони, а НАТО – нову стратегічну концепцію, особливістю якої стала можливість використання сил Північноатлантичного альянсу поза зоною його діяльності та без особливого дозволу Ради Безпеки ООН. Це спричинило певні коливання в політиці обох країн. У будь-якому разі, як зауважив російський вчений Ю. Рубінський, «ця четвірка [Великобританія, Італія, Німеччина і Франція] поводи́ла себе більш енергійно, а головне більш узгоджено, ніж будь-коли впродовж югославської кризи» [9,216]. Врешті-решт, західноєвропейські країни проявили більшу згуртованість у розробці спільної позиції та шляхів вирішення косовського конфлікту, адже добре усвідомлювали, що в умовах принципової відмінності позицій Белграду, який відмовлявся розглядати проблему на міжнародному рівні, та косовських албанців, які вимагали надання Косово незалежності, було необхідно розробити зважену, рівновіддалену від конфліктуючих сторін, єдину політику всіх країн-учасниць ЄС з метою укладання миру та пошуку політичної основи для діалогу.

Західноєвропейські лідери враховували той факт, що у конфлікті в Косово зіштовхнулися два фундаментальних принципи сучасних міжнародних відносин: територіальна цілісність держави та невтручання в її внутрішні справи, з одного боку, і права нації на самовизначення, зокрема етнічних меншин, з іншого. Подібні суперечливі ситуації існували не лише на Балканах. Слід нагадати про громадянську війну

Великобританії та Північної Ірландії, про діяльність терористичної організації ЕТА в Країні Басків, від якої потерпає Іспанія навіть сьогодні, складні взаємовідносини Франції та Корсики, Туреччини та Курдистану, загроза розколу Бельгії на держави валлонів та фламандців і т.д. Побоюючись вибуху сепаратистських тенденцій в Європі, позиція країн ЄС визначалася принципом невизнання Косово як суверенної держави. Французький міністр закордонних справ Ю. Ведрін відзначив, що «всі члени Контактної групи не підтримують незалежності краю, а допускають для косовських албанців лише широку автономію» [10].

Тож, лідери країн-учасниць ЄС добре усвідомлювали, що внутрішній міжетнічний конфлікт важко піддається локалізації, а вихід краю Косово зі складу СРЮ потягне за собою складну ланцюгову реакцію в цьому нестабільному регіоні Європи: незалежність косовських албанців може стати поштовхом для їхнього возз'єднання з Албанією, яку роздирають суперечки південних та північних районів; для розпаду Македонії, більш 30% населення якої складають етнічні албанці; для поживлення претензій Греції з приводу південних територій Албанії та Македонії, Болгарії – північних районів Македонії; для загострення греко-турецького протистояння через Кіпр і т. д. Як зауважила М. Тетчер, «конфлікт, який здатен втягнути в себе стільки країн, в тому числі і близьких союзників Заходу, не може не зачіпати наших власних національних інтересів» [11,315].

В кінці 1997 р. тема автономного краю Косово несподівано виникла в Бонні на засіданні Ради з виконання Дейтонських угод в Боснії і Герцеговині. Югославська делегація негативно поставилася до цього, заявивши, що проблема Косово – це внутрішня справа Югославії і вона не може бути об'єктом обговорення на даній зустрічі. В знак протесту югославська делегація покинула Бонн, чим спровокувала погіршення ставлення до себе в цьому конфлікті.

Вважаючи косовську проблему внутрішньою справою Сербії, С. Мілошевич відмовлявся її обговорювати, не визнаючи й самого І.Ругова повноправним представником косовських албанців, через це певний час він відмовлявся вести з ним прямі перемовини. В свою чергу косовські албанці також не поспішали сісти за стіл переговорів, адже розраховували на те, що інтернаціоналізація конфлікту призведе до втручання світової спільноти на їхню користь, як це було у боснійському конфлікті. Тому на початковому етапі врегулювання косовської кризи основна мета європейської спільноти полягала в тому, щоб змусити конфліктуючі сторони розпочати переговорний процес, в якому вона мала намір виступити в ролі посередника. В одному зі своїх виступів президент Франції Ж. Ширак підкреслив: «...через продовження бойових дій можуть спалахнути всі Балкани,... щоб не допустити ланцюгової реакції...члени Контактної групи повинні терміново добитися відновлення переговорів...» [12]. З цим завданням в листопаді 1997 р. міністри закордонних справ Франції Ю. Ведрін та Німеччини К. Кінкель здійснили спільну поїздку до СРЮ, а з весни 1998 р. розпочали проведення регулярних зустрічей з метою контролю розвитку ситуації в Косово та пошуку шляхів розв'язання даної проблеми.

9 березня 1998 р. в Лондоні відбулося засідання міністрів закордонних справ країн-членів Контактної групи. Учасники зустрічі засудили діяльність обох конфліктуючих сторін: сербів – за репресивні заходи, косовських албанців – за терористичні дії ВАК. Західноєвропейські лідери висловили свою позицію з косовського питання: «Ми не підтримуємо ні незалежність, ні збереження статус-кво. Принципи урегулювання проблеми Косово мають ґрунтуватися на територіальній цілісності СРЮ, відповідати нормам ОБСЄ, Гельсінським принципам та положенням Статуту ООН» [13,5]. Враховуючи всю серйозність ситуації було запропоновано вжити більш жорсткі заходи для врегулювання косовської кризи, зокрема, було прийняте рішення підтримати введення всеосяжного ембарго на поставку зброї до СРЮ та Косово. Представники Контактної групи закликали С. Мілошевича зробити швидкі та ефективні кроки для припинення насильства в краї та знайти політичне вирішення питання Косово шляхом діалогу.

На момент загострення ситуації в Косово та початку збройних протистоянь Європейський Союз активно здійснював розбудову Європейської політики в галузі безпеки і оборони, розробляв власні засоби реагування на кризові явища з урахуванням досвіду дій в Боснії і Герцеговині. Нагадаємо, що Західна Європа давно прагнула створити свою «оборонну індивідуальність» у протидію Північноатлантичному альянсу. Виступаючи під час конфлікту в Косово за врегулювання його виключно політичними засобами, країни-учасниці ЄС відмовлялися від використання збройної сили, тим більше без отримання для цього санкції Ради Безпеки.

Силовий метод врегулювання конфлікту принципово суперечив зовнішньополітичним цілям ЄС, зазначеним в засадничих документах Союзу, сама «гуманітарна інтервенція» не відповідала інтересам країн-учасниць ЄС, прагнучих головним чином стабілізувати ситуацію на Балканах. Західноєвропейські лідери розуміли, що здійснюючи повітряні операції проти незалежної держави, вони тим самим виходили поза межі сучасного міжнародного права і порушували один з найголовніших принципів Статуту ООН – незастосування сили в міжнародних відносинах (глава 1, ст.2) [14,1]. Збройна інтервенція у вигляді повітряного бомбардування не могла сприяти вирішенню завдань із захисту прав людини вже тому, що сама по собі вона несла жертви серед мирного населення. На неофіційній нараді голів держав і урядів країн-учасниць ЄС в Брюсселі 14 квітня 1999 р. було наголошено на необхідності більш активної участі ЄС у подоланні кризи в Косово і прийнято рішення вжити наступні заходи одразу по закінченню конфлікту:

- доручити Європейському Союзу створення тимчасової міжнародної адміністрації в краї;
- сформувати такі поліцейські сили, склад яких міг би відображати склад населення Косово;
- провести вільні та справедливі вибори;
- розгорнути в Косово військові сили, які стануть гарантом захисту всього населення краю [15,2].

В якості спільної позиції 26 квітня 1999 р. Рада з загальних питань Європейського Союзу висловила за розширення меж діючих санкцій проти СРЮ, введених

ЄС. На додачу до попередніх було прийняте рішення ввести нафтове ембарго, заборону на експорт технічних засобів, які можуть бути використаними для придушення внутрішніх безладів, а також виключити СРЮ з учасників майбутніх спортивних заходів. Висловлюючись за проведення максимального тиску міжнародної спільноти на президента СРЮ С. Мілошевича та його режим з метою змусити їх припинити насильницьку кампанію в Косово і погодитися з вимогами міжнародної спільноти, члени Ради ЄС постановили виділити 150 мільйонів євро від ЄС на допомогу біженцям з Косово та 100 мільйонів євро деяким країнам регіону в якості бюджетної підтримки на покриття витрат, пов'язаних з перебуванням біженців на їхніх територіях, особливо при цьому відзначили внесок колишньої югославської Республіки Македонії та Албанії [16,2-3]. Члени Ради домовилися розпочати розробку на основі статті 15 Договору про ЄС пакту стабільності для Південно-Східної Європи, який надасть перспективу інтегрувати до євроатлантичних структур всім балканським країнам шляхом встановлення стабільності.

Військова операція під егідою Альянсу тривала паралельно з прагненнями світової спільноти знайти вихід з кризи і зупинити втрати серед мирного населення в регіоні. Важливим етапом миротворчої діяльності в Косово можна вважати переговорний процес у форматі «Росія-США-ЄС», який завершився формуванням нової посередницької трійки з урегулювання косовського конфлікту у вигляді Спеціального представника Президента Росії В. Чорномірдіна, Першого заступника держсекретаря США С. Телбота і представника ЄС президента Фінляндії М. Ахтісаарі.

Висновки. Головною проблемою для країн-учасниць ЄС стала відсутність потенціалу для врегулювання цього регіонального конфлікту власними силами, що змусило їх діяти за курсом НАТО. Миротворчі сили ООН не могли бути задіяними через те, що Росія та Китай, принципово виступаючи проти розгляду питань дотримання прав людини на міжнародному рівні і тим більш в якості законного приводу для збройного вторгнення до суверенної держави, могли б скористатися правом вето як постійні члени Ради Безпеки ООН, а отже для військових операцій залишалися лише війська країн-членів НАТО. Це стало поштовхом для зміцнення та подальшого розвитку співпраці західноєвропейських країн в галузі спільної зовнішньої політики та політики безпеки на наднаціональному рівні. Косовська криза чітко зрозуміла, що Європейському Союзу необхідно сформувати власний миротворчий потенціал для вирішення актуальних зовнішньополітичних завдань в своєму регіоні та в майбутньому уникнути залежності від Північноатлантичного альянсу.

Не дивлячись на всю складність конфлікту в краї Косово, країни-учасниці ЄС здобули певний досвід в урегулюванні конфліктів такого масштабу, а західноєвропейські лідери усвідомили необхідність формування власних механізмів керування подібними кризовими явищами.

Література

1. Косово: международные аспекты кризиса / [под ред. Д. Шпренина и Е. Степановой]. – М.: Гендальф, 1999. – с. 43.
2. Morand C.-A. La crise de Balkans de 1999: Les dimensions historiques, politiques et juridiques du conflit du Kosovo. – Paris: Bruylant-Bruxelles, 2000. – p.
3. Косово: международные аспекты кризиса / [под ред. Д. Шпренина и Е. Степановой]. – М.: Гендальф, 1999. – с. 22.
4. Международная и европейская безопасность и Украина: учебное пособие / [М.А. Володина и др.; рук. проекта и отв. ред. А.В. Крапивин]. – Донецк: «Вебер» (Дон. отделение), 2008. – с. 330.
5. Pradetto A. Konfliktmanagement durch militaerische Intervention? Dilemmata westlicher Kosovo-Politik. Hamburg: Universitaet Bundeswehr, 1998. – 66 s.
6. Косово: международные аспекты кризиса / [под ред. Д. Шпренина и Е. Степановой]. – М.: Гендальф, 1999. – с. 58.
7. Романенко С.А. Югославия: кризис, распад, война, образование независимых государств / С.А. Романенко [отв. ред. Т.М. Исламов]. – М.: ООО «Издательский центр научных и учебных программ», 2000. – 500 с.
8. Косово: международные аспекты кризиса / [под ред. Д. Шпренина и Е. Степановой]. – М.: Гендальф, 1999. – с. 236.
9. Там само. – с. 216.
10. Interview du Ministre des Affaires Etrangères H. Védrine // <http://lesdiscours.vie-publique.fr/pdf/993001922.pdf>
11. Margaret Тетчер. Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира / Пер. с англ. В. Иванова. – М.: Альпина Паблишер, 2003. – с. 315.
12. Conférence de presse conjointe du président de la République M. Jacques Chirac www.diplomatie.gouv.fr/fr/IMG/pdf/FD001289.pdf
13. Заява Контактної Групи по Косово від 9 березня 1998 р. <http://www.un.org/peace/Kosovo/s98223.pdf>
14. Устав ООН <http://www.un.org/documents/charter/chapter1.shtml>
15. Заява Контактної Групи по Косово від 14 квітня 1999 р. <http://www.un.org/peace/Kosovo/s99-429.pdf>
16. Заява Контактної Групи по Косово від 26 квітня 1999 р. <http://www.un.org/peace/Kosovo/s99-490.pdf>

References

1. Kosovo: mezhhdunarodnye aspekty krizisa / [pod red. D. Trenina i E. Stepanovoy]. – M.: Gendalf, 1999. – s. 43.
2. Morand C.-A. La crise de Balkans de 1999: Les dimensions historiques, politiques et juridiques du conflit du Kosovo. – Paris: Bruylant-Bruxelles, 2000. – p.
3. Kosovo: mezhhdunarodnye aspekty krizisa / [pod red. D. Trenina i E. Stepanovoy]. – M.: Gendalf, 1999. – s. 22.
4. Mezhhdunarodnaya i evropeyskaya bezopasnost' i Ukraina: uchebnoe posobie / [M.A. Volodina i dr.; ruk. proekta i otv. red. A.V. Kravivin]. – Donetsk: «Veber» (Don. otdelenie), 2008. – s. 330.
5. Pradetto A. Konfliktmanagement durch militaerische Intervention? Dilemmata westlicher Kosovo-Politik. Hamburg: Universitaet Bundeswehr, 1998. – 66 s.
6. Kosovo: mezhhdunarodnye aspekty krizisa / [pod red. D. Trenina i E. Stepanovoy]. – M.: Gendalf, 1999. – s. 58.
7. Romanenko S.A. Yugoslaviya: krizis, raspad, voyna, obrazovanie nezavisimykh gosudarstv / S.A. Romanenko [otv. red. T.M. Islamov]. – M.: ООО «Izdatel'skiy tsentr nauchnykh i uchebnykh programm», 2000. – 500 s.
8. Kosovo: mezhhdunarodnye aspekty krizisa / [pod red. D. Trenina i E. Stepanovoy]. – M.: Gendalf, 1999. – s. 236.
9. Tam samo. – s. 216.
10. Interview du Ministre des Affaires Etrangères H. Védrine // <http://lesdiscours.vie-publique.fr/pdf/993001922.pdf>
11. Margaret Tetcher. Iskusstvo upravleniya gosudarstvom. Strategii dlya menyayushchegosya mira / Per. s angl. V. Ivanova. – M.: Alpina Publisher, 2003. – s. 315.
12. Conférence de presse conjointe du président de la République M. Jacques Chirac www.diplomatie.gouv.fr/fr/IMG/pdf/FD001289.pdf
13. Zayava Kontaktnoyi Grupy po Kosovo vid 9 bereznya 1998 r. <http://www.un.org/peace/Kosovo/s98223.pdf>
14. Ustav OON <http://www.un.org/documents/charter/chapter1.shtml>
15. Zayava Kontaktnoyi Grupy po Kosovo vid 14 kvitnya 1999 r. <http://www.un.org/peace/Kosovo/s99-429.pdf>
16. Zayava Kontaktnoyi Grupy po Kosovo vid 26 kvitnya 1999 r. <http://www.un.org/peace/Kosovo/s99-490.pdf>

Ruda V.V.,

Ph. D, assistant professor of the

Department of Humanities of SE "Lugansk State Medical University",

Ukraine, Rubizhne

EUROPEAN EXPERIENCE IN CRISIS MANAGEMENT: BASED ON THE MATERIALS OF THE KOSOVO

The article is devoted to the problem of regulation of one the most acute conflicts on the Balkans, i.e. conflict in Kosovo. It gives special attention to the role of European Union in this process.

Key words: conflict, Kosovo, European Union, peacekeeping operation.

Economics

УДК 336

Волков С.В.,*ст. викладач кафедри вищої математики та комп'ютерних технологій Інституту хімічних технологій
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Рубіжне), sv.kenos@gmail.com***Коваленко Д.А.,***студентка Інституту хімічних технологій**Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Рубіжне), daria.kovalenko07@gmail.com**Україна, м. Рубіжне***ОНЛАЙН-СИСТЕМА АВТОМАТИЧНОГО СТВОРЕННЯ
ПОДАТКОВИХ ЗВІТІВ ПРИВАТНИХ ПІДПРИЄМЦІВ**

У статті розглянуто сутність електронної форми податкової звітності. Проводиться обґрунтування доцільності використання електронної звітності в оподаткуванні. Наведено опис створеної авторами онлайн-системи для автоматичного створення податкових звітів приватних підприємців.

Ключові слова: оподаткування, електронна податкова звітність, онлайн-система.

Постановка проблеми. Останнім часом у світі відбувається бурхливий розвиток комп'ютерної техніки і комп'ютерних мереж загального доступу, у зв'язку з чим з'явилася можливість перенесення частини діяльності державних органів управління і суб'єктів господарювання до мережі Інтернет.

Сучасний розвиток підприємництва із застосуванням Інтернет-технологій спричинив появу специфічних економічних відносин, які потребують особливих підходів державного регулювання. Одним із таких регуляторів є система електронного оподаткування. Проаналізувавши досягнення наукових розробок українських та іноземних вчених можна зробити висновок про наявність двох основних напрямків розвитку електронного оподаткування [1, с.15]:

– по-перше, це оподаткування специфічної підприємницької діяльності в мережі Інтернет з метою отримання прибутку, з використанням новітніх технологій, та як правило, використання електронних грошей, нематеріальних активів тощо.

– по-друге, це система інформатизації подання «звичайної» податкової звітності шляхом заміни паперових варіантів на електронні. Стало можливим надсилання такої електронної звітності за допомогою електронної пошти, Інтернет тощо.

Проблема подання звітності в електронному вигляді в нашій країні порівняно нещодавно висвітлюється як в засобах масової інформації, так і серед науковців.

Зацікавленість проблемою використання електронної форми звітності в оподаткуванні висвітлювали у своїх працях вітчизняні науковці, до яких, зокрема, відносяться: П.В.Мельник, А.М.Новицький, С.М.Онисько, Л.М.Очеретко, С.П.Ріппа, Л.О.Матвейчук, С.В.Солодунін.

За дослідженнями А.М.Новицького електронне оподаткування – це «нормативно врегульована, динамічна, економічно обґрунтована й доцільна синтезована система автоматизованого встановлення податкового зобов'язання, визначення податкової бази, обліку платників податків, підготовки і подачі електронної

звітності та інших складових адміністрування податків з метою його упорядкування та вдосконалення, створення умов для подальшого перспективного розвитку інформаційних відносин у сфері оподаткування» [2, с.251].

Л.О. Матвейчук у своїй статті розглядає електронне оподаткування як «складну систему з такими напрямками розвитку: електронна реєстрація суб'єктів підприємницької діяльності, електронні податкові сервіси, електронна звітність, електронний аудит, електронна комерція, автоматизація процесів адміністрування податків і зборів (електронне відшкодування ПДВ), інформаційно-аналітична система Державної податкової служби, єдина інформаційно-комунікаційна платформа органів державної влади» [3, с.23].

Вперше проблема подання податкової звітності в електронному вигляді була розглянута у колективній монографії за редакцією П.В.Мельника «Електронне оподаткування: сутність та перспективи розвитку» [1].

У цій праці наведено визначення основних понять у сфері електронного оподаткування, проаналізовано сучасний стан та розглянуті перспективи розвитку електронної форми звітності в Україні.

На думку авторів, основними перевагами подання податкової звітності в електронному вигляді є:

- економія робочого часу платників податків;
- відсутність необхідності відвідування ДПП;
- заощадження коштів на придбання бланків звітних документів;
- відсутність необхідності зберігання паперових звітів і ведення архіву;
- оперативне оновлення форматів подання документів в електронному вигляді по телекомунікаційним каналам зв'язку;
- конфіденційність інформації та зниження впливу людського фактора;
- оперативність оброблення одержаної інформації.

Досить цікавими є напрацювання А.М. Новицького, у яких розглянуто чинники, що сповільнюють популяризацію електронної податкової звітності, в першу чергу для фізичних осіб-підприємців. До таких чинників відносять: низьку інформаційну обізнаність щодо ефективності подачі електронної звітності, високу вартість обслуговування електронного цифрового підпису, невміння працювати із спеціальними інформаційними базами даних та недовіра до новітніх інформаційних технологій в частині своєчасності подання інформації та можливого зовнішнього втручання в роботу системи.

Мета роботи: Визначити переваги та недоліки існуючих методів та систем створення електронних податкових звітів приватних підприємців. Запропонувати та створити онлайн-систему, яка реалізує основний функціонал подібних систем, відповідає сучасним вимогам, є зручною та безкоштовною у використанні.

Основний матеріал. Питання переходу від паперової форми звітності до електронної у сфері оподаткування є особливо важливим у наш час та має суттєве значення для спрощення процедури подання податкової звітності та подальшого її оброблення.

Для подання податкових документів до органів ДПС в електронному вигляді платник податків повинен мати:

- спеціалізоване програмне забезпечення для формування податкових документів в електронному вигляді у потрібному форматі;
- доступ до мережі Інтернет;
- засіб криптографічного захисту;
- чинні посилені сертифікати відкритих ключів, сформованих акредитованим центром сертифікації ключів для платника податків та уповноважених посадових осіб платника податків, підписи яких є обов'язковими для податкової звітності у паперовій формі.

Існує декілька варіантів програмного забезпечення, за допомогою якого можна сформувати та подавати електронні документи.

Податкова служба України пропонує безкоштовну програму для формування податкової звітності. За допомогою цієї програми можна сформувати податковий звіт та зберегти його у потрібному форматі. Проте, ця програма має декілька недоліків. Наприклад, необхідність постійного оновлення до актуальної версії. Доступ до програми обмежений комп'ютером, на якому вона встановлена.

Крім того, існує й альтернативний комерційний онлайн-сервіс «Ifin», за допомогою якого відбувається формування податкових звітів в електронному вигляді.

Виходячи з цього можна зробити висновок про те, що для формування податкових звітів необхідно – або встановлювати додаткове програмне забезпечення на персональний комп'ютер, або витрачати кошти на користування онлайн-системами.

Авторами була поставлена задача створити електронну систему автоматизації створення податкової

звітності фізичних осіб-підприємців на єдиному податку, що належать до 1 групи платників податків, яка б мала наступні характеристики:

- безкоштовне використання для фізичних осіб-підприємців;
- відсутність необхідності встановлювати додаткове програмне забезпечення на комп'ютер;
- можливість роботи у системі із допомогою мобільних гаджетів (смартфонів, планшетів);
- паралельний багатокористувальницький режим роботи за рахунок клієнт-серверної архітектури;
- відповідність генерованих системою вихідних електронних звітів чинному законодавству;
- безперервна робота системи 24 години на добу;
- безпека збереження особистих даних користувача за рахунок механізмів шифрування та захисту від атак та зломів;
- надійне збереження архівів звітності кожного користувача.

Для створення системи нами було обрано інтернет-технології, які дозволяють реалізувати описані вище характеристики. Для зберігання даних на сервері була обрана система керування базами даних MySQL[4]. Для створення зручного інтерфейсу користувача обрано мову програмування JavaScript[5] (із бібліотекою JQuery) та інструменти формування гіпертекстових сторінок HTML та CSS. Реалізація бізнес-логіки на стороні сервера забезпечується мовою PHP[4]. Для експортування даних у файл формату Excel використано бібліотеку RHPExcel.

В результаті етапів проектування, розробки та тестування, ми отримали систему, яка готова до впровадження.

Функціональним призначенням розробленої системи є забезпечення можливості створення податкових звітів в режимі онлайн (використовуючи мережу Інтернет).

Можливості системи:

- створення двох типів документів, а саме «Податкової декларації платника єдиного податку – фізичної особи-підприємця» та «Звіту про суми нарахованого доходу застрахованих осіб та суми нарахованого єдиного внеску»;
- редагування особистого кабінету користувача;
- завантаження сформованих податкових документів у форматі Excel;
- автоматичне формування архіву попередньо створених звітів;
- редагування та видалення створених податкових документів.

Розроблена система містить:

- довідкову інформацію щодо основних принципів та прикладів заповнення податкових звітів,
- форму зворотного зв'язку;
- навігацію;
- засоби аутентифікації та реєстрації.

Схема роботи системи представлена на рисунку 1 у вигляді UML діаграми діяльності.

Рис. 1. Діаграма діяльності

Система має зручний інтерфейс користувача. На рисунку 2 представлено сторінку «Мої звіти ЄСВ».

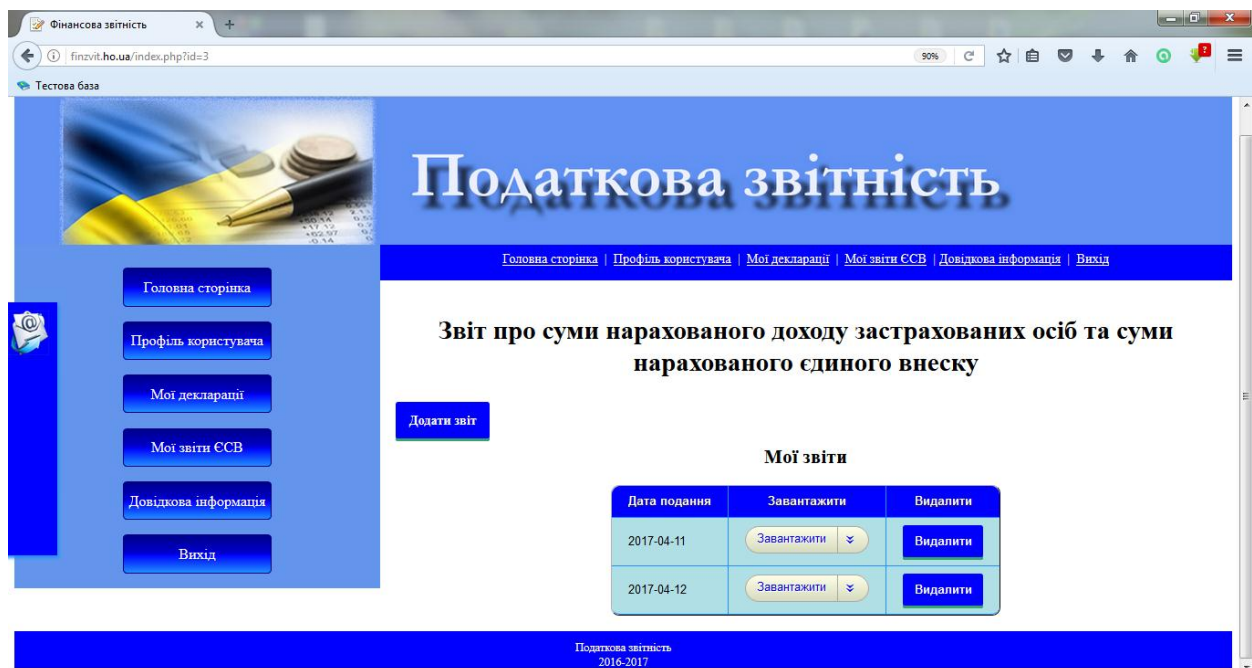

Рис. 2. Розділ «Мої звіти ЄСВ»

Приклади створених документів у форматі Excel представлено на рисунках 3-4.

5	контролюючого органу, дата, вхідний номер)			
6	01	ПОДАТКОВА ДЕКЛАРАЦІЯ ПЛАТНИКА ЄДИНОГО ПОДАТКУ – ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ – ПІДПРИЄМЦЯ		01 X Зв
7				02 3
8				03 5
9				04 До
10				
11	02	Податковий (звітний) період:		
12		☐ I квартал	☐ півріччя	☐ три квартали ☒ рік
13		(необхідно позначити)		
14		(місяць)		
15				
16	03	Податковий (звітний) період, який уточнюється		
17		☐ I квартал	☐ півріччя	☐ три квартали ☐ рік
18		(необхідно позначити)		
19				
20				
21	04	ДПІ у м. Сєвєродонецьку Головного управління ДФС у Лу		
22		(найменування контролюючого органу, до якого подається звіт)		
23	05	Платник	Петренко Петро Петрович	
24		(прізвище, ім'я, по батькові платника податків згідно з реєстраційним д		
25				
26	06	Податкова	вул. Центральна, 21, м.Сватове, Луганська обл., 123666	
27		дресс		
28				
29				
30				
31				
32				
33				
34				
35				
36				
37				
38				
39				
40				
41				
42				
43				
44				
45				
46				
47				
48				
49				
50	II. ПОКАЗНИКИ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЛЯ ПЛАТНИКІВ ЄДИНОГО ПОДАТКУ ПЕРШОЇ ГРУПИ			
51	Щомісячні авансові внески, грн, коп.			
52	I квартал	II квартал	III квартал	IV квартал
53	9652	9652	9652	9652
54	Назва показника			Обсяг (грн, коп.)
55	Обсяг доходу за звітний (податковий) період відповідно до статті 292 глави 1 розділу XIV Податкового кодексу України (згідно з підпунктом 1 пункту 291.4 статті 291 глави 1 розділу XIV Податкового кодексу України)			01 14 520,00
56	Обсяг доходу, що оподаткований за ставкою 15 відсотків (згідно з пунктом 293.4 статті 293 глави 1 розділу XIV Податкового кодексу України), у звітному (податковому) періоді*			02 0,00
57				
58				
59				
60				
61				
62				
63				
64				
65				
66				
67				
68				
69				
70				
71				
72				
73				
74				
75				
76				
77				
78				
79				
80				
81				
82				
83				
84				
85				
86				
87				
88				
89				
90				
91				
92				
93				
94				
95				
96				
97				
98				
99				
100				
101				
102				
103				
104				
105				
106				
107				
108				
109				
110				
111				
112				
113				
114				
115				
116				
117				
118				
119				
120				
121				
122				
123				
124				
125				
126				
127				
128				
129				
130				
131				
132				
133				
134				
135				
136				
137				
138	Директор Департаменту податкової,			
139	митної політики та методології			
140	бухгалтерського обліку			
141	М. О. Чмерук			

Рис. 3. Створена декларація

(пункти 2 та 4 розділу III)

Звітність

Звіт про суми нарахованого доходу застрахованих осіб та суми нарахованого єдиного внеску

1. Звіт за рік: 2 0 1 7

Подають	Терміни подання
Фізичні особи – підприємці, в тому числі ті, які обрали спрощену систему оподаткування самі за себе; особи, які провадять незалежну професійну діяльність, – відповідним фіскальним органам за місцем реєстрації	До 10 лютого року, що настає за звітним періодом; до 01 травня року, що настає за звітним періодом

Форма № Д5 (річна)

☒ (початкова)
☐ (ліквідаційна)
☐ (призначення пенсії)

ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказ Міністерства фінансів України
_____ 20__ р. № _____
за погодженням з Держстатом

2. Податковий номер або серія та номер паспорта страхувальника* 1 2 3 6 5 4 7 8 9

Прізвище, ім'я, по-батькові Петренко Петро Петрович

Місце проживання вул. Центральна, 21, м.Сватове, Луганська обл., 123666

Телефон 154789145

Лист 1 Таблиця 2 Лист 3

...

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

2. Податковий номер або серія та номер паспорта страхувальника*

1

2

3

6

5

4

7

8

9

0

Таблиця 2. Нарахування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування фізичними особами – підприємцями, які обрали спрощену систему оподаткування

Прізвище

Петренко

Ім'я

Петро

По батькові

Петрович

Тип форми:

X (початкова)

(ліквідаційна)

(призначення пенсії)

Місяць

Самостійно визначена сума, на яку нараховується єдиний внесок, але не менше за розмір мінімальної заробітної плати

Розмір єдиного внеску**

Усього до сплати (гр. 2 x гр. 3)

1

2

3

4

Січень

3200

11

352

Лютий

3250

11

357,5

Березень

3205

11

352,55

Рис. 4. Перша та друга сторінки створеного звіту ССВ

Висновки. Проведений аналіз існуючих методів створення податкових звітів приватних підприємців виявив існуючі недоліки їхнього використання, внаслідок чого було запропоновано і створено окрему онлайн-систему яка має окреслені в статті переваги. Програмні технології, які були застосовані у процесі розробки

відповідають сучасним тенденціям розвитку інформаційних технологій та є гнучкими до модифікації та розширення, що надає можливості для подальшого розвитку. Користування створеною нами системою дозволить зекономити час фізичних осіб-підприємців та скоротити фінансові витрати на подачу податкових звітів.

Література

1. Електронне оподаткування: сутність та перспективи застосування: [монографія] / П.В. Мельник, А.М. Новицький, О.А. Долгий, С.П. Ріппа та ін.; за заг.ред. П.В.Мельника.- Ірпін': Національний університет ДПС України, 2010. – 332 с.
2. Новицький А.М. Правове регулювання інституціоналізації інформаційного суспільства в Україні : монографія/ А. М. Новицький. – Ірпін' : НУДПС України, 2011. – 444 с.
3. Матвейчук Л.О. Державне управління оподаткуванням у процесі розвитку інформаційного суспільства: теоретичні аспекти// Вісник НАДУ. – 2014. – №1. – С. 18-24.
4. Маклафлін Б. PHP и MySQL. Исчерпывающее руководство. /Б. Маклафлин. – Санкт-Петербург: Питер, 2013. – 512 с.
5. Флэнаган Д. JavaScript. Подробное руководство. – Пер. с англ. – СПб: Символ-Плюс, 2008. – 992 с., ил.

References

1. Elektronne opodatkuvannya: sutnist' ta perspektyvy zastosuvannya: [monografiya] / P.V. Mel'nyk, A.M. Novy'cz'kyj, O.A. Dol'gyj, S.P. Rippa ta in.; za zag.red. P.V.Mel'ny'ka.- Irpin': Nacional'ny'j universytet DPS Ukrainy, 2010. – 332 s.
2. Novy'cz'kyj A.M. Pravove reguluvannya instytucionalizaciyi informacijnogo suspilstva v Ukraini : monografiya/ A. M. Novy'cz'kyj. – Irpin' : NU DPS Ukrainy, 2011. – 444 s.
3. Matvejchuk L.O. Derzhavne upravlinnya opodatkuvannjam u procesi rozvytku informacijnogo suspilstva: teoretychni aspekty// Visnyk NADU. – 2014. – #1. – S. 18-24.
4. Maklafflin B. PHP i MySQL. Ischerpyvayuschee rukovodstvo. /B. Maklafflin. – Sankt-Peterburg: Piter, 2013. – 512 s.
5. Flenagan D. JavaScript. Podrobnoe rukovodstvo. – Per. s angl. – SPb: Simvol Plus, 2008. – 992 s., il.

Volkov S.V.,

senior teacher of the Department of Mathematics and Computer Technologies of the Institute of Chemical Technologies of the East Ukrainian Volodymyr Dahl National University (the town of Rubizhne), sv.kenos@gmail.com

Kovalenko D.A.,

student of the Institute of Chemical Technologies of the East Ukrainian Volodymyr Dahl National University (the town of Rubizhne), daria.kovalenko07@gmail.com

Ukraine, Rubizhne

ONLINE SYSTEM FOR AUTOMATIC CREATION OF TAX REPORTS OF PRIVATE ENTREPRENEURS

The paper deals with the nature of electronic form of financial statements. The relevance of the use of electronic tax reporting has been justified. This article describes created by authors online system for automation of the tax reports of private entrepreneurs.

Key words: taxation, electronic tax reporting, online systems.

УДК 336.763.3

Галушка Є.О.,

к.е.н., доцент кафедри економічної кібернетики та міжнародних економічних відносин Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету, bukcredyt@ukr.net

Івоняк Н.Д.,

студентка 4 курсу кафедри економічної кібернетики та міжнародних економічних відносин Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету, natasha.ivoniak@mail.ru

Україна, м. Чернівці

РИНОК МУНІЦИПАЛЬНИХ ОБЛІГАЦІЙ В УКРАЇНІ ТА ЙОГО РОЗВИТОК

В статті досліджено особливості сучасного стану ринку муніципальних облігацій в Україні та перспективи його розвитку. Проаналізовано функціонування ринку муніципальних облігацій та визначено стримуючі фактори його розвитку. Обґрунтовано перспективність муніципальних облігацій як інструменту для соціально-економічного розвитку регіонів. Визначено напрями реформування ринку муніципальних облігацій.

Ключові слова: муніципальні облігації, емісія облігацій місцевих позик, фондовий ринок, цінні папери, ринок муніципальних облігацій.

Постановка проблеми. У розвинутих країнах світу муніципальні облігації є ефективним інструментом ринку цінних паперів, адже вони сприяють мобілізації та акумуляції коштів для наповнення місцевих бюджетів та вирішення соціально-економічних проблем регіону. Ринок муніципальних облігацій в Україні функціонує порівняно недовго, проте набагато важливішим є питання про те, наскільки ефективно він функціонує. Оскільки ринок муніципальних облігацій дозволяє залучати кошти від резидентів та нерезидентів для оновлення житлово-комунальної, транспортної сфер регіону та модернізації його інфраструктури, що сприяє його соціально-економічному розвитку, підвищенню конкурентоспроможності та покращенню інвестиційного клімату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку ринку муніципальних облігацій в сучасних умовах суспільного життя України залишається відкритою. Вона вивчається на теоретичному і методологічному рівнях у працях таких вчених, як Барабан Л.М., Західна О.Р., Мазур І.І., Шевченко О.В., Штерн Г.Ю. та інші. Крім того, останніми роками дана проблема активно обговорюється спеціалістами фондового ринку, зокрема Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) і провідних рейтингових агентств, таких як РА «Кредит-Рейтинг» та «Рюрик». Проте проведені дослідження і обговорення не допомагають та не стимулюють якісне реформування ринку муніципальних послуг, що вимагає постійного моніторингу даної сфери.

Метою даного дослідження є розкриття специфіки функціонування ринку муніципальних облігацій у сучасних умовах, визначення стримуючих та стимулюючих факторів його розвитку та виокремлення детермінант реформування ринку муніципальних облігацій.

Виклад основного матеріалу. Муніципальні облігації або облігації місцевих позик – це облігації, що випускаються місцевими органами влади. Муніципальні (місцеві) облігації є напрямом залучення фінансових

ресурсів на місцевому рівні. Емісія муніципальних облігацій забезпечує зниження вартості обслуговування внутрішнього боргу, залучення в економіку регіону коштів іноземних інвесторів та сприяє трансформації коштів населення в інвестиції. Кошти від розміщення облігацій місцевих позик спрямовують на конкретно визначені програми розвитку регіону, а також для фінансування різного роду місцевих проектів [3 с.379].

Згідно із Законом України про цінні папери та фондовий ринок до облігацій місцевих позик належать облігації внутрішніх і зовнішніх місцевих позик. Рішення про розміщення таких облігацій приймає Верховна Рада АРК або міська рада відповідно до вимог, установлених бюджетним законодавством. Реєстрацію випуску облігацій місцевих позик здійснює НКЦПФР в установленому нею порядку. Особливості погашення та реалізації прав за облігаціями місцевих позик визначаються умовами їх розміщення [1].

Варто зазначити, що кожен із боргових інструментів ринку місцевих запозичень має свої переваги та недоліки. Основними перевагами муніципальних облігацій є:

- нижча вартість залученого капіталу, порівняно з кредитами від фінансових установ;
- довший термін обертання і можливість реструктуризації облігацій;
- графік виплати процентів за облігаціями визначається емітентом;
- прямі зв'язки з інвестором.

Натомість укладання кредитних договорів потребує менше часу для залучення коштів, що насамперед пов'язано з тим, що не потрібно визначати кредитний рейтинг уповноваженими на це агенствами й затрачати час та ресурси на оплату послуг, пов'язаних з випуском та розміщенням облігацій, проходженням процедури лістингу [4].

Ринок муніципальних облігацій є перспективним сегментом ринку цінних паперів України, проте поки залишається слабо розвиненим. Протягом всього періоду

існування й досі не напрацювалася цілісна тенденція розвитку ринку муніципальних послуг. Поки він функціонує стихійно, а точніше хаотично.

У період від 2005 р. до 2008 р. ринок муніципальних облігацій в Україні характеризувався процесами його поступового відродження. Після 2008 р. даний ринок стає непередбачуваним та втрачає логічність у розвитку подій. Зниження зареєстрованих обсягів емісії муніципальних облігацій у 2009 р. та їх відсутність в 2010 р. можуть бути пояснені світовою економічною кризою. Вже у 2012 р. ринок муніципальних послуг досягає пікової активності, оскільки обсяг зареєстрованих випусків облігацій місцевих позик складає 5,68 млрд. грн. Проте вже наступного року обсяг зареєстрованих випусків муніципальних облігацій дорівнює нулю. У 2014 р. на ринку муніципальних облігацій спостерігається деяке поживлення, оскільки обсяг зареєстрованих випусків

муніципальних облігацій склав 2,37 млрд. грн. У 2015 р. НКЦПФР знову не реєструвала жодного випуску облігацій місцевих позик (див. рис. 1).

Варто звернути увагу на надзвичайно низьку частку муніципальних облігацій у загальній структурі торгів. У 2015 р. вона становила тільки 0,11%, що менше порівняно з 2014 р., коли даний показник склав 0,18%.

На кінець 2015 р. кількість випусків облігацій місцевих позик, що перебувають в обігу на фондовому ринку, становить 68, з яких лише 5,88% допущено до торгів на фондових біржах. Також тільки шість випусків муніципальних облігацій було допущено до торгів на фондових біржах за категорією позалистингових цінних паперів. У біржовому списку «ПФТС» знаходилося три випуски облігацій місцевих позик, «Перспектива» та «УБ» – два та один випуски облігацій місцевих позик, відповідно.

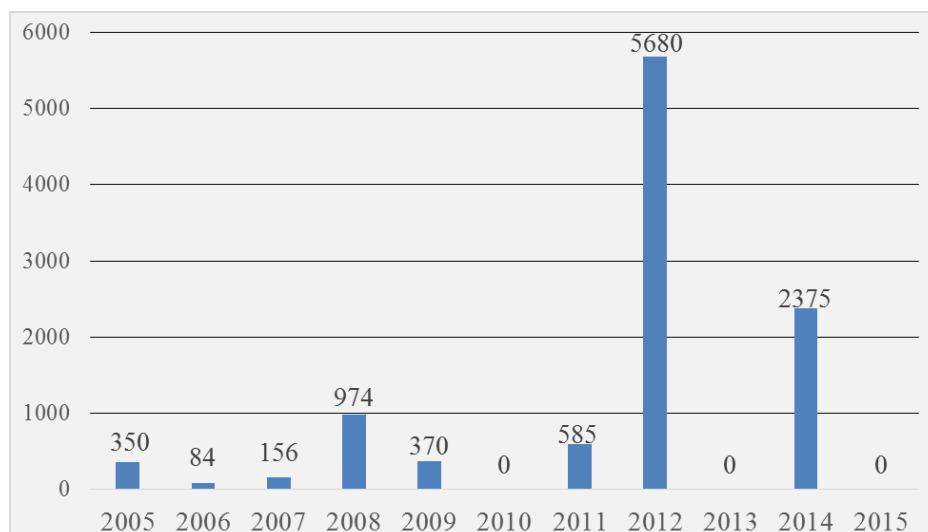

Рис. 1. Обсяг емісій муніципальних облігацій у 2005-2015 рр., млн. грн.

Найбільшим попитом у 2015 р. на біржовому ринку користувалися муніципальні облігації, емітентами яких є Кременчуцька, Київська та Черкаська міські ради. В цей же період на позабіржовому ринку великим попитом користуються муніципальні облігації Київської, Донецької та Кременчуцької міських рад [6].

Основними факторами, що перешкоджають активному функціонуванню та розвитку ринку муніципальних облігацій в Україні, є:

- підвищені ризики щодо несвоєчасного повернення коштів за борговими зобов'язаннями;
- законодавчі обмеження щодо розвитку як зовнішніх, так і внутрішніх муніципальних запозичень;
- зменшення попиту на муніципальні цінні папери через погіршення ліквідності фінансових посередників та недовіра населення до фінансових установ [2];
- відсутність достовірної інформації щодо цільового використання залучених коштів, термінів окупності проектів та дієвості механізму гарантування прав кредиторів;

– відсутність розвиненої інфраструктури фондового ринку, що не дозволяє фізичним особам активно інвестувати власні кошти через інститути спільного інвестування [5];

– низька привабливість муніципальних облігацій порівняно з іншими борговими цінними паперами фондового ринку;

– низький рівень підготовки працівників відповідних органів місцевого самоврядування щодо підготовки та випуску цінних паперів;

– невисокий рівень довіри інвесторів до органів місцевого самоврядування та держави загалом через нестабільність економічної та особливо політичної ситуації [8].

Всі зазначені стримуючі фактори мають спільне джерело виникнення, яке включає корупцію, недотримання законодавства та зловживання владою, що несе негативний вплив на економіку України. Адже резиденти та нерезиденти не хочуть ризикувати, і практично некладають кошти в економіку України, а особливо у фондовий ринок. Тому сьогодні фондовий

ринок України слабо розвинений і не є перспективним. Населення в більшості випадків буде зберігати гроші вдома під подушкою, ніж віднесе в банк чи придбає облігації. Оскільки присутня недовіра до органів місцевого самоврядування, держави, впевненість, що вкладені кошти не повернуться та відсутність достовірної інформації про можливості використання цінних паперів, зокрема муніципальних цінних паперів.

Отже, першочергово слід вирішувати питання корупційності влади та недотримання законодавства, які отруюють всі сфери економіки України та дестабілізують її. Крім вирішення першочергових проблем, слід застосовувати цілий перелік заходів для розвитку ринку муніципальних облігацій.

Основними детермінантами якісного реформування ринку муніципальних облігацій є:

- підвищення інтересу місцевих рад та інвесторів до випуску і придбання муніципальних облігацій та збільшення їх ліквідності;
- переорієнтація ринку муніципальних облігацій на зростання частки довгострокових облігацій місцевих позик за рахунок зростання рівня цільового використання позик;
- формування інфраструктури ринку муніципальних облігацій з метою підвищення якості управління ринком та ефективності використання коштів від реалізації даного виду боргових цінних паперів;
- поширення інформації про ємність і можливості ринку муніципальних облігацій через створення відповідної служби при місцевих радах чи їх виконавчих комітетах;
- зменшення рівня ризикованості інвестиційних проєктів, під які залучатимуться муніципальні облігації [7];
- збільшення дохідних джерел місцевих бюджетів, зокрема бюджету розвитку;
- забезпечення гарантії повернення боргу за випущеними муніципальними облігаціями через вдосконалення правового регулювання захисту прав кредиторів у випадку дефолтів органів самоврядування [4].

Висновки. В умовах поступової децентралізації реформування ринку муніципальних облігацій є необхідністю, адже дані фінансові інструменти відкривають великі можливості для розвитку окремих регіонів. Безумовно, існування цілого ряду стримуючих факторів унеможливує розвиток ринку муніципальних послуг. Тому потрібно формувати нові напрями реформування цієї сфери, які повинні підкріплюватися стабілізацією економіки та знищенням корупції. В перспективі ринок муніципальних облігацій здатний не тільки розвивати окремі регіони, створювати конкурентне середовище для їхнього розвитку, але й сприяти розвитку української економіки. Адже будь-які явища чи процеси в певному секторі економіки несуть вплив на всю систему, і не має значення є позитивним чи негативним дане явище, система все одно зазнає впливу. Тому дані реформи на ринку муніципальних облігацій вплинуть на цілу економічну систему, і стануть базою сприятливих змін економіки України.

Література:

1. Про цінні папери та фондовий ринок: закон України №3480-IV. – редакція від 01.05.2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>
2. Барабан Л.М. Перспективи розвитку ринку муніципальних цінних паперів в Україні / Барабан Л. М. // – Реформування економіки в умовах глобалізації, *Financial space*. – 2011. – №4(4). – С.15-21.
3. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
4. Західна О.Р. Ринок місцевих запозичень: сучасний стан та перспективи розвитку / О.Р. Західна, А.М. Лис, Е.П. Шульц // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2015. – Вип. 5. – С. 43-46
5. Мазур І.І. Особливості становлення ринку муніципальних паперів в Україні / І.І. Мазур // Стратегічні пріоритети. – 2010. – №1. – С. 23-28.
6. Офіційний сайт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nssmc.gov.ua/>
7. Шевченко О.В. Інструменти розширення ринку муніципальних цінних паперів як чинника ресурсного забезпечення регіонального розвитку / Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1131/>
8. Штерн Т.Ю. Ринок муніципальних облігацій в Україні / Т.Ю. Штерн, О.А. Карлова, К.В. Погосьян // Коммунальное хозяйство городов. Научно-технический сборник, – 2006. – № 70. – С. 323-327.

References:

1. Pro tsinni papery ta fondovyy ryнок: zakon Ukrainy #3480-IV. – redaktsiya vid 01.05.2016. [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>
2. Baraban L. M. Perspektivy rozvytku rynku munitsypal'nykh tsinnykh papery v Ukraini / Baraban L. M. // – Reformuvannya ekonomiky v umovakh hlobalizatsiyi, *Financial space*. – 2011. – #4(4). – S. 15-21.
3. Zahidna O.R. Ryнок mistsevykh zapozychen': suchasnyy stan ta perspektivy rozvytku / O.R. Zahidna, A.M. Lys, E.P. Shul'ts // Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy. – 2015. – Vyp. 5. – S. 43-46
4. Mazur I.I. Osoblyvosti stanovlennya rynku munitsypal'nykh papery v Ukraini / I.I. Mazur // Stratehichni priorytety. – 2010. – #1. – S. 23-28.
5. Ofitsiynyy sayt Natsional'noyi komisiyi z tsinnykh papery ta fondovoho rynku [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.nssmc.gov.ua/>
6. Shevchenko O.V. Instrumenty rozshyrennya rynku munitsypal'nykh tsinnykh papery yak chynnyka resursnoho zabezpechennya rehional'noho rozvytku / Natsional'nyy instytut stratehichnykh doslidzhen' [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.niss.gov.ua/articles/1131/>
7. Shtern T.Yu. Ryнок munitsypal'nykh oblihaty v Ukraini / T.Yu. Shtern, O.A. Karlova, K.V. Pohos'yan // Kommunal'noe khozyaystvo horodov. Nauchno-tekhnicheskyy sbornik, – 2006. – #70. – S. 323-327.

Halushka Y.O.,

Candidate of science (economics), assistant professor of Department of economic cybernetics and international economic relations, Chernivtsi Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics, bukcredyt@ukr.net

Ivoniak N.D.,

Student of 4 courses, Department of economic cybernetics and international economic relations, Chernivtsi Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics, natasha.ivoniak@mail.ru

Ukraine, Chernivtsi

MARKET OF MUNICIPAL BONDS IN UKRAINE AND ITS DEVELOPMENT

The article deals with the features of the current state of the market of municipal bonds in Ukraine and its perspectives of development. The functioning of the market of municipal bonds was analyzed and constraints to its development were identified. There was evaluated the perspectives of municipal bonds as a tool for social and economic development of some regions. The ways of reforming the municipal bond market were determined.

Key words: municipal bonds, issue of municipal bonds, stock market, securities, municipal bonds market.

УДК 338.27+658.14

Галушка Є.О.,

к.е.н., доцент кафедри економічної кібернетики та міжнародних економічних відносин Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету, bukcredyt@ukr.net

Пакон О.Д.,

студентка 4 курсу кафедри економічної кібернетики та міжнародних економічних відносин Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету, p-o-d@ukr.net

Україна, м. Чернівці

УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ КОРПОРАЦІЙ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ПОКРАЩЕННЯ

Стаття присвячена аналізу сутності та особливостей управління корпоративними фінансами. Висвітлено фактори, які впливають на процес фінансового менеджменту корпорацій.

Ключові слова: управління фінансами корпорацій, фінансовий менеджмент, принципи управління фінансами корпорацій.

Постановка проблеми. Управління фінансами корпорацій завжди було і залишається однією із найбільш актуальних проблем. Її розв'язання передбачає необхідність удосконалення наявних теоретичних засад фінансового управління. Це пояснюється неоднозначністю категоріально-понятійного апарату щодо окремих аспектів управління, невизначеністю середовища функціонування сучасних корпорацій, специфічними умовами господарювання конкретних підприємств, необхідністю координації системи управління фінансами із загальною організаційною структурою управління тощо. Особливо гостро відчувається необхідність удосконалення теоретичних засад управління фінансовим станом підприємства в умовах інтенсивного впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, які достатньо розбалансовано позначаються на фінансовому стані корпорації, ускладнюють адаптацію до головної мети управління, що відповідно вимагає формування належного рівня управління фінансами та постійного його покращення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами дослідження сутності управління в цілому та фінансового управління, його принципам присвячені праці А.Гончарова, О.Забеліної, А.Шегди, В.Івахненка, К.Комарова, Г.Тимошка, О.Борисової та ін. Проте фактори та ризики, які стають проблемними в процесі управління фінансовим станом корпорацій залишаються малодослідженими.

Метою статті є визначення та оцінка факторів, які впливають на ефективність управління фінансовим станом корпорації. Врахування даних чинників є визначеною умовою покращення управління фінансами корпорацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. В загальному розумінні поняття «управління» розглядається науковцями як процес певної діяльності, вищий вид інформаційної взаємодії або як систему принципів і методів впливу на керовану систему. Так, Борисов А.Б. стверджує, що управління – це свідомий цілеспрямований вплив з боку держави, економічних суб'єктів на людей та економічні об'єкти, який здійснюється з метою

спрямувати їх дії у необхідному напрямку для отримання бажаних результатів [1]. Л.Б.Гончаров, О.В.Забеліна та Г.Л.Толкаченко визначають управління процесом вироблення та здійснення управляючих впливів [2-3]. Дані визначення вказують саме на управлінський вплив, що здійснюється на об'єкт заради досягнення певних поставлених завдань.

По-іншому визначає сутність управління А.В.Шегда. Він вважає управління вищим видом інформаційної взаємодії, в процесі якої на основі наявного досвіду (накопиченого в процесі розвитку), еволюції системи здійснюється зміна характеристик її руху [4, с.14]. Ще ширше визначає сутність управління С.В.Івахненко. На його думку, дане поняття є багатограним, а тому має розглядатися під різними кутами: як процес, як організація цього процесу та як стиль управління [5, с.23].

Комарова К.В. трактує управління як систему ідей, принципів, уявлень, які визначають мету функціонування підприємства, механізм взаємодії суб'єкта та об'єкта управління, характер відносин між окремими ланками його внутрішньої структури, а також необхідний ступінь урахування впливу зовнішнього середовища та розвиток підприємства [6, с.276]. Управління фінансами корпорації, за В.М.Суторміною є складовою загального управління, головною метою якого є зростання вартості капіталу і добробуту акціонерів [7].

Представники західної економічної школи підкреслюють роль фінансів корпорацій як основи розвитку системи підприємництва. Кваліфіковане управління фінансами на корпоративному рівні є життєвою необхідністю для економічного благополуччя не тільки окремої фірми, але й нації та світу в цілому. При цьому, з одного боку, фінанси постійно стимулюють і спонукають фірму до розвитку, а з іншого – ускладнюють її діяльність [8].

У широкому значенні управління фінансами асоціюється з виробленням політики щодо формування капіталу та ресурсів корпорації, їх розподілом, прийняттям відповідних рішень, плануванням фінансової діяльності, складанням й аналізом фінансової звітності, організацією контролю за виконанням рішень тощо. У

більш вузькому значенні під управлінням фінансами розуміють управління обмеженою сумою коштів та її витратанням в умовах невизначеності ринкових відносин і ризику. Фінансовий менеджер повинен володіти насамперед швидкою реакцією на зміни чинників часу і невизначеності й бути здатним приймати негайні рішення в таких умовах. Фінансові керівники (особливо зарубіжних корпорацій) повинні мати й політичне чуття щодо міжнародних і внутрішніх подій, уміти переконувати своїх опонентів у правильності запропонованих рішень, знаходити потрібних людей і встановлювати ділові зв'язки. Вищі фінансові менеджери великих корпорацій зазвичай мають не тільки економічну, але й юридичну освіту і постійно вдосконалюють свої фахові знання та навички [7].

Заради ефективності управління фінансові менеджери керуються певними принципами, порушення або недотримання яких й призводить до виникнення проблемних ситуацій у фінансовому середовищі корпорації. Борисова О.В., Малих Н.І., Грищенко Ю.І., Овешнікова Л.В. та інші виокремлюють наступні принципи управління фінансами корпорацій: господарська самостійність, самоокупність, самофінансування, матеріальна відповідальність, зацікавленість у результатах діяльності, здійснення контролю за фінансово-господарською діяльністю та формування фінансових резервів [9].

Принцип господарської самостійності передбачає, що корпорація самостійно веде свою економічну діяльність та організовує фінансові потоки заради одержання прибутку. Витрати, на діяльність та розвиток корпорації мають бути нижчими за її доходи (принцип самоокупності). Збитковість корпорації, як правило, є результатом необдуманого фінансової політики. Дуже важливо для корпорації забезпечити покриття всіх виробничих, реалізаційних та інвестиційних витрат власними та залученими ресурсами (принцип самофінансування), а також створити відповідні резервні фонди за рахунок чистого прибутку корпорації, які гарантуватимуть безперервність господарської діяльності

(принцип формування фінансових резервів). Заради забезпечення дотримання базової мети корпорації – отримання прибутку, керівництво повинно різносторонньо (через удосконалення систем та розмірів оплати праці, впровадження стимулюючих та компенсуючих витрат) зацікавлювати працівників у кінцевих результатах діяльності корпорації (принцип зацікавленості в результатах діяльності). Проведення багаторівневого фінансового контролю підтверджує законність та прозорість діяльності корпорації (принцип здійснення контролю за фінансово-господарською діяльністю), а у випадку виявлення порушень в даній галузі та настанні відповідальності керівництво визначає методи та заходи відповідного впливу (принцип матеріальної відповідальності).

В.Е. Леонтьєв, В.В. Бочаров акцентують увагу на таких принципах фінансового менеджменту як саморегулювання, самоокупність, самофінансування, поділ джерел формування оборотного капіталу на власний та позиковий, наявність фінансових резервів. В науковій літературі зустрічаються ще й принципи фінансової стратегії, стратегії управління, контролю, урахування прогресивного досвіду, оперативного прийняття фінансових рішень, оцінки впливу зовнішніх факторів та ін., що певною мірою перегукуються з вищенаведеними [1].

Фінансовий менеджмент займає особливе місце в системі управління міжнародними корпораціями, оскільки всі рішення, які приймаються як на рівні компанії в цілому, так і в її окремих підрозділах повинні мати відповідне фінансове обґрунтування (забезпечення). Саме через багатоваріантність фінансового забезпечення міжнародний фінансовий менеджмент суттєво відрізняється від менеджменту компаній, що працюють на внутрішньому ринку. Різниця полягає і в наявності певних факторів та ризиків, які є потенційними причинами виникнення проблемних ситуацій в процесі управління фінансами корпорацій. Ці чинники наведені на рисунку 1.1:

Рис. 1.1. Проблемні фактори в управлінні фінансами зарубіжних корпорацій*

* складено на основі [8]

Управління міжнародними грошовими потоками чи активами в зарубіжних корпораціях багато в чому схоже з управлінням їх вітчизняними аналогами. Реалізуючи ті чи інші цілі зарубіжна корпорація керується тими ж основними принципами фінансового та інвестиційного менеджменту, використовує ті ж самі аналітичні інструменти, що і у випадку управління фінансами в національних корпораціях. Проте, дані компанії діють в різних середовищах, що вимагають врахування певних особливостей, які й відрізняють сферу міжнародного фінансового менеджменту.

Таблиця 1.1 – Особливості оподаткування зарубіжної корпорації (ТНК) [10]

Сфера політики та рішень	Податковий режим	Реакція компанії
Рішення з розміщення інвестицій	Дочірні компанії ТНК отримують податкові пільги	Розмістити виробництво у країні
Форма організації	Податковий режим вигідніший у дочірніх компаніях, ніж у відділеннях	При очікуванні високих прибутків відкривається дочірня компанія
Рішення про фінансування	Країна-реципієнт дозволяє відносити процентні платежі до витрат, які вираховуються	Якщо в країні податкова ставка вища, то необхідно фінансувати дочірні компанії шляхом надання кредитів
Стратегії грошових переказів	В країні не вигідне оподаткування для ТНК	Переказ коштів з країни з найменшим приростом заборгованості за податковими платежами

Міжнародні корпорації, зокрема ТНК ведуть свою діяльність в різних економічних системах. В цілях здійснення ефективного фінансового менеджменту потрібна необхідна інформація задля прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Країни розрізняються за ступенем їх залучення в світову економіку, темпами економічного росту, рівнем інфляції, наявністю ресурсів та рівнем процентних ставок, станом платіжного балансу тощо. Дані відмінності можуть призвести до виникнення відповідних ринкових і фінансових ризиків. Щоб запобігти останнім необхідно прогнозувати й враховувати дані фактори у процесі обґрунтування фінансових та інвестиційних рішень.

У різних країнах законодавство по-різному регулює іноземні інвестиції й процеси здійснення ділових та фінансових операцій нерезидентами, діяльність фінансових ринків, акціонерних товариств, банків, а також експортно-імпорتنі операції. Очевидним є факт можливого конфлікту інтересів міжнародних корпорацій і відповідних державних структур приймаючих країн, а також підрозділів корпорацій в різних країнах. Уряди країн-резидентів можуть обмежувати свободу дій міжнародних корпорацій, регулюючи умови вивозу прибутку, зовнішніх операцій, забезпечуючи зайнятість місцевого населення.

Корпорація, що працює на міжнародних ринках, постійно стикається з проблемами, пов'язаними з іноземною валютою, зокрема з обміном іноземних валют на національну і навпаки. В процесі своєї діяльності корпорація здійснює витрати на придбання матеріалів і сировини за національну валюту, але від експорту продукції здебільшого отримує дохід номінований в іноземній валюті. Таким чином корпорації змушені постійно здійснювати обмінні операції. Фінансовий ризик даної ситуації полягає в тому, що вартість

У контексті цього насамперед варто зазначити відмінності в умовах оподаткування. Податкова специфіка національних економік визначає особливості фінансового менеджменту зарубіжних корпорацій, які перш за все оцінюють податкове навантаження в різних країнах та його вплив на результати діяльності. В умовах недостатньо розвинутих податкових систем корпорації можуть успішно здійснювати арбітражні операції з відповідними податковими асиметріями. Саме тому система оподаткування суттєво впливає на політику та фінансові рішення корпорації (Табл.1.1).

іноземної валюти відносно національної постійно змінюється, тому фінансовим менеджерам потрібно вчасно прогнозувати дану динаміку й приймати відповідні рішення.

Регулювання валютно-фінансових відносин регламентується міждержавними угодами, які діють під егідою МВФ, а також в рамках європейської валютної системи. Фінансовий керівник будь-якої корпорації має бути ознайомленим з ними та вести свою діяльність відповідно до вимог даних угод.

Висновки з проведеного дослідження. Управління фінансами корпорації є складовою загального управління та здійснюється у процесі вироблення політики щодо формування капіталу корпорації та його розподілу, прийняття рішень відповідно до цієї політики, планування фінансової діяльності, складання й аналізу фінансової звітності, організації контролю за виконанням прийнятих рішень з врахуванням обмеженості фінансових ресурсів.

Проблемні аспекти в управлінні фінансами корпорацій можуть бути зумовлені рядом внутрішніх та зовнішніх факторів. Внутрішні фактори виявляються через порушення принципів ефективного управління корпорацією. Зовнішні полягають у тому, що корпорація (зокрема зарубіжна) як масштабний економічний суб'єкт несе потенційні ризики макро- та мікросередовища національних економік, які й зумовлюють своєрідні впливи на діяльність фінансового менеджменту корпорації. Такими факторами є умови оподаткування, національне законодавство, обмеження інвестиційних потоків, економічне становище країни, міждержавне регулювання, використання різноманітних валют тощо. Врахування всіх згаданих проблемних особливостей надасть можливість керівництву корпорації приймати правильні фінансові рішення та забезпечити ефективність управління корпоративними фінансами.

Література

1. Феценко О.П. Управління фінансовим станом корпорації: сутність та принципи організації / О.П. Феценко // Ефективна економіка. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5344>.
2. Гончаров А.Б. Финансовый менеджмент: учеб. пособ. / А.Б. Гончаров. - Х.: ИИЖЭК, 2004. - 352 с.
3. Забелина О.В. Финансовый менеджмент: учеб. пособ. / О.В. Забелина, Г.Л. Толкаченко. - М.: Экзамен, 2005. - 224 с.
4. Шегда А.В. Фізика в підприємстві: оцінювання та управління: навч. посіб. / А.В. Шегда, М.В. Голованенко. - К.: Знання, 2008. - 271 с.
5. Івахненко В.М. Курс економічного аналізу: навч. посіб. / В.М. Івахненко [5-е вид.]. - К.: Знання, 2006. - 261 с.
6. Комарова К.В. Менеджмент: навч. посіб. / К.В. Комарова, Н.І. Редіна, С.Н. Шмельова. - [2-е вид., допов.]. - Дніпропетровськ: ДДФА, 2007. - 330 с.
7. Суторміна В.М. Фінанси зарубіжних корпорацій: підручник / В.М. Суторміна. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://buklib.net/books/22540/>.
8. Опорний конспект лекцій з дисципліни фінанси міжнародних корпорацій. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://bookss.co.ua/book_opornij-konspekt-lekcij-z-disciplini-finansi-mizhnarodnih-korporacij_840/3_tema-2.-finansi-mizhnarodnih-korporacij-sutnist-ta-funkci.
9. Борисова О.В. Корпоративні фінанси / О.В. Борисова, Н.І. Малих, Ю.І. Трищенко, А.В. Овешнікова // Stud.com.ua. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://stud.com.ua/47591/finansi/funktsiyi_finsiv_korporatsiy_osnovni_printsipi_efektivno_go_upravlinnya_korporativnimi_finsami.
10. Нізник А.О. Світові фінанси / А.О. Нізник // Lubbook. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://lubbook.org/book_602_glava_6_Tema_6_F%D1%96nansi_transna%D1%81%D1%96on.html.

References

1. Feshchenko O.P. Upravlinnia finansovym stanom korporatsii: sutnist ta pryntsyipy orhanizatsii / O.P. Feshchenko // Efektyvna ekonomika. - [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5344>.
2. Honcharov A.B. Fynansovyi menedzhment: ucheb. posob. / A.B. Honcharov. - Kh.: IIZhEK, 2004. - 352 s.
3. Zabelyna O.V. Fynansovyi menedzhment: ucheb. posob. / O.V. Zabelyna, H.L. Tolkachenko. - M.: Ekzamen, 2005. - 224 s.
4. Shehda A.V. Ryzkyk v pidpriemnytstvi: otsiniuvannia ta upravlinnia: navch. posib. / A.V. Shehda, M.V. Holovanenko. - K.: Znannia, 2008. - 271 s.
5. Ivakhnenko V.M. Kurs ekonomichnoho analizu: navch. posib. / V.M. Ivakhnenko [5-e vyd.]. - K.: Znannia, 2006. - 261 s.
6. Komarova K.V. Menedzhment: navch. posib. / K.V. Komarova, N.I. Redina, S.N. Shmelova. - [2-e vyd., dopov.]. - Dnipropetrovsk: DDFa, 2007. - 330 s.
7. Sutormina V.M. Finansy zarubizhnykh korporatsii: pidruchnyk / V.M. Sutormina. - [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu: <http://buklib.net/books/22540/>.
8. Opornyj konspekt lektzii z dysypliny finansy mizhnarodnykh korporatsii. - [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu: http://bookss.co.ua/book_opornij-konspekt-lekcij-z-disciplini-finansi-mizhnarodnih-korporacij_840/3_tema-2.-finansi-mizhnarodnih-korporacij-sutnist-ta-funkci.
9. Borysova O.V. Korporativni finansy / O.V. Borysova, N.I. Malikh, Yu.I. Hryshchenko, A.V. Oveshnikova // Stud.com.ua. - [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu: http://stud.com.ua/47591/finansi/funktsiyi_finsiv_korporatsiy_osnovni_printsipi_efektivnogo_upravlinnya_korporativnimi_finsami.
10. Nizhnyk A.O. Svitovi finansy / A.O. Nizhnyk // Lubbook. - [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu: http://lubbook.org/book_602_glava_6_Tema_6_F%D1%96nansi_transna%D1%81%D1%96on.html.

Halushka Y.O.,

candidate of science (economics), assistant professor of Department of economic cybernetics and international economic relations, Chernivtsi Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics, bukcredyt@ukr.net

Pakon O.D.,

student of 4 courses, Department of economic cybernetics and international economic relations, Chernivtsi Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics, p-o-d@ukr.net

Ukraine, Chernivtsi

FINANCIAL MANAGEMENT OF CORPORATIONS AND THE WAYS OF ITS IMPROVING

The article deals with the nature and features analysis of corporate finance managing. It highlights the factors that affect the process of financial management of corporations.

Key words: corporate financial managing, financial management, principles of corporate financial management.

УДК 336.761

Галушка Є.О.,

к.е.н., доцент кафедри економічної кібернетики та міжнародних економічних відносин Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету, bukcredyt@ukr.net

Фестич С.А.,

студентка 4 курсу кафедри економічної кібернетики та міжнародних економічних відносин Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету, cveto4ek123@bk.ru

Україна, м. Чернівці

ФОНДОВІ БІРЖІ ТА ЇХ РОЛЬ НА ФІНАНСОВОМУ РИНКУ УКРАЇНИ

В статті висвітлено сучасний стан розвитку фондових бірж України та окреслено роль фондових бірж на фінансовому ринку України. Проаналізовано проблеми ефективності функціонування українських фондових бірж. За результатами аналізу запропоновано шляхи вирішення цих проблем. Встановлено основні чинники покращення розвитку біржової торгівлі в Україні.

Ключові слова: фінансовий ринок, фондова біржа, біржова торгівля, біржові контракти, цінні папери.

Постановка проблеми. У зв'язку з глобалізацією світової економіки система біржової торгівлі не тільки не втратила свого значення, але значною мірою зміцнилася. Більше того, вона стала і стимулом, і чинником глобалізаційних процесів. Цьому сприяють різноманітні фінансові інструменти, які дозволяють учасникам торгів істотно впливати як на окремі галузі, так і на економіку в цілому. Як будь-яке економічне явище, біржі постійно перетворюються і модернізуються.

Фондова біржа почала формуватися ще у першій половині XVI ст. і досить швидко набувала значного поширення. Нині у світі працюють кілька сотень фондових бірж, кожна з яких активно впливає на економіку власної країни, а також на стан та розвиток світової економіки. Практично у всіх регіонах нашої планети свою діяльність ведуть потужні фондові майданчики, які мають високу капіталізацію і пропонують різноманітні послуги своїм клієнтам.

Фондові біржі України як і фінансовий ринок країни в цілому сьогодні, на жаль, є малорозвиненими. Лише декілька бірж демонструють задовільну діяльність. Практично нульовим залишається ринок похідних цінних паперів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роль фондових бірж на фінансовому ринку України, їх проблеми та перспективи розвитку вивчали та продовжують вивчати такі вітчизняні науковці як: Ж.П. Лисенко, У.Я. Грудзевич, К.С. Калинець, О. Руда, В.Г. Федоренко, В.П. Курач, Л.О. Аксьонова та інші. Механізм підвищення розвитку біржової торгівлі у країнах, що розвиваються досліджували такі зарубіжні вчені-економісти, як: Л. Роберт, Р. Глен Габбард, І. Гісан та ін. Проблеми ефективності функціонування фондових бірж висвітлені в працях таких вітчизняних науковців, як К.С. Калинець, М.В. Козоріз, С.В. Захарін, В.П. Ходаківська, О.Д. Данілов та ін.

Проте необхідним є постійний аналіз сучасного стану розвитку фондових бірж та визначення оптимальних шляхів розв'язання проблем, які зустрічаються в функціонуванні фондового ринку України.

Метою даного дослідження є визначити роль фондових бірж на фінансовому ринку України, виявити проблеми їх низького розвитку та визначити шляхи покращення їх функціонування.

Виклад основного матеріалу. Фінансовий ринок включає в себе різноманітні сегменти (валютний ринок, ринок цінних паперів, кредитний ринок та ринок фінансових послуг). Деякі складові фінансового ринку України розвинуті добре (кредитний ринок), а інші перебувають тільки на стадії розвитку (фондовий ринок). Варто відзначити, що в структурі фінансового ринку фондовий ринок відіграє достатньо важливу роль, а його недостатній розвиток суттєво ускладнює можливість повноцінного функціонування інших сегментів фінансового ринку.

Функціональна роль фондового ринку у довгостроковій перспективі полягає у сприянні підвищенню темпів приросту національного продукту та в цілому поліпшенню добробуту населення. У країнах із ринковою економікою фондовий ринок вважається головним індикатором економічного стану в країні [1]. Він є невід'ємним механізмом функціонування ринкової економіки через:

- інтеграцію країни у світову економічну систему;
- використання міжнародних принципів і стандартів його побудови;
- зростання обсягів залучення іноземного капіталу;
- акумулювання коштів вітчизняних підприємств та громадян та узгодження майнових інтересів учасників ринку [2].

Фондову біржу трактують як економічну категорію, організаційну структуру та форму організації, що дозволяє визначати її як особливу одиницю фондового ринку, яка концентрує попит і пропозицію цінних паперів та сприяє формуванню їх біржового курсу [3].

Фондова біржа є організаційно оформленим, постійно діючим ринком, на якому здійснюється торгівля цінними паперами; акціонерним товариством, яке зосереджує попит і пропозицію цінних паперів, сприяє формуванню їх біржового курсу та здійснює

свою діяльність відповідно до чинного законодавства, статуту і правил фондової біржі [4].

Фондова біржа створюється як акціонерне товариство, засновниками якого можуть бути торговці цінними паперами, що мають дозвіл на здійснення комерційної та комісійної діяльності. Вона, як правило, має статус безприбуткового акціонерного товариства, тобто її метою не є отримання доходу. Останній розподіляється серед його членів.

До основних операцій фондової біржі належать:

- здійснення обліку цінних паперів;
- надання рекомендацій щодо встановлення котирувань;
- організація оформлення угод купівлі-продажу цінних паперів;
- виконання взаєморозрахунків між учасниками біржового ринку;
- інформаційне забезпечення та контроль курсів цінних паперів;
- сприяння правовому оформленню угод.

Роль фондової біржі у розвитку ринкової економіки полягає в тому, що її діяльність сприяє залученню на певних умовах і на певний строк тимчасово вільних грошових коштів шляхом випуску та продажу акцій, облігацій і їх спрямування на започаткування підприємств, їх технічне оновлення, переорієнтацію на випуск продукції, яка має найвищий попит. Фондова біржа може сприяти переливу капіталу з однієї галузі в

іншу. Завдяки державному регулюванню цих процесів він може спрямовуватись у ті соціально важливі сфери, які найбільше його потребують [5, с.277].

У 2016 р. в Україні функціонували 10 фондових бірж. За результатами 2014–2016 рр. основними гравцями серед організацій торгівлі на фондовому ринку України були Фондова біржа «Перспектива» та Фондова біржа ПФТС. Загалом ці два фондові майданчики охоплювали 95,5% обсягів торгів цінними паперами в Україні.

За результатами торгів на організованому ринку обсяг біржових контрактів з цінними паперами протягом 2016 року становив 236,9 млрд. грн. та зменшився протягом 2015 року на 17,21% (або на 49,3 млрд. грн.).

На організаційно оформленому ринку протягом 2016 року спостерігалася консолідація торгівлі цінними паперами на двох фондових біржах «Перспектива» та «ПФТС», доля яких склала 97,62% вартості біржових контрактів (таблиця 1).

Загальний обсяг випуску акцій та облігацій, зареєстрованих Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) у 2016 р. становив 2,1 млрд. грн., що більш ніж у 2 рази менше порівняно з 2015 р. та в 13 разів менше ніж в 2014 р. Така ж ситуація спостерігається і з інвестиційними сертифікатами. Обсяг випуску деривативів у 2016 р. зменшився в 9 разів у порівнянні з 2014 р. Лише у випадку з опціонними сертифікатами спостерігається збільшення обсягу їх випуску майже в 4 рази (таблиця 2).

Таблиця 1 - Обсяги біржової торгівлі у 2016 році, млн. грн.

Організатор торгівлі	Акції	Облігації підприємств	Державні облігації України	Інвестиційні сертифікати	Усього
УФБ	7,9	10,1	0,0	1,0	37,9
ІННЕКС	1,9	0,0	0,0	0,0	3,9
Універсальна	11,5	39,9	0,0	3,7	307,2
ПФТС	251,1	5 555,3	89 216,4	0,8	190047,1
КМФБ	31,5	1 412,9	0,0	298,9	3486,64
УМВБ	21,7	0,0	0,0	0,0	43,4
Перспектива	3,9	2 340,5	121 747,7	61,0	260449,8
СЄФБ	0,3	57,6	0,0	1,2	118,2
УБ	1 850,2	17,5	293,1	28,5	5725,3
Усього	2 179,9	9 433,7	211 257,1	395,3	460219,4

Аналіз результатів біржової торгівлі в Україні показав, що в останні роки не спостерігалось її суттєвого зростання. Частка біржового сегменту фінансового ринку залишається невеликою, кількість ліквідних та інвестиційно привабливих фінансових інструментів –

незначною. Біржова та депозитарна інфраструктури характеризуються фрагментарністю, а законодавче регулювання базових аспектів функціонування ринку (ціноутворення, стабільність, прозорість) є недостатнім [6].

Таблиця 2 - Обсяг торгівлі цінними паперами за видом фінансових інструментів протягом 2014–2016 рр., млн. грн.

Рік	Акції	Облігації підприємств	Державні облігації України	Інвестиційні сертифікати	Опціонні сертифікати	Деривативи
2014	26 597,1	33 804,4	553 291,3	4 252,2	286,7	9 611,4
2015	5 810,9	13 604,1	253 319,7	2 170,1	615,3	6 516,5
2016	2 179,9	9 433,7	211 257,1	395,3	1 028,6	1 190,4

Дослідження засвідчили, що вітчизняний ринок цінних паперів має специфічні проблеми та недоліки. До них можна віднести:

- низький рівень поінформованості населення про функціонування фондового ринку;
- недостатня роль держави у формуванні ринку цінних паперів та його законодавчої бази;
- стагнація ринків строкових угод на товарні та фінансові базові активи та відносно низька активність учасників біржової торгівлі;
- обмежене коло ліквідних та інвестиційно-привабливих цінних паперів;
- низька капіталізація фондового ринку;
- відсутність ефективної системи захисту прав суб'єктів ринку;
- дефіцит інвестиційних ресурсів і невисокі потенціальні можливості інституційних інвесторів;
- недостатня інформаційна прозорість біржової та депозитарної структури фондового ринку;
- неналежне та недобросовісне здійснення діяльності окремими професійними учасниками фондового ринку;
- дефіцит кваліфікованих кадрів [7].

Задля покращення ситуації НКЦПФР регулює фондовий ринок шляхом:

- формування та забезпечення реалізації єдиної державної політики щодо розвитку і функціонування ринку цінних паперів та похідних (деривативів) в Україні;
- координації діяльності державних органів з питань функціонування в Україні ринку цінних паперів та похідних (деривативів);
- здійснення державного регулювання та контролю за емісією і обігом цінних паперів та похідних (деривативів) на території України;
- захисту прав інвесторів шляхом здійснення заходів щодо запобігання і припинення порушень законодавства на ринку цінних паперів та законодавства про акціонерні товариства, застосування санкцій за порушення законодавства у межах своїх повноважень;
- сприяння розвитку ринку цінних паперів та похідних (деривативів);
- здійснення у межах компетенції державного регулювання і нагляду у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму;
- здійснення у межах компетенції заходів щодо запобігання і протидії корупції [8].

Висновки. Біржова торгівля є досить важливим чинником, що сприяє прогресу ринкових відносин. Фондові біржі забезпечують організацію та проведення регулярних торгів цінними паперами, реєструють угоди купівлі-продажу цінних паперів, визначають умови і порядок виконання укладених угод та здійснюють контроль за їх виконанням.

Через несприятливу ситуацію на фондовому ринку, яка склалася в Україні, фондові біржі не функціонують на повну потужність і результати від їхньої діяльності можуть бути набагато прогресивнішими. Також, попри досить високу динаміку трансформації, фондовий ринок досі знаходиться на стадії формування та розвитку.

Для досягнення кращої ситуації на українських фондових біржах, необхідним є подальше реформування та удосконалення механізмів функціонування фондового ринку країни, а саме: розроблення належної державної політики, яка б сприяла розвитку і функціонуванню ринку цінних паперів, а також заходів щодо захисту прав інвесторів, боротьби з корупцією, протидії відмиванню доходів тощо.

Література

1. Лисенко Ж.П. Фінансовий ринок України – стан, тренди та напрями розвитку / Ж.П. Лисенко // *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»*. – 2014. – №6. – С.75-78
2. Грудзевич У.Я. Регіональні особливості формування і розвитку інфраструктури фінансового ринку України / У.Я. Грудзевич. – Л.: АБІ НБУ. – 2014. – 96 с.
3. Калинець К.С. Фондова біржа України в контексті світової фінансової кризи: проблеми та перспективи стабілізації / К.С. Калинець // *Вісник Університету банківської справи Національного банку України*. – 2009. – № 3(6). – С. 212–217
4. Руда О. Функціонування фондового ринку України: проблеми та перспективи розвитку / О. Руда // *Глобальні та національні проблеми економіки*. – Миколаїв, 2015. – № 6. – С.794-798.
5. Федоренко В.Т. Політична економія: Підручник. – 2-ге вид. / В.Т. Федоренко – К.: Алерта, 2015. – 487 с.
6. Інформаційна довідка щодо розвитку фондового ринку України протягом 2014–2016 рр. / Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nssmc.gov.ua/fund/analytcs>
7. Курач В.П. Фондові біржі України та їх роль в організації торгівлі цінними паперами / В.П. Курач, Л.О. Аксьонова // *Глобальні та національні проблеми економіки*. – 2016. – Вип. 9. – С.654-658.
8. Стратегічний план на 2016-2018р. / Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nssmc.gov.ua/activities/annual>

References

1. Lysenko Zh. P. Finansovyy ryнок Ukrainy – stan, trendy ta napryamy rozvytku / Zh. P. Lysenko // *Elektronne naukove fakhove vydannya «Efektyvna ekonomika»*. – 2014. – # 6. – S. 75-78
2. Hrudzevychi U. Ya. Rehionalni osoblyvosti formuvannya i rozvytku infrastruktury finansovoho rynku Ukrainy / U. Ya. Hrudzevychi. – L.: ABI NBU. – 2014. – 96 s.
3. Kalynets K. S. Fondova birzha Ukrainy v konteksti svitovoyi finansovoyi kryzy: problemy ta perspektyvy stabilizatsiyi / K. S. Kalynets' // *Visnyk Universytetu bankiv's'koyi spravy Natsional'noho banku Ukrainy*. – 2009. – # 3(6). – S. 212-217
4. Ruda O. Funktsionuvannya fondovoho rynku Ukrainy: problemy ta perspektyvy rozvytku / O. Ruda // *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*. – Mykolaiv, 2015. – # 6. – S.794-798.
5. Fedorenko V. H. Politychna ekonomiya: Pidruchnyk. – 2-he vyd. / V. H. Fedorenko – K.: Alerta, 2015. – 487 s.
6. Informatsiyna dovidka shchodo rozvytku fondovoho rynku Ukrainy protyahom 2014–2016 rr. / Natsionalna komisiya z tsinnykh papiriv ta fondovoho rynku [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.nssmc.gov.ua/fund/analytcs>
7. Kurach V. P. Fondovi birzhi Ukrainy ta yikhi rol' v orhanizatsiyi torhivli tsinnymy paperyamy / V. P. Kurach, L. O. Aks'onova // *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*. – 2016. – Vyp. 9. – S. 654-658.
8. Stratehichnyy plan na 2016-2018r. / Natsionalna komisiya z tsinnykh papiriv ta fondovoho rynku [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.nssmc.gov.ua/activities/annual>

Halushka Y.O.,

candidate of science (economics), assistant professor of Department of economic cybernetics and international economic relations, Chernivtsi Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics, bukcredyt@ukr.net

Festych S.A.,

Student of 4 courses, Department of economic cybernetics and international economic relations, Chernivtsi Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics, cveto4ek123@bk.ru

Ukraine, Chernivtsi

STOCK EXCHANGES AND THEIR ROLE IN FINANCIAL MARKET OF UKRAINE

The article highlights the current state of the stock markets of Ukraine and outlines their role in the financial market of Ukraine. There are analyzed the problems of efficiency of the Ukrainian stock exchanges. According to the analysis the ways to solve these problems are suggested. There are determined the basic factors of improvement of exchange trade in Ukraine.

Key words: *financial market, stock exchange, stock trading, exchange contracts, securities.*

УДК 330.341.1

Карпенко А.В.,

*к.е.н., доцент кафедри управління персоналом і економіки праці
Запорізького національного технічного університету, a.v.karpenko@meta.ua**Україна, м. Запоріжжя*

КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: СУТНІСТЬ ТА ОЦІНКА

У статті розглянуто комерціалізацію інтелектуальної власності як ключовий етап інноваційної діяльності. Узагальнено теоретичні основи комерціалізації інтелектуальної власності. Визначено основних суб'єктів даних відносин, форми й способи комерціалізації інтелектуальної власності та чинники, що впливають на її результати. Обґрунтовано власне визначення комерціалізації інтелектуальної власності та запропоновано підходи до її оцінки. Запропоновано напрями її нарощення в умовах вітчизняної економіки.

Ключові слова: інновація, інтелектуальна власність, комерціалізація, інноваційний розвиток.

Постановка проблеми: На сучасному етапі розвитку суспільства за умов поглиблення міжнародної торгівлі та посилення конкуренції на високотехнологічну продукцію, основною рушійною силою економічного зростання постають наукові знання, інтелектуальні продукти, інформація та науковий потенціал, що зумовлює посилення ролі інтелектуальної власності в світі. Всеосяжна інтелектуалізація інноваційних процесів спричиняє зростання домінантності людського фактору в управлінні, формуванні суспільства знань і розвитку нових соціогуманістичних управлінських парадигм. Актуальними перш за все стають питання, пов'язані з комерціалізацією результатів інтелектуальної діяльності, зокрема ефективного нагромадження інтелектуального потенціалу, розвитку та реалізації інтелектуальної активності персоналу, удосконалення управлінського циклу інноваційної діяльності й просування результатів до споживача. Тобто важливо не тільки створення винаходу, а й доведення його до ринку – комерціалізація, що перетворює винахід на товар.

Проте, сьогодні у вітчизняній економічній і правовій доктрині системних наукових досліджень відсутня повноцінна наукова розробленість поняття «комерціалізація інтелектуальної власності» та питань, які б гармонійно поєднували висвітлення існуючих в теорії й практиці актуальних економічних і правових аспектів даного процесу.

Зважаючи на розгляд цих питань, стає зрозумілим, що лише якісні прогресивні зміни, що визначають цілеспрямоване формування інноваційного потенціалу і його раціональне використання, можуть бути основою зростання як кожного окремого підприємства, так і економіки взагалі. Саме здатність розвиватися інноваційно заснована на нових знаннях інформаційного суспільства, забезпечує постійне зростання інтелектуального капіталу, сприяє нарощуванню процесів комерціалізації інновацій. Крім того, з прискоренням всіх процесів у суспільстві, їх інформатизації та інтелектуалізації, інновації стають і засобом передбачення майбутніх людських потреб, що додатково підвищує увагу щодо їх продукування та

комерціалізації.

Теоретико-методологічні основи і практичні аспекти інтелектуальної власності та комерціалізації відображені у працях: В.Д.Базилевича, В.А.Денисюка, П.Г.Перерви, А.А.Румянцева, Т.Г.Логутової, та ін. Водночас слід зауважити, що серед фахівців і практиків відсутня єдність поглядів щодо суті комерціалізації результатів інтелектуальної діяльності, методів і способів її забезпечення, а також оцінки.

Мета статті – узагальнення поглядів та подальший розвиток категорійного апарату комерціалізації ІВ та обґрунтування підходів до її оцінки.

Виклад основного матеріалу. З метою кращого розуміння категорії «комерціалізація інтелектуальної власності» необхідно розглянути різні погляди науковців, оскільки визначають її і з юридичної точки зору, і як один з етапів інноваційної діяльності підприємства, а також й як результат науково-дослідної діяльності тощо.

Комерціалізацію прийнято переважно пов'язувати з науково-дослідною діяльністю [1;2;3], хоча застосовується вона в поєднанні й з іншими видами діяльності, зокрема зі спортивною [4], ліцензійною [5], торговельною [6, с.171], соціальною відповідальністю [7].

Категорія «комерціалізація» походить від двох термінів «комерція» та «реалізація». Комерція – це «суспільно необхідна діяльність на ринку товарів і послуг, завдяки якій досягаються ринкові взаємоузгодження і реалізація економічних інтересів усіх учасників суспільного відтворення» [8, с.796], а реалізація – «продаж виготовлених або перепродуваних товарів і послуг, що супроводжується отриманням грошової виручки; виконання задуму, отримання результату» [9, с.156]. Тобто, комерціалізація означає реалізацію на комерційній основі створеного товару в різних його формах і видах на ринку з метою отримання прибутку [10, с.63]. Про зазначені риси наголошують науковці і в економічній енциклопедії, де комерціалізація – це «підпорядкування діяльності підприємства, установи або організації меті отримання прибутку» [8, с.795]. Крім того, комерціалізація

асоціюється з формуванням комерційних відносин в економіці та розширенням рівня взаємодії між окремими її суб'єктами, оскільки визначається також як «процес розширення комерційних засад в економіці та збільшення кількості комерційних організацій» [8, с.795]. Тобто комерціалізація виступає невід'ємною своєрідною сполучною ланкою в системі товарно-грошових відносин та відображенням конкуренто-спроможної позиції суб'єкта.

Класичне розуміння комерціалізації з економічної точки зору представлено в роботі В.Д. Базилевича, де її розкрито як «відносини з приводу використання інтелектуальної власності в ринковій економіці, які набувають інституційного оформлення в угодах щодо прав на об'єкти інтелектуальної власності як специфічного товару, введеного в господарський обіг» [11, с.406]. Тобто зазначається, що комерціалізація інтелектуальної власності є процесом залучення результатів інтелектуальної діяльності в господарський обіг шляхом продажу виключних майнових прав інтелектуальної власності на договірній основі. Таким чином, комерціалізація об'єктів інтелектуальної власності може здійснюватися не тільки на стадії виробництва, а й при постановці на облік. При цьому форми комерціалізації тісно взаємопов'язані і постійно переходять одна в одну на протязі всього життєвого циклу об'єктів інтелектуальної власності, а кожен з напрямків має власну специфіку.

З юридичної точки зору комерціалізацію інтелектуальної власності розглядають як основний елемент інноваційної економіки та комплексне явище, передумову якого становить сприйняття прав як товару, потреба інших в якому дає можливість правовласнику отримувати прибуток внаслідок їх введення в обіг [12, с.591]. Тобто автор намагається зробити наголос, що важливим є не просто передача права власності на інтелектуальний продукт, а його сприйняття в даному середовищі.

В свою чергу Загородній А.Г. та Вознюк Г.Л. вважають, що комерціалізація – це перш за все широке використання комерційних засад в економіці, а також процес субординації діяльності підприємства для того, щоб отримати прибуток [13]. У праці [14, с.41-42] комерціалізація представлена як взаємовигідний для всіх її учасників процес перетворення результатів інтелектуальної праці у ринковий товар з метою отримання прибутку чи іншої ринкової вигоди за рахунок використання об'єктів права інтелектуальної власності у власному виробництві або продажу чи передачі прав на їх використання. Денисюк В.А. розглядає комерціалізацію як комплекс способів і дій, які потрібні для виконання результатів наукових досліджень у нові чи покращені види промислової продукції, обладнання або технології, що забезпечують нові споживчі потреби й дозволяють отримувати прибуток або інші фактори успіху [1, с.39].

Дорофєєва В.В. вважає, що комерціалізація – це діяльність з продажу або сприяння продажу інноваційних товарів та послуг [15, с.57]. Комерціалізацію визначають як найпоширенішу форму реалізації наукових розробок і доведення їх до практики, що обумовлює необхідність взаємодії науки й підприємств у праці [16, с.29]. Вона також представляється в літературі як модернізація в інтересах щодо конкретного споживача з метою виведення їх на ринок [17, с.137]. Тобто всі погоджуються з необхідністю комерціалізації як інструменту виведення розробки на ринок з метою повноцінного використання наявних ресурсів і отримання додаткового прибутку та певного визнання.

Отже, в узагальненому вигляді комерціалізація, хоча і представлена авторами по-різному, всіма дослідниками вона визнається як важлива система відносин, що забезпечує певні споживчі потреби і сприяє отриманню додаткового прибутку. Відповідно, на нашу думку, комерціалізація є системою заходів, які сприяють та безпосередньо забезпечують вихід результатів наукових досліджень на ринок.

Комерціалізацію інтелектуальної власності як підприємницьку діяльність, що пов'язана з перетворенням результатів інтелектуальної діяльності та засобів індивідуалізації в прибуток з використанням різних форм і засобів торгівлі представлена у праці Мухопад В.І. [18, с.308]. В дослідженні [19] автори визначають комерціалізацію інтелектуальної власності як складний процес взаємовигідних відносин та дій учасників з використанням спеціальних навичок (ринкова стратегія, оцінювання ринку, розроблення продукції, виробництво, облік, фінанси тощо) щодо перетворення результатів інтелектуальної праці у ринковий товар з метою отримання прибутку.

Можна стверджувати, що комерціалізація інтелектуальної власності включає в себе різні способи отримання прибутку. Проте, на нашу думку, не тільки отримання прибутку може бути результатом комерціалізації прав інтелектуальної власності, а й підвищення інвестиційної привабливості, формування вигідного конкурентного середовища. Комерціалізація переважно має певну спрямованість і поширення від власника інтелектуального продукту до її споживача, оскільки стосується не лише самих винаходів або корисних моделей, а й одного чи декількох прав власності, а саме: права володіння, права розпорядження та права використання. Наведене доводить, що комерціалізація інтелектуальної власності направлена на ефективне використання права інтелектуальної власності та включає в себе різні способи отримання прибутку.

Можна виділити 3 напрямки основного процесу комерціалізації: капіталізація, виробнича реалізація та комерційна реалізація (рис. 1).

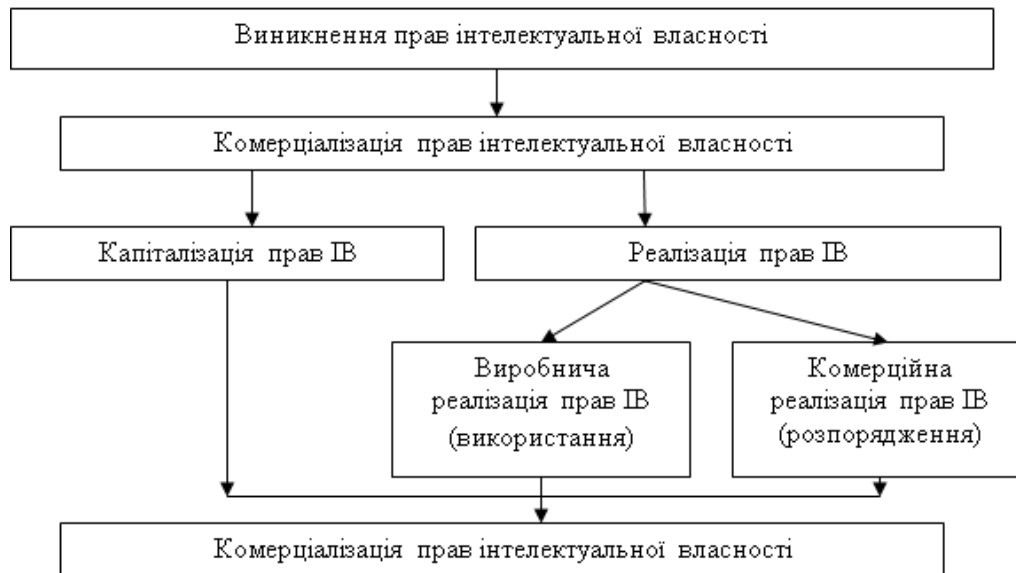

Рис. 1. Основні напрямки комерціалізації

Комерціалізація направлена не лише на передачу інтелектуальної власності до споживача чи її капіталізацію, вона також стимулює створення об'єктів ІВ. Вона виступає процесом виділення коштів на створення об'єктів ІВ та поетапного контролю за їх витрачанням, включаючи оцінку і передачу завершених і освоєних у промислових умовах результатів інтелектуальної діяльності. Тобто процес комерціалізації виступає комплексом певних дій з перетворення наукових досліджень у товар для отримання прибутку. Значний перелік можливих суб'єктів відносин комерціалізації – організації чи окремі трудові колективи (автори нових технологій, виробники, інвестори, органи державної та місцевої влади, «пірати», конкуренти, консультанти, посередники, сервісні компанії, споживачі), діяльність яких пов'язана зі створенням і використанням об'єктів інтелектуальної власності доводять значну «глибину» цих відносин, їх широке поширення в економічних процесах тощо. Однак, їх фактична наявність в економіці кожної країни є різною, що й визначає відмінний рівень та поширеність комерціалізації інтелектуальної власності. Крім того, кількість та якість взаємодії між вказаними суб'єктами залежить від рівня розвитку практики відносин захисту авторських прав і виступає передумовою та наслідком обсягів комерціалізації.

Комерціалізація інтелектуальної власності визначається як процес перетворення наукових результатів у товар та відрізняється від трансферу, оскільки при комерціалізації відбувається обов'язкове отримання прибутку, а при трансфері – обов'язкове передавання технології.

Комерціалізація переважно пов'язана з науковою чи науково-технічною діяльністю, оскільки означає процес переведення результатів наукових досліджень, отриманих у вигляді нової технічної або технологічної інформації, в сферу виробництва нових послуг, продуктів, які мають за мету отримання прибутку [20, с.35]. Тобто комерціалізація науково-технічної продукції являє

собой кінцевий етап креативного процесу з перетворення результатів діяльності в товар та ефективну його реалізацію в промислових масштабах, пов'язаного з вирішенням певної проблеми. Можливість його втілення може виникнути ще до появи самої новачії, якщо НДДКР ініційована замовником [3, с.47-49]. Відповідно комерціалізація знаходиться також у тісному зв'язку з інноваціями, оскільки є кінцевим етапом інноваційного процесу і в більшості випадків результати інтелектуальної діяльності мають певну новизну й інноваційний характер.

Комерціалізація результатів інтелектуальної діяльності можлива шляхом власного виробництва інновацій, оформлення ліцензії на використання результатів інтелектуальної діяльності, продажу права власності стратегічному інвестору чи сумісне їх використання. Тобто інновація перетворюється на товар і виходить на ринок за допомогою однієї з форм: залучення інноваційних брокерів; використання у власному виробництві; спільне використання; продаж виключних або обмежених прав (лізинг, промислова кооперація, передача технологій, інжиніринг, франчайзинг). Всі зазначені форми використовуються для полегшення умов виведення інновації на ринок і розподілу ризиків.

Таким чином, можна констатувати, що комерціалізація є складним процесом використання інтелектуальної власності й ключовим етапом інноваційної діяльності до якого залучаються значні ресурси та багато учасників і характеризується як набір певних дій з метою перетворення інновації від ідеї до ринку (продажу), тобто саме до того стану, коли вона буде приносити прибуток. Це процес збігу форматів поведінки продавця та покупця інноваційного продукту відносно можливості використання, вартості, переходу прав власності на інноваційний продукт, в результаті якого відбувається відшкодування затрат розробника інноваційного продукту і отримання ним прибутку від своєї діяльності.

Конкурентне середовище, різна успішність на ринку стимулює розвиток і сприяє за умов комерціалізації

об'єктів інтелектуальної власності втіленню інноваційних розробок. Тобто комерціалізація інтелектуальної власності стає тим основним важелем, що перетворює винаходи в повноцінну, життєздатну інновацію та сприяє інноваційному розвитку й економічному зростанню.

Рівень комерціалізації інтелектуальної власності є відображенням інноваційності економіки та певного соціально-економічного середовища країни. Здатність національної економіки використовувати наявний потенціал для створення інновацій та їх подальшої комерціалізації має оцінюватись перш за все саме за кінцевим етапом інноваційної діяльності, що відображається в рейтингах інноваційного розвитку країн. Тобто результати комерціалізації інтелектуальної власності в країні можна оцінити за допомогою показників, що включені до складу Європейського інноваційного табло. Таке оцінка має здійснюватися на основі об'єктивних статистичних даних за трьома напрямками, які відображають різноманітні аспекти інноваційного розвитку та поділені на вісім блоків: ресурси (людські ресурси, дослідницькі системи, фінанси та підтримка); діяльність компаній (інвестиції фірм, зв'язки і підприємництво, інтелектуальні активи); результати (інноватори, економічний ефект) [21]. Відповідно такий підхід до оцінки дозволить визначити стан комерціалізації інтелектуальної власності, причинно-наслідкові зв'язки між окремими складовими даного процесу та надаватиме інформацію про необхідні заходи щодо їх покращення, використання конкретних практичних інструментів попередньо використаних у країнах-лідерах.

Підвищення рівня комерціалізації інтелектуальної власності в світовій практиці засноване на постійному моніторингу та стимулюванні не лише фундаментальної чи прикладної науки, а й підприємництва в цілому, поліпшенні економічного середовища, розширенні інформаційної доступності, розбудові центрів трансферу технологій, маркетинговій орієнтації суспільства, відповідальній й прозорій діяльності уряду та силових структур тощо.

Висновки. Визначено, що комерціалізація є кінцевим етапом креативної діяльності та одночасно ключовим етапом інноваційного процесу з отримання комерційної вигоди, який визначає ефективність управління, оскільки дозволяє оцінити реальний вплив нововведень на поточний стан об'єкта та визначити прибуток від їх впровадження. Комерціалізація інтелектуальної власності є діяльністю з виведення наукових розробок на ринок (капіталізація та реалізація прав інтелектуальної власності), що направлена на збільшення прибутку усіма можливими способами (лізинг, кооперація, інжиніринг, франчайзинг, передача технологій). Комерціалізація інтелектуальної власності визначається як відносини з приводу використання об'єктів і прав інтелектуальної власності щодо залучення результатів інтелектуальної діяльності в господарський обіг та / або комплекс способів і дій, що забезпечують нові споживчі потреби. Вона забезпечує вигоди від введення складових інтелектуального капіталу в господарський обіг, широке

використання комерційних засад та модернізацію. Саме розвиток комерціалізації інтелектуальної власності має стати одним з напрямів пожвавлення економічних відносин і забезпечити інноваційний розвиток держави.

Література

1. Денисюк В.А. Комерціалізація результатів науково-дослідних робіт: проблеми і перспективи / В.А. Денисюк // Вісн. НАН України. – 2006. – №5. – С. 39-53.
2. Комеліна А.А. Наукові засади формування механізму комерціалізації інноваційних технологій / А.А. Комеліна // Економіка і регіон. – 2012. – № 6. – С. 35-41.
3. Жиц Т.М. Коммерциализация новшеств и инновационный трансфер: некоторые подходы к трактовке понятий / Т.М. Жиц, М.Н. Квашнина // Инновации. – 2006. – №11 (98). – С.47-51.
4. Заїченко А.І. Комерціалізація спортивних відносин: завдання господарсько-правового забезпечення / А.І. Заїченко // Вісник національного університету «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». Серія : Економічна теорія та право. – 2013. – №3. – С. 118-125.
5. Лозутова П.Т. Теоретичні засади процесу комерціалізації інтелектуальних інвестицій / П.Т. Лозутова, І.А. Ленцов, А.В. Годяцька // Бізнес Інформ. – 2012. – № 9. – С. 20-26.
6. Павленко Т.Ю. Сучасні підходи до соціальної відповідальності, як складової комерціалізації розробок КНУПД / Т.Ю. Павленко, І.П. Остапчук, Н.Д. Пруднікова, О.П. Карнаух, Н.І. Наталюшко // Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. – 2009. – № 6. – С.220-223.
7. Бозуленко О.Ю. Особливості комерціалізаційно-диверсифікованої стратегії розвитку торговельних підприємств / О.Ю. Бозуленко // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. – 2014. – Вип. 2. – С. 169-175.
8. Економічна енциклопедія: в 3-х т. / Редкол.: Б.Д. Гаврилишин, відп. ред. С.В. Мочерний та ін. – К.: ВІД «Академія», 2000. – Т. 1. – 864 с.
9. Економічна енциклопедія: в 3-х т. / Редкол.: Б.Д. Гаврилишин, відп. ред. С. В. Мочерний та ін. – К.: ВІД «Академія», 2002. – Т. 3. – 952 с.
10. Карпенко А.В. Комерціалізація інновацій в умовах національної економіки / А.В. Карпенко // Інтеграція економічних та технічних процесів: сучасний стан і перспективи розвитку: колективна монографія / за заг. ред. Савчук А.М. – Х.: Вид-во «Діса плюс», – 2015. – С. 61-75.
11. Базилевич В.Д. Інтелектуальна власність : підручник / В.Д. Базилевич. – К.: Знання, 2006. – 431 с.
12. Васильєва Е.Н. Сделки, обеспечивающие коммерциализацию прав на результаты интеллектуальной деятельности в Российской Федерации и в Украине (сравнительно-правовой анализ) / Е. Н. Васильева // Гражданское общество и развитие гражданского права : сборник статей к юбилею Н.С. Кузнецовой. – К.: Юридическая практика. – 2014. – С. 591-610.
13. Загородній А.Т. Фінансово-економічний словник / А.Т. Загородній, Т.А. Вознюк. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2011. – 844 с.
14. Мешко Н.П. Комерціалізація результатів науково-технічної діяльності у сфері міжнародного науково-технічного обміну / Н.П. Мешко, П.В. Робота // Економічний простір. – 2008. – №12/1. – С. 40-46.
15. Дорофеева В.В. Проблема коммерциализации инновационных разработок предприятий Сибирского региона / В.В. Дорофеева // Известия ИТЭА. – 2010. – №5 (73). – С.57-60.
16. Фумянцев А.А. Стратегические инновации – путь к технологическому прорыву в экономике / А.А. Фумянцев // В мире научных открытий. – 2010. – №5 (11). – Ч. 2. – С. 29-32.

17. Пушкаренко А.Б. Коммерциализация научно-технических разработок как составляющий элемент инновационной деятельности научно-образовательных учреждений / А.Б. Пушкаренко // Известия Томского политехнического университета. – 2004. – Т. 307. – №3. – С.137-141.

18. Мухопад В.И. Коммерциализация интеллектуальной собственности / В.И. Мухопад. – М. : Магистр : ИНФРА-М, 2010. – 512 с.

19. Кам'янська О. Визначення комерційного потенціалу об'єктів інтелектуальної власності / О. Кам'янська, О. Чікіна // Проблеми системного підходу в економіці. – 2009. – №4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/EPSAE/article/view/4518>

20. Северин В.А. Проблемы коммерциализации научных исследований в России / В.А. Северин // Юрист. – 2011. – № 19. – С.35-39.

21. European Innovation Scoreboard 2016. Methodology report / Maastricht University (Maastricht Economic and Social Research Institute on Innovation and Technology – MERIT). – available at: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/17821>

References

1. Denysiuk, V.A. (2006), «Komertsializatsiia rezultativ naukovykh doslidnykh robot: problemy i perspektyvy», *Visn. NAN Ukrainy*, Vol. 5, pp. 39-53.

2. Komelina, A.A. (2012), «Naukovi zasady formuvannia mekhanizmu komertsializatsii innovatsiynykh tekhnolohii», *Ekonomika i rehion*, Vol. 6, pp. 35-41.

3. Zhits, G.I. and Kvashnina, M.N. (2006), «Kommertsializatsiya novshestv i innovatsionnyy transfer: nekotorye podhody i k tractovke ponyatiya», *Innovatsii*, Vol. 11 (98), pp. 47-51.

4. Zaichenko, L.I. (2013), «Komertsializatsiia sportyvnykh vidnosyn: zavdannia hospodarsko-pravovoho zabezpechennia», *Visnyk natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademii Ukrainy im. Yaroslava Mudroho, Serii : Ekonomichna teoriia ta pravo*, Vol. 3, pp. 118-125.

5. Lohutova, T.H., Lientsov, I.A. and Hodiatska, A.V. (2012), «Teoretychni zasady protsesu komertsializatsii intelektualnykh investitsii», *Biznes Inform*, Vol. 9, pp. 20-26.

6. Pavlenko, H.Yu., Ostapchuk, I.P., Prudnikova, N.D., Karnaukh, O.P. and Natalushko, N.I. (2009), «Suchasni pidkhody do sotsialnoi vidpovidalnosti, yak skladovoi komertsializatsii rozrobok KNTD», *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu tekhnolohii ta dyzainu*, Vol. 6, pp. 220-223.

7. Bozulenko, O.Yu. (2014), «Osoblyvosti komertsializatsiinykh dyversyfikovanoi stratehii rozvytku torhovelnykh pidpriemstv», *Visnyk Chernivetskoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu. Ekonomichni nauky*, Vyp. 2, pp. 169-175.

8. Havrylyshyn, B.D., Mochernyi, S.V. and in. (2000), *Ekonomichna entsyklopediia: v 3-khi t.*, VTs «Akademii», K., T. 1, p. 864.

9. Havrylyshyn, B.D., Mochernyi, S.V. and in. (2002), *Ekonomichna entsyklopediia: v 3-khi t.*, VTs «Akademii», K., T. 3, p. 952.

10. Karpenko, A.V. (2015), «Komertsializatsiia innovatsii v umovakh natsionalnoi ekonomiky», *Intehratsiia ekonomichnykh ta tekhnichnykh protsesiv: suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku: kolektyvna monohrafiia*, Vyd-vo «Disa plus», Kh., pp. 61-75.

11. Bazylevych, V.D. (2006), *Intelektualna vlasnist : pidruchnyk*, Znannia, K., p. 431.

12. Vasileva, E.N. (2014), «Sdelki, obespechivayushchie komertsializatsiyu prav na rezultaty intellektualnoy deyatel'nosti v Rossiyskoy Federatsii i v Ukraine (sravnitel'no-pravovoy analiz)», *Grazhdanskoe obshchestvo i razvitiye grazhdanskogo prava : sbornik statey k yubileyu N.S. Kuznetsovoy, Yuridicheskaya praktika*, K., pp. 591-610.

13. Zahorodnii, A.H. and Vozniuk, H.L. (2011), *Finansovo-ekonomichnyi slovnyk*, Vyd-vo Nats. un-tu «Lvivska politekhnika», Lviv, p. 844.

14. Meshko, N.P. and Robota, P.V. (2008), «Komertsializatsiia rezultativ naukovykh tekhnichnoi diialnosti u sferi mizhnarodnoho naukovykh tekhnichnoho obminu», *Ekonomichnyi prostir*, Vol. 12/1, pp. 40-46.

15. Dorofeeva, V.V. (2010), «Problema komertsializatsii innovatsionnykh razrobok predpriyatiy Sibirskogo regiona», *Izvestiya IGEA*, Vol. 5 (73), pp. 57-60.

16. Rumyantsev, A.A. (2010), «Strategicheskie innovatsii – put k tehnologicheskomu pryoryvu v ekonomike», *V mire nauchnykh otkrytiy*, Vol. 5 (11), Ch. 2, pp. 29-32.

17. Pushkarenko, A.B. (2004), «Kommertsializatsiya nauchno-tekhnicheskikh razrobok kak sostavlyayushchiy element innovatsionnoy deyatel'nosti nauchno-obrazovatel'nykh uchrezhdeniy», *Izvestiya Tomskogo politekhnicheskogo universiteta*, T. 307, Vol. 3, pp. 137-141.

18. Muxopad, V.I. (2010), *Kommertsializatsiya intelektualnoy sobstvennosti*, Magistr : INFRA-M, M., p. 512.

19. Kamianska, O. and Chikina, O. (2009), «Vyznachennia komertsiiinoho potentsialu ob'ektiv intelektualnoi vlasnosti», *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi*, Vol. 4, available at: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/EPSAE/article/view/4518>

20. Severin, V.A. (2011), «Problemy komertsializatsii nauchnykh issledovaniy v Rossii», *Yurist*, Vol. 19, pp. 35-39.

21. European Innovation Scoreboard 2016. Methodology report / Maastricht University (Maastricht Economic and Social Research Institute on Innovation and Technology – MERIT). – available at: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/17821>

Karpenko A.V.,

PhD. of economics sciences, associate professor Department of Human Resources Management and Labour Economics, Zaporizhzhya National Technical University, a.v.karpenko@meta.ua

Ukraine, Zaporizhzhya

INTELLECTUAL PROPERTY COMMERCIALIZATION: ESSENCE AND EVALUATION

The article deals with the intellectual property commercialization as a key stage of innovation. Theoretical foundations of intellectual property commercialization are summarized. The basic subjects of these relations, forms and methods of intellectual property commercialization and the factors influencing its results are defined. The definition of intellectual property commercialization is justified and the approaches to its evaluation are proposed. Directions of its increasing in terms of the domestic economics are suggested.

Key words: innovation, intellectual property, commercialization, innovative development.

Editor-in-Chief	M.A. Zhurba
Deputy Editor-in-Chief	I.O. Kuzmichenko
Deputy Editor-in-Chief	E.B. Talishinski
Proofreader	E.V. Starychenko
Designer	T.H. Aldakimova
Makeup	E.V. Starychenko

Journal Editorial Staff Contact Information.

Post Address: 92600 Ukraine, Svatove,
106 Zoriana Str. Sobornist
Journal «Virtus» Editorial Staff,
tel.: +38 (050) 227 30 03,
e-mail: virtustoday@gmail.com
website: <http://www.virtus.conference-ukraine.com.ua>

Center of modern pedagogy «Learning without Frontiers»
Post Address: 7275, boul Langelier, CP88022 Montreal, QC, H1S 3G9, CANADA
e-mail: pedagogiemoderne@mail.ru
website: <http://www.pedagogiemoderne.com>

Signed for printing 28.04.2017.
Format 60×84 1/8. Paper offset. Font Times.
Offset printing. Conventional printed sheet 20,0 Publisher's sheet-copy 20,0
Circulation 500 copies. Order 3014.

Printed PE Shpak V. B.
The certificate on the state registration B02 No. 924434 from 11.12.2006
Ternopil, Prosvity St. 6.
phone 8 097 99 38 299
E-mail tooums@ukr.net
